Világ proletárjai egyesüljetek!

LENIN

MŰVEI

1

ВУльянов (Ленин)

AZ OROSZ NYELVŰ KIADÁS
AZ OK(b)P IX. KONGRESSZUSÁNAK
ÉS A SZOVJETEK
II. ÖSSZSZÖVETSÉGI KONGRESSZUSÁNAK
HATÁROZATA ALAPJÁN JELENIK MEG

V. I. LENIN

MŰVEI

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

V. I. LENIN

MŰVEI

I.
KÖTET

1893–1894

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1951

Az orosz eredeti címe:

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА ПРИ ЦК ВКП(б)
В. И. ЛЕНИН. СОЧИНЕНИЯ
ИЗДАНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ. ТОМ 1. ОГИЗ. ГОСПОЛИТИЗДАТ 1941

Lenin műveinek magyar kiadása a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet által sajtó alá rendezett negyedik orosznyelvű kiadás nyomán, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata alapján jelenik meg.

ELŐSZÓ A NEGYEDIK KIADÁSHOZ

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin Intézet a SzK(b)P Központi Bizottságának határozata alapján Lenin Műveinek új, negyedik kiadását rendezi sajtó alá.

Lenin Műveinek *első* kiadása a bolsevik párt IX. kongresszusának határozata alapján látott napvilágot. Ez a kiadás az 1920—1926-os években jelent meg 20 kötetben, illetőleg 26 könyvben (a VII., XI., XII., XIV., XVIII. és XX. kötet két részből állt).

Ez a kiadás volt az első kísérlet Lenin irodalmi hagyatékának összegyüjtésére. Nem csoda, hogy Leninnek igen sok műve hiányzott belőle. Így például nem vettek fel sok cikket azokból a lenini cikkekből, melyek az „Iszkra“, „Vperjod“, „Proletarij“, „Szocial-Demokrat“, „Zvezda“ és „Pravda“ c. bolsevik ujságokban jelentek meg. Lenin műveit a kötetekben nem egységes elv szerint helyezték el — az időrendi elhelyezés tárgyköri elhelyezéssel váltakozott.

A Szovjetunió 1924 januári II. Szovjetkongresszusának határozata alapján 1925-ben megkezdték Lenin Műveinek *második* és az anyag tartalmát és beosztását tekintve a másodikkal azonos, de olcsóbb *harmadik* kiadását. Mindkét kiadást 1932-ben fejezték be.

Lenin Műveinek második-harmadik kiadása az elsőhöz képest jelentékenyen bővített és kiegészített kiadás volt. De ezeknek a kiadásoknak is lényeges fogyatékosságai voltak. Helyenként kihagytak a lenini szövegből, eltértek az eredeti forrásoktól. Lenin műveit gyakran

külső és véletlen ismérvek alapján osztották el a kötetek között. Lenin leveleit meghatározott rend nélkül és következetlenül helyezték el. Valamennyi kötetet túlterhelték különféle mellékletekkel és szerkesztőségi jegyzetekkel, amelyek az egyes kötetek szövegének egyötödét, egyharmadát teszik, sőt egyes esetekben terjedelmüket tekintve meghaladják a lenini szöveg felét. De előfordultak ezekben a kiadásokban „kártevő jellegű, igen durva politikai hibák" is, „a Lenin műveinek egyes köteteihez csatolt mellékletekben, jegyzetekben és magyarázatokban" (A SzK(b)P Központi Bizottságának határozata „A pártpropaganda megszervezéséről a «SzK(b)P története. Rövid tanfolyam» megjelenésével kapcsolatban").

A *negyedik kiadásnak* az a feladata, hogy kiküszöbölje az előző kiadások fogyatékosságait és Lenin irodalmi hagyatékának legteljesebb gyüjteményét adja. Ez a kiadás Leninnek azokon a művein kívül, amelyek a második-harmadik kiadásban megjelentek, magában foglalja azokat a műveket is, amelyeket a „Leninszkij Szbornyik" köteteiben, a „Pravdá"-ban, a „Bolsevik"-ban, a „Proletarszkaja Revoljucijá"-ban és más sajtószervekben tettek közzé a második-harmadik kiadás megjelenése után.

Lenin Műveinek negyedik kiadásába pótlólag fel van véve több mint 500 olyan lenini okmány, amelyek nem szerepeltek Lenin Műveinek második-harmadik kiadásában; ezek terjedelme több mint 70 nyomtatott ív.

A negyedik kiadásba felvett újabb lenini anyag a marxizmus-leninizmus nagy eszmei kincsesházának további kiegészítése.

Ez az anyag a bolsevik párt történetének minden időszakából származó okmányokat tartalmaz.

A negyedik kiadásba bekerül Lenin egyik legkorábbi munkája: „Az úgynevezett piackérdésről" c. 1893-ban írt híres referátum, amely a narodnyikság és az akkor kialakulóban levő „legális marxizmus" első megnyilvánulásai ellen irányult.

Az új anyagban vannak olyan okmányok is, amelyek Leninnek a régi „Iszkra" idején kifejtett tevékenységét jellemzik. Ilyenek: „A «Szvoboda» c. folyóiratról" szóló cikk, az „Anarchizmus és szocializmus" c. tézisek, az

„Alapvető tézis az eszerek ellen“ és az eszerek ellen irányuló néhány más írás.

Leninnek az első forradalom idejéből származó és a negyedik kiadásba beiktatott művei közül külön ki kell emelni Lenin 1905 november első napjaiban írt „Feladataink és a Munkásküldöttek Szovjetje“ c. cikkét. Lenin ebben a cikkben kifejtette a proletár párt konkrét akcióprogramját az 1905-ös forradalomnak arra a döntő szakaszára vonatkozólag, amikor megérett a fegyveres felkelés. Lenin ebben a cikkben első ízben értékelte úgy a Szovjeteket, mint a növekvő és érlelődő felkelés szerveit, mint az új hatalom csíráját, mint a nép forradalmi elemei diktatúrájának szervét.

Az 1905—1906-ból származó művekből a negyedik kiadásba új anyagként kerülnek be: „Az OSzDMP III. kongresszusának határozata a kaukázusi eseményekkel kapcsolatban, tervezet“, a „Borba Proletariata“ c. ujságról írt recenzió, a „Forradalom Oroszországban“, „A munkásosztály első lépései“, a „Két ütközet között“, „A munkáspárt feladatai és a parasztság“ c. cikkek, a „Május elseje“ c. röplap és egy töredék „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban“ c. munkához írt utószóból.

Az előző kiadásoknál teljesebben hozzuk a reakció éveiből származó lenini okmányokat, amelyek Leninnek a jobboldali és „baloldali“ likvidátorság ellen folytatott harcát világítják meg. Az új anyag egy része — beszédek és határozattervezetek — fényt derít arra, miként vezette Lenin a „Proletarij“ kibővített szerkesztőségének 1909-ben lefolyt tanácskozását, amelynek nagy szerepe volt abban, hogy a bolsevik párt sorait megtisztították azoktól a különféle elemektől, akik a marxizmus elmélete terén elfajzottak, és a kispolgári frázishősöktől. A negyedik kiadásba felvett „Nyilt levél a pártot igenlő szociáldemokratákhoz“, „Judás-Trockij szégyenpírjáról“, valamint a Központi Bizottság tagjaihoz írt levelek megvilágítják a bolsevizmus történetének egyik döntő szakaszát — Lenin harcát a Prágai Konferencia összehívásáért.

Sok új anyagot hozunk az első imperialista háborút megelőző forradalmi fellendülés időszakából. Ezek a

művek — „Tiszta vizet a pohárba“, „Régen és most“, „Illegális párt és legális munka“, „A «Lucs» és a «Pravda» olvasóinak figyelmébe“, „Munkástömeg és munkásértelmiség“ és más cikkek — a forradalmi publicisztika mintaképei. Felvettük Lenin számos újabb levelét, amelyeket a „Pravda“ szerkesztőségének írt s amelyek mutatják, hogyan vezette Lenin gyakorlatilag a bolsevik sajtót.

A negyedik kiadásba Leninnek az imperialista háború idejéből származó művei közül felvett újabb anyag — levelek, határozattervezetek, tézisvázlatok stb. — a nemzetközi munkásmozgalom igen fontos problémáit világítja meg s tükrözi azt a harcot, melyet Lenin a Zimmerwaldi Egyesülésen és a Zimmerwaldi Baloldalon belül a háború, a béke és a forradalom kérdésében a következetesen marxista, internacionalista vonalért folytatott.

A negyedik kiadásban új anyagot találunk annak jellemzésére, miként készítette elő a bolsevik párt a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat. Ide tartoznak — a bolsevikok áprilisi konferenciájának okmányai, Lenin felszólalásai a Szovjetek kérdésében, továbbá azok a határozati javaslatok, amelyeket ő írt a háborúról, az Ideiglenes Kormányhoz való viszonyról, az agrárkérdésről, a pártprogram felülvizsgálásáról, a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeiről, a nemzeti kérdésről, a helyzetről stb. Ezenkívül közöljük a „Bevezetés az OSzD(b)MP VII. („Áprilisi“) összoroszországi konferenciájának határozataihoz“ c. írást, amelyet Lenin 1917 májusában a határozatokkal együtt a „Szoldatszkaja Pravdá“-ban tett közzé. Az Októberi Forradalom történetével kapcsolatos új anyag között van az akkori „Pravdá“-ban megjelent több cikk, amelyek mintaképei Lenin agitációs művészetének: „Újra meg újra hazugság“, „A lánc olyan erős, mint leggyengébb láncszeme“, „Kin nevettek? Saját magatokon nevettek!“, „Kormányzó és felelős pártok“, „Minden hatalmat a Szovjeteknek!“.

Az új kiadásba felvettük a lenini „kékkötéses füzetet“ — „A marxizmus az államról“ c. munkát, amely Lenin „Állam és forradalom“ c. munkájának előkészítő anyagát tartalmazza.

Az októberutáni időszakra vonatkozó újabb lenini

anyag, mely a negyedik kiadásba bekerült — feljegyzések, táviratok, hivatalos és egyéb levelek, rövid, tömör dekrétum- és rendelettervezetek, felhívások és kiáltványok —, azt a mindenre kiterjedő tevékenységet jellemzi, amelyet Lenin a történelem első Szovjetállamának vezetése, a külföldi intervenciósokkal és a burzsoá-földbirtokos ellenforradalommal szemben a szocialista haza védelmének megszervezése és a szocialista építés vezetése terén kifejtett.

A negyedik kiadásba beiktattunk sok olyan lenini okmányt, amelyek Sztálin elvtárs tevékenységével vannak kapcsolatban. Ezeket az utóbbi években tették közzé az időszaki sajtóban és a „Leninszkij Szbornyik" köteteiben. Ilyenek például a következő okmányok: az 1912 december 27-i „Levél I. V. Sztálinhoz", „Felhatalmazás I. V. Sztálinnak az Ukrajnai Népköztársasággal való tárgyalásra", „I. V. Sztálin kinevezése a déloroszországi közellátási ügyek vezetőjévé", az 1918 június 8-án és 11-én, továbbá 1918 július 7-én Sztálinnak, 1919 január 14-én Sztálinnak és F. E. Dzerzsinszkijnek, 1919 május 20-án, 1920 február 16-án és 19-én Sztálinnak küldött táviratok, az 1920 augusztus 2-án kelt „Levél I. V. Sztálinhoz", valamint számos más állami és pártokmány, amelyeket Lenin és Sztálin együtt írtak. Ez az anyag a bolsevik párt és a szovjet nép vezéreinek, Leninnek és Sztálinnak eszmei együttműködését jellemzi, mutatja, hogyan vezette Lenin és Sztálin a pártot és a Szovjetállamot.

A negyedik kiadásba a felsorolt műveken kívül külön kötetek formájában felvettük a „Filozófiai füzetek"-et, „Az imperializmusra vonatkozó füzetek"-et, „Az agrárkérdésre vonatkozó füzetek"-et és a „Levelek a rokonokhoz" c. gyüjteményt, amelyek korábban a „Leninszkij Szbornyik" köteteiben és önálló könyvek formájában jelentek meg, de nem szerepeltek Lenin műveinek második-harmadik kiadásában.

A negyedik kiadás számára Lenin műveinek szövegét újra összehasonlítottuk az eredeti forrásokkal: Lenin kézirataival, Lenin munkáinak általa sajtó alá rendezett első és újabb kiadásaival, az ujságokban és folyóiratokban még Lenin életében megjelent cikkekkel, az általa

átnézett gyorsírói jegyzetekkel stb. A második-harmadik kiadástól eltérően Lenin Műveinek negyedik kiadásában a lenini szöveget a szövegkritikai változatok nélkül közöljük.

A negyedik kiadásban Lenin műveinek és leveleinek sorrendje megfelel a megírás időrendjének. Az anyag elhelyezésének időrendi elvétől egészen lényegtelen mértékben csak abban a néhány esetben tértünk el, amikor erre szükség volt azért, hogy megőrizzük Lenin műveinek egységét és szerves összefüggését. A köteteken belül az anyag a megírás vagy a megjelenés időpontja, illetőleg a beszédek és előadói beszédek — elmondásuk időpontja szerint vannak elrendezve.

A kötetek között Lenin munkáit a párt történetének „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam"-ban megadott tudományos periodizálása alapján osztottuk el.

Azokat a leveleket és táviratokat, amelyeket Lenin közzétett vagy közzétételre szánt, megírásuk vagy közzétételük időpontja szerint a megfelelő kötetbe osztottuk be. Azok a levelek, amelyek Lenin életében nem jelentek meg, a Művek külön köteteibe kerülnek. Ezek között számos olyan levél van, amely bekerült a második-harmadik kiadás rendes köteteibe, más levelek e kiadások XXVIII. és XXIX. pótkötetéből valók, de vannak olyanok is, amelyeket pótlólag vettünk fel a negyedik kiadásba. Leninnek a külön kötetekben megjelenő levelezését pontos időrendben helyezzük el.

A negyedik kiadás köteteihez csatolt tájékoztató anyag olyan ténybeli adatokra szorítkozik, amelyekre a mai olvasónak, amikor Lenin műveit tanulmányozza, szüksége van. Ez az anyag a következő részekből áll: 1) rövid előszó a kötethez; 2) az idegen szavak és kifejezések fordítása lapalji jegyzet formájában; 3) jegyzetek, amelyek ténybeli tájékoztatást nyujtanak kongresszusokról, konferenciákról és sajtószervekről, közlik az álnevek és a pártban használt fedőnevek megfejtését, továbbá utalnak Marx és Engels Lenin által idézett műveire; 4) Lenin életének és tevékenységének legfontosabb időrendi adatai.

A negyedik kiadásban minden tekintetben követjük

Sztálin elvtársnak azt az útmutatását, amelyet még 1923-ban adott a bolsevik párt Központi Bizottsága nevében írt külön felhívásban. Sztálin elvtárs hangsúlyozta, hogy gondosan össze kell gyüjteni és hozzáférhetővé kell tenni a párt és a nép számára Lenin valamennyi művét, minden meglevő okmányt és anyagot, amelyek jellemzik Vlagyimir Iljics Leninnek a bolsevik párt megteremtése, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése, a világ első Szovjetállamának építése és a proletariátus nemzetközi forradalmi mozgalmának vezetése terén kifejtett tevékenységét. Ebben a felhívásban a következőket olvassuk: „nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy minden olyan kis papírdarab, amelyen rajta van Lenin aláírása vagy jegyzete, óriási kincs lehet a világforradalom vezére egyéniségének és tevékenységének tanulmányozása szempontjából és hozzásegít ahhoz, hogy tisztán lássuk a feladatokat és nehézségeket azon az úton, amelyen Lenin vezetésével haladunk".

Lenin műveinek negyedik kiadása Lenin irodalmi hagyatékának legteljesebb kiadása.

Lenin eszmei hagyatéka felbecsülhetetlen. Lenin neve, műve és tanítása évszázadok és évezredek mulva is élni fog. Lenin eszméin, művein a kommunizmus harcosainak milliói nevelkedtek és nevelkednek.

Lenin Művei új, negyedik kiadásának megjelenése kiemelkedő esemény a bolsevik párt és a szovjet nép életében, újabb lépés a marxizmus-leninizmus propagandája, pártunknak és a szovjet értelmiségi kádereknek a kommunizmusért folytatott harc nagy eszmei fegyverével való felfegyverzése terén.

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága mellett működő
MARX—ENGELS—LENIN INTÉZET

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KÖTETHEZ

Az első kötet Lenin négy művét tartalmazza („Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben“, „Az úgynevezett piackérdésről“, „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?“, „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében“), amelyeket 1893—1894-ben, forradalmi tevékenységének kezdetén, az oroszországi forradalmi munkáspárt megteremtéséért folytatott harc első éveiben írt.

Lenin ezekben, a narodnyikok és a „legális marxisták“ ellen irányuló műveiben a marxizmus szempontjából elemezte a XIX. századvégi Oroszország társadalmi és gazdasági rendjét, s az oroszországi proletariátus forradalmi harcának számos programtételét és feladatát fogalmazta meg.

Lenin Műveinek ebben a kiadásában olvasható „Az úgynevezett piackérdésről“ c. referátum, mely az előző kiadásokba nem került be. Lenin ezt a munkát 1893 őszén írta; a kéziratot egyszersmindenkorra elveszettnek tartották és csak 1937-ben találták meg s akkor tették először közzé.

Lenin „Kik azok a «népbarátok»“ c. munkáját Lenin műveinek ebben a kiadásában az 1894-es hektográfon sokszorosított kiadás egy új példánya alapján közöljük, amely csak 1936-ban jutott el a Marx—Engels—Lenin Intézethez s amelyet Lenin Műveinek előző kiadásaiban nem vettek figyelembe. Ez a példány számos szerkesztői javítást tartalmaz, amelyeket Lenin nyilvánvalóan akkor eszközölt, amikor a könyv tervezett külföldi nyomtatott kiadását előkészítette. Mindezeket

a javításokat felvettük ebbe a kiadásba. Ilyenformán ez a kötet a „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?“ c. mű pontos szövegét közli.

V. I. LENIN

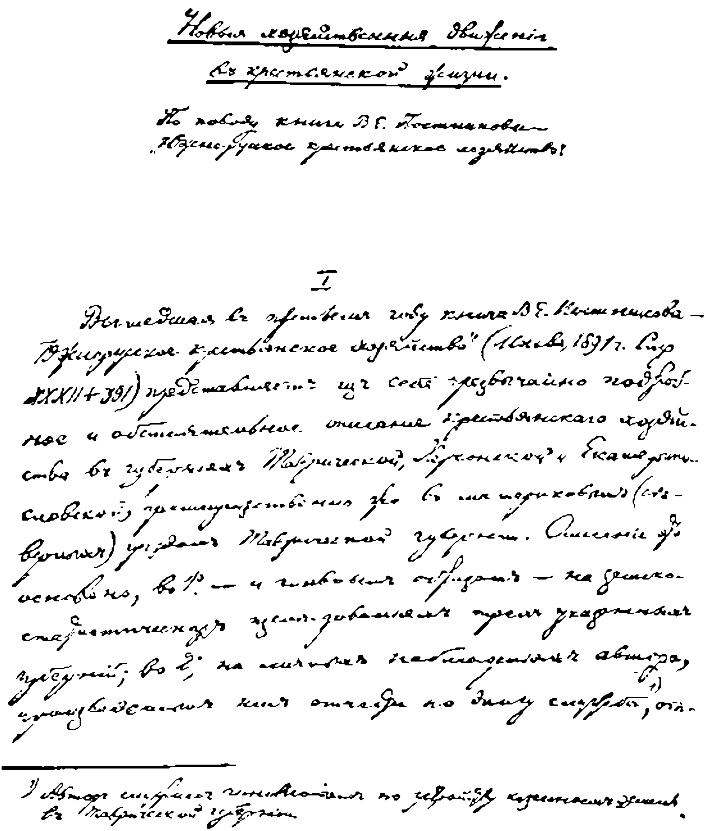
1890—1891

ÚJABB GAZDASÁGI MOZGALMAK A PARASZTI ÉLETBEN

(V. J. POSZTNYIKOV: „A DÉLOROSZ PARASZTGAZDASÁG" C. KÖNYVÉRŐL)[1]

A megírás ideje — 1893 tavasza.
Először 1923-ban jelent meg.

2 Lenin 1. — 8/12

Новыя хозяйственныя движенія въ крестьянской жизни.

По поводу книги В. Е. Постникова „Южно-русское крестьянское хозяйство".

I

Вышедшая въ прошломъ году книга В. Е. Постникова „Южно-русское крестьянское хозяйство" (Москва, 1891 г. Стр. XXXII+391) представляетъ изъ себя чрезвычайно подробное и обстоятельное описаніе крестьянскаго хозяйства въ губерніяхъ Таврической, Херсонской и Екатеринославской, преимущественно же въ материковыхъ (сѣверныхъ) уѣздахъ Таврической губерніи. Описаніе это основано, во 1-хъ, и главнымъ образомъ — на земско-статистическихъ изслѣдованіяхъ трехъ названныхъ губерній; во 2-хъ, на личныхъ наблюденіяхъ автора[1], производившихся имъ отчасти по службѣ, от-

[1] Авторъ служилъ чиновникомъ по устройству крестьянскихъ земель въ Таврической губерніи.

Lenin „Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben" c. műve kéziratának első oldala — 1893
Kisebbítve

I

V. J. Posztnyikov „Южно-русское крестьянское хозяйство"* címmel tavalyelőtt megjelent könyve (Moszkva 1891. XXXII+391 old.) a Tauria, Herszon és Jekatyerinoszlav kormányzóságban, főleg pedig a Tauria kormányzóság szárazföldi (északi) kerületeiben levő parasztgazdaságok rendkívül részletes és alapos leírását tartalmazza. Ez a leírás először — és legfőképpen —, a három említett kormányzóság zemsztvostatisztikai kutatásain; másodszor, a szerző személyes megfigyelésein alapul, amelyeket az részben hivatali kötelességének teljesítéséből** kifolyólag, részben külön a parasztgazdaság tanulmányozása céljából tett az 1887—1890-es években.

Az a kísérlet, hogy a zemsztvostatisztikai adatokat az egész körzetre vonatkozólag egybefoglalják és azok eredményeit rendszeres formában kifejtsék, már önmagában véve is óriási érdeklődésre tarthat számot, minthogy a zemsztvostatisztika[2] hatalmas és igen részletes anyagot szolgáltat a parasztság gazdasági helyzetéről, de olyan formában, hogy a közönség számára ezek a kutatások majdnem nyomtalanul elvesznek: a zemsztvostatisztikai gyűjtemények ugyanis egész kötetekre menő táblázatok (rendszerint minden egyes kerületnek külön kötetet szentelnek), amelyeknek már csak eléggé nagy és áttekinthető rovatokba való összesítése is külön tanulmányokat igényel. A zemsztvostatisztikai adatok összesítésének és feldolgo-

* — „A délorosz parasztgazdaság". — *Ford.*

** A szerző hivatalnoki minőségben teljesített szolgálatot Tauria kormányzóság kincstári földjeinek tagosításánál.

zásának szükségessége már régóta érezhető. Az utóbbi időben ebből a célból hozzáláttak a „Zemsztvostatisztika eredményei“-nek kiadásához. Ennek a kiadásnak a terve a következő: egy olyan részletkérdést vesznek alapul, amely jellemző a parasztgazdaságra, és külön kutatás keretében összesítik a zemsztvostatisztikában erre a kérdésre vonatkozóan található adatokat; egyesítik mind Oroszország feketeföldű délvidékének, mind nem feketeföldű északi vidékének adatait, a kizárólag földművelő kormányzóságok és az ipari kormányzóságok adataival. E terv szerint állították össze az „Eredmények“ két megjelent kötetét; az elsőt „a paraszti obscsinának“ (V. V.), a másodikat — „a juttatott földön kívüli paraszti földbérleteknek“ (N. Karisev) szentelték[3]. Joggal kételkedünk az ilyen összesítési módszer helyességében: először, különböző gazdasági viszonyokat felmutató különböző vidékek adatait kell egybevetni (ennél minden egyes vidék külön jellemzése óriási nehézségekbe ütközik a zemsztvokutatások befejezetlensége és sok kerület kihagyása következtében: ezek a nehézségek már az „Eredmények“ 2-ik kötetében megmutatkoztak; Karisevnek az a kísérlete, hogy osztályozza a zemsztvostatisztikában a különböző meghatározott vidékekkel kapcsolatban rendelkezésre álló adatokat — nem sikerült); másodszor, külön, más oldalak figyelembevétele nélkül ismertetni a parasztgazdaság egy bizonyos oldalát — teljesen lehetetlen; mesterségesen ki kell ragadni ezt a bizonyos kérdést és elvész az egységes kép. A juttatott földön kívüli paraszti földbérleteket elszakítják a juttatott földek bérletétől, a parasztok gazdasági csoportjaira, a vetésterület nagyságára vonatkozó általános adatoktól; csak a parasztgazdaság egy részének tekintik azokat, holott gyakran a magánbirtokos gazdaság folytatásának sajátos módját képviselik. Ezért én úgy látom, hogy bizonyos, egyfajta gazdasági viszonyokat felmutató vidékek zemsztvostatisztikai adatainak összesítése előbbrevaló lenne.

Nagy vonásokban kifejtem azokat a zemsztvostatisztikai kutatások összesítésének helyesebb módszerével kapcsolatos gondolataimat, amelyekre az „Eredmények“-nek Posztnyikov könyvével való összehasonlítása

vezet, előre kell azonban bocsátanom, hogy Posztnyikov tulajdonképpen nem az *összesítést* tűzte ki céljául; keveset foglalkozik a számadatokkal s minden figyelmét a leírás teljességére és elevenségére fordítja.

A szerző csaknem egyenlő figyelmet szentel leírásában a gazdasági, közigazgatási, jogi (a földbirtok formái) és technikai jellegű kérdéseknek (a mezsgye-kérdésnek; a gazdaság rendszerének; a terméseredményeknek), de azon volt, hogy előtérbe helyezze az első csoportba tartozó kérdéseket.

„Őszintén megvallva — mondja Posztnyikov úr az Előszóban —, kevesebb figyelmet fordítok a parasztgazdálkodás technikájára, mint amennyit lehetne, de azért járok el így, mert nézetem szerint a gazdasági jellegű feltételek fontosabb szerepet játszanak a parasztgazdaságban, mint a technika. Sajtónkban ... rendszerint figyelmen kívül hagyják a gazdasági vonatkozásokat ... Igen kevés figyelmet szentelnek az olyan lényegbevágó gazdasági kérdések vizsgálatának, mint amilyenek parasztgazdaságunk szempontjából az agrár- és a mezsgyekérdés. Ez a könyv éppen ezeknek a kérdéseknek, különösen pedig az agrárkérdésnek tisztázását helyezi előtérbe" (Előszó, IX. old.).

Teljesen osztom a szerző nézetét a gazdasági és technikai kérdések viszonylagos fontossága tekintetében s ezért cikkemben Posztnyikov úr munkájának csak azt a részét szándékozom ismertetni, amelyben a politikai gazdaságtan szempontjából tanulmányozza a parasztgazdaságot*.

A szerző ennek a kutatásnak főbb pontjait az előszóban a következőképpen jellemzi:

„A paraszti földművelésben az utóbbi időben tapasztalható nagy géphasználat és a gazdaság méreteinek

* Ezt az ismertetést nem tartom fölöslegesnek, mert Posztnyikov úr könyve, amelynek megjelenése mezőgazdasági irodalmunkban a legutóbbi évek egyik legkiemelkedőbb eseménye, majdnem észrevétlen maradt. Ez részben talán azzal magyarázható, hogy a szerző, noha elismeri a gazdasági kérdések nagy fontosságát, túlságosan összefüggéstelenül fejtegeti ezeket a kérdéseket és túlterheli a fejtegetést más kérdések aprólékos taglalásával.

észrevehető kibővülése a parasztság jómódú részénél, agráréletünk új szakaszát jelenti, amelynek kibontakozásához kétségtelenül újabb lökést adnak az ezidei nehéz gazdasági viszonyok. A paraszti munka termelékenysége és a család munkaképessége jelentősen fokozódik a gazdaság méreteinek növekedésével és a géphasználattal, amit mostanáig szem elől tévesztettek annak a területnek meghatározásánál, amelyet egy parasztcsalád meg tud művelni...

A parasztgazdaságban tapasztalható géphasználat lényeges változásokat idéz elő a mindennapi életben: azzal, hogy csökkenti a földművelésben a munkáskéz iránti keresletet és még érezhetőbbé teszi a parasztok számára a földművelés terén nálunk tapasztalható túlnépesedést, hozzájárul az olyan családok számának növekedéséhez, amelyek fölöslegessé válnak a falu számára s így a falun kívül kénytelenek kereset után nézni és ténylegesen földnélküliekké lesznek. Ugyanakkor a nagy gépek bevezetése a parasztgazdaságokban, a földművelés jelenlegi módszerei és külterjessége mellett, olyan magas színvonalra emeli a parasztság jólétét, amilyenre mostanáig még csak gondolni sem lehetett. Ebben a körülményben rejlik a paraszti életben tapasztalható újabb gazdasági mozgalmak erejének a záloga. E mozgalmak megfigyelése és tisztázása a délorosz parasztságnál ennek a könyvnek legközelebbi feladata" (Előszó. X. old.).

Mielőtt áttérnék annak kifejtésére, hogy mi is voltaképpen a szerző véleménye szerint ezeknek az újabb gazdasági mozgalmaknak a lényege, még két megjegyzést kell előrebocsátanom.

Először, fentebb említettem, hogy Posztnyikov Herszon, Jekatyerinoszlav és Tauria kormányzóság adatait közli, de csak a legutóbbi kormányzóság, még hozzá nem is az egész, adatai eléggé részletesek: a szerző nem szolgál adatokkal a valamelyest eltérő gazdasági viszonyokat felmutató Krímről, s beéri kizárólag Tauria kormányzóság három északi szárazföldi kerületével — a bergyanszki, melitopoli és dnyepri kerülettel. Én csakis e három kerület adataira szorítkozom.

Másodszor, Tauria kormányzóságot oroszokon kívül németek és bolgárok is lakják, akiknek száma egyébként

az orosz lakossághoz viszonyítva jelentéktelen: a dnyepri kerületben a kerület 19 586 gazdaságából 113, azaz mindössze 0,6% a német telepesgazdaság. A melitopoli kerületben a 34 978 gazdaságból a németekre és bolgárokra (1 874 + 285 =) 2 159 gazdaság, vagyis a gazdaságok 6,1%-a esik. Végül a bergyanszki kerületben a 28 794-ből 7 224 gazdaság, vagyis a gazdaságok 25%-a. A három kerületben 83 358 gazdaság közt összesen 9 496, vagyis körülbelül 1/9-ed rész a telepesgazdaság. Eszerint a telepesek száma általában véve igen jelentéktelen, a dnyepri kerületben pedig teljesen elenyésző. A szerző részletesen írja le a telepesgazdaságot, amikor is mindíg elválasztja azt az orosztól. Én mindezeket a leírásokat elhagyom s kizárólag az orosz parasztok gazdaságára szorítkozom. Igaz, hogy a számadatok együvé számítják az oroszokat és németeket, de az utóbbiak hozzászámítása, jelentéktelen számuk következtében, nem változtathatja meg az együttes arányokat, úgy hogy ezeknek az adatoknak alapján mindenképpen lehetséges az orosz parasztgazdaság jellemzése. Tauria kormányzóság orosz lakossága, amely ezt a vidéket az utolsó 30 évben népesítette be, csak kedvezőbb anyagi helyzete folytán különbözik más orosz kormányzóságok parasztságától. Az obscsina-földbirtok ezen a vidéken, a szerző szavai szerint, „jellegzetes és ellenállóképes“*; egyszóval a telepesek leszámításával Tauria kormányzóság parasztgazdaságai semmiben sem térnek el lényegbevágóan az orosz parasztgazdaság általános típusától.

II

„Ezidőszerint — mondja Posztnyikov — minden többé-kevésbbé jelentős délorosz falu (és ugyanezt mondhatjuk valószínűleg Oroszország legtöbb vidékéről) annyi sok eltérést mutat a lakosság különböző csoportjainak gazdasági helyzete tekintetében, hogy igen nehéz egész falvak vagyoni helyzetéről beszélni és átlagszámokkal érzékeltetni vagyoni helyzetüket. Az ilyen átlagszámok

* Csak 5 faluban található egyéni földbirtok.

a parasztság gazdasági helyzetének néhány közös alapfeltételére mutatnak rá, de egyáltalán nem nyujtanak fogalmat a gazdasági jelenségek egész változatosságának valóságos képéről“ (106. old.).

Valamivel alább Posztnyikov még határozottabban fejezi ki magát:

„A vagyoni helyzet terén mutatkozó eltérések — mondja — igen megnehezítik annak a kérdésnek eldöntését, hogy milyen a lakosság vagyoni helyzete általában. Azok, akik csak átutaznak Tauria kormányzóság falvain, rendszerint azt a következtetést vonják le, hogy a helybeli parasztok igen jómódúak; de vajjon jómódúnak lehet-e nevezni a falut, ha a parasztok egyik fele gazdag, a másik fele pedig állandóan nyomorog? És milyen ismertetőjelek alapján ítélhetjük meg az egyik vagy a másik falu viszonylag kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb vagyoni helyzetét? Az egész falu, vagy vidék lakosságának helyzetét jellemző átlagszámok itt nyilvánvalóan nem elegendők ahhoz, hogy következtetéseket vonjunk le a parasztok vagyoni helyzete tekintetében. Ezt csak sok adat összessége, a *lakosság csoportokra osztása* alapján ítélhetjük meg“ (154. old.).

Azt hinné az ember, hogy ennek a parasztság soraiban végbemenő differenciálódásnak megállapításában nincs semmi új: a differenciálódásról a parasztgazdasággal általánosságban foglalkozó majdnem minden egyes műben említést tesznek. De éppen az a bökkenő, hogy amikor erről a tényről említést tesznek, rendszerint nem tulajdonítanak neki jelentőséget, lényegtelennek, vagy egyenesen véletlennek tartják, úgy vélekednek, hogy beszélhetünk a parasztgazdaság típusáról, ennek a típusnak átlagszámokkal való jellemzéséről, és az egész parasztság szem előtt tartásával mérlegelik a különböző gyakorlati intézkedések jelentőségét. Posztnyikov könyvéből kitűnik, hogy tiltakozik az ilyen nézetek ellen. Rámutat (nem is egyszer) „az egyes porták gazdasági helyzetében mutatkozó óriási eltérésekre az obscsinán belül“ (323. old.), és tiltakozik „az ellen a törekvés ellen, hogy a paraszti mir-t egész és egyöntetű valaminek tekintsék, amilyennek azt városi értelmiségünk mind a mai napig képzeli“

(351. old.). „A legutóbbi évtized zemsztvostatisztikai kutatásai — mondja — kiderítették, hogy falusi obscsinánk egyáltalában nem olyan egynemű egység, amilyennek publicistáink a 70-es években látták és hogy a legutóbbi évtizedben differenciálódás ment végbe benne, a lakosság, vagyoni helyzetét tekintve, igen különböző csoportokra bomlott fel“ (323. old.).

Posztnyikov az egész könyvben szétszórt adatok tömegével támasztja alá véleményét és nekünk most mindezeknek az adatoknak rendszeres összesítésével kell foglalkoznunk, hogy ellenőrizhessük, vajjon helyes-e ez a vélemény, hogy eldönthessük a kérdést: kinek van igaza — „a városi értelmiségnek-e“, amely a parasztságot egyöntetűnek tekinti, vagy Posztnyikovnak, aki azt állítja, hogy az eltérés óriási, továbbá, mennyire mélyreható ez az eltérés, akadályozza-e ez a parasztgazdaság általános jellemzését politikai-gazdaságtani szempontból, egyedül csak az átlagos adatok alapján, képes-e megváltoztatni a gyakorlati intézkedések hatását és befolyását a parasztság különböző osztályait illetőleg?

Mielőtt idéznénk azokat a számokat, amelyek anyagot szolgáltatnak ezeknek a kérdéseknek megoldásához, meg kell jegyeznünk, hogy Posztnyikov az ilyenfajta adatokat egytől egyig Tauria kormányzóság zemsztvostatisztikai gyüjteményeiből vette. A zemsztvostatisztika az összeírásoknál eredetileg obscsinánkénti adatokra szorítkozott és nem gyüjtött adatokat külön-külön minden egyes parasztgazdaságra vonatkozólag. Ám hamarosan észrevették a különbséget e gazdaságok vagyoni helyzete között és megkezdték a portánkénti összeírást — ez volt az első lépés a parasztok gazdasági helyzetének alaposabb tanulmányozásához vezető úton. A következő lépés a kombinált táblázatok bevezetése volt: a statisztikusok, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a parasztoknak az obscsinán belüli vagyoni különbsége nagyobb a parasztok különféle jogi kategóriáinak különbözőségénél, bizonyos vagyoni különbségek szerint, a parasztok gazdasági helyzetének valamennyi ismertetőjele szerint kezdték csoportosítani, így például, a vetésterület nagysága, az igásállatok száma, a gazdaság juttatott szántóföldjének

nagysága stb. alapján osztották csoportokra a parasztokat.

A tauriai zemsztvostatisztika a vetésterület nagysága szerint csoportositja a parasztokat. Posztnyikov feltevése szerint az ilyen csoportosítás „sikerültnek mutatkozik“ (XII. old.), tekintve, hogy „a tauriai kerületek gazdasági viszonyai mellett a vetésterület nagysága a paraszt vagyoni helyzetének legfontosabb ismertetőjele“ (XII. old.). „A dél-orosz sztyeppevidéken — mondja Posztnyikov — a parasztoknál egyelőre mindenféle nem mezőgazdasági foglalkozási ág a fejlődés viszonylag igen alacsony fokán áll s a falusi lakosság óriási többségének legfőbb foglalkozása ezidőszerint a gabonaneműek vetésén alapuló földművelés.“ „A zemsztvostatisztika tanúsága szerint Tauria kormányzóság északi kerületeiben a törzsökös falusi lakosság 7,6%-a foglalkozik kizárólag kisiparral s ezen kívül a lakosság 16,3%-ának van saját földműves gazdaságán kívül mellékfoglalkozása“ (108. old). Valóban, a vetésterület nagysága szerinti csoportosítás még Oroszország más vidékeinek tekintetében is sokkal helyesebb, mint a zemsztvostatisztikusok által elfogadott egyéb csoportosítási elvek, például, a gazdaság juttatott földjének vagy juttatott szántójának nagysága szerinti csoportosítás: egyrészt, a juttatott föld nagysága nem mutat rá közvetlenül a gazdaság vagyoni helyzetére, mivel a juttatás nagyságát a család férfitagjainak, a reviziós[4], illetőleg ténylegesen meglevő lelkeknek száma határozza meg s ez, végül, már csak azért is mindössze közvetve függ össze a gazda vagyoni helyzetével, mert a paraszt talán nem is használja, s felszerelés hiányában nem is használhatja, hanem bérbeadja a juttatott földet. Másrészt, ha a lakosság főfoglalkozása — a földművelés, úgy a vetésterület nagyságának megállapitása elengedhetetlenül szükséges a termelés számbavételéhez, a paraszt által fogyasztott, az általa vásárolt és az eladásra kerülő gabona mennyiségének meghatározásához, mert hiszen ezeknek a kérdéseknek tisztázása nélkül a parasztgazdaság igen lényeges oldala marad homályban s nem lesz világos a földműves gazdaságának jellege, jelentősége a megélhetés szempontjából stb. Végül, a csoportosítás alapjául éppen a vetésterületet

kell venni, hogy lehetővé váljék számunkra az egyes porták gazdaságának összehasonlítása a paraszti földbirtok és paraszti földművelés úgynevezett normáival, az élelmezési normával (Nahrungsfläche) és a munkanormával (Arbeitsfläche). Egyszóval, a vetésterület szerinti csoportosítás nemcsak sikerültnek, hanem a legjobbnak és kétségtelenül szükségesnek is mutatkozik.

A tauriai statisztikusok a vetésterület nagysága szerint 6 csoportba sorolják a parasztokat: 1) vetésterület nélkül; 2) 5 gyesz.-ig; 3) 5—10 gyesz.-ig; 4) 10—25 gyesz.-ig; 5) 25—50 gyesz.-ig; 6) 50 gyesz.-n felül gazdaságonként. A három kerületben a következő e csoportok viszonya a gazdaságok számához:

A gazdaságok százalékaránya	Ber-gyanszki kerület %	Melitopoli kerület %	Dnyepri kerület %	Az egy gazdaságra eső vetésterület, gyesz.-ban, mindhárom kerület átlagában
Vetésterület nélkül ..	6	7,5	9	—
5 gyesz.-ig	12	11,5	11	3,5
5—10 „	22	21	20	8
10—25 „	38	39	41,8	16,4
25—50 „	19	16,6	15,1	34,5
50 gyesz.-n felül	3	4,4	3,1	75

Az együttes arányok (ezek a százalékarányok az egész lakosságra vonatkoznak, a németeket is beleértve) keveset változnak a németek kihagyásával: így a szerző a tauriai kerületekben összesen 40% keveset vető (10 gyesz.-ig), 40% közepesen vető (10—25 gyesz.-ig) és 20% sokat vető parasztot számlál. A németek kihagyása viszont az utóbbi számot mintegy $^1/_6$ résszel csökkenti (16,7%-ra, vagyis mindössze 3,3%-kal), ezzel szemben növeli a keveset vetők számát.

Annak megállapítása során, hogy milyen mértékben különböznek egymástól ezek a csoportok, kezdjük a földbirtokkal és a földhasználattal.

Posztnyikov a következő táblázatot közli (a benne feltüntetett három földkategória összegét a szerző nem számította ki [145. old.]):

Parasztcsoportok	*Az egy gazdaságra eső szántóföld átlaga gyesz.-ban*											
	Bergyanszki kerület				*Melitopoli kerület*				*Dnyepri kerület*			
	juttatott	vásárolt	bérelt	*összesen*	juttatott	vásárolt	bérelt	*összesen*	juttatott	vásárolt	bérelt	*összesen*
Vetésterület nélkül	6,8	3,1	0,09	10	8,7	0,7	—	9,4	6,4	0,9	0,1	7,4
Vetésterület 5 gyesz.-ig	6,9	0,7	0,4	8,0	7,1	0,2	0,4	7,7	5,5	0,04	0,6	6,1
5—10 gyesz.-ig	9	—	1,1	10,1	9	0,2	1,4	10,6	8,7	0,05	1,6	10,3
10—25 gyesz.-ig	14,1	0,6	4	18,7	12,8	0,3	4,5	17,6	12,5	0,6	5,8	18,9
25—50 gyesz.-ig	27,6	2,1	9,8	39,5	23,5	1,5	13,4	38,4	16,6	2,3	17,4	36,3
50 gyesz.-n felül .	36,7	31,3	48,4	116,4	36,2	21,3	42,5	100	17,4	30	44	91,4
A kerület átlaga	14,8	1,6	5	21,4	14,1	1,4	6,7	22,2	11,2	1,7	7,0	19,9

„Ezek a számok azt mutatják — mondja Posztnyikov —, hogy a tauriai kerületek parasztságának vagyonosabb csoportja nemcsak nagy juttatott földdel rendelkezik, ami a család nagy lélekszámának következménye is lehet, hanem ugyanakkor egyben a legnagyobb földvásárló és a legnagyobb földbérlő is“ (146. old.).

Ezzel kapcsolatban, úgy vélem, csak azt kell megjegyezni, hogy a juttatott föld növekedése, az alsó csoporttól a legfelső felé haladva, nem magyarázható meg *teljesen* a családok lélekszámának növekedésével. Posztnyikov a családok csoportok szerinti lélekszámával kapcsolatban a három kerületre vonatkozólag a következő táblázattal szolgál:

	Egy családra átlagosan jut					
	Bergyanszki		*Melitopoli*		*Dnyepri*	
	kerület					
	A család lélekszáma	Dolgozó férfi	A család lélekszáma	Dolgozó férfi	A család lélekszáma	Dolgozó férfi
A nemvetőknél	4,5	0,9	4,1	0,9	4,6	1
Az 5 gyesz.-ig vetőknél ...	4,9	1,1	4,6	1	4,9	1,1
Az 5—10 „ „	5,6	1,2	5,3	1,2	5,4	1,2
A 10—25 „ „	7,1	1,6	6,8	1,5	6,3	1,4
A 25—50 „ „	8,2	1,8	8,6	1,9	8,2	1,9
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	10,6	2,3	10,8	2,3	10,1	2,3
A kerület átlaga	6,6	1,5	6,5	1,5	6,2	1,4

A táblázatból kitűnik, hogy a gazdaság juttatott földjének nagysága az alsó csoporttól a legfelső felé haladva, sokkal gyorsabban növekszik, mint a családok lélekszáma és a dolgozó férfiak száma. Szemléltessük ezt úgy, hogy a dnyepri kerület legalsó csoportjának számadatait 100-nak vesszük.

	Juttatott föld	Dolgozó férfi	A család lélekszáma
A nemvetőknél	100	100	100
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	86	110	106
Az 5—10 „ „	136	120	117
A 10—25 „ „	195	140	137
A 25—50 „ „	259	190	178
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	272	230	219

Világos, hogy a juttatás nagysága, a család lélekszámán kívül, a gazdaság vagyoni helyzetétől is függ.

A különböző csoportok vásárolt földjének nagyságára vonatkozó adatokat vizsgálva, azt látjuk, hogy földet majdnem kizárólag a 25 gyesz.-n felüli vetésterülettel rendelkező felső csoportok és — főleg — az egészen nagy gazdák vásárolnak, akiknél egy gazdaságra 75 gyesz. vetésterület jut. Tehát a vásárolt földre vonatkozó adatok teljesen igazolják Posztnyikov véleményét, amely szerint a parasztság csoportjai minőségileg különböznek egymástól. Így például az olyan adat, amelyet a szerző a 147.oldalon közöl, ahol is azt mondja, hogy „a tauriai kerületek parasztjai 96 146 gyesz. földet vásároltak" —egyáltalán nem jellemzi a jelenség igazi mivoltát, tudniillik azt, hogy ez a föld majdnem teljesen a juttatott földdel legjobban ellátott jelentéktelen kisebbség, — mint Posztnyikov mondja — a „módos" parasztok kezében van, ilyen pedig nincs több a lakosság $^1/_5$ részénél.

Ugyanezt kell mondani a földbérletről is. A fentebb közölt táblázat a bérelt föld együttes adatait, a juttatott föld és a juttatáson kívüli föld bérletére vonatkozó adatokat tartalmazza. Kitűnik, hogy a földbérlet méretei egyenes arányban növekednek aszerint, hogy a parasztok mennyire vannak ellátva földdel, hogy tehát minél több saját földje van a parasztnak, annál több földet bérel, s ilymódon megfosztja a legszegényebb csoportokat a számukra szükséges földterülettől.

Megjegyzendő, hogy ez a jelenség — általános egész Oroszországban. Karisev professzor, amikor egész Oroszország minden olyan vidékére vonatkozólag, amelyről zemsztvostatisztikai tanulmányokkal rendelkezünk, összesíti a juttatott földön kívüli paraszti földbérlet adatait, megállapítja, hogy a bérlet méreteinek függése a bérlő földjének nagyságától — általános törvény*.

Egyébként Posztnyikov a földbérlet (a juttatott földön kívüli földbérlet és a juttatott föld bérlete) tekintetében még részletesebb számadatokkal szolgál, amelyeket itt közlök:

	Bergyanszki kerület			*Melitopoli* kerület			*Dnyepri* kerület		
	a bérlő gazdaságok %-a	egy bérlő gazdaságra jut szántó	1 gyesz. szántó haszonbére	a bérlő gazdaságok %-a	egy bérlő gazdaságra jut szántó	1 gyesz. szántó haszonbére	a bérlő gazdaságok %-a	egy bérlő gazdaságra jut szántó	1 gyesz. szántó haszonbére
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	18,7	2,1	11	14,4	3	5,50	25	2,4	15,25
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	33,6	3,2	9,20	34,8	4,1	5,52	42	3,9	12
A 10—25 gyesz.-ig vetőknél	57	7	7,65	59,3	7,5	5,74	69	8,5	4,75
A 25—50 gyesz.-ig vetőknél	60,6	16,1	6,80	80,5	16,9	6,30	88	20	3,75
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	78,5	62	4,20	88,8	47,6	3,93	91	48,6	3,55
A kerület átlaga	44,8	11,1	5,80	50	12,4	4,86	56,2	12,4	4,23

* „Итоги экономического исследования России по данным земской статистики" — („Oroszország gazdasági tanulmányozásának eredményei a zemsztvostatisztika adatai alapján"). II. köt. *N. Karisev.* A juttatott földön kívüli paraszti földbérlet. Derpt. 1892. 122, 133 és más old.

Itt is azt látjuk, hogy az átlagos számadatok egyáltalában nem alkalmasak a jelenség igazi mivoltának jellemzésére: amikor például azt mondjuk, hogy a dnyepri kerületben a parasztok 56%-a folyamodik földbérlethez, igen tökéletlen elképzelést nyujtunk erről a földbérletről, mert hiszen azokban a csoportokban (mint alább kimutatjuk), amelyeknek nincs elég saját földjük, a bérlők százalékaránya sokkal alacsonyabb — csak 25% az első csoportban, míg a felső csoportban, amelyben mindenki teljesen el van látva saját földdel, majdnem mindenki (91%-uk) földbérlethez folyamodik. Az egy bérlő gazdaságra eső bérelt föld gyeszjatyinákban kifejezett területe közötti különbség még jelentékenyebb: a legfelső csoport 30—15—24-szer annyit bérel, mint az alsó. Nyilvánvaló, hogy ez magának a bérletnek a jellegét is megváltoztatja, mivel a legfelső csoportban a földbérlet már kereskedelmi vállalkozás, az alsóban viszont — talán olyan lépés, amelyet a keserves nélkülözés idéz elő. A haszonbérek adatai az utóbbi feltevés mellett szólnak: kitűnik, hogy az alsó csoportok drágábban fizetik meg a földet, néha egyenesen négyszer olyan drágán, mint a legfelső csoport (a dnyepri kerületben). Ezzel kapcsolatban emlékeztetni kell arra, hogy a haszonbérek növekedése a földbérlet méreteinek csökkenése arányában — ugyancsak nem délvidékünk sajátossága: Karisev munkája bebizonyítja, hogy ez a törvény általánosan alkalmazható.

„A tauriai kerületekben — mondja Posztnyikov ezekkel az adatokkal kapcsolatban — főleg jómódú parasztok vesznek bérbe földet, akiknek elegendő juttatott és saját földjük van; ezt kell mondanunk különösen a juttatott földön kívüli földek, vagyis a falvaktól nagyobb távolságra fekvő földesúri és kincstári földek bérletéről. Alapjában véve ez igen természetes is: ahhoz, hogy valaki távolabb fekvő földeket béreljen, megfelelő számú igásállatra van szükség, márpedig a kevésbbé tehetős parasztoknak itt még saját juttatott földjeik megműveléséhez sincs meg a szükséges számú igásállatuk“ (148. old.).

Ne gondoljuk azt, hogy a bérletek megoszlása azért ilyen, mert a földet egyesek veszik bérbe. A dolgon az sem változtat semmit, ha az obscsinák veszik bérbe

a földet, nem változtat annál az egyszerű oknál fogva, mert a föld megoszlásának alapja ugyanaz, vagyis a „pénz“.

„A kincstári birtokok igazgatóságának nyilvántartási könyvei szerint — mondja Posztnyikov — 1890-ben a három kerület szerződések alapján bérbeadott 133 852 gyesz. kincstári földjéből a paraszti obscsinák használatába 84 756 gyesz. művelésre alkalmas föld, vagyis az egész terület mintegy 63%-a tartozott. De a paraszti obscsinák által bérelt föld viszonylag kisszámú gazda, még hozzá főleg jómódú gazdák használatában volt. A zemsztvo portánkénti összeírása elég szembetűnően mutat rá erre a tényre“ (150. old.)*.

Parasztcsoportok	Bergyanszki kerület			Melitopoli kerület			Dnyepri kerület			A három kerületben			
	bérlő gazdaságok száma	bérelt gyeszlatyinák száma	Egy bérlő gazdaságra jut (gyesz.)	bérlő gazdaságok száma	bérelt gyeszlatyinák száma	Egy bérlő gazdaságra jut (gyesz.)	bérlő gazdaságok száma	bérelt gyeszlatyinák száma	Egy bérlő gazdaságra jut (gyesz.)	bérlő gazdaságok száma	bérelt gyeszlatyinák száma	%-ban	Egy bérlő gazdaságra jut (gyesz.)
5 gyesz.-ig vetők	39	66	1,7	24	383	16	20	62	3,1	83	511	1	6,1
5—10 » »	227	400	1,8	159	776	4,8	58	251	4,3	444	1 427	3	3,2
10—25 » »	687	2 642	3,8	707	4 569	6,4	338	1 500	4,4	1 732	8 711	20	5,0
25—50 » »	387	3 755	9,7	672	8 564	12,7	186	1 056	5,7	1 245	13 375	30	10,7
50 gyesz.-n felül vetők	113	3 194	28,3	440	15 365	34,9	79	1 724	21,8	632	20 283	46	32,1
Összesen	1 453	10 057	7	2002	29 657	14,8	681	4 593	6,7	4 136	44 307	100	10,7

„Ilyenformán — vonja le Posztnyikov a következtetést — a dnyepri kerületben az egész bérelt szántóföld több mint ½-e, a bergyanszki kerületben több mint

* Ennek a táblázatnak utolsó oszlopát (a három kerület adatainak végösszegeit) Posztnyikov nem közli. A táblázathoz megjegyzi, hogy a „bérleti feltételek alapján a parasztoknak a bérbevett földnek csak $^1/_3$ részét van joguk felszántani”.

$^2/_3$-a, sőt a melitopoli kerületben, ahol legtöbb kincstári földet bérelnek, a bérelt terület több mint $^4/_5$-e volt a parasztok jómódú csoportjának használatában. A parasztok legszegényebb csoportjának (a 10 gyesz.-ig vetőknek) kezében viszont valamennyi kerületben együttesen véve mindössze 1 938 gyesz., vagyis a bérelt földek körülbelül 4 $^0/_0$-a volt" (150. old.). A szerző ezután egész sor példát hoz fel az obscsinák által bérbevett földek egyenlőtlen megoszlására, de ezeket fölösleges felsorolni.

Posztnyikovnak azzal a következtetésével kapcsolatban, hogy a földbérlet a bérlők vagyoni helyzetétől függ, rá kell mutatni arra a rendkívül érdekes tényre, hogy a zemsztvostatisztikusok ellentétes véleményen vannak.

Posztnyikov a könyv elejére „Tauria, Herszon és Jekatyerinoszlav kormányzóság zemsztvostatisztikai munkáiról" c. cikkét tette (XI—XXXII. old.). Itt többek között a tauriai zemsztvo által 1889-ben kiadott „Памятная книжка Таврической губернии"* c. munkát boncolgatja, amelyben röviden összegezték az egész kutatás eredményeit. Posztnyikov a könyv azon fejezetének elemzése során, amely a földbérlettel foglalkozik, a következőket mondja:

„Földben bővelkedő déli és keleti kormányzóságainkban a zemsztvostatisztika kimutatta, hogy meglehetősen tekintélyes százalékot képvisel a jómódú parasztság, amely saját jelentős juttatott földjén felül, máshol még bérel is meglehetősen sok földet. A gazdaság itt nemcsak a család saját szükségleteinek kielégítését célozza, hanem bizonyos fölösleget, jövedelmet is biztosít, aminek következtében javítják házukat és gazdasági épületeiket, gépeket szereznek be, újabb földet vásárolnak. Ez a kívánság meglehetősen természetes és nincs benne semmi rossz, minthogy ebben még nincs semmi olyan, ami kulák elemekre vallana." [Kulák elemek itt valóban nincsenek, de kizsákmányoló elemek kétségtelenül vannak: a jómódú parasztok azzal, hogy a szükségletet messze meghaladó mértékben bérelnek földet, elütik a szegényeket a földtől, amely azoknak a megélhetéshez szükséges; mivel bővítik a gazdaság méreteit, további munkaerőkre van szükségük

* — „Tauria kormányzóság ismertető könyvecskéje". — *Ford.*

és bérmunkához folyamodnak.] „De egyes zemsztvostatisztikusok nyilván nem tartják törvényszerűnek a paraszti élet ilyen megnyilvánulásait, ezért lekicsinyelni igyekeznek azokat és azt igyekeznek bizonyítani, hogy a paraszti földbérletet főleg az élelmiszerszükséglet szempontja vezeti, és hogy ha a jómódú parasztok sok földet is bérelnek, ezeknek a bérlőknek százalékaránya mégis állandóan csökken a juttatott föld méreteinek növekedésével“ (XVII. old.); — az „Ismertető könyvecske“ szerkesztője, Verner úr, hogy ennek a gondolatnak helyességét bebizonyítsa, a juttatott föld nagysága szerint csoportosította *egész* Tauria kormányzóság 1—2 dolgozóval és 2—3 darab igásállattal rendelkező parasztjait. Kitűnt, hogy a „juttatott föld méreteivel szabályszerűen csökken a bérlő gazdaságok százalékaránya és kevésbbé szabályszerűen az egy gazdaságra jutó bérelt föld nagysága“ (XVIII. old.). Posztnyikov teljesen jogosan mondja, hogy az ilyen módszer egyáltalában semmit sem bizonyít, minthogy a parasztok egy *részét* (csak azokat, akik 2—3 igásállattal rendelkeznek) önkényesen választották külön, amikor is éppen a jómódú parasztságot hagyták ki, ezenkívül pedig Tauria kormányzóság kontinentális kerületeinek és a Krimnek egyesítése — lehetetlen, mivel bérleti viszonyaik nem azonosak: a Krimben a népesség $^1/_2$—$^3/_4$-e földnélküli (az úgynevezett gyeszjatyinások), az északi kerületekben csak 3—4%-a. A Krimben majdnem mindig könnyű földbérletet találni; az északi kerületekben — néha lehetetlen. Meg kell említeni azt az érdekes tényt, hogy más kormányzóságok zemsztvostatisztikusainál ugyanilyen (természetesen egyaránt sikertelen) kisérleteket tapasztalhattunk a paraszti élet olyan „nem törvényszerű“ jelenségeinek elkendőzésére, mint a jövedelemszerzést szolgáló földbérlet. (Lásd Karisev. Id. mű.)

Ha ilyen módon a parasztok juttatott földön kívüli földbérletének megoszlása alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes parasztgazdaságok között nemcsak mennyiségi (sokat bérel, keveset bérel), hanem minőségi (élelmiszerszükségletből bérel; kereskedelmi célzattal bérel) különbségek is vannak — úgy még inkább elmondhatjuk ezt a *juttatott* föld bérléséről.

„Annak a juttatott szántóföldnek egész kiterjedése — mondja Posztnyikov —, amelyet parasztok parasztoktól vettek bérbe, a három tauriai kerületben 1884—1886-ban végrehajtott portánkénti összeírás megállapitása szerint — 256 716 gyeszjatyina, ami itt az egész paraszti juttatott szántóföld $1/4$-e, s ebbe még nem számították bele azt a területet, amelyet a parasztok a falvakban élő vegyesfoglalkozásúaknak, továbbá írnokoknak, tanítóknak, papoknak és más személyeknek adnak bérbe, akik nem tartoznak a parasztsághoz és akiket a portánkénti összeírás során nem kérdeztek meg. Ezt a temérdek földet majdnem teljes egészében a jómódúak csoportjaihoz tartozó parasztok veszik bérbe, amit a következő számok mutatnak. Az összeírás megállapította, hogy a szomszédos gazdáktól bérbevett juttatott szántóföld a következőképpen oszlott meg:

A 10 gyesz.-ig vetőkre jut gazdaságonként	16 594	gyesz., vagyis	6%
« 10—25 « « « «	89 526	« «	35%
« 25 gyesz.-n felül « « «	150 596	« «	59%
Összesen ...	256 716		100%

Ennek a bérbeadott földnek, s ugyanígy a földet bérbeadóknak legnagyobb része viszont azoknak a parasztoknak csoportjára esik, akik nem vetnek, akiknek nincs gazdaságuk, illetőleg akik keveset vetnek. Ilyenformán a tauriai kerületek parasztságának jelentős része (hozzávetőlegesen az egész lakosságnak körülbelül $1/3$-a) részben azért, mert nem kívánja, de az esetek többségében a gazdálkodáshoz szükséges igásállatok és gazdasági felszerelés hiányában, nem használja egész juttatott földjét, hanem bérbeadja, s ezzel növeli a parasztok másik, jómódú felének földhasználatát. A földet bérbeadók többsége kétségtelenül a tönkrement, elszegényedő gazdák közül kerül ki" (136—137. old.).

Az elmondottakat a következő táblázat támasztja alá, amely „Tauria kormányzóság két kerületére vonatkozik (a melitopoli kerületre vonatkozólag a zemsztvo-statisztika nem szolgál adatokkal), s a juttatott földet bérbeadó parasztgazdák arányszámát és az általuk bérbeadott juttatott szántóföld százalékarányát tünteti fel" (135. old.):

	Bergyanszki kerület		*Dnyepri kerület*	
	A juttatott földet bérbeadó gazdák %	A bérbeadott juttatott föld %	A juttatott földet bérbeadó gazdák %	A bérbeadott juttatott föld %
A nemvetőknél	73	97	80	97,1
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	65	54	30	38,4
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	46	23,6	23	17,2
A 10—25 « «	21,5	8,3	16	8,1
A 25—50 « «	9	2,7	7	2,9
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	12,7	6,3	7	13,8
A kerület átlaga	32,7	11,2	25,7	14,9

Térjünk át a parasztok földbirtokáról és földhasználatáról a mezőgazdasági felszerelés megoszlására. Az igásállatok számáról Posztnyikov az egyes csoportokra vonatkozólag és mindhárom kerületet egybefoglalva, a következő adatokat közli:

	Ló	Ökör	Egy gazdaságra átlag jut: Igásállat	Egyéb*	Összesen*	Igásállat nélküli gazdaságok %-a
	összesen					
A nemvetőknél	—	—	0,3	0,8	1,1	80,5
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	6 467	3 082	1,0	1,4	2,4	48,3
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	25 152	8 924	1,9	2,3	4,2	12,5
A 10—25 « «	80 517	24 943	3,2	4,1	7,3	1,4
A 25—50 « «	62 823	19 030	5,8	8,1	13,9	0,1
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	21 003	11 648	10,5	19,5	30	0,03
Összesen	195 962	67 627	3,1	4,5	7,6	—

Ezek a számok önmagukban véve nem jellemzik az egyes csoportokat — erre alább kerül majd sor, a földművelés technikájának leírásánál és a parasztok gazdasági kategóriák alapján történő csoportosításánál. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a parasztok csoportjai között az igásállatok száma tekintetében olyan nagy a különbség, hogy a felső csoportoknál sokkal több az állat, mint amennyit a család szükségletei megkövetelnek, ezzel szemben az alsó csoportoknál — olyan kevés (különösen az igásállat), hogy az önálló gazdálkodás lehetetlenné válik.

A holt mezőgazdasági felszerelés megoszlásának adatai

* Szarvasmarhára átszámítva.

tökéletesen azonosak. „A portánkénti összeírás megállapította, hogy milyen mezőgazdasági felszerelés, hány eke és lazítóeke van a parasztok birtokában, s ezzel kapcsolatban a kerületek egész lakosságára vonatkozóan a következő számadatokat közli" (214. old.):

	A szántáshoz szükséges eszközök híján levő	A csak lazítóekével rendelkező	Az ekével stb. rendelkező
	gazdaságok %-a		
Bergyanszki kerület	33	10	57
Melitopoli «	37,8	28,2	34
Dnyepri «	39,3	7	53,7

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy a parasztok milyen óriási csoportja van megfosztva az *önálló* gazdálkodás lehetőségétől. Hogy mi a helyzet a felső csoportokban, az a vetésterület alapján összeállított különböző csoportok gazdaságonkénti mezőgazdasági felszerelésére vonatkozó következő adatokból látható:

Az egy gazdaságra eső mezőgazdasági felszerelés

	Bergyanszki kerület: Szállításhoz szükséges eszközök (szekér és egyéb)	Bergyanszki kerület: Szántáshoz szükséges eszközök (ekék és lazítóekék)	Melitopoli kerület: Szállításhoz szükséges eszközök	Melitopoli kerület: Szántáshoz szükséges eszközök	Dnyepri kerület: Szállításhoz szükséges eszközök	Dnyepri kerület: Szántáshoz szükséges eszközök
5—10 gyesz. vetésterületnél	0,8	0,5	0,8	0,4	0,8	0,5
10—25 « «	1,2	1,3	1,2	1	1	1
25—50 « «	2,1	2	2	1,6	1,7	1,5
50 gyesz.-n felüli vetésterületnél	3,4	3,3	3,2	2,8	2,7	2,4

A mezőgazdasági felszerelés tekintetében a legfelső csoport 4—6-szorosan túlszárnyalja az alsót (az 5 gyesz.-n aluli vetésterülettel rendelkezők csoportját a szerző teljesen kihagyta); a dolgozók száma* tekintetében viszont

* Lásd fentebb — a családok csoportok szerinti létszámára vonatkozó táblázatot.

$^{23}/_{12}$-szeresen vagyis nem egészen kétszeresen múlja felül ugyanazt a csoportot. Már ebből következik, hogy a legfelső csoportnak munkások alkalmazásához kell folyamodnia, míg az alsó csoportban a gazdaságok fele meg van fosztva a szántáshoz szükséges felszereléstől (N. B.* Ez az „alsó“ csoport — alulról a harmadik) s ennek folytán az önálló gazdálkodás lehetőségétől.

Természetes, hogy a föld és a mezőgazdasági felszerelés mennyisége tekintetében mutatkozó fentebb említett különbségek a vetésterület nagysága tekintetében is különbségeket idéznek elő. A hat csoport egy-egy gazdaságára eső vetésterület gyeszjatyináinak számát fentebb idéztük. Tauria kormányzóság parasztságának együttes vetésterülete a csoportok között a következőképpen oszlik meg:

	Vetésterület gyesz.-ban	Vetésterület %-ban	
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	34 070	2,4	A vetésterület 12%-ával a lakosság 40%-a rendelkezik
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	140 426	9,7	
A 10—25 « «	540 093	37,6	A vetésterület 38%-ával a lakosság 40%-a rendelkezik
A 25—50 « «	494 095	34,3	A vetésterület 50%-ával a lakosság 20%-a rendelkezik
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	230 583	16	
Összesen	1 439 267	100%	

Ezek a számok nem szorulnak magyarázatra. Csak azt kell hozzáfűzni, hogy Posztnyikov szerint (272. old.) az az átlagos vetésterület, amelynél a család csak földművelésből megélhet — 16—18 gyesz. gazdaságonként.

III

Az előző fejezetben azokat az adatokat összesítettük, amelyek a különböző csoportokhoz tartozó parasztok vagyoni helyzetét és gazdaságuk méreteit jellemzik. Most azoknak a tényezőknek adatait kell összesítenünk, amelyek a különböző csoportokhoz tartozó parasztok gazdaságának jellegét, gazdálkodásuk módját és rendszerét meghatározzák.

---

* Nota bene — megjegyzendő. — *Szerk.*

Térjünk ki mindenekelőtt Posztnyikovnak arra a tételére, amely szerint „a paraszti munka termelékenysége és a család munkaképessége a gazdaság méreteinek növekedésével és a géphasználattal jelentősen fokozódik“ (X. old.). A szerző úgy bizonyítja ezt a tételt, hogy kiszámítja, hány dolgozó és igásállat jut a különböző gazdasági csoportokban az *adott* vetésterületre. Csakhogy a családok létszámára vonatkozó adatok felhasználása lehetetlen, minthogy „az alsó gazdasági csoportok dolgozó családtagjainak egy része elszegődik, a felső csoportok viszont bérmunkásokat fogadnak fel“ (114. old.). A tauriai zemsztvostatisztika nem adja meg a felfogadott és az elszegődött munkások számát s Posztnyikov hozzávetőlegesen számítja ki ezt a számot, amikor is a munkásokat alkalmazó gazdaságok számára vonatkozó zemsztvostatisztikai adatokból és abból a számításból indul ki, hogy hány dolgozóra van feltétlenül szükség a szántóterület adott méreteinek alapul vételével. Posztnyikov elismeri, hogy ezek a kiszámított adatok nem tarthatnak igényt teljes pontosságra, de azt gondolja, hogy ez a számítás csak a két felső csoportban változtathatja meg jelentősen a család létszámát, mert a többi csoportban csekély a szegődményesek száma. Az olvasó ellenőrizheti ennek a nézetnek a helyességét, még pedig olyanformán, hogy a családok létszámára vonatkozó fentebb idézett adatokat összehasonlítja az alább következő táblázattal:

Tauria kormányzóság három kerületében

	Szegődtetett dolgozók	Elszegődött dolgozók	Különbség	Egy gazdaságra esik lélekszám	Egy gazdaságra esik dolgozó (a szegődményesekkel együtt)
A nemvetőknél	239	1 077	— 838	4,3	0,9
Az 5 gyesz.-ig vetőknél .	247	1 484	— 1 237	4,8	1,0
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	465	4 292	— 3 827	5,2	1,0
A 10—25 gyesz.-ig vetőknél	2 846	3 389	— 543	6,8	1,6
A 25—50 gyesz.-ig vetőknél	6 041	—	+ 6 041	8,9	2,4
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	8 241	—	+ 8 241	13.3	5
Összesen	18 079	10 242	+ 7 837	—	—

Ha ezt az utolsó oszlopot összehasonlítjuk a családok létszámára vonatkozó adatokkal, azt látjuk, hogy Posztnyikov a dolgozók számát az alsó csoportokban valamelyest kisebbnek, a felsőkben pedig valamelyest nagyobbnak vette. Mivel pedig a szerző célja — bebizonyítani, hogy a gazdaság méreteinek növekedésével az adott vetésterületre eső dolgozók száma csökken, hozzávetőleges számításai inkább a csökkenés ellen szóltak, mint mellette.

Ez után az előzetes számítás után Posztnyikov olyan táblázatot közöl, amely a vetésterületnek a dolgozók és az igásállatok számához, továbbá általában a parasztság különböző csoportjaiba tartozó népességhez való arányát tünteti fel (117. old.):

	Az egy pár igásállatra eső vetésterület	*Száz gyesz. vetésterületre jut* gazdaság	lélekszám	dolgozó	igásállat
		(a szegődményesekkel együtt)			
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	7,1 gyesz.	28,7	136	28,5	28,2
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	8,2 «	12,9	67	12,6	25
A 10—25 gyesz.-ig vetőknél	10,2 «	6,1	41,2	9,3	20
A 25—50 gyesz.-ig vetőknél	12,5 «	2,9	25,5	7	16,6
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	14,5 «	1,3	18	6,8	14
Átlag	10,9 gyesz.	5,4	36,6	9	18,3

„Ilymódon a parasztoknál a gazdaság és a szántóföld méreteinek növekedésével a munkaerőnek — az embereknek és a jószágnak — fenntartási költségei képezik a legfőbb mezőgazdasági kiadásokat, amelyek progresszíve csökkennek és a sokat vető csoportoknál egy gyesz. vetésterületre számítva majdnem kétszerte kisebbek, mint a kis szántófölddel rendelkező csoportoknál“ (117. old.).

Azt a tételt, amely szerint a mezőgazdaságban a dolgozókra és az igásállatokra eső kiadás túlsúlyban van, a szerző lentebb egy mennonita[5] gazdaság részletes költségvetésének példájával támasztja alá: az összkiadásból 24,3% esik a gazdaságra, 23,6% az igásállatokra és 52,1% a dolgozókra (284. old.).

Posztnyikov annak a következtetésének, hogy a munka termelékenysége a gazdaság méreteinek növekedése

arányában fokozódik, nagy jelentőséget tulajdonít (ami az előszavában tett és fentebb idézett kijelentéséből is kitűnik), és feltétlenül el kell ismerni, hogy az valóban fontos — először parasztságunk gazdasági életének és a különböző csoportokba tartozó gazdaságok jellegének tanulmányozása szempontjából; másodszor, a kis- és nagyüzemű mezőgazdaság kölcsönös viszonyának általános kérdése tekintetében. Ezt az utóbbi kérdést sok szerző erősen összezavarta és a zavar legfőbb oka az volt, hogy minőségileg nem egyenlő, különböző társadalmi feltételek közé helyezett, magát a gazdálkodás típusát tekintve egymástól különböző gazdaságokat hasonlítottak össze; így például olyan gazdaságokat, amelyekben a jövedelem mezőgazdasági termékek termeléséből származik, olyan gazdaságokkal hasonlították össze, amelyek más gazdaságok földínségének kihasználásából merítik a jövedelmet (például közvetlenül az 1861-es reform utáni idők parasztgazdaságait és földesúri gazdaságait). Posztnyikov teljesen mentes ettől a hibától és nem feledkezik meg az összehasonlítás alapvető szabályáról, amely szerint az összehasonlított jelenségeknek egyneműeknek kell lenniök.

A tauriai kerületekre vonatkozó tételének részletekbe menő bizonyítása során a szerző adatokat hoz fel, először, külön-külön minden körzettel, másodszor, külön az orosz lakossággal, mégpedig annak éppen legnagyobb számú csoportjával — az egykori kincstári parasztokkal kapcsolatban (273—274. old.):

Az egy pár igásállatra eső vetésterület, gyesz.

	A kerületekben általában			Az egykori kincstári parasztok csoportjában		
	Bergy.	Melit.	Dnyepri	Bergy.	Melit.	Dnyepri
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	8,9	8,7	4,3	—	—	—
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	8,9	8,7	6,8	8,9	9,1	6,8
A 10—25 « «	10,2	10,6	9,7	10,3	10,9	9,6
A 25—50 « «	11,6	12,4	12,3	12,3	12,8	11,9
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	13,5	13,8	15,7	13,7	14,3	15
Átlagban	10,7	11,3	10,1	—	—	—

A következtetés ugyanaz: „a kisméretű gazdaságban az egy bizonyos vetésterületre eső igásállatok száma

1½—2-szeresen felülmúlja ugyanezt a számot a «teljes» parasztgazdaságban. A portánkénti összeírás ugyanezt a törvényt tárja elénk minden más, kisebb csoport tekintetében is: az egykori földesúri parasztoknál, a bérlőknél stb. és pedig valamennyi, akár egyetlenegy járásra, sőt egyetlenegy falura szorítkozó legkisebb vidéki körletben" (274. old.).

A vetésterület nagysága és a gazdasági kiadások közötti arány másfajta kiadások tekintetében, nevezetesen a holt mezőgazdasági felszerelés karbantartása és a haszonállattartás terén sem a kisgazdaságok javára szól.

Fentebb láttuk, hogy milyen gyorsasággal nő az egy gazdaságra eső holt mezőgazdasági felszerelés mennyisége is, a haszonállatok száma is, amint a legalsó csoporttól a legfelső felé haladunk. Ha ezt a felszerelést a vetésterület egy bizonyos egységére számítjuk át, azt tapasztaljuk, hogy az alsó csoporttól a legfelső felé haladva *egyre kevesebb* (318. old.):

	100 gyesz. vetésterületre jut		
	haszonállat	eke és lazítóeke	szekér
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	42 db	4,7	10
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	28,8 «	5,9	9
A 10—25 « «	24,9 «	6,5	7
A 25—50 « «	23,7 «	4,8	5,7
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél ...	25,8 «	3,8	4,3
A három kerületben ...	25,5 db	5,4	6,5

„Ez a táblázat azt mutatja, hogy a gazdaság vetésterületének növekedésével a vetésterület egy bizonyos egységére eső legnagyobb méretű felszerelési tárgyak (a megmunkálást és a szállítást szolgáló eszközök) száma progresszíve csökken, s ezért a felsőbb csoportok gazdaságában a talajmegmunkáló és szállítóeszközök egy gyesz.-ra eső fenntartási költségeinek viszonylag kisebbeknek kell lenniök. A 10 gyesz.-nál kevesebb vetésterülettel rendelkező gazdaságok csoportja bizonyos tekintetben kivételt képez: itt viszonylag kevesebb a talajmegmunkáló eszköz, mint a 16 gyesz.-val rendelkező gazdaságok csoportjában, de csak azért, mert ebben sokan nem saját, hanem bérelt felszereléssel dolgoznak, ami egyáltalán nem csökkenti a felszerelésre fordított költségeket" (318. old.).

„A zemsztvostatisztika — mondja Posztnyikov —

vitathatatlanul világosan azt mutatja, hogy minél nagyobb a parasztgazdaság, annál kevesebb felszerelés, munkás és igásállat esik a szántóföld területének egy bizonyos egységére" (162. old.).

„Az előző fejezetekben már kimutattuk — jegyzi meg lentebb Posztnyikov —, hogy a tauriai kerületekben ez a jelenség a parasztok minden csoportjában és a vidék valamennyi körletében tapasztalható. Ez a jelenség a zemsztvostatisztika adatai szerint más olyan kormányzóságok parasztgazdaságaiban is felfedezhet , ahol a parasztgazdaság ugyancsak főleg a földművelésen alapszik. Ilymódon ez nagyon elterjedt jelenség és törvény jellegét ölti, amely nagy gazdasági jelentőségre tesz szert, minthogy ennek a törvénynek révén a kis földművelő gazdaság gazdasági szempontból jelentős mértékben értelmét veszti" (313. old.).

Posztnyikovnak ez az utóbbi megjegyzése valamelyest időelőtti: annak bebizonyításához, hogy a nagygazdaságok elkerülhetetlenül kiszorítják a kisgazdaságokat, nem elég megállapitani az utóbbiak előnyösebb voltát (azt, hogy olcsóbban termelnek); feltétlenül meg kell állapitani azt is, hogy a pénzgazdaság (pontosabban: az árugazdaság) fölényben van a naturális gazdasággal szemben, mert hiszen naturális gazdaság esetén, amikoris a terményt a termelők maguk fogyasztják el és nem viszik piacra, amikor tehát az olcsó termény nem találkozik a piacon a drága terménnyel — nem is kerül abba a helyzetbe, hogy azt kiszorítsa. Erről különben alább lesz részletesebben szó.

Hogy a fentebb megállapitott törvény alkalmazásának lehetőségét egész Oroszországra vonatkozóan bebizonyítsa, Posztnyikov azokat a kerületeket veszi, amelyekkel kapcsolatban a zemsztvostatisztika messzemenően végrehajtotta a lakosság gazdasági csoportositását és kiszámitja, hogy milyen nagy szántóterület esik a különböző csoportokban egy pár igásállatra és egy dolgozóra. A következtetés ugyanaz, mint az előbbi, tudniillik „hogy a parasztgazdaság kis mérete esetén a szántóföld egy bizonyos egységét véve alapul 1½—2-szer annyit kell fizetni a munkaerők fenntartására, mint megfelelő méretű gaz-

daság esetén" (316. old.). Ez Perm kormányzósággal (314. old.), vagy Voronyezs, Szaratov és Csernyigov (315. old.) kormányzósággal kapcsolatban egyaránt igaz, úgy hogy Posztnyikov kétségtelenül bebizonyította, hogy ezt a törvényt egész Oroszországra ki lehet terjeszteni.

Most térjünk át arra a kérdésre, hogy hogyan alakulnak a „bevételek és a kiadások" (IX. fej.) a parasztgazdaságok különböző csoportjaiban és milyen kapcsolatban állanak ezek a csoportok a piaccal:

„A gazdaság területe minden egyes önmagában önálló egységet képező gazdaságban — mondja Posztnyikov — a következő négy részből áll: az egyik részen élelmet termelnek a család és a gazdaságban élő dolgozók ellátására; ez — szűkebb értelemben — a gazdaság *élelmezési* területe; a másik rész a gazdaságban dolgozó igásállatok takarmányát szolgáltatja és *takarmányozási* területnek nevezhető. A harmadik rész a belsőséghez tartozó földből, az utakból, kutakból stb. és a vetésterület azon részéből tevődik össze, amely a vetőmagot szolgáltatja; ezt *gazdasági* területnek nevezhetjük, mivel ez megkülönböztetés nélkül az egész gazdaság céljait szolgálja. Végül a negyedik rész azokat a szemtermékeket és növényeket termeszti, amelyek a gazdaságból nyers vagy feldolgozott formában a piacra kerülnek eladásra. Ez — a gazdaság *piaci* vagy *kereskedelmi* területe. A földterület felosztását a négy említett részre minden egyes magángazdaságban nem a termesztett növények fajtája, hanem azok termesztésének közvetlen célja határozza meg.

A gazdaság pénzbevételét földterületének kereskedelmi része határozza meg és minél nagyobb ez az utóbbi terület és minél nagyobb viszonylag az általa szolgáltatott termények értéke, annál nagyobb a falusi gazdák vásárlóképessége, annál nagyobb az a munkamennyiség, amelyet az ország a földművelésen kívül a piacra való termelés számára biztosíthat, annál nagyobb az ország szempontjából az ország mezőgazdaságának állami (adózási) és kulturális jelentősége, továbbá annál nagyobb magának a gazdának tiszta jövedelme is, meg az a tartalék is, amelyből a mezőgazdasági termelés és a gazdaság javításának költségeit fedezheti" (257. old.).

Posztnyikovnak ez a megitélése teljesen helytálló lenne, ha egy meglehetősen lényeges pontban helyesbitenők: a szerző a parasztgazdaság kereskedelmi területének jelentőségéről általában valamely ország szempontjából beszél, holott nyilvánvalóan csak olyan országról lehet szó, amelyben a pénzgazdaság van túlsúlyban, amelyben a termékek nagyrésze *áru* formáját ölti. Ha erről a feltételről megfeledkeznénk, ha ezt magától értetődőnek tartanánk, ha elmulasztanánk annak pontos tanulmányozását, hogy mennyiben alkalmazható valamely adott országra — ez azt jelentené, hogy a vulgáris politikai gazdaságtan hibájába esünk.

A piaci terület különválasztása az egész gazdaságtól — igen fontos. A belső *piac* szempontjából egyáltalán nem általában véve a termelő jövedelmének van jelentősége (ami, azaz a jövedelem, ennek a termelőnek vagyoni helyzetét határozza meg), hanem kizárólag a termelő *pénzbeni* jövedelmének. Ha a termelőnek pénzeszközök állnak rendelkezésére, ez egyáltalában nem abból következik, hogy jómódban él: az a paraszt, aki parcelláján mindent megtermel, amire saját fogyasztásához szüksége van, de naturális gazdálkodást folytat — jómódnak örvend, ámde nem rendelkezik pénzeszközökkel; a félig tönkrement paraszt, akinek saját parcellája a számára szükséges gabonának csak kis részét biztositja s aki a többi gabonát (ha kisebb mennyiségben és silányabb minőségben is) alkalmi „keresetek" révén szerzi meg — nem örvend jómódnak, de rendelkezik pénzeszközökkel. Világos ebből, hogy a parasztgazdaságok jelentőségének és a piac szempontjából való jövedelmezőségének minden olyan megitélése, amely nem a pénzbeni jövedelem számbavételén alapul, teljesen értéktelen.

Annak megállapitása érdekében, hogy milyen nagy a vetésterület négy emlitett része a különböző csoportokba tartozó parasztok gazdaságában, Posztnyikov előbb az évi gabonafogyasztást számitja ki, amikor is kereken két csetverty* gabonát számit egy főre (259. old.), ami fejenként $^2/_3$ gyesz. vetésterületet jelent. Ezután megálla-

* 1 csetverty — 209,7 liter. — *Ford.*

pítja, hogy minden egyes lóra 1½ gyesz. takarmányozási területet, továbbá a vetőmagra — a szántóterület 6%-át kell számítani s ilyenformán a következő adatokra tesz szert* (319. old.):

	100 gyesz. vetésterületből a gazdasági	élelmezési	takarmányozási	kereskedelmi *területre jut*	1 gyesz. vetésterületre *eső pénzbevétel (rubel)*	1 gazdaságra
Az 5 gyesz.-ig vetőknél ...	6	90,7	42,3	— 39	—	—
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	6	44,7	37,5	+ 11,8	3,77	30
A 10—25 « «	6	27,5	30	36,5	11,68	191
A 25—50 « «	6	17	25	52	16,64	574
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	6	12	21	61	19,52	1 500

„Az egyes csoportokba tartozó gazdaságok pénzbevételében kimutatott különbség — mondja Posztnyikov — eléggé szemlélteti a gazdaság nagyságának jelentőségét, de a valóságban az egyes csoportok vetésterületének jövedelmezősége között tapasztalható különbségnek még nagyobbnak kell lennie, minthogy a felső csoportoknál gyeszjatyinánként nagyobb termést és az eladásra kerülő gabona nagyobb értékét kell feltételezni.

Mi a jövedelmezőség kiszámításánál nem a gazdaság egész területét, hanem csak a szántóföld területét vettük számba, mivel arról nincsenek pontos adataink, hogy a tauriai kerületek parasztgazdaságaiban az egyes állatfajták takarmányozása milyen más földeket igényelt; minthogy azonban a kizárólag földműveléssel foglalkozó délorosz paraszt pénzbevételét majdnem teljes egészében a vetésterület határozza meg, az ismertetett számadatok elég pontosan körvonalazzák a gazdaságból származó pénzbevétel terén a parasztok különböző csoportjainál tapasztalható különbséget. Ezek a számadatok megmutatják, hogy milyen erősen változik ez a bevétel a vetés

* A pénzbevétel megállapítása során Posztnyikov a következőképpen járt el: abból indult ki, hogy az egész kereskedelmi terület a legdrágább gabonafajtával — búzával van bevetve és az ismert átlagtermés és árak alapján kiszámította az ezen a területen elért értékmennyiséget.

nagyságától függően. A 75 gyesz. vetésterülettel rendelkező család évi pénzbevétele mintegy 1 500 rubel, a 34½ gyesz. vetésterülettel rendelkező családé évi 574 rubel, ezzel szemben a 16 ⅓ gyesz. vetésterülettel rendelkező családé csak 191 rubel. 8 gyesz. vetésterület mellett a család csak 30 rubelt, vagyis olyan összeget vesz be, hogy mellékfoglalkozás nélkül nem képes fedezni a gazdaság pénzkiadásait. Persze, az ismertetett számok még nem tüntetik fel a gazdaságból származó járadékot s ahhoz, hogy ezt megtudhassuk, le kell belőlük vonni a gazdaság pénzkiadásait adókra, mezőgazdasági felszerelésre, épületekre, ruhára, lábbelire stb. De ezek a kiadások nem nőnek egyenes arányban a gazdaság méreteinek növekedésével. A család fenntartási költségei ugyan egyenes arányban növekednek a családtagok számával, de a családtagok számának növekedése, mint a táblázatból látható, sokkal lassúbb, mint a vetésterület növekedése az egyes csoportokban. Ami a gazdasági kiadásokat illeti (a földadó, haszonbér, az épületek és a felszerelés javítása), azok a gazdaságban semmiesetre sem növekednek nagyobb mértékben, mint egyenes arányban a gazdaság méreteivel, míg a gazdaságokból származó pénzösszbevétel, mint az előző táblázat mutatja, nagyobb mértékben növekszik, mint egyenes arányban a vetésterület nagyságával. Emellett mindezek a gazdasági kiadások nem igen nagyok a gazdaság fő kiadásához, a munkaerők fenntartási költségeihez viszonyítva. Ilyenformán, ezzel a jelenséggel kapcsolatban megformulázhatjuk azt a tételt, hogy a parasztgazdaságban a földművelésből származó gyeszjatyinánkénti járadék progresszíve csökken a gazdaság méreteinek csökkenése arányában" (320. old.).

Posztnyikov adataiból ilymódon azt látjuk, hogy a piac tekintetében a parasztok földművelő gazdasága a különböző csoportokban lényegesen különbözik egymástól: a felső csoportok (gazdaságonként 25 gyesz.-nál több vetésterülettel) már piacra termelő gazdálkodást folytatnak; a gabonatermelés célja — jövedelemszerzés. Ezzel szemben az alsóbb csoportokban a földművelés nem fedezi a család elengedhetetlen szükségleteit (ez a gazdaságonként 10 gyesz.-n aluli területet megművelőkre vonat-

kozik); ha a gazdaság valamennyi kiadását pontosan kiszámítjuk, minden bizonnyal kitűnik, hogy a gazdálkodás az ilyen csoportoknál veszteséggel jár.

Ugyancsak igen érdekes eredményre jutunk, ha a Posztnyikov által idézett adatokat annak a kérdésnek eldöntésére használjuk fel, hogy milyen összefüggés van a parasztság minőségileg különböző csoportokra szakadása és a vásárlóképesség között. Mint tudjuk, a vásárlóképesség a kereskedelmi terület nagyságától függ, ez a terület viszont a gazdaság méreteivel növekedik; csakhogy a gazdaság méreteinek a felső csoportokban tapasztalható növekedésével párhuzamosan az alsó csoportokban ezeknek a méreteknek csökkenése megy végbe. A gazdaságok számát tekintve, az alsó csoportok a felső csoportok kétszeresét teszik: az előbbiekre a tauriai kerületekben a gazdaságok 40%-a esik, az utóbbiakra — csak 20%-a. Vajjon nagyjában és egészében nem arra az eredményre jutunk-e, hogy a fentemlített gazdasági szakadás csökkenti a vásárlóképességet? Erre a kérdésre tulajdonképpen már apriorisztikus elgondolások alapján jogunk van tagadólag válaszolni: ugyanis a gazdaság mérete az alsó csoportokban oly kicsi, hogy a földművelés nem fedezheti a család minden szükségletét; az alsó csoportokba tartozóknak, hogy éhen ne vesszenek, piacra kell vinniök munkaerejüket, amelynek eladása bizonyos pénzeszközöket biztosít számukra s ilymódon (bizonyos mértékig) kiegyensúlyozza a vásárlóképességnek a gazdaság méreteinek csökkenése folytán bekövetkezett csökkenését. Posztnyikov adatai azonban lehetővé teszik, hogy pontosabb választ adjunk a felvetett kérdésre.

Vegyünk alapul valamely meghatározott nagyságú vetésterületet, például 1 700 gyesz.-t és képzeljük el magunknak annak kétféle megoszlását: először, gazdaságilag egyöntetű parasztság közötti megoszlását és másodszor, olyan, minőségileg különböző csoportokra szakadt parasztok közötti megoszlását, amilyeneket ezidőszerint a tauriai kerületekben látunk. Az első esetben, ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy átlag 17 gyesz. vetésterület esik egy parasztgazdaságra (mint a tauriai kerületekben, ahol tényleg ez a helyzet), 100 gazdaságot kapunk, amelyek

teljesen fedezik szükségleteiket a földművelésből. A vásárlóerő 191 × 100 = 19 100 rubelnak felel meg. — A második esetben az 1 700 gyesz. vetésterület másképpen oszlik meg az előbbi 100 gazdaság között, mégpedig úgy, ahogyan a tauriai kerületek parasztjai között a valóságban megoszlik: 8 gazdaságnak egyáltalán nincs vetésterülete, 12 gazdaság egyenként 4 gyesz.-t vet; 20 egyenként 8 gyesz.-t; 40 egyenként 16-ot; 17 egyenként 34-et, 3 pedig egyenként 75-öt (összesen 1 651 gyesz. vetésterület, vagyis még valamivel kevesebb is mint 1 700 gyesz.). Ilyen megoszlás esetén a parasztok igen jelentős része (40%-a) nem vehet majd be földjéből eleget ahhoz, hogy minden szükségletét fedezhesse. A pénzben kifejezett vásárlóképesség, ha csak az 5 gyesz.-nál nagyobb vetésterülettel rendelkező gazdaságokat számítjuk, a következő lesz: 20 × 30 + 40 × 191 + 17 × 574 + 3 × 1 500 = 22 498 rubel. Ilymódon azt látjuk, hogy bár 20 gazdaságot kihagytunk [amelyek kétségtelenül ugyancsak vesznek be pénzt, csak nem saját terményük eladásából], bár a vetésterületet 1 603 gyesz.-ra csökkentettük — a pénzben kifejezett vásárlóképesség együttesen véve növekedett.

Azt már mondtuk, hogy az alsó gazdasági csoportok parasztjai kénytelenek eladni munkaerejüket; ezzel szemben a felső csoportokba tartozóknak munkaerőt kell vásárolniok, minthogy a család dolgozó tagjai már nem elegendőek nagy vetésterületük megművеléséhez. Most részletesebben kell kitérnünk erre a fontos jelenségre. Posztnyikov mintha nem számítaná ezt a jelenséget azok közé, amelyekkel „újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben“ cím alatt foglalkozik (legalábbis nem tesz erről említést az előszóban, ahol a munka eredményeit összefoglalja), de ez sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mint a gépek bevezetése, vagy a jómódú parasztok szántóterületének kibővítése.

„A tauriai kerületek vagyonosabb parasztsága—mondja a szerző — általában véve jelentős mértékben alkalmaz bérmunkásokat és olyan nagy területen gazdálkodik, amely messze meghaladja maguknak a családoknak munkaképességét. Így például, a három kerületben a parasztok különböző csoportjaiban 100 család közül bérmunkást tart:

A nemvetőknél	3,8%
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	2,5 «
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	2,6 «
A 10—25 « «	8,7 «
A 25—50 « «	34,7 «
Az 50 gyesz.-n felül vetőknél	64,1 «
Átlag	12,9%

Ezek a számok azt mutatják, hogy főleg a jelentősebb vetésterülettel rendelkező vagyonosabb gazdák tartanak bérmunkásokat" (144. old.).

Ha a bérmunkásokat nem alkalmazó család létszámára vonatkozó fentebb ismertetett adatokat csoportról-csoportra (a három kerületet külön-külön véve) összehasonlítjuk a bérmunkásokat alkalmazó családra vonatkozó adatokkal (a három kerületet együttesen véve), azt látjuk, hogy a gazdaságonként 25—50 gyesz. vetésterülettel rendelkező gazdák hozzávetőlegesen $^1/_3$-dal (családonként 1,8—1,9 dolgozóról 2,4-re), a gazdaságonként 50 gyesz.-n felüli vetésterülettel rendelkező gazdák pedig majdnem kétszeresére (2,3-ről 5-re) növelik gazdaságukban a munkaerők számát bérmunkás alkalmazása révén; sőt a szerző számítása szerint, aki úgy vélekedik, hogy ezeknek 7 129 dolgozó családtag mellett 8 241 munkást kell felvenniök — több mint kétszeresére (115. old.). Hogy az alsó csoportokba tartozóknak igen jelentős számban kell bérmunkát vállalniok saját gazdaságukon kívül — az már abból is kitűnik, hogy a földművelő gazdaság nem képes biztosítani számukra a saját fenntartásukhoz szükséges terménymennyiséget. Sajnos, azoknak a dolgozóknak számáról, akik saját gazdaságukon kívül bérmunkára szegődnek el, nincsenek pontos adataink. Ezeknek számára közvetve azoknak a gazdáknak számából következtethetünk, akik bérbeadják juttatott földjüket: fentebb idéztük Posztnyikov kijelentését, amely szerint a tauriai kerületekben a lakosságnak körülbelül $^1/_3$-a nem használja ki teljesen juttatott földjét.

IV

A fentebb ismertetett adatokból kitűnik, hogy Posztnyikov teljesen bebizonyította tételét, amely szerint az egyes gazdaságok gazdasági helyzetében „óriási elté-

rések" tapasztalhatók. Ezek az eltérések nemcsak a parasztok vagyoni helyzetére és vetésterületük méreteire, hanem a különböző csoportok gazdaságainak jellegére is kiterjednek. Sőt mi több. Kitűnik, hogy az olyan kifejezések, mint „eltérések", „differenciálódás" — nem elegendők a jelenség teljes jellemzésére. Ha az egyik parasztnak egy igásállata van, a másiknak pedig — tíz, ezt differenciálódásnak nevezzük, de ha valaki sok gyeszjatyinára menő földet bérel az ellátását biztosító juttatott földön felül, kizárólag azért, hogy jövedelemhez jusson annak kiaknázása révén s ezáltal a másik parasztot megfosztja attól a lehetőségtől, hogy földet béreljen, amelyre pedig családjának ellátása érdekében szüksége van — akkor nyilvánvalóan sokkal többről van szó; az ilyen jelenséget „meghasonlásnak" (323. old.), „a gazdasági érdekek harcának" (XXXII. old.) kell neveznünk. Amikor Posztnyikov ezeket a kifejezéseket használja, nem értékeli eléggé azok egész fontosságát; azt sem veszi észre, hogy még ezek a kifejezések sem megfelelőek. Ha a juttatott földet bérbeveszik a lakosság elszegényedő csoportjától, ha a gazdálkodással felhagyó parasztot béresnek szegődtetik — ez már nemcsak meghasonlás, ez — nyilt kizsákmányolás.

Ha elismerjük a nagyarányú gazdasági meghasonlást a jelenlegi parasztság soraiban, akkor már nem szorítkozhatunk egyedül arra, hogy a parasztokat vagyoni helyzetük alapján néhány rétegre osztjuk fel. Az ilyen felosztás elég lenne, ha a fentebb említett eltérések mennyiségi különbségekre szorítkoznának. De ez nem így van. Ha a parasztok egyik részénél a földművelés célja a kereskedelmi haszon és eredménye — nagy pénzjövedelem, ezzel szemben a másik felénél a földművelés még a család elengedhetetlen szükségleteit sem fedezi, ha a parasztok felsőbb csoportjai megjavított gazdaságukat az alsóbb csoportok tönkremenetelére alapozzák, ha a jómódú parasztság jelentős mértékben vesz igénybe bérmunkát, a szegényparasztság viszont kénytelen munkaerejének eladásához folyamodni — úgy ezek már kétségtelenül minőségi különbségek és feladatunknak most a parasztságnak a gazdaságuk jellegében fennálló különbségek szerinti

csoportosítását kell tekintenünk (amikoris a gazdaság jellegén nem a technika, hanem a gazdasági szerkezet sajátosságait értjük).

Posztnyikov túlságosan kevés figyelmet fordított ezekre az utóbbi különbségekre; éppen ezért, bár elismeri „a lakosság általánosabb csoportokra osztásának" szükségességét (110. old.) és meg is kísérli az ilyen felosztást, kísérlete, mint mindjárt látni fogjuk, nem ismerhető el teljesen sikeresnek.

„A lakosságnak általánosabb gazdasági csoportokra osztása érdekében — mondja Posztnyikov — más ismertetőjelet használunk, amelynek ugyan az egyes vidékeken nem teljesen egyforma a gazdasági jelentősége, de jobban megegyezik azzal a csoportokra osztással, amelyet maguk a parasztok végeznek s amelyet a zemsztvostatisztikusok is megfigyeltek minden kerületben. Ez a felosztás aszerint történik, hogy mennyire önállók a gazdák a gazdálkodás módszerei tekintetében, a gazdaság igásállatainak számától függően" (110. old.).

„Ezidőszerint a délorosz parasztságot a gazdák gazdasági önállóságának foka és ugyanakkor gazdálkodási módszereik szerint a következő három fő csoportra lehet felosztani:

1) Fogatos, vagy igásfogattal rendelkező gazdákra, vagyis olyanokra, akik teljes ekével vagy azt helyettesítő szántóeszközzel rendelkeznek és a mezei munkákat saját igásállatukkal végzik, amikoris nem bérelnek igásjószágot és nincsenek társművelésben. Eke- vagy lazítóekefogat esetén ezeknek a gazdáknak 2—3 pár vagy ennél több igásállatuk és ennek megfelelően gazdaságukban három felnőtt dolgozó, vagy legalább is két felnőtt dolgozó és egy félmunkaerő van.

2) Félfogatos vagy társművelésben levő gazdákra, vagyis olyanokra, akik összeállnak a mezei munkák elvégzésére, mivel az önálló fogathoz nincs elegendő számú igásállatuk. Az ilyen gazdák gazdaságában egy vagy másfél pár, sőt egyes esetekben 2 pár igásállat és ennek megfelelően egy vagy két felnőtt dolgozó van. Nehéz talaj esetén és az esetben, ha az ekébe (vagy az azt helyettesítő lazítóekébe) három pár igásállatot kell befogni, az

ilyen gazdák okvetlenül összeállnak, még akkor is, ha két pár igásállatuk van.

3) Fogatnélküli, vagy «gyalog» gazdákra, akiknek vagy egyáltalában nincs jószáguk, vagy csak egy igásállatuk van (nagyobbrészt lovuk, minthogy az ökröket rendszerint párosával tartják és csak párosan fogják be). Ezek a gazdák idegen igásállatokat bérelnek, vagy bérbeadják földjüket a termés egy részéért és egyáltalán nincs vetésterületük.

Így, a paraszti élet olyan roppant fontos gazdasági ismertetőjele alapján, mint ebben az esetben az igásállatok száma és felhasználásuk módja, rendszerint maguk a parasztok csoportositják a gazdaságokat. De ennek a csoportosításnak sok változata van mind a fentebb megnevezett egyes csoportok keretein belül, mind pedig a csoportokra osztás tekintetében" (121. old.).

Ezeknek a csoportoknak százalékszerű megoszlása az egyes kerületekben a következő (125. old.):

	I.	II.	III.	
	Saját igásállattal dolgozók	Társmüvelésben dolgozók	Bérelt igásállattal dolgozók	Vetésterület nélküliek
Bergyanszki kerület	37	44,6	11,7	6,7
Melitopoli kerület	32,7	46,8	13	7,5
Dnyepri kerület	43	34,8	13,2	9

A szerző ezzel a táblázattal egysorban a gazdaságokat igásállataik száma alapján is csoportosítja, hogy megállapithassa, hány igásállatra van szükség egy teljes fogathoz az ismertetett kerületekben:

A gazdaságok százalékaránya

	Az igásállatok száma az egyes gazdaságokban			
	4 vagy több db	2—3 db	1 db	Igásjószág nélkül
Bergyanszki kerület	36,2	41,6	7,2	15
Melitopoli kerület	34,4	44,7	5,3	15,6
Dnyepri kerület	44,3	36,6	5,1	14

Eszerint a tauriai kerületekben egy teljes fogathoz legalább 4 igásállat szükséges gazdaságonként.

Posztnyikovnak ezt a csoportosítását nem ismerhetjük el teljesen sikerültnek, még pedig elsősorban azért, mert e három csoport mindegyikének keretén belül erős különbségek észlelhetők:

„A fogatos gazdák csoportjában — mondja a szerző — Déloroszországban nagy eltérésekkel találkozunk, ugyanis a jómódú parasztok nagyfogata mellett a szegényebbeknél kisfogat is van. Ugyanakkor az előbbi teljes fogatra (6—8 vagy több igásállat) és nem teljes fogatra (4—6 igásállat) oszlik ... A «gyalog» gazdák csoportja ugyancsak sok eltérést mutat a vagyoni helyzet tekintetében" (124. old.).

A Posztnyikov által alapul vett felosztás, másodszor, azért nem megfelelő, mert a zemsztvostatisztika a lakosságot, mint fentebb már rámutattunk, nem az igásállatok száma, hanem a vetésterületek nagysága szerint csoportosítja. Hogy tehát pontosan fejezhessük ki a különböző csoportok vagyoni helyzetét, a vetésterület nagysága szerinti csoportosítást kell alapul vennünk.

Posztnyikov ennek az ismertetőjelnek alapján a lakosságot pontosan ugyanúgy három csoportra osztja: keveset vető gazdákra — gazdaságonként 10 gyesz.-n aluli vetésterülettel és vetésterület nélkül; közepes vetőkre — 10—25 gyesz. vetésterülettel, és sokat vetőkre — 25 gyesz.-n felüli vetésterülettel. Az első csoportot a szerző „szegény-", a másodikat közép-, a harmadikat jómódú csoportnak nevezi.

Ezeknek a csoportoknak létszámáról Posztnyikov a következőket mondja:

„Általában a tauriai parasztoknál (a telepesek nélkül) a sokat vetők a gazdaságok körülbelül $^1/_6$-át, a közepes vetésterülettel rendelkezők — körülbelül 40%-át, a keveset vetők és nem vetők pedig valamivel több mint 40%-át teszik. Ha viszont a tauriai kerületek egész lakosságát (a telepesekkel együtt) vesszük, a sokat vetőkhöz a lakosság $^1/_5$ része, vagyis körülbelül 20%-a, a közepes vetőkhöz — 40%-a, a keveset vetőkhöz és nemvetőkhöz pedig körülbelül 40%-a tartozik" (112. old.).

Tehát a németek beszámítása egészen jelentéktelenül változtatja meg a csoportok összetételét, úgyhogy az

egész kerületre vonatkozó együttes adatok felhasználása nem hiba.

Feladatunk most az, hogy lehetőleg minél pontosabban jellemezzük e csoportok mindegyikének gazdasági helyzetét külön-külön és ilymódon igyekezzünk tisztázni a parasztság gazdasági meghasonlásának méreteit és okait. Posztnyikov nem ezt a feladatot tűzte maga elé; éppen ezért az általa felhozott adatok nagyon összefüggéstelenek, a csoportokra vonatkozó általános megítélések pedig — nem eléggé határozottak.

Kezdjük a legalsó csoportnál — a szegények csoportjánál, amelyhez a tauriai kerületekben a lakosság $^2/_5$ része tartozik.

Azt, hogy ez a csoport a valóságban mennyire szegény, a legjobban az igásállatok (a mezőgazdaságban a legfőbb munkaeszköz) száma alapján ítélhetjük meg. A Tauria kormányzóság három kerületében számlált igásállatokból — 263 589 db — a legalsó csoport kezén — 43 625 db (117. old.), vagyis mindössze 17% van, $2^1{}_3$-szorta kevesebb mint az átlag. Az igásállattal nem rendelkező gazdaságok százalékarányára vonatkozó adatokat fentebb idéztük (80% — 48% — 12% az alsó csoport 3 alcsoportjában). Posztnyikov ezeknek az adatoknak alapján azt a következtetést vonta le, hogy „a saját igásjószággal nem rendelkező gazdák százalékaránya csak a vetésterületnélküliek és a gazdaságonként 10 gyesz.-n aluli vetésterülettel rendelkezők csoportjában jelentős“ (135. old.). Ennél a csoportnál a vetésterület nagysága összhangban áll az igásállatok számával: a 962 933 gyesz.-ra tehető egész földből (a három kerületben) saját földjükön 146 114 gyesz.-t vetnek, ami 15%-nak felel meg. A bérelt földek hozzáadása 174 496 gyesz.-ra növeli a vetésterületet, minthogy azonban ugyanakkor más csoportokban is növekszik a vetésterület, méghozzá nagyobb mértékben mint a legalsó csoportban, az eredmény az, hogy a legalsó csoport vetésterülete az egész vetésterületnek csak 12%-át teszi, vagyis a vetésterület $^1/_8$-a jut a lakosság több mint $^3/_8$-ára. Ha visszagondolunk arra, hogy a szerző normális vetésterületnek (vagyis olyannak, amely a család minden szükségletét fedezi) éppen a tauriai lakos átlagos vetésterületét

tartja, akkor könnyen felismerhetjük, hogy mennyire meg van rövidítve ez a csoport az átlagosnál 3 $^{1}/_{3}$-szorta kisebb vetésterülettel.

Nagyon természetes, hogy ilyen körülmények között ennek a csoportnak földművelése rendkívül szomorú helyzetben van: fentebb láttuk, hogy a tauriai kerületekben a lakosság 33—39%-a — tehát a legalsó csoport túlnyomó többsége — egyáltalán nem rendelkezik szántóeszközökkel. A mezőgazdasági felszerelés hiánya arra kényszeríti a parasztokat, hogy szabadulni igyekezzenek a földtől, bérbeadják a juttatott földeket: Posztnyikov úgy vélekedik, hogy az ilyen bérbeadók száma (akiknek a gazdasága már kétségtelenül teljesen lezüllött) a lakosság körülbelül $^{1}/_{3}$-át, vagyis ismét csak a szegények csoportjának jelentős többségét teszi. Mellesleg megjegyezzük, hogy ezt a jelenséget, (a szokásos paraszti kifejezést használva) a juttatott földek „eladását", a zemsztvostatisztika mindenütt megállapította, méghozzá igen jelentős méretekben. A sajtó, amely nyomatékkal mutatott rá erre a tényre, már ellenszerét is megtalálta, mégpedig abban, hogy tiltsák meg a juttatott földek elidegenítését. Posztnyikov teljes joggal ellenvetéssel él, hangoztatja, hogy az efféle rendszabályok nem lehetnek hatásosak és csak azt árulják el, hogy szerzőik, vérbeli hivatalnokok módjára, hisznek a felsőbbség előírásainak mindenre képes erejében. „Kétségtelen — mondja Posztnyikov —, hogy egyedül a föld bérbeadásának megtiltása nem szünteti meg ezt a jelenséget, amelynek gyökerei túlságosan mélyen gyökereznek a parasztság mindennapi életének jelenlegi gazdasági rendszerében. Az a paraszt, akinek nincs mezőgazdasági felszerelése és akinek nincsenek meg az eszközei ahhoz, hogy saját gazdálkodást folytasson, ténylegesen nem használhatja ki juttatott földjét és kénytelen azt bérbeadni más parasztoknak, akik rendelkeznek a szükséges gazdasági eszközökkel. A föld bérbeadásának törvényes megtiltása arra kényszerít, hogy titokban, ellenőrzés nélkül és a földet bérbeadóra nézve a jelenleginél valószínűleg rosszabb feltételekkel adják bérbe a földet, mert a földet bérbeadó kénytelen a földet bérbeadni. Továbbá, a parasztok adóhátralékaik megfizetése céljából egyre gyakrabban a falusi bíróság[6]

révén kezdik bérbeadni juttatott földjeiket, márpedig az ilyen bérbeadás a legkevésbbé lesz előnyös a szegényparasztokra nézve" (140. old.).

A gazdaság teljes hanyatlása a szegények egész csoportjánál megfigyelhető:

„Lényegében — mondja Posztnyikov — a nemvető gazdák és a keveset vetők között, akik bérbevett idegen igásjószággal művelik meg földjüket, gazdasági helyzetüket tekintve, nincs nagy különbség. Az előbbiek egész földjüket bérbeadják a falubelieknek, az utóbbiak — csak egy részét, de ezek is, amazok is *vagy béresként szolgálnak* a saját falubelieknél, *vagy mellékesen éspedig jobbára ugyancsak a földművelésben* vállalnak *kereső munkát*, amikoris saját portájukon élnek. Ezért *mindkét parasztcsoportot — a nemvetők és a keveset vetők csoportját — együttesen vizsgálhatjuk;* ezek is, amazok is a saját gazdaságukat elvesztő gazdák közé tartoznak, akik legtöbbnyire már tönkrementek, vagy tönkremenőfélben vannak, s nem rendelkeznek a gazdálkodáshoz szükséges igásjószággal és mezőgazdasági felszereléssel" (135. old.).

„Míg a nemgazdálkodó és nemvető parasztok gazdasága legtöbbnyire tönkrement gazdaság — mondja Posztnyikov, valamivel lentebb —, addig a keveset vető parasztok, akik bérbeadják a földjüket, az előbbiek jelöltjei. Minden érezhetően rossz termés vagy véletlen szerencsétlenség, mint például tűzvész, a lovak elvesztése stb., minden egyes alkalommal kiszorítja a gazdák egy részét ebből a csoportból a nemgazdálkodók és béresek csoportjába. Az a gazda, aki valamely oknál fogva elveszti igásjószágát, megteszi az első lépést a hanyatlás felé. A földnek bérbevett idegen jószággal való megművelése sok véletlen és kiszámíthatatlan eshetőséggel kapcsolódik egybe s rendszerint a szántóterület csökkentésére kényszerít. Az ilyen paraszttól a helybeli falusi kölcsön- és takarékpénztárak, de a falubeliek is megtagadják a hitelt [jegyzetben: „A tauriai kerületek nagyobb falvaiban igen nagy számban vannak hitelszövetkezetek, amelyek az állambanktól kapott kölcsönök segítségével működnek, de ezektől csak a jómódú és vagyonnal rendelkező gazdák kaphatnak kölcsönt"]; a kölcsönt rendszerint súlyosabb feltételek mellett kapja, mint a «tehetős»

parasztok. «Hogy adjunk neki — mondják a parasztok — mikor nincs mit elvenni tőle.» Ha egyszer adósságokba keveredett, az első szerencsétlenségnél elveszti a földet is, különösen, ha még adóhátraléka is van" (139. old.).

Hogy mennyire mélyreható a földművelő gazdálkodás hanyatlása a szegényparasztok csoportjánál, az a legjobban abból látható, hogy a szerző még csak válaszolni sem hajlandó arra a kérdésre, hogy hogyan is gazdálkodnak ebben a csoportban. A gazdaságonként 10 gyesz.-nál kevesebbet vető gazdaságokban — mondja Posztnyikov — „a földművelés túlságosan véletlen feltételekhez van kötve ahhoz, hogy határozott módszerekkel lehessen jellemezni" (278. old.).

A legalsó csoportba tartozó parasztok gazdálkodásának fentebb idézett jellemzései, nagy számuk dacára, egyáltalán nem kielégítők: ezek a jellemzések — kizárólag negatívak, holott pozitív jellemzésnek is kell lennie. Ezideig csak azt hallottuk, hogy az ebbe a csoportba tartozó parasztoknak az önálló földművelő gazdákhoz számítására nincs mód, mert a földművelés náluk teljes hanyatlásban van, mert a vetésterület túlságosan kicsiny, végül, mert földművelést csak alkalmilag folytatnak: „A vetési munkákban — jegyzik meg a statisztikusok a bahmuti kerület leírásában — csak az önálló és jómódú gazdák képesek tartani magukat valamilyen rendszerhez, akik nem szenvednek hiányt vetőmagvakban, míg a szegényparasztok azt vetnek, amijük éppen akad, ahol és ahogyan hozzájutottak" (278. old.). Csakhogy annak az egész parasztttömegnek létezése, amely a legalsó csoportba tartozik (a három tauriai kerületben 30 000-en felüli gazdaság, több mint 200 000 lélekszámmal), nem lehet véletlen. Ha nem saját gazdaságuk révén biztosítják megélhetésüket, akkor miből élnek? Főleg saját munkaerejük eladásából. Fentebb láttuk, hogy Posztnyikov kijelentése szerint az ebbe a csoportba tartozó parasztok elszegődés és mellékkeresetek révén tartják fenn magukat. Mivel pedig Délen úgyszólván egyáltalán nincs ipari munka, ezek a keresetek — legtöbbnyire a mezőgazdaságból származnak, tehát mezőgazdasági munkákra való *elszegődésre* vezethetők vissza. Annak kimerítő bizonyítása érdekében, hogy a legalsó csoportba tartozó parasztok gazdaságának fő jellegzetessége

éppen a munkaerő eladása, vizsgáljuk meg ezt a csoportot azoknak a kategóriáknak megfelelően, amelyekre a zemsztvostatisztika felosztja. A semmit sem vető gazdákról ne is beszéljünk: ezek kimondott földmunkások. A második kategóriába már olyanok tartoznak, akik gazdaságonként 5 gyesz.-n aluli (átlag 3,5 gyesz.) vetésterülettel rendelkeznek. A vetésterületnek gazdasági, takarmányozási, élelmezési és kereskedelmi területre való fentebb ismertetett felosztásából látható, hogy ez a vetésterület egyáltalán nem elegendő. „Az első csoport, a gazdaságonként 5 gyesz.-n aluli vetésterülettel rendelkezők csoportja — mondja Posztnyikov —, vetésterületén belül híjával van a piaci, a kereskedelmi területnek; csak mellékkereset révén tarthatja fenn magát, amihez elszegődés útján, vagy más módon jut" (319. old.). Hátra van az utolsó kategória — a gazdaságonként 5—10 gyesz. vetésterülettel rendelkező gazdák csoportja. Az a kérdés, hogy milyen szerepe van az ebbe a csoportba tartozó parasztoknál az önálló földművelő gazdaságnak és az úgynevezett „keresetnek"? Ahhoz, hogy erre a kérdésre pontosan válaszolhassunk, az *ebbe a csoportba* tartozó parasztgazdák néhány *jellegzetes* költségvetése lenne szükséges. Posztnyikov teljesen elismeri a költségvetési adatok szükségességét és fontosságát, de rámutat arra, hogy „az ilyen adatok összegyüjtése igen fáradságos, sok esetben pedig egyszerűen lehetetlen a statisztikusok számára" (107. old.). Az utóbbi megjegyzéssel nagyon nehéz egyetérteni: a moszkvai statisztikusok néhány rendkívül érdekes és részletes költségvetést gyüjtöttek (lásd „Сборник стат. свед. по Моск. губ."* Gazdaságstatisztikai rész. VI. és VII. kötet); sőt, Voronyezs kormányzóság bizonyos kerületeiben, mint arra maga a szerző is rámutat, a költségvetési adatokat portánként vették fel.

Nagy kár, hogy azok a költségvetési adatok, amelyekkel maga Posztnyikov szolgál, igen hiányosak: hét német telepes és csak egy orosz paraszt költségvetését ismerteti, amikor is egytől-egyig nagy vetésterülettel rendelkezők (minimum — az oroszé — 39½ gyesz. vetésterület), azaz

* — „Moszkva kormányzóság statisztikai adatainak gyűjteménye". — *Ford.*

egy olyan csoporthoz tartozók költségvetéséről van szó, amelynek gazdaságáról meglehetősen világos fogalmat alkothatunk a rendelkezésre álló zemsztvostatisztikai adatok alapján. Posztnyikov sajnálkozását fejezi ki, hogy „nem sikerült utazása alatt nagyobbszámú paraszti költségvetést összegyüjteni“ és azt mondja, hogy „ezeknek a költségvetéseknek pontos meghatározása — általában nem könnyű dolog. A tauriaiak elég nyiltan megadják a gazdaságukra vonatkozó adatokat, de bevételük és kiadásuk pontos számadatait legnagyobbrészt ők maguk sem ismerik. Kiadásuk általános számadataira a parasztok már inkább visszaemlékeznek, de az apró-cseprő számok majdnem mindig kimennek az emlékezetükből“ (288. old.). Csakhogy jobb összegyüjteni néhány költségvetést, akár az apró-cseprő részletek nélkül, semmint a gazdálkodás körülményeit „értékelő mintegy 90 leírást“, mint a szerző tette, mert hiszen ezeket a körülményeket eléggé tisztázzák a portánkénti zemsztvoösszeirások.

Költségvetések hiányában csak kétféle adat áll rendelkezésünkre a vizsgált csoportba tartozó gazdaságok jellegének meghatározásához: először, Posztnyikov számításai az átlagos család élelmezéséhez szükséges gazdaságonkénti vetésterület nagyságával kapcsolatban; másodszor, a vetésterület négy részre oszlásának adatai és az egyes vidékek parasztjainak átlagos pénzbevételére (egy család évi bevételére) vonatkozó adatok.

Posztnyikov, azoknak a részletes számításoknak alapján, hogy hány gyeszjatyina szükséges a család élelmezésére, a vetőmagra és a jószág takarmányozására, az alábbi összefoglaló következtetést vonja le:

„Az átlagos létszámú és átlagos vagyonnal rendelkező parasztcsaládnak, amely kizárólag földművelésből él s amelynek mérlege deficitmentes, közepes termés esetén a 6,5 főnyi család élelmezésére 4 gyesz., a 3 igásló takarmányozására 4,5 gyesz., a vetőmagvak termesztésére 1,5 gyesz., eladásra kerülő gabonára pedig 6—8 gyesz., összesen 16—18 gyesz. vetésterülettel kell rendelkeznie. ... A tauriainak átlag körülbelül 18 gyesz. vetésterülete van gazdaságonként, de a három tauriai kerület lakosságának 40%-a gazdaságonként 10 gyesz.-nál kisebb vetés-

területtel rendelkezik és ha mégis foglalkozik földműveléssel, csak azért teszi, mert jövedelmének egy részét mellékkeresetek és földjének bérbeadása révén biztosítja. A lakosság e részének gazdasági helyzete — rendellenes, ingatag, mert az esetek többségében nincs készlete inséges esztendőre“ (272. old.).

Mivel a szóbanforgó csoportban a gazdaságonkénti vetésterület átlagos nagysága 8 gyesz., vagyis a szükségesnek (17 gyesz.) kevesebb mint fele, joggal vonjuk le azt a következtetést, hogy az ebbe a csoportba tartozó parasztok jövedelmük nagy részét „keresetek“, azaz munkájuk eladása révén biztosítják.

Egy másik számítás: Posztnyikovnak a vetésterület felosztására vonatkozó fentebb ismertetett adatai szerint a 8 gyesz. vetésterületből — 0,48 gyesz. a vetőmagvak termesztésére, 3 gyesz. az igásjószág takarmányozására (ebben a csoportban egy gazdaságra 2 igásállat jut, nem pedig 3), 3,576 gyesz. a család élelmezésére (ennek létszáma szintén kisebb az átlagosnál — körülbelül 5,5 fő, nem pedig 6,5) esik, úgyhogy a kereskedelmi területre 1 gyesz.-nál kevesebb (0,944) marad, amelynek jövedelmét a szerző 30 rubelra becsüli. De a tauriai paraszt elengedhetetlen pénzkiadásainak összege sokkal nagyobb. A pénzkiadások nagyságára vonatkozó adatok összegyüjtése jóval könnyebb, mint a költségvetési adatoké, mondja a szerző, mert ezekről a parasztok gyakran maguk is kimutatást vezetnek. Ezekből a kimutatásokból kiderül, hogy:

„A közepes létszámú, vagyis olyan család elengedhetetlen pénzkiadásainak összegét, amely dolgozó férjből, feleségből és 4 gyermekből, illetve kiskorúból áll, ha saját földjén, mintegy 20 gyesz.-n gazdálkodik és nem folyamodik földbérlethez — a tauriaiak évi 200—250 rubelban állapítják meg. Azt tartják, hogy 150—180 rubel az a legkisebb összeg, amelyet egy kis család pénzkiadása feltétlenül elér akkor is, ha közben minden tekintetben szűkösen él. Ennél kisebb pénzjövedelmet már lehetetlennek tartanak, mivel ezen a vidéken a munkás, ha feleségével együtt béresnek szegődik, élelmezésen és lakáson felül 120 rubelt ér el évente, emellett nincs semmiféle kiadása jószágtartásra, felszerelésre stb., s még «ráadást» is kaphat a bérbe-

adott földje után falubelieitől" (289. old.). Minthogy a szóbanforgó csoport nem üti meg az átlagot, a legkisebb, nem pedig az átlagos pénzkiadást, sőt a minimum legalacsonyabb számát — a 150 rubelt vesszük alapul, amelyet „keresetek" révén kell megszerezni. Ennél a számításnál a saját gazdaság (30 + 87,5* =) 117,5 rubelt, munkaerejének eladása viszont 120 rubelt biztosít a szóbanforgó csoportba tartozó parasztnak. Tehát ismétcsak arra az eredményre jutunk, hogy az önálló földművelő gazdaságból az ebbe a csoportba tartozó parasztok minimális kiadásaiknak csak *kisebbik felét* képesek fedezni**.

Ilyenformán a gazdaság jellegének vizsgálata az alsó csoport valamennyi alcsoportjában arra a kétségtelen következtetésre vezet, hogy bár a parasztok többségének van egy kis vetésterülete, fő megélhetési forrásuk mégis munkaerejük eladása. Az ebbe a csoportba tartozó parasztok inkább bérmunkások, mint földművesgazdák.

Posztnyikov nem vetette fel azt a kérdést, hogy milyen jellegű a legalsó csoport parasztjainak gazdasága és nem tisztázta a keresetek és a saját gazdaság közötti összefüg-

---

* A 3½ gyesz. élelmezési terület gyeszjatyinánként 25 rubelt (25 × 3,5 = 87,5) jövedelmez — Posztnyikov számítása, 272. old.

** Juzsakov úr számításai a „Russzkaja Miszl"[7] 1885. évi 9. számában („A népi földbirtok normái") teljesen alátámasztják ezt a következtetést. Élelmezési normának, azaz a gazdaságonkénti juttatott föld legalsó normájának a Tauria kormányzóságban a 9 gyesz. vetésterületet tartja. De Juzsakov úr a juttatott föld számlájára *csak* a *szem*termékeket és az adókat írja, s feltételezi, hogy a többi kiadást a keresetből fedezik. A zemsztvostatisztika által közölt költségvetések azt bizonyítják, hogy a második fajta kiadások az összkiadás nagyobbik felét teszik. Így Voronyezs kormányzóságban a parasztcsalád átlagos kiadása — 495,39 rubel, a természetbeni kiadásokat is, a pénzkiadásokat is beszámítva. Ebből az összegből 109,10 rubel a jószág fenntartására [N. B. Juzsakov az állattartást a szénakaszálók és a mellékföldek, nem pedig a szántó számlájára írja.], 135,80 — a növényi táplálékokra meg az adókra, 250,49 pedig egyéb kiadásokra — ruházkodásra, felszerelésre, haszonbérre, különböző gazdasági szükségletekre stb. esik. [A „Сборник стат. свед. по Острог. уезду" — Az osztrogovi kerület statisztikai adatainak gyűjteménye c. kiadványban szereplő 24 költségvetés] — Moszkva kormányzóságban a család évi átlagos kiadása — 348,83 rubel, ebből 156,03 rubel a szemtermékekből álló táplálékokra és az adókra, 192,80 pedig a többi kiadásra esik. [A moszkvai statisztikusok által gyűjtött 8 költségvetés átlaga — id. hely.]

gést — ez munkájának nagy fogyatékossága. Ennek következtében meglehetősen tisztázatlan maradt nála az az első pillantásra különös jelenség, hogy a legalsó csoportba tartozó parasztok, akiknek igen kevés saját földjük van, lemondanak róla, bérbeadják; ennek következtében nincs nála összefüggésben a gazdálkodás általános jellegével az a szembeötlő tény, hogy a legalsó csoportba tartozó parasztoknak az átlagnál jóval kevesebb termelési eszköze (vagyis földje és felszerelése) van. Mivel pedig a termelési eszközök átlaga, mint láttuk, éppen hogy biztosítja a család elengedhetetlen szükségleteinek kielégítését, a szegényparasztok említett megrövidítéséből számukra feltétlen szükségszerűséggel az következik, hogy kénytelenek idegen termelési eszközöket keresni saját munkaerejük hasznosítása érdekében, vagyis kénytelenek eladni magukat.

Térjünk át a második csoportra — *a középsőre*, amely ugyancsak a lakosság 40%-át foglalja magában. Ebbe a csoportba a gazdaságonként 10—25 gyesz.-ig terjedő vetésterülettel rendelkező gazdák tartoznak. Erre a csoportra minden tekintetben alkalmazhatjuk a „középső csoport“ megjelölést, s csak azt kell megjegyeznünk, hogy termelési eszközök tekintetében valamelyest (kevéssel) az átlag alatt marad: a gazdaságonkénti vetésterület 16,4 gyesz., ugyanakkor, amikor a parasztok vetésterületének átlaga — 17 gyesz. Jószágállománya gazdaságonként 7,3 db, míg az átlag — 7,6 db (igásállat 3,2 db, az átlag 3,1 db). Az egy gazdaságra eső egész szántó 17—18 gyesz. (juttatott, vásárolt és bérelt föld), míg a kerületek átlaga — 20—21 gyesz. Az egy gazdaságra eső vetésterület összehasonlítása a Posztnyikov által felállított normával azt mutatja, hogy a saját földön folytatott gazdálkodás éppen csak annyit biztosít ennek a csoportnak, amennyi a megélhetéshez elengedhetetlenül szükséges.

Mindeme adatok alapján szinte azt gondolhatnánk, hogy az ebbe a csoportba tartozó parasztok gazdasága a legszilárdabb: a paraszt fedezi belőle minden kiadását; nem a jövedelem kedvéért, hanem egyedül az elsődleges szükségletek kielégítése érdekében dolgozik. A valóságban azonban éppen az ellenkezőjét látjuk: az ebbe a csoportba tartozó parasztok gazdasága fölöttébb ingatag alapokon áll.

Mindenekelőtt, ebben a csoportban az átlagos vetésterület — 16 gyesz. — éppen hogy elég. Következésképpen a 10—16 gyesz. vetésterülettel rendelkező gazdák nem a földművelésből fedezik minden kiadásukat s ugyancsak kénytelenek mellékkeresetekhez folyamodni. Posztnyikov fentebb ismertetett hozzávetőleges számításaiból azt látjuk, hogy ebben a csoportban 2 846 munkást fogadnak fel, ezzel szemben 3 389-en, vagyis 543-mal többen vállalnak munkát. Tehát az ebbe a csoportba tartozó gazdaságoknak körülbelül a fele nem biztosítja teljesen a megélhetést.

Továbbá, ebben a csoportban egy-egy gazdaságra 3,2 igásállat jut, ugyanakkor, amikor, mint fentebb láttuk, a fogathoz 4 db szükséges. Következésképpen az ebbe a csoportba tartozó gazdák jelentős része a föld megművelésénél nem érheti be saját jószágával s társműveléshez kell folyamodnia. A társművelésben dolgozók száma ebben a csoportban ugyancsak legalább 50%-nak felel meg: azért gondoljuk, hogy ez így van, mert fogattal a gazdaságok körülbelül 40%-a rendelkezik s ebből 20% a jómódú felső csoportra, a fennmaradó 20% pedig a középsőre jut, úgyhogy a középső csoport legalább felének nyilván nincs fogata. A társmegmunkálók pontos számát Posztnyikov ezzel a csoporttal kapcsolatban nem közli. Ha a zemsztvo-statisztikai gyüjteményekhez fordulunk, a következő adatokat találjuk (két kerületre vonatkozólag):*

Az egész bevetett földből megművelnek

	a 10—25 gyesz. vetésterülettel rendelkezők csoportjában összesen		saját igásállattal		társművelésben		bérelt igásállattal		más módon	
	gazdaság	gyesz. vetésterület	gazdaság	gyesz.	gazdaság	gyesz.	gazdaság	gyesz.	gazdaság	gyesz.
Melitopoli kerület	13 789	226 389,21	4 218	79 726,55	9 201	141 483,26	321	4 405,8	49	773,3
Dnyepri kerület	8 234	137 343,75	4 029	71 125,2	3 835	61 159,05	320	4 352,5	50	707,25

* „A melitopoli kerület statisztikai adatainak gyüjteménye" (Melléklet a Сборник по Тавр. губ. — Tauria kormányzóság gyüjteménye c. kiadvány I. kötetéhez). Szimferopol 1885. B. 195. old. „A dnyepri kerület statisztikai adatainak gyüjteménye" (Сборник по Тавр. губ., II. kötet). Szimferopol. 1886. B. 123. old.

Ilymódon a középső csoportban, mindkét kerületben, a gazdaságok kisebbsége műveli a földet saját jószágával: a melitopoli kerületben — a gazdaságok kevesebb mint $^1/_3$-a; a dnyepri kerületben — kevesebb mint a fele. Következésképpen a társművelők fentebb mindhárom kerületre nézve alapul vett százalékaránya (50%) inkább túlságosan alacsony, és semmiképpen sem túlzott. Természetesen az a tény, hogy a földet lehetetlen megművelni a saját jószággal, már eléggé jellemzi a gazdaság ingatagságát, de szemléltetés céljából idézzük a társműveléssel kapcsolatban Posztnyikov egy ismertetését, aki sajnos, túlságosan kevés figyelmet fordít erre a gazdasági tekintetben is, a mindennapi élet tekintetében is érdekes jelenségre.

„A társművelésben dolgozó gazdáknál — mondja Posztnyikov — az egy dolgozóra eső megművelt földterület kisebb [mint a saját igásállattal dolgozó parasztoknál], a mechanika ugyanazon szabálya értelmében, amely szerint 3 együttesen befogott ló nem jelent háromszor akkora vontatóerőt, mint egy ló. A társművelésre összeállók esetleg a falu más-más végén laknak (főleg rokonok állanak össze társművelésre), továbbá a két gazda (három gazda is össze szokott állni) földparcelláinak száma kétszer olyan nagy, mint egyé. Mindez növeli az ide-oda utazás költségeit. [Jegyzetben: „A földek felosztásánál egy bizonyos tagból minden egyes porta egy parcellában, lélekszámának megfelelően kap földet s ezért a kis lélekszámot felmutató porták parcellái kisebbek. A társművelés feltételei Tauria kormányzóságban igen különbözők. Akinek a társművelők közül lazítóekéje van, annak egy gyesz.-val többet szántanak fel, például az egyiknek 10 gyesz.-t, a másiknak 11-et, vagy pedig az, akinek nincs lazítóekéje, a mezei munkák idején köteles fedezni annak javítási költségeit. Ugyanúgy, ha az igavonó állatok száma nem egyenlő, az egyiknek egy nappal többet szántanak stb. Kamjonka faluban a lazítóeke tulajdonosa pénzben 3—6 rubelt kap egy tavaszra. A társművelők között általában igen gyakoriak a nézeteltérések."] A megegyezéshez ugyancsak kell egy bizonyos idő és előfordul, hogy ez a megállapodás felborul mielőtt még a munkát befejeznék. Más esetekben a társmegmunkálásban dolgozóknak nincs elég lovuk a

boronáláshoz, akkor ki kell fogni a lovakat a lazítóekéből s az egyik párral vízért mennek, a másikkal pedig boronálnak. Juzkujah községben elmondták, hogy a társművelésben dolgozók gyakran egy nap nem szántanak fel többet a lazítóekével egy gyesz.-nál, vagyis a szokásos teljesítménynek csak a felét végzik el“ (233. old.).

Az élő felszerelés elégtelenségével a holt felszerelés elégtelensége párosul. Abból a táblázatból, amelyet a különböző csoportokban egy gazdaságra jutó felszerelés számával kapcsolatban fentebb idéztünk, kitűnik, hogy a középső csoportban valamennyi körzetben legalább egy szántóeszköz jut egy-egy gazdaságra. A valóságban azonban a felszerelés megoszlása még a csoport keretein belül sem egyenletes. Sajnos, Posztnyikov erre vonatkozóan nem szolgál adatokkal, s így a zemtszvostatisztika gyüjteményeihez kell fordulnunk. A dnyepri kerületben 8 227 gazdaságból 1 808-nak, a melitopoliban 13 789-ből 2 954-nek egyáltalán nincs szántóeszköze; az első kerületben a kisemmizett gazdaságok százalékaránya 21,9%, a másodikban 21,4%. Kétségtelen, hogy a szántóeszközüktől megfosztott gazdák, gazdasági helyzetüket tekintve, az alsó csoport felé, a gazdaságonként egynél több szántóeszközzel rendelkezők viszont — a felső csoport felé közelednek. Az olyan gazdák száma, akiknek nincs ekéjük, még nagyobb: 32,5% a dnyepri kerületben és 65,5% a melitopoliban. Végül, az ebbe a csoportba tartozó gazdák teljesen elenyésző számú aratógéppel rendelkeznek (az aratógépnek igen nagy jelentősége van a délorosz paraszt gazdaságában, mivel a kézi aratáshoz kevés a munkás és a parcellák igen hosszúak, miértis a gabonabetakarítás hónapokon át elhúzódik): a dnyepri kerületben az egész csoportra összesen 20 (400 gazdaságra egy), a melitopoli kerületben 178½ (700 gazdaságra egy) kaszálógép és aratógép jut.

Az ebbe a csoportba tartozó parasztok gazdaságának általános rendszerét Posztnyikov a következőkben ismerteti:

„A négynél kevesebb igásállattal rendelkező gazdák okvetlenül összeállnak a földek és vetésterület megművelésére. Az ebbe az osztályba tartozó gazdák gazda-

ságában vagy két dolgozó van, vagy egy. Az ilyen gazdák viszonylag csökkent teljesítőképessége már a gazdaság kisebb méreteiből, a társművelésből és a gyatrább mezőgazdasági felszerelésből következik. A társművelésben dolgozók a szántást gyakorta kis, háromtestű lazítóekével végzik, amely lassabban dolgozik. Ha az ilyen gazdák a szomszédoktól bérbevett gépekkel aratnak, azt csak akkor kapják meg, amikor a szomszéd már learatta saját gabonáját. Kézi aratásnál a munka tovább húzódik, egyes esetekben napszámosok felfogadását teszi szükségessé és többe kerül. Az egyedülálló gazdáknál bármilyen soronkívüli házi munka, vagy a társadalmi kötelezettségek teljesítése félbeszakítja a munkát. Ha az egyedülálló gazda távolabb eső földre megy a mezei munkák elvégzésére, ahol a parasztok gyakran egy álló hetet is eltöltenek, hogy egyszerre végezhessék el a szántást és a vetést, gyakran el kell látogatnia a faluba, otthonmaradt családjához" (278. old.). Az ilyen egyedülálló gazdák (egy dolgozó családtaggal) többségben vannak a szóbanforgó csoportban, amint az a Posztnyikov által közölt alábbi táblázatból is látható (143. old.), amely Tauria kormányzóság mindhárom kerületének különböző vetésterületű csoportjaiba tartozó családok dolgozó tagjainak számát tünteti fel.

	100 gazdaság közt van			
	Férfidolgozó nélkül	1 dolgozóval	2 dolgozóval	3 vagy több dolgozóval
A nemvetőknél	19	67	11	3
Az 5 gyesz.-ig vetőknél	9	77,6	11,7	1,7
Az 5—10 gyesz.-ig vetőknél	4,2	74,8	17,7	3,3
A 10—25 « «	1,7	59	29	10,3
A 25—50 « «	1,2	40	35,7	23,1
Az 50 gyesz.-n felül «	0,9	25	34,3	39,8
Átlag:	4,3	60,6	24,6	10,5

Ebből a táblázatból látható, hogy a középső csoportban a családok $^{3}/_{5}$-ében egy-egy férfi dolgozó van, vagy egyáltalán nincs férfi dolgozó*.

* Posztnyikov, annak a tételének alátámasztása során, amely szerint a családos (vagyis a sok dolgozó családtaggal rendelkező) gazdák az egyedülállókkal szemben jelentős előnyöket élveznek — Trirogov „Община и подать" — („Obscsina és adó") c. ismert könyvére hivatkozik.

Annak szemléltetése céljából, hogy hogyan aránylik a középső csoport a felsőhöz és általában hogy mennyire szilárd a gazdasága, közöljük a Сборник статистических сведений по Днепровскому уезду* c. kiadványból a parasztok rendelkezésére álló egész földterületnek, többek között a vetésterületnek az egyes csoportok közti megoszlására vonatkozó adatokat.** A következő táblázatot kapjuk:

Gazda-csoportok	A csoportba tartozó gazdaságok százalékaránya	Juttatott föld		Vásárolt föld		Bérelt föld		Bérbe-adott föld	A csoport egész földhasználata		Vetésterület	
		gyesz.	%	gyesz.	%	gyesz.	%	gyesz.	gyesz.	%	gyesz.	%
A szegénygazdák csoportja	39,9	56 444,95	25,5	2 003,25	6	7 838,75	6	21 551,25	44 735,7	12,4	38 439,25	11
A középgazdák csoportja	41,7	102 793,7	46,5	5 376	16	48 397,75	35	8 311	148 256,45	41,2	137 343,75	43
A jómódú gazdák csoportja	18,4	61 844,25	28	26 530,75	78	81 645,95	59	3 039,25	166 981,7	46,4	150 614,45	46
Összesen	100	221 082,9	100	33 910	100	137 882,45	100	32 901,5	359 973,85	100	326 397,45	100

Ebből a táblázatból látható, hogy a juttatott szántóföld területét tekintve, a középső csoport a legelső helyen állt: ennek kezében volt a föld 46,5%-a. A juttatott föld elégtelen volta arra kényszerítette a parasztokat, hogy földbérlethez folyamodjanak, aminek következtében a parasztok által használt föld területe általában több mint másfélszeresére nőtt. A középső csoport kezében levő

* — „A dnyepri kerület statisztikai adatainak gyűjteménye". — *Ford.*

** Ezek az adatok az egész dnyepri kerületre vonatkoznak, a járásokon kívül álló településeket is beleértve. „A csoport egész földhasználata" rovat adatait én számítottam ki, mégpedig a juttatott, a bérelt és a vásárolt föld összeadása és a bérbeadott föld levonása útján. A dnyepri kerületet azért vettem alapul, mert az majdnem teljesen orosz.

földterület *abszolute* ugyancsak megnövekedett, de *viszonylag* csökkent: az egész földterületnek csak 41,2%-a, a vetésterületnek pedig 43%-a volt a kezében; az első helyet a felső csoport foglalta el. Eszerint nemcsak az alsó, hanem a középső csoport is ki van téve a felső csoport közvetlen nyomásának, amely elkaparintja előlük a földet.

Mindaz, amit fentebb kifejtettünk, feljogosít minket arra, hogy a következőképpen jellemezzük a középső csoport gazdasági helyzetét. Ide azok a földműves gazdák tartoznak, akik kizárólag saját vetésterületük jövedelméből élnek; a vetésterület nagysága majdnem egyenlő a helybeli parasztság átlagos vetésterületével (vagy valamivel kisebb annál), és szűkösen fedezi a család elengedhetetlen szükségleteit. De az élő és holt felszerelés elégtelensége és annak egyenlőtlen megoszlása bizonytalanná, ingataggá teszi az ebbe a csoportba tartozó parasztok gazdaságát, különösen annak a fenyegető tendenciának következtében, hogy a felső csoport kiszorítja az alsót és a középsőt.

Térjünk rá az utolsó — a felső csoportra, amely a jómódú parasztokat foglalja magában. Ebbe a tauriai kerületek lakosságának 1/5-e tartozik, gazdaságonként 25 gyesz.-n felüli vetésterülettel. Hogy ez a csoport a valóságban mennyivel gazdagabb a többinél mind igásjószág, mind felszerelés, mind pedig juttatott és egyéb föld tekintetében — arra vonatkozólag fentebb elegendő adatot sorakoztattunk fel. Annak kimutatása céljából, hogy mennyivel vagyonosabbak az ebbe a csoportba tartozó parasztok a középparasztoknál, még csak a vetésterületre vonatkozó adatokat ismertetjük: a dnyepri kerületben a jómódúak csoportjában egy gazdaságra 41,3 gyesz. vetésterület jut, míg a kerület átlaga — 17,8 gyesz., vagyis jóval kevesebb mint a fele. Általában véve a dolognak ezt az oldalát, a sokat vető parasztok kedvezőbb anyagi helyzetét, Posztnyikov elég alaposan megvilágította, de szinte egyáltalán nem fordított figyelmet arra a másik, sokkal fontosabb kérdésre, hogy milyen jelentősége van az ebbe a csoportba tartozó gazdaságoknak a szóbanforgó terület általános mezőgazdasági termelésében és mi az ára (más csoportok szempontjából) a felső csoport sikerének.

A helyzet az, hogy ez a csoport számszerűleg igen kicsiny: a délvidék leggazdagabb területén, Tauria kormányzóságban, a lakosságnak mindössze 20%-a. Ezért azt hinné az ember, hogy jelentősége az egész vidék gazdaságában nem nagy.* De a valóságban éppen az ellenkezőjét látjuk: a mezőgazdasági össztermelésben ez a jómódú kisebbség döntő szerepet visz. A három tauriai kerületben az 1 439 267 gyesz.-ra rúgó egész vetésterületből 724 678 gyesz., vagyis több mint felerész a jómódú parasztok kezében van. Ezek a számok magától értetődően korántsem fejezik ki pontosan a felső csoport túlsúlyát, minthogy a jómódú parasztok sokkal magasabb terméseredményt érnek el, mint a szegény- és középparasztok, akik Posztnyikov fentebb ismertetett jellemzése szerint, semmiféle rendes gazdálkodást nem folytatnak.

Ilymódon a gabonát főleg a felső csoportba tartozó parasztok termelik és ezért (ami különösen fontos és amit igen gyakran figyelmen kívül hagynak) a mezőgazdálkodás minden néven nevezendő jellemzése, a földművelés terén eszközölt javításokkal kapcsolatban tett kijelentések stb. túlnyomórészt és elsősorban (sőt néha kizárólag) a vagyonos kisebbségre vonatkoznak. Vegyük például a tökéletesített munkaeszközök elterjedésére vonatkozó adatokat.

Posztnyikov a következőket közli a tauriai paraszt mezőgazdasági felszerelésével kapcsolatban.

„A parasztok mezőgazdasági felszerelése, kevés kivételtől eltekintve, ugyanolyan, mint a német telepeseké, de kevésbbé változatos, részben rosszabb minőségű és ezért olcsóbb. Kivétel ez alól a dnyepri kerület délnyugati, gyéren lakott része, amely egyelőre még megőrizte a nehéz faekéből és vasfogakkal ellátott fa tarlóhántóból álló kezdetleges kisorosz mezőgazdasági felszerelést. A parasztok a tauriai kerületek minden más vidékén széltében tökéletesített vasekéket használnak. Az eke mellett a talaj meg-

* Ebbe a hibába esik például Szlonyimszkij úr, aki Posztnyikov könyvéről írt cikkében azt mondja: „A parasztok jómódú csoportja elvész a szegényparasztság tömegében, egyes helyeken pedig szinte teljesen hiányzik" („Vesztnyik Jevropi". 1893. évf. 3. szám. 307. old.).

munkálásában kimagasló helyet foglal el a lazítóeke is, amely sok esetben egyenesen a parasztok egyedüli szántóeszköze. De a lazítóekét leggyakrabban az ekével együtt használják... Boronaként mindenütt vasfogakkal ellátott faboronák szolgálnak, amelyekből rendszerint kétfajta van: kétlovas borona, amely 10 láb széles sávot fog át és egylovas, amely körülbelül egy szazseny* széles. A lazítóeke három, négy vagy öt testtel ellátott munkaeszköz formájában fordul elő... A lazítóeke elejére igen gyakran egy kis vetőgépet erősítenek, amely a lazítóeke kerekével összefüggésben működik. A gép a vetést a földnek a lazítóeke által történő forgatásával egyidejűleg végzi el. A parasztok egyéb talajmegmunkáló eszközei közt találunk ezenkívül, bár nem gyakran, fahengert is, amellyel a szántóföldet a vetés után lehengerezik. Az aratógépek különösen a legutóbbi évtized folyamán terjedtek el a parasztok között. A jómódú falvakban, a parasztok szavai szerint, a gazdaságok majdnem felének van aratógépe... Kaszálógép sokkal ritkábban található a parasztoknál, mint aratógép... Ugyanilyen kevéssé van elterjedve a parasztoknál a lovas gereblye és a cséplőgép is. Gabonarostálógépet mindenfelé használnak... Szállításra kizárólag nehéz német szekerek és könnyű parasztszekerek szolgálnak, amiket most sok orosz faluban is előállítanak... A cséplésnél mindenütt hosszabb vagy rövidebb, kőből készült fogas hengert használnak" (213—215. old.).

Ha meg akarjuk tudni, hogyan oszlik meg ez a mezőgazdasági felszerelés, a zemsztvostatisztikai gyűjteményekhez kell fordulnunk, bár ezek adatai nem teljesek: a tauriai statisztikusok csak az ekéket, a lazítóekéket, az aratógépeket, a kaszálógépeket és a delizsánszokat (vagyis a nehéz és könnyű szekereket) írták össze. A melitopoli és dnyepri kerület adatainak összesítése révén arra az eredményre jutunk, hogy ekéből és lazítóekéből (46 522) — 19 987, vagyis 42,9%, az 59 478 szekérből — 23 747, vagyis 39,9%, végül a 3 061 arató- és a kaszálógépből — 2 841, vagyis 92,8% van a felső csoport kezében.

---

* 1 szazseny — 2,336 m. — *Ford.*

Azokat az adatokat, amelyek azt mutatják, hogy a munka termelékenysége a parasztság felső csoportjaiban jóval nagyobb, mint a középső és az alsó csoportokban, fentebb ismertettük. Most vizsgáljuk meg, hogy milyen technikai sajátosságok idézik elő a gazdaságnak ezt a sajátosságát a nagy vetésterülettel rendelkező gazdáknál.

„A parasztok földbirtokának és földhasználatának méretei — mondja Posztnyikov— jelentős mértékben a földművelés rendszerét és jellegét is meghatározzák. Sajnos, ezt az előbbi és utóbbi közt fennálló összefüggést nálunk mostanáig kevéssé tanulmányozták a paraszti mezőgazdálkodás kutatói, akik nem ritkán még úgy vélekednek, hogy az utóbbi a falusi lakosság minden rétegében minden tekintetben egyenlő. Nem térek ki a földművelés rendszerére, hanem az egyes parasztcsoportok gazdaságának technikája terén észlelhető sajátosságokat igyekszem röviden összefoglalni, amennyire azok a tauriai kerületekben tett utazásaim folyamán tisztázódtak előttem.

A saját jószágukkal dolgozó, társművelés nélkül boldoguló gazdák 4—5—6 vagy több igásállatot tartanak gazdaságukban,* amikoris gazdasági helyzetük sok különbséget mutat fel. A négytestű lazítóeke négy igásállat befogását teszi szükségessé, az öttestűhöz már öt igásállat kell. A szántás után a boronálás következik s ha a gazdának nincs több lova, a mezőt nem boronálhatja folytatólagosan, hanem a szántás befejezése után kell boronálnia, vagyis az elvetett magot már egy kissé kiszáradt földdel fedi be, ami a vetés fejlődése szempontjából kedvezőtlen körülmény. Ha a szántást a falutól nagy távolságra végzik és ez azzal jár, hogy a vizet meg a táplálékot oda kell szállítani, a kellő számú ló hiánya ugyancsak félbeszakítja a munkát. Mindezekben az esetekben, ha ugyanis az igásjószágállomány nem teljes, időt veszítenek, késik a vetés. Nagyobbszámú igásállat és soktestű lazítóekével végzett munka esetén a parasztok gyorsabban végzik

* A jómódúak csoportjába tartozó parasztoknak gazdaságonként 6—10 igásállatuk van (l. fentebb).

el a vetési munkálatokat, jobban kihasználják a kedvező időjárást, nedvesebb földdel takarják be az elvetett magot. Ilymódon a tavaszi vetésnél technikai előnyben van a «teljes» gazda, aki gazdaságában 6, vagy, ami még jobb, 7 igásállattal rendelkezik. Hét ló esetén az öttestű lazítóeke és két borona egyidejűleg dolgozhat. Az ilyen gazdáknál — mondják a parasztok — «nincs megállás a munkában».

Még fontosabb az ezeknek a gazdáknak helyzetében észlelhető különbség az aratást követő időszakban, amikor a mezőgazdaságban jó termés esetén a legnagyobb erőfeszítésre van szükség. A hat igásállattal rendelkező gazdánál a gabonabetakarítással egyidejűleg folyik a cséplés is, a gabonát nem rakják asztagokba, amivel természetesen időt és munkaerőt takarítanak meg" (277. old.).

Az ezeknek a nagy vetésterülettel rendelkező gazdáknak kezén levő gazdaságok jellegének végleges tisztázása érdekében meg kell még említeni, hogy a vetésterület a földművelőknek ebben a csoportjában, Posztnyikov megjegyzése szerint, „kereskedelmi" vállalkozás. A piacra termelő terület méreteire vonatkozó fentebb ismertetett adatok minden tekintetben alátámasztják azt, amit a szerző jellemzése során mondott, minthogy a vetésterület nagy részén piacra termelnek, mégpedig a 25—50 gyesz.-ig terjedő vetésterülettel rendelkező gazdaságokban az egész terület 52%-án, az 50 gyesz.-n felüli vetésterülettel rendelkező gazdaságokban pedig 61%-án. Ugyanerről tanuskodik az elért pénzjövedelem nagysága is: a jómódúak csoportjánál ennek a jövedelemnek még a minimuma is — 574 rubel gazdaságonként — kétszeresen felülmúlja az elengedhetetlen pénzkiadások összegét (200—250 rubel), eszerint fölösleget képez, amely felhalmozódik s a gazdaság bővítésére és tökéletesítésére szolgál. Sőt, mint Posztnyikov közli, „a gazdaságonként 50 gyesz.-nál nagyobb vetésterülettel rendelkező legvagyonosabb parasztoknál már az állattenyésztés egyik ága, a durvagyapjas juh tenyésztése" is „piaci jelleget ölt" (188. old.).

Térjünk át most egy másik kérdésre, amelyet Posztnyikov ugyancsak nem dolgozott ki elég alaposan (sőt

szinte nem is érintett), hogy tudniillik milyen kihatással vannak a parasztok kisebbségének gazdasági sikerei a tömegekre? Kétségtelenül teljesen hátrányos kihatással: a fentebb ismertetett adatok (különösen a bérletre vonatkozó adatok) ezt eléggé bizonyítják, úgyhogy itt beérhetjük az eredmények összefoglalásával. Tauria kormányzóság három kerületében a parasztok összesen 476 334 gyesz. földet bérelnek (juttatott földön kívüli és juttatott földet), amiből a jómódú csoportra 298 727 gyesz., azaz több mint $^3/_5$ rész (63%) esik. A szegénygazdák csoportjának részesedése csak 6%, a középgazdák csoportjáé pedig 31%. Ha figyelembe vesszük, hogy bérletre leginkább — ha ugyan nem kizárólag — a két alsó csoportnak van szüksége (a dnyepri kerület földterületének a parasztok egyes csoportjai közti megoszlására vonatkozó fentebb idézett adatok azt mutatják, hogy a legfelső csoportban egyedül a juttatott szántó majdnem elegendő a vetésterület „normális" méreteihez), akkor megértjük, milyen óriási mértékben sujtja ezeket a csoportokat a földínség annak következtében, hogy a piacra termelő jómódú parasztok bővítik szántójukat.*

Ugyanilyen következtetéseket vonhatunk le a juttatott földek bérletének megoszlásából is, amelynek adatait fentebb ismertettük. Annak érzékeltetése céljából, hogy milyen jelentősége van a különböző csoportokhoz tartozó parasztok számára a juttatott föld bérletének, idézzük ennek a jelenségnek a leírását Posztnyikov művének IV. fejezetéből.

„A juttatott föld — mondja Posztnyikov — ezidőszerint nagyarányú spekuláció tárgya a déloroszországi parasztság mindennapi életében. A földre kölcsönt kapnak váltók ellenében, amelyek itt, a tauriai parasztok körében, igen elterjedtek, s ilyenkor a föld jövedelmét a pénzkölcsönző élvezi egészen az adósság megfizetéséig;

* „A német fojtogatja a helybeli parasztot ... azzal, hogy megfosztja a szomszédos földtől, amit az vehetett volna bérbe, vagy vásárolhatott volna meg" (292. old.) — mondja Posztnyikov. Nyilvánvaló, hogy ebben a tekintetben az orosz jómódú paraszt közelebb áll a német telepeshez, mint saját szegényparaszt honfitársához.

a földet bérbeadják, vagy eladják, egy, két évre, vagy még hosszabb időtartamra — 8, 9, 11 évre, s a juttatott földek ilyen bérbeadását a járási és falusi elöljáróságok formálisan igazolják. Vasárnapokon és ünnepnapokon a nagy falvakban a falusi elöljáróság épülete előtt csoportokba verődött élénk tömegeket volt alkalmam látni. Amikor a gyülekezés oka után kérdezősködtem, azt válaszolták, hogy a juttatott földeket kínálják fel és adják el, amit a helyi hatóságok igazolnak a könyvekben ... A juttatott földek használati jogának eladása széltében előfordul azokban a falvakban is, ahol a föld reviziós lelkek szerint van felosztva és semmiféle teljes újrafelosztást nem hajtanak végre, meg azokban a falvakban is, ahol a föld a tényleges lélekszám szerint van felosztva és időnként teljes újólagos felosztásra kerül, csakhogy az utóbbiakban az eladás határideje rendszerint rövidebb és egybeesik a föld újrafelosztásának határidejével, amit az utóbbi időben többnyire előre meghatároznak a mirnek az újrafelosztásról szóló végzésében. Ezidőszerint a juttatott föld eladásához a déloroszországi falvakban, az itt, különösen a tauriai kerületekben oly nagyszámú helybeli jómódú parasztság létérdekei fűződnek. Az eladás többek között egyik legfőbb feltétele a föld nagy táblában történő felszántásának, ami a jómódú tauriaiaknál széltében előfordul s ami nagy gazdasági előnyöket biztosít számukra. Éppen ezért a jómódú parasztok ezidőszerint éber figyelemmel követnek a falusi viszonyok terén végbemenő minden olyan változást, amely megfoszthatná őket ettől a legtöbbnyire olcsó, még hozzá a közelben fekvő földbérlettől" (140. old.). A továbbiakban Posztnyikov elmondja, hogy a Melitopoli Kerületi Parasztbivatal a juttatott föld bérbeadásánál minden egyes esetben megkövetelte a falu közgyűlésének beleegyezését, amit a parasztok sérelmesnek tartottak magukra nézve s aminek „következménye egyelőre csak az, hogy a földszerződéseket nyilvántartó könyvek eltűntek az irattárból, bár nemhivatalos könyvek minőségében valószínűleg még mindig vezetik azokat" (140. old.).

A jómódú parasztok óriási mennyiségű földet bérelnek, ennek ellenére a földvásárlók is majdnem kizárólag

közülük kerülnek ki: a dnyepri kerületben az egész vásárolt föld 78%-a, a melitopoli kerületben 48 099 gyesz.-ból 42 737 gyesz., vagyis az egész vásárolt föld 88%-a van a kezükben.

Végül, a hiteleket is kizárólag a parasztoknak ugyanez a csoportja veheti igénybe; a szerzőnek a délvidéki falusi pénztárakkal kapcsolatban fentebb idézett jegyzetét következő jellemzésükkel egészítjük ki:

„Azok a falusi pénztárak, továbbá hitel- és takarékszövetkezetek, amelyek most nálunk egyes vidékeken igen elterjedtek — például igen nagyszámúak a tauriai falvakban —, főleg a jómódú parasztokat támogatják. Ez a támogatás hihetőleg számottevő. Azokban a tauriai falvakban, ahol ilyen szövetkezetek működnek, nem egyszer volt alkalmam hallani a parasztoktól: «hála istennek, most megszabadultunk a zsidóktól», de ezt a vagyonos parasztok mondják. A kevésbbé tehetős parasztok nem találnak kezeseket és nem kapnak kölcsönt" (368. old.). A hitel ilyen monopolizálása egyáltalán nem meglepő valami: a hitelügylet nem más, mint fizetési haladékot biztosító adásvétel. Igen természetes, hogy fizetni csak az tud, aki rendelkezik az ehhez szükséges anyagi eszközökkel, márpedig ilyenekkel a déloroszországi parasztok közt csak a jómódú kisebbség rendelkezik.

Hogy teljessé tegyük ennek a termelőtevékenység eredményeit tekintve valamennyi más csoportot együttvéve felülmúló csoport gazdaságának jellemzését, még csak arra kell felhívnunk a figyelmet, hogy ez a csoport „jelentős mértékben" alkalmaz bérmunkát, amelynek szállítói kénytelen-kelletlen az alsó csoportba tartozók közül kerülnek ki. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a mezőgazdasági termelésben alkalmazott bérmunka pontos számbavétele óriási nehézségekbe ütközik, amelyekkel zemsztvostatisztikánk, úgylátszik, még nem birkózott meg. Mivel a földművelésben nem az egész év folyamán állandó és egyenletesen megoszló munkára, hanem csak egy bizonyos időszakban végzett fokozott munkára van szükség, az állandó bérmunkások számbavétele egymagában korántsem fejezi ki, hogy milyen mértékben zsákmányolnak ki bérmunkát, az idénymunkások (gyakran

részesek) számbavétele viszont rendkívül nehéz. Posztnyikov az egyes csoportokra eső bérmunkások számának hozzávetőleges kiszámítása során arra a megállapításra jutott, hogy a jómódúak csoportjában a munkanorma — 15 gyesz. vetésterület munkásonként*. Posztnyikov művének VII. fejezetéből, ahol részletesen taglalja az egy munkásra eső vetésterület tényleges nagyságát, kitűnik, hogy ilyen nagy norma csak akkor érhető el, ha géppel aratják a gabonát. Csakhogy az aratógépek száma még a jómódúak csoportjában sem nagy; így például a dnyepri kerületben körülbelül egy cséplőgép esik tíz gazdaságra, úgyhogy, mégha figyelembe is vesszük a szerzőnek azt a kijelentését, amely szerint a géptulajdonosok aratásuk befejezése után bérbeadják a gépeket, mégis az tűnik ki, hogy a parasztok nagy csoportjának be kell érnie gép nélkül, tehát napszámosokat kell alkalmaznia. A felső csoportban éppen ezért feltétlenül több bérmunkát vesznek igénybe, mint amennyit a szerző kiszámít, úgyhogy az ebbe a csoportba tartozó parasztok nagy pénzjövedelme jelentős mértékben (ha ugyan nem teljesen) *tőke*jövedelem, a szó sajátos, tudományos politikai-gazdaságtani értelmében.

Ha a harmadik csoportról elmondottakat összefoglaljuk, ennek alapján ezt a csoportot a következőképpen jellemezhetjük: a jómódú parasztság, amelynek az átlagot jelentősen felülmúló termelési eszköze van, s ennek következtében munkája termelékenyebb, az egész vidéken a mezőgazdasági termékeknek a többi csoporttal szemben túlsúlyban levő főtermelője; jellegét tekintve, ennek a csoportnak gazdasága — piacra termelő gazdaság, amely igen jelentős mértékben bérmunka kizsákmányolásán alapul.

A helyi lakosság három csoportjának gazdasága terén észlelhető politikai-gazdaságtani különbség rövid áttekintését annak az anyagnak rendszerezésére alapoztam, amely

* 1,8—2,3 munkást véve alapul, ez 27—34,5 gyesz.-nak felel meg, márpedig a jómódúak csoportjába tartozó parasztok 34,5—75 gyesz.-t vetnek. Következésképpen ezt a csoportot általában az jellemzi, hogy gazdaságának méretei jóval meghaladják a család munkaképességét.

Posztnyikov könyvében található a délorosz parasztgazdaságra vonatkozóan. Véleményem szerint ez az áttekintés azt bizonyitja, hogy a parasztgazdaság tanulmányozása (politikai-gazdaságtani szempontból) teljesen lehetetlen a parasztok csoportokra osztása nélkül. Posztnyikov, mint fentebb már megjegyeztük, elismeri ezt, sőt szemrehányást tesz a zemsztvostatisztikának, hogy nem hajtja azt végre, hogy kombinációi a számok bősége ellenére „nem világosak", hogy „a fáktól nem látja az erdőt" (XII. old.). Posztnyikovnak aligha van joga ahhoz, hogy efféle szemrehányásokat tegyen a zemsztvostatisztikának, mivel ő maga sem vitte keresztül rendszeresen a parasztok „világos" csoportokra osztását, de követelésének helyességéhez nem férhet kétség. Ha egyszer elismerték, hogy az egyes gazdaságok között nemcsak mennyiségi, hanem minőségi* különbségek is észlelhetők, akkor már feltétlenül olyan csoportokra kell felosztani a parasztokat, amelyek nem a „vagyonosság", hanem a gazdaság közgazdasági jellege tekintetében különböznek. Legyen szabad remélnünk, hogy a zemsztvostatisztika ezt késedelem nélkül megteszi.

V

Posztnyikov nem éri be a parasztságon belüli gazdasági meghasonlás megállapításával, hanem arra is rámutat, hogy ez egyre erősödik.

„A parasztok vagyoni helyzete tekintetében — mondja Posztnyikov — az egyes csoportok között nálunk mindenfelé van és már a régi időkben is volt különbség, de a legutóbbi évtized folyamán a parasztlakosságnak ez a rétegeződése igen élesen kezdett megmutatkozni és nyilvánvalóan egyre inkább fokozódik" (130. old.). Az 1891-es év súlyos gazdasági viszonyai, a szerző véleménye szerint, újabb lökést adtak ennek a folyamatnak.

* A gazdaság jellege — önellátó, illetőleg piacra termelő; a munka kizsákmányolásának jellege — a saját munkaerőnek, mint a megélhetés legfőbb forrásának eladása, illetőleg a munkaerő megvásárlása, mint szükségszerű következménye annak, hogy a vetésterületeket a család munkaképességét meghaladó mértékben bővitik ki.

Felmerül a kérdés, hogy mik az okai ennek a jelenségnek, amely ilyen óriási befolyással van az egész parasztlakosságra?

„Tauria kormányzóság — mondja Posztnyikov — Európai Oroszország egyik legtöbb földdel rendelkező kormányzósága, ahol a parasztoknak a legtöbb földet juttatják, ahol mindenfelé megvan a lélekszám szerint többé-kevésbbé egyenlően megoszló obscsina-földbirtok, ahol a földművelés a falusi lakosság majdnem kizárólagos foglalkozása, s a portánkénti összeírás itt mégis azt mutatja ki, hogy a falusi lakosság 15%-ának nincs semmiféle igásállata, körülbelül $^{1}/_{3}$-ának pedig nincs elegendő felszerelése ahhoz, hogy megművelje juttatott földjét“ (106. old.). „Mi az oka — kérdezi a szerző — ennek a nagyarányú eltérésnek a csoportok között, különösen pedig mi idézi elő a kizárólag földművelő gazdaság mellett a nemvető és igásállat nélküli gazdák oly magas százalékarányát, amilyennel jelenleg az ismertetett vidéken találkozunk?“ (130. old.)

Posztnyikov elindul, hogy kiderítse ennek a jelenségnek okait, de teljesen (szerencsére nem hosszú időre) letér az útról és a „semmittevésről“, az „iszákosságról“, sőt tűzesetekről és lótolvajlásokról kezd elmélkedni. A következtetés mégis az, hogy nem az ilyesmikben „rejlik a dolog legfontosabb oka“. A családok árvasága, vagyis az olyan helyzet, amikor a családban nincsenek felnőtt munkások, ugyanígy semmit sem magyaráz meg, hiszen a tauriai kerületek nem gazdálkodó (vetésterület nélküli) portáinak az árva családok csak 18%-át teszik.

„A gazdaság hiányának fő okait — vonja le a szerző a következtetést — a parasztok mindennapi gazdasági életének más tényezőiben kell keresni“ (134. old.). Nevezetesen, Posztnyikov úgy vélekedik, hogy „az egyes gazdáknál a parasztgazdaság hanyatlását előidéző említett okok közül az, amelyet a legfontosabbnak tarthatunk, s amelyet zemsztvostatisztikánk mostanáig sajnos kevéssé derített fel — *a juttatott földek felaprózódása* és a paraszti földhasználat méreteinek korlátozottsága, a parasztgazdaság átlagos nagyságának csökkenése“ (141. old.). „Oroszország gazdasági nyomorúságának legfőbb oka — mondja a

szerző — a paraszti földbirtok és gazdaság kis mérete, amely útjában áll annak, hogy a parasztcsalád egész munkaképességét hasznosítsa" (341. old.).

Hogy megmagyarázhassuk Posztnyikovnak ezt a tételét — amely rendkívül pontatlanul van megfogalmazva, mert hiszen maga a szerző állapította meg, hogy a parasztgazdaság átlagos nagysága (17—18 gyesz. vetésterület) elegendő a család tűrhető megélhetéséhez, s hogy az egész parasztság általános, nagy vonalakban történő jellemzése a gazdaság méretei alapján lehetetlen —, fel kell hívnunk a figyelmet arra a fentebb általa megállapitott általános törvényre, amely szerint a paraszti munka termelékenysége a gazdaság méreteinek növekedése arányában növekszik. A család (és az igásállatok) munkaerejének teljes kihasználását, számítása szerint, csak a felső csoportokban érik el: a tauriai kerületekben például csak a jómódú parasztoknál; a lakosság óriási többsége „meddőn turkálja a földet" (340. old.) és rengeteg erőt tékozol el hasztalanul.

Jóllehet a szerző teljesen bebizonyítja, hogy a munka termelékenysége a gazdaság méreteitől függ s hogy a parasztok alsó csoportjaiban igen alacsony a termelékenység — nem lenne helyénvaló, ha ebben a törvényben (Posztnyikov ezt az oroszországi földművelés túlnépesedésének, a földművelés munkával való túltelítettségének nevezi) látnánk a parasztság felbomlásának okát: hiszen a kérdés éppen az, hogy miért esett szét a parasztság annyira különböző csoportokra, a földművelés túlnépesedettsége viszont már feltételezi az ilyen szétesést; magát ezt a fogalmat a szerző a kis- és nagygazdaságok és jövedelmezőségük összehasonlítása alapján alkotta meg. Éppen ezért a kérdésre: „Mi az oka a csoportok közt észlelhető nagyarányú eltérésnek?", nem válaszolhatunk úgy, hogy a földművelés túlnépesedettségére hivatkozunk. Ennek nyilván Posztnyikov is tudatában van, ám ő nem tekintette határozottan feladatának e jelenség okainak tanulmányozását, úgy hogy megjegyzései valamelyest összefüggéstelenek: a tisztázatlan, pontatlan tételek mellett helyes gondolatok is találhatók. Így például azt mondja:

„Nem várhatjuk, hogy az az elkeseredett harc, amely most a falu életében a földbirtok talaján végbemegy, a jövőben elősegítse a lakosság soraiban a közösség és egyetértés elvének fejlődését. És ez a harc nem ideiglenes, ezt a harcot nem véletlen körülmények idézték elő... Ez nem az obscsina-tradíciók és a falusi élet fejlődő individualizmusának harca, hanem egyszerűen a gazdasági érdekek harca, amelynek a földszűke következtében végzetes kimenetelűnek kell lennie a lakosság egyik részére nézve" (XXXII. old.).

„A meglehetősen nyilvánvaló igazság — mondja Posztnyikov egy másik helyen — az, hogy földszűke és a gazdaság kis mérete esetén, megfelelő ipari foglalkozás hiányában, a parasztság nem biztosíthatja megélhetését és a gazdasági értelemben véve gyengék, így vagy úgy, előbb vagy utóbb, szükségképpen kiszorulnak a paraszti földművelésből" (368. old.).

Ezekben a megjegyzésekben sokkal helyesebb választ találunk a szóbanforgó kérdésre, méghozzá olyan választ, amely teljes összhangban van a lakosság rétegeződésének fentebb megállapított jelenségével. A válasz a következő: a gazdaság nélküli porták egész tömegének megjelenését és az ilyen porták számának növekedését a parasztság soraiban folyó gazdasági érdekharc határozza meg. Mi az alapja ennek a harcnak és milyen eszközökkel folytatják? Ami az eszközöket illeti, ezek közé nemcsak, sőt nem is annyira a föld elhalászása tartozik (ahogy Posztnyikov imént idézett megjegyzéseiből gondolhatnánk), mint inkább a termelési költségek csökkentése, s ez nyomon követi a gazdaság méreteinek növekedését — amiről fentebb már eleget beszéltünk. Ami viszont azt az alapot illeti, amelyen a harc kibontakozik, arra elég világosan utal Posztnyikov következő megjegyzése:

„Van a gazdasági területnek egy bizonyos minimuma, amelynél kisebb a parasztgazdaság nem lehet, mert akkor hátrányossá, sőt egyenesen lehetetlenné válik. A család és a jószágállomány (?) táplálására a gazdaságban egy bizonyos élelmezési területre van szükség; az olyan gazdaságban, amelynek tulajdonosa nem talál mellékfoglalkozást a gazdaságon kívül, vagy csak kevés mellékfoglalko-

zást talál, valamelyes kereskedelmi területre is szükség van, hogy az ezen begyüjtött termékek elhelyezése útján biztosíthassa a parasztcsaládnak az adók megfizetéséhez, a ruha és lábbeli beszerzéséhez, a gazdaság számára elengedhetetlen munkaeszközök, épületek stb. költségeinek fedezéséhez szükséges pénzeszközöket. Ha a parasztgazdaság kisebb ennél a minimumnál, mindez lehetetlenné válik. Ilyen esetben a paraszt számára előnyösebb, ha feladja a gazdaságot és bérmunkásnak szegődik el, akinek kisebbek a kiadásai, s kisebb összbevétel mellett is jobban kielégítheti szükségleteit" (141. old.).

Ha, egyrészt, a paraszt előnyösnek találja, hogy vetésterületét saját gabonaszükségletének határain túl sokkal bővítse, ez azért történik, mert el tudja adni termékét. Ha, másrészt, a paraszt előnyösnek találja, hogy feladja gazdaságát és bérmunkásnak szegődjék el, akkor ez azért történik, mert szükségletei nagyobb részének kielégítése pénzkiadást igényel, azaz neki is el kell adnia*; mivel azonban gazdasága termékeinek eladása során a piacon olyan versenytársra talál, akivel képtelen felvenni a harcot, nem marad más hátra számára — mint saját munkaerejét adni el. Egyszóval, az a talaj, amelyből a fentebb leirt jelenségek kihajtanak — az eladásra termelés. Az a fő ok, amely a parasztságon belül a gazdasági érdekek harcát előidézi — egy olyan rend fennállása, amelynél a társadalmi termelés szabályozója a piac.

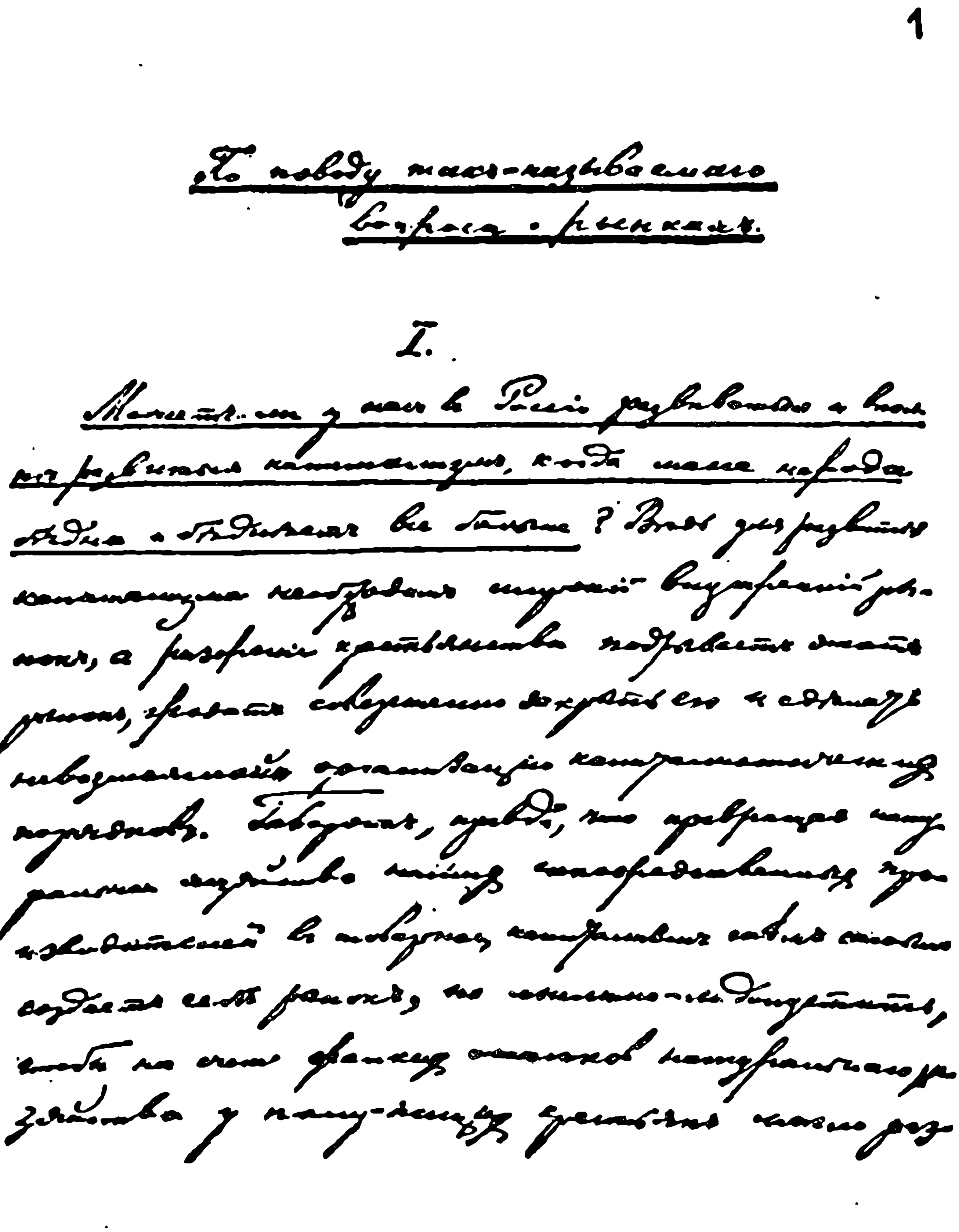
Posztnyikov, miután leírta az „újabb gazdasági mozgalmakat a paraszti életben" és kísérletet tett megmagyarázásukra, áttér azoknak a gyakorlati rendszabályoknak ismertetésére, amelyek arra vannak hivatva, hogy megoldják az „agrárkérdést". Nem követjük a szerzőt erre a területre, először azért, mert ez nem tartozik bele ennek a cikknek tervébe, másodszor azért, mert Posztnyikov

* V. ö. a vetésterület élelmezési és kereskedelmi területének fentebb idézett adataival (csak az ezekből a területekből származó bevétel szolgálja a földműves, nem pedig a földművelés szükségleteinek fedezését, vagyis csak ez jelent a szó szoros értelmében vett jövedelmet, nem pedig termelési költségeket), továbbá a tauriaiaknak a gabonaellátással (két csetverty fejenként) kapcsolatos átlagos pénzkiadására vonatkozó adatokkal.

művének ez a része — a leggyengébb. Ez teljesen érthetővé válik, ha visszaemlékszünk arra, hogy a legtöbb ellentmondás éppen akkor fordult elő a szerzőnél, s éppen akkor burkolózott a leggyakrabban hallgatásba, amikor a gazdasági folyamatokat próbálta megmagyarázni, márpedig a gazdasági folyamatok tökéletes és pontos megmagyarázása nélkül szó sem lehet holmi gyakorlati rendszabályokra vonatkozó útmutatásokról.

AZ ÚGYNEVEZETT PIACKÉRDÉSRŐL[1]

A megírás ideje — 1893
Először 1937-ben jelent meg
a „Bolsevik" c. folyóirat 21. számában

1

По поводу так называемого вопроса о рынках.

I.

Может-ли у нас в России развиться и вполне развиться капитализм, когда масса народа бедна и беднеет все больше? Ведь для развития капитализма необходим широкий внутренний рынок, а разорение крестьянства подрывает этот рынок, грозит совершенно закрыть его и сделать невозможной организацию капиталистических порядков. Говорят, правда, что превращая натуральное хозяйство наших непосредственных производителей в товарное, капитализм создает сам себе рынок, но мыслимо-ли допустить, чтобы на счет жалких остатков натурального хозяйства у полу-нищих крестьян мог раз-

Lenin „Az úgynevezett piackérdésről“ c. müve kéziratának első oldala. — 1893

Kisebbítve

I

Fejlődhet-e és kifejlődhet-e nálunk Oroszországban teljesen a kapitalizmus, amikor a nép zöme szegény és egyre inkább elszegényedik? Hiszen a kapitalizmus fejlődéséhez kiterjedt belső piac szükséges, márpedig a parasztság tönkremenetele aláássa, teljes megszűnéssel fenyegeti ezt a piacot és lehetetlenné teszi a tőkés rendszer megszervezését. Persze, azt mondják, hogy a kapitalizmus árugazdasággá változtatja át közvetlen termelőink naturális gazdaságát s ezzel piacot teremt magának, de vajjon elképzelhető, feltételezhető-e, hogy a félig koldus parasztok naturális gazdaságának nyomorúságos maradványai alapul szolgálhatnak nálunk az olyan hatalmas tőkés termelés kifejlődéséhez, amilyet Nyugaton látunk? Nem világos-e, hogy kapitalizmusunk, már pusztán a tömegek elszegényedése folytán, erőtlen és talajtalan valami, amely képtelen arra, hogy az ország egész termelésén eluralkodjék és közgazdaságunk *alapjává* váljék?

Ezek azok a kérdések, amelyeket irodalmunkban lépten-nyomon felhoznak az orosz marxistákkal szemben; az az elgondolás, hogy nálunk hiányzik a piac, az egyik legfőbb érv az ellen, hogy Marx elmélete Oroszországra is alkalmazható. Ezt az érvet kívánja megcáfolni „*A piackérdés*" c. előadás, amelyet a továbbiak során elemezni szándékozunk.

II

Az előadó fő tétele az a feltevés, hogy „a tőkés termelés osztatlanul és kizárólagosan uralkodik". Ebből a tételből kiindulva, az előadó kifejti a „Tőke" 2. kötete

XXI. fejezetének tartalmát (3. rész — „A társadalmi össztőke újratermelése és forgása").

Marx itt annak tanulmányozását tűzi ki feladatául, hogy miképpen pótolja a társadalmi termelés a terméknek azt a részét, amely a munkások és a kapitalisták egyéni szükségleteinek kielégítését, és azt, amely a termelő tőke elemeinek képződését szolgálja. Ezért, míg az I. kötetben, az *egyéni* tőke termelésének és újratermelésének taglalása során, be lehetett érni a tőke és a termék alkotóelemeinek értékük szempontjából történő elemzésével — [a termék értéke, mint a „Tőke" I. kötetében ki van mutatva, a következő elemekből tevődik össze: **c** (állandó tőke) + **v** (változó tőke) + **m** (értéktöbblet)] —, addig itt már feltétlenül figyelembe kell venni a termék anyagi mivoltában való megoszlását, mert a terméknek az a része, amely a tőke elemeit tartalmazza, nem szolgálhatja az egyéni fogyasztást és fordítva. Ennek folytán Marx az egész társadalmi termelést — következésképpen a társadalmi össztermék et is — két alosztályra osztja: I) termelési eszközöknek, azaz a termelő tőke elemeinek, vagyis olyan áruknak termelésére, amelyek csak termelő fogyasztás tárgyát képezhetik, és II) fogyasztási cikkek, vagyis olyan áruk termelésére, amelyek a munkásosztály és a tőkésosztály egyéni fogyasztásának tárgyát képezik.

A kutatás alapjául a következő sémát veszi [az arab számjegyek az értékegységet — például millió rubel, a római számjegyek viszont a társadalmi termelés alosztályára való utalást jelentik. Az alapulvett értéktöbbletráta 100%]:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4\,000\text{c} + 1\,000\text{v} + 1\,000\text{m} = 6\,000 \\ \text{II } 2\,000\text{c} + 500\text{v} + 500\text{m} = 3\,000 \end{array} \left\{ \begin{array}{l} \text{Tőke} = 7\,500 \\ \text{Termék} = 9\,000 \end{array} \right\}$$

Tegyük fel egyelőre, hogy egyszerű újratermeléssel van dolgunk, vagyis tegyük fel, hogy a termelés nem bővül ki, állandóan az előbbi fokon marad; ez azt jelenti, hogy a tőkések az egész értéktöbbletet[10] improduktívan fogyasztják el, egyéni szükségletekre, nem pedig felhalmozásra fordítják. Ezzel a feltétellel nyilvánvaló, először, hogy a II 500 v-t és a II 500 m-et a II. alosztály tőkéseinek és

munkásainak kell elfogyasztaniok, mert ez a termék egyéni szükségletek kielégítésére szánt fogyasztási cikkek formájában van meg. Továbbá, az I 4 000 c-t természetes formájában az I. alosztály tőkéseinek kell elfogyasztaniok, mivel a termelés méreteinek változatlansága feltételként megköveteli, hogy ugyanaz a tőke maradjon meg a következő évre a termelési eszközök termelésére; tehát ennek a tőkerésznek pótlása sem jelent semmiféle nehézséget: a terméknek szén, vas, gép stb. természetes formában létező megfelelő része kicserélésre kerül a termelési eszközök termelésével foglalkozó tőkések között s mint azelőtt is — állandó tőkéül szolgál számukra. Marad ilymódon I (v + m) és II c. I 1 000 v + I 1 000 m — termék termelési eszközök formájában, II 2 000 c pedig — fogyasztási cikkek formájában. Az I. alosztály munkásainak és tőkéseinek (egyszerű újratermelés, vagyis az egész értéktöbblet elfogyasztása esetén) 2 000 [1 000 (v) + 1 000 (m)] értékű fogyasztási cikket kell elfogyasztaniok. A II. alosztály tőkéseinek ahhoz, hogy az előbbi fokon folytathassák a termelést, állandó tőkéjük (2 000 II c) pótlása céljából 2 000-ért kell beszerezniök termelési eszközöket. Kitűnik ebből, hogy az I v + I m-et II c ellenében kell kicserélni, mert e nélkül lehetetlen a termelés az előbbi méretekben. Az egyszerű újratermelés feltétele az I. alosztály változó tőkéjének és értéktöbbletének összegszerű egyenlősége a II. alosztály állandó tőkéjével: I (v + m) = II c. Ezt a törvényt más szavakkal a következőképpen formulázhatjuk meg: az év folyamán (mindkét alosztályban) *újonnan* termelt *egész* érték összegének egyenlőnek kell lennie a fogyasztási cikkek formájában meglevő termék összértékével: I (v + m) + II (v + m) = II (c + v + m).

Természetesen, a valóságban egyszerű újratermelés nem lehetséges, azért sem, mert az egész társadalom termelése nem maradhat évről-évre az előbbi fokon, de meg azért sem, mert a felhalmozás a tőkés viszonyok törvénye. Vizsgáljuk meg ezért, hogy miképpen megy végbe a társadalmi termelés bővített fokon, vagyis miképpen megy végbe a felhalmozás. Felhalmozás esetén a tőkések az értéktöbbletnek csak egyik részét fordítják egyéni szükségletekre, másik részét pedig produktivan fogyasztják el, vagyis a

termelés kibővítése céljából a termelő tőke elemeivé változtatják át. Ezért felhalmozás esetén az I (v + m) és a II c nem lehet egyenlő: az I (v + m)-nek szükségszerűen többnek kell lennie a II c-nél, mert csak így lehetséges, hogy az I. alosztály értéktöbblete (I m) ne kerüljön kicserélésre fogyasztási cikkek ellenében, hanem a termelés kibővítését szolgálja. Eszerint az eredmény

A. *Az egyszerű újratermelés sémája:*

$$
\begin{array}{l}
\text{I } 4\,000 \text{ c} + 1\,000 \text{ v} + 1\,000 \text{ m} = 6\,000 \\
\text{II } 2\,000 \text{ c} + 500 \text{ v} + 500 \text{ m} = 3\,000 \\
\qquad \text{I } (\text{v} + \text{m}) = \text{II c.}
\end{array}
$$

B. *A felhalmozás kiindulási sémája:*

$$
\begin{array}{l}
\text{I } 4\,000 \text{ c} + 1\,000 \text{ v} + 1\,000 \text{ m} = 6\,000 \\
\text{II } 1\,500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ m} = 3\,000 \\
\qquad \text{I } (\text{v} + \text{m}) > \text{II c.}
\end{array}
$$

Nézzük most meg, hogy milyen módon kell folynia a társadalmi termelésnek felhalmozás esetén.

Az első év

$$
\left.\begin{array}{l}
\text{I } 4\,000 \text{ c} + 1\,000 \text{ v} + 1\,000 \text{ m} = 6\,000 \\
\text{II } 1\,500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ m} = 3\,000
\end{array}\right\}
\left\{\begin{array}{l}
\text{Tőke} = 7\,250 \\
\text{Termék} = 9\,000
\end{array}\right\}
$$

I (1 000 v + 500 m) kicserélésre kerül II 1 500 c ellenében (akárcsak az egyszerű újratermelésnél).

I 500 m felhalmozódik, vagyis a termelés kibővítését szolgálja, *tőkévé* változik át. Ha az állandó és változó tőke előbbi megoszlását vesszük alapul, az eredmény

$$\text{I } 500 \text{ m} = 400 \text{ c} + 100 \text{ v.}$$

A pótlólagos állandó tőke (400 c) magában az I termékében van meg (természetes formája — termelési eszközöket testesít meg); ezzel szemben a pótlólagos változó tőkét (100 v) a II. alosztály tőkéseitől kell beszerezni,

akiknek ennek folytán ugyancsak fel kell halmozniok: ezek értéktöbbletük egy részét (II 100 m) termelési eszközök (I 100 v) ellenében cserélik ki s ezeket a termelési eszközöket pótlólagos állandó tőkévé változtatják át. Tehát állandó tőkéjük 1 500 c-ról 1 600 c-ra növekszik; ennek feldolgozásához pótlólagos munkaerő szükséges — *50 v* —, amit ismétcsak a II. alosztály tőkéseinek értéktöbbletéből szereznek be.

Ha az I. és a II. alosztály pótlólagos tőkéjét hozzácsapjuk az eredeti tőkéhez, az eredmény a termék következő megoszlása:

$$\begin{aligned} &\text{I}\ \ 4\,400\ c + 1\,100\ v + (500\ m) = 6\,000 \\ &\text{II}\ 1\,600\ c + \ \ 800\ v + (600\ m) = 3\,000 \end{aligned}$$

A zárójelbe tett értéktöbblet a tőkések fogyasztási alapját, vagyis az értéktöbbletnek azt a részét jelenti, amely nem a felhalmozást, hanem a tőkések egyéni szükségleteit szolgálja.

Ha a termelés az előbbihez hasonlóan folyik tovább, az eredmény az év végén a következő lesz:

$$\begin{aligned} &\text{I}\ \ 4\,400\ c + 1\,100\ v + 1\,100\ m = 6\,600 \\ &\text{II}\ 1\,600\ c + \ \ 800\ v + \ \ 800\ m = 3\,200 \end{aligned} \left\{\begin{aligned} &\text{Tőke} = 7\,900 \\ &\text{Termék} = 9\,800 \end{aligned}\right.$$

Az I-et (1 100 v + 550 m) II 1 650 c ellenében cserélik ki, ugyanakkor pedig az 50 c-t a 800 II m-ből szerzik be [amikoris a *c* 50-nel való növekedése a *v* 25-tel való növekedését idézi elő].

Továbbá, az 550 I m a korábbihoz hasonlóan halmozódik fel:

$$550\ \text{I}\ m = 440\ c + 110\ v$$

$$165\ \text{II}\ m = 110\ c + 55\ v.$$

Ha már most az eredeti tőkéhez hozzácsapjuk a pótlólagos tőkét [az I 4 400 c-hoz — 440 c-t; az I 1 100 v-hoz —

110 v-t. A II 1 600 c-hoz — 50 c-t és 110 c-t; a II 800 v-hoz pedig — 25 v-t — és 55 v-t], az eredmény:

I 4 840 c + 1 210 v + (550 m) = 6 600
II 1 760 c + 880 v + (560 m) = 3 200

A termelés további alakulása során az eredmény

I 4 840 c	+ 1 210 v	+ 1 210 m	= 7 260	Tőke	= 8 690	
II 1 760 c	+ 880 v	+ 880 m	+ 3 520	Termék	= 10 780	

és így tovább.

Ezek — fő vonásaiban — Marx kutatásainak eredményei a társadalmi össztőke újratermelésének kérdésében. Ezeket a kutatásokat (előre kell bocsátanunk) itt a lehető legtömörebb formában ismertettük; nagyon sokat elhagytunk, amit Marx behatóan elemzett — például a pénzforgalmat, a fokozatosan elhasználódó állótőke pótlását stb. —, mert mindez nincs közvetlen kapcsolatban a tárgyalt kérdéssel.

III

Milyen következtetéseket von le az előadó Marx e kutatásaiból? Sajnos, nem fogalmazza meg szabatosan és határozottan következtetéseit, úgy hogy magamnak kell azokra következtetnem, néhány, egymással nem teljes összhangban álló megjegyzés alapján. Így például a következőket olvassuk:

„Láttuk itt — mondja az előadó —, hogy milyen módon megy végbe a felhalmozás az I. alosztályban, a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelése során: ... ez a felhalmozás függetlenül megy végbe mind a fogyasztási cikkek termelésének fejlődésétől, mind pedig magától az egyéni fogyasztástól, bárkinek fogyasztásáról van is szó“ (15/3 lap).

A fogyasztási cikkek termelésétől „független“ felhalmozásról természetesen már csak azért sem beszélhetünk, mert a termelés kibővítése újabb változó tőkét, tehát

újabb fogyasztási cikkeket is igényel; a szerző ezekkel a szavakkal valószínűleg egyszerűen a sémának azt a sajátosságát akarta hangsúlyozni, hogy az I c — az I. alosztály állandó tőkéjének — újratermelése a II. alosztállyal folytatott cserék nélkül megy végbe, vagyis azt, hogy a társadalomban, mondjuk, a szén bizonyos részét évrőlévre magának a széntermelésnek érdekében termelik. Magától értetődik, hogy ez a termelés (széntermelés a széntermelés érdekében) több utólagos csere révén összefügg a fogyasztási cikkek termelésével: — máskülönben sem a szénbányák tulajdonosai, sem munkásaik nem élhetnének.

Egy másik helyen az előadó már jóval óvatosabban fejezi ki magát: „A tőkés felhalmozás *fő* formájának előrehaladása — mondja — (a legrégibb időszakok kivételével) bármiféle közvetlen termelőktől függetlenül, a lakosság bármelyik rétegének egyéni fogyasztásától függetlenül megy és ment végbe" (8. lap). Itt már csak arra történik utalás, hogy a kapitalizmus történelmi fejlődése során a termelési eszközök termelése túlsúlyban van a fogyasztási cikkek termelésével szemben. Ezzel az utalással még egyszer találkozunk: „Ha a tőkés társadalomra jellemző egyrészt, a felhalmozást szolgáló felhalmozás, a produktív, nem pedig az egyéni fogyasztás, másrészt erre a társadalomra éppen a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelése *jellemző*" (21/2 lap). Ha a szerző ezekkel az utalásokkal azt akarta mondani, hogy a tőkés társadalom az ezt megelőző más gazdasági szervezetektől éppen a gépek és az ezekhez szükséges anyagok (szén, vas stb.) termelésének fejlesztésében különbözik, úgy ez tökéletesen igaz. A technika fejlettsége tekintetében a tőkés társadalom valamennyi más társadalom fölött áll, ugyanakkor pedig a technika fejlődése abban is kifejezésre jut, hogy az emberi munka egyre inkább háttérbe szorul a gépek munkájával szemben.

Ezért ahelyett, hogy a szerző nem eléggé világos kijelentéseinek bírálatába bocsátkoznánk, jobb lesz, ha közvetlenül Marxhoz fordulunk és megnézzük, vajjon le lehet-e vonni elméletéből azt a következtetést, hogy az I. alosztály túlsúlyban van a II. alosztállyal szemben és milyen értelemben kell felfogni ezt a túlsúlyt.

Marx fentebb idézett sémájából semmiféle olyan következtetést nem lehet levonni, hogy az I. alosztály túlsúlyban van a II. alosztállyal szemben: a séma szerint a két alosztály párhuzamosan fejlődik. De ez a séma nem veszi figyelembe éppen a technikai haladást. Mint Marx a „Tőke“ I. kötetében bebizonyítja, a technikai haladás abban jut kifejezésre, hogy a változó tőke aránya az állandó tőkéhez képest $\left(\frac{v}{c}\right)$ állandóan csökken, míg a sémában ez az arány változatlannak van feltüntetve.

Az már magától értetődik, hogy ha a sémába beleiktatjuk ezt a változtatást, az eredmény a termelési eszközök gyorsabb növekedése lesz a fogyasztási cikkekhez képest. Mindemellett, úgy vélem, nem lesz fölösleges végrehajtani ezt a számítást, először, a szemléltetés érdekében, másodszor pedig annak megelőzése érdekében, hogy ebből a feltevésből esetleg helytelen következtetéseket vonjanak le.

[Az alább következő táblázatban változatlan felhalmozási rátát vettünk alapul: az értéktöbblet felét felhalmozzák, felét pedig egyéni fogyasztásra fordítják.]

[Az alábbi sémát ki is lehet hagyni és közvetlenül át lehet térni a sémából a következő oldalon levont következtetésre. A *d* betű a termelés kibővítését szolgáló pótlólagos tőkét, vagyis az értéktöbblet felhalmozásra kerülő részét jelenti.]

1\. I 4000 c + 1 000 v + 1 000 m = 6 000 .... v : (c + v) = 20,0%
év) II 1500 c + 750 v + 750 m = 3 000 « « = 33,3%
I (1 000 v + 500 m = II 1 500 c
d. I 500 m = 450 c + 50 v ..... « « = $\frac{1}{10}$

↓

d. II 60 m = 50 c + 10 v ..... « « = $\frac{1}{6}$

I 4 450 c + 1 050 v + (500 m) = 6 000
II 1 550 c + 760 v + (690 m) = 3 000

2. I 4 450 c + 1 050 v + 1 050 m = 6 550 . . v: (c+v) = 19,2%
év) II 1 550 c + 760 v + 760 m = 3 070 « « = 32,9%

I (1 050 v + 525 m) = II 1 575 c

II (1 550 c + 25 m)

d. II 28 m = 25 c + 3 v . . . . « « = kb $\frac{1}{9}$

d. I 525 m = 500 c + 25 v . . . . « « = kb $\frac{1}{21}$

d. II 28 m = 25 c + 3 v . . . . « « = kb $\frac{1}{9}$

I 4 950 c + 1 075 v + (525 m) = 6 550
II 1 602 c + 766 v + (702 m) = 3 070

---

3. I 4 950 c + 1 075 v + 1 075 m = 7 100 « « = 17,8%
év) II 1 602 c + 766 v + 766 m = 3 134 « « = 32,3%

I (1 075 v + 537½ m) = II 1 612½ c

II (1 602 c + 10½ m)

d. II 11½ m = 10½ c + 1 v . . . . « « = kb $\frac{1}{12}$

d. I 537½ m = 517½ c + 20 v . « « = kb $\frac{1}{26}$

d. II 22 m = 20 c + 2 v . . . . « « = kb $\frac{1}{11}$

I 5 467½ c + 1 095 v + (537½ m) = 7 100
II 1 634½ c + 769 v + (730½ m) = 3 134

---

4. I 5 467½ c + 1 095 v + 1 095 m = 7 657½ = 16,7%
év) II 1 634½ c + 769 v + 769 m = 3 172½ = 32,0%

és így tovább.

Vessük most egybe azokat a következtetéseket, amelyek ebből a sémából a társadalmi össztermék különböző részeinek növekedése tekintetében adódnak:

	Termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök		Termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök		Fogyasztási cikkek		Társadalmi össztermék	
	termelés	%-ban	fogyasztás	%-ban		%-ban		%-ban
1. év	4 000	100	2 000	100	3 000	100	9 000	100
2. év	4 450	111,25	2 100	105	3 070	102	9 620	107
3. év	4 950	123,75	2 150	107,5	3 134	104	10 234	114
4. év	5 467 ½	136,7	2 190	109,5	3 172	106	10 828 ½	120

Ilyenformán azt látjuk, hogy leggyorsabban a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelése növekszik, majd a fogyasztási cikkek termelését szolgáló termelési eszközök termelése következik, s leglassabban a fogyasztási cikkek termelése növekszik. Ezt a következtetést Marxnak a „Tőke“ 2. kötetében található kutatásai nélkül is levonhattuk volna, mégpedig annak a törvénynek alapján, amely szerint az állandó tőkének az a tendenciája, hogy gyorsabban növekszik a változó tőkénél: az a tétel, amely szerint a termelési eszközök gyorsabban növekednek, nem egyéb, mint ennek a törvénynek egyszerű körülírása az egész társadalmi termelésre alkalmazva.

De talán még tovább kell mennünk egy lépéssel? Ha elfogadtuk alapul, hogy a *v* aránya a *c* + *v*-hez képest állandóan csökken, miért ne fogadjuk el, hogy a *v* egyenlő lesz a nullával, hogy ugyanolyan számú munkás több termelési eszközhöz elegendő? Akkor az értéktöbblet felhalmozott részét közvetlenül az I. alosztály állandó tőkéjéhez csapják majd hozzá s a társadalmi termelés kizárólag a termelési eszközök termelését szolgáló termelési

eszközök számlájára fog növekedni, a II* alosztály** egyidejű teljes pangásával.

Ez természetesen már visszaélés lenne a sémákkal, mert az ilyen következtetés valószínűtlen feltevéseken alapul s ezért helytelen. Feltehető-e, hogy a technika fejlődése, ami a *v* arányát a **c**-hez csökkenti, csak az I. alosztályban nyilvánul meg és a teljes pangás állapotában hagyja a II. alosztályt? Összhangban van-e a tőkés társadalom törvényeivel, amely társadalom minden egyes kapitalistától pusztulás terhe alatt az üzem kibővítését *követeli*, hogy a II. alosztályban egyáltalán nem megy végbe felhalmozás?

Eszerint az egyetlen helyes következtetés, amelyet Marx fentebb ismertetett kutatásaiból levonhatunk, az, hogy *a tőkés társadalomban a termelési eszközök termelése gyorsabban növekszik, mint a fogyasztási cikkek termelése.* Mint már mondtuk, ez a következtetés — egyenes következménye annak a közismert tételnek, amely szerint a tőkés termelés a korábbi időkhöz képest hasonlíthatatlanul nagyobb arányokban fejleszti a technikát***. Marx — külön

---

* Nem akarom azt mondani, hogy az ilyenfajta jelenség, mint egyes eset, teljességgel lehetetlen. Itt azonban nem egyes esetekről van szó, hanem a tőkés társadalom fejlődésének általános törvényéről.

** Magyarázatképpen egy sémán mutatom meg, miről van szó:

I 4 000 c + 1 000 v + 1 000 m = 6 000
II 1 500 c + 750 v + 750 m + 3 000
I (1 000 v + 500 m) = II 1 500 c
I 500 m felhalmozásra kerül, hozzácsapják I 4 000 c-hoz:
I 4 500 c + 1 000 v + (500 m) = 6 000
II 1 500 c + 750 v + 750 m = 3 000
I 4 500 c + 1 000 v + 1 000 m = 6 500
II 1 500 c + 750 v + 750 m = 3 000
I (1 000 v + 500 m) = II 1 500 c
I 500 m felhalmozásra kerül, mint az előbbi stb.

*** Ezért az ismertetett következtetést valamelyest másképpen is megfogalmazhatjuk: a tőkés társadalomban a termelés növekedése (tehát a „piacé" is) végbemehet vagy a fogyasztási cikkek szaporodásának számlájára, vagy — és főleg — a technika fejlődésének számlájára, azaz olyanformán, hogy a kézi munkát kiszorítják a gépek, úgy hogy a *v* arányának megváltozása a **c**-hez képest éppen a kézi munka szerepének csökkenését juttatja kifejezésre.

ebben a kérdésben — csak egy helyen nyilatkozik teljes határozottsággal és ez a hely teljesen alátámasztja a felállított formula helyességét:

„Ami itt a tőkés társadalmat a vadembertől megkülönbözteti, az nem az, mint Senior véli, hogy a vadember privilégiuma és sajátossága, hogy bizonyos időben olyan munkát fejt ki, amely nem biztosít számára jövedelemmé, azaz fogyasztási cikkekké átváltoztatható javakat, hanem a különbség az, hogy

a) A tőkés társadalom a rendelkezésére álló évi munkából többet [Nota bene*] fordít termelési eszközök (ergo** állandó tőke) termelésére, amelyek sem munkabér, sem értéktöbblet formájában nem válhatnak jövedelemmé, hanem csak tőkeként szerepelhetnek" („Das Kapital"***. 2. köt. 436. old. [11]).

IV

Az már most a kérdés, hogy ugyan milyen álláspontot foglal el az ismertetett elmélet a „hírhedt piackérdés" tekintetében? Hiszen ez az elmélet abból a feltevésből indul ki, hogy „a tőkés termelési mód általánosan és kizárólagosan uralkodik", már pedig a „kérdés" éppen az, hogy „lehetséges-e" Oroszországban a kapitalizmus teljes kifejlődése. Igaz, ez az elmélet helyesbíti a kapitalizmus fejlődésével kapcsolatos szokásos elképzelést, de nyilvánvaló, hogy annak tisztázása, hogyan fejlődik a kapitalizmus *általában*, még semmivel sem viszi előre azt a kérdést, hogy mennyiben „lehetséges" (és szükségszerű) a kapitalizmus fejlődése Oroszországban.

Az előadó azonban nem éri be azzal, hogy kifejti Marx elméletét, amely a tőkés alapon megszervezett egész társadalmi termelés menetével foglalkozik. Rámutat arra, hogy feltétlenül meg kell különböztetni „a tőkefelhalmozás két, *lényegileg különböző* mozzanatát: 1) a tőkés ter-

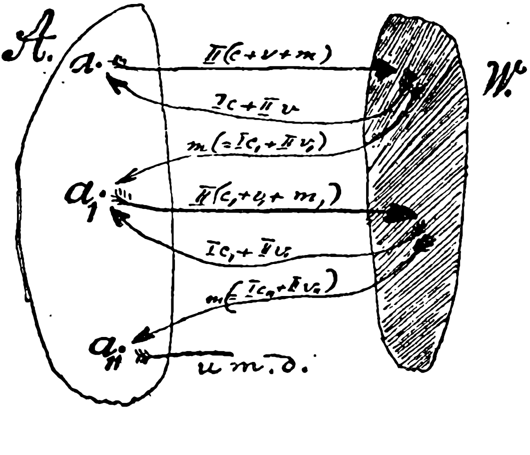
* — Megjegyzendő. — *Szerk.*

** — tehát. — *Szerk.*

*** — „A tőke". — *Ford.*

melés horizontális fejlődését, amikor is a tőkés termelés a már kialakult termelési ágakat keríti hatalmába, kiszorítja a naturális gazdaságot és ez utóbbi rovására terjeszkedik; továbbá 2) a tőkés termelés, ha szabad így kifejeznünk magunkat — vertikális fejlődését, amikor ugyanis a tőkés termelés terjeszkedése a naturális gazdaságtól függetlenül, vagyis a tőkés termelési mód általános és kizárólagos uralma mellett megy végbe". Anélkül, hogy egyelőre ennek a felosztásnak bírálatába bocsátkoznánk, közvetlenül annak megvizsgálására térünk rá, hogy mit ért a szerző a kapitalizmus horizontális fejlődésén: e folyamat megmagyarázásának, amely folyamat lényege az, hogy a naturális gazdaságot tőkés gazdaság váltja fel — ki kell mutatnia, hogy az orosz kapitalizmus miképpen „keríti hatalmába az egész országot".

Az előadó a kapitalizmus horizontális fejlődését a következő sémával szemlélteti:

A — tőkések; *W* — közvetlen termelők.
a, a_1, a_{11} — tőkés üzemek.
A nyilak a kicserélésre kerülő áruk útját mutatják.
c, v, m — az áru értékének alkatelemei.
I, II — az áruk természetes formája: I — termelési eszközök; II — fogyasztási cikkek.

„Az A. és a W. szféra lényegbevágó különbsége — mondja a szerző — abban rejlik, hogy az A-ban a termelők — tőkések vannak, akik produktívan fogyasztják el értéktöbbletüket, míg a W-ben — a közvetlen termelők, akik értéktöbbletüket (ezen azt a többletet értem, amellyel a termék értéke meghaladja a termelési eszközök és az elengedhetetlenül szükséges élelmi cikkek értékét) improduktívan fogyasztják el.

Kövessük a sémán a nyilak irányát és könnyen rájövünk arra, hogyan fejlődik a tőkés termelés az A-ban a W fogyasztásának rovására, amikor is fokozatosan hatalmába keríti azt." Az *a* tőkés üzem termékét a „közvetlen termelőknek" szállítja fogyasztási cikkek formájában; ezek ellenében a „közvetlen termelők" visszatérítik az állandó tőkét (c) termelési eszközök formájában és a változó tőkét (v) fogyasztási cikkek formájában, valamint az értéktöbbletet (m) a pótlólagos termelő tőke elemeinek formájában: $c_1 + v_1$. Ez a tőke az a_1 új tőkés vállalat alapítására szolgál, amely termékét ugyanúgy fogyasztási cikkek formájában szállítja a „közvetlen termelőknek" és így tovább. „A kapitalizmus horizontális fejlődésének ismertetett sémájából az következik, hogy az egész termelés a legszorosabban függ a «külső» piacok által képviselt fogyasztástól, a tömegek fogyasztásától (amikoris általánosságban véve határozottan teljesen egyre megy, hogy hol vannak ezek a tömegek — vajjon a tőkések közvetlen közelében-e, vagy valahol az óceánon túl). Nyilvánvaló, hogy a termelés kibővülése az *A*-ban, vagyis a kapitalizmus fejlődése ebben az irányban véget ér, amint a *W*-ben valamennyi közvetlen termelő árutermelővé válik, mert hiszen, mint fentebb láttuk, minden egyes új üzem (vagy a régi üzem kibővítése) a *W* fogyasztóinak újabb körét tartja szem előtt. A tőkés felhalmozásnak — vonja le az előadó a következtetést —, vagyis a kibővített tőkés újratermelésnek közkeletű elképzelése, be is éri ennyivel s még csak sejtelme sincs a tőkés termelés vertikális fejlődéséről, amely fejlődés független bármely ország közvetlen termelőitől, vagyis független az úgynevezett külső piacoktól."

Mindabból, ami itt ki van fejtve, csak azzal érthetünk

egyet, hogy ez a kapitalizmus horizontális fejlődésével kapcsolatos elképzelés és az azt szemléltető séma a legteljesebb összhangban van az erről a tárgyról vallott közkeletű narodnyik nézetekkel.

Valóban, nehéz dolog élesebb megvilágításba helyezni és szemléltetőbben érzékeltetni a közkeletű nézetek egész értelmetlenségét és tartalmatlanságát, mint a közölt sémában történik.

A „közkeletű elképzelés" kapitalizmusunkat mindig olyasvalaminek tekintette, ami el van szakadva a „népi rendtől", azon kívül áll — vagyis pontosan úgy, ahogyan a séma feltünteti: a sémából nem tűnik ki, hogy miben rejlik a két „szféra", a tőkés és a népi szféra összefüggése. Miért találnak az *A*-ból szállított áruk elhelyezésre a *W*-ben? Mi idézi elő a *W*-ben a naturális gazdaság árugazdasággá válását? A közkeletű nézet sohasem adott választ ezekre a kérdésekre, mivel a cserét véletlen valaminek tekinti, nem pedig egy bizonyos meghatározott *gazdasági rendszernek*.

Továbbá, a közkeletű nézet sohasem adott *magyarázatot* arra, hogy miből és miképpen állt elő a mi kapitalizmusunk, ugyanúgy ahogyan a séma sem szolgál erre magyarázattal: a dolog úgy van feltüntetve, mintha a tőkések valahonnan kívülről jöttek volna, nem pedig a „közvetlen termelők" közül. Érthetetlen marad, hogy honnan teremtik elő a tőkések azokat a „szabad munkásokat", akikre az a, a_1 stb. üzemeknek elengedhetetlen szükségük van. Mindenki tudja, hogy a valóságban ezek a munkások éppen a „közvetlen termelők" közül kerülnek ki, de a sémából a legkisebb mértékben sem tűnik ki, hogy az árutermelés, amikor hatalmába keríti a *W* „szférát", ott bizonyos számú szabad munkást hoz létre.

Egyszóval, ez a séma — pontosan úgy, ahogyan a közkeletű nézet — egyáltalán semmit sem magyaráz meg kapitalista viszonyaink jelenségei tekintetében s ezért semmire sem jó. Azt a célt, amelynek érdekében összeeszkábálták — annak megmagyarázását, hogy hogyan fejlődik a kapitalizmus a naturális gazdaság rovására és hogyan keríti hatalmába az egész országot —, ezt a célt egyáltalán nem éri el, mert, mint maga az előadó is látja, —

„ha következetesen tartjuk magunkat az elemzés tárgyát képező nézethez, feltétlenül azt a következtetést kell levonnunk, hogy semmiképpen sem lehet eljutni a tőkés termelési mód általános kifejlődéséhez".

Ezek után csak csodálkozhatunk, hogy a szerző, hacsak részben is, maga is csatlakozik ehhez a nézethez és azt mondja, hogy „a kapitalizmus ifjúkorában valóban (?) ilyen fölöttébb könnyű úton (sic!?*) fejlődött (fölöttébb könnyű úton azért, mert itt már kialakult termelési ágakat kerít hatalmába), részben most is ebben az irányban fejlődik (??), amennyiben a földkerekségen még vannak maradványai a naturális gazdaságnak s amennyiben a népesség növekszik".

Valójában ez — nem azt jelenti, hogy a kapitalizmus „fölöttébb könnyű úton" fejlődik, hanem egészen egyszerűen azt, hogy — ezt a folyamatot „fölöttébb könnyű uton" akarják megérteni, olyannyira „fölöttébb könnyű úton", hogy helyesebb volna, ha teljes megnemértésnek neveznénk. A minden rendű és rangú oroszországi narodnyikok mindmáig is beérik ezekkel a „fölöttébb könnyű" módszerekkel: mivel sohasem állt szándékukban *megmagyarázni*, hogy milyen módon állt elő kapitalizmusunk és milyen módon tölti be hivatását, arra szorítkoznak, hogy összehasonlítják azt, ami viszonyainkban „beteg", a kapitalizmust, azzal, ami „egészséges" — a közvetlen termelőkkel, a „néppel"; az egyiket baloldalra állítják, a másikat jobboldalra s egész bölcseségük az olyan érzelgős szólamokban csúcsosodik ki, hogy mi „káros" és mi „hasznos" az „emberi együttélés" szempontjából.

V

Hogy a fentebb közölt sémát kijavíthassuk, azoknak a fogalmaknak tisztázásával kell kezdenünk, amelyekről szó van. Árutermelésen a közgazdaság olyan szer-

* — Így!? — *Szerk.*

vezetét értjük, amelynél a termékeket egyes, különálló termelők állítják elő, amikoris mindenki egy bizonyos termék előállítására specializálja magát, úgyhogy a társadalmi szükségletek kielégítése érdekében elengedhetetlen a termékeknek a piacon történő adás-vétele (miáltal áruvá válnak). Kapitalizmuson az árutermelés fejlődésének azt a fokát értjük, amelyen már nemcsak az emberi munka terméke, hanem maga az emberi munkaerő is áruvá válik. Ilyenformán a kapitalizmus történelmi fejlődésében két mozzanat fontos: 1) a közvetlen termelők naturális gazdaságának átalakulása árugazdasággá és 2) az árugazdaság átalakulása tőkés gazdasággá. Az első átalakulás azért megy végbe, mert kialakul a társadalmi munkamegosztás — az elkülönült [*NB:* ez az árugazdaság elengedhetetlen feltétele], egyes termelők termelési ágak szerinti specializálódása. A második átalakulás azért megy végbe, mert az egyes termelők, akiknek mindegyike külön-külön termeli az árut a piacra — versenyre kelnek egymással: mindegyik azon van, hogy lehetőleg drágán adjon el és olcsón vásároljon s ennek szükségszerű következménye az erős megerősödése és a gyenge elbukása, egy kisebbség meggazdagodása és a tömegek tönkremenetele, ami az önálló termelők bérmunkásokká, és a sok kisüzem kevés nagyüzemmé válására vezet. Eszerint a sémát úgy kell elkészíteni, hogy feltüntesse a kapitalizmus fejlődésének ezt a két mozzanatát és azokat a változásokat, amelyeket ez a fejlődés a piac méretei, vagyis az áruvá változó termékek mennyisége terén előidéz.

Az alább következő séma ennek a tervnek megfelelően készült: eltekintettünk a mellékes körülményektől, azaz változatlannak vettük azokat (például a lakosság számát, a munka termelékenységét és sok egyebet), hogy elemezhessük azt a hatást, amelyet a kapitalizmus fejlődésének említett mozzanatai *egymagukban véve* gyakorolnak a piacra.

Magyarázatok a sémához:

I—II... — VI — termelők.

a, b, c — termelési ágak (például földművelés, kistermelő és feldolgozó ipar.)

a = ***b*** = ***c*** = 3. Az ***a*** = ***b*** = ***c*** termék értékének nagysága egyenlő ***3***-mal (három értékegységgel), amiből ***1*** az értéktöbbletre esik.*

A „piac“ rovatban az eladásra (és megvételre) kerülő *termékek* értékének nagysága van feltüntetve; a zárójelben az eladásra (és megvételre) kerülő munkaerő (= m. e.) értékének nagyságát tüntettük fel.

Az egyik termelőtől a másikhoz vezető nyilak azt jelentik, hogy az első bérmunkás a másodiknál.

Egyszerű újratermelést vettünk alapul: a tőkések az egész értéktöbbletet improduktívan fogyasztják el.

	Termelők	Termelés: termelési ág a	b	c	Összesen	Természetben fogyasztás
1.	I	a	b	c	9	9
	II	a	b	c	9	9
	III	a	b	c	9	9
	IV	a	b	c	9	9
	V	a	b	c	9	9
	VI	a	b	c	9	9
	Együtt	6a	6b	6c	54	54
3.	I	a	—	2c	9	6
	II	a	2b	—	9	6
	III	a	—	2c	9	6
	IV	a	2b	—	9	6
	V	a	—	2c	9	6
	VI	a	2b	—	9	6
	Együtt	6a	6b	6c	54	36
5.	I	2a	—	6c ↑↑	24	11
	II	½a →	—	—	1½	1½
	III	½a →	—	—	1½	1½
	IV	2a	6b ↑↑	—	24	11
	V	½a →	—	—	1½	1½
	VI	½a →	—	—	1½	1½
	Együtt	6a	6b	6c	54	28

* Az értéknek azt a részét, amely az állandó tőkét pótolja, változatlannak vettük s ezért kihagytuk.

Piac		Termelők	Termelés				Természetben fogyasztás	Piac		
			termelési ág			összesen				
elad	vesz		a	b	c			elad	vesz	
—	—	I	a	—	2c	9	6	3	3	2.
—	—	II	a	$^6/_5$b	$^4/_5$c	9	$8^2/_5$	$^3/_5$	$^3/_5$	
—	—	III	a	$^6/_5$b	$^4/_5$c	9	$8^2/_5$	$^3/_5$	$^3/_5$	
—	—	IV	a	$^6/_5$b	$^4/_5$c	9	$8^2/_5$	$^3/_5$	$^3/_5$	
—	—	V	a	$^6/_5$b	$^4/_5$c	9	$8^2/_5$	$^3/_5$	$^3/_5$	
—	—	VI	a	$^6/_5$b	$^4/_5$c	9	$8^2/_5$	$^3/_5$	$^3/_5$	
—	—	*Együtt*	6a	6b	6c	54	48	6	6	
3	3	I	a		6c	21	10	11	3 (+ 8 m. e.)	4.
3	3	II	a	—	—	3	3	(4 m. e.)	4	
3	3	III	a	—	—	3	3	(4 m. e.)	4	
3	3	IV	a	6b	—	21	10	11	3 (+ 8 m. e.)	
3	3	V	a	—	—	3	3	(4 m. e.)	4	
3	3	VI	a	—	—	3	3	(4 m. e.)	4	
18	18	*Együtt*	6a	6b	6c	54	32	22 (+ 16 m. e.)	22 (+ 16 m. e.)	
13	3 (+ 10 m. e.)	I	6a	—	—	18	6	12	6 (+ 6 m. e.)	6.
(5 m. e.)	5	II		—	—	—	—	(6 m. e.)	6	
(5 m. e.)	5	III	—	6b	—	18	6	12	6 (+ 6 m. e.)	
13	3 (+ 10 m. e.)	IV	—	—	—	—	—	(6 m. e.)	6	
(5 m. e.)	5	V	—	—	6c	18	6	12	6 (+ 6 m. e.)	
(5 m. e.)	5	VI	—	—	—	—	—	(6 m. e.)	6	
26 (+ 20 m. e.)	26 (+ 20 m. e.)	*Együtt*	6a	6b	6c	54	18	36 (+ 18 m. e.)	36 (+ 18 m. e.)	

Vegyük most szemügyre alaposan ezt a sémát, amely egy hat termelőből álló obscsina gazdasági rendszerében egymásra következő változásokat tünteti fel. A sémában hat időszakot ismertetünk, amelyek a naturális gazdaság tőkés gazdasággá válásának átalakulási szakaszait jelentik.

1. időszak. Hat termelővel van dolgunk s ezek mindegyike mind a három iparágban (az *a*, a *b* és a *c* iparágban) fejt ki munkát. Munkájuk termékét (minden egyes termelőnél 9 : a + b + c = 9) saját gazdaságukban maguk élvezik. Ezért a naturális gazdaság tiszta formájával van dolgunk; a termékekből egyáltalán semmi sem kerül piacra.

2. időszak. Az I. termelő munkájának termelékenysége megváltozik; otthagyja a *b* termelési ágat és idejét, amelyet eddig ebben a termelési ágban hasznosított, ezután a *c* termelési ágban hasznosítja. Az egyik termelő e specializálódása következtében a többiek csökkentik a *c* termelését, minthogy az I. termelő többet termelt, mint amennyire saját fogyasztására szüksége van, és növelik a *b* termelését, hogy az I. termelőnek is termelhessenek. A kialakult munkamegosztás elkerülhetetlenül árutermelésre vezet: az I. termelő 1 *c*-nek ad el és 1 *b*-től vásárol, a többi termelő 1 *b*-nek ad el (5-ből mindegyik egyenként $^1/_5$ b-t) és 1 *c*-től vásárol (mindegyik egyenként $^1/_5$ c-t); piacra *6* értékű árumennyiség kerül. A piac nagysága pontosan a társadalmi munka specializálódási fokának felel meg: specializálódott az egy *c* (1 *c* = 3) és az egy *b* (1 b = 3), vagyis az egész társadalmi termelés egykilenced része [18 c (= a = b)], s az egész társadalmi termelés $^1/_9$ része került piacra.

3. időszak. A munkamegosztás előrehalad s teljesen felülkerekedik a *b* és *c* termelési ágban: három termelő csak a *b*, három — csak a *c* ipart űzi. Mindegyik 1 c-t (illetőleg 1 b-t), vagyis három értékegységet ad el és ugyancsak 3—1 *b*-t (illetőleg 1 c-t) vásárol. A munkamegosztásnak ez a fokozódása a piac növekedésére vezet, amelyre most már 18 értékegység kerül. A piac nagysága ismétcsak pontosan a társadalmi munka specializálódási (= megosztási) fokának felel meg: specializálódott a 3 *b* és a 3 *c*

termelése, vagyis a társadalmi termelés $^{1}/_{3}$-a s a piacra a társadalmi össztermék $^{1}/_{3}$-a kerül.

A 4. időszak már a tőkés termelést tünteti fel: az árutermelés átalakulása tőkés árutermeléssé nem került be a sémába s ezért azt külön kell leírni.

Az előző időszakban már minden egyes termelő árutermelő volt (a *b* és a *c* termelési ágban — itt csak ezekről van szó): minden egyes termelő külön-külön, egyenként, más termelőktől függetlenül termelt a piacra, amelynek nagyságát természetesen egyikük sem ismerte. A közös piacra külön-külön dolgozó termelőknek ezt a viszonyát nevezik versenynek. Magától értetődik, hogy a termelés és a fogyasztás (a kínálat és a kereslet) egyensúlyát ilyen körülmények között csak számos ingadozás révén érik el. Az ügyesebb, vállalkozóbb, erősebb termelő ezeknek az ingadozásoknak következtében még jobban megerősödik, a gyenge és ügyetlen az ingadozások következtében letörik. Kevesek meggazdagodása és a tömegek elnyomorodása — ez a verseny törvényének elkerülhetetlen következménye. A dolog azzal végződik, hogy a tönkrement termelők elvesztik gazdasági önállóságukat és bérmunkásnak állnak be szerencsés versenytársuk kibővített üzemébe. A séma ezt a helyzetet tünteti fel. A *b* és a *c* termelési ág, amely azelőtt mind a hat termelő között oszlott meg, most két termelő (az I. meg a IV.) kezében összpontosult. A többi termelő ezeknél dolgozik bérmunkásként s már nem kapja meg munkájának egész termékét, hanem csak egy részét, az értéktöbblet nélkül, amit a munkaadó sajátít el [emlékeztetek arra, hogy az értéktöbblet, feltevésünk szerint, a termék $^{1}/_{3}$-a, úgyhogy az, aki 2 *b*-t (= 6) termel, $^{2}/_{3}$-ot, vagyis 4-et kap a munkaadótól]. Az eredmény a munkamegosztás fokozódása és a piac növekedése, amelyre már 22 kerül, annak ellenére, hogy a „tömeg“ „elszegényedett“: a (részben) bérmunkásokká vált termelők már egyenként nem 9-et kapnak, hanem csak egyenként 7-et — 3-at az önálló gazdaságból (földművelés — *a* termelési ág) és 4-et bérmunkából (a 2 *b* vagy a 2 *c* termeléséből). Ezek a termelők, akik már inkább bérmunkások, mint önálló gazdák, nincsenek többé abban a helyzetben, hogy munkájuk bármi néven neve-

zendő termékét a piacra vigyék, mert a tönkremenetel megfosztotta őket a termékek előállításához szükséges termelési eszközöktől. „Kereső foglalkozásokhoz“ kellett folyamodniok, vagyis munkaerejüket kellett a piacra vinniök s a saját számukra szükséges termékeket abból a pénzből kell megvásárolniok, amihez ennek az új árunak eladása révén jutottak.

A sémából kitűnik, hogy a II., III., V. és VI. termelő egyenként 4 értékegység ellenében adja el munkaerejét és ugyanilyen összegért vásárol fogyasztási cikkeket. Ami a kapitalista termelőket, az I. és IV. termelőt illeti, ezek egyenként 21 értékegység terméket termelnek; ebből maga a termelő 10-et [3 (= a) + 3 (= c vagy b) + 4 (a 2 **c**-től vagy 2 ***b***-től elsajátított értéktöbblet)] elfogyaszt, 11-et pedig elad; ugyanakkor 3 (**c** vagy ***b***) + 8 (munkaerő) árut vásárol.

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az esetben az eredményben a társadalmi munka specializálódásának foka (az 5 ***b*** és az 5 **c** termelése, vagyis 30 értékegységnek megfelelő termelés specializálódott) és a piac nagysága (22) nincs teljes összhangban, de a séma e helytelenségének oka az, hogy egyszerű újratermelésből indultunk ki*, vagyis abból, hogy nincs felhalmozás s ezért jutottunk arra az eredményre, hogy a munkásoktól elsajátított értéktöbblet (egy-egy kapitalistánál — 4 értékegység) teljes egészében *természetben* kerül elfogyasztásra. Minthogy a felhalmozás hiánya a tőkés társadalomban lehetetlen, alább végrehajtjuk a megfelelő helyesbítést.

5. időszak. A termelők soraiban végbemenő felbomlás a földművelésre (***a***) is kiterjedt: a bérmunkások képtelenek voltak tovább folytatni a gazdálkodást úgy, hogy főleg idegen ipari üzemekben dolgoztak, és tönkrementek: a földműves gazdaságnak csak siralmas maradványait, az előbbi gazdaságnak (ami feltevésünk szerint éppen hogy elég volt a család szükségleteinek fedezésére) felét tartották meg — ugyanúgy, ahogyan „földműves parasztjaink“ óriási többségének mostani vetésterülete is csak siralmas morzsája az önálló földműves gazdaságnak.

* Ez az 5. meg a 6. időszakra is vonatkozik.

Az *a* termelési ág ugyanúgy jelentéktelen számú nagyüzemben kezdett összpontosulni. Minthogy a bérmunkások most már képtelenek beérni saját gabonájukkal, a munkabér, amelyet a munkások önálló földműves gazdasága leszorított, emelkedik és pénzt biztosít a munkásnak a gabonavásárlásra (bár kisebb mennyiségben, mint amennyit akkor fogyasztott, amikor még maga is gazda volt): most a munkás maga 1½-et (= ½ a) termel és 1-et hozzávásárol, vagyis összesen 2½-et kap az előbbi 3 (= a) helyett. A gazdák — a kapitalisták, akik ipari üzemükhöz kibővített földműves gazdaságot csatoltak, most egyenként 2 *a*-t (= 6) termelnek, amiből 2-t a munkások kapnak meg munkabér formájában, 1 (1/3 a) pedig — az értéktöbblet — nekik jut. A kapitalizmus fejlődését, amit ez a séma érzékeltet, a „nép" „elszegényedése" (a munkások most már összesen csak 6½-et fogyasztanak, nem pedig 7-et, mint a 4. időszakban) és a piac növekedése kíséri, amelyre már 26 kerül. „A földműves gazdaság hanyatlása" a termelők többségénél — nem a mezőgazdasági termékek piacának kisebbedését, hanem annak növekedését váltotta ki.

6. időszak. A foglalkozások specializálódásának, vagyis a társadalmi munkamegosztásnak betetőződése. A termelési ágak egytől-egyig elkülönültek és az egyes termelők szakmájává váltak. A bérmunkások teljesen elvesztették az önálló gazdaságot és már kizárólag bérmunkából élnek. Az eredmény ismét ugyanaz: a kapitalizmus fejlődése [a saját önálló gazdaság véglegesen kiszorult], „a tömegek elszegényedése" [a munkabér ugyan emelkedett, de a munkások fogyasztása 6½-ről 6-ra csökkent: egyenként *9*-et (3a, 3 b, 3c) termelnek és 1/3-ot adnak oda a munkáltatónak értéktöbblet formájában] és a piac további növekedése, amelyre most már a társadalmi össztermék (36) 2/3-a kerül.

VI

Foglaljuk most össze az ismertetett sémából adódó következtetéseket.

Az első következtetés az, hogy a „piac" fogalma teljesen elválaszthatatlan a társadalmi munkamegosztás

fogalmától — mint Marx mondja, „minden árutermelés [tehát — tesszük hozzá mi — minden tőkés termelés] közös alapjától“. „Piac“ ott és annyiban van, ahol és amennyiben létrejön a társadalmi munkamegosztás és az árutermelés. A piac nagysága elválaszthatatlan kapcsolatban van a társadalmi munka specializálódásának fokával.

„Az áru általános, társadalmilag érvényes egyenértékformához csak a pénzben jut, és a pénz idegen zsebben van. Ahhoz, hogy onnan kicsalják, az árunak mindenekelőtt használati értéknek kell lennie a pénztulajdonos számára, a ráfordított munkát tehát társadalmilag hasznos formában kellett kifejteni, vagyis a *társadalmi munkamegosztás tagjának kell bizonyulnia.* De a munkamegosztás természetes fejlődéssel keletkezett termelőszervezet, amelynek fonalait az árutermelők háta mögött szőtték s amelyek mindig újra szövődnek. Lehet, hogy az áru valamilyen új munkamódnak a terméke, amely azt állítja magáról, hogy egy újonnan keletkezett szükségletet elégít ki vagy saját szakállára ilyen szükségletet most akar teremteni. *Valamely különleges munkamódszer, amely tegnap még egy és ugyanazon árutermelő sok műveletének egyike volt, ma talán kiszakad ebből az összefüggésből, önállósul és éppen ezért részlettermékét mint önálló árut küldi a piacra*“ („Das Kapital“*, 1. köt. 85. old.[12] Az én kiemelésem).

Ilymódon a piac fejlődésének határait, a tőkés társadalom fennállása idején, a társadalmi munka specializálódásának határai szabják meg. Márpedig ez a specializálódás, magánál a dolog lényegénél fogva — végtelen, ugyanúgy, mint a technika fejlődése. Ahhoz, hogy például az össztermék valamely részecskéjének előállítására irányuló emberi munka termelékenysége fokozódjék, elengedhetetlenül szükséges az, hogy ennek a részecskének termelése specializálódjék, olyan külön termeléssé váljék, amely tömegcikk termelésével van kapcsolatban s ezért lehetővé teszi (és előidézi) a gépek stb. alkalmazását. Ez egyfelől. Másfelől pedig a technikai haladás lényege a tőkés társadalomban a munka társadalmasítása, ez a társadalmasítás viszont szükségszerűen megköveteli a

* — „A tőke". — *Szerk.*

termelési folyamat különböző műveleteinek specializálódását, ezeknek elaprózódott, egyes — minden üzemben, amely ezzel a termeléssel foglalkozik, külön-külön ismétlődő — műveletekből társadalmasított, egyetlen, új üzemben összpontosuló és az egész társadalom szükségleteinek kielégítését szem előtt tartó műveletekké változtatását. Idézek egy példát.

„Az Északamerikai Államokban az utóbbi időben a famegmunkáló üzemek egyre inkább specializálódnak, «olyan gyárak létesülnek, amelyekben, például, kizárólag baltanyelet vagy seprőnyelet vagy szétnyitható asztalokat állítanak elő... A gépek tekintetében szakadatlan az előrehaladás, egyre újabb gépeket találnak fel, amelyek egy bizonyos területen egyszerűbbé és olcsóbbá teszik a termelést... Minden egyes iparág, így például a bútorgyártás, külön szakmává változott, amely különleges gépeket és külön szakképzett munkásokat igényel... Ami a kocsigyártást illeti, a kerékabroncsot külön gyárakban állítják elő (Missouri, Arkansas, Tennessee), a kerékküllőket Indiana és Ohio államban, a kerékfejeket ismét csak külön gyárakban, Kentucky meg Illinois államban készítik. Mindezeket az egyes részeket külön üzemek vásárolják meg, amelyek specialitása — egész kerekek előállítása. Ilymódon egy olcsó kocsi elkészítésénél tucatnyi gyár működik közre»" (Tverszkoj úr: „Tíz év Amerikában". „Vesztnyik Jevropi", 1893, 1. — Nyik. — on[13] alapján idézem, 91. old. 1. jegyzet).

Kitűnik ebből, hogy mennyire helytelen az az állítás, amely szerint a tőkés társadalomban a piac növekedésének, amit a társadalmi munka specializálódása idéz elő, véget kell érnie, mihelyt a naturális gazdaság termelői mind árutermelőkké váltak. Az orosz kocsigyártás már régen árutermeléssé változott, de a kerékabroncsokat még mindig külön-külön állítják elő minden egyes kocsigyártó (vagy kerékgyártó) üzemben; a technika színvonala alacsony, a termelés egész sereg termelő között aprózódik el. A technika fejlődésének maga után kell vonnia a termelés különböző részeinek specializálódását, azok társadalmasítását, tehát a piac növekedését.

Itt közbe kell vetnünk valamit. Mindaz, amit kifej-

tettünk, a legkevésbbé sem vezet annak a tételnek tagadására, hogy tőkés nemzet nem létezhet külső piacok nélkül. Tőkés termelés mellett a termelés és a fogyasztás egyensúlya csak számos ingadozáson keresztül érhető el; minél nagyobb méretű a termelés, minél szélesebb fogyasztókörre van méretezve, annál erősebbek ezek az ingadozások. Ezért érthető, hogy amikor a tőkés termelés a fejlődés magas fokára emelkedett, már lehetetlen megmaradnia a nemzeti állam keretei közt: a verseny arra kényszeríti a kapitalistákat, hogy egyre inkább bővítsék a termelést és külső piacokat keressenek a termékek tömeges elhelyezésére. Az a tény, hogy a tőkés nemzetnek feltétlenül szüksége van külső piacokra, nyilvánvalóan éppoly kevéssé áll ellentétben azzal a törvénnyel, amely szerint a piac egyszerűen az árugazdaság talaján megvalósult társadalmi munkamegosztás kifejeződése, s hogy ennek következtében ugyanúgy vég nélkül növekedhet, akárcsak a munkamegosztás, mint ahogyan a válságok sem állanak ellentétben az értéktörvénnyel. Az aggodalmak a piacok miatt csak akkor merültek fel az orosz irodalomban, amikor tőkés termelésünk bizonyos iparágakban (például a pamutiparban) teljesen kifejlődött, csaknem az egész belső piacot hatalmába kerítette és néhány óriási vállalat keretében összpontosult. Hogy a piacok „kérdéseinek“ és az ezekről folytatott beszélgetéseknek anyagi alapjául tőkés nagyiparunk érdekei szolgálnak, annak legjobb bizonyítéka az a tény, hogy irodalmunkban még senki sem jósolta kusztáriparunk pusztulását a „piacok“ eltűnése következtében, bár a kusztáripar termelésének összértéke több mint egymilliárd rubelra rúg és ugyanannak az elszegényedés útját járó „nép“-nek dolgozik. A jajveszékelés azzal kapcsolatban, hogy iparunk a piac hiánya következtében elpusztul — nem más, mint kapitalistáink átlátszó sakkhúzása, akik ilyen módon nyomást gyakorolnak a politikára, azonosítják („erőtlenségük“ szerény tudatában) saját zsebük érdekeit az „ország“ érdekeivel és képeseknek bizonyulnak arra, hogy a kormányt a hódító gyarmatpolitika útjára taszítsák, sőt háborúba sodorják az efféle „állami“ érdekek védelme jegyében. A narodnyik utópizmus és a narodnyik naívság egész feneketlen mély-

ségére van szükség ahhoz, hogy valaki a piacokkal kapcsolatos jajveszékelést — a teljesen megerősödött és már el is bizakodott burzsoáziának ezeket a krokodilkönnyeit — kapitalizmusunk „erőtlenségének“ bizonyítékaként fogadja el!

A második következtetés az, hogy „a néptömegek elszegényedése“ (a piaccal kapcsolatos narodnyik bölcselkedéseknek ez az elmaradhatatlan alkateleme) egyáltalán nem áll útjában a kapitalizmus fejlődésének, sőt ellenkezőleg, éppen a kapitalizmus fejlődésének kisérőjelensége, a kapitalizmus feltétele és erősíti a kapitalizmust. A kapitalizmusnak „szabad munkásra“ van szüksége s az elszegényedés nem is egyéb, mint hogy a kistermelőkből bérmunkások lesznek. A tömegeknek ezt az elnyomorodását maroknyi kizsákmányoló meggazdagodása, a kisüzemek hanyatlását és tönkremenetelét a nagyobbak erősödése és fejlődése kiséri; mindkét folyamat hozzájárul a piac növekedéséhez: az „elszegényedett“ paraszt, aki azelőtt gazdaságából élt, most „keresetekből“, vagyis munkaerejének eladásából él; most vásárolnia kell a szükséges fogyasztási cikkeket (jóllehet kevesebbet és rosszabb minőségűt); másrészt, azok a termelési eszközök, amelyektől ezt a parasztot megszabadítják, egy kisebbség kezében összpontosulnak, *tőkévé* válnak s az előállított termék most már a piacra kerül. Csakis ezzel magyarázható az a jelenség, hogy parasztságunk tömeges kisajátítását a reformutáni korban az ország össztermelésének nem a csökkenése, hanem a növekedése* és a belső piac bővülése kisérte: közismert tény, hogy a nagyüzemek termelése óriási mértékben megnövekedett, hogy a kusztáripar különböző ágai jelentősen kibővültek — ezek is, amazok is főleg a belső piacra dolgoznak —, s ugyanígy a belső piacokon forgalomba hozott gabona mennyisége is megnövekedett (a gabonakereskedelem fejlődése az országon belül).

---

* Ez legfeljebb a mezőgazdasági termelés tekintetében mutatkozhat vitásnak. „A gabonatermelés a teljes pangás állapotában van“ — mondja például Ny. —on úr. Ezt a következtetést mindössze 8 év (1871—1878) adatai alapján vonja le. Vegyük szemügyre egy hosszabb időszak adatait, ugyanis a nyolc évre terjedő időszak magától értető-

A harmadik következtetés — a termelési eszközök termelésének jelentőségével kapcsolatos következtetés — a séma kiigazítását követeli. Mint már megjegyeztük, ez a séma egyáltalán nem a kapitalizmus egész fejlődésfolyamatának feltüntetésére, hanem csak annak feltüntetésére tart igényt, hogy miképpen tükröződik vissza a piacon a naturális gazdaságnak árugazdasággal, illetőleg az árugazdaságnak tőkés gazdasággal való felcserélődése. Éppen ezért ott eltekintettünk a felhalmozástól. Csakhogy a valóságban a tőkés társadalom nem állhat fenn felhalmozás nélkül, mivel a verseny minden egyes kapitalistát, különbeni pusztulás terhe alatt, arra kényszerít, hogy bővítse a termelést. A termelés kibővítése a sémában is fel volt tüntetve: az I. termelő például a 3. és 4. időszak között eltelt időköz folyamán háromszorosára bővítette **c** termelését, mégpedig 2 **c**-ről 6 **c**-re; azelőtt egyedül dolgozott az üzemben, most két bérmunkással dolgozik. Világos, hogy a termelés kibővítése nem mehetett végbe felhalmozás nélkül: megkövetelte egy olyan külön műhely építését, amelyben több ember dolgozhat, megkövetelte több munkaeszköz beszerzését, több nyersanyag vásárlását és sok egyebet. Ugyanez vonatkozik a IV. termelőre is, aki **b** termelését bővítette. Az egyes üzemek kibővítésének, a termelés összpontosulásának szükségszerűen létre

---

dően túlságosan rövid. Hasonlítsuk össze a 60-as [„Военно-стат. сборник" — (Katonai-statisztikai gyüjtemény), 1871], a 70-es [Ny. —on adatai] és a 80-as [„Сборник сведений о России" — (Oroszországra vonatkozó adatgyüjtemény), 1890] évek adatait. Az adatok Európai Oroszország 50 kormányzóságára vonatkoznak és valamennyi gabonaneműre, továbbá a burgonyára is kiterjednek.

Évi átlagok az	Elvetve (ezer csetvertyben)	Begyüjtve (ezer csetvertyben) (a vetőmag levonásával)	Termés- és vetőmag-mennyiség aránya	Lakosság (ezrekben)
1864—1866-os években (3)	71 696 100	151 840 100	3,12	61 421 100 (1867)
1871—1878-as években (8)	71 378 99,5	195 024 128,4	3,73	76 594 124,7 (1876)
1883—1887-es években (5)	80 293 111,9	254 914 167,8	4,17	85 395 139,0 (1886)

kellett hoznia (vagy fokoznia kellett — ami egyre megy) a tőkések számára szükséges termelési eszközök: a gépek, a vas, a szén stb. termelését. A termelés összpontosulása fokozta a munka termelékenységét, a kézi munkát gépi munkával helyettesítette és kiszorított egy bizonyos számú munkást. Másrészt ezeknek a gépeknek és más olyan termelési eszközöknek termelése is fejlődött, amelyeket a kapitalisták állandó tőkévé változtatnak s most elkezdődik az állandó tőke gyorsabb növekedése a változó tőkéhez képest. Ha összehasonlítanánk például a 4. időszakot a 6. időszakkal, arra az eredményre jutnánk, hogy a termelési eszközök termelése $1\frac{1}{2}$-szeresére növekedett (minthogy az első esetben — két tőkés vállalat, az utóbbi esetben viszont — három tőkés vállalat követelte meg az állandó tőke növelését): ennek a növekedésnek a fogyasztási cikkek termelésének növekedésével való összehasonlítása során ugyancsak arra az eredményre jutottunk volna, hogy a termelési eszközök termelése gyorsabban növekszik, amiről fentebb már volt szó.

Ennek a törvénynek, amely szerint a termelési eszközök termelése gyorsabban nő, az az értelme és jelentősége, hogy a kézi munkának gépi munkával történő felváltása — általában, a technika fejlődése a gépi ipar talaján — megköveteli a szén- és vaskitermelő üzemeknek, ezeknek az igazi „termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközöknek" fokozott fejlesztését. Hogy az előadó nem fogta fel ennek a törvénynek az értelmét és a folyamatot feltüntető sémák mögött nem látta meg a folyamat valóságos tartalmát, az világosan látható a következő kijelentéséből: „Kívülről nézve, a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelése egészen ostoba dolognak látszik, no de hiszen ugyanúgy (?!!) egészen ostoba folyamat volt az is (sic!), amikor Pljuskin magának a pénznek a kedvéért gyüjtötte a pénzt. Sem az egyik, sem a másik esetben nem tudják, mit cselekszenek". A narodnyikok éppen azt igyekeznek erőnek erejével bebizonyítani az orosz kapitalizmusról, hogy ostobaság, mert hiszen, úgymond, tönkreteszi a népet, de nem hozza létre a termelés magasabbrendű szervezetét. Ez természetesen mesebeszéd. Abban, hogy a kézi munkát

gépi munka váltja fel, nincs semmi „ostobaság“: ellenkezőleg, éppen ebben rejlik az emberi technika haladó szerepe. Minél fejlettebb a technika, annál inkább kiszorítja és egyre bonyolultabb gépekkel helyettesíti az emberi kézi munkát: általában, az ország termelésében egyre nagyobb helyet foglalnak el a gépek és az előállításukhoz szükséges berendezések*.

Ezt a három következtetést még (feltétlenül) ki kell egészíteni két megjegyzéssel.

Először, az elmondottak a legkevésbbé sem jelentik annak „a tőkés termelési módban rejlő ellentmondásnak“ tagadását, amelyről Marx a következő szavakban beszél: „A munkások mint áruvásárlók a piac szempontjából fontosak. De a tőkés társadalomnak az a tendenciája, hogy a munkásoknak mint árueladóknak, mint saját munkaerejük eladóinak bérét a minimumra korlátozza“ („Kapital“**. 2. köt. 303. old. 32. jegyz.)[14]. Fentebb már rámutattunk arra, hogy a tőkés társadalomban a társadalmi termelés azon részének is szükségképpen növekednie kell, amely fogyasztási cikkeket állít elő. A termelési eszközök termelésének fejlődése mindössze háttérbe szorítja az említett ellentmondást, de nem szünteti meg. Ez az ellentmondás csak magával a tőkés termelési móddal együtt küszöbölhető ki. Ámde magától értetődik, hogy olyasvalamit látni ebben az ellentmondásban, ami útjában áll Oroszországban a kapitalizmus teljes kifejlődésének, (ahogy a narodnyikok szokták) — már merő ostobaság; egyébként ezt a séma már eléggé tisztázta.

Másodszor, a kapitalizmus fejlődése és a „piac“ növekedése közötti kölcsönös viszony taglalása során

---

* Ezért érthető, hogy a kapitalizmus fejlődésének felbontása horizontális és vertikális fejlődésre — helytelen: a fejlődés minden vonalon egyaránt a munkamegosztással kapcsolódik egybe; „lényegi“ különbség e mozzanatok között nincs. A közöttük valóban fennálló különbség a technika fejlődésének különböző fokaira vezethető vissza. A tőkés technika fejlődésének alacsonyabb fokain — az egyszerű kooperáció és a manufaktúra fokán — még nem ismerik a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelését: ez csak később jön létre és csak a legfelső fokon — a gépi nagyipar idején fejlődik ki óriási méretekben.

** — „A tőke“. — *Ford.*

lehetetlen szem elől téveszteni azt a kétségtelen igazságot, hogy a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlenül maga után vonja az egész lakosság és a munkásproletariátus szükségleti színvonalának emelkedését. Ez az emelkedés általában gyakoribbá teszi a termékek kicserélését s a városok és falvak, valamint a földrajzilag különböző vidékek stb. lakosainak sűrűbb érintkezésére vezet. Ugyanerre vezet az a tény is, hogy a munkásproletariátus nagy tömegekben, összezsúfoltan él, miáltal megnövekszik az öntudata és emberi méltóságérzete és lehetővé válik számára a sikeres harc a tőkés rend rabló tendenciái ellen. A szükségleti színvonal emelkedésének ez a törvénye teljes erővel mutatkozott meg Európa történetében; hasonlítsuk össze például a XVIII. század végének és a XIX. század végének francia proletariátusát, vagy az 1840-es évek* és napjaink angol munkásosztályát. Ugyanennek a törvénynek hatása Oroszországban is megnyilvánul: az árugazdaság és a kapitalizmus gyors fejlődése a reformutáni időkben a „parasztság" szükségleti színvonalának emelkedését is előidézte: a parasztok (a ruházkodás, lakás stb. tekintetében) „tisztábban" kezdtek élni. Hogy ezt a kétségtelenül haladó jelenséget éppen és csakis az orosz kapitalizmus javára kell írni, azt már akár az a közismert (s kusztáriparunk és általában parasztgazdaságunk valamennyi kutatója által kiemelt) tény is bizonyítja, hogy az ipari vidékek parasztjai sokkal „tisztábban" élnek, mint az olyan parasztok, akik csak földműveléssel foglalkoznak s akiket még úgyszólván alig érintett a kapitalizmus szele. Ez a jelenség természetesen a „civilizáció" tisztán felszínes, külsőséges elemeinek átvételében mutatkozik meg legelsősorban és a legkönnyebben, de csak a V. V. úr fajtájából való megrögzött reakciósok képesek arra, hogy ezen a jelenségen siránkozzanak és semmi egyebet ne lássanak benne, mint „hanyatlást".

* V. ö. *Engels Frigyes.* „A munkásosztály helyzete Angliában 1844-ben". Ami elénk tárul, az — a legszörnyűbb és (a szó szoros értelmében véve) legszennyesebb nyomor és az emberi méltóságérzet teljes kiveszése.

VII

Hogy a „piackérdés“ tulajdonképpeni mibenlétét megérthessük, legjobb lesz, ha összehasonlítjuk a narodnyik és a marxista elgondolást azzal a folyamattal kapcsolatban, amelyet az *1.* (az *A* vidék tőkései és a *W* vidék közvetlen termelői közötti cserére vonatkozó) és a *2.* (a hat közvetlen termelő naturális gazdaságának tőkés gazdasággá válására vonatkozó) séma szemléltet.

Vegyük az 1. sémát — és semmit sem tudunk tisztázni. Miért fejlődik a kapitalizmus, honnan ered? A kapitalizmus holmi „véletlenszerűségnek“ tűnik fel, keletkezését vagy annak tulajdonítják, hogy „*mi* nem azon az úton haladtunk“..., vagypedig annak, hogy a hatóságok „mesterségesen honosítják meg“. Miért „szegényedik el a tömeg“? Erre a séma ismétcsak nem ad választ és a narodnyikok, válasz helyett, olyan érzelgős frázisokkal, mint „az évszázadok által megszentelt rend“, a helyes útról való letérés és más efféle értelmetlenségekkel intézik el a dolgot, amikben a híres „szubjektív szociológiai módszer“ oly találékony.

Az a tény, hogy nem tudják megmagyarázni a kapitalizmust, s a valóság tanulmányozásánál és kiderítésénél többre becsülik az utópiákat — oda vezet, hogy tagadják a kapitalizmus jelentőségét és erejét. Olyan a kapitalizmus, mint valami végnapjait élő beteg — nincs miből erőt merítenie a fejlődéshez. És egészen jelentéktelen, alig észrevehető javulást idézünk elő ennek a betegnek állapotában, ha azt mondjuk, hogy fejlődhet „a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök“ termelésének számlájára. Hiszen ehhez a kapitalizmus technikájának fejlődésére van szükség*, már pedig „azt látjuk“, hogy éppen ez nem fejlődik. Ennek fejlődéséhez arra van szükség, hogy a kapitalizmus hatalmába kerítse az egész országot, márpedig azt látjuk, hogy „a kapitalizmus mindenhová elérő fejlődésére semmiképpen sem kerülhet sor“.

---

* Vagyis arra, hogy a kis termelési egységeket nagy termelési egységek váltsák fel s hogy a kézi munkát kiszorítsa a gépi munka.

Ha ezzel szemben a 2. sémát vesszük, már sem a kapitalizmus fejlődése, sem a nép elszegényedése nem tűnik fel többé előttünk véletlenszerűségnek. Ezek szükségszerű velejárói a társadalmi munkamegosztáson alapuló árugazdaság fejlődésének. A piackérdés teljesen kiküszöbölődik, mert a piac nem egyéb, mint ennek a munkamegosztásnak és árutermelésnek kifejeződése. A kapitalizmus fejlődése már nemcsak lehetségesnek tűnik fel [a legjobb esetben* ezt bizonyíthatta volna be az előadó], hanem szükségszerűnek is, mert a technika fejlődésének, mihelyt a közgazdaság a munkamegosztáson és a termék áruformáján alapul, szükségképpen a kapitalizmus erősödésére és elmélyülésére kell vezetnie.

Mármost az a kérdés, hogy miért kell elfogadni éppen a második nézetet és miben rejlik helyességének a kritériuma?

A jelenlegi orosz gazdasági valóság tényeiben.

A 2. sémában a súlypont az árugazdaságról a tőkés gazdaságra való áttérésen és az árutermelőknek kapitalistákra és proletariátusra bomlásán nyugszik. És ha Oroszország mostani közgazdaságának jelenségei felé fordulunk, azt látjuk, hogy az első helyen éppen a kistermelőink soraiban tapasztalható *felbomlás* áll. Ha a földművesparasztokat vesszük — kiderül, hogy egyfelől a parasztok tömegesen hagyják ott a földet, vesztik el gazdasági önállóságukat és válnak proletárokká, másfelől a parasztok állandóan bővítik szántójukat és jobb gazdálkodásra térnek át. Egyfelől a parasztok elvesztik (élő és holt) mezőgazdasági felszerelésüket, másfelől a parasztok javított gazdasági felszerelést szereznek be, gépeket kezdenek beszerezni stb. [V. ö. *V. V.* „Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве"**]. Egyfelől a parasztok otthagyják a földet, eladják, bérbeadják a juttatott földeket, másfelől — ugyancsak a parasztok juttatott földeket bérelnek és mohón vásárolnak magánkézben levő földeket. Mind-

* Vagyis abban az esetben, ha helyesen értékelte volna és helyesen értette volna meg a termelési eszközök termelésének jelentőségét.

** — „Haladó áramlatok a parasztgazdaságban". — *Ford.*

ezek közismert, réges-régen megállapított tények*, amelyek egyedüli *magyarázata* a mi „obscsina"-parasztságunkat is burzsoáziára meg proletariátusra bomlasztó árugazdaság törvényeiben rejlik. Ha a kusztárokat vesszük — kiderül, hogy a reformutáni időkben nemcsak új iparágak keletkeztek, s a régiek gyorsabban fejlődtek (ez a jelenség — a földműves-parasztság imént említett felbomlásának következménye, az előrehaladó társadalmi munkamegosztás következménye**), hanem azonkívül a kusztárok tömege egyre inkább elszegényedett, nyomorba jutott és elvesztette gazdasági önállóságát, míg egy maroknyi kisebbség ennek a tömegnek rovására meggazdagodott, óriási tőkéket halmozott fel, olyan felvásárlókká vedlett át, akik kezükbe kerítették az elhelyezést s végül is kusztáriparunk különböző ágainak óriási többségében megszervezték a már teljesen tőkés *nagyüzemi termelés háziipari rendszerét.*

Ennek a két merőben ellentétes irányzatnak megléte kistermelőink soraiban szemléltetően mutatja, hogy a kapitalizmus és a tömegek elszegényedése nemcsak hogy nem zárja ki, hanem ellenkezőleg, kölcsönösen feltételezi egymást és megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a kapitalizmus már ezidőszerint is meghatározó tényezője Oroszország gazdasági életének.

Ezért nem lesz képtelenség, ha azt mondjuk, hogy a „piac kérdésének" megoldása éppen a parasztság felbomlásának tényében rejlik.

Azt is feltétlenül észre kell vennünk, hogy a hírhedt „piackérdésnek" már magában a (közkeletű) felvetésében számos értelmetlenség rejlik. A szokásos megfogalmazás (lásd az első szakaszt) már eleve olyan fölöttébb valószínűtlen feltevéseken alapul, mint az, hogy — a társadalom gazdasági viszonyait az emberek egy bizonyos

---

* Ezt a folyamatot maguk a parasztok igen találóan „*elparaszttalanításnak*" nevezték el. [Lásd „Сельскохозяйственный обзор Нижег. губ. за 1892 год." — (Nyizsnyij-Novgorod kormányzóság mezőgazdasági áttekintése 1892-ről.) — Nyizsnyij-Novgorod 1893. III. kiadvány, 186 —187. old.]

** Nyikolaj —on egyik legnagyobb elméleti hibája éppen az, hogy nem vesz tudomást erről a jelenségről.

csoportjának — az „intelligenciának“ vagy a „kormánynak“ akarata szerint lehet létrehozni vagy megszüntetni (mert hiszen, ha ez nem így lenne, fel se lehetne tenni a kérdést így: „lehetséges“-e a kapitalizmus fejlődése? keresztül „kell“-e mennie Oroszországnak a kapitalizmuson? fenn „kell“-e tartani az obscsinát? stb.), hogy a kapitalizmus kizárja a nép elnyomorodását, hogy a piac különálló és a kapitalizmustól független valami, amely fejlődésének holmi külön feltétele.

Ezeknek az oštobaságoknak helyrehozása nélkül lehetetlen megoldani a kérdést.

Valóban, képzeljük el, hogy valaki arra a kérdésre: „vajjon kifejlődhet-e Oroszországban a kapitalizmus, amikor a nép zöme szegény és egyre inkább elszegényedik?“, ilyenformán válaszolna: „Igen, kifejlődhet, mert a kapitalizmus nem a fogyasztási cikkek, hanem a termelési eszközök számlájára fog fejlődni“. Nyilvánvaló, hogy az ilyen válasz alapja az a minden tekintetben helyes gondolat, hogy a tőkés nemzet össztermelésének növekedése főleg a termelési eszközök számlájára (vagyis inkább a termelési eszközök, mint a fogyasztási cikkek számlájára) megy végbe, de még nyilvánvalóbb az, hogy az ilyen válasz jótányira sem viheti előbbre a kérdés megoldását, mint ahogy a szillogizmusból sem vonhatunk le helyes következtetést, ha az alsó tétel ugyan helyes, de a felső tétel sületlenség. Az ilyen válasz (ismétlem) már feltételezi, hogy a kapitalizmus fejlődik, hatalmába keríti az egész országot, a legfelső technikai fejlődésfokra (a gépi nagyiparra) tér át, holott a kérdés alapja éppen az, hogy tagadja a kapitalizmus fejlődésének és a kisüzemi termelés nagyüzemi termeléssel történő felváltásának lehetőségét.

A „piackérdést“ az olyan meddő okoskodások talajáról, hogy mi „lehetséges“ és mi „szükséges“, a valóság talajára, ama körülmény tanulmányozásának és *megmagyarázásának* talajára kell helyezni, hogy hogyan alakulnak az orosz gazdasági viszonyok s miért alakulnak éppen így, nem pedig másképpen.

Én beérem azzal, hogy néhány példát hozok fel a rendelkezésemre álló anyagból annak konkrét ismertetése

érdekében, hogy miféle adatok is szolgálnak voltaképpen az előbbi fejtegetések alapjául.

Annak kimutatása céljából, hogy a kistermelők soraiban felbomlás megy végbe s hogy a kistermelők soraiban nemcsak elszegényedéssel, hanem a (viszonylag) nagyüzemi tőkés gazdaság kialakulásával is találkozunk, Európai Oroszország három, különböző kormányzóságokhoz tartozó, tisztán mezőgazdasági kerületének: Tauria kormányzóság dnyepri kerületének, Szamára kormányzóság novouzenszki kerületének és Szaratov kormányzóság kamisini kerületének adatait idézem. Az adatokat zemsztvostatisztikai gyűjteményekből merítettem. Hogy elébevágjak az olyan megjegyzéseknek, amelyek esetleg arra mutatnának rá, hogy a kiválasztott kerületek nem tipikusak (határvidékeinken, amelyek úgyszólván nem ismerték a jobbágyságot s amelyek jelentős mértékben már a reformutáni „szabad" viszonyok között népesedtek be, a felbomlás valóban gyorsabb léptekkel haladt előre, mint a központi vidékeken), a következőket mondom:

1) Tauria kormányzóság három szárazföldi kerülete közül azért választottam ki a dnyepri kerületet, mert ez — tisztán orosz kerület (0,6%-nyi telepesgazdasággal), obscsina-paraszt lakossággal.

2) A novouzenszki kerülettel kapcsolatban csak az (obscsinában élő) orosz lakosságra vonatkozó adatokat vettük alapul [lásd „Сборник статистических сведений по Новоузенскому уезду"*. 432—439. old. Az *a* rovat], amikor is nem vettük fel az úgynevezett „különtelkeseket", vagyis az obscsina-parasztok közül azokat, akik kiváltak az obscsinából és vásárolt vagy bérelt földön külön-külön telepedtek le. A farmergazdaság e színtiszta képviselőinek hozzászámítása** jóval erőteljesebben domborította volna ki a felbomlást.

* — „A novouzenszki kerület statisztikai adatainak gyűjteménye". — *Ford.*

** Tényleg, a 2 294 különtelkes gazdának 123 252 gyesz. (vagyis gazdánként átlag 53 gyesz.) vetésterülete van. 2 662 bérmunkást (és 234 munkásnőt) foglalkoztatnak. Lovaik és bikáik száma 40 000. Nagyon sok tökéletesített gazdasági eszközük van: lásd „A novouzenszki kerület statisztikai adatainak gyűjteménye", 453. old.

3) A kamisini kerülettel kapcsolatban csak a nagyorosz (obscsina-) lakosságra vonatkozó adatokat vettük alapul.

A vagyoni helyzet szerinti parasztcsoportok	*Dnyepri kerület*					*Novouzenszki kerület*					*Kamisini kerület*				
	A gazdaságok száma	%-ban	Vetésterület, gyesz.	%-ban	Vetésterület gazdaságonként, gyesz.	A gazdaságok száma	%-ban	Vetésterület, gyesz.	%-ban	Vetésterület gazdaságonként, gyesz.	A gazdaságok száma	%-ban	Vetésterület, gyesz.	%-ban	Vetésterület gazdaságonként, gyesz.
Szegények csoportja	7 880	40	38 439	11	4,8 } 10,9	10 504	37	36 007	8	3,4 } 7,75	9 313	54	29 194	20	3,1 } 5,7
Középső csoport	8 234	42	137 344	43	16,6 }	10 757	38	128 986	29	12 }	4 980	29	52 735	35	10,6 }
Jómódúak csoportja	3 643	18	150 614	46	41,3	7 014	25	284 069	63	40,5	2 881	17	67 844	45	23,5
	19 757	100	326 397	100	17,8	28 275	100	449 062	100	15,9	17 174	100	149 703	100	8,7

A csoportosítás alapjául a gyüjteményekben — a dnyepri kerület tekintetében — az egy gazdaságra jutó vetésterület nagysága, a többi kerület tekintetében pedig az igásállatok száma szolgál.

A *szegények* csoportjába — a dnyepri kerületben a nemvető és 10 gyeszjatyinánál kevesebbet vető portákat soroztuk; a novouzenszki és kamisini kerületben az igásjószág híján levő és az egy igásállattal rendelkező portákat. A *középső* csoporthoz, a dnyepri kerületben, a 10—25 gyesz. vetésterülettel rendelkező gazdaságokat; a novouzenszki kerületben a 2—4 db igásállattal rendelkező gazdaságokat; a kamisini kerületben a 2—3 db igásállattal rendelkező gazdaságokat. A *jómódúak* csoportjába a 25 gyesz.-nál többet vető portákat (dnyepri kerület), vagy a több mint 4 db igásállattal (novouzenszki kerület), illetőleg több mint 3 db igásállattal (kamisini kerület) rendelkező portákat soroztuk.

Világosan kitűnik ezekből az adatokból, hogy föld-

műves- és obscsina-parasztságunk soraiban nem általában az elszegényedés és tönkremenetel folyamata, hanem a burzsoáziára és proletariátusra való felbomlás folyamata megy végbe. A parasztok óriási tömege (a szegények csoportja) — átlag körülbelül a fele — elveszti gazdasági önállóságát. Ezek kezében a helyi parasztok egész földműves gazdaságának már csak elenyésző kis része — a vetésterületnek (átlag) mintegy 13%-a — van: egy-egy gazdaságra 3—4 gyesz. vetésterület jut. Hogy megítélhessük, mit jelent az ilyen vetésterület, megmondjuk, hogy Tauria kormányzóságban egy parasztportának ahhoz, hogy kizárólag az önálló földműves gazdaságból tarthassa fenn magát s ne legyen kénytelen úgynevezett „kereső foglalkozásokhoz“ folyamodni, 17—18 gyesz.* vetésterületre van szüksége. Világos, hogy az alsó csoportok képviselői már nem is annyira gazdaságukból élnek, mint inkább a keresetekből, vagyis munkaerejük eladásából. S ha a parasztok e csoportjának helyzetét jellemző részletesebb adatok felé fordulunk, azt látjuk, hogy éppen ebben a csoportban vannak a legtöbben olyanok, akik felhagynak a gazdálkodással, akik bérbeadják a juttatott földeket, akik híjával vannak a munkaeszközöknek és kereset után néznek. Az ebbe a csoportba tartozó parasztok — falusi proletariátusunkhoz tartoznak.

Másrészt ugyancsak az obscsina-parasztoknak soraiból egy merőben ellentétes jellegű, egészen más csoport is kiemelkedik. A legfelső csoportba tartozó parasztoknak olyan vetésterületük van, amely 7—10-szeresen meghaladja az alsó csoportba tartozók vetésterületét. Ha összehasonlítjuk ezeket a vetésterületeket (23—40 gyesz. gazdaságonként) azzal a „normális“ nagyságú vetésterülettel, amely mellett a család egyedül a földművelő gazdaságból tűrhetően megélhet, azt látjuk, hogy kétszerte meg háromszorta nagyobbak. Világos, hogy ez a parasztság már jövedelemszerzés, a gabonával való kereskedés céljából foglalkozik földműveléssel. Jelentős megtakarításokat

* Szamára és Szaratov kormányzóságban ez a norma kétharmaddal kisebb lesz, tekintettel arra, hogy az ottani lakosság anyagi viszonyai kedvezőtlenebbek.

halmoz fel s ezeket a megtakarításokat a gazdaság javítására, a földművelés színvonalának emelésére fordítja, például mezőgazdasági gépekre, és jobb gazdasági eszközökre rendezkedik be: így a novouzenszki kerületben általában a gazdák 14%-a rendelkezik tökéletesített mezőgazdasági eszközökkel; a legfelső csoportba tartozó parasztok közt viszont — a gazdák 42%-ánál találunk tökéletesített munkaeszközöket (úgyhogy a legfelső csoporthoz tartozó parasztokra a kerületben nyilvántartott olyan gazdaságoknak, amelyek tökéletesített eszközökkel rendelkeznek — 75%-a jut) s ezek kezében összpontosul a „parasztság" birtokában levő tökéletesített eszközök 82%-a*. A felső csoport parasztjai saját munkaerőikkel már nem bírják megművelni vetésterületüket s ezért munkások szegődtetéséhez folyamodnak; a novouzenszki kerületben például a felső csoportba tartozó gazdák 35%-a tart állandó bérmunkásokat (nem számítva azokat, akiket például aratásra stb. vesznek fel); ugyanez a helyzet a dnyepri kerületben is. Egyszóval, a felső csoportba tartozó parasztok már kétségtelenül burzsoáziát jelentenek. Erejük már nem más termelők kifosztásán alapul (mint az uzsorások és „kulákok" ereje), hanem a termelés önálló szervezésén**: ennek, a parasztság mindössze $^1/_5$ részét tevő csoportnak kezén a vetésterület több mint $^1/_2$ része összpontosul [mind a három kerület együttes átlagát veszem alapul]. Ha figyelembe vesszük, hogy a munka termelékenysége (vagyis a termés) ezeknél a parasztoknál hasonlíthatatlanul nagyobb, mint az alsó csoportba tartozó proletároknál, akik elégtelenül művelik meg a földet — feltétlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a gabonatermelést főleg a falusi burzsoázia fejleszti.

Milyen befolyást kellett már most gyakorolnia a parasztság burzsoáziára és proletariátusra szakadásának [a narodnyikok ebben a folyamatban nem látnak semmi egyebet a „tömeg elszegényedésénél"] a „piac" nagyságára,

---

* A parasztságnak az egész kerületben 5 724 tökéletesített gazdasági eszköze van.

** Ami természetesen ugyancsak kifosztáson alapul, csakhogy már nem önálló termelők, hanem munkások kifosztásán.

vagyis a gabona azon részének nagyságára, amely *áruvá* válik? Világos, hogy ennek a résznek jelentősen növekednie kellett, mert a felső csoport parasztjainál a gabona tömege messze felülmúlta saját szükségleteiket és a piacra került; másrészt az alsó csoporthoz tartozó parasztoknak vásárolniok is kellett gabonát azért a pénzért, amihez a kereső foglalkozások révén jutottak.

Hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban pontos adatokat közölhessünk, már nem a zemsztvostatisztikai gyüjteményekhez, hanem V. J. Posztnyikov: „Южно-русское крестьянское хозяйство*" c. művéhez kell fordulnunk. Posztnyikov a zemsztvostatisztika adatai alapján Tauria kormányzóság három szárazföldi kerületének (a bergyanszki, melitopoli és dnyepri kerületnek) parasztgazdaságát írja le és a parasztok különféle csoportjainak alapulvételével [akiket vetésterületük nagysága szerint 6 csoportra oszt, mégpedig: 1) a nemvetők; 2) az 5 gyesz.-n alul vetők; 3) az 5—10 gyesz.-t; 4) a 10—25 gyesz.-t; 5) a 25—50 gyesz.-t és 6) az 50 gyesz.-n felül vetők csoportjára] elemzi ezt a gazdaságot. A szerző annak tanulmányozása során, hogy milyen kapcsolatban vannak a különféle csoportok a piaccal, minden egyes földműves gazdaság vetésterületét a következő négy részre osztja: 1) *gazdasági terület* — így nevezi Posztnyikov a vetésterületnek azt a részét, amely a szükséges vetőmagot szolgáltatja; 2) *élelmezési terület* — amely a munkáscsalád és a dolgozók élelmezéséhez szükséges gabonát szolgáltatja; 3) *takarmányozási terület* — amely az igásjószág takarmányát szolgáltatja és végül, 4) *kereskedelmi* vagy *piaci* terület, amely az áruvá változó s a piacon eladásra kerülő terméket szolgáltatja. Érthető, hogy csak az utóbbi terület biztosít *pénzbeni* bevételt, míg a többi — természetbeni bevételt, vagyis olyan terméket szolgáltat, amely magában a gazdaságban kerül elfogyasztásra.

Posztnyikov, miután mindezeknek a területeknek nagyságát a parasztság vetésterület szerint különböző csoportjaiban kiszámította, a következő táblázatot közli:

* — („A délorosz parasztgazdaság.") — *Ford.*

	100 gyesz. vetésterületre esik				Pénzbeni bevétel (rubelban)		Tauria kormányzóság három kerületében		Az egyes csoportok vetésterületének átlagos nagysága
	gazdasági terület	élelmezési terület	takarmányozási terület	kereskedelmi terület	1 gyesz. vetésterület után	1 gazdaságban	Vetésterület (gyesz.)	Ebből kereskedelmi terület	
Az 5 gyesz.-n alul vetőknél	6	90,7	42,3	— 39	—	—	34 070	—	3,5 gy.
« 5—10 « «	6	44,7	37,5	+ 11,8	3,77	30	140 426	16 851	8
« 10—25 « «	6	27,5	30	36,5	11,68	191	540 093	194 433	16,4
« 25—50 « « «	6	17,0	25	52	16,64	574	494 095	256 929	34,5
« 50 gyesz.-n felül vetőknél	6	12,0	21	61	19,52	1 500	230 583	140 656	75
Együtt	6			42			1 439 267	608 869	17—18 gyesz.

Megjegyzés a táblázathoz:

1) Posztnyikov nem közli az utolsóelőtti oszlopot; ezt én számítottam ki.

2) Posztnyikov a pénzbeni bevétel nagyságát úgy állapítja meg, hogy feltételezi, hogy az egész kereskedelmi terület búzával van bevetve és kiszámítja az átlagos terméshozamot és a gabona átlagos értékét.

Ezekből az adatokból azt látjuk, hogy minél nagyobbá válik a gazdaság, annál inkább piacra termelő jellegre tesz szert, a gabona annál nagyobb részét termeli eladásra [az egyes csoportok szerint 12—36—52—61%-át]. A fő vetők, a két felső csoportba tartozó parasztok (ezeké a vetésterület több mint ½ része), földművelési összterméküknek több mint felét [52, illetőleg 61%-át] eladják.

Ha a parasztság nem szakadna burzsoáziára és proletariátusra, másszóval, ha a vetésterület „egyenlősítőn" volna felosztva valamennyi „paraszt" között, akkor *minden* paraszt a középső csoporthoz tartozna (10—25 gyesz. vetésterülettel) s a piacra az egész gabonának csak 36%-a, vagyis 518 136 gyesz. vetésterület (1 439 267-nek 36%-a = 518 136) termése kerülne. Most viszont, mint a táblázatból látható, az egész gabona 42%-a, 608 869 gyesz. termése,

kerül piacra. Ilyenformán „a tömeg elszegényedése“, a gazdaság teljes hanyatlása a parasztok 40%-ánál (a szegények, vagyis a 10 gyesz.-n alul vetők csoportja), a falusi proletariátus kialakulása — oda vezetett, hogy *90 000** gyesz. vetésterület termését dobták piacra.

Egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy a „piac“ növekedése a parasztság felbomlásának következtében, erre szorítkozott. Korántsem. Láttuk például, hogy a parasztok tökéletesített gazdasági eszközöket szereznek be, vagyis „termelési eszközök termelésére“ fordítják megtakarításaikat. Láttuk, hogy a piacra, gabonán kívül, más áru — emberi munkaerő — is került. Csak azért nem emlékezem meg minderről, mert ezt a példát egyesegyedül annak kimutatása céljából hoztam fel, hogy nálunk Oroszországban a tömegek elszegényedése valóban az árugazdaság, méghozzá a tőkés árugazdaság erősödésére vezet. Szándékosan választottam ki olyan terméket, mint a gabona, amely mindenfelé és mindenütt a legkésőbben és a leglassabban sodródik be az áruforgalomba. A kizárólag földművelő vidékre is ezért esett a választásom.

Most egy másik példát veszek, amely egy tisztán ipari területre, Moszkva kormányzóságra, vonatkozik. A parasztgazdaságot a zemsztvostatisztikusok a „Moszkva kormányzóság statisztikai adatainak gyüjteménye“ c. kiadvány VI. és VII. kötetében írják le, amelyek a kusztáripar egyes ágaival kapcsolatban több pompás tanulmányt tartalmaznak. „*A csipkeipar*“** c. tanulmány egy részének idézésére szorítkozom, amely megmagyarázza, hogy miképpen fejlődött és miért fejlődött a reformutáni időkben különösen gyorsan a paraszti kisipar.

A csipkeipar ennek az évszázadnak 20-as éveiben, a podolszki kerület voronovi járásának két szomszédos falujában keletkezett. „Az 1840-es években lassan más közeli falvakban is terjedni kezd, bár még mindig nem kerít hatalmába nagy területet. Ezzel szemben a 60-as

* 90 733 gyesz. = az egész vetésterület 6,3%-a.

** „*Сборник стат. свед. по Моск. губ.*“ („Moszkva kormányzóság statisztikai adatainak gyüjteménye“). — Gazdaságstatisztikai rész. VI. köt. II. rész. Moszkva kormányzóság ipara. II. füzet. Moszkva 1880.

évektől kezdve, különösen a legutóbbi 3—4 évben, gyorsan terjed a környéken.“

Abból a 32 községből, amelyben jelenleg ez az ipar fennáll,

2 községben 1820-ban,
4 « 1840-ben,
5 « az 1860-as években,
7 « 1870 és 1875 között,
14 « 1876 és 1879 között keletkezett.

„Ha alaposan megvizsgáljuk azokat az okokat — mondja a tanulmány szerzője —, amelyek ezt a jelenséget, vagyis az ipar rendkívül gyors elterjedését éppen a legutóbbi években előidézték, azt látjuk, hogy egyrészt ebben az időben a parasztság életkörülményei lényegesen leromlottak, másrészt pedig a lakosság szükségletei — annak a részének szükségletei, amelynek körülményei kedvezőbbek — jelentősen megnövekedtek.“

Ennek alátámasztására a szerző a moszkvai zemsztvostatisztikából a következő adatokat veszi át, amelyeket táblázat formájában közlök*:

A podolszki kerület voronovi járása:

A voronovi járásban	A gazdák száma	A lovak száma	A tehenek száma	100 lélekre esett: ló	tehén	aprómarha	A gazdák száma: lónélküliek	egylovasok	kétlovasok	háromlovasok	több mint három lóval	A gazdák lovainak száma: az egylovasoknál	a kétlovasoknál	a háromlovasoknál	a több mint három lóval rendelkezőknél	A juttatott földdel rendelkező gazdák száma: Összesen	Művelés alatt álló juttatott föld: egyénileg	bérmunkással	Nem foglalkoznak gabonatermeléssel
1869-ben volt	1 233	1 473	1 472	22	22	30	276	567	298	70	22	567	596	210	100	1 067	900	92	75
							22%	46%	24%	6%	2%	39%	40%	14%	7%		84%	9%	7%
1877-ben volt	1 244	1 607	1 726	25	27	38	319	465	313	95	52	465	626	285	231	1 166	965	5	196
							26%	37%	25%	8%	4%	29%	39%	18%	14%		82,5%	0,5%	17%

* A tehenek megoszlására vonatkozó adatokat (a következtetés — ugyanaz) kihagytam s az adatokhoz százalékszerű kiszámítást fűztem.

„Ezek a számok — folytatja a szerző — ékesszólóan tanusítják, hogy a lovak, a tehenek és az aprómarha *együttes* száma ebben a járásban növekedett, de a jólétnek ebben a növekedésében csak egyes személyeknek, mégpedig a 2—3 vagy több lóval rendelkező gazdák csoportjához tartozóknak volt részük...

...Tehát azt látjuk, hogy a sem tehénnel, sem lóval nem rendelkező gazdák számának növekedésével együtt azoknak a száma is növekszik, akik felhagynak a föld művelésével: nincs jószág, elegendő trágya sincs; a föld kimerül, nem érdemes bevetni; a férfiaknak ahhoz, hogy önmagukat és a családot táplálhassák, hogy ne haljanak éhen, nem elegendő egymagukban kereső foglalkozást űzniök — hiszen ezt azelőtt is megtették, amikor a földművelés szabad időt engedett nekik —, hanem a család más tagjainak is mellékkereset után kell nézniök...

...A táblázatokban általunk idézett számadatok egy másik jelenségre is felhívták figyelmünket; ezekben a kisebb-nagyobb falvakban azok száma is növekedett, akiknek 2—3 lovuk és tehenük van. Eszerint ezeknek a parasztoknak jóléte növekedett, holott ezzel egyidejűleg kijelentettük, hogy «az ilyen falu női és gyermekei mind az utolsó szálig kereső foglalkozást űznek». Mire magyarázzuk ezt a jelenséget?.. Hogy ezt a jelenséget megmagyarázhassuk magunknak, meg kell vizsgálnunk, milyen az élet ezekben a falvakban, közelebbről kell megismerkednünk otthoni körülményeikkel, s akkor talán tisztába jövünk azzal, mi idézi elő ezt az eladásra kerülő áru termelésére irányuló erős törekvést?

Itt természetesen nem fogjuk behatóan tanulmányozni, hogy milyen szerencsés körülmények között emelkednek ki a parasztlakosság soraiból lassanként tehetősebb egyének és családok, milyen körülmények folytán válnak jómódúakká és mihelyt ez a jómód megvan, milyen társadalmi körülmények folytán növekedhet gyorsan, és növekszik annyira, hogy a falu lakosainak egy részét jelentősen elkülöníti a másiktól. Elég, ha nyomon követjük ezt a folyamatot és rámutatunk a parasztközség egyik legmindennapibb jelenségére. A faluban egy bizonyos paraszt falubelijei előtt egészséges, erős, józan, dolgos embernek

számit; nagy családja van, leginkább fiúk, akik ugyanilyen erős testalkattal és jótulajdonságokkal tűnnek ki; valamennyien együtt élnek, nem osztják meg a vagyont; 4—5 lélekre kapnak juttatott földet. Érthető, hogy ennek megművelése mégsem veszi igénybe valamennyiük munkáját. Erre 2—3 fiú vándoriparra adja magát, vagy helyben foglalkozik állandóan iparral, s csak a kaszálás idején hagyja abba rövid időre és segít a családnak a mezei munkáknál. A család egyes tagjainak keresete nem aprózódik el, hanem közös tulajdont képez és egyéb kedvező körülmények esetén jelentősen meghaladja a család szükségleteinek kielégítésére fordított kiadásokat. Megtakarításra tesznek szert, aminek következtében a családnak módjában áll, hogy kedvezőbb körülmények közt folytassa az iparűzést: készpénzért, első kézből vásárolhat nyersanyagot, a termelt árut akkor adhatja el, amikor ára van, mellőzheti a különféle «beszerzőket», kereskedőket, kofákat stb.

Lehetővé válik, hogy egy, majd még egy munkást alkalmazzon, vagy kiadja a munkát otthonra azoknak a szegényparasztoknak, akik számára lehetetlenné vált, hogy egészen önállóan akármihez is kezdjenek. Ezeknek és más efféle körülményeknek következtében a szóbanforgó tehetős családnak lehetősége van arra, hogy nem csak saját munkájából húzzon hasznot. Itt természetesen nem foglalkozunk azokkal az esetekkel, amikor az ilyen családok közül kulákok, vérszopók néven ismert egyének fejlődnek ki, hanem csak a parasztlakosság körében észlelhető legmindennapibb jelenségeket vizsgáljuk meg. A Gyüjtemény II. kötetében és a VI. kötet 1. füzetében elhelyezett táblázatok világosan mutatják, hogyan nő a parasztság egyik részének helyzetében bekövetkezett rosszabbodás mértékében a legtöbb esetben a parasztság másik, kis részének, vagy egyes parasztoknak jóléte.

Amilyen mértékben az ipari foglalkozás elterjed, gyakoribbá válik a kapcsolat a külvilággal, a várossal, ebben az esetben Moszkvával és bizonyos moszkvai szokások lassan-lassan utat találnak a faluba, s eleinte éppen ezeknél a vagyonosabb családoknál honosodnak meg. Szamovárt, nélkülözhetetlen üveg- és porcellánedényeket,

«takarosabb» ruhát, lábbelit szereznek be. Míg a férfinál ez a takarosabb öltözködés eleinte abban jut kifejezésre, hogy faháncsbocskor helyett csizmát húz lábára, addig a nőknél a magasszárú cipő és a rámáscsizma, mondhatni, teljessé teszi a takarosabb öltözéket; ők elsősorban az élénkszínű tarka kartonruhákban, fejkendőkben, mintás gyapjúsálakban és más efféle szép dolgokban találják gyönyörűségüket ...

... A parasztcsaládban «ősrégi» szokás, hogy a feleség ruházza a férjet, magamagát és a gyerekeket ... Amíg maguk termesztették a lent, kevesebb pénzt kellett kiadni ruhaanyagra és kellékekre s ezt a pénzt csirke, tojás, gomba, földieper, egy gombolyag megmaradt fonal vagy egy fölösleges vég lenvászon eladásából szerezték meg. Minden egyebet otthon állították elő. Éppen ezek a viszonyok, vagyis az a körülmény, hogy otthon állították elő minden olyan dolgot, amiről a parasztnőknek kellett gondoskodniok és az, hogy erre ráment minden idejük, amit a mezei munkák igénybe nem vettek, éppen ez magyarázza a szóbanforgó esetben a csipkeipar rendkívül lassú fejlődését a voronovi járás falvaiban. Csipkeveréssel főleg olyan, jobb viszonyok között élő vagy népesebb családok lányai foglalkoztak, amelyeknek nem volt szükségük arra, hogy a család minden nőtagja fonjon és szőjön. De az olcsó karton és perkál lassan-lassan kiszorította a lenvásznat; ehhez más körülmények is hozzájárultak: hol a len nem sikerül, hol meg arra kerekedik kedve az asszonynak, hogy a férjnek vörös kartonból inget, magának pedig díszesebb «köntöskét» (szarafánt) varrjon és hovatovább kiszorul vagy nagyon háttérbe szorul az a szokás, hogy otthon szövik a paraszti öltözékhez szükséges különféle vásznakat és gyolcsokat. De meg maga a ruha is változik, részben annak következtében, hogy a házi szövésű anyagok kiszorulnak és gyári szövetek foglalják el helyüket ...

... Ezzel magyarázható, hogy a lakosság többségének szükségszerűen eladásra kerülő áru termelésére kell törekednie és még a gyermekeket is be kell vonnia ebbe a termelésbe."

Egy éber figyelőnek ez az egyszerű elbeszélése szemléltetően eleveníti meg, hogy milyen módon halad előre

parraszttömegünkben a társadalmi munkamegosztás, hogyan vezet ez — az árutermelés [s ennek következtében a piac] növekedésére és hogyan vonja maga után az árutermelés önmagától, vagyis azoknak a kapcsolatoknak következtében, amelyeket a termelő és a piac között létesít, azt, hogy az emberi munkaerő adás-vétele „a legmindennapibb jelenséggé" válik.

VIII

Befejezésül talán nem lesz fölösleges, ha ezt a vitás kérdést, amelyet már nyilván amúgyis túlterheltek absztrakciókkal, sémákkal és formulákkal, a „közkeletű felfogás" egyik legújabb és legtekintélyesebb képviselőjétől származó elgondolások elemzésével szemléltetjük.

Nyikolaj —on úrról beszélek*.

Ő az oroszországi kapitalizmus fejlődésének „legnagyobb" akadályát a belső piac „összeszűkülésében", a parasztok vásárlóerejének „csökkenésében" látja. A kisipar különböző ágainak tőkés átalakulása — mondja — „kiszorította a termelvények otthoni előállítását; a paraszt rákényszerült, hogy vásárolja a ruháját. Hogy erre pénzt szerezzen, a paraszt több földet kezdett felszántani, s a juttatott föld elégtelensége folytán az észszerű gazdaságnál feltételezett határokat messze meghaladóan bővítette a szántóterületet. Olyan magasságba verte fel a földbért, hogy az már felháborító — s végül is tönkrement. A kapitalizmus maga ásta meg sírját, az 1891-es szörnyű válságba döntötte a „népi gazdaságot" és ... megállt, mert nem volt talaja, nem volt ereje tovább „menni ugyanazon az úton". Oroszország, amely belátja, hogy „*mi* eltértünk az évszázadok által megszentelt népi rendtől", most várja ..., hogy „a felsőbbség elrendelje a nagyüzemű termelés beoltását az obscsinába".

Miért nem egyéb zagyvaságnál ez az „örökösen új" (tudniillik az orosz narodnyikok számára) elmélet?

---

* Magától értetődően itt szó sem lehet egész művének elemzéséről — ehhez külön munka szükséges —, hanem csak *egyik* kedvenc érvének elemzéséről.

Talán azért, mert a szerző nincs tisztában „a termelési eszközök termelését szolgáló termelési eszközök termelésének" jelentőségével? Természetesen nem azért. Ny. —on úr jól ismeri ezt a törvényt, sőt megemlíti, hogy ez a törvény nálunk is érvényesül (186, 203—204. old.). Igaz, annál a képességénél fogva, hogy minduntalan ellentmond önmagának, néha (lásd 123. old.) megfeledkezik erről a törvényről, de világos, hogy az efféle ellentmondások helyreigazítása a legkisebb mértékben sem igazítaná helyre a szerző kiindulási pontul szolgáló (fentebb ismertetett) elgondolását.

A szerző elmélete azért nem egyéb zagyvaságnál, mert nem tudja megmagyarázni kapitalizmusunkat, s a kapitalizmussal kapcsolatos elgondolását kimondottan fikciókra alapozza.

Ny. —on úr szemében a „parasztság", amely tönkrement annak következtében, hogy az otthon készült cikkeket kiszorították a gyárilag előállított cikkek, az ő szemében ez a parasztság egyöntetű, amelynek soraiban egyetértés uralkodik, s amely egy emberként reagál az élet minden jelenségére.

A valóságban semmi effélét nem tapasztalunk. Az árutermelés létre sem jöhetett volna Oroszországban, ha nem lett volna meg a termelő egységek (a parasztgazdaságok) elkülönültsége, azt pedig mindenki tudja, hogy minden egyes parasztunk valóban külön-külön, másoktól függetlenül gazdálkodik; a magántulajdonává váló cikkek termelését saját egyéni kockázatára folytatja, külön-külön, egyenként veszi fel a kapcsolatot a „piaccal".

Nézzük meg, mi a helyzet a „parasztság"-ban.

„A paraszt, mivel pénzre van szüksége, mértéktelenül kibővíti a szántóterületet és tönkremegy."

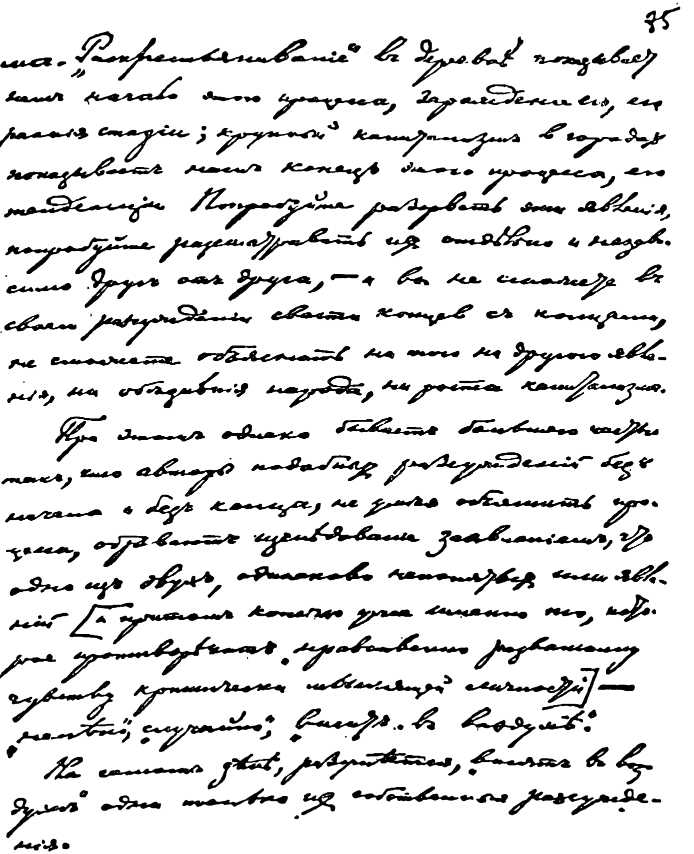
De a szántóterület kibővítésére csak a jómódú paraszt képes, aki a vetéshez vetőmaggal és elegendő élő és holt gazdasági felszereléssel rendelkezik. Az *ilyen* parasztok (márpedig az ilyenek, mint tudjuk, kisebbségben vannak) valóban olyan méretekben növelik vetésterületüket és bővítik gazdaságukat, hogy meg sem birkózhatnak vele munkások segítsége nélkül. Ezzel szemben a parasztok többsége egyáltalán nincs abban a helyzetben, hogy meg-

szerezze a gazdaság kibővítéséhez szükséges pénzt, mivel semmi néven nevezendő készlettel, sem elegendő termelési eszközzel nem rendelkezik. Az *ilyen* paraszt, hogy pénzt szerezzen, „kereset" után néz, vagyis már nem termelvényét, hanem munkaerejét viszi piacra. A kereső foglalkozás természetesen a földműves gazdaság további hanyatlását vonja maga után s az ilyen paraszt azzal végzi, hogy bérbeadja juttatott földjét a gazdag obscsinatársnak, aki kikerekíti gazdaságát és magától értetődően nem maga fogyasztja el a bérbevett juttatott föld termését, hanem *piacra* viszi. Az eredmény a „nép elszegényedése", a kapitalizmus fejlődése és a piac növekedése. De ez nem minden. A mi gazdagparasztunk, akit teljesen lefoglal földműves gazdaságának kibővítése, már nem készíthet magának úgy mint azelőtt — nos, mondjuk, lábbelit: előnyösebb számára, ha vásárolja. Ami az elszegényedett parasztot illeti, ennek ugyancsak vásárolnia kell a lábbelit: nem készítheti saját gazdaságában, annál az egyszerű oknál fogva, mert már nincs saját gazdasága. Kereslet áll elő cipőben és kínálat gabonában, amit fölös bőségben termel az iparkodó muzsikocska, aki meghatja V. V. urat gazdaságának haladó áramlataival. A szomszédok — a lábbelikészítő kusztárok — ugyanolyan helyzetbe kerülnek, amilyenben az imént a földművesek voltak: hogy gabonát vásárolhassanak, amiből a hanyatló gazdaság túlságosan keveset szolgáltat, ki kell bővíteni a termelést. S a termelést magától értetődően ismét csak az olyan kusztár bővíti ki, aki megtakarításra tett szert, vagyis a kisebbséghez tartozik; ez lehetőséget nyer arra, hogy munkásokat fogadjon fel vagy munkát adjon ki a szegényparasztoknak otthoni elvégzésre. Ugyanakkor a kusztárok többségéhez tartozók nem is gondolhatnak az üzem kibővítésére: örülnek, ha „munkát ad" nekik a megtollasodott felvásárló, azaz, ha vevőt találhatnak egyetlen árujukra — munkaerejükre. Az eredmény újból csak a nép elszegényedése, a kapitalizmus fejlődése és a piac növekedése; a társadalmi munkamegosztás további fejlődése és elmélyülése újabb lökést kap. Hol végződik ez a fejlődés? Ezt senki sem tudja megmondani, ugyanúgy, mint azt s m, hogy hol kezdődött; ám ez nem is fontos. A fontos az, hogy

egyetlen élő, szerves folyamattal állunk szemközt — az árugazdaság fejlődésének és a kapitalizmus növekedésének folyamatával. A falvakban végbemenő „elparaszttalanítás“ ennek a folyamatnak kezdetét, születését, korai fejlődésfokait tárja elénk; a városi nagykapitalizmus ennek a folyamatnak végét, tendenciáját eleveníti meg előttünk. Próbálják meg elszakítani egymástól ezeket a jelenségeket, próbálják meg külön-külön, egymástól függetlenül vizsgálni azokat — és képtelenek lesznek helyes elgondolásra jutni, sem az egyik, sem a másik jelenséget, sem a nép elszegényedését, sem pedig a kapitalizmus fejlődését nem lesznek képesek megmagyarázni.

Ám legtöbbnyire úgy szokott történni, hogy a kezdet és vég nélküli bölcselkedés mesterei nem tudják megmagyarázni a folyamatot, s ezért félbeszakítják a kutatást és kijelentik, hogy az általuk egyformán meg nem értett két jelenség közül az egyik [mégpedig természetesen éppen az, amelyik ellentmond a „kritikailag gondolkodó egyén fejlett erkölcsi érzésének“] — „értelmetlen“, „véletlenszerű“, „a levegőben lóg“.

Valójában természetesen egyesegyedül saját elgondolásaik „lógnak a levegőben“.

Lenin „Az úgynevezett piackérdésről" c. műve kéziratának utolsó oldala. — 1893

Kisebbítve

KIK AZOK A „NÉPBARÁTOK" ÉS HOGYAN HADAKOZNAK A SZOCIÁLDEMOKRATÁK ELLEN?

(VÁLASZ A „RUSSZKOJE BOGATSZTVO" MARXISTAELLENES CIKKEIRE)[16]

A megírás ideje: 1894 tavasz—nyár,
Először 1894-ben jelent meg.

ELSŐ RÉSZ

A „Russzkoje Bogatsztvo“[16] hadbaszállt a szociáldemokraták ellen. N. Mihajlovszkij úr, a folyóirat egyik vezető személyisége, már a mult évfolyam 10. számában bejelentette a küszöbön álló „vitát“ „a mi úgynevezett marxistáinkkal vagy szociáldemokratáinkkal“. Majd megjelent Sz. Krivenko úr „A művelt szobatudósokról“ (12. sz.), továbbá N. Mihajlovszkij úr „Irodalom és élet“ c. cikke („Russzkoje Bogatsztvo“ 1894. 1. és 2. sz.). Ami a folyóirat gazdasági viszonyainkra vonatkozó saját nézeteit illeti, ezeket a legrészletesebben Sz. Juzsakov úr fejtette ki „Oroszország gazdasági fejlődésének kérdései“ c. cikkében (11. és 12. sz.). Ezek az urak, akik úton-útfélen fennen hangoztatják, hogy folyóiratukban az igazi „népbarátok“ eszméit és taktikáját képviselik, a szociáldemokrácia megrögzött ellenségei. Nézzük meg hát kissé közelebbről ezeket a „népbarátokat“, lássuk, hogyan bírálják a marxizmust, vizsgáljuk meg eszméiket és taktikájukat.

N. Mihajlovszkij úr főképpen a marxizmus elméleti alapjaival foglalkozik és ezért külön elemzés tárgyává teszi a materialista történetfelfogást. Miután nagy vonásokban ismertette az e tant fejtegető terjedelmes marxista irodalom tartalmát, a következő szóáradattal kezdi bírálatát:

„Mindenekelőtt — mondja —, önmagától vetődik fel a kérdés: melyik műben fejtette ki Marx materialista történetfelfogását? A «Tőké»-ben példát mutatott nekünk a logika erejének egyesítésére a tudással, az egész gazdasági irodalom, valamint a megfelelő tények tüzetes tanulmányozásával. A gazdaságtudomány olyan teoreti-

kusait hozta napvilágra, akiket rég elfelejtettek vagy akiket manapság senki sem ismer és holmi iparfelügyelői beszámolók vagy különféle speciális bizottságok előtt kifejtett szakértői vélemények legkisebb részletei sem kerülték el figyelmét; egyszóval gazdasági elméletének részben megalapozására, részben szemléltetésére a ténybeli anyag óriási tömegét böngészte át. Amikor «teljesen újszerűen» értelmezte a történelmi folyamatot, új szempontból világította meg az emberiség egész multját és egybevetette az eddigi történetfilozófiai elméleteket, ezt természetesen ugyanazzal a gonddal csinálta: valóban felülvizsgálta és bíráló elemzés alá vette a történelmi folyamat minden ismert elméletét, s a világtörténelmi tények egész tömegét dolgozta fel. Az összehasonlítás Darwinnal, ami a marxista irodalomban annyira közkeletű, még jobban megerősíti ezt a gondolatot. Mi tulajdonképpen Darwin egész műve? Néhány általánosító, egymással a legszorosabban összefüggő eszme, amely a tények anyagának egész Montblanc-ját koronázza. Hol van azonban Marx megfelelő munkája? Sehol. És nemcsak Marxnak nincsen ilyen műve, hanem az egész marxista irodalomban sincsen ilyesmi, bármilyen terjedelmes és elterjedt az."

Ez az egész szóáradat a legnagyobb mértékben jellemző arra, hogy mily kevéssé érti meg a közönség a „Tőké"-t és Marxot. A fejtegetések óriási bizonyító erejének lenyügöző hatása alatt térdet s fejet hajtanak Marx előtt, dicsérik, ugyanakkor pedig teljesen figyelmen kívül hagyják a tan fő tartalmát s mintha mi sem történt volna, tovább fújják a „szubjektív szociológia" régi nótáját. Ez alkalommal önkéntelenül is eszünkbe jut az a nagyon találó jelmondat, amelyet Kautsky Marx gazdasági tanairól szóló könyvéhez választott:

Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn jeder lesen? Nein.
Wir wollen weniger erhoben
Und fleissiger gelesen sein!*

---

* Ki ne dicsérne egy Klopstockot? De vajjon mindenki olvassa-e? Nem. Magasztaljanak bennünket kevesebbet, de olvassanak szorgalmasabban! (Lessing) — *Szerk.*

Pontosan így van! Mihajlovszkij úrnak kevesebbet kellene Marxot dícsérnie, ellenben szorgalmasabban kellene őt olvasnia, vagy helyesebben mondva, komolyabban kellene belemélyednie abba, amit olvas.

„Marx a «Tőké»-ben példát mutatott nekünk a logika erejének egyesítésére a tudással“ — mondja Mihajlovszkij úr. Ebben a mondatban Mihajlovszkij úr példát mutatott nekünk a sziporkázó szólam egyesítésére a tartalmatlansággal — jegyezte meg egy marxista. És ez a megjegyzés teljesen jogos. Valóban, miben is nyilvánul meg Marx logikai ereje? Milyen eredményekre vezetett? Mihajlovszkij úr imént közölt szóáradatát olvasva, azt hihetnők, hogy ez az egész erő a szó legszorosabb értelmében vett „gazdasági elméletekre“ irányult — és semmi többre. És, hogy még jobban kiemelje, milyen szűk az a terület, amelyen Marx a maga logikai erejét megmutatta, Mihajlovszkij úr nagy súlyt helyez a „legkisebb részletekre“, a „tüzetes tanulmányozásra“, a „teoretikusokra, akiket senki se ismer“ stb. Úgy fest a dolog, mintha Marx semmi lényegesen újat, említésreméltót nem vitt volna az elméletek felépítésének módszereibe, mintha a gazdaságtudomány határait úgy hagyta volna, ahogy azok a korábbi közgazdászoknál voltak, mintha nem bővítette volna ki ezeket a határokat, nem értelmezte volna „teljesen újszerűen“ magát e tudományt. Márpedig mindenki, aki a „Tőké“-t olvasta, tudja, hogy az efféle elgondolás elejétől végig valótlanság. Ez alkalommal önkéntelenül eszünkbe jut az, amit Mihajlovszkij úr 16 évvel ezelőtt írt Marxról a sekélyesen polgári J. Zsukovszkij úrral folytatott vitájában[17]. Más idők jártak-e akkor, vagy az érzelmek voltak-e üdébbek, elég az hozzá, hogy Mihajlovszkij úr cikkének hangja is, tartalma is egészen más volt.

— „«E mű végső célja, hogy kimutassa a modern társadalom fejlődéstörvényét (az eredetiben: „Das oekonomische Bewegungsgesetz“—gazdasági mozgástörvényét)» — mondja Marx a „Tőké“-ről — és szigorúan beváltja programját“ —, így nyilatkozott Mihajlovszkij úr 1877-ben. Nézzük meg kissé közelebbről e — kritikusunk beismerése szerint — szigorúan beváltott programot. A program az, hogy „kimutassa a modern társadalom gazdasági fejlődéstörvényét“.

Már maga a formulázás is néhány olyan kérdés elé állít minket, amelyek tisztázásra szorulnak. Tulajdonképpen miért beszél Marx a „mai (modern)“ társadalomról, amikor előtte minden közgazdász általában a társadalomról beszélt? Milyen értelemben használja a „modern“ szót, minő ismertetőjelek alapján jelöl ki ennek a modern társadalomnak külön helyet? Továbbá — mit jelent ez a kifejezés: a társadalom gazdasági fejlődéstörvénye? Megszoktuk, hogy a közgazdászoktól azt halljuk — és ez, mellesleg mondva, a közírók és közgazdászok ama körének, amelyhez a „Russzkoje Bogatsztvo“ tartozik, egyik kedvenc eszméje —, hogy csakis a javak termelése van alávetve kizárólag gazdasági törvényeknek, míg az elosztás állítólag a politikától függ, attól, hogy minő hatást gyakorol majd az állam, az értelmiség stb. a társadalomra. Milyen értelemben beszél hát Marx a társadalom gazdasági fejlődéstörvényéről, amelyet azonfelül ugyanabban a mondatban Naturgesetz-nek — természeti törvénynek nevez? Hogyan értsük ezt, amikor a mi hazai társadalomtudósaink közül olyan sokan egész papiroshegyeket írtak össze arról, hogy a társadalmi jelenségek köre külön kiválik a természettörténeti jelenségek köréből, s ennélfogva a társadalmi jelenségek vizsgálatánál egészen külön módszert kell alkalmazni — „a szubjektív szociológiai módszert“?

Mindezek a kétségek természetesen és szükségszerűen merülnek fel, s bizonyos, hogy ezeket csak teljes tudatlanság kerülheti el akkor, amikor a „Tőké“-ről van szó. Hogy ezekben a kérdésekben eligazodhassunk, vegyünk előbb a „Tőke“ ugyanezen előszavából még egy mondatot, amely csak néhány sorral alább következik:

„Az én álláspontom — mondja Marx — a társadalmi-gazdasági alakulat fejlődését úgy fogja fel mint valami természettörténeti folyamatot“[18].

Elegendő egyszerűen egymás mellé állítani akárcsak az előszóból idézett két helyet, és látni fogjuk, hogy éppen ebben rejlik a „Tőke“ alapeszméje, amelyet Marx, mint hallottuk, szigorú következetességgel és ritka logikai erővel fejt ki. Mindezzel kapcsolatban mindenekelőtt két

körülményt emelünk ki: először is, Marx csupán egyetlenegy „társadalmi-gazdasági alakulatról", a tőkés társadalomról beszél, vagyis azt mondja, hogy csakis ennek az alakulatnak a fejlődési törvényét kutatta és semilyen másét. Ez először. Másodszor pedig, azokra a módszerekre utalunk, amelyek útján Marx következtetéseire jutott: ezeknek a módszereknek lényege, mint Mihajlovszkij úrtól épp az imént hallottuk, „a megfelelő tények tüzetes tanulmányozása" volt.

Most áttérünk a „Tőke" ezen alapeszméjének elemzésére, amelyet szubjektív filozófusunk olyan ügyesen próbált megkerülni. Mit is jelent tulajdonképpen a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma? és mimódon tekinthetjük és kell tekintenünk az ilyen alakulat fejlődését olyannak mint valami természettörténeti folyamatot? — ezekkel a kérdésekkel állunk most szemben. Már rámutattam arra, hogy a régi (nem Oroszország számára régi) közgazdászok és társadalomtudósok szempontjából a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma egészen felesleges: ők általában társadalomról szavalnak, Spencerrel és másokkal azon vitatkoznak, mi a társadalom általában, mi a társadalom célja és lényege általában és más effélékről. Ezek a szubjektív szociológusok effajta elmélkedéseik során olyasféle érvekre támaszkodnak, hogy a társadalom célja — valamennyi tagjának boldogulása, hogy ezért az ilyen szervezet az igazság követelménye, s hogy az olyan rend, amely nem felel meg ennek az eszményi szervezetnek („A társadalomtudománynak némi utópiával kell kezdenie" — a szubjektív módszer egyik szerzőjének, Mihajlovszkij úrnak e szavai kitűnően jellemzik módszereik lényegét), nem normális és az ilyet meg kell szüntetni. „A társadalomtudomány feladata lényegében — véli például Mihajlovszkij úr — az, hogy megmagyarázza azokat a társadalmi feltételeket, amelyek közt az emberi természet egyik vagy másik szükséglete kielégítést nyer". Látnivaló, hogy ezt a szociológust csak olyan társadalom érdekli, amely kielégíti az emberi természetet, de semmiképpen sem érdeklik holmi társadalmi alakulatok, amelyek tetejébe még olyan, az „emberi természetnek" megnemfelelő jelenségeken alapulhatnak, mint a többség leigázása a kisebbség által. Látnivaló az is,

hogy ennek a szociológusnak szempontjából szó se lehet róla, hogy a társadalom fejlődését olyannak tekintsük mint valami természettörténeti folyamatot. („Ha a szociológus valamit kívánatosnak vagy nem kívánatosnak ismert fel, meg kell találnia a kívánatos megvalósításának, illetőleg a nem kívánatos megszüntetésének“, „az ilyen vagy olyan eszmények megvalósításának feltételeit“ — elmélkedik ugyancsak Mihajlovszkij úr.) Mi több, még fejlődésről sem lehet szó, hanem csakis a „kívánatostól“ való különböző elhajlásokról, „defektusokról“, amelyek a történelemben azért fordultak elő, mert... mert az emberek nem voltak okosak, nem értették meg jól, mit követel az emberi természet, nem tudták megtalálni az ilyen értelmes rend megvalósításának feltételeit. Világos, hogy Marxnak az az alapeszméje, hogy a társadalmi-gazdasági alakulatok fejlődése olyan mint valami természettörténeti folyamat, gyökerében ássa alá azt a gyermekded moralizálást, amely arra tart igényt, hogy társadalomtudománynak nevezzék. Mármost mi módon dolgozta ki Marx ezt az alapeszmét? Olyanformán, hogy a társadalmi élet különféle területei közül kiemelte a gazdaságit, a társadalmi viszonyok összességéből kiemelte *a termelési viszonyokat* mint alapvetőket, elsődlegeseket, valamennyi többi viszonyt meghatározókat. Marx maga ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következőképpen írta le gondolatmenetét:

„Az első munka, amelybe belefogtam, hogy az engem ostromló kételyeket eloszlassam, a hegeli jogbölcselet kritikai felülvizsgálása volt ... Vizsgálatom eredménye az volt, hogy jogi viszonyok, valamint államformák nem érthetők meg sem önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem ellenkezőleg, azokban az anyagi életviszonyokban gyökereznek, amelyek összességét Hegel, a XVIII. század angol és francia gondolkodói mintájára, «polgári társadalom» néven foglalja össze, a polgári társadalom anatómiája pedig a politikai gazdaságtanban keresendő. Az általános eredményt, amelyre jutottam, röviden ekképpen lehet megfogalmazni: Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba kerülnek, amelyek anyagi termelő-

erőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik és amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot általában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem ellenkezőleg, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza. A társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán, ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy, ami ennek csak jogi kifejezése, azokkal a tulajdonviszonyokkal, amelyek között eddig fejlődtek. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból azok béklyóivá változnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap megváltozásával lassabban vagy gyorsabban forradalmi átalakuláson megy át az egész óriási felépítmény. Az ilyen forradalmi átalakulások vizsgálatánál mindig különbséget kell tenni a gazdasági termelési feltételekben bekövetkezett anyagi, természettudományos pontossággal megállapitandó forradalmi átalakulás és a jogi, politikai, vallási, művészi vagy filozófiai, röviden, az ideológiai formák között, amelyekben az emberek ezt az összeütközést felismerik és végigharcolják. Mintahogy az egyént nem aszerint ítéljük meg, amit önmagáról gondol, ugyanúgy az ilyen forradalmi átalakulási korszakot sem ítélhetjük meg saját tudata alapján, hanem ellenkezőleg, ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásai, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok közötti összeütközés alapján megmagyarázni... Nagy vonásokban az ázsiai, antik, feudális és modern polgári termelési módok jelölhetők meg a társadalmi-gazdasági alakulatok egymás után következő korszakaiként"[19].

Már önmagában ez a gondolat — materializmus a társadalomtudományban — zseniális gondolat volt. Ez *egyelőre* természetesen csak hipotézis volt, de olyan, amely először teremtette meg a szigorúan tudományos állásfoglalás lehetőségét a történelem és a társadalom kérdéseiben. Eladdig a társadalomtudósok, mivel képtelenek voltak arra, hogy a legegyszerűbb és olyan elsődleges viszonyokig

hatoljanak, aminők a termelési viszonyok, közvetlenül a politikai és jogi formák vizsgálásához és tanulmányozásához fogtak hozzá, beleütköztek abba a ténybe, hogy ezek a formák valamely adott időben az emberiség egyik vagy másik eszméjéből keletkeztek — és itt meg is állapodtak; arra az eredményre jutottak, hogy a társadalmi viszonyokat az emberek tudatosan hozzák létre. De ez a következtetés, amely legtökéletesebben a Contrat Social[20] eszméjében jutott kifejezésre (nyomai az utópikus szocializmus valamennyi rendszerében erősen észlelhetők), teljesen ellentmondott minden történelmi megfigyelésnek. Sohasem volt úgy és most sincs úgy, hogy a társadalom egyes tagjai a társadalmi viszonyok összességét, amelyek közt élnek, mint határozott, egyöntetű, bizonyos alapelvtől áthatott valamit képzelnék el; ellenkezőleg, a tömeg nem tudatosan alkalmazkodik ezekhez a viszonyokhoz s oly kevéssé van sejtelme arról, hogy ezek külön történelmi-társadalmi viszonyok, hogy például a csereviszonyokat, amelyek közt az emberek sok évszázadon át éltek, csak a legutóbbi időben magyarázták meg. A materializmus ezt az ellentmondást azzal küszöbölte ki, hogy az elemzést elmélyítette egészen az ember társadalmi eszméinek eredetéig, s a materializmusnak az a következtetése, hogy az eszmék menete a dolgok menetétől függ, egyedül egyeztethető össze a tudományos pszichológiával. Továbbá, még egy másik szempontból is ez a hipotézis emelte először a szociológiát tudománnyá. Addig a szociológusok a társadalmi jelenségek bonyolult hálózatában nem igen tudták megkülönböztetni a fontos jelenségeket a nem fontosaktól (ez a szubjektivizmus gyökere a társadalomtudományban) és nem tudták megtalálni az elkülönítés objektív kritériumát. A materializmus teljesen objektív kritériumot szolgáltatott, minthogy kiemelte a „termelési viszonyokat" mint olyanokat, amelyek a társadalom szerkezetét alkotják és lehetővé tette, hogy alkalmazzák ezekre a viszonyokra az ismétlődésnek azt az általános tudományos kritériumát, amellyel kapcsolatban a szubjektivisták tagadták, hogy alkalmazható a társadalomtudományban. Amíg ideológiai társadalmi viszonyokra szorítkoztak (vagyis olyan viszonyokra, amelyek

kialakulásuk előtt, az emberek tudatán* mennek át) — a különböző országok társadalmi jelenségeiben nem vehettek észre ismétlődéseket és szabályszerűséget s tudományuk legjobb esetben csak e jelenségek puszta leírása, nyersanyaggyűjtés volt. Az anyagi társadalmi viszonyok elemzése (vagyis az olyan viszonyok elemzése, amelyek anélkül keletkeznek, hogy az emberek tudatába jutottak volna; az emberek, miközben termékeiket kicserélik, termelési viszonyokba lépnek anélkül, hogy akárcsak annak is tudatában volnának, hogy itt társadalmi termelési viszonyokról van szó) — az anyagi társadalmi viszonyok elemzése azon nyomban lehetővé tette, hogy az ismétlődéseket és szabályszerűségeket megállapítsák és a különböző országok viszonyait egy alapfogalomban, a *társadalmi alakulat* alapfogalmában általánosítsák. Csak ez az általánosítás tette lehetővé, hogy a társadalmi viszonyok leírásáról (és az eszmény szempontjából való elbírálásukról) áttérjenek azok szigorúan tudományos elemzésére, amely például azt emeli ki, ami az egyik kapitalista országot a másiktól megkülönbözteti, vagy azt vizsgálja, ami valamennyiben közös.

Végül, harmadszor, már csak azért is ez a hipotézis tette először lehetővé a *tudományos* szociológiát, mert egyedül a társadalmi viszonyoknak a termelési viszonyokra s ezeknek a termelőerők fejlettségi fokára való visszavezetése teremtette meg a szilárd alapját annak, hogy a társadalmi alakulatok fejlődését olyannak fogjuk fel mint valami természettörténeti folyamatot. Márpedig magától értetődik, hogy az ilyen felfogás nélkül társadalomtudomány sem létezhetik. (A szubjektivisták például elismerték ugyan a történelmi jelenségek törvényszerűségét, mégis képtelenek voltak arra, hogy fejlődésüket olyannak fogják fel mint valami természettörténeti folyamatot, mégpedig azért, mert megálltak az emberek társadalmi eszméinél és céljainál, s nem tudták visszavezetni ezeket az eszméket és célokat az anyagi társadalmi viszonyokra.)

Mármost Marx, miután ezt a hipotézist a negyvenes években kimondta, hozzáfog az anyag tényeken alapuló

* Természetesen mindig a *társadalmi* viszonyok tudatáról van szó és nem másfélékről.

(ezt nota bene*) tanulmányozásához. Előveszi a társadalmi-gazdasági alakulatok egyikét: az árugazdaság rendszerét, s az adatok óriási tömegének alapján — amelyeket nem kevesebb mint 25 éven át tanulmányozott — a legrészletesebben elemzi ezen alakulat funkcionálásának és fejlődésének törvényeit. Ez az elemzés a társadalom tagjai között létesült termelési viszonyokra szorítkozik: anélkül, hogy a dolog tisztázása céljából egyetlenegyszer is olyan mozzanatokhoz folyamodnék, amelyek ezeken a termelési viszonyokon kívül állnak, Marx módot ad arra, hogy lássuk, miképp fejlődik a közgazdaság áruszervezete, hogyan alakul át kapitalista szervezetté, miközben létrehozza a burzsoázia és a proletariátus (már a termelési viszonyok keretében) antagonisztikus osztályait, hogyan fokozza a társadalmi munka termelékenységét és visz be ezzel olyan elemet, amely kibékíthetetlen ellentmondásba jut magával a kapitalista szervezet alapjával.

Ez a „Tőke" *csontváza*. Döntő azonban az, hogy Marx nem elégedett meg ezzel a csontvázzal, hogy nem szorítkozott a megszokott értelemben vett „gazdasági elméletre", hogy — noha az illető társadalmi alakulat építményét és fejlődését *kizárólag* a termelési viszonyokkal *magyarázta* — mégis mindenütt és folytonosan nyomon követte az ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelő felépítményt is, és így a csontvázba életet lehelt. Éppen azért volt a „Tőké"-nek olyan óriási sikere, mert „a német közgazdásznak" ez a könyve elevenen mutatta be az olvasónak az egész tőkés társadalmi alakulatot — az életmódot és szokásokat jellemző körülményeivel, a termelési viszonyokban rejlő osztályellentétek tényleges társadalmi megnyilatkozásaival, a tőkésosztály uralmát védő polgári politikai felépítményével, a szabadság, egyenlőség stb. polgári eszméivel és a polgári családi viszonyokkal együtt. Most már érthető, hogy az összehasonlítás Darwinnal teljesen találó: a „Tőke" nem más, mint „néhány általánosító, egymással a legszorosabban összefüggő eszme, amely a tények anyagának egész Montblanc-ját koronázza". És ha valaki a „Tőke" olvasásakor nem vette

---

* Jól jegyezd meg.

észre ezeket az általánositó eszméket, akkor erről már nem Marx tehet, aki, miként láttuk, még az előszóban is rámutatott ezekre az eszmékre. Mi több: ez az összehasonlitás nemcsak külső vonatkozásban találó (ami Mihajlovszkij urat ismeretlen okokból különösen érdekli), hanem belső vonatkozásban is. Ahogy Darwin véget vetett annak a felfogásnak, hogy az állat- és növényfajokat mi sem köti össze egymással, véletlenül keletkeztek, „isten alkotásai" és változhatatlanok, s elsőnek fektette a biológiát teljesen tudományos alapokra annak megállapitásával, hogy a fajok változékonyak és folytonosság áll fenn közöttük — úgy Marx is véget vetett annak a felfogásnak, hogy a társadalom az egyének mechanikus halmaza, amelyen a felsőbbség (vagy ami ugyanaz: a társadalom, a kormány) tetszésszerinti változtatásokat eszközölhet, amely véletlenül keletkezik és változik —, ő volt az első, aki a szociológiát tudományos alapokra fektette, amikor meghatározta a társadalmi-gazdasági alakulatnak, mint az adott termelési viszonyok összességének fogalmát és megállapitotta, hogy az ilyen alakulatok fejlődése olyan, mint valami természettörténeti folyamat.

Jelenleg — a „Tőke" megjelenése óta — a materialista történetfelfogás már nem feltevés, hanem tudományosan bebizonyitott tétel, s amig nincs más kisérlet, amely tudományosan magyarázná meg valamely társadalmi alakulat funkcionálását és fejlődését — jól jegyezzük meg, társadalmi alakulatét, nem pedig valamely ország, vagy nép, sőt akár osztály vagy más hasonló valami létét —, amig nincs más kisérlet, amely éppen úgy, mint a materializmus, képes lenne arra, hogy a „megfelelő tényeket" rendezze, amely eleven képet nyujtana egy bizonyos alakulatról és emellett annak szigorúan tudományos magyarázatát adná — addig a materialista történetfelfogás egyet jelent a társadalomtudománnyal. A materializmus nem „a történelem leginkább tudományos felfogása", mint Mihajlovszkij úr véli, hanem az egyetlen tudományos felfogás.

És most — elképzelhető-e mulatságosabb furcsaság annál, hogy akadtak emberek, akik képesek voltak a „Tőké"-t elolvasni anélkül, hogy megtalálták volna benne a materializmust! — Hol a materializmus? — kérdezi Mihajlovszkij úr őszinte álmélkodással.

Mihajlovszkij úr elolvasta a „Kommunista Kiáltvány“-t és nem vette észre, hogy benne van a mai viszonyok — a jogi, politikai, családi, vallási és filozófiai viszonyok — materialista magyarázata, hogy még a szocialista és kommunista elméletek bírálata is bizonyos meghatározott termelési viszonyokban keresi és találja meg ezeknek az elméleteknek gyökereit.

Mihajlovszkij úr elolvasta „A filozófia nyomorá“-t és nem vette észre, hogy Proudhon szociológiájának elemzése materialista szempontból történik, hogy a legkülönbözőbb történelmi kérdések Proudhon-javasolta megoldási módjának bírálata a materializmus elveiből indul ki, hogy magának a szerzőnek arra vonatkozó útmutatásai, hogy hol kell keresni ezeknek a kérdéseknek megoldásához az adatokat, egytől-egyig utalások a termelési viszonyokra.

Mihajlovszkij úr elolvasta a „Tőké“-t és nem vette észre, hogy egy — mégpedig a legbonyolultabb — társadalmi alakulat materialista módszer alapján történő tudományos elemzésének általánosan elismert és senki által felül nem múlt mintaképe van előtte. Most pedig ül és azon a fogas kérdésen töri a fejét, hogy ugyan „melyik művében fejtette ki Marx materialista történetfelfogását“?

Erre mindenki, aki Marxot ismeri, egy ellenkérdéssel válaszolna: melyik művében nem fejtette ki Marx materialista történetfelfogását? De Mihajlovszkij úr nyilvánvalóan csak akkor fog tudomást szerezni Marx materialista kutatásairól, ha holmi Karejevnek valamelyik történetfilozófiai munkájában fedezi fel a megfelelő számok alatt az „ökonómiai materializmus“ rovatban.

A legfurcsább azonban, hogy Mihajlovszkij úr Marxot azzal vádolja, hogy „nem vizsgálta felül (sic!*) a történelmi folyamat valamennyi ismert elméletét“. Ez már igazán mulatságos. Mik is voltak ezek az elméletek kilenctizedrészben? Merőben apriorista, dogmatikus, elvont agyszülemények azzal kapcsolatban, hogy mi a társadalom, mi a haladás és más effélék. (Szándékosan választok Mihajlovszkij úr eszének és szívének kedves példákat.) Hiszen az efféle elméletek használhatatlanok már magá-

* — Így! — *Szerk.*

banvéve azért, mert vannak, hasznavehetetlenek alapvető módszerüknél, annak merő és sivár metafizikai szelleménél fogva. Hiszen azzal a kérdéssel kezdeni, hogy mi a társadalom, mi a haladás? — annyit jelent, mint a végén kezdeni. Honnan veszik a társadalom és a haladás fogalmát általában, ha még nem vizsgálták meg egyetlenegy társadalmi alakulatot sem különvéve, ha ezt a fogalmat még meg sem tudták határozni, ha képtelenek voltak még csak meg is közelíteni bármiféle társadalmi viszonyok komoly, tényeken alapuló tanulmányozását, objektív elemzését? A metafizika legszembetűnőbb jele, amivel minden tudomány kezdte, az, hogy amíg nem jutottak el odáig, hogy hozzáfogjanak a tények tanulmányozásához, mindig a priori* állítottak fel általános elméleteket, s ezek mindig terméketlenek maradtak. A metafizikus vegyész, aki még nem értett ahhoz, hogy tények alapján tanulmányozza a vegyi folyamatokat, kigondolt egy teóriát arról, hogy miféle erő a vegyrokonság. A metafizikus biológus azon okoskodott, hogy mi az élet és az életerő? A metafizikus pszichológus azt fejtegette, hogy mi a lélek? Már maga a módszer képtelenség volt. Nem lehet a lélekről okoskodni, mielőtt meg nem magyaráztuk az egyes pszichológiai folyamatokat: itt a haladásnak éppen abban kell lennie, hogy elvetjük a lélek mibenlétéről szóló általános elméleteket és bölcseleti építményeket, hogy tudományos alapokra tudjuk fektetni az egyes pszichológiai folyamatokat jellemző tények vizsgálatát. Ezért az a vád, amelyet Mihajlovszkij úr emelt, pontosan ugyanaz, mintha a metafizikus pszichológus, aki egész életén át „tanulmányokat" írt arról, mi a lélek (anélkül, hogy ismerné egyetlenegy, akárcsak a legegyszerűbb pszichológiai jelenség pontos magyarázatát), azzal vádolná a tudományos pszichológust, hogy nem vizsgált felül a lélekről szóló minden ismert elméletet. Ez a tudományos pszichológus elvetette a lélekről szóló filozófiai elméleteket, közvetlenül a lelki jelenségek anyagi alapjának, az idegfolyamatoknak tanulmányozásához látott hozzá s elemzett és megmagyarázott, mondjuk, egy vagy egynéhány lélektani folyamatot.

* — eleve, a tapasztalatot megelőzően, tőle függetlenül. — *Szerk.*

Nos, a mi metafizikus pszichológusunk elolvassa ezt a munkát, jól megdícséri a folyamatok leírását és a tények tanulmányozását, ám azért nincs megelégedve. De hát kérem — mondja izgatottan, hallván, hogy köröskörül arról beszélnek, hogy ez a tudós egészen újszerűen értelmezi a pszichológiát és külön tudományos lélektani módszert alkalmaz —, de kérem, tüzeskedik a filozófus, melyik műben fejtette ki ezt a módszert? Hiszen ebben a munkában „csak tények" vannak? A „lélekről szóló minden ismert elmélet" felülvizsgálásának nyoma sincs? Ez egyáltalán nem megfelelő munka!

Természetesen, éppen úgy, a „Tőke" sem megfelelő munka a metafizikus szociológus számára, aki nem veszi észre, milyen terméketlenek a társadalom mibenlétére vonatkozó apriorikus elmélkedések, nem érti meg, hogy ilyen módszerek alkalmazása a társadalom tanulmányozása és magyarázata helyett csak arra vezet, hogy a társadalom fogalmába vagy az angol kalmár polgári eszméit, vagy az oroszországi demokrata nyárspolgári szocialista eszményeit csempészik be — és semmi egyébre. Ezért is van az, hogy mindezek a történetfilozófiai elméletek mint szappanbuborékok keletkeznek és pukkannak szét, s a legjobb esetben csak saját koruk társadalmi eszméinek és viszonyainak tünetei voltak anélkül, hogy hajszálnyira is előmozdították volna akárcsak egyes, de legalább valóságos (nem pedig „az emberi természetnek megfelelő") társadalmi viszonyok *megértését*. Az az óriási lépés, amelyet e tekintetben Marx tett, éppen az volt, hogy elvetette mindezeket a társadalommal és a haladással kapcsolatos általános elmélkedéseket, s ehelyett *egyetlen* társadalomnak, a kapitalista társadalomnak, *egyetlen* haladásnak, a kapitalista társadalom haladásának *tudományos* elemzését végezte el. Mihajlovszkij úr pedig vádként hozza fel Marx ellen, hogy az elején és nem a végén, a tények elemzésével, nem pedig a végső következtetésekkel kezdte, hogy egyes történelmileg meghatározott társadalmi viszonyok tanulmányozásával kezdte, nem pedig az arról szóló általános elméletekkel, hogy mik is a társadalmi viszonyok általában! És azt kérdezi: „hol van hát a megfelelő munka?" Ó, bölcs szubjektív szociológus!!

Ha szubjektív filozófusunk megmaradt volna annál, hogy nem érti, melyik műben található a materializmus megalapozása — ez csak fél baj lett volna. De ő, annak ellenére, hogy a materialista történetfelfogásnak nemcsak a megalapozását, de még a kifejtését sem találta sehol (vagy lehet, hogy éppen azért, mert nem találta) — olyan igényeket tulajdonít e tanításnak, aminőkkel az sohasem lépett fel. Egy Blos-idézet után, amely szerint Marx a történelem egészen új *felfogását* hirdette, szubjektív filozófusunk minden ceremónia nélkül arról kezd beszélni, hogy ez az elmélet azt hangoztatja, hogy „az emberiségnek megvilágította saját multját“, hogy megmagyarázta „az emberiség egész (sic!!?) multját“ stb. De hiszen mindez tiszta csalás! Ez az elmélet egyesegyedül arra tart igényt, hogy egyetlenegy társadalmi szervezet, a tőkés társadalom magyarázatát adja és semmiféle másét. Ha a materializmus alkalmazása ennek az egy társadalmi alakulatnak elemzésénél és megmagyarázásánál ilyen ragyogó eredménnyel járt, akkor egészen természetes, hogy a materializmus a történelemben többé már nem feltevés, hanem tudományosan ellenőrzött elméletté válik; egészen természetes, hogy ezt a módszert a többi társadalmi alakulatra is ki kell terjeszteni, ha ezek még nem is voltak külön, tényeken alapuló kutatás és részletes elemzés tárgyai — éppen úgy, ahogy a transzformizmus eszméjét, miután elegendő számú ténnyel bizonyították, kiterjesztették a biológia egész területére, noha egyes állat- és növényfajokra vonatkozóan a transzformációt még nem lehetett pontosan megállapitani. S ugyanúgy, ahogyan a transzformizmus egyáltalában nem arra tart igényt, hogy a fajok keletkezésének „egész“ történetét megmagyarázza, hanem csak arra, hogy a magyarázat módszerét a tudomány magaslatára emelje, úgy a történelemben is a materializmus sohasem lépett fel azzal az igénnyel, hogy mindent megmagyarázzon, hanem csak azzal, hogy, Marx kifejezése szerint („A tőke“), rámutasson a történelem magyarázatának „egyedül tudományos“ módszerére[21]. Ezek után már fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy milyen szellemes, komoly és tisztességes módszereket alkalmaz Mihajlovszkij úr a vitában, mikor előbb hamisan tolmácsolja Marxot,

amikor is a történelmi materializmusra ráfogja azt a képtelen igényt, hogy meg akar „mindent magyarázni“, hogy meg akarja találni „a történelem minden zárához a kulcsot“ (ezeket az igényeket Marx, Mihajlovszkij cikke alkalmából írt „levelében“[22], természetesen rögtön és igen maró formában visszautasította), majd ezeken a saját maga kitalálta igényeken rágódik és végül, miután pontosan idézi Engels gondolatait — pontosan azért, mert ez alkalommal idézi és nem a saját szavaival mondja el azokat —, hogy t. i. a politikai gazdaságtant, ahogy a materialisták felfogják, „még meg kell alkotni“, hogy „minden, amit (ez a tudomány) eddig adott“, a tőkés társadalom történetére „szorítkozik“[23] —, azt a következtetést vonja le, hogy „ezek a szavak nagyon összeszűkítik az ökonómiai materializmus hatáskörét“! Milyen határtalan naivitás vagy határtalan önhittség kell ahhoz, hogy valaki arra számítson, hogy az ilyen szemfényvesztést nem fogják észrevenni! Előbb meghamisította Marxot, azután saját hazugságain rágódott, majd a pontos gondolatokat idézte s most van mersze kijelenteni, hogy ezek a gondolatok összeszűkítik az ökonómiai materializmus hatáskörét!

Hogy Mihajlovszkij úrnak ez a rágódása milyen fajtájú és minőségű, azt a következő példa mutatja: „Marx sehol sem indokolja meg azokat“ — t. i. az ökonómiai materializmus elméletének alapjait —, mondja Mihajlovszkij úr. „Igaz, Marx, Engels-szel együtt, tervbevette egy filozófiatörténeti és történetfilozófiai jellegű mű megírását, sőt meg is írta (1845—1846-ban) ezt a művet, de ez nyomtatásban sohasem jelent meg[24]. Engels azt mondja: «E mű befejezett része a materialista történetfelfogás kifejtését tartalmazza, amely csak azt bizonyítja, hogy mennyire elégtelenek voltak akkori ismereteink a gazdaságtörténet terén». Ilyenképpen — vonja le Mihajlovszkij úr a következtetést — a «tudományos szocializmus» és az ökonómiai materializmus elméletének fő pontjait olyan időben fedezték fel s fejtették is ki utóbb a «Kiáltvány»-ban, amikor, az egyik szerző saját beismerése szerint, az ilyen vállalkozáshoz szükséges ismereteik még gyengék voltak“.

Úgy-e kedves ez a kritika! Engels azt mondja, hogy

ismereteik gyengék voltak a gazdaság-„történet“ terén és ezért nem nyomatták ki művüket, amely „általános“ történetfilozófiai jellegű volt. Mihajlovszkij úr ezt úgy magyarázza félre, hogy ismereteik „az olyan vállalkozáshoz“ voltak gyengék, mint amilyen a „tudományos szocializmus fő pontjainak“ kidolgozása, vagyis a „burzsoá“ rend tudományos bírálatához, amit már a „Kiáltvány“-ban megtalálunk. Vagy — vagy: vagy nem tudja Mihajlovszkij úr megérteni, mi a különbség az egész történetfilozófiát felölelő kísérlet és az olyan kísérlet között, amely a burzsoá rendszert tudományosan megmagyarázza, vagypedig azt tételezi fel, hogy Marx és Engels nem rendelkezett elegendő ismerettel a politikai gazdaságtan bírálatához. Ez utóbbi esetben nagy kegyetlenség részéről, hogy nem ismertet meg bennünket saját gondolataival, saját javításaival és kiegészítéseivel ennek a hiányosságnak kapcsán. Marx és Engels elhatározása, hogy történetfilozófiai munkájukat nem hozzák nyilvánosságra s minden erejüket egyetlenegy társadalmi szervezet tudományos elemzésére fordítják, csak rendkívül nagy tudományos lelkiismeretességükről tanuskodik. Mihajlovszkij úr elhatározása, hogy azon rágódjék, hogy lám, Marx és Engels kifejtették nézeteiket, noha maguk is beismerték, hogy ismereteik elégtelenek kidolgozásukhoz, csak az ő vitamódszereit jellemzi, amelyek sem szellemről, sem tisztességtudásról nem tanuskodnak.

Egy másik példa: „Az ökonómiai materializmusnak mint történetelméletnek megalapozására többet tett Marx alter ego-ja*, Engels — mondja Mihajlovszkij úr. — Neki egy külön történelmi műve van. «A család, a magántulajdon és az állam eredete, kapcsolatban (im Anschluss) Morgan nézeteivel.» Ez az «Anschluss» rendkívül figyelemreméltó. Az amerikai Morgan könyve sok évvel később jelent meg, mint Marxnak és Engelsnek azok a munkái, amelyekben tőle teljesen függetlenül kifejtették az ökonómiai materializmus alapelveit.“ — És lám, úgymond, „a gazdasági materialisták csatlakoztak“ e könyvhöz és ezenfelül, minthogy a történelemelőtti időkben nem volt osztályharc,

* — másik énje. — *Szerk.*

a materialista történetfelfogás formuláját akként „javították“, hogy az anyagi javak termelése mellett döntő mozzanat magának az embernek a termelése, vagyis a gyermektermelés, amely az őskorban, amikor a munka termelékenysége még igen fejletlen volt, az első szerepet játszotta.

„Morgan nagy érdeme — mondja Engels —, hogy az északamerikai indiánok nemzetségi kötelékeiben megtalálta a kulcsot a régi görög, római és germán történelem rendkívül fontos és eddig meg nem oldott talányaihoz“[25].

„És így — jelenti ki ez alkalommal Mihajlovszkij úr — a negyvenes évek végén a történelemnek egészen új, materialista és valóban tudományos felfogását fedezték fel és hirdették, amely a történettudományban ugyanazt a szerepet játszotta, mint Darwin elmélete a modern természettudományban.“ Ámde ezt a felfogást — ismétli azután mégegyszer Mihajlovszkij úr — sohasem alapozták meg tudományosan. „Nemcsak nem ellenőrizték terjedelmes és különféle fajta tény-anyag alapján“ (a „Tőke“ — „nem megfelelő“ munka: ott csak tények és tüzetes kutatások vannak!), „de meg sem okolták eléggé, még csak bírálat és más filozófiatörténeti rendszerek kizárása útján sem.“ Engels könyve — „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft“* — nem egyéb „odavetett szellemes vázlatoknál“ s Mihajlovszkij úr ezért megengedhetőnek találja, hogy mellőzze az e műben érintett lényeges kérdések egész tömegét, noha ezek a „szellemes vázlatok“ nagyon szellemesen bizonyítják azoknak a társadalomtudományoknak tartalmatlanságát, amelyek „utópiával kezdik“; noha ez a mű beható bírálatát tartalmazza annak az „erőszakelméletnek“, amely szerint a gazdasági rendszereket a politikai és jogi rendszerek határozzák meg, s amelyet oly buzgón hirdetnek a „Russzkoje Bogatsztvo“ közírói. Persze sokkal könnyebb egy műről néhány semmitmondó frázist odavetni, mint akárcsak egyetlenegy kérdést is, amelyet ebben a műben materialista módon megoldottak, komolyan tárgyalni, emellett

* — Hogyan „forradalmasítja“ Eugen Dühring úr a tudományt. — *Szerk.*

ez még veszéllyel sem jár, minthogy a cenzúra az ilyen könyv lefordítását valószínűleg sohasem fogja megengedni s így Mihajlovszkij úr szellemesnek nevezheti anélkül, hogy szubjektív filozófiáját veszélyeztetné.

Még jellemzőbb és tanulságosabb (annak a szemléltetésére, hogy azért van nyelve az embernek, hogy gondolatait elrejtse — vagy, hogy a gondolathiánynak a gondolat formáját adja) Marx „Tőké"-jéről adott véleménye. „Vannak «A tőké»-ben ragyogó történelmi tartalmú lapok, **d e** (nagyszerű ez a „de"! Ez már nem is egyszerű „de", hanem az a híres „mais", amely oroszra fordítva annyit jelent: „az ember nem bújhat ki a bőréből") már magánál a könyv feladatánál fogva is egy bizonyos történelmi korszakra vannak szabva s az ökonómiai materializmus alaptételeinek alátámasztása helyett egyszerűen érintik a történelmi jelenségek egy bizonyos csoportjának gazdasági vonatkozásait." Más szavakkal, a „Tőke" — éppen csak a tőkés társadalom tanulmányozásának van szentelve, e társadalomnak és felépítményeinek materialista elemzését nyujtja, „**d e**" Mihajlovszkij úr jobbnak látja ezt az elemzést mellőzni: hiszen látják kérem, itt csak „egy" korszakról van szó, míg ő, Mihajlovszkij úr, valamennyi korszakot fel akarja ölelni, mégpedig úgy, hogy részleteiben ne szóljon egyikről sem. Érthető, hogy e cél elérésére — vagyis valamennyi korszak felölelésére, lényegében nem érintve egyet sem — csak egy út van: a közhelyek, meg a „ragyogó" és üres frázisok útja. És ebben a művészetben, hogy t. i. hogyan kell egy ügyet frázisokkal elintézni, Mihajlovszkij úrral senki nem mérkőzhetik. Kiderül, hogy alapjában véve Marx kutatásaival (részleteiben) nem is érdemes foglalkozni, mégpedig azért, mert Marx „az ökonómiai materializmus alaptételeinek alátámasztása helyett egyszerűen érinti a történelmi jelenségek egy bizonyos csoportjának gazdasági vonatkozásait". Ez aztán mélyértelmű kijelentés! — „Nem támasztja alá", csak „egyszerűen érinti"! — valóban, milyen egyszerű bármily kérdést frázissal elkenni! Például, ha Marx sokízben kimutatja, hogy milyen módon szolgálnak az állampolgári egyenjogúság, a szerződés szabadsága és a jogállam más hasonló pillérei-

nek alapjául az árutermelők között fennálló viszonyok — mi ez? alátámasztja ezzel Marx a materializmust, vagy „egyszerűen“ csak érinti? Filozófusunk a rá jellemző szerénységgel tartózkodik attól, hogy érdemben válaszoljon és saját „szellemes kísérleteiből“, a pompás és ürességtől kongó frázisokból, egyenesen levonja a következtetést.

„Nem meglepő — így hangzik ez a következtetés —, hogy ennek az elméletnek szempontjából, amely a világtörténelem megmagyarázására tart igényt, negyven évvel közzététele után a régi görögök, rómaiak és germánok története még megfejtetlen rejtvény maradt; és ezt a rejtvényt egy olyan ember fejtette meg, aki először is teljesen távol állott a gazdasági materializmus elméletétől, arról semmit sem tudott, és másodszor, nem gazdasági tényező segítségével. Kissé mulatságosan hat ez a kifejezés: «magának az embernek a termelése», vagyis a gyermektermelés, amely műkifejezésbe Engels azért kapaszkodik bele, hogy legalább szavakban megőrizze a kapcsolatot a gazdasági materializmus alapformulájával. Kénytelen azonban elismerni, hogy az emberiség élete sok évszázadon át nem e formula szerint alakult.“ Csakugyan nagyon „nem meglepően“ vitatkozik ön, Mihajlovszkij úr! Az elmélet lényege az volt, hogy a történelem „megvilágítására“ nem az ideológiai, hanem az anyagi társadalmi viszonyokban kell keresni az alapot. A ténybeli adatok hiánya nem tette lehetővé, hogy ezt a módszert Európa legrégibb történetének néhány elsőrangúan fontos jelensége, például a nemzetségi szervezet elemzése során[26] alkalmazzák, amely éppen ezért rejtvény is maradt*. Ámde, a gazdag anyag, amelyet Morgan Amerikában összegyüjtött, megadja neki a lehetőséget arra, hogy elemezze a nemzetségi szervezet lényegét, s ő arra a következtetésre jutott, hogy ennek a magyarázatát nem az ideológiai (pl. jogi vagy vallási) viszonyokban, hanem az

* Mihajlovszkij úr itt sem mulasztja el az alkalmat a rágódásra: hogyan lehetséges az, hogy felfedezték a tudományos történetfelfogást s a legrégibb történelem mégis rejtvény! Ön, Mihajlovszkij úr, minden tankönyvből megtudhatja, hogy a nemzetségi szervezet kérdése a legnehezebbek közé tartozik, amelynek megmagyarázására temérdek elmélet törekszik.

anyagi viszonyokban kell keresni. Világos, hogy ez a tény a materialista módszer ragyogó alátámasztása — és semmi egyéb. Ha már most — Mihajlovszkij úr e tannak *szemére veti*, hogy először, a legnehezebb történelmi rejtvényeket olyan ember fejtette meg, aki „teljesen távol áll" az ökonómiai materializmus elméletétől —, akkor csak azon csodálkozhatunk, hogy az emberek mennyire képtelenek megkülönböztetni azt, ami javukra szól, attól, ami a leghatározottabban megcáfolja őket. Másodszor, okoskodik filozófusunk, a gyermektermelés — nem ökonómiai tényező. De hol olvasta ön Marxnál vagy Engelsnél, hogy nekik okvetlenül ökonómiai materializmusról kell beszélniök? Amikor ők világnézetüket jellemezték, azt egyszerűen materializmusnak nevezték. Az ő alapeszméjük (amelyet akár a fentebb közölt Marx-idézet is teljesen határozottan kifejez) az volt, hogy a társadalmi jelenségek anyagi és ideológiai jelenségekre oszlanak. Ez utóbbiak csupán felépítményét jelentik az előbbieknek, amelyek az ember akaratán és tudtán kívül, az ember létfenntartásra irányuló tevékenységének formájaként (eredményeként) állnak elő. A politikai és jogi formák magyarázatát — mondja Marx a fentebb közölt idézetben — az „anyagi életviszonyokban" kell keresni. Netán azt hiszi Mihajlovszkij úr, hogy a gyermektermelés tekintetében fennálló viszonyok az ideológiai viszonyokhoz tartoznak? Mihajlovszkij úr magyarázatai ezzel kapcsolatban annyira jellemzők, hogy érdemes velük foglalkozni. „Akárhogy forgatjuk is a «gyermektermelés» kérdését — mondja —, akárhogy törekszünk is közte és a gazdasági materializmus közt valamilyen, akárcsak nyelvi összefüggést is megállapitani és bármennyire egybefonódik is a gyermektermelés a társadalmi élet jelenségeinek bonyolult hálózatában más jelenségekkel, többek közt a gazdaságiakkal is, ennek a termelésnek megvannak a maga saját fiziológiai és pszichikai gyökerei." (Csecsemőknek meséli ön, Mihajlovszkij úr, hogy a gyermektermelésnek fiziológiai gyökerei vannak!? Kit akar ezzel agyonbeszélni?) „És ez arra emlékeztet bennünket, hogy az ökonómiai materializmus teoretikusai nemcsak a történelemmel nincsenek tisztában, hanem a pszichológiával sem. Kétségtelen, hogy a nemzetségi

kötelékek a civilizált országok történetében elvesztették jelentőségüket, de aligha mondható ez ilyen határozottsággal a közvetlen nemi és családi kötelékekről. Természetes, hogy ezek a kötelékek a mind bonyolultabbá váló élet nyomása alatt általában erős változásokon mentek keresztül, de némi dialektikai ügyességgel be lehetne bizonyítani, hogy nemcsak a jogi, hanem maguk a gazdasági viszonyok is — «felépítményét» jelentik a nemi és családi viszonyoknak. Nem szándékozunk ezzel bővebben foglalkozni, de mégis rámutatunk például az örökösödés intézményére."

Filozófusunknak végre sikerült kijutnia az üres frázisok köréből*, s áttérnie a tényekre, a meghatározott, ellenőrizhető tényekre, amelyeknél már nem lehet a dolog lényegét egykönnyen „agyonbeszélni". Vegyük hát szemügyre, mi módon bizonyítja be Marx-kritikusunk, hogy az örökösödés intézménye felépítmény a nemi és családi viszonyokon. „Örökbe — így okoskodik Mihajlovszkij úr — a gazdasági termelés termékeit szokták hagyni („A gazdasági termelés termékeit"!! Milyen művelt! milyen hangzatos! és milyen választékos nyelv!), s magát az örökösödés intézményét bizonyos fokig a gazdasági konkurrencia ténye határozza meg. De, először, örökbe hagynak nemanyagi értékeket is — ami abban nyilvánul meg, hogy gondoskodnak arról, hogy a gyermekeket apáik szellemében neveljék." Tehát a gyermeknevelés az örökösödés intézményéhez tartozik! Az orosz polgári törvényekben például van egy olyan cikkely, amely szerint „a szülőknek arra kell törekedniök, hogy az otthoni neveléssel fejlesszék gyermekeik erkölcsét és előmozdítsák a kormány szándékait". Talán csak nem ezt nevezi bölcsészünk az örökösödés intézményének? „És másodszor — még ha kizárólagosan gazdasági téren maradunk is —, mintahogy az örökösö-

---

* Hogyan is nevezhetnők másként az ilyen eljárást, amikor valaki a materialistákat azzal vádolja, hogy nincsenek tisztában a történelemmel, közben pedig a különböző történelmi kérdések nagyszámú materialista magyarázata közül, amelyeket a materialisták szolgáltattak, a *szó szoros értelmében egyetlenegyet sem* elemez, ezt meg sem kísérli. Vagy amikor azt mondja, hogy ezt ugyan be lehetne bizonyítani, de — mi ezzel nem fogunk foglalkozni?

dés intézménye nem képzelhető el a termelés termékei nélkül, amelyeket örökbe hagynak, éppen úgy nem képzelhető el a «gyermektermelés» termékei és a hozzájuk közvetlenül csatlakozó bonyolult és megfeszített pszichika nélkül.“ (Figyeljünk csak a nyelvezetre: a bonyolult pszichika „csatlakozik“ a gyermektermelés termékeihez! Ez aztán gyönyörű!) Így tehát az örökösödés intézménye azért felépítménye a családi és nemi viszonyoknak, mert örökösödés nem gondolható el gyermektermelés nélkül! Hiszen ez valósággal Amerika felfedezése! Eddig mindenki úgy tudta, hogy a gyermektermelés éppoly kevéssé magyarázhatja meg az örökösödés intézményét, mint a táplálékfelvétel szüksége — a tulajdon intézményét. Eddig mindenki úgy tudta, hogy ha például Oroszországban a szolgálati birtokrendszer[27] virágzása korában a földet nem hagyhatták örökbe (minthogy csak feltételes tulajdonnak tekintették), úgy ennek magyarázatát az akkori társadalmi szervezet sajátosságaiban kell keresni. Úgylátszik, Mihajlovszkij úr szerint a dolog egyszerű magyarázata az, hogy a pszichika, amely az akkori földesurak gyermektermelésének termékeihez csatlakozott, nem volt eléggé bonyolult.

Kapard meg a „népbarátot“ — mondhatnók egy ismert szállóigét módosítva — és megtalálod a burzsoát. Valóban, milyen más értelme lehet Mihajlovszkij úr elmélkedésének az örökösödés intézménye és a gyermeknevelés, a gyermektermelés pszichikája stb. közti összefüggésről, ha nem az, hogy az örökösödés intézménye éppen olyan örök, szükségszerű és szent, mint a gyermeknevelés! Igaz ugyan, hogy Mihajlovszkij úr iparkodott kibúvót biztosítani magának, amikor kijelentette: „az örökösödés intézményét bizonyos fokig a gazdasági konkurrencia ténye határozza meg“, de hiszen ez semmi egyéb, mint kísérlet arra, hogy kitérjen a határozott válasz elől, mégpedig alkalmatlan eszközökkel végrehajtott kísérlet. Hogyan vehetjük tudomásul ezt a megjegyzést, ha egy szóval sincs megmondva, milyen „bizonyos fokig“ függ az örökösödés a konkurrenciától? ha egyáltalán nincs tisztázva, hogy mivel magyarázható tulajdonképpen ez az összefüggés a konkurrencia és az örökösödés intézménye között? A valóságban az örökösödés intézménye

már feltételezi a magántulajdont, márpedig ez utóbbi csak a csere megjelenése után jön létre. Alapját a társadalmi munkának már keletkezőben levő specializálódása és a termékek piacra bocsátása alkotja. Amig például az indiánok ősközösségének valamennyi tagja közösen dolgozott fel minden terméket, amire szükségük volt, addig magántulajdon se lehetett. Amikor azonban a munkamegosztás behatolt a közösségbe, s ennek tagjai egyenként, külön-külön kezdtek foglalkozni bizonyos cikkek termelésével, amelyeket azután eladtak a piacon, akkor az árutermelőnek ez az anyagi elkülönültsége a magántulajdon intézményében jutott kifejezésre. Mind a magántulajdon, mind az örökösödés — olyan társadalmi állapotok kategóriái, amelyek mellett már elkülönült kis (monogám) családok alakultak ki és fejlődésnek indult a csere. Mihajlovszkij úr példája éppen az ellenkezőjét bizonyitja annak, amit be akar bizonyitani.

Még egy helyet találunk Mihajlovszkij úrnál, ahol tényekre utal — s ez a maga nemében megint drágagyöngy! „Ami a nemzetségi kötelékeket illeti — folytatja Mihajlovszkij úr a materializmus helyesbitését —, ezek a civilizált népek történetében elhomályosultak, részben tényleg a termelési formák behatására" (megint egy kibúvó, mégpedig még nyilvánvalóbb. Miféle termelési formák? Üres frázis!), „részben azonban feloldódtak saját folytatásukban és általánositásukban — a nemzeti kötelékekben." Eszerint a nemzeti kötelékek a nemzetségi kötelékek folytatásai és általánositásai! Mihajlovszkij úr nyilvánvalóan abból a gyermekmeséből veszi társadalomtörténeti elgondolásait, amelyet a gimnazistáknak tanitanak. A társadalom története — eszerint az iskolás tudomány szerint — abban áll, hogy kezdetben volt a család, minden társadalom sejtje*, aztán — úgymond — a család törzzsé, a törzs pedig állammá terebélyesedett. Az, hogy Mihajlovszkij úr ezt a gyerekes badarságot fontoskodó képpel

* Ez tisztára polgári gondolat: a szétforgácsolt, kis családok csak a polgári rend uralma alatt váltak uralkodó formává; a történelemelőtti időkben teljesen hiányoztak. Semmi sem jellemzőbb a burzsoára, mint az, hogy a mai rend vonásait átviszi minden korra és népre.

szajkózza, minden egyébtől eltekintve — csak arról tanuskodik, hogy a leghalványabb sejtelme sincs akár csak az orosz történelem menetéről. Ha a régi Oroszországgal kapcsolatban még lehetett beszélni nemzetségi szervezetről, kétségtelen, hogy a középkorban, a moszkvai állam korában ezek a nemzetségi kötelékek már nem voltak meg, vagyis az állam egyáltalán nem nemzetségi szövetségeken, hanem területi kapcsolatokon alapult: a földesurak és a kolostorok különböző helyekről parasztokat szedtek össze s az ilymódon alakult közösségek tisztára területi szervezeteket alkottak. De nemzeti kötelékekről a szó tulajdonképpeni értelmében az akkori időben aligha lehetett szó: az állam egyes „földekre", sőt részben fejedelemségekre hullott szét, amelyek megtartották egykori önkormányzatuk élő nyomait, közigazgatásuk sajátosságait, néha saját csapataikat (az egyes bojárok saját csapataikkal vonultak hadba), saját vámhatáraikat stb. Csak az orosz történelem újkorát (körülbelül a XVII. századtól) jellemzi e területek, földek és fejedelemségek tényleges egybeolvadása egy egésszé. Ezt az egybeolvadást nem a nemzetségi kötelékek idézték elő, tisztelt Mihajlovszkij úr, sőt még a folytatásuk és általánosításuk sem: a csere erősödése az egyes területek közt, a fokozatosan fejlődő áruforgalom, a kis helyi piacok országos orosz piacban való összpontosulása idézte elő. Minthogy pedig ennek a folyamatnak vezetői és urai a kapitalista kereskedők voltak, a nemzeti kötelékek megteremtése nem volt egyéb, mint a polgári kötelékek megteremtése. Mihajlovszkij úr mindkét esetben, mikor tényekre utalt, csak saját magát ütötte agyon és nem adott nekünk egyebet, mint példakép számba menő polgári közhelyeket —, „közhelyeket" azért, mert az örökösödés intézményét a gyermektermeléssel és annak pszichikájával, a nemzetiséget pedig — a nemzetségi kötelékekkel magyarázta; „polgáriakat" — mert egy bizonyos (a cserén alapuló) társadalmi alakulat kategóriáit és felépítményeit éppoly általánosaknak és örökérvényűeknek vette, mint a gyermeknevelést és a „közvetlen" nemi kötelékeket.

A legnagyobb mértékben jellemző itt, hogy mihelyt szubjektív filozófusunk a frázisokról megpróbált áttérni

a konkrét, tényeken alapuló megállapításokra — máris nyakig ült a pocsolyában. És úgylátszik pompásan érzi magát ebben a nem éppen tiszta helyzetben: ül szépen, tetszeleg magának és fröcsköli a sarat maga körül. Amikor például meg akarja cáfolni azt a tételt, hogy a történelem az osztályharc eseményeinek sorozata, s miután nagyképűen kijelentette, hogy ez „szélsőség“, ezeket mondja: „A Marx alapította nemzetközi munkásszövetség[28], amelyet az osztályharc céljaira szerveztek, nem akadályozta meg a francia és a német munkásokat abban, hogy egymást kölcsönösen mészárolják és tönkretegyék“, ami szerinte azt bizonyítja, hogy a materializmus nem számolt le „a nemzeti hiúság és a nemzeti gyűlölet démonával“. Ez az állítás azt bizonyítja, hogy a kritikus még csak távolról sem értette meg azt a tényt, hogy ennek a gyűlöletnek legfőbb alapját a kereskedelmi és ipari burzsoáziának nagyon is reális érdekei alkotják, s hogy amikor a nemzeti érzésről, mint önálló tényezőről beszélnek, csak elkenik a dolog lényegét. Egyébként már láttuk, hogy mily egetverő elgondolása van filozófusunknak a nemzetiségről. Mihajlovszkij úr csak burenyini[29] gúnnyal képes említeni az Internacionálét: „Marx a feje a nemzetközi munkásszövetségnek, amely felbomlott ugyan, de állítólag fel fog támadni“. Persze, akik a nemzetközi szolidaritás nec plus ultráját* az „igazságos“ csere rendszerében látják, amiről a „Russzkoje Bogatsztvo“ 2. számában a belföldi hírek rovatvezetője nyárspolgári lapossággal ötöl-hatol, és nem értik meg, hogy a csere, az igazságos is, meg a nem igazságos is, mindig feltételezi és magában foglalja a burzsoázia uralmát, s hogy a cserén alapuló gazdasági szervezet megsemmisítése nélkül a nemzetközi összeütközések megszüntetése lehetetlen, azok részéről, persze, érthető, hogy az Internacionále számára nincsen egyebük gúnyos megjegyzéseknél. Akkor érthető, hogy Mihajlovszkij úr sehogy se tudja felfogni azt az egyszerű igazságot, hogy a nemzeti gyűlölet ellen nincs más harci eszköz, mint az elnyomottak osztályának szervezése és tömörítése az elnyomó osztályok elleni harcra minden egyes országban, mint az ilyen

---

* — netovábbját. — *Szerk.*

nemzeti munkásszervezetek egyetlen nemzetközi munkáshadsereggé egyesítése, amely harcol a nemzetközi tőke ellen. Ami pedig azt illeti, hogy az Internacionále nem akadályozta meg a munkásokat abban, hogy egymást mészárolják — elég, ha emlékeztetjük Mihajlovszkij urat a Kommün eseményeire, amelyek megmutatták, hogy milyen magatartást tanusít a valóságban a szervezett proletariátus a háborút viselő uralkodó osztályokkal szemben.

Ami Mihajlovszkij úrnak ebben az egész vitájában különösen felháborító, az éppen a módszere. Ha elégedetlen az Internacionále taktikájával, ha nem osztja azokat az eszméket, amelyek jegyében az európai munkások szerveződnek — legalább egyenesen és nyiltan bírálná azokat, s kifejtené a maga felfogását a célszerűbb taktikáról, a helyesebb nézetekről. De ő semmiféle határozott, világos ellenvetést nem tesz, s csak úgy beleveti imitt-amott frázisainak dagadó tengerébe az értelmetlen gúnyszavakat. Hát hogyne neveznők ezt sárral való fröcskendezésnek? Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az Internacionále eszméit és taktikáját Oroszországban legálisan nem engedik védeni. Ugyanilyen módszerekkel él Mihajlovszkij úr akkor is, amikor az orosz marxistákkal vitatkozik: sajnálja a fáradságot egyik vagy másik tételük lelkiismeretes és pontos megformulázásától, hogy azután egyenes és határozott bírálatot gyakorolhasson felettük; — ehelyett inkább a marxista érvelés hallomásból ismert töredékeibe kapaszkodik bele és meghamisítja azokat. Itéljen maga az olvasó: „Marx sokkal okosabb és sokkal műveltebb volt, semhogy azt gondolta volna, hogy éppen ő fedezte fel a társadalmi jelenségek szükségszerűségének és törvényszerűségének eszméjét ... A (marxista létra)* alacsonyabb fokain

* Ezzel az értelmetlen kifejezéssel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Mihajlovszkij úr különveszi Marxot (aki sokkal okosabb és sokkal műveltebb, semhogy kritikusunk ezt vagy azt a tételét egyenesen és nyiltan bírálhatná), azután Engels következik („nem olyan alkotó elme"), majd később többé-kevésbbé önálló emberek jutnak sorra, mint Kautsky — és a többi marxista. De milyen komoly értelme lehet ennek az osztályozásnak? Ha a kritikus nincs megelégedve Marx népszerűsítőivel — ki akadályozza abban, hogy Marx szellemében kijavítsa őket? De semmi effélét nem tesz. Nyilván szellemeskedni akart, de csak laposságokat mondott.

nem tudják“ (t. i. azt, hogy „a történelmi szükségszerűség eszméje nem újdonság, amelyet Marx talált vagy fedezett fel, hanem régóta megállapitott igazság“), „vagy legalábbis csak homályosan sejtik, hogy mennyi szellemi erőt és energiát forditottak századokon át ennek az igazságnak megállapitására“.

Érthető, hogy az efféle állítások valóban hatást gyakorolhatnak olyan közönségre, amely most hall először a marxizmusról, s ennél a kritikus könnyen elérheti célját: torzíthat, csúfolódhat és „diadalmaskodhat“ (mint mondják, így beszélnek Mihajlovszkij úr cikkeiről a „Russzkoje Bogatsztvo“ munkatársai). Mindenki, aki Marxot csak némileg is ismeri, rögtön meglátja, hogy mily hazug és dagályos módszerek ezek. Ha az ember nem ért is egyet Marx-szal, azt nem vitathatja el, hogy a legteljesebb határozottsággal fogalmazta meg azokat a nézeteit, amelyek a korábbi szocialisták nézeteihez viszonyitva „újdonságot“ jelentettek. Újdonságuk magyarázata az, hogy míg a korábbi szocialisták nézeteik megokolására elégnek tartották, ha megmutatták, mennyire el vannak nyomva a tömegek a fennálló rendszerben, ha megmutatták az olyan rend előnyeit, amelyben mindenki azt kapná, amiért ő maga megdolgozott, ha megmutatták, hogy ez az eszményi rend megfelel az „emberi természetnek“, az észszerű, erkölcsös élet fogalmának stb., addig Marx úgy vélte, hogy lehetetlenség beérni az ilyen szocializmussal. Marx nem érte be a modern társadalmi rend puszta jellemzésével, megítélésével és elitélésével, hanem tudományosan magyarázta meg azzal, hogy ezt a modern, a különböző európai és nem európai államokban különböző társadalmi rendet közös alapra — a kapitalista társadalmi alakulatra vezette vissza, amelynek funkcionálási és fejlődési törvényeit tárgyilagos elemzés alá vette (kimutatta, hogy ebben a rendben a kizsákmányolás *szükségszerű)*. Éppoly lehetetlennek tartotta, hogy beérje azzal a puszta állítással, amely szerint egyesegyedül a szocialista rend felel meg az emberi természetnek — mint a nagy utópikus szocialisták és szánalmas utódaik, a szubjektív szociológusok, mondták. Marx a tőkés rend ugyanilyen *tárgyilagos* elemzésével bebizonyította, hogy annak *szükségszerűen* át kell változnia szocialista renddé.

(Arra a kérdésre, hogy miképpen bizonyította be és milyen ellenvetéssel válaszolt Mihajlovszkij úr — még visszatérünk.) Ez a forrása a szükségszerűségre való hivatkozásnak, ami a marxistáknál oly gyakran előfordul. Hogy Mihajlovszkij úr kiforgatta a kérdést, az nyilvánvaló: mellőzte az elmélet egész ténytartalmát, egész lényegét, s olyan színben tüntette fel a dolgot, mintha az egész elmélet egy szóra, a „szükségszerűség“ szóra támaszkodna („egyesegyedül erre hivatkozni bonyolult gyakorlati dolgokban nem szabad“), mintha ennek az elméletnek *bizonyítéka* az volna, hogy így követeli a történelmi szükségszerűség. Más szavakkal, Mihajlovszkij úr elhallgatta a tan tartalmát, belekapaszkodott annak egyik kifejezésébe és most újra a körül az „egyszerűen semmitmondó gondolatköröcske“ körül akrobatáskodik, amellyé ő maga igyekezett Marx tanításait átalakítani. Mi természetesen nem fogjuk e kedvtelésében követni, minthogy ezt a dolgot már eléggé ismerjük. Ám hadd hányja a bukfencet Burenyin úr szórakozására és megelégedésére (aki a „Novoje Vremjá“-ban[30] nemhiába cirógatta meg Mihajlovszkij úr fejét), s miután Marxnak tisztelgett, hadd ugassa meg búvóhelyéről: „vitája az utópistákkal és idealistákkal amúgy is egyoldalú“, vagyis akkor is, ha érveit a marxisták megismételnék. Mi az ilyen kirohanásokat semmiképpen sem nevezhetjük másnak, mint csaholásnak, minthogy ezzel a vitával kapcsolatban *egyetlen*, a szó szoros értelmében véve egyetlen tényeken alapuló, határozott, ellenőrizhető ellenvetést sem hozott fel velünk szemben, úgyhogy bármennyire szeretnénk is beszélgetésbe elegyedni erről a tárgyról — mivel ennek a vitának Oroszországban a szocialista mozgalom kérdéseinek megoldása szempontjából rendkívüli fontosságot tulajdonítunk —, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a csaholásra válaszoljunk és csak vállat vonhatunk:

> Ej, pincsi, de nagy a tudományod —
> Megugatod az elefántot!

Nem érdektelen Mihajlovszkij úr ezután következő elmélkedése a történelmi szükségszerűségről, mert legalább részben megmutatja nekünk „ismert szociológusunk“

(ennek a címnek örvend Mihajlovszkij úr, V. V. úrral együtt a mi „művelt társadalmunk“ szabadelvű képviselőinél) tényleges eszmei fegyvertárát. Azt mondja, hogy a „történelmi szükségszerűség eszméje és az egyén tevékenységének jelentősége közt konfliktus van“, hogy a közéleti személyiségek tévednek, ha magukat cselekvőknek tekintik, holott ők „mozgatottak“, „bábuk, amelyeket titokzatos háttérből a történelmi szükségszerűség immanens törvényei rángatnak“ — ezt a következtetést kell, úgymond, levonni ebből az eszméből, amely ezért megérdemli a „terméketlen“ és „szétfolyó“ jelzőt. Talán nem minden olvasó érti meg, honnan vette Mihajlovszkij úr mindezt a badarságot — a dróton rángatott bábukat stb. A helyzet az, hogy ez — a determinizmus és az erkölcs, a történelmi szükségszerűség és az egyén jelentősége közötti konfliktus gondolata — a mi szubjektív filozófusunk egyik kedvelt vesszőparipája. Erről már egész papírhegyeket írt és temérdek érzelgős nyárspolgári ostobaságot fecsegett össze, hogy ezt az összeütközést az erkölcs és az egyén javára döntse el. A valóságban itt semmiféle összeütközés nincsen: ezt Mihajlovszkij úr találta ki, mert attól tartott (és nem alaptalanul), hogy a determinizmus kihúzhatná a neki olyan kedves nyárspolgári erkölcs lába alól a talajt. Amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi cselekedetek szükségszerűségét és elveti a szabadakarat ostoba meséjét, a legkevésbbé sem semmizi ki sem az emberi észt, sem az emberi lelkiismeretet, sem az ember cselekedeteinek értékelését. Éppen ellenkezőleg, csakis a determinista felfogás teszi lehetővé, hogy mindezt pontosan és helyesen értékeljük, s ne hárítsunk mindent tetszés szerint a szabadakaratra. Ugyanígy a történelmi szükségszerűség gondolata sem csökkenti a legkevésbbé sem az egyén szerepét a történelemben: az egész történelem az egyének cselekedeteiből tevődik össze, akik kétségtelenül cselekvők. Az igazi kérdés, amely az egyén társadalmi tevékenységének értékelésénél felmerül, az, hogy milyen feltételek biztosítják e tevékenység sikerét? Mi kezeskedik azért, hogy ez a tevékenység nem marad elkülönült cselekedet, amely elmerül az ellentétes cselekedetek tengerében? Ez a lényege annak a kérdésnek is, amelyet a szociál-

demokraták és a többi orosz szocialista különbözőképpen oldanak meg: miképpen kell bevonni a szocialista rend megvalósítására irányuló tevékenységbe a tömeget, hogy az komoly eredményre vezessen? Látnivaló, hogy ennek a kérdésnek eldöntése egyenesen és közvetlenül attól függ, milyen elképzelésünk van az oroszországi társadalmi erők csoportosulásáról, az osztályok harcáról, amelyből az orosz valóság kialakul — és Mihajlovszkij úr megint csak kerülgette a kérdést, anélkül, hogy szabatos feltevését még csak meg is kísérelte és valamilyen megoldását még csak meg is próbálta volna. A kérdés szociáldemokrata szellemben történő megoldása, mint tudjuk, azon a nézeten alapul, hogy az orosz gazdasági viszonyok polgári társadalmat képviselnek, s hogy ebből csak egy kivezető út lehetséges, amely szükségszerűen következik magának a burzsoá rendnek lényegéből, s ez az út — a proletariátus osztályharca a burzsoázia ellen. Nyilvánvaló, hogy a komoly kritikának vagy az ellen a nézet ellen kellene irányulnia, hogy a mi rendünk polgári rend, vagypedig a rend lényegével és fejlődéstörvényeivel kapcsolatos felfogás ellen; de Mihajlovszkij úr még csak nem is gondol arra, hogy komoly kérdésekkel vesződjék. Jobbnak látja olyan tartalmatlan frázisokkal intézni el a dolgot, hogy a szükségszerűség — túlságosan általános kapocs stb. De hát minden eszme túlságosan általános kapoccsá lesz, Mihajlovszkij úr, ha ön, mint egy füstölt halból, előbb eltávolítja belőle az egész tartalmat, azután pedig a megmaradt bőrön rágódik! Ez a bőrdarab, amely a mának igazán komoly, égető kérdéseit takarja — Mihajlovszkij úr kedvenc területe, s ő például különös büszkeséggel hangsúlyozza, hogy „az ökonómiai materializmus nem veszi figyelembe vagy helytelenül világítja meg a hős és a tömeg kérdését". Mint látni méltóztatnak, az a kérdés, hogy tulajdonképpen milyen osztályok harcából és milyen talajon alakul ki a mai orosz valóság — Mihajlovszkij úr számára valószínűleg túlságosan általános és ő ezt mellőzi. Viszont az a kérdés, hogy milyen a viszony a hős és a tömeg között, tekintet nélkül arra, hogy ez a tömeg munkásokból, parasztokból, gyárosokból vagy földbirtokosokból áll-e — ez a kérdés őt rendkívül érdekli. Lehet, hogy ezek csak-

ugyan „érdekes" kérdések, de aki azt veti a materialisták szemére, hogy minden erejüket olyan kérdések megoldására fordítják, amelyek közvetlenül a dolgozó osztály felszabadításával függnek össze — az egyesegyedül a filiszteri tudomány kedvelője és semmi egyéb. A materializmus „bírálatának" (?) befejezéseként Mihajlovszkij úr még egy kísérletet tesz arra, hogy a tényeket hamisan világítsa meg és ismételten becsempész valamit. Miután kétségbe vonta Engels véleményének helyességét, amely szerint a „Tőké"-t a hivatalos közgazdászok[31] agyonhallgatták (cáfolatul azt a furcsa érvet hozza fel, hogy Németországban sok egyetem van!), Mihajlovszkij úr ezeket mondja: „Marx az olvasóknak korántsem éppen ezt a körét (a munkásokat) tartotta szem előtt, s a tudomány embereitől is várt valamit". Ez egyáltalán nem igaz: Marx kitűnően megértette, hogy mily kevéssé számíthat elfogulatlan és tudományos bírálatra a tudomány polgári képviselői részéről, s a „Tőke" második kiadásának utószavában errevonatkozóan egész határozottan nyilatkozott. Ott azt mondja: „Az a megértés, amellyel a «Tőke» a német munkásosztály széles köreiben gyorsan találkozott, munkámnak legjobb jutalma. Mayer úr, bécsi gyáros, aki gazdasági kérdésekben polgári álláspontot foglal el, a német-francia háború idején kiadott füzetében találóan kifejtette, hogy az a nagy elméleti érzék (der grosse theoretische Sinn), amely örökös német tulajdonnak számított, Németország ú. n. művelt osztályaiból teljesen kiveszett, ellenben munkásosztályában újraéled"[32].

A becsempészés megint a materializmus ellen irányult és teljesen az előbbinek mintájára készült. „Az elméletet (a materializmust) tudományosan sohasem alapozták meg és sohasem ellenőrizték." Így szól a tétel. — Bizonyíték: „Egyes történelmi tartalmú, jól sikerült lapok Engelsnél, Kautskynál és másoknál (mint például Blos elismerést érdemlő munkájában) meglehetnének a gazdasági materializmus címkéje nélkül is, minthogy (ügyeljünk erre a „minthogy"-ra!) valóban (sic!) tekintetbe veszik bennük az egész társadalmi életet, ha mindjárt erősebben pengetik is a gazdasági húrokat". Következtetés . . .: „a tudományban az ökonómiai materializmus nem igazolódott be".

Ismert fogás! Mihajlovszkij úr, csakhogy bebizonyítsa, hogy az elmélet nincs megalapozva — először elferdíti, mivel ráfogja azt a badarságot, hogy nem szándékszik figyelembe venni az egész társadalmi életet — holott éppen ellenkezőleg, a materialisták (marxisták) voltak az első szocialisták, akik felvetették azt a kérdést, hogy a társadalmi életnek nemcsak gazdasági oldalát kell elemezni, hanem minden oldalát* —, majd megállapítja, hogy a materialisták „valóban" „jól" magyarázták meg a gazdasággal az egész társadalmi életet (olyan tény, amely a szerzőt nyilvánvalóan megcáfolja) —, végül pedig arra a következtetésre jut, hogy a materializmus „nem igazolódott be". Ellenben az ön csempészete, Mihajlovszkij úr, nagyszerűen beigazolódott!

Ez minden, amit Mihajlovszkij úr a materializmus „megcáfolására" felhoz. Ismétlem, itt nincs semmiféle bírálat, csak üres nagyigényű fecsegés. Kérdezzenek meg bárkit — milyen ellenvetést hozott fel Mihajlovszkij úr azzal a nézettel szemben, hogy a termelési viszonyok szolgálnak a többi viszony alapjául? mivel cáfolta meg a társadalmi alakulat fogalmának helyességét, amelyet Marx a materialista módszer segítségével dolgozott ki, s annak helyességét, hogy ezeknek az alakulatoknak a

* Ez egészen világosan jutott kifejezésre a „Tőké"-ben és a szociáldemokraták taktikájában, a korábbi szocialistákhoz képest. Marx egyenesen követelte, hogy ne szorítkozzanak a dolog gazdasági oldalára. 1843-ban, egy tervbevett folyóirat programját vázolva, Marx ezt írta Rugé-nak: „Az egész szocialista elv is csak az egyik oldalt képviseli ... Nekünk éppúgy törődnünk kell a társadalmi élet másik oldalával is, az ember elméleti létével, tehát bírálat tárgyává kell tennünk a vallást, a tudományt stb. ... Miként a *vallás* az emberiség elméleti harcainak, ugyanúgy a *politikai állam* az emberiség gyakorlati harcainak tartalomjegyzéke. Így tehát a politikai állam a maga formáinak keretében sub specie rei publicae" (politikai szempontból) „minden társadalmi harcot, szükségletet, igazságot kifejez. Ezért tehát egyáltalában nem jelent leszállást a hauteur des principes-ről (elvi magaslatról — *Szerk.*), ha akár a legkiváltképpen politikai kérdést, például a rendi és képviseleti rendszer közti különbséget — kritika tárgyává tesszük, minthogy ez a kérdés a *politika* nyelvén fejezi ki az ember uralma és a magántulajdon uralma közti különbséget. Tehát a bírálónak nemcsak szabad, hanem kell is ezekkel a politikai kérdésekkel (amelyek a merev szocialisták szerint nem érdemelnek figyelmet) foglalkoznia"[33].

fejlődése olyan mint valami természettörténeti folyamat? hogyan bizonyította be legalábbis azoknak az íróknak munkáin, akiket ő maga idéz, hogy a különféle történelmi kérdések materialista magyarázatai helytelenek? — s mindenki azt fogja felelni: semmiféle ellenvetést sem hozott fel, semmivel sem cáfolt meg semmit, semilyen helytelenségre sem mutatott rá! Csak kerülgette a kérdéseket, miközben arra törekedett, hogy frázisokkal mázolja el a dolog lényegét s mellékesen különféle semmitmondó kibúvókat fundált ki.

Az ilyen kritikustól nehezen várhatunk valami komolyat, amikor a „Russzkoje Bogatsztvo" 2. számában folytatja a marxizmus megcáfolását. A különbség csak annyi, hogy találékonysága a csempészet terén már kimerült és most mások csempészáruit kezdi felhasználni.

Mindjárt az elején születlenségeket hord össze a társadalmi élet „bonyolultságáról", hogy hiszen, úgymond, még a galvanizmus is kapcsolatba hozható az ökonómiai materializmussal, minthogy Galvani kísérletei Hegelre is „benyomást produkáltak". Bámulatraméltó szellemesség! Ugyanilyen sikerrel Mihajlovszkij urat is kapcsolatba hozhatnánk a kínai császárral! Mi következik ebből, hacsak nem az, hogy vannak emberek, akiknek élvezet, ha szamárságot beszélhetnek?!

„A dolgok történelmi menetének lényegét — folytatja Mihajlovszkij úr —, amely általában megfoghatatlan, az ökonómiai materializmus tana sem fogta fel, habár ez nyilván két pillérre támaszkodik: arra a felfedezésre, hogy a termelés és a csere formái határoznak meg mindent, és a dialektikus folyamat elvitathatatlanságára."

Így tehát a materialisták a dialektikus folyamat „elvitathatatlanságára" támaszkodnak! vagyis társadalomtudományi elméletüket Hegel triádáira alapítják. Azzal a sablonos váddal találkozunk itt, amely a marxistáknak a hegeli dialektikát veti a szemükre, s amelyet Marx polgári kritikusai — azt hittük — már éppen eléggé elcsépeltek. Ezek az urak, minthogy lényeges ellenvetést a tannal szemben felhozni nem tudtak, Marx kifejezési módjába kapaszkodtak bele, az elmélet eredetét támadták, s azt hitték, hogy ezzel aláássák annak lényegét. Mihajlovszkij úr minden ceremónia nélkül szintén ilyesfajta

módszerhez folyamodik. Alkalmat erre Engels Dühring ellen írt művének egyik fejezete szolgáltatott. Engels, Dühringgel vitatkozva, aki Marx dialektikáját támadta, azt mondja, hogy Marxnak soha esze ágában sem volt, hogy a hegeli triádák segítségével bármit is „bebizonyítson", hogy Marx csak a tényleges folyamatot vizsgálta és kutatta, s az elmélet egyetlen kritériumának azt ismerte el, hogy megegyezik a valósággal. Ha emellett olykor megtörtént, hogy valamely társadalmi jelenség fejlődése megfelelt a hegeli sémának: tétel — tagadás — a tagadás tagadása, ebben semmi csodálni való nincsen, minthogy a természetben ez egyáltalában nem ritkaság. És Engels példákat hoz fel a természettudomány köréből (az árpaszem fejlődése) és a társadalomtudomány köréből, amikor is rámutat például arra, hogy eleinte ősközösségi rend volt, majd — magántulajdon, s azután — a munkának kapitalista társadalmasítása; vagy hogy először primitív materializmus, azután — idealizmus és végül — tudományos materializmus volt stb. Mindenki előtt világos, hogy Engels érveléseinek súlypontja azon van, hogy a materialisták feladata a valóságos történelmi folyamat helyes és pontos ábrázolása, hogy a makacs ragaszkodás a dialektikához, olyan példák kiválogatása, amelyek a triáda helyességét bizonyítják, nem egyéb, mint annak a hegelizmusnak maradványa, amelyből a tudományos szocializmus kinőtt, a hegelizmus kifejezési módjának maradványa. Valóban, ha egyszer határozottan kijelentették, hogy ostobaság a triádákkal bármit is „bizonyítani", s hogy erre senki még csak nem is gondolt, mi jelentősége lehet a „dialektikus" folyamatokból vett példáknak? Nem világos-e, hogy ez csak utalás a tan eredetére és semmi egyéb? Mihajlovszkij úr maga is érzi ezt, amikor megjegyzi, hogy valamely elméletnek nem szabad bűnül felróni eredetét. Ahhoz azonban, hogy Engels fejtegetéseiben valami egyebet, többet lássunk, mint utalást az elmélet eredetére, nyilvánvalóan azt kellene bebizonyítani, hogy a materialisták akárcsak egy történelmi *kérdést* is nem a megfelelő tények, hanem a triáda segítségével oldottak meg. Megkísérelte-e Mihajlovszkij úr ennek bebizonyítását? A legkevésbbé sem. Ellenkezőleg,

ő maga kénytelen volt elismerni, hogy „Marx az üres dialektikus sémát annyira megtöltötte valóságos tartalommal, hogy ezt a sémát leemelhetjük a tartalomról, mint a fedőt a fazékról, anélkül, hogy valami is megváltoznék“ (arról a kivételről, amelyet itt Mihajlovszkij úr — a jövőt illetőleg — tesz, alább még szólunk). De ha ez így van, miért foglalkozik Mihajlovszkij úr olyan buzgón ezzel a semmit meg nem változtató fedővel? Miért állítja, hogy a materialisták a dialektikus folyamat elvitathatatlanságára „támaszkodnak“? Miért jelenti ki, miközben a fedő ellen hadakozik, hogy a tudományos szocializmus egyik „pillére“ ellen harcol, amikor ez egyenesen valótlanság?

Magától értetődően nem fogom vizsgálni, hogy mi módon elemzi Mihajlovszkij úr a triádákkal kapcsolatos példákat, mert — ismétlem — ennek semmi köze sem a tudományos materializmushoz, sem az orosz marxizmushoz. De érdekes kérdés: tulajdonképpen mi oka volt Mihajlovszkij úrnak arra, hogy a marxisták viszonyát a dialektikához ennyire elferdítse? Két oka volt: először, Mihajlovszkij úr hallotta, hogy harangoznak, csak nem tudja hol; másodszor, Mihajlovszkij úr még egy hamisítást követett el (vagy helyesebben — tulajdonított el Dühringtől).

Ad 1)*. A marxista irodalom olvasása közben Mihajlovszkij úr állandóan ilyen kifejezésekbe ütközött: a társadalomtudomány „dialektikus módszere“, „dialektikus gondolkodás“, megint csak a társadalmi kérdések körében (amelyről itt kizárólag szó van) és más hasonlókba. Gondolkodásának együgyűsége (még jó, ha csak együgyűsége) folytán azt hitte, hogy ennek a módszernek az a lényege, hogy minden társadalomtudományi kérdést a hegeli triáda törvényei szerint oldanak meg. Ha valamelyest figyelmesebben kezelte volna a dolgot, okvetlenül rá kellett volna jönnie, hogy ez a feltevés értelmetlen. Dialektikus társadalomtudományi módszernek — ellentétben a metafizikával — Marx és Engels semmi mást nem nevezett, mint a tudományos módszert, amelynek lényege az, hogy a társadalmat élő, folytonos fejlődésben levő szervezetnek tekintjük (nem

* Az első ponthoz. — *Szerk.*

pedig gépiesen egybekapcsolódó és az egyes társadalmi elemek mindenféle önkényes kombinációját megengedő valaminek), amelynek tanulmányozásához okvetlenül az adott társadalmi alakulatot képező termelési viszonyok tárgyilagos elemzése és ez alakulat funkcionálási és fejlődési törvényeinek tanulmányozása szükséges. A dialektikus módszer viszonyát a metafizikához (amely fogalomba kétségkívül a szubjektív szociológiai módszer is beletartozik) alább Mihajlovszkij úr saját fejtegetésének példáján igyekszünk majd szemléltetni. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy mindenki, aki a dialektikus módszer meghatározását és leírását akár Engelsnél (Dühring elleni vitájában: „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig"), akár Marxnál (különböző megjegyzések a „Tőké"-ben és a „Tőke" második kiadásához írt „Utószó"-ban, továbbá „A filozófia nyomorá"-ban)[34] olvasta, láthatja, hogy a hegeli triádáról még csak szó sem esik, ellenben minden oda torkollik, hogy a társadalmi fejlődést a társadalmi-gazdasági alakulatok fejlődésének kell tekinteni, amely olyan mint valami természettörténeti folyamat. Bizonyítékul, in extenso* idézem a dialektikus módszernek a „Vesztnyik Jevropi"[35] 1872. évi 5. számában megjelent leírását („A politikai gazdaságtani bírálat szempontja K. Marxnál")[36], amit Marx „A tőke" második kiadásához írt „Utószó"-ban idéz. Marx ott azt mondja, hogy a „Tőké"-ben követett módszerét rosszul értették meg. „A német kritikusok természetesen hegeli szofisztikáról ordítoznak." Hogy módszerét világosabban kifejtse, Marx idézi az említett cikkből annak leírását. Marx számára — mondja ez a cikk — csak egy a fontos: az, hogy megtalálja azoknak a jelenségeknek a törvényeit, amelyeknek vizsgálatával foglalkozik, amikoris különösen fontos számára változásuk, fejlődésük az egyik formából a másikba, a társadalmi viszonyok egyik rendjéből a másikba való átmenetük törvénye. Ezért Marx csak egyre törekszik: hogy pontos tudományos vizsgálat útján kimutassa a társadalmi viszonyok meghatározott rendjének szükségszerűségét, s hogy lehetőleg kifogástalanul megállapítsa azokat a tényeket, amelyek

* Egész terjedelmében. — *Szerk.*

kiindulási és támaszpontul szolgálnak számára. Ehhez teljesen elegendő, ha a jelenlegi rend szükségszerűségével együtt egy másik rend szükségszerűségét is kimutatja, amelynek az előzőből elkerülhetetlenül ki kell nőnie, akár hisznek ebben az emberek, akár nem, akár tudatában vannak ennek, akár nem. Marx a társadalom fejlődését úgy tekinti, mint valami olyan törvényeknek alávetett természettörténeti folyamatot, amelyek nemcsak nem függenek az emberek akaratától, tudatától, szándékaitól, hanem épp ellenkezőleg, meghatározzák akaratukat, tudatukat és szándékaikat. (Vegyék ezt tudomásul a szubjektivista urak, akik a társadalmi fejlődést, azon a címen, hogy az ember tudatos „célokat" tűz maga elé, bizonyos eszmények által vezetteti magát, különválasztották a természettörténeti fejlődéstől.) Ha a tudatos elem ilyen alárendelt szerepet játszik a kultúra történetében, akkor magától értetődik, hogy az a bírálat, amelynek tárgya maga a kultúra, a legkevésbbé alapulhat a tudat bármely formáján vagy bármely eredményén. Vagyis, nem az eszme, hanem csakis a külső objektív jelenség lehet a bírálat kiindulópontja. A bírálatnak abban kell látnia feladatát, hogy az adott tényt nem az eszmével, hanem egy másik ténnyel hasonlítja össze és állítja szembe; számára csak az a fontos, hogy mindkét tényt a lehető legalaposabban vizsgálja meg, s hogy az egyik a másikkal szemben valóban a fejlődés különböző mozzanatát alkossa, amikoris különösen szükséges, hogy éppoly pontosan vizsgálja meg az egyes fejlődésfokok sorrendjét, egymásutániságukat és a különböző fejlődésfokok közötti összefüggést. Marx éppen azt az eszmét tagadja, amely szerint a gazdasági élet törvényei mind a jelenre, mind a multra vonatkozólag egy és ugyanazok. Ellenkezőleg, minden egyes történelmi időszaknak megvannak a saját törvényei. A gazdasági élet a biológia más területein végbemenő fejlődéstörténethez hasonló jelenség. A régi közgazdászok nem értették meg a gazdasági törvények természetét, amikor a fizika és a vegytan törvényeivel hasonlították össze azokat. A jelenségek mélyebb elemzése azt mutatja, hogy a társadalmi szervezetek éppoly alaposan különböznek egymástól, mint a növényi és az állati szervezetek. Amikor Marx azt a célt

tűzi maga elé, hogy a tőkés gazdasági szervezetet ebből a szempontból tanulmányozza, nem tesz egyebet, mint szigorú tudományossággal formulázza meg azt a célt, amelyet a gazdasági élet minden pontos vizsgálatának maga elé kell tűznie. Az ilyen kutatás tudományos értéke az, hogy tisztázza azokat a külön (történelmi) törvényeket, amelyek valamely adott társadalmi szervezet keletkezését, fennállását, fejlődését, halálát s egy másik, magasabbrendű szervezettel való felváltását szabályozzák.

Íme, a dialektikus módszer leírása, amelyet Marx a „Tőké“-ről szóló temérdek folyóirat- és ujságcikkből kihalászott és német nyelvre fordított, mert — mint maga mondta — a módszernek ez a jellemzése teljesen pontos. Kérdezzük, hol történik itt említés akárcsak egy szóval is a triádákról, trichotómiákról, a dialektikus folyamat elvitathatatlanságáról és a többi badarságról, ami ellen Mihajlovszkij úr olyan vitézül hadakozik? És közvetlenül e leírás után Marx egyenesen kijelenti, hogy az ő módszere — Hegel módszerének „egyenes ellentéte“. Hegel szerint, a triáda dialektikus törvényeinek megfelelően, az eszme fejlődése határozza meg a valóság fejlődését. Természetesen csakis ebben az esetben lehet a triádák jelentőségéről, a dialektikus folyamat elvitathatatlanságáról beszélni. Nálam éppen fordítva — mondja Marx —, „az eszmei nem egyéb az anyagi tükörképénél“. S eképpen az egésznek a lényege: „a fennállónak és szükségszerű fejlődésének pozitív megértése“; a triádák számára nem marad más, mint a fedő és a bőr szerepe („kacérkodtam a sajátos hegeli kifejezési móddal“ — mondja Marx ugyanebben az „Utószó“-ban), amely csak filisztereket érdekelhet. De — kérdezzük most — hogyan vélekedjünk az olyan emberről, aki a tudományos materializmus egyik „pillérét“, vagyis a dialektikát akarta bírálni és az égvilágon mindenről beszélt, még a békákról és Napoleonról is, csak éppen arról nem, hogy mi is az a dialektika, csak arról nem, hogy valóban olyan-e a társadalom fejlődése mint valami természettörténeti folyamat? hogy helyes-e a társadalmi gazdasági alakulatoknak mint külön társadalmi szervezeteknek materialista felfogása? hogy helyes-e ezen alakulatok tárgyilagos

elemzésének módszere? hogy valóban nem a társadalmi eszmék határozzák-e meg a társadalom fejlődését, hanem fordítva, a társadalom fejlődése határozza meg a társadalmi eszméket? stb. Feltehető-e ebben az esetben, hogy csak megnemértésről van szó?

Ad 2)*. A dialektika e „bírálata" után Mihajlovszkij úr ráfogja Marxra, hogy a hegeli triáda „révén" bizonyító módszereket alkalmaz és persze győzelmesen hadakozik ellenük. „Ami a jövőt illeti — mondja —, a társadalom immanens törvényei kizárólag dialektikusan vannak felállítva." (Éppen ez az a fentebb említett kivétel.) Marx arravonatkozó fejtegetése, hogy a kapitalista fejlődés törvényei értelmében a kisajátítók kisajátítása elkerülhetetlen, „kizárólagosan dialektikus jellegű". Marx „eszménye" a föld és a tőke köztulajdonával kapcsolatban, „olyan értelemben, hogy az elkerülhetetlen és kétségtelen, kizárólag a hegeli három szemből álló lánc végébe kapaszkodik bele".

Mihajlovszkij úr ezt az érvet *teljesen* Dühringtől *vette át*, aki a „Kritische Geschichte der Nationaloekonomie und des Sozialismus"** (3. kiad. 1879. 486—487. old.) művében használta. De Mihajlovszkij úr egy szóval sem említi Dühringet. Egyébként ki tudja, lehet, hogy önállóan fundálta ki Marxnak ezt a meghamisítását?

Engels kitünő választ adott Dühringnek és minthogy Dühring bíráló sorait is idézi, megelégszünk Engels válaszával[87]. Az olvasó látni fogja, hogy teljes egészében Mihajlovszkij úrra is vonatkozik.

„«Ez a történelmi vázlat (az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozódás keletkezéstörténete Angliában) — mondja Dühring — Marx könyvének aránylag még a legjobb része és még jobb lenne, ha a tudományos mankón kívül nem támaszkodott volna még a dialektikus mankóra is. Jobb és világosabb eszközök híján ugyanis a Hegel-féle tagadás tagadásának kell itt bábáskodnia, ennek segítségével hozzák

* A második ponthoz. — *Szerk.*

** „A nemzetgazdaság és a szocializmus kritikai története". — *Szerk.*

világra a mult méhéből a jövendőt. Az egyéni tulajdon megszüntetése, amely a XVI. század óta a jelzett módon ment végbe — az első tagadás. Ezt egy második fogja követni, amelyet a tagadás tagadása, vagyis az ‚egyéni tulajdon‘ helyreállítása jellemez, de magasabb, a föld és a munkaeszközök közös tulajdonára alapított formában. Ha ezt az új ‚egyéni tulajdont‘ Marx úrnál egyúttal ‚társadalmi tulajdonnak‘ nevezik is, úgy ebben persze a Hegel-féle magasabb egység mutatkozik meg, amelyben az ellentmondás megszűnik (aufgehoben — speciális hegeli kifejezés), vagyis a hegeli szójáték szerint meg is van szüntetve, meg is van őrizve.

... A kisajátítók kisajátítása eszerint mintegy automatikus eredménye a történelmi valóságnak, annak anyagi külső viszonyaiban ... Az olyan hegeli mókák, amilyen a tagadás tagadása, megfontolt embert aligha tudna meggyőzni a föld- és tőkeközösség szükségszerűségéről. A Marx-féle elgondolások ködös korcsszülötte egyébként nem fogja meglepni azt, aki tudja, mit lehet kisütni a hegeli dialektikával, mint tudományos alappal, vagy helyesebben, milyen sületlenségeket kell belőle eredményül kapni. Annak számára, aki e fogásokban avatatlan, nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy az első tagadás Hegelnél a bűnbeesésnek, a második pedig a megváltáshoz vezető magasabb egységnek katekizmusi fogalma. Erre a vallás területéről kölcsönvett analógia-mókára persze aligha lehet a tények logikáját alapítani ... Marx úr nyugodtan megmarad az ő egyéni és egyben társadalmi tulajdona ködvilágában és tanítványaira bízza, oldják meg ők a mélyértelmű dialektikai talányt.» Ezt mondja Dühring úr.

Tehát — vonja le a következtetést Engels — a szociális forradalomnak, a föld és a munkával termelt termelési eszközök köztulajdonán alapuló társadalmi rend megteremtésének szükségességét Marx nem tudja másként bebizonyítani, csak azzal, hogy a Hegel-féle tagadás tagadására hivatkozik, s szocialista elméletét erre a vallásból kölcsönzött analógia-mókára alapítva, arra az eredményre jut, hogy a jövő társadalomban olyan tulajdon fog uralkodni, amely a megszüntetett ellentmondás hegeli

magasabb egységeként egyidejűleg egyéni és társadalmi tulajdon lesz*.

Tegyük egyelőre félre a tagadás tagadását, és vegyük szemügyre ezt az «egyidejűleg egyéni és társadalmi tulajdont». Dühring úr «ködvilágnak» nevezi ezt, s ebben, csodálatosképpen, tényleg igaza is van. Csakhogy sajnos nem Marx az, aki ebben a «ködvilágban» él, hanem megint maga Dühring úr... Hegel alapján helyesbíti Marxot, amennyiben egy tulajdon magasabb egységét csempészi bele, amelyről Marx egyetlen szót sem szólt.

Marx ezt mondja: «Ez a tagadás tagadása. Ez újból visszaállítja az egyéni tulajdont, de a kapitalista korszak vívmánya: a szabad munkások kooperációja, s a földnek és magának a munkával termelt termelési eszközöknek köztulajdona alapján. Az egyének saját munkáján nyugvó, szétaprózott magántulajdonnak tőkés tulajdonná való átváltoztatása természetesen sokkal hosszadalmasabb, keservesebb és nehezebb folyamat, mint a ténylegesen már társadalmi termelőüzemen nyugvó tőkés magántulajdon átváltoztatása társadalmi tulajdonná». Ennyi az egész. A kisajátítók kisajátítása útján létrehozott állapotot tehát úgy jellemzi, mint az egyéni tulajdon helyreállítását, de a földnek és magának a munkával termelt termelési eszközöknek társadalmi tulajdona «alapján». Ez mindenki számára, aki ért németül (vagy oroszul, Mihajlovszkij úr, minthogy a fordítás egészen

* Hogy Dühring nézeteinek ez a megfogalmazása teljesen ráillik Mihajlovszkij úr nézeteire is, azt Mihajlovszkij „Karl Marx J. Zsukovszkij úr ítélőszéke előtt" c. cikkének még a következő része is bizonyítja. Zsukovszkij úrral szemben, aki azt állította, hogy Marx — a magántulajdon védője, Mihajlovszkij úr Marx e sémájára mutat és a következőképpen magyarázza: „Marx sémájába belevitte a hegeli dialektika két közismert fogását: először is, a séma a hegeli triáda törvénye szerint épült; másodszor, a szintézis az ellentétek — az egyéni és a köztulajdon — azonosságán alapszik. Itt tehát az «egyéni» szónak mint a dialektikus folyamat láncszemének különös, tisztán feltételes értelme van, és arra semmi sem alapítható". Ezt olyan ember mondta, aki a legjobb szándékokkal van eltelve, aki az orosz közönség előtt a „szangvinikus" Marxot védelmébe vette a burzsoá Zsukovszkijjal szemben. És ezzel a jószándékkal olyan módon magyarázza Marxot, mintha az „fogásokra" alapítaná a folyamattal kapcsolatos elgondolását! Ebből Mihajlovszkij úr azt a hasznos tanulságot vonhatja le, hogy egyedül a jószándék, bármilyen dologban, vajmi keveset ér.

pontos), azt jelenti, hogy a társadalmi tulajdon a földre és a többi termelési eszközre terjed ki, az egyéni tulajdon pedig a termékekre, vagyis a fogyasztási cikkekre. És hogy a dolog hatesztendős gyermekek számára is érthető legyen, Marx az 56. oldalon (az orosz kiadás 30. oldalán) «szabad emberek egyesülését», tételezi fel, «akik közös termelési eszközökkel dolgoznak és egyéni munkaerejüket öntudatosan, mint *egy* társadalmi munkaerőt fejtik ki», tehát szocialista módra szervezett közösséget tételez fel és hozzáteszi: «Az egyesülés összterméke társadalmi termék. E termék egy része ismét termelési eszközül szolgál. Ez a rész társadalmi marad.» Egy másik részét azonban, mint létfenntartási cikket, az egyesülés tagjai fogyasztják el. «Ezt tehát fel kell köztük osztani.» Ez csak eléggé világos még Dühring úr számára is.

Az egyidejűleg egyéni és társadalmi tulajdon, ez a zagyva korcsképződmény, a hegeli dialektikából szükségszerűen következő eme születlenség, ez a ködvilág, ez a mélyértelmű dialektikus talány, amelynek megoldását Marx tanítványaira hagyja — újból csak Dühring úr szabad alkotása és elképzelése.

Mármost — folytatja Engels — milyen szerepet játszik Marxnál a tagadás tagadása? A 691. és a következő (az orosz kiadásban 648. és a következő) oldalakon összeállítja az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozódásra vonatkozó, az előző ötven (az orosz kiadásban harmincöt) oldalon át folytatott gazdasági és történelmi vizsgálódás végső eredményeit. A kapitalista korszak előtt, legalábbis Angliában, kisüzemi termelés folyt, a munkás termelési eszközeinek magántulajdona alapján. Az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozódás itt e közvetlen termelők kisajátítását, azaz a személyes munkán alapuló magántulajdon kiküszöbölését jelentette. Ez azáltal vált lehetővé, hogy az említett kisüzemi termelés a termelésnek és a társadalomnak csak szűk, primitív korlátaival fér össze, s ennek következtében a fejlődés bizonyos fokán létrehozza saját megsemmisülésének anyagi eszközeit. E megsemmisülés, az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag összpontosított termelési eszközökké változása alkotja a tőke előtörténetét. Mihelyt a mun-

kások proletárokká, termelési eszközeik pedig tőkévé változtak, mihelyt a kapitalista termelési mód saját lábára állt — a munka további társadalmasítása s a föld és más termelési eszközök (tőkévé való) további átváltoztatása, s ennek következtében a magántulajdonosok további kisajátítása új formát ölt. «Ami most kisajátításra vár, az már nem az önállóan gazdálkodó munkás, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés. Ez a kisajátítás maga a tőkés termelés immanens törvényeinek játéka útján, a tőkék összpontosítása útján megy végbe. Minden egyes tőkés sok másikat üt agyon. Ezzel az összpontosítással, vagyis sok kapitalistának kevés kapitalista általi kisajátításával karöltve egyre növekvő mértékben fejlődik a munkafolyamat kooperatív formája, a tudomány tudatos technológiai alkalmazása, a föld tervszerű közös kiaknázása, a munkaeszközök átváltozása csakis közösen használható munkaeszközökké és minden termelési eszköznek gazdaságosabb kihasználása azáltal, hogy kombinált, társadalmi munka termelési eszközeiként használják őket. Az ezen átváltozási folyamat minden előnyét bitorló és monopolizáló tőkemágnások számának folytonos csökkenésével együtt nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, az elfajulás, a kizsákmányolás tömege, de nő az egyre duzzadó s maga a tőkés termelő folyamat mechanizmusa által iskolázott, egyesített és megszervezett munkásosztály felháborodása is. A tőke bilincsévé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök összpontosítása és a munka társadalmasítása olyan pontot ér el, amelyen nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepesztik. Üt a tőkés magántulajdon órája. A kisajátítókat kisajátítják.»

És most kérdezem az olvasótól: hol vannak a dialektikusan kusza egymásbafonódások és képzetarabeszkek, hol van a zagyva és zavaros felfogás, amelynek következtében végül minden egyremegy, hol vannak a hívők számára végrehajtott dialektikus csodák, hol van a dialektikus titok-lim-lom, hol vannak a hegeli logosztannak megfelelő egymásbafonódások, amelyek nélkül, Dühring úr szerint, Marx nem képes végigvinni fejtegetéseit? Marx egyszerűen történelmileg kimutatja s itt röviden összefoglalja, hogy amint egykor a kisüzemi termelés saját fejlődése során

szükségszerűen létrehozta megsemmisülésének, azaz a kistulajdonosok kisajátításának feltételeit, ugyanúgy most a kapitalista termelési mód maga létrehozta azokat az anyagi feltételeket, amelyek következtében el kell pusztulnia. A folyamat történelmi folyamat, s ha egyúttal dialektikus is, ez nem Marx bűne, bármily kellemetlen is ez Dühring úr számára.

Csak most, miután történelmi és ökonómiai bizonyítását befejezte, folytatja Marx: «A tőkés termelési és kisajátítási mód, következésképpen a tőkés magántulajdon, az egyéni, a saját munkán alapuló magántulajdon első tagadása. A tőkés termelés tagadása maga a tőkés termelés által jön létre, egy természeti folyamat szükségszerűségével. Ez a tagadás tagadása» és így tovább (fentebb idézve).

Amikor tehát Marx a folyamatot a tagadás tagadásának nevezi, nem gondol arra, hogy ezzel bizonyítsa be a folyamat történelmileg szükségszerű voltát. Ellenkezőleg: miután történelmileg bebizonyította, hogy a folyamat részben már tényleg végbement, részben pedig ezután végbe kell mennie, egyben még olyan folyamatnak jellemzi, amely egy bizonyos dialektikai törvény szerint megy végbe. Ennyi az egész. Tehát ismét puszta hamisítás Dühring úr részéről, amikor azt állítja, hogy a tagadás tagadásának kell itt bábáskodnia, hogy segítségével hozzák világra a mult méhéből a jövendőt, vagy hogy Marx azt követeli, hogy bárki is a tagadás tagadásának hitelére hagyja magát meggyőzetni a föld- és tőkeközösség szükségszerűségéről“ (125. old.).

Az olvasó láthatja, hogy ez az egész kitünő válasz, amelyet Engels ad Dühringnek, teljes egészében Mihajlovszkij urat is illeti, aki szintén azt állítja, hogy Marxnál a jövő kizárólag a hegeli lánc végébe kapaszkodik bele, s hogy az elkerülhetetlenségéről való meggyőződés csakis a hiten alapulhat*.

---

* Ezzel kapcsolatban, úgy vélem, nem lesz felesleges megjegyeznünk, hogy Engels ezt a magyarázatot ugyanabban a fejezetben adja, ahol az árpaszemről, Rousseau tanításáról és a dialektikus folyamat egyéb példáiról beszél. Azt hinné az ember, hogy már egymagában az, hogy ezeket a példákat szembeállítjuk Engelsnek (és Marx-

Az egész különbség Dühring és Mihajlovszkij úr között a következő két jelentéktelen pontra vezethető vissza: először, Dühring, ámbár Marxról másként, mint habzó szájjal nem is tud beszélni, mégis szükségesnek vélte „Történet"-ének következő szakaszában megemlíteni, hogy Marx az utószóban a hegelizmus vádját határozottan visszautasítja. Mihajlovszkij úr ellenben elhallgatja Marxnak arra vonatkozó (fentebb idézett) teljesen határozott és világos fejtegetéseit, hogy mit ért dialektikus módszeren.

Másodszor, Mihajlovszkij úr második eredetisége abban áll, hogy minden figyelmét az igék időformáinak használatára összpontosította. Miért használja Marx, amikor a jövőről beszél, az igék jelen idejét? — kérdi filozófusunk diadalmas képpel. Errenézve, tisztelt kritikusunk, lapozzon fel bármely nyelvtant és meg fogja tudni, hogy a jelen időt a jövő helyett akkor használják, amikor ez a jövő elkerülhetetlennek és kétségtelennek tűnik fel. De miért van ez így, miért kétségtelen? — nyugtalankodik Mihajlovszkij úr oly nagy izgalmat tettetve, amelynek még a hamisítás igazolására is elegendőnek kell lennie. Marx erre is egészen határozott választ adott. Ezt a választ Mihajlovszkij úr elégtelennek vagy helytelennek tarthatja, de akkor azt is meg kell mutatnia, *miben* és *miért* hamis, ahelyett, hogy badarságokat fecseg a hegelizmusról.

Volt idő, amikor Mihajlovszkij úr nemcsak maga tudta, mi erre a felelet, hanem még másokat is kioktatott rá. Zsukovszkij úr — írta 1877-ben — joggal tarthatta kétségesnek Marx konstrukcióját a jövőről, de „nem volt erkölcsi joga" arra, hogy a munka társadalmasításának kérdését, „amelynek Marx óriási jelentőséget tulajdonított", mellőzze. No persze! Zsukovszkijnak 1877-ben nem volt erkölcsi joga arra, hogy a kérdést mellőzze, de Mihajlov-

---

nak, aki ezt a művet kéziratban olvasta) határozott kijelentéseivel, amelyek szerint szó sem lehet arról, hogy triádákkal akármit is be lehetne *bizonyítani*, vagy arról, hogy a valóságos folyamat ábrázolásába ezeket a triádákat, mint „feltételes láncszemeket" becsempésszék, — azt hinné az ember, hogy ez magában is teljesen elegendő annak megértésére, mily képtelenség a marxizmust hegeli dialektikával vádolni.

szkij úrnak 1894-ben megvan rá az erkölcsi joga! Talán, mert — quod licet Jovi, non licet bovi*?!

Akaratlanul is eszembe jut egy kuriózum a munka társadalmasításának felfogásáról, amint azt az „Otyecseszt-vennije Zapiszki"[38] egykor kifejtette. Az 1883-as évfolyam 7. számában valami Posztoronnyij[39] úr tollából megjelent egy „Levél a szerkesztőségnek", amely éppen úgy, mint Mihajlovszkij úr, talányosnak tartotta Marxnak a jövőre vonatkozó „konstrukcióját". „A munka társadalmi formája a kapitalizmus uralma alatt — így okoskodik ez az úr — lényegében azt jelenti, hogy néhány száz vagy ezer munkás egyazon helyiségben köszörül, üt, forgat, ráhelyez, aláhelyez, húz és még sok más efféle műveletet végez. E rend általános jellegét pedig kitűnően kifejezi ez a közmondás: «Ki-ki magáért, isten mindnyájunkért». Mi köze ennek a munka társadalmi formájához?"

Itt aztán nyomban látható, hogy mit értett meg ez az ember a dologból! „A munka társadalmi formája" azt „jelenti", hogy „egyazon helyiségben dolgoznak"!! És ilyen hajmeresztő gondolatok után, amelyek az egyik, még hozzá a jobbak közül való orosz folyóiratban jelentek meg, el akarják hitetni velünk, hogy a „Tőke" elméleti részét a tudomány általánosan elismerte. Igen, „az általánosan elismert tudomány", minthogy képtelen volt valamennyire is komoly ellenvetésekre a „Tőke" ellen, hajlongani kezdett előtte, s ugyanakkor tovább folytatta a legelemibb tudatlanságról tanuskodó kijelentéseit és az iskolás közgazdaságtan ócska közhelyeinek ismételgetését. E kérdésnél kissé meg kell állnunk, hogy megmutassuk Mihajlovszkij úrnak, mi a dolog lényege, amit ő, rendes szokása szerint, teljesen megkerült.

A munka társadalmasítása a kapitalista termelés által egyáltalán nem abban áll, hogy az emberek egyazon helyiségben dolgoznak (ez csak egy kis része a folyamatnak), hanem abban, hogy a tőkék összpontosításával együtt a társadalmi munka specializálódik, az ipar minden ágában csökken a tőkések száma és nő a külön iparágak száma; —

* — Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad az ökörnek. — *Szerk.*

abban, hogy a termelés sok elaprózott folyamata egyetlen társadalmi termelési folyamattá egyesül. Amikor például a kusztár takácsipar korában a kistermelők maguk fonták és dolgozták fel szövetté a fonalat, kevés iparággal volt dolgunk (a fonás és a szövés egybeolvadt). Ezzel szemben, amikor a kapitalizmus társadalmasítja a termelést, a külön iparágak száma nő: külön fonják és külön szövik a gyapotot; már maga ez a tagozódás és a termelés összpontosítása új iparágakat hoz létre — a gépipart, kőszénbányászatot stb. Az ipar minden egyes, most már erősebben specializált ágában állandóan csökken a tőkések száma. Ez azt jelenti, hogy a termelők közti társadalmi kapocs mindjobban erősödik s a termelők egy egésszé kovácsolódnak egybe. A szétszórt kistermelők mindegyike egyszerre több műveletet végzett s ezért aránylag független volt a többitől: ha például a kézműves maga vetette a lent, maga font és szőtt — majdnem független volt a többitől. A szétszórt kistermelőknek erre a rendszerére (és csakis erre) illett a közmondás: „Ki-ki magáért, isten mindnyájunkért“, vagyis a piac ingadozásainak anarchiája. Egészen másként áll a dolog, mikor a kapitalizmus folytán elértük a munka társadalmasítását. A szövőgyáros függ a gyapotfonóipar gyárosától; ez utóbbi a kapitalista ültetvényestől, aki a gyapotot termelte, a gépgyár tulajdonosától, a kőszénbánya tulajdonosától stb. stb. Az eredmény az, hogy egyetlenegy tőkés sem tud meglenni a többi nélkül. Világos dolog, hogy a közmondás: „Ki-ki magáért“ — ilyen rendszerre egyáltalán nem alkalmazható: itt már minden egyes valamennyi számára dolgozik és valamennyi minden egyes számára (az isten számára pedig nem marad hely — sem mint a fellegekben járó képzelet alkotásának, sem mint a földi „aranyborjúnak“). A rendszer jellege gyökeresen megváltozik. Ha a szétszórt kisüzemek idején valamelyikben megállt a munka — ez a társadalomnak csak kevés tagját érintette, nem vezetett általános zavarra és ezért nem is keltett általános figyelmet, nem adott okot a társadalom beavatkozására. De ha efféle munkaszünetelés olyan nagyüzemben fordult elő, amely már erősen specializált iparághoz tartozik, s ezért úgyszólván az egész társadalom számára dolgozik és maga

is az egész társadalomtól függ (egyszerűség kedvéért olyan esetet veszek, amikor a társadalmasítás már tetőpontját érte el) —, akkor a társadalom valamennyi többi üzemében is meg kell állnia a munkának, minthogy a szükséges termékeket csakis ettől az üzemtől kaphatják, valamennyi árujukat viszont csak az esetben realizálhatják, ha ennek az árui rendelkezésükre állanak. Ilyenformán valamennyi üzem egyetlen társadalmi termelési folyamatban egyesül, de ugyanakkor minden egyes üzem külön tőkés vezetés alatt áll, annak önkényétől függ s a társadalmi termékek annak magántulajdonává lesznek. Nem világos-e, hogy a termelés formája kibékíthetetlen ellentmondásba kerül az elsajátítás formájával? Nem nyilvánvaló-e, hogy az utóbbinak okvetlenül az előbbihez kell alkalmazkodnia, szintén társadalmivá, vagyis szocialistává kell válnia? Az „Otyecsesztvennije Zapiszki" elmés filisztere azonban mindent az egy és ugyanazon helyiségben folyó munkára vezet vissza. Ezt aztán eltalálta! (Én csak az anyagi folyamatot, a termelési viszonyok megváltoztatását írtam le, s nem érintettem a folyamat társadalmi oldalát — a munkások egyesülését, tömörülését és szervezkedését, minthogy ezek leszármaztatott, másodlagos jelenségek.)

Hogy orosz „demokratáknak" ilyen elemi dolgokat meg kell magyarázni, annak oka az, hogy annyira elmerültek egészen a fülük hegyéig a kispolgári eszmék fertőjében, hogy más viszonyokat, mint a kispolgári viszonyok, egyáltalán el sem tudnak képzelni.

De térjünk vissza Mihajlovszkij úrhoz. Mit válaszolt ő azokra a tényekre és érvekre, amelyekből Marx azt a következtetést vonta le, hogy a szocialista rend magának a kapitalizmusnak fejlődési törvényeinél fogva elkerülhetetlen? Kimutatta talán, hogy a valóságban — a közgazdaság áruszervezete mellett — a munka társadalmi folyamatának specializálása nem nő, nem megy végbe a tőkék és üzemek összpontosulása, a munka egész folyamatának társadalmasítása? Nem, egyetlen adatot sem hozott fel e tények megcáfolására. Megingatta talán azt a tételt, hogy a kapitalista társadalmat anarchia jellemzi, amely összeférhetetlen a munka társadalmasításával? Semmit sem mondott erről. Bebizonyí-

totta talán, hogy valamennyi tőkés munka folyamatának egyetlen társadalmi munkafolyamatban való egyesülése összefér a magántulajdonnal? hogy az ellentmondásokból lehetséges és elképzelhető valamilyen más kiút is, mint az, amelyre Marx mutatott rá? Nem, egy árva szót sem mondott erről.

Hát akkor mire támaszkodik egész kritikája? Becsempészésekre, hamisításokra és kongó vagy kereplő frázisok áradatára.

Valóban, hogyan is nevezhetnők máskép az olyan eljárást, amikor a kritikus — miután már sok badarságot hordott össze a történelem három fokon át haladó menetéről — komoly arccal ilyen kérdést tesz fel Marxnak: „no és azután mi lesz?" vagyis milyen irányban halad majd tovább a történelem azután, amikor a folyamat már elérte a leírt végső stádiumot? Méltóztassék tudomásul venni, hogy Marx irodalmi és forradalmi tevékenységének legkezdetétől fogva teljes határozottsággal hangoztatta, hogy milyen követelményt támaszt a szociológiai elmélettel szemben: pontosan kell ábrázolnia a tényleges folyamatot — és semmi többet. (Vesd össze azzal, amit a „Kommunista Kiáltvány"-ban mond a kommunisták elméletének kritériumáról[40]). Marx a „Tőké"-ben a legszigorúbban eleget tett ennek a követelménynek: minthogy feladatául a kapitalista társadalmi alakulat tudományos elemzését tűzte ki — pontot tett, miután bebizonyította, hogy e szervezet szemünk láttára tényleg lefolyó fejlődésének ez meg ez a tendenciája, hogy ennek a szervezetnek elkerülhetetlenül el kell pusztulnia és át kell csapnia egy másik, magasabbrendű szervezetbe. Mihajlovszkij úr pedig, megkerülve Marx tanításának egész lényegét, azzal az ostoba kérdéssel áll elő: „no és azután mi lesz?" Majd mélyértelműen hozzáfűzi: „Nyiltan be kell vallanom, hogy nem tudom egészen világosan elképzelni Engels válaszát". Mi azonban nyiltan bevalljuk, Mihajlovszkij úr, hogy egészen világosan elképzeljük az ilyen „kritika" szellemét és módszereit!

Vagy nézzük a következő okoskodást: „A középkorban a Marx-féle egyéni tulajdon, amely a termelő saját munkáján alapult, még a gazdasági viszonyok területén

sem volt sem az egyetlen, sem pedig a túlnyomó tényező. Vele egyidejűleg sok minden egyéb is létezett, amire azonban a dialektikus módszer, annak marxi értelmezésében (vagy talán inkább Mihajlovszkij úr torzításában?) nem óhajt visszatérni... Nyilvánvaló, hogy mindezek a sémák nem tükrözik vissza a történelmi valóságot, sőt még csak annak proporcióit sem, hanem csupán az emberi ész abbeli hajlandóságát elégítik ki, hogy minden dolgot mult, jelen és jövő állapotában gondoljon el.“ Önnél még a torzítás módszerei is émelyítően egyformák, Mihajlovszkij úr! Először ráfogja Marx sémájára, amely a kapitalizmus fejlődésének valóságos folyamatát akarja ábrázolni* és semmi egyebet, hogy az mindent a triádákkal akar bizonyítani, azután megállapítja, hogy Marx sémája nem felel meg ennek a Mihajlovszkij úr által ráfogott sémának (a harmadik stádium az első stádiumnak csak *egyik* oldalát reprodukálja, míg a többit figyelmen kívül hagyja), s a legarcátlanabbul azt a következtetést vonja le, hogy „a séma nyilván nem tükrözi vissza a történelmi valóságot“!

Vajjon elképzelhető-e komoly vita olyan emberrel, aki (hogy azzal a kifejezéssel éljek, amelyet Engels használt Dühringgel kapcsolatban) még csak véletlenül sem tud pontosan idézni? Vajjon lehet-e ellenvetéseket tenni, ha valaki azt állítja, hogy a séma „szemmelláthatóan“ nem felel meg a valóságnak s még csak meg sem kísérli, hogy valamiben is kimutassa hibás voltát?

Mihajlovszkij úr ahelyett, hogy bírálat alá venné Marx nézeteinek tényleges tartalmát, a mult, jelen és jövő kategóriáin gyakorolja elmésségét. Például Engels, Dühring úr „örök igazságai“ ellen vitázva azt mondja, hogy a mai időben háromfajta erkölcsöt: keresztény-feudális, polgári és proletár erkölcsöt prédikálnak nekünk, úgyhogy a multnak, a jelennek és a jövőnek is megvan a maga

* Marx éppen azért hagyta figyelmen kívül a középkori gazdasági állapotok más vonásait, mert azok a feudális társadalmi alakulathoz tartoztak, míg ő egyedül a *kapitalista* alakulatot tanulmányozza. A kapitalizmus fejlődése tiszta formában tényleg a szétforgácsolt kis árutermelők rendszerével és munkával szerzett egyéni tulajdonukkal kezdődött (például Angliában).

erkölcselmélete[41]. Mihajlovszkij úr ezzel kapcsolatban így elmélkedik: „úgy gondolom, hogy a történelem valamennyi hármas felosztásának alapját éppen a mult, a jelen és a jövő kategóriái képezik". Milyen mély gondolat! Ugyan ki ne tudná, hogy ha bármilyen társadalmi jelenséget fejlődési folyamatában vizsgálunk, mindig megtaláljuk benne a mult maradványait, a jelen alapjait és a jövő csíráit? Vajjon például Engels azt akarta állítani, hogy az erkölcs története (hiszen ő csak a „jelenről" beszélt) a három említett mozzanatra szorítkozik, hogy a feudális erkölcsöt nem előzte meg a rabszolgaság erkölcse, ezt pedig az ősközösségi rend erkölcse? Mihajlovszkij úr ahelyett, hogy komolyan bírálat alá venné Engelsnek azt a kísérletét, hogy az erkölcsi eszmék jelenkori áramlataiban materialista magyarázatuk révén tájékozódjék, a legüresebb frázispufogtatással vendégel meg bennünket!

Mihajlovszkij úr „kritikájának" efféle módszereivel kapcsolatban, amelyet azzal kezdett, hogy nem tudja, melyik műben van kifejtve a történelem materialista felfogása, nem lesz felesleges emlékeztetnünk arra, hogy volt idő, amikor a szerző e művek egyikét ismerte és helyesen tudta értékelni. 1877-ben Mihajlovszkij úr így nyilatkozott a „Tőké"-ről: „Ha a «Tőké»-ről levesszük a hegeli dialektika súlyos, esetlen és szükségtelen fedőjét (ejnye, de furcsa! 1877-ben a „hegeli dialektika" „szükségtelen" volt, 1894-ben kiderült, hogy a materializmus „a dialektikus folyamat elvitathatatlanságára" támaszkodik?), akkor e műben, egyéb érdemeitől eltekintve, kitűnően feldolgozott anyagot találunk annak az általános kérdésnek a megoldására, hogy milyen viszonyban vannak a formák létezésüknek anyagi feltételeivel, s e kérdés kitűnő feltevését találjuk egy bizonyos területre vonatkozóan". — De hisz éppen az, hogy „milyen viszonyban vannak a formák létezésük anyagi feltételeivel" — éppen ez az a társadalmi élet különböző oldalainak összefüggéséről, a társadalom ideológiai viszonyainak az anyagi viszonyok felépítményeként való felfogásáról szóló törvény, amelynek ismert megoldása éppen a materialista tan. Menjünk tovább.

„Tulajdonképpen Marx az *egész* «*Tőké*»-t (az én ki-

emelésem) annak szentelte, hogy kikutassa, hogyan fejlődik tovább valamely társadalmi forma, miután egyszer létrejött, hogyan erősödnek benne tipikus vonásai, miközben aláveti magának, asszimilálja a felfedezéseket, találmányokat, a termelési eljárások javításait, az új piacokat, magát a tudományt s kényszeríti ezeket, hogy számára dolgozzanak, míg végül az adott forma képtelen elbírni az anyagi feltételek további változásait."

Csodálatos eset! 1877-ben „az egész «Tőke» az adott társadalmi forma materialista vizsgálatának volt szentelve" (mi más is a materializmus, ha nem a társadalmi formák anyagi viszonyokkal való magyarázata?) — 1894-ben pedig még azt sem tudja a szerző, hogy melyik műben keresse ennek a materializmusnak a kifejtését! 1877-ben a „Tőke" azt „vizsgálta", hogy „az adott forma (vagyis a tőkés forma? úgye?) képtelen elbírni (ezt jegyezzük meg!) az anyagi feltételek további változásait" — 1894-ben pedig kiderült, hogy vizsgálatról szó sincsen és az a meggyőződés, hogy a kapitalista forma nem bírhatja már el a termelőerők további fejlődését, „kizárólag a hegeli triáda végébe" kapaszkodik bele. 1877-ben Mihajlovszkij úr azt írja, hogy „az adott társadalmi forma és e forma anyagi feltételei közötti viszony elemzése *mindörökre* (az én kiemelésem) a szerző logikai erejének és óriási tudásának emlékműve marad" — 1894-ben pedig kijelenti, hogy a materialista tant soha és sehol nem ellenőrizték és alapozták meg tudományosan!

Csodálatos eset! Mit jelent ez a valóságban? Mi történt?

Két dolog történt: először is, a 70-es évek *orosz*, paraszti szocializmusa, amely „fütyült" a szabadságra, annak burzsoá volta miatt, amely harcolt az orosz élet ellentmondásait mindenáron elpalástoló „világosfejű liberálisok" ellen, s amely parasztforradalomról álmodozott — teljesen felbomlott és megszülte azt a rothadt kispolgári liberalizmust, amelyre a parasztgazdaság haladó áramlatai „biztató benyomásokat" tesznek s amely elfelejti, hogy ezeknek velejárója (és feltétele) a parasztság tömeges kisajátítása. — Másodszor, 1877-ben Mihajlovszkij úr

olyan buzgalommal védte a „szangvinikus“ (azaz szocialista forradalmár) Marxot liberális kritikusaival szemben, hogy nem vette észre, hogy Marx módszere összeférhetetlen az ő saját módszerével. De most felvilágosították őt a dialektikus materializmus és a szubjektív szociológia között levő kibékíthetetlen ellentmondásról, felvilágosították őt Engels cikkei és könyvei, felvilágosították az orosz szociáldemokraták (Plehanovnál gyakran találhatók igen találó megjegyzések Mihajlovszkij úrról) és Mihajlovszkij úr, ahelyett, hogy komolyan hozzáfogott volna a kérdés felülvizsgálásához, egyszerűen megvadult. Ahelyett, hogy üdvözölné Marxot (mint ahogy 1872-ben és 1877-ben tette)[42], most megugatja kétesértékű dícséretek fedezete alatt, s kígyót-békát kiált az orosz marxistákra, akik nem érik be a „gazdaságilag leggyengébbek védelmével“, a falusi áruraktárakkal és más falusi újításokkal, a kusztárok számára létesített múzeumokkal, artelekkel és egyéb ilyen jámbor kispolgári haladó törekvésekkel, hanem „szangvinikusok“, a társadalmi forradalom hívei akarnak maradni, s tanítani, vezetni, szervezni akarják a valóban forradalmi társadalmi elemeket.

Ez után a kis kitérés után, amely a régmult területét érintette, úgy hisszük, hogy befejezhetjük Mihajlovszkij úr Marx elméletét illető „kritikájának“ elemzését. Kíséreljük hát meg, hogy levonjuk a következtetéseket és összegezzük a kritikus „érveit“.

Az a tan, amelyet Mihajlovszkij úr izzé-porrá akart zúzni, először, a társadalom materialista felfogásán és másodszor, a dialektikus módszeren alapszik.

Ami az előbbit illeti, a kritikus mindenekelőtt kijelentette, hogy nem tudja, melyik műben van kifejtve a materializmus. Miután kifejtését sehol sem találta meg, maga fogott hozzá, hogy kitalálja, mi is tulajdonképpen a materializmus. Túlságosan nagy igényeket tulajdonított ennek a materializmusnak s azt sütötte ki, hogy a materialisták az emberiség egész multjának, jelenének és jövőjének megmagyarázására tartanak igényt; amikor pedig a marxisták eredeti kijelentései alapján kiderült, hogy ők csak *egy* társadalmi alakulatot tartanak megmagyarázottnak, kritikusunk úgy döntött, hogy a materialisták össze-

szűkítik a materializmus alkalmazásának területét, amivel önmagukat ütik agyon. Azokról a módszerekről, amelyekkel ezt a materializmust kidolgozták, Mihajlovszkij úr azt sütötte ki, hogy a materialisták maguk is elismerték ismereteik elégtelenségét ahhoz, hogy a tudományos szocializmust kidolgozzák, holott Marx és Engels (1845—1846-ban) általános gazdaságtörténeti ismereteik elégtelenségére jöttek rá és azt a művet, amely ismereteik elégtelenségét bizonyította, soha nem nyomtatták ki. Ilyen előjáték után megkaptuk a kritikát: a „Tőké“-t megsemmisítette azzal, hogy hiszen csak egyetlen időszakot tárgyal, holott kritikusunknak valamennyi időszak kell, továbbá azzal, hogy a „Tőke“ az ökonómiai materializmust nem bizonyítja, csak érinti — és ezek az érvek nyilván olyannyira nyomatékosak és komolyak, hogy meg kellett állapitani, hogy a materializmust soha sem alapozták meg tudományosan. Ezután Mihajlovszkij úr azt a tényt hozta fel a materializmus ellen, hogy egy olyan ember, aki e tantól teljesen távol állott és a történelemelőtti időket egy egészen más országban tanulmányozta — szintén materialista következtetésekre jutott. Továbbá, annak kimutatása érdekében, hogy a gyermektermelést egészen helytelenül hozták kapcsolatba a materializmussal, hogy az nem egyéb mint ravaszkodás a szavakkal, kritikusunk azt kezdi bizonyítani, hogy a gazdasági viszonyok mindössze felépítményei a nemi és családi viszonyoknak. Az útmutatások, amelyeket ezzel kapcsolatban komoly kritikusunk a materialisták okulására adott, azzal a mély igazsággal gazdagították bennünket, hogy örökösödés gyermektermelés nélkül nem lehetséges, hogy ennek a gyermektermelésnek a termékeihez bonyolult pszichika „csatlakozik“, s hogy a gyermekeket apáik szellemében nevelik. Mellesleg még azt is megtudtuk, hogy a nemzeti kötelékek a nemzetségi kötelékek folytatásai és általánosításai. A materializmussal kapcsolatos elméleti kutatásainak folytatása során kritikusunk észrevette, hogy a marxisták érveinek tartalma sokszor az, hogy a burzsoá rendszerben a tömegek elnyomása és kizsákmányolása „szükségszerű“, s hogy ennek a rendszernek „szükségszerűen“ át kell változnia szocialista rendszerré — és sietett kijelenteni, hogy e

szükségszerűség túlságosan általános keret (ha nem mondjuk meg, hogy mi az, amit az emberek szükségesnek tartanak), s ezért a marxisták — misztikusok és metafizikusok. Kritikusunk azt is kijelentette, hogy Marx vitája az idealistákkal „egyoldalú“, de egy szót sem mondott arról, hogy ezeknek az idealistáknak a nézetei hogyan viszonylanak a szubjektív módszerhez és hogyan viszonylik hozzájuk Marx dialektikus materializmusa.

Ami a marxizmus második pillérét, a dialektikus módszert illeti, azt bátor kritikusunk egyetlen lökéssel ledöntötte. És a lökés nagyon ügyesen volt kiszámítva: kritikusunk hihetetlen erőfeszítéssel igyekezett megcáfolni azt, hogy a triádákkal bármit be lehet bizonyítani, de hallgatott arról, hogy a dialektikus módszer egyáltalán nem a triádákban áll, hanem abban, hogy a szociológiában elveti az idealizmus és a szubjektivizmus módszereit. A második lökés külön Marx ellen irányult: a dicső Dühring úr segítségével kritikusunk ráfogta Marxra azt a hallatlan badarságot, hogy Marx a triádák segítségével akarta bebizonyítani a kapitalizmus pusztulásának szükségszerűségét — és diadalmasan hadakozott e badarság ellen.

Íme; „neves szociológusunk“ ragyogó „győzelmeinek“ hőskölteménye! Úgye, mily „tanulságos“ (Burenyin) e győzelmek szemlélése?

Itt feltétlenül meg kell említenünk még egy olyan körülményt, amely nincs közvetlen összefüggésben Marx tanításának kritikájával, de rendkívül jellemző arra, hogy milyen eszményeket követ és hogyan fogja fel a valóságot kritikusunk. A nyugati munkásmozgalom tekintetében tanúsított magatartásáról van szó.

Fentebb idéztük Mihajlovszkij úrnak azt a kijelentését, hogy a materializmus a „tudományban“ (talán a német „népbarátok“ tudományában?) nem igazolódott be, de ez a materializmus — állapítja meg Mihajlovszkij úr — „csakugyan igen gyorsan terjed a munkásosztály soraiban“. Nos, hogyan magyarázza ezt a tényt Mihajlovszkij úr? „Ami az ökonómiai materializmusnak, hogy úgy mondjuk, átfogó sikerét, kritikailag nem ellenőrzött formájában való elterjedtségét illeti, e siker súlypontja nem a tudományban keresendő, hanem a mindennapi élet gyakor-

latában, amelyet a jövő kilátásai határoznak meg." Mi mást jelent ez az esetlen frázis, amely szerint a gyakorlatot a jövő kilátásai „határozzák meg", mint azt, hogy a materializmus nem azért terjed, mert helyesen magyarázza a valóságot, hanem azért, mert elfordult ettől a valóságtól a kilátások felé? Mihajlovszkij úr így folytatja: „Ezek a kilátások nem követelnek sem tudást, sem kritikát a német munkásosztálytól, amely magáévá teszi őket és azoktól, akik a munkásosztály sorsát a legnagyobb mértékben szívükön viselik. Csak hitet követelnek". Más szavakkal: a materializmus és a tudományos szocializmus széltében való elterjedése azzal függ össze, hogy ez a tan jobb jövőt ígér a munkásoknak! De hisz a szocializmus és a nyugati munkásmozgalom történetének legelemibb ismerete is elég ahhoz, hogy meglássuk ennek a magyarázatnak egész képtelenségét és hamis voltát. Mindenki tudja, hogy a tudományos szocializmus voltakép soha, semilyen formában nem ecsetelte a jövő kilátásait, hanem arra szorítkozott, hogy elemezte a modern burzsoá rendszert, tanulmányozta a kapitalista társadalmi szervezet fejlődésének tendenciáit — és pont. „Mi a világnak nem mondjuk" — írta Marx már 1843-ban, s ezt a programot pontosan teljesítette —, „mi nem mondjuk a világnak: hagyj fel a harccal, egész harcod — semmiség, mi adjuk majd neked az igazi harci jelszót. Mi csak megmutatjuk a világnak, hogy voltaképpen miért harcol, a tudat pedig olyan dolog, amelyet meg *kell* szereznie a világnak, akár akarja, akár nem"[43]. Mindenki tudja, hogy például a „Tőke" — a tudományos szocializmust kifejtő legfőbb és alapvető mű — a jövőt illetően a legáltalánosabb célzásokra szorítkozott, csak azokat a már meglevő elemeket fürkészte, amelyekből az eljövendő rend kinő. Mindnyájan tudjuk, hogy a jövő kilátásainak ecsetelése tekintetében hasonlíthatatlanul többet tettek a régebbi szocialisták, akik a jövő társadalmát minden részletében megrajzolták és az emberiséget egy olyan rendszer képével akarták lelkesíteni, amelyben az embereknek nem kell majd harcolniok, amelyben társadalmi viszonyaik alapja nem a kizsákmányolás lesz, hanem a haladásnak az emberi természet sajátosságaival egyező igazi alapelvei. De noha

a legtehetségesebb emberek és a legmeggyőződésesebb szocialisták egész serege fejtette ki ezeket az eszméket, elméleteik távol álltak az élettől, programjaik távol álltak a nép politikai mozgalmaitól, amíg a gépi nagyipar be nem sodorta a politikai élet forgatagába a munkásproletariátus tömegeit és amíg nem találták meg a proletariátus harcának igazi jelszavát. Ezt a jelszót Marx találta meg, „egy nem utópista, hanem szigorú, sőt helyenként száraz tudós", ahogy Mihajlovszkij úr nyilatkozott róla a régmult időkben — 1872-ben —, mégpedig egyáltalán nem holmi kilátások, hanem a modern burzsoá rendszer elemzése révén, azáltal, hogy kiderítette, hogy ebben a rendszerben a kizsákmányolás *szükségszerű*, azáltal, hogy tanulmányozta e rendszer fejlődésének törvényeit. Persze, Mihajlovszkij úr biztosíthatja a „Russzkoje Bogatsztvo" olvasóit, hogy ahhoz, hogy valaki ezt az elemzést magáévá tegye, sem tudásra, sempedig fejtörésre nincs szükség, de mi az elemzés útján megállapított elemi igazságok oly durva megnemértését tapasztaltuk már nála magánál (és fogjuk tapasztalni még inkább közgazdász munkatársánál)[44], hogy az ilyen kijelentés természetesen csak mosolyt kelthet. Elvitathatatlan tény, hogy a munkásmozgalom éppen ott és annyiban terjed és fejlődik, ahol és amennyiben kifejlődik a nagyüzemű kapitalista gépi ipar, hogy a szocialista tanításnak éppen abban az esetben van sikere, amikor elveti az emberi természetnek megfelelő társadalmi viszonyokról szóló elmélkedéseket és a modern társadalmi viszonyok materialista elemzésével, a mai kizsákmányoló rendszer szükségszerűségének megmagyarázásával kezd foglalkozni.

Mihajlovszkij úr, miután az igazsággal szöges ellentétben, jellemezte a materializmus álláspontját a „kilátások" tekintetében, s így próbált kibújni az alól, hogy megmagyarázza annak a sikernek igazi okait, amelyet a materializmus munkáskörökben elért, most a legízetlenebb, legnyárspolgáribb módon kezd gúnyolódni a nyugateurópai munkásmozgalom eszméin és taktikáján. Mint láttuk, a szó szoros értelmében egyetlen érvet sem volt képes felhozni Marx bizonyítékai ellen, amelyek szerint a munka társadalmasításának következményeképpen a kapitalista rendnek feltétlenül szocialista renddé kell

átalakulnia, mindamellett a legarcátlanabbul gúnyolódik azon, hogy „a proletárok hadserege" készíti elő a tőkések kisajátítását, „ami után minden osztályharc megszűnik, béke száll a földre s az emberek egymás nyakába borulnak". Ő, Mihajlovszkij úr, sokkal egyszerűbb és biztosabb módszert ismer a szocializmus megvalósítására: csak az kell, hogy a „népbarátok" tüzetesebben rámutassanak a „kívánatos gazdasági fejlődés" „világos és szükséges" útjaira, s akkor ezeket a népbarátokat egészen biztosan „fel fogják szólítani" arra, hogy „oldják meg a gyakorlati gazdasági kérdéseket" (lásd Juzsakov úr „Oroszország gazdasági fejlődésének kérdései" c. cikkét, „Russzkoje Bogatsztvo" 11. sz.), addig pedig ... addig a munkásoknak várniok kell, bízniok kell a népbarátokban és nem szabad „alaptalan önbizalommal" önálló harcba fogniok a kizsákmányolók ellen. Szerzőnk, aki halálos csapást akar mérni erre az „alaptalan önbizalomra", nagy pátosszal fejezi ki felháborodását „e tudományon, amely szinte belefér egy zsebszótárba". Valóban, mily borzalom: tudomány — és szociáldemokrata filléres brosúrák, amelyek belefértnek az ember zsebébe!! Nem világos-e, hogy mennyire alaptalanul elbizakodottak azok az emberek, akik csak annyiban értékelik a tudományt, amennyiben az az elnyomottakat arra tanítja, hogy önállóan harcoljanak felszabadításukért, hogy kerülni kell az osztályellentéteket elpalástoló és az egész ügyet magukra vállalni óhajtó mindenféle „népbarátokat", s ezért ezt a tudományt filléres kiadványokban magyarázzák, amelyek olyannyira megbotránkoztatják a nyárspolgárokat. Még csak az kellene, hogy a munkások a „népbarátokra" bízzák sorsuk intézését, ezek majd megmutatnák, hogy mi a valódi sokkötetes egyetemi és nyárspolgári tudomány, részletesen megismertetnék őket az emberi természetnek megfelelő társadalmi szervezettel, csak ... csak egyeznének bele a munkások abba, hogy várnak és ne kezdenék meg maguk olyan alaptalan önbizalommal a harcot!

Mielőtt áttérnénk Mihajlovszkij úr „kritikájának" második részére, amely már nem általában Marx elmélete

ellen, hanem különösképpen az orosz szociáldemokraták ellen irányul, egy kissé el kell térnünk a tárgytól. Arról van szó, hogy Mihajlovszkij úr, aki Marx bírálata során meg sem próbálta pontosan kifejteni a marxi elméletet, sőt azt egyenesen eltorzította, az orosz szociáldemokraták eszméit meg éppenséggel istentelenül meghamisítja. Helyre kell állítani az igazságot. Ezt legalkalmasabb lesz úgy csinálni, hogy összehasonlítjuk a régi orosz szocialisták eszméit a szociáldemokraták eszméivel. Az előbbiek kifejtését Mihajlovszkij úrnak 1892-ben a „Russzkaja Miszl" 6. számában megjelent cikkéből vesszük, ahol szintén a marxizmusról beszélt (mégpedig — ezt szemrehányásképpen mondjuk — tisztességes hangon, azaz nem érintette az olyan kérdéseket, amelyeket egy cenzurált sajtóban csak Burenyin módjára lehet tárgyalni és nem keverte össze a marxistákat mindenféle söpredékkel), s ahol Marx nézeteivel ellentétben — vagy ha nem is ellentétben, de velük párhuzamosan — Mihajlovszkij úr kifejtette saját nézeteit. Én persze a legkevésbbé sem szándékozom megsérteni sem Mihajlovszkij urat azzal, hogy a szocialistákhoz sorozom őt, sempedig az orosz szocialistákat azzal, hogy egy kalap alá veszem őket Mihajlovszkij úrral, csak úgy vélem, hogy ennél is, azoknál is lényegében egyforma az *érvelés menete*, csak a meggyőződés szilárdságának, nyiltságának és következetességének fokában van különbség.

Az „Otyecsesztvennije Zapiszki" eszméinek fejtegetése során Mihajlovszkij úr a következőket írta: „Az erkölcsi és politikai események között mi felsoroltuk azt is, hogy a föld a földművesé legyen s a munkaeszközök a termelő tulajdonában legyenek". Mint látjuk, a kiindulópont a legjobb szándékú, csupa jókívánság . . . „A munka nálunk még létező középkori formái* erősen megrendültek,

---

* „A munka középkori formáin — mint ezt a szerző egy másik helyen megmagyarázta — nemcsak az obscsina-földbirtoklást, a kusztáripart meg az artelszervezetet kell érteni. Mindezek kétségtelenül középkori formák, de ide kell számítani mindazokat az eseteket is, amikor a föld vagy a munkaeszközök a dolgozó tulajdonában vannak."

de nem látjuk be, hogy végleg végezni kellene velük bizonyos liberális vagy nem liberális tanok kedvéért“.

Furcsa gondolatmenet! Hiszen „a munka formái“, bárminők legyenek is, csak akkor rendülhetnek meg, ha valamilyen más formák váltják fel őket, de szerzőnknél nem látjuk (és a hozzá hasonló gondolkozásúak egyikénél sem látnánk), hogy még csak meg is kísérelné ezeket az új formákat elemezni és megmagyarázni, s tisztázni az okokat, amelyek folytán az új formák kiszorítják a régieket. Még furcsábban hangzik a szónoklat második része: „nem látjuk be, hogy végezni kellene ezekkel a formákkal bizonyos tanok kedvéért“. Milyen eszközeink vannak „nekünk“ (azaz szocialistáknak — lásd a fentebb tett fenntartást) arra, hogy a munkaformákkal „végezzünk“, vagyis átalakítsuk a társadalom tagjai közt fennálló termelési viszonyokat? Nem lehetetlen gondolat-e az, hogy ezeket a viszonyokat egy tannak megfelelően alakítsuk át? De olvassuk tovább: „a mi feladatunk nem az, hogy saját nemzeti körünkből feltétlenül «sajátszerű» civilizációt teremtsünk, de az sem, hogy teljes egészében átvegyük a nyugati civilizációt, az azt aláaknázó valamennyi ellentmondással együtt: a jót mindenünnen, ahonnan lehet, át kell venni, hogy az a miénk-e vagy idegen-e, az már nem elvi kérdés, hanem a gyakorlati alkalmazás lehetőségének kérdése. Mindez nyilván oly egyszerű, világos és érthető, hogy kár rá szót vesztegetni“. Valóban, milyen egyszerű mindez! Mindenünnen „átvenni“ a jót — és a dolog rendben van! A középkori formákból „átvenni“ azt, hogy a termelési eszközök a dolgozó tulajdonában vannak, az új (vagyis kapitalista) formából pedig „átvenni“ a szabadságot, egyenlőséget, felvilágosodást, kultúrát. És kár rá szót vesztegetni! A szociológia szubjektív módszere itt napnál világosabban látható: a szociológia az utópián kezdi — a föld a dolgozóé — és rámutat a kívánatos dolog megvalósításának feltételeire: innen, no meg onnan is „átvenni“ azt, ami jó. Ez a filozófus tisztára metafizikusan tekint a társadalmi viszonyokra, mint bizonyos intézmények mechanikus halmazára, mint bizonyos jelenségek mechanikus láncolatára. A jelenségekből kiragad egyet — a föld a földműves tulajdona a közép-

kori formákban — és azt hiszi, hogy ugyanúgy át lehet ültetni minden egyéb formába, mint ahogy a téglát át lehet rakni az egyik épületből a másikba. De hiszen ez nem a társadalmi viszonyok tanulmányozása, hanem a tanulmányozásra váró anyag eltorzítása: mert hiszen a valóságban a föld nem külön és a többi jelenségtől függetlenül van a földműves birtokában, mint ön feltételezi: ez csak egy láncszeme az akkori termelési viszonyoknak, amelyek abban álltak, hogy a föld el volt osztva a nagy földbirtokosok, a földesurak között, a földesurak pedig földet adtak a parasztoknak, hogy kizsákmányolhassák őket, úgyhogy a föld úgyszólván természetbeni munkabér volt: a parasztot ellátta a szükséges termékekkel, hogy a paraszt többletterméket termelhessen a földesúr számára; a föld alap volt arra, hogy a paraszt eleget tehessen a földesúr iránti kötelezettségeinek. Miért nem követte nyomon a szerző a termelési viszonyoknak ezt a rendszerét, miért szorítkozott arra, hogy kiszakította az egyik jelenséget és ezt ilyenformán teljesen ferde megvilágításban ábrázolta? Azért, mert a szerző nem tud bánni a társadalmi kérdésekkel: egyáltalán nem tűzi ki célul (ismétlem, hogy Mihajlovszkij úr okoskodását csak mint az *egész* orosz szocializmus kritikájára alkalmas példát használom fel), hogy *megmagyarázza* az akkori „munkaformákat", hogy mint a termelési viszonyok bizonyos rendszerét, mint egy bizonyos társadalmi alakulatot mutassa be azokat. Számára, hogy Marx szavaival éljek, idegen a dialektikus módszer, amely arra kötelez, hogy a társadalmat, mint az élő szervezetet, működésében, fejlődésében szemléljük.

Mihajlovszkij úr egyáltalán nem veti fel a kérdést, hogy mi az oka annak, hogy a munka régi formáit új formák szorítják ki, hanem az új formákról való elmélkedéseiben pontosan ugyanilyen hibát követ el. Megelégszik annak megállapításával, hogy ezek a formák „megrendítik" a földművelő földtulajdonát; vagyis, általánosabban szólva abban jutnak kifejezésre, hogy a termelő elszakad a termelési eszközöktől — és beéri azzal, hogy ezt, mint az eszménynek meg nem felelőt, elítélje. És gondolatmenete megint csak teljesen képtelen: Mihajlovszkij úr kiragad egy jelenséget (a föld elvesztését) és meg sem

kisérli, hogy ezt a jelenséget úgy ábrázolja, mint amely a termelési viszonyoknak már egy másik rendszeréhez tartozik, az *árugazdaságra* alapozott rendszerhez, amely az árutermelők között szükségszerűen versenyt szül, szükségszerűen egyenlőtlenségre, egyesek tönkremenésére és mások meggazdagodására vezet. Mihajlovszkij úr kiemelt egy jelenséget — a tömegek tönkremenetelét, félretolta a másikat — a kisebbség meggazdagodását, s így olyan helyzetbe került, hogy sem az egyiket, sem a másikat nem érthette meg.

És még azt mondja az ilyen módszerekről, hogy így kell a „választ keresni az élet húsvérvalóságának kérdéseire" („Russzkoje Bogatsztvo" 1894. 1. sz.), holott pont ellenkezőleg, mivel nem tudja és nem akarja a valóságot megmagyarázni, nem tud és nem akar annak egyenesen a szemébe nézni, szégyenletesen megfutamodott az élet e kérdései elől, a gazdagok és nincstelenek között folyó harc kérdései elől — az ártatlan utópiák mezejére; s ezt nevezi „válaszkeresésnek az élet kérdéseire, égető, bonyolult, reális valóságuknak eszményi felvetésével" („Russzkoje Bogatsztvo" 1. sz.), amikor pedig a valóságban még csak meg sem próbálkozott azzal, hogy ezt a reális valóságot elemezze és megmagyarázza.

Ehelyett utópiát tálalt elénk, amelyet a különböző társadalmi alakulatokból értelmetlenül kiragadott egyes elemekből rakott össze — a középkorból ezt ragadta ki, az „újkorból" amazt stb. Érthető, hogy egy elméletnek, amelynek ilyen alapja van, feltétlenül távol kell állnia az igazi társadalmi fejlődéstől, egyszerűen azért, mert a mi utópistáinknak bizony nem olyan társadalmi viszonyok közt kellett élniök és működniök, amelyek innen-onnan vett elemekből voltak összerakva, hanem olyan társadalmi viszonyok között, amelyek meghatározzák a paraszt viszonyát a kulákhoz (a jómódú gazdához), az iparos viszonyát a felvásárlóhoz, a munkás viszonyát a gyároshoz, s amelyeket utópistáink egyáltalán nem értettek meg. Próbálkozásaiknak és erőfeszitéseiknek, hogy ezeket a megnemértett viszonyokat eszményeiknek megfelelően átalakítsák, szükségképpen kudarcot kellett vallaniok.

Nagy vonásokban így állott az oroszországi szocializmus kérdése, amikor „megszülettek az orosz marxisták“.

A marxisták a régebbi szocialisták szubjektív módszereinek kritikájával kezdték; nem elégedtek meg azzal, hogy a kizsákmányolás tényét megállapították és elítélték, hanem meg is akarták azt *magyarázni*. Mivel látták, hogy Oroszország egész reformutáni története nem egyéb a tömegek tönkremeneteléné1 és egy kisebbség meggazdagodásánál, mivel az általános technikai haladással egy sorban a kistermelők óriási méretű kisajátítását észlelték, mivel észrevették, hogy ezek az ellentétes áramlatok ott és annyiban keletkeznek és erősödnek, ahol és amennyiben fejlődik és erősödik az árugazdaság — szükségképpen arra a következtetésre kellett jutniok, hogy a közgazdaság polgári (kapitalista) szervezetével van dolguk, amely *szükségszerűen* magával hozza a tömegek kisajátítását és elnyomását. Gyakorlati programjukat már egyenesen ez a meggyőződés határozta meg: ennek a programnak a lényege az volt, hogy csatlakoznak a proletariátus harcához a burzsoázia ellen, a nincstelen osztályok harcához a vagyonos osztályok ellen, ahhoz a harchoz, amely Oroszország gazdasági életének, az eldugott falucskától a legmodernebb gyárig, legfőbb tartalma. De hogyan csatlakozzanak? A feleletet megint csak maga a valóság adta meg. A kapitalizmus a fő iparágakat elvezette a gépi nagyipar fejlődésszakaszába, s azzal, hogy ilyenmódon társadalmasította a termelést, megteremtette az új rendszer anyagi feltételeit, ugyanakkor pedig egy új társadalmi erőt is létrehozott: a gyárimunkások osztályát, a városi proletariátust. Ez az osztály, bár gazdasági lényegét tekintve ugyanolyan burzsoá kizsákmányolás jármát nyögi, mint Oroszország egész dolgozó népessége — ez az osztály, ami felszabadulását illeti, különösen előnyös helyzetben van: semmi sem köti többé a régi, teljes egészében kizsákmányoláson alapuló társadalomhoz; munkaviszonyai és életkörülményei maguk szervezik, késztetik gondolkodásra, teszik lehetővé számára, hogy a politikai harc színterére lépjen. Természetes, hogy a szociáldemokraták minden figyelmüket erre az osztályra fordították, minden reményüket ebbe az osztályba vetették, egész programjukat

osztályöntudatának fejlesztésére összpontosították, egész tevékenységüket arra irányították, hogy segítségére legyenek abban, hogy nyilt politikai harcot indítson a jelenlegi rendszer ellen és belevonja ebbe a harcba az egész orosz proletariátust.

Nézzük meg mármost, hogyan hadakozik Mihajlovszkij úr a szociáldemokraták ellen. Mit hoz fel elméleti nézeteik ellen? Mit hoz fel szocialista politikai tevékenységük ellen?

Kritikusunk a következőképpen fejti ki a marxisták elméleti nézeteit:

„A valóság“ — állítólag a marxisták szavai szerint — „az, hogy Oroszország a történelmi szükségszerűség immanens törvényei folytán, ki fogja fejleszteni saját kapitalista termelését, annak minden belső ellentmondásával egyetemben, szóval — a nagytőkék fel fogják falni a kistőkéket, a paraszt, akit elszakítanak a földtől, proletárrá fog válni, egyesül, «társadalmasodik» és kész a kocsi, csak a boldogított emberiséget kell még ráültetni“.

Mint látni méltóztatnak, a marxisták eszerint a valóság értelmezése tekintetében semmiben sem különböznek a „népbarátoktól“, csak éppen a jövőt képzelik el másképpen: úgylátszik, ők a jelennel egyáltalán nem is foglalkoznak, csak a „kilátásokkal“. Hogy Mihajlovszkij úr pontosan így gondolja a dolgot, ahhoz kétség sem fér: „a marxisták“ — mondja ő — „teljesen bizonyosak abban, hogy jövendölésükben nincsen semmi utópia, hanem mindent a legszigorúbb tudományos szempontból mérlegeltek“ és, végül, világosabban: a marxisták „hisznek egy elvont történelmi séma elkerülhetetlenségében és azt vallják“.

Egyszóval a marxistáknak azzal a legútszélibb és legfelületesebb megvádolásával van dolgunk, amelyen már régóta lovagolnak mindazok, akik nem tudnak érdemben ellenvetéseket tenni a marxisták nézeteivel szemben. „A marxisták hisznek egy elvont történelmi séma elkerülhetetlenségében és azt vallják“!!

De hiszen ez elejétől végig hazugság és kitalálás!

Egyetlenegy marxista sem érvelt soha és sehol úgy,

hogy Oroszországban kapitalizmusnak „kell lennie“, „mert“ Nyugaton kapitalizmus volt stb. Egyetlen marxista sem tekintette soha Marx elméletét holmi mindenkire kötelező történetfilozófiai sémának, többnek, mint egy bizonyos meghatározott társadalmi-gazdasági alakulat magyarázatának. Egyedül a szubjektív filozófus, Mihajlovszkij úr, volt képes Marxot olyannyira meg nem érteni, hogy elméletében általános filozófiai teóriát látott, amire Marx teljes határozottsággal meg is magyarázta Mihajlovszkij úrnak, hogy tévedett. Egyetlenegy marxista sem alapította soha szociáldemokrata nézeteit másra, mint arra, hogy megfelelnek-e a valóságnak és az adott, t. i. az orosz társadalmi és gazdasági viszonyok történetének, s nem is alapíthatta másra, mert ezt az elmélettel szemben támasztott követelményt maga Marx, a „marxizmus“ megalapítója mondta ki világosan és határozottan s tette meg az egész tan tengelyévé.

Mihajlovszkij úr persze tetszése szerint cáfolhatja meg ezeket a kijelentéseket azzal, hogy ő „saját fülével“ hallotta, hogy a marxisták egy elvont történelmi sémát hirdettek. De hát mi közünk nekünk, szociáldemokratáknak, ahhoz, hogy Mihajlovszkij úr azoktól, akikkel beszélt, mindenféle képtelenséget hallott? Ez csak azt bizonyítja, hogy Mihajlovszkij úr nagyon szerencsésen válogatja meg az embereket, akikkel beszél, semmi mást! Persze, könnyen lehetséges, hogy azok a szellemes emberek, akik egy ilyen szellemes filozófussal társalogtak, magukat marxistáknak, szociáldemokratáknak stb. titulálták — de hát ki ne tudná, hogy ma (mint már régen észrevehető) minden jöttment szívesen pompázik „vörös“ ruhában?* És ha Mihajlovszkij úr olyan éleslátású, hogy nem képes megkülönböztetni az ilyen „maskarásokat“ a marxistáktól, vagypedig, ha olyan mélyen értette meg Marxot, hogy nem vette észre egész tanának kritériumát, amit Marx a lehető legélesebben domborít ki (annak megfogalmazása, „ami szemünkláttára tör-

* Mindezt abból a feltevésből kiindulva írjuk, hogy Mihajlovszkij úr valóban hallotta, hogy egyesek absztrakt történelmi sémákat vallottak, vagyis, hogy Mihajlovszkij úr nem hazudik. De azért feltétlenül szükségesnek tartjuk hozzáfűzni: nem mi felelünk az igazságért.

ténik"), akkor ez megint csak azt bizonyítja, hogy Mihajlovszkij úr nem okos ember, semmi mást.

Ha azonban Mihajlovszkij úr már rászánta magát arra, hogy a sajtóban vitába szálljon a „szociáldemokratákkal", akkor a szocialistáknak csak arról a csoportjáról lehetett szó, amely már régen viseli azt a nevet és egyedül viseli, úgyhogy nem lehet összezavarni másokkal, s amely csoportnak megvannak a maga irodalmi képviselői: — Plehanov és köre[45]. Ha Mihajlovszkij úr ezt tette volna és nyilván ezt kellett volna tennie minden félig-meddig tisztességes embernek, ha elővette volna legalább az első szociáldemokrata művet, Plehanov „Nézeteltéréseink" c. könyvét, ott már az első oldalon megtalálta volna a szerzőnek a kör minden tagja nevében tett következő határozott nyilatkozatát:

„Programunkat semmiesetre sem akarjuk egy nagy név tekintélyével (t. i. Marx tekintélyével) fedni." Tud ön oroszul, Mihajlovszkij úr? Érti a különbséget az elvont sémák hirdetése és aközött, amikor az orosz kérdések elbírálásánál teljesen tagadják Marx tekintélyét?

Megérti-e, hogy akkor, amikor az első kijelentést, amelyet önnel társalgó emberektől volt szerencséje hallani, marxista kijelentésnek tünteti fel és nem vette figyelembe a szociáldemokrácia egyik kiváló tagjának egész csoportja nevében tett sajtónyilatkozatát — nem járt el tisztességesen?

És e nyilatkozat további része még határozottabb:

„Ismétlem — mondja Plehanov —, hogy a legkövetkezetesebb marxisták között is felmerülhetnek nézeteltérések a mai orosz valóság megítélése tekintetében"; a mi tanunk — „az első kísérlet a szóbanforgó tudományos elmélet alkalmazására, igen bonyolult és összekuszált társadalmi viszonyok elemzése során".

Azt hisszük, hogy nehéz dolog lenne ennél világosabban beszélni: a marxisták Marx elméletéből feltétlenül csak azokat a rendkívül értékes módszereket veszik át, amelyek nélkül lehetetlen a társadalmi viszonyok megvilágítása, tehát ezeknek a viszonyoknak megítélése során egyáltalán nem elvont sémákban és más hasonló képtelenségben látják a kritériumot, hanem abban, hogy helyes-e ez a megítélés és megfelel-e a valóságnak.

Vagy talán azt hiszi ön, hogy a szerző, amikor ilyen

nyilatkozatokat tett, valójában másként vélekedett? De ez nem igaz. A kérdés, amellyel foglalkozott, így volt feltéve: „végig kell-e járnia Oroszországnak a fejlődés kapitalista szakaszát?“ Következésképpen a kérdés egyáltalán nem marxista módra volt megformulázva, hanem a különböző hazai filozófusok szubjektív módszerei alapján, akik annak kritériumát, aminek lennie kell, hol a felsőbbség politikájában, hol a „társadalom“ funkcionálásában, hol az „emberi természetnek megfelelő“ társadalmi eszményben és hasonló ostobaságokban látják. Mármost azt kérdezzük: hogyan kellett volna válaszolnia erre a kérdésre egy olyan embernek, aki elvont sémákat hirdet? Az ilyen ember nyilván a dialektikus folyamat elvitathatatlanságáról, Marx elméletének általános filozófiai jelentőségéről kezdett volna beszélni, arról, hogy minden országnak feltétlenül át kell mennie azon a fázison . . . stb. stb.

És hogyan válaszolt Plehanov?

Úgy, ahogyan marxistának válaszolnia kellett:

Azt a kérdést, hogy minek kell lennie, mint meddő kérdést, amely csak a szubjektivistákat érdekelheti, egyáltalában nem méltatta figyelemre és folyvást csak a tényleges társadalmi és gazdasági viszonyokról, azoknak tényleges fejlődéséről beszélt. Ezért nem is adott egyenes választ erre a helytelenül feltett kérdésre, hanem ehelyett így válaszolt: „Oroszország a kapitalizmus útjára *lépett*“.

Ugyanakkor Mihajlovszkij úr tudós képpel az elvont történelmi séma hirdetéséről, a szükségszerűség immanens törvényeiről és más hihetetlen szamárságokról szónokol! És ezt „a szociáldemokratákkal folytatott vitának“ nevezi!!

A leghatározottabban kijelentem — ha ezt vitának nevezzük, akkor nem tudom, mit nevezzek üres kerepelésnek?!

Mihajlovszkij úr fentebb idézett okoskodásával kapcsolatban okvetlenül meg kell még jegyeznünk, hogy ő úgy adja elő a dolgot, mintha a szociáldemokraták azt állítanák, hogy „Oroszország *ki fogja fejleszteni* saját kapitalista termelését“. Filozófusunk nyilván azt tartja, hogy Oroszországnak nincsen „saját“ kapitalista termelése. A szerző nyilván azokhoz tartozik, akik szerint az orosz

kapitalizmus a másfél millió munkásra szorítkozik — a következőkben még lesz dolgunk a „népbarátoknak" ezzel a gyerekes felfogásával, akik tudja isten, hova sorozzák a szabad munkaerő minden egyéb kizsákmányolását. „Oroszország ki fogja fejleszteni saját kapitalista termelését, annak minden belső ellentmondásával, szóval — a paraszt, akit elszakítanak a földtől, proletárrá fog válni." Minél messzebb megyünk az erdőbe, annál több fát látunk! Szóval Oroszországban nincsenek „belső ellentmondások"?, azaz, kereken kimondva, a maroknyi tőkés ott nem zsákmányolhatja ki a nép tömegeit? nem megy tönkre a lakosság óriási többsége és nem gazdagodik meg maroknyi ember? A parasztot még csak ezután fogják elszakítani a földtől? Hát mi más Oroszország egész reformutáni története, ha nem a parasztság tömeges, még sehol nem tapasztalt mérvű kisajátítása? Nagy bátorság kell hozzá, hogy mindenki hallatára ilyen dolgokat jelentsen ki valaki. És Mihajlovszkij úrnak megvan ez a bátorsága: „Marx kész proletariátussal és kész kapitalizmussal operált, nekünk pedig még mindezt meg kell teremtenünk". Oroszországnak még meg kell teremtenie a proletariátust?! Oroszországban, ahol oly leírhatatlan nyomorban tengődnek a tömegek, ahol oly arcátlanul zsákmányolják ki a dolgozókat, mint sehol, úgyhogy, ami a szegények helyzetét illeti, Angliával hasonlították össze (és joggal), Oroszországban, ahol állandó jelenség a népesség millióinak éhezése, párhuzamosan, például, az egyre növekvő gabonakivitellel — Oroszországban nincsen proletariátus!!

Azt hiszem, Mihajlovszkij úr megérdemelné, hogy ezekért a klasszikus szavakért még életében emlékművet állítsanak neki!*

---

* Különben lehetséges, hogy Mihajlovszkij úr ezúttal is megpróbál kibújni: én, úgymond, nem azt akartam mondani, hogy Oroszországban egyáltalán nincsen proletariátus, hanem azt, hogy ott nincsen kapitalisztikus proletariátus. Igazán? Hát akkor miért nem ezt mondta? Hiszen *az egész kérdés* éppen az: vajjon az orosz proletariátus olyan proletariátus-e, amely a közgazdaság polgári szervezetére jellemző, vagy pedig másféle? Ki a hibás, ha ön két cikkében *egy szót sem* szól erről az egyetlen komoly és fontos kérdésről, hanem jobbnak látja, hogy mindenféle sületlenséget beszéljen össze és tücsköt-bogarat összehordjon?

Különben még látni fogjuk, hogy a „népbarátoknak“ ez az állandó és következetes taktikája: farizeus módra szemet húnynak Oroszország dolgozóinak tarthatatlan helyzete fölött, ezt a helyzetet úgy ábrázolják, mintha csak „meg volna rendülve“, úgyhogy a „művelt társaság“ és a kormány igyekezete elég ahhoz, hogy mindent a helyes útra térítsenek. Ezek a lovagok azt hiszik, hogy ha szemethúnynak az előtt a tény előtt, hogy a dolgozó tömegek helyzete nem azért rossz, mert „megrendült“, hanem azért, mert a maroknyi kizsákmányoló arcátlanul kirabolja őket, azt hiszik, ha strucc módjára homokba dugják a fejüket, hogy ezeket a kizsákmányolókat ne lássák — akkor ezek a kizsákmányolók eltűnnek. Amikor pedig a szociáldemokraták azt mondják nekik, hogy ez szégyenletes gyávaság, hogy félnek a valósággal szembenézni, amikor a szociáldemokraták a kizsákmányolás tényéből indulnak ki és azt mondják, hogy ennek egyetlen lehetséges magyarázata az orosz társadalom burzsoá szervezete, amely a nép tömegeit proletariátusra és burzsoáziára szakítja, továbbá az orosz állam osztályjellege, amely nem más, mint e burzsoázia uralmi szerve, s hogy ennélfogva az *egyetlen kiút* a proletariátus osztályharca a burzsoázia ellen — akkor ezek a „népbarátok“ arról kezdenek üvöltözni, hogy a szociáldemokraták meg akarják fosztani a népet a földtől!! fel akarják dúlni a mi népi gazdasági szervezetünket!!

Ezzel elérkeztünk ennek az egész, legalább is tisztességtelen „polémiának“ legfelháborítóbb részéhez, éspedig ahhoz, ahol Mihajlovszkij úr a szociáldemokraták politikai tevékenységét „kritizálja“(?). Mindenki megérti, hogy legális sajtónkban nem lehet rendesen megvitatni a szocialisták és az agitátorok működését a munkások között, s az egyetlen dolog, amit ilyen esetben egy cenzurának alávetett tisztességes sajtó tehet — az, hogy „tapintatosan hallgat“. Mihajlovszkij úr megfeledkezett erről a nagyon is elemi szabályról és nem átallotta kihasználni az olvasóközönséggel való kapcsolatnak ezt a monopóliumát arra, hogy sárral dobálja meg a szocialistákat.

De azért még akad harci eszköz a legális sajtón kívül is ez ellen a tapintatlan kritikus ellen!

„Ahogy én látom a dolgot — játssza a naivat Mihaj-

lovszkij úr —; az orosz marxisták három csoportra oszthatók: megfigyelő marxistákra (akik a folyamatot figyelik anélkül, hogy résztvennének benne), passzív marxistákra (akik csak a „szülési fájdalmakat enyhítik“. Ezek „nem érdeklődnek a földet túró nép iránt s figyelmüket és reménységüket azok felé fordítják, akik már elszakadtak a termelési eszközöktől“) és aktív marxistákra (akik egyenest ragaszkodnak a falu további tönkremeneteléhez).“

Hát ez meg micsoda?! Hiszen lehetetlen, hogy a kritikus úr ne tudná, hogy az orosz marxisták — olyan szocialisták, akik a valóságról való szemléletükben abból indulnak ki, hogy kapitalista társadalommal van dolguk és hogy ebből a társadalomból egyetlen kivezető út van — a proletariátus harca a burzsoázia ellen? Milyen alapon és milyen joggal keveri őket össze valamiféle értelmetlen felemássággal? Milyen joga (persze erkölcsi joga) van arra, hogy a marxista elnevezést kiterjessze olyan emberekre, akik nyilván nem fogadják el a marxizmus legelemibb és legalapvetőbb tételeit, soha és sehol sem léptek fel külön csoportként, soha és sehol nem jelentettek be semmiféle külön programot?

Mihajlovszkij úr egész sor kibúvót hagy magának az ilyen hallatlan módszerek igazolására.

„Talán nem is igazi marxisták ezek — elméskedik egy világfi könnyedségével —, de annak tartják és annak nyilvánítják magukat.“ Mikor és hol? A pétervári liberális és radikális szalonokban? Magánlevelekben? Jó. De akkor szalonjaikban és levelek útján beszélgessen is velük! De ön a sajtóban és nyilvánosan olyan emberek ellen lép fel, akik (a marxizmus zászlaja alatt) soha és sehol sem léptek fel nyilvánosan. És emellett önnek még van bátorsága kijelenteni, hogy „szociáldemokratákkal“ vitatkozik, bár tudva tudja, hogy ezt a nevet a forradalmár szocialisták *egyetlen* csoportja viseli és senkit velük összetéveszteni nem szabad!*

---

* Kitérek még legalább arra az egy *ténybeli utalásra*, amely Mihajlovszkij úrnál található. Bárki, aki elolvassa cikkét, egyet fog velem érteni abban, hogy ő Szkvorcov urat („Az éhínség gazdasági okai“ c. munka szerzőjét) is a „marxistákhoz“ sorozza. Pedig ez az úr maga sem nevezi magát marxistának, s a szociáldemokraták művei-

Mihajlovszkij úr csűr-csavar, ide-oda forgolódik, mint egy gimnazista, akit rajtakaptak: Én itt egészen ártatlan vagyok — bizonyítgatja az olvasónak — „saját fülemmel hallottam és saját szememmel láttam“. Rendben van! Mi szívesen elhisszük, hogy önnek csak felületes emberek és semmirekellők kerülnek a szeme elé, de mi közünk ehhez nekünk, szociáldemokratáknak? Ki ne tudná, hogy „a mai időkben, amikor“ nemcsak a szocialista, hanem bármilyen valamennyire önálló és becsületes társadalmi tevékenység is politikai üldöztetést von maga után, egy emberre, aki valóban tevékenykedik valamely zászló alatt — a narodovolecság, a marxizmus vagy mondjuk, akár az alkotmányosság zászlaja alatt —, néhány tucat frázishős jut, aki e zászlókkal leplezi liberális gyávaságát, ezenkívül pedig néhány közönséges gazember, aki a zavarosban halászik? Nem világos-e, hogy a legnagyobb fokú aljasság kell ahhoz, hogy valaki ez irányzatok valamelyikének szemére vesse, hogy zászlaját mindenféle csőcselék bemocskolja (éspedig nem a sajtóban és nem nyilvánosan)? Mindaz, amit Mihajlovszkij úr mond — egész láncolata a torzításoknak, hamisításoknak és becsempészéseknek. Fentebb már láttuk, hogy Mihajlovszkij úr teljesen meghamisította azokat az „igazságokat“, amelyekből a szociáldemokraták kiindulnak, úgy adta azokat elő, ahogyan marxista soha sehol nem tette és nem is tehette. Ha azt fejtette volna ki, hogy a szociáldemokraták hogyan fogják fel az orosz életet a valóságban, feltétlenül látnia kellett volna, hogy *csak egy módon* lehet „összhangba kerülni“ ezekkel a nézetekkel — úgy, hogy elősegítik a proletariátus osztályöntudatának fejlesztését, úgy, hogy politikai harcra szervezik és tömörítik a jelenlegi rendszer ellen. Egyébként

---

nek legelemibb ismerete is elég, hogy bárki meglássa, hogy a szociáldemokraták szempontjából ez az úr — a legsekélyesebb burzsoá és semmi egyéb. Micsoda marxista az, aki nem érti, hogy az a társadalmi környezet, amelynek számára haladó újításait megtervezi, burzsoá környezet, hogy ezért mindazok a „kulturális javulások“, amelyek még a parasztgazdaságban is csakugyan észlelhetők, burzsoá haladást jelentenek, amely a kisebbség helyzetét javítja s a tömeget proletarizálja! Micsoda marxista az, aki nem érti, hogy az állam, amelyhez terveivel fordul, osztályállam, s csak arra képes, hogy a burzsoáziát támogassa, a proletariátust pedig elnyomja!

Mihajlovszkij úrnak még maradt egy kibúvója. A sértett ártatlanság képével, farizeuskodva égnek emeli a szemét és édeskés hangon azt mondja: „Mindennek én nagyon őrülök, csak azt nem értem, hogy mi ellen tiltakoznak“ (ezt szószerint így mondja a „Russzkoje Bogatsztvo“ 2. számában). „Olvassák el figyelmesebben a passzív marxistákról szóló véleményemet és meglátják, hogy én azt mondom: erkölcsi szempontból nem lehet semmi ellenvetésünk.“

Persze, ez sem más, mint a szokott nyomorúságos csűrés-csavarás.

Mondja, kérem, minek nevezné az olyan ember cselekedetét, aki kijelenti, hogy kritizálja a szociálforradalmár narodnyikságot (olyan időszakot veszek, amikor másfajta narodnyikok még nem léptek fel), s nagyjában ezeket mondaná:

„A narodnyikok, ahogy én értem a dolgot, három csoportra oszthatók: következetes narodnyikokra, akik teljesen magukévá teszik a paraszt gondolatmenetét, a paraszt kívánságaival teljes összhangban általánossá akarják tenni a botbüntetést, a nők botozását s általában a deres és a korbács kormányának azt a gyalázatos politikáját támogatják, amelyet egyébként népi politikának is neveznek; majd, úgymond, a gyáva narodnyikok következnek, akiket nem érdekel a paraszt véleménye és csak azon igyekeznek, hogy — egyesületek stb. útján — Oroszországba egy olyan, számára idegen forradalmi mozgalmat ültessenek át, amely ellen egyébként erkölcsi szempontból nem volna ellenvetésünk, ha az út nem volna oly sikamlós, hogy a gyáva narodnyik könnyen letérhet róla s következetes vagy bátor narodnyikká válhat; és végül vannak bátor narodnyikok, akik teljes egészében megvalósítják a tehetős parasztgazda népi eszményeit és ezért ráülnek a földre, hogy ott nagyban folytassák kulák gazdaságukat“ — ezt természetesen minden tisztességes ember aljas és ízetlen gúnyolódásnak nevezné. Ha pedig mindennek tetejébe az ilyesmiket mondó embert a narodnyikok nem cáfolhatnák meg ugyanabban a sajtóban; ha mindaddig a narodnyikok eszméjét csak illegálisan fejtették volna ki s ezért sok olvasónak nem volna ezekről

az eszmékről határozott fogalma és könnyen elhihetne bármit, amit a narodnyikokról mondanak, akkor mindenki megegyezne abban, hogy az ilyen ember . . .

Különben talán Mihajlovszkij úr sem felejtette még el végleg azt a szót, amit ide kellene írni.

De elég! Még sok ilyen rágalmat szór Mihajlovszkij úr, de én el sem tudok képzelni annál fáradságosabb, annál hálátlanabb, annál durvább munkát, mint amilyen ez a kapargálás a piszokban, az itt-ott elhintett célzások összeszedése, ezeknek összehasonlítása és a keresgélés, hogy legalább egyetlen komoly ellenvetésre akadjunk.

Elég!

1894 április

A KIADÓ MEGJEGYZÉSE[46]

Az olvasó a cikk szövegében egy lapalji jegyzetet talál, amely bizonyos kérdések későbbi elemzésére utal, holott ez az elemzés valójában nincs meg.

Ennek az az oka, hogy ez a cikk mindössze első része a „Russzkoje Bogatsztvo"-ban a marxizmusról megjelent cikkekre adott válasznak. A rendkívül szűkre szabott idő megakadályozta, hogy ezt a cikket idejében kihozzuk, viszont a további halogatást lehetetlennek tartjuk: így is elkéstünk két hónappal. Ezért egyelőre N. Mihajlovszkij úr „kritikájának" elemzését adjuk ki s nem várjuk meg az egész cikk nyomásának befejezését.

A készülő második és harmadik kiadásban az olvasó ezen az elemzésen kívül a „Russzkoje Bogatsztvo" más főkolomposai, Juzsakov és Sz. Krivenko úr által vallott közgazdasági nézetek elemzését is megtalálja, Oroszország gazdasági valóságának és az ebből fakadó „szociáldemokrata eszméknek és taktikának" ismertetésével kapcsolatban.

A JELENLEGI KIADÁSHOZ[47]

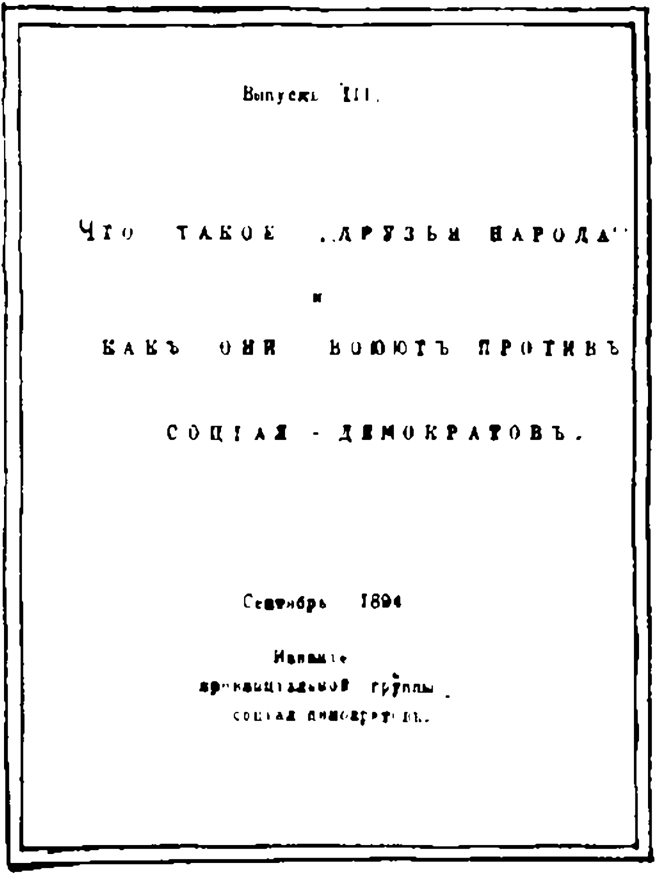
A jelenlegi kiadás az első kiadás pontos mása. Mivel egyáltalán nem volt részünk a szöveg megfogalmazásában, nem tartottuk magunkat feljogosítottaknak arra, hogy azon bármiféle változtatást eszközöljünk s szigorúan a kiadói munkára szorítkoztunk. Az indítóok, amely minket ennek a munkának elvállalására serkentett, az a meggyőződés volt, hogy ez a mű hozzá fog járulni szociáldemokrata propagandánk bizonyos megélénküléséhez.

Feltevésünk szerint a szociáldemokrata meggyőződésből feltétlenül az következik, hogy aki ezt a meggyőződést vallja, annak késznek kell lennie e propaganda ügyének szolgálatára, s ezért a jelenlegi brosúra szerzőjével egygondolkozásúakhoz fordulunk és azt indítványozzuk nekik, hogy működjenek közre minden eszközzel (természetesen különösen újólagos kiadással) úgy ennek a műnek, mint általában a marxista propaganda valamennyi sajtószervének minél szélesebb elterjesztésénél. A jelenlegi időpont különösen alkalmas az ilyen közreműködés szempontjából. A „Russzkoje Bogatsztvo" egyre kihivóbban lép fel velünk szemben. Ez a folyóirat abban a törekvésében, hogy megbénítsa a szociáldemokrata eszmék elterjedését a társadalomban, egészen odáig ment, hogy egyenesen a proletariátus érdekei iránt tanusított közömbösséggel és a tömegek tönkremenéséhez való ragaszkodással vádol meg bennünket. Merjük hinni, hogy az ilyen módszerekkel a folyóirat csak önmagának árt és a mi győzelmünket készíti elő. Ne feledjük azonban, hogy a rágalmazóknak minden anyagi eszköz rendelkezésükre áll s rágalmaikat a legszélesebb körben terjeszt-

hetik. Többezer példányos folyóirattal rendelkeznek, olvasótermek és könyvtárak állanak szolgálatukra. Ha tehát meg akarjuk mutatni ellenségeinknek, hogy a kiváltságos helyzet előnyei sem biztosítják mindig a gyalázkodó vádaskodás sikerét, minden erőnket meg kell feszítenünk. Teljes meggyőződéssel valljuk, hogy erőfeszitésben nem lesz hiány.

1894 július

HARMADIK RÉSZ

Выпускъ III.

ЧТО ТАКОЕ „ДРУЗЬЯ НАРОДА"

И

КАКЪ ОНИ ВОЮЮТЪ ПРОТИВЪ

СОЦІАЛ - ДЕМОКРАТОВЪ.

Сентябрь 1894

Изданіе
провинціальной группы
соціал-демократовъ.

Lenin „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szocial-demokraták ellen?" c. müve hektográfon sokszorositott 3. részének boritólapja. — 1894

Kisebbítve

Befejezésül ismerkedjünk meg még egy „népbaráttal“ — Krivenko úrral, aki ugyancsak nyiltan hadbaszáll a szociáldemokraták ellen.

Egyébként az ő cikkét („A művelt szobatudósokról“ — 1893. évf. 12. sz. és „Uti Levelek“ — 1894. évf. 1. sz.) nem fogjuk úgy elemezni, mint Mihajlovszkij és Juzsakov úrral kapcsolatban tettük. Ott az ő cikkeik elemzése teljességgel elengedhetetlen volt ahhoz, hogy világos fogalmat szerezhessünk, az első esetben általában a materializmus és a marxizmus ellen felhozott kifogásaik tartalmáról, a második esetben pedig politikai gazdaságtani elméletükről. Most taktikájukkal, gyakorlati javaslataikkal és politikai programjukkal kell megismerkednünk, hogy teljes fogalmat alkothassunk magunknak a „népbarátokról“. Ezt a programot sehol sem fejtették ki közvetlen formában, ugyanolyan következetesen és teljesen, mint elméleti nézeteiket. Ezért ezt a programot a folyóirat különböző cikkeiből vagyok kénytelen kihámozni, amely folyóirat munkatársainak meglehetős összetartásával tűnik ki, úgy, hogy nem igen találkozunk benne ellentmondásokkal. Krivenko úr fentebb említett cikkeit egyesegyedül azért részesítem majd elsőbbségben más cikkekkel szemben, mert több anyagot szolgáltatnak, továbbá azért, mert szerzőjük a folyóiratnak éppoly tipikus gyakorlati embere és politikusa, mint Mihajlovszkij — szociológusa és Juzsakov — közgazdásza.

Mielőtt azonban programjukkal foglalkoznánk, feltétlenül ki kell térnünk egy további elméleti pontra. Fentebb azt

láttuk, hogy Juzsakov úr olyan semmitmondó frázisokkal, mint a népi gazdaságot alátámasztó népi bérlet stb. igyekezett egérutat nyerni s ezekkel leplezte, hogy nem érti meg földművelőink gazdasági helyzetét. A kisipart nem érintette, a gyári nagyipar fejlődésének adataira szorítkozott. Most Krivenko úr pontosan ilyen frázisokat szajkóz a kisiparral kapcsolatban. Egyenesen szembehelyezi „népi kisiparunkat", vagyis a kusztáripart, a kapitalista iparral (12. sz. 180—181. old.). „A népi termelés (sic!) — mondja — a legtöbb esetben természetes úton keletkezik", ezzel szemben a kapitalista ipar „lépten-nyomon mesterségesen jön létre". Más helyen „a népi kisipart" helyezi szembe „a kapitalista nagyiparral". Ha azt kérdezik, hogy miben rejlik az előbbi sajátossága, csak azt tudják meg, hogy az „kicsiny"* s hogy a munkaeszközöket egyesíti a termelővel (ez utóbbi meghatározást Mihajlovszkij úr fentebb említett cikkéből veszem át). De hiszen ez még korántsem határozza meg annak gazdasági szerkezetét, azután meg — egyáltalán nem igaz. Krivenko úr például azt mondja, hogy „a népi kisipar mind a mai napig sokkal nagyobb összterméket szolgáltat és több munkáskezet foglalkoztat, mint a kapitalista nagyipar". A szerző szeme előtt nyilvánvalóan a kusztárok száma lebeg, amely négymillióra, egy másik számítás szerint pedig hétmillióra rúg. De ugyan ki ne tudná, hogy kusztárjaink túlnyomórészt a nagyüzemek számára dolgoznak saját otthonukban, hogy a kusztárok zöme egyáltalán nem önálló, hanem függő, alárendelt helyet foglal el a termelésben, nem saját anyagával dolgozik, hanem a kereskedőével, aki csak munkabért fizet a kusztárnak? Hiszen azokat az adatokat, amelyek ennek a formának túlsúlya mellett szólnak, még a legális irodalomban is idézték. Hivatkozom például Sz. Harizomenov ismert statisztikusnak a „Jurigyicseszkij Vesztnyik"-ben[48] megjelent munkájára (1883, 11. és 12. sz.). Sz. Harizomenov a központi kormányzóságokban található

* S amit még megtudhatunk, az a következő: „ebből kifejlődhet az igazi (sic!) népi ipar" — mondja Krivenko úr. A „népbarátok" szokásos módszere — üres frázisokkal, még hozzá értelmetlen frázisokkal hozakodni elő a valóság szabatos és közvetlen jellemzése helyett.

kisiparunknak — ahol a legfejlettebb — az irodalomban rendelkezésre álló adatait összegezve arra a következtetésre jutott, hogy a nagyüzemek számára, vagyis az ipar kétségtelenül kapitalista formája számára saját otthonukban dolgozó kusztárok feltétlenül túlsúlyban vannak. „Ha meg akarjuk határozni az önálló kisipar gazdasági szerepét — mondja —, arra a következtetésre jutunk, hogy Moszkva kormányzóságban a kusztáripar évi forgalmának 86,5%-át a nagyüzemek számára saját otthonukban dolgozó kusztárok szolgáltatják s csak 13,5%-a esik az önálló kisiparra. Vlagyimir kormányzóság alekszandrovszki és pokrovszki kerületében a kusztáripar évi forgalmának 96%-a jut a nagyüzemek és manufaktúrák számára saját otthonukban dolgozó iparosokra s csak 4%-a az önálló kisiparra.“

Ezeket az adatokat tudtommal senki sem próbálta megcáfolni, de nem is lehet. Akkor pedig mirevaló hallgatással mellőzni ezeket a tényeket, mirevaló a kapitalista iparral ellentétben „népi“-nek nevezni ezt az ipart és arról papolni, hogy lehetséges ennek igazi iparrá fejlődése?

A tények ily leplezetlen figyelmen kívül hagyására csak egy magyarázat van s csak egy magyarázat lehetséges: a „népbarátoknak“ s ugyanígy minden orosz liberálisnak az a közös hajlamossága, hogy elpalástolják és egyszerű „defektusnak“ tüntessék fel Oroszországban az osztályellentéteket és a dolgozók kizsákmányolását. Egyébként lehetséges, hogy ennek oka ezen felül a tárgy oly beható ismeretében is rejlik, amilyennel például Krivenko úrnál találkozunk, aki a „pavlovoi késgyártást“ — „félig-meddig kézműves jellegű termelésnek“ nevezi. Az már egyenesen tüneményes, ahogyan „népbarát“ berkekben a dolgokat kiforgatják! Hogyan beszélhetünk itt „kézműves jellegről“, amikor a pavlovoi késesek piacra dolgoznak, nem pedig megrendelésre? Vagy talán Krivenko úr a termelés olyan szervezetét is a kézművességhez sorozza, amikor a kereskedő rendeli meg a kusztárnál a készítményeket, hogy azután a nyizsnyijnovgorodi országos vásárra vigye? Ez már túlságosan is mulatságos, de valószínűleg így van. Valójában a késgyártás (más pavlovoi

mesterségekkel összehasonlítva) a legkevésbbé őrízte meg a termelők (látszólagos) önállóságán felépülő kiskézműves formát. „Az asztali és szerszámkések gyártása* — mondja N. F. Annenszkij — már jelentősen megközelíti a gyári, vagy helyesebben — manufaktúra termelést"[49]. A Nyizsnyij-Novgorod kormányzóságban asztali kések gyártásával foglalkozó 396 kusztár közül vásárra csak 62 (16%), míg munkakiadónak** — 273 (69%), bérmunkásként pedig — 61 (15%) dolgozik. Eszerint a kusztárok mindössze $^1/_6$ része nincs alávetve közvetlenül a vállalkozóknak. Ami a késgyártás második kategóriáját — a zsebkésgyártást (tollkésgyártást) illeti, ez, ugyanennek a szerzőnek szavai szerint, „közbeeső helyet foglal el az asztali kések gyártása és a lakatgyártás között: a mesterek nagy része itt már munkaadónak dolgozik, ugyanakkor azonban még meglehetősen sok az olyan önálló kusztár, akinek a piaccal van dolga".

Nyizsnyij-Novgorod kormányzóságban összesen 2 552 kusztár dolgozik ennek a késfajtának gyártásánál, akiknek 48%-a (1 236) vásárra, 42%-a (1 058) munkakiadónak, 10%-a (258) pedig bérmunkásként dolgozik. Eszerint az önálló (?) kusztárok itt is kisebbségben vannak. Természetesen még a vásárra dolgozó önálló kusztárok is csak látszólag önállóak, ténylegesen azonban nem kevésbbé alá vannak vetve a felvásárlók *tőkéjének*. Ha a Nyizsnyij-Novgorod kormányzóság egész gorbatovi kerületének kisiparára vonatkozó adatokat vesszük, ahol 21 983 dolgozó, vagyis *a nyilvántartott dolgozók 84,5%-a* foglalkozik kisiparral***, a következő adatokat kapjuk (pontos adatok csak 10 808 kisipari munkás gazdasági helyzetével kapcso-

* Ez a legnagyobb termelési ág, amely a pavlovoi készítmények 2 750 000 rubelra rúgó összértékében 900 000 rubellal részesedik.

** Vagyis kereskedőnek, aki anyagot ad a kusztárnak s munkájáért egyszerűen munkabért fizet.

*** Azok az eredeti orosz közgazdászok, akik az orosz kapitalizmust a gyári munkások számán (sic!) méricskélik, ezeket a dolgozókat egész tömeg hozzájuk hasonló dolgozóval együtt minden teketória nélkül a lakosságnak ahhoz a rétegéhez sorozzák, amely mezőgazdálkodással foglalkozik s nem a tőke igája alatt, hanem a „népi rendre" (???!!) gyakorolt mesterséges nyomás alatt szenved.

latban állanak rendelkezésünkre, akik a vas- és fémiparban, a bőriparban, a nyergesiparban, a nemeziparban, illetőleg a kenderfonóiparban vannak elhelyezkedve): a kusztárok 35,6%-a vásárra, 46,7%-a munkakiadónak, 7,7%-a pedig bérért dolgozik. Eszerint *itt is azt látjuk, hogy túlsúlyban vannak a nagyüzemek számára dolgozó kusztárok, túlsúlyban vannak az olyan viszonyok, amelyeknél a munka alá van vetve a tőkének.*

Ha a „népbarátok" oly gátlástalanul hagyják figyelmen kívül az ilyenfajta tényeket, annak egy további oka az, hogy a kapitalizmus értelmezése tekintetében nem jutottak tovább a hétköznapi vulgáris elgondolásoknál, amelyek szerint — a kapitalista = gazdag és művelt vállalkozó, aki gépekkel dolgozó nagyüzemet vezet — s nem kíváncsiak ennek a fogalomnak tudományos tartalmára. Az előző fejezetben láttuk, hogy Juzsakov úr a kapitalizmust egyenesen a gépi iparral kezdte, s nem tárgyalta az egyszerű kooperációt meg a manufaktúrát. Ez általánosan elterjedt hiba, amely egyebek közt azt is maga után vonja, hogy nem vesznek tudomást kusztáriparunk tőkés szervezetéről.

Könnyű megérteni, hogy a nagyüzemi termelés háziipari rendszere az ipar tőkés formáját testesíti meg: feltalálható itt annak minden ismertetőjele — a fejlettség már magas fokán álló árugazdaság, a termelési eszközök összpontosulása egyesek kezén, a munkások tömegeinek kisajátítása, akik saját termelési eszközök híján idegeneknek végeznek munkát, nem maguknak dolgoznak, hanem a kapitalistának. Nyilvánvaló, hogy a kisipar, szervezetét tekintve — színtiszta kapitalizmus; sajátossága a gépi nagyiparral összehasonlítva az, hogy technikailag fejletlen (ami főleg a felháborítóan alacsony munkabérekkel magyarázható) s a munkások továbbra is megtartják tenyérnyi földjüket. Ez az utóbbi körülmény különösen zavarba ejti a „népbarátokat", akik hozzászoktak ahhoz, hogy vérbeli metafizikusokhoz illően elvont merev ellentmondásokban gondolkozzanak: „igen, igen — nem, nem, ami pedig ezen túl van, az a gonosztól való".

Ha a munkások földnélküliek — az kapitalizmus; ha a munkásoknak van földjük — nincs kapitalizmus; s a „népbarátok“ beérik ezzel a megnyugtató filozófiával, közben pedig figyelmen kívül hagyják a gazdaság egész társadalmi szervezetét, megfeledkeznek arról a közismert tényről, hogy a föld birtoklásának ténye a legkevésbbé sem küszöböli ki ezeknek a földműveseknek embertelen nyomorúságát, akik a legszemérmetlenebb kiuzsorázásnak vannak kitéve más, ugyanolyan földes „parasztok“ részéről.

Nyilván nem tudják, hogy a kapitalizmus, fejlődésének viszonylag alacsony fokain, sohasem volt képes teljesen elszakítani a munkást a földtől. Nyugat-Európával kapcsolatban Marx azt a törvényt állapította meg, hogy a munkást csak a gépi nagyipar sajátítja ki véglegesen. Érthető ezért, hogy az olyan közkeletű megítélések, amelyek szerint nálunk nincs kapitalizmus s amelyek arra az érvre épülnek, hogy „a népnek van földje“ — teljesen értelmetlenek, mert a kapitalizmus az egyszerű kooperáció és a manufaktúra időszakában sehol és soha nem járt együtt a munkás teljes elszakításával a földtől, ami természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus nem volt kapitalizmus.

Ami pedig az oroszországi gépi nagyipart illeti — márpedig legnagyobb és legfontosabb iparágaink gyorsan veszik fel ezt a formát —, az, minden sajátszerűségünk mellett nálunk is ugyanazokat a jellegzetességeket mutatja, mint az egész kapitalista Nyugaté, már összeférhetetlen azzal, hogy a munkás kapcsolatban maradjon a földdel. Ezt a tényt többek között Gyementyev[50] pontos statisztikai adatokkal bizonyította be, amelyek alapján (Marxtól teljesen függetlenül) arra a következtetésre jutott, hogy a gépi termelés elválaszthatatlanul összefügg a munkás teljes elszakításával a földtől. Ez a tanulmány ismételten bebizonyította, hogy Oroszország — kapitalista ország s hogy Oroszországban a dolgozók kapcsolata a földdel annyira gyenge és látszólagos, a birtokosok (pénztulajdonos, felvásárló, gazdagparaszt, manufaktúratulajdonos stb.) hatalma már annyira szilárd, hogy elég a technika egyetlen előre tett lépése — s a „paraszt“ (?? aki már réges-régen

munkaereje eladásából él) színtiszta munkássá változik át*. De az, amit a „népbarátok" nem értenek meg kisiparunk gazdasági szervezetéből, korántsem merül ki ebben. Elképzelésük még a kisipar olyan ágaival kapcsolatban is, amelyekben nem tapasztalható „vállalkozónak" végzett munka, ugyanolyan felületes, mint a földművessel kapcsolatos elképzelésük (amivel fentebb már megismerkedtünk). Ez egyébként egészen természetes is, amikor olyan urakártják bele magukat a politikai gazdaságtan kérdéseibe, akiknek tudása úgy látszik nem terjed tovább annál, hogy vannak a világon termelési eszközök, amelyek a dolgozó tulajdonában „lehetnek" — és ez igen jó dolog; de el is „lehetnek" szakítva a dolgozótól — és ez igen rossz. Hát bizony ez édeskevés.

Krivenko úr, amikor a kisiparon okoskodik, amely rá is lépett, meg nem is lépett rá a kapitalista fejlődés útjára (ahol „szabadon fennállhat a kisüzem"), egyebek között rámutat arra, hogy egyes termelési ágakban „az üzemre fordított fő kiadások" igen jelentéktelenek s ezért ezekben lehetséges a kisüzem. Példának a téglagyártást hozza fel, amelynél az üzemfenntartási költségek esetleg csak tizenötödét teszik az üzemek évi forgalmának.

Minthogy ez a szerző majdnemhogy egyetlen utalása a tényekre (a szubjektív szociológia egyik legjellegzetesebb vonása, ismétlem, hogy fél a valóság közvetlen és konkrét jellemzésétől és elemzésétől s a legszívesebben az „események" — a nyárspolgáriasság — ködös szférájába emelkedik), nyomban üstökön is ragadjuk, hogy kimutassuk, menynyire hamisak a „népbarátok" elképzelései a valóságról.

A kisüzemi téglagyártás (téglaégetés fehér agyagból) leírását a moszkvai zemsztvo gazdasági statisztikájában találjuk meg („Сборник"**, VII. köt. I. kiadvány,

* A nagyüzemi termelés háziipari rendszere nemcsak hogy kapitalista rendszer, hanem még hozzá a kapitalista rendszer legrosszabb fajtája, amely azzal jár együtt, hogy a dolgozó a legerősebben van kizsákmányolva, ugyanakkor azonban a legkevesebb lehetősége van arra, hogy harcra keljen saját felszabadításáért.

** Gyűjtemény. — *Ford.*

2. rész stb.). Ez az iparág főleg a bogorodszkojei kerület három járásában összpontosul, amelyekben 233 üzemet számlálnak, együttesen 1 402 munkással (567 családhoz tartozó munkás* — 41% és 835 bérmunkás — 59%) és 357 000 rubel évi össztermeléssel. Ez az iparág már régen kialakult, de különösen kifejlődött a legutóbbi 15 esztendő folyamán, a vasútvonalak megépítése következtében, amelyek jelentősen megkönnyítik az elhelyezést. A vasút megépítéséig a főszerepet a családtagok saját termelése játszotta, amely azonban most háttérbe szorult a bérmunka kizsákmányolása mellett. Ebben az iparágban a kisiparosok az elhelyezés tekintetében ugyancsak függő helyzetben vannak a nagyiparosokkal szemben: az előbbiek „a pénzeszközök elégtelensége következtében" a helyszínen az utóbbiaknak adják el a téglát (az elijesztően alacsony árak folytán olykor „nyersen", vagyis a kiégetés előtt).

De ezen a függőségi viszonyon kívül az iparág szervezetével is módunkban áll megismerkedni a tanulmányhoz mellékelt portánkénti kusztárösszeírásból, amelyben minden egyes üzem munkáslétszáma és évi termelése fel van tüntetve.

Annak megállapítása céljából, hogy vajjon alkalmazható-e erre az iparágra az a törvény, amely szerint az árugazdaság — kapitalista gazdaság, vagyis a fejlődés bizonyos fokán elkerülhetetlenül azzá változik át, az üzemeket nagyságuk szerint kell összehasonlítanunk; a kérdés magva ugyanis éppen a kis- és nagyüzemek kölcsönös viszonya a termelésben játszott szerepük és a bérmunka kizsákmányolása tekintetében. A munkások számát véve alapul, három csoportba osztjuk a kusztárüzemeket: I) 1—5 munkással (dolgozó családtagok és bérmunkások együttesen véve), II) 6—10 munkással és III) több mint 10 munkással dolgozó üzemekre.

Az egyes csoportokhoz tartozó üzemek nagyságát, munkáslétszámát és össztermelését vizsgálva, a következő adatokat nyerjük:

* „Családhoz tartozó" munkás alatt, a bérmunkással ellentétben a munkáltató dolgozó családtagjait értik.

Kusztárcsoportok a munkáslétszám alapján	Az egy üzemre eső átlagos munkáslétszám	A bérmunkásokat alkalmazó üzemek	A bérmunkások	Az egy munkásra eső évi termelés	Az üzemek	A munkások	Az össztermelés	Abszolút számok		
		%-a			százalékszerű megoszlása			Az üzemek száma°	A munkások száma	Az össztermelés (rubelban)
I. 1—5 munkás	2,8	25	19	251	72	34	34	167/43	476/92	119 500
II. 6—10 „	7,3	90	58	249	18	23	22	43/39	317/186	79 000
III. 10 munkáson felül	26,4	100	91	260	10	43	44	23/23	609/557	158 500
Összesen	6	45	59	254	100	100	100	233/105	1 402/835	357 000

Vegyék alaposan szemügyre ezt a kis táblázatot és látni fogják, hogy ennek az iparágnak szervezete burzsoá, vagy ami ugyanazt jelenti, kapitalista szervezet: olyan mértékben, amint a nagyobb üzemek felé haladunk, fokozódik a munka termelékenysége* (a középső csoport kivételt képez), általánosabbá válik a bérmunka kizsákmányolása**, növekszik a termelés összpontosulása***. A harmadik csoportra, amelynek termelése csaknem teljes egészében bérmunkán alapul, az üzemek 10%-a, ezzel szemben az össztermelés 44%-a jut.

* Az egy munkásra eső évi termelés értéke az I. csoportban 251 rubel, a II.-ban 249 rubel, a III.-ban 260 rubel.

** A bérmunkásokat foglalkoztató üzemek százalékaránya az I. csoportban — 25%, a II.-ban 90%, a III.-ban 100%; a bérmunkások százalékaránya: 19% — 58% — 91%.

*** Az I. csoportra az üzemek 72%-a és a termelés — 34%-a, a II.-ra az üzemek 18%-a és a termelés 22%-a, a III.-ra az üzemek 10%-a és a termelés 44%-a esik.

° A nevező a bérmunkásokat foglalkoztató üzemek számát, illetőleg a bérmunkások számát jelenti. — Ugyanígy a következő táblázatban.

A termelési eszközöknek ez az összpontosulása egy kisebbség kezében, ami a többség (a bérmunkások) kisajátításával jár együtt, a kistermelőknek a felvásárlóktól való függését (a nagyiparosok egyúttal felvásárlók is), valamint a munka leigázását ebben az iparágban egyaránt megmagyarázza. Eszerint azt látjuk, hogy a dolgozó kisajátításának és kizsákmányolásának oka magukban a termelési viszonyokban rejlik.

Az orosz narodnyik-szocialisták tudvalevőleg ellenkező véleményen voltak s a munka elnyomásának okát a kusztáriparban nem a termelési viszonyokban látták (ezek az ő kijelentésük szerint olyan elven épülnek fel, amely kizárja a kizsákmányolást), hanem azokon kívül — a politikában, nevezetesen az agrárpolitikában, az adópolitikában stb. Felmerül a kérdés, hogy miért maradt és miért marad fenn ez a vélemény, amely most már majdnem hogy előítéletté vált? Vajjon nem azért maradt-e fenn, mert *más* elképzelések uralkodtak a kusztáripar termelési viszonyairól? Egyáltalán nem. Csakis azért marad fenn, mert semmiféle kísérlet sem történt arra nézve, hogy *pontosan és félreérthetetlenül határozzák meg a gazdasági szervezet adott, valóságos formáinak jellegét;* egyedül azért marad fenn, mert nem választják külön a termelési viszonyokat és nem elemzik azokat önállóan. Egyszóval azért marad fenn, mert nem értik meg a társadalomtudomány egyedül tudományos módszerét — a materialista módszert. Most már régi szocialistáink gondolatmenete is érthető. Ezek a kusztáripart illetően a kizsákmányolás okát a termelési viszonyok körén *kívül* álló jelenségekből vezetik le; a gyáripari nagykapitalizmust illetően lehetetlen volt nem látniok, hogy *ott* a kizsákmányolás oka éppen a termelési viszonyokban rejlik. Áthidalhatatlan ellentét, éles eltérés jelentkezett, érthetetlen volt, hogy honnan eredhetett ez a nagykapitalizmus, amikor a kusztáripar termelési viszonyaiban (amelyeket meg sem vizsgáltak!) nincs semmi olyan, ami kapitalizmusra vallana. A következtetés természetes: a kusztáripar és a kapitalista ipar összefüggésének meg nem értése folytán az előbbit — mint „népi" ipart, szembeállítják az utóbbival — mint „mesterséges" iparral. Felvetődik

az az eszme, hogy a kapitalizmus ellentéte a mi „népi rendünknek", vagyis az az eszme, amely mégcsak nemrégiben is oly széles körben terjedt el, Nyikolaj — on úr által az orosz közönség elé terjesztett felfrissített és javított kiadásában. Ez az eszme csak a megszokás erejénél fogva tartja magát, kiáltó logikátlansága ellenére: a gyáripari kapitalizmusról annak alapján alkotnak fogalmat, amit az a valóságban jelent, ezzel szemben a kusztáriparról annak alapján, amit „jelenthetne"; az előbbiről a termelési viszonyok alapján, ezzel szemben az utóbbiról anélkül, hogy akárcsak meg is kísérelnék a termelési viszonyok külön megvizsgálását, olyanformán, hogy a problémát közvetlenül a politika területére viszik át. Elég ezeknek a termelési viszonyoknak elemzése felé fordulnunk és meglátjuk, hogy a „népi rend" nem egyéb tőkés termelési viszonyoknál, jóllehet fejletlen, csíraszerű állapotban; meglátjuk, hogy az esetben, ha feladjuk azt a naív előítéletet, amely szerint a kusztárok mind egyenlők és pontosan feltüntetjük a közöttük levő különbségeket — a gyáripari „kapitalista" és a „kusztár" közt néha kisebbnek bizonyul a különbség, mint egyes „kusztárok" között; meglátjuk, hogy *a kapitalizmus nem ellentéte a „népi rendnek", hanem annak a legszorosabb értelemben vett és legközvetlenebb folytatása és továbbfejlődése.*

Vagy talán meg nem felelőnek tartják a felhozott példát és azt mondják, hogy a szóbanforgó esetben egyáltalán túlságosan nagy a bérmunkások százalékaránya?* Arról van azonban szó, hogy itt egyáltalán nem az abszolút számok a fontosak, hanem az általuk feltárt *viszonyok*, amelyek lényegüket tekintve burzsoá viszonyok és akár erősen, akár gyengén domborodik ki burzsoá jellegük — mindenképpen burzsoá viszonyok.

Ha úgy tetszik, vegyünk egy másik példát — szándékosan olyat, amelynél a burzsoá jelleg gyenge, vegyük (Iszajev úr Moszkva kormányzóság kisiparáról szóló könyvéből) a fazekasipart, amely a professzor úr szavai

* Ez Moszkva kormányzóság kisiparára vonatkozóan aligha helytálló, de Oroszország más vidékeinek kevésbbé fejlett iparágaira vonatkozóan esetleg jogosult.

szerint — „színtiszta háziipar“. Ez az iparág egyenesen a paraszti kisipar mintaképe: technikája fölötte egyszerű, felszerelése jelentéktelen, termelése közszükségleti cikkeket szolgáltat. Nos, a portánkénti kusztárösszeírás alapján, ugyanolyan természetű adatokkal, mint az előbbi esetben, ennek az iparágnak gazdasági szervezetét is módunkban áll tanulmányozni, amely pedig már kétségtelenül minden tekintetben az óriási változatosságot felmutató orosz „népi“ kisipar típusa. A kusztárokat három csoportra osztjuk fel, amelyek közül az I. csoportba tartozóknak 1—3 munkásuk (dolgozó családtagok és bérmunkások együttesen véve), a II.-ba tartozóknak 4—5 munkásuk, a III.-ba tartozóknak pedig több mint 5 munkásuk van — s ismertetjük a megelőző táblázatéval azonos természetű kiszámításokat:

Kusztárcsoportok a munkáslétszám alapján	Az egy üzemre eső átlagos munkáslétszám	A bérmunkásokat foglalkoztató üzemek	A bérmunkások	Az egy munkásra eső évi termelés	Az üzemek	A munkások	Az össztermelés	Abszolút számok		
		%-a			százalékszerű megoszlása			Az üzemek száma	A munkások száma	Az össztermelés (rubelban)
I. 1—3 munkás ...	2,4	39	19	468	60	38	36	72/28	174/33	81 500
II. 4—5 " ...	4,3	48	20	498	27	32	32	33/16	144/29	71 800
III. 5 munkáson felül	8,4	100	65	533	13	30	32	16/16	134/87	71 500
Összesen	3,7	49	33	497	100	100	100	121/60	452/149	224 800

Nyilvánvaló, hogy a *viszonyok* ebben az iparágban is — már pedig ilyen példát tetszésszerinti számban lehetne felhozni — burzsoá viszonyoknak bizonyulnak: ugyanazt az árugazdaság talaján végbemenő felbomlást, mégpedig kifejezetten tőkés jellegű felbomlást látjuk, amely bér-

munka kizsákmányolására vezet; a bérmunka kizsákmányolása már vezető szerepet visz a felső csoportban, amely az üzemek egynyolcad részét és a munkások 30%-át foglalja magában, ugyanakkor azonban az össztermelés csaknem egyharmadát összpontosítja s a munka termelékenysége ebben a csoportban jelentősen felülmúlja az átlagot. Ezek a termelési viszonyok már egymagukban is megmagyarázzák a felvásárlók megjelenését és erejét. Látjuk, hogy a kisebbség, amely a nagyobb és jövedelmezőbb üzemek birtokában van és idegen munka kizsákmányolása révén „tiszta“ hasznot vág zsebre (a fazekasok felső csoportjában 5,5 bérmunkás jut egy-egy üzemre), felhalmozza a „megtakarításokat“, míg a többség tönkremegy, sőt (a bérmunkásokról említést sem téve) még a kisebb munkáltatók sincsenek abban a helyzetben, hogy szilárdan megvessék lábukat. Érthető és elkerülhetetlen ez utóbbiak leigázása az előbbiek részéről — elkerülhetetlen éppen a szóbanforgó termelési viszonyok tőkés jellege folytán. Ezeknek a viszonyoknak lényege az, hogy az árugazdaság által megszervezett társadalmi munka termékei magánszemélyek kezébe kerülnek s az ő kezükben a dolgozó elnyomásának és leigázásának eszközéül, a tömegek kizsákmányolása révén egyéni meggazdagodás eszközéül szolgálnak. És ne gondolják, hogy ez a kizsákmányolás, ez az elnyomás gyengébb azáltal, hogy a viszonyok e jellege még gyengén van kifejlődve, hogy a termelők tönkrejutásával együtt haladó *tőke*felhalmozás elenyésző. Éppen ellenkezőleg. Ez a kizsákmányolás még durvább, a jobbágysághoz még közelebb álló formáit eredményezi, oda vezet, hogy a tőke, minthogy még nem képes a munkás közvetlen alávetésére munkaerejének értékén történő egyszerű megvásárlása formájában, az uzsorás fogások egész hálózatával veri béklyóba, kulák módszerekkel láncolja magához a dolgozót s ennek következtében nemcsak az értéktöbbletet, hanem a munkabér nagy részét is elveszi tőle, sőt azzal is sarokba szorítja, hogy megfosztja a „gazda“ változtatásának lehetőségétől, közben pedig ki is csúfolja, amikor arra kötelezi a dolgozót, hogy jótéteménynek tartsa azt, hogy munkát „ad“ (sic!) neki. — Érthető, hogy nincs olyan munkás, aki

valaha is hajlandó lenne felcserélni helyzetét az „igazi“, a „népi“ kisipar „önálló“ orosz kusztárjának helyzetével. Az is érthető, hogy mindazok a javasolt rendszabályok, amelyek oly kedvesek az orosz radikálisok szívének, vagy egyáltalán nem érintik a dolgozó kizsákmányolását és leigázását a tőke által s így szórványos kísérletek maradnak (az artelek), vagy rosszabbítják a dolgozó helyzetét (az elidegeníthetetlen juttatott földek), vagy pedig elősegítik, fejlesztik és szilárdítják a fennálló kapitalista viszonyokat (a technika tökéletesítése, a hitelek stb.).

Egyébként a „népbarátok“ sohasem lesznek képesek felfogni, hogy mi van a paraszti kisiparban, ami *kapitalizmusra* vallana, mikor annak helyzete általában véve nyomorúságos, üzemei viszonylag jelentéktelenek, dolgozói munkájának termelékenysége rendkívül alacsony, technikája kezdetleges és csak kis számban alkalmaz bérmunkást. Semmiképpen sem képesek felfogni, hogy a *tőke* bizonyos emberi viszonyokat testesít meg, amelyek az összehasonlított kategóriák magasabb vagy alacsonyabb fejlődésfokán egy és ugyanazok maradnak. A polgári közgazdászok ezt sohasem voltak képesek megérteni; mindig kifogást emeltek a tőke ilyen meghatározása ellen. Emlékszem, hogy amikor egyikük a „Russzkaja Miszl“-ben Ziber (Marx elméletéről szóló) könyvét tárgyalta és idézte ezt a meghatározást (amely szerint a tőke — viszony), felkiáltó jeleket iktatott közbe és méltatlankodott.

A polgári filozófusok legjellegzetesebb vonása, hogy a burzsoá rendszer kategóriáit örökérvényű és természetes kategóriákként fogják fel; ezért például a tőkénél is abból a meghatározásból indulnak ki, hogy az — a további termelést szolgáló felhalmozott munka, vagyis úgy határozzák meg a tőkét, mint az emberi társadalom számára örökös érvényű kategóriát s ilyenformán elpalástolják azt a külön, történelmileg meghatározott gazdasági alakulatot, amelyben ez az árugazdaság keretében „felhalmozott munka“ annak kezébe kerül, aki nem dolgozott és idegen munka kizsákmányolását szolgálja. Ezért is lyukadnak ki a termelési viszonyok meghatározott rendszerének

elemzése és tanulmányozása helyett egy csomó, akármelyik rendre vonatkoztatható és érzelgős nyárspolgári erkölcsprédikációval felhigított közhelyre.

Nézzék csak meg most is, hogy miért nevezik a „népbarátok" ezt az ipart „népi" iparnak és miért állítják szembe a kapitalista iparral? Egyesegyedül azért, mert ezek az urak — a kispolgárság ideológusai s még csak elképzelni sem képesek, hogy a szóbanforgó kistermelők az árugazdaság rendszerének keretében élnek és gazdálkodnak (ezért is nevezem őket kispolgároknak) s hogy a piachoz való viszonyuk szükségszerűen és elkerülhetetlenül burzsoáziára meg proletariátusra különíti el őket. Ha „népi" kisiparunk valóságos szervezetét kísérelték volna meg tanulmányozni, ahelyett, hogy arról szavalnak, amivé ez a kisipar „válhatna" — megláttuk volna, hogy vajjon képesek lettek volna-e fellelni Oroszországban a kusztáripar akár egy olyan, a legkisebb mértékben is fejlett ágát, amely nem tőkés alapon van megszervezve.

Ha pedig nem értenek egyet azzal, hogy ennek a fogalomnak szükséges és elégséges ismérvei — a termelési eszközök monopolizálása egy kisebbség részéről, a többség megszabadítása a termelési eszközöktől és a bérmunka kizsákmányolása (általánosabban szólva — a kapitalizmus lényege: az árugazdaság keretében megszervezett társadalmi munka termékeinek kisajátítása magánszemélyek által), ha nem értenek ezzel egyet, igyekezzenek kidolgozni a kapitalizmusra vonatkozólag „saját" meghatározásukat és „saját" kapitalizmus-történetüket.

Valójában „népi" kusztáriparunk szervezete pompásan szemlélteti a kapitalizmus fejlődésének általános történetét. Szemléltetően tárja elénk annak keletkezését, csíráját, például az egyszerű kooperáció formájában (a fazekasipar felső csoportja), megmutatja továbbá, hogyan lesznek az egyes személyek kezén felhalmozódott „megtakarítások" — az árugazdaság következtében — *tőkévé*, olyanformán, hogy először az elhelyezés monopóliuma jön létre („felvásárlók" és kereskedők), mégpedig azért, mert csak ezeknek a „megtakarításoknak" tulajdonosai rendelkeznek olyan pénzösszegekkel, amelyek elengedhetetlenek a nagybani eladáshoz és lehetővé teszik annak

az időpontnak kivárását, amíg az áru a távoli piacokon realizálódik; megmutatja, hogyan igázza le ez a kereskedelmi tőke a továbbiak során a termelők tömegét és szervezi meg a tőkés manufaktúrát, a tőkés termelésnek azt a rendszerét, amikor a kusztárok saját otthonukban a nagyüzemek számára dolgoznak; megmutatja végül, hogyan vezet a piac kibővülése és a konkurrencia fokozódása a technika fejlődésére, hogyan válik ez a kereskedelmi tőke ipari tőkévé s hogyan szervezi meg a gépi nagyüzemet. S amikor ez a tőke, miután már megszilárdult és millió meg millió dolgozót, egész vidékeket leigázott — közvetlen és gátlástalan nyomást kezd gyakorolni a kormányra és készséges kiszolgálójává teszi azt —, akkor a mi elmés „népbarátaink" jajveszékelésbe kezdenek, hogy „mesterségesen hozzák létre", „mesterségesen honosítják meg a kapitalizmust"!

Szó ami szó, jókor kaptak észbe!

Ilyenformán Krivenko úr a népi, igazi, helyes stb. iparról szóló frázisaival egész egyszerűen azt a tényt akarta elpalástolni, hogy a mi kusztáriparunk nem más, mint maga a kapitalizmus, csupán a fejlődés különböző fokain. Az ilyenfajta módszerekkel már eléggé megismerkedtünk Juzsakov úrnál, aki a parasztreform tanulmányozása helyett frázisokat pufogtatott a híres kiáltvány fő céljáról stb., a földbérlet tanulmányozása helyett — népi földbérletnek nevezte azt, annak tanulmányozása helyett, hogy hogyan alakul ki a kapitalizmus belső piaca — arról bölcselkedett, hogy a kapitalizmusnak a piachiány következtében múlhatatlanul el kell pusztulnia stb.

Annak kimutatása céljából, hogy mennyire elferdítik a „népbarátok" a tényeket, kitérek egy további példára*. Szubjektív filozófusaink oly ritkán szerencséltetnek minket

* Noha ez a példa a parasztság felbomlására vonatkozik, amiről már sok szó esett, szükségesnek tartom az *ő saját adataikat* elemezni, hogy szemléltetően mutassam ki, mennyire arcátlan hazugság az az állítás, amely szerint a szociáldemokratákat nem a valóság érdekli, hanem „a jövőről való gondoskodás" és mennyire kontármódra járnak el a „népbarátok", amikor a velünk folytatott vitában megkerülik és ostoba frázisokkal intézik el nézeteink lényegét.

konkrét tényutalásokkal, hogy méltánytalanság lenne megkerülni legkonkrétabb utalásaik egyikét, nevezetesen Krivenko úr hivatkozását (1894, 1. sz.) a voronyezsi paraszti költségvetésekre. Itt módunkban áll az ő általa összeválogatott adatok alapján saját szemünkkel győződni meg róla, hogy vajjon az orosz radikálisoknak és „népbarátoknak", vagy pedig az orosz szociáldemokratáknak van-e helyesebb elképzelésük a valóságról?

A voronyezsi zemsztvo statisztikusa, Scserbina úr, az osztrogozsszki kerület parasztgazdaságának leírásához csatolt függelékben 24 tipikus parasztgazdaság költségvetését közli s a szövegben feldolgozza ezeket*.

Krivenko úr ezzel a feldolgozással hozakodik elő s közben nem látja, helyesebben nem kívánja látni, hogy annak módszerei nem alkalmasak arra, hogy pontos fogalmat nyujtsanak földműves parasztjaink gazdasági helyzetéről. Arról van szó, hogy ez a 24 költségvetés teljesen különböző gazdaságokat tükröz vissza, jómódú, közép- és szegényparasztgazdaságokat egyaránt, amire maga Krivenko úr is utal (159. old.), közben azonban, Scserbina úrhoz hasonlóan, egyszerűen *átlagos* számokkal dolgozik, amelyek egy kalap alá veszik a gazdák legkülönbözőbb típusait s ilyenformán teljesen elleplezik a soraikban végbemenő felbomlást. Márpedig a felbomlás a mi kistermelőink soraiban annyira általános, annyira szembetűnő tény (amelyre az orosz szociáldemokrata szocialisták már régen tekintettel vannak. Lásd Plehanov műveit), hogy még annak a kisszámú adatnak alapján is egészen világosan domborodik ki, amelyet Krivenko úr összeválogatott. Ahelyett, hogy a parasztok *gazdaságának* tárgyalása során ezeket a gazdaságokat nagyságuk és a gazdálkodás típusa szerint osztaná kategóriákba, Scserbina úrhoz hasonlóan az egykori kincstári és az egykori

* „Сборник статистических сведений по Ворон. губ." — Voronyezs kormányzóság statisztikai adatainak gyűjteménye. II. köt., II. kiadvány. Az osztrogozsszki kerület parasztgazdasága. Voronyezs. 1887. — Maguk a költségvetések a függelékben, 42—49. old. Feldolgozásuk a XVIII. fejezetben, amelynek címe: „A parasztgazdaságok állapota és költségvetései".

földesúri parasztok jogi kategóriáiba sorozza azokat, miközben csak azt veszi tekintetbe, hogy az előbbiek az utóbbiakkal összehasonlítva vagyonosabbak és figyelmen kívül hagyja, hogy a parasztok közötti különbség ezeken a kategóriákon belül sokkal nagyobb, mint az egyes kategóriák közötti különbség*. Ennek bebizonyítása céljából három csoportra osztom fel a szóbanforgó 24 költségvetést: *a)* különválasztom a 6 vagyonos, továbbá *b)* a 11 közepesen jómódú parasztot (Scserbina úrnál a 7—10 és 16—22. sz.) és a 7 szegényparasztot (Scserbina úr táblázatában a 11—15. és 23—24. sz. költségvetés). Krivenko úr például azt mondja, hogy az egy gazdaságra eső kiadás az egykori kincstári parasztoknál 541,3 rubel, ezzel szemben az egykori földesúri parasztoknál 417,7 rubel. Ugyanakkor azonban szem elől téveszti, hogy ez a kiadás a különböző parasztoknál korántsem egyenlő: az egykori kincstári parasztoknál például van olyan paraszt, akinek kiadása 84,7 rubel és van olyan, aki *tízszer annyit* — 887,4 rubelt ad ki (még ha el is tekintünk egy német telepestől, akinek kiadása 1 456,2 rubel). Mi értelme lehet egy olyan átlagszámnak, amely ilyen nagyságok összeadása révén áll elő? Ha az általam felállított kategóriák szerinti beosztást vesszük, arra az eredményre jutunk, hogy az egy gazdaságra eső kiadás a vagyonosoknál átlag 855,86 rubel, a közepesen jómódúaknál 471,61 rubel, a szegényeknél pedig — 223,78 rubel**.

A különbséget a következő hozzávetőleges arányszámokkal lehet kifejezni — 4 : 2 : 1.

De menjünk tovább. Krivenko úr, Scserbina nyomán, ismerteti a parasztság különböző jogi kategóriáiban személyes fogyasztásra fordított kiadások nagyságát: az egykori

* Kétségtelen, hogy az olyan paraszt gazdasága, aki kizárólag földműves gazdaságából él és bérmunkást tart — más típushoz tartozik, mint az olyan parasztté, aki bérmunkásnak szegődik el és így szerzi meg keresetének háromötöd részét. Már pedig a szóbanforgó 24 gazdálkodó közt ilyenek is, meg olyanok is vannak. Ítéljék meg maguk, hogy milyen „tudomány" az, amely egy kalap alá veszi a béreseket azokkal a gazdákkal, akik béreseket tartanak és együttes átlagszámokat sorakoztat fel!

** A családok átlagos nagyságának ingadozása sokkal kisebb: *a)* 7,83, *b)* 8,36, *c)* 5,28 személy esik egy családra.

kincstári parasztoknál például a növényi táplálékokra fordított évi kiadás egy fogyasztóra 13,4 rubel, az egykori földesúri parasztoknál viszont — 12,2 rubel. Ugyanakkor azonban a gazdasági kategóriák alapján a következő számadatokat nyerjük: *a)* 17,7; *b)* 14,5; *c)* 13,1. A hús- és tejtáplálékra fordított kiadás egy fogyasztóra — az egykori földesúri parasztoknál 5,2 rubel, az egykori kincstári parasztoknál 7,7 rubel. Kategóriák szerint: 11,7 — 5,8 — 3,6. Nyilvánvaló, hogy a jogi kategóriák szerinti számítás csak arra szolgál, hogy elleplezze az óriási különbségeket, semmi egyébre. Nyilvánvaló ezért, hogy fabatkát sem ér. Az egykori kincstári parasztok bevétele 53,7%-kal nagyobb, mint az egykori földesúri parasztoké — mondja Krivenko úr; együttes átlagban (mind a 24 költségvetést beleértve) — 539 rubel, az említett kategóriák szerint pedig 600 és egynéhány, illetőleg körülbelül 400 rubel. Ugyanakkor a vagyoni állapot szerint a következőképpen alakul a bevétel: *a)* 1 053,2 rubel; *b)* 473,8 rubel; *c)* 202,4 rubel, vagyis az ingadozás aránya nem 3: 2, hanem 10: 2.

„A parasztgazdaságok összértéke az egykori kincstári parasztoknál 1 060 rubel, az egykori földesúri parasztoknál pedig 635 rubel“ — mondja Krivenko úr. Ezzel szemben a kategóriák szerint*: *a)* 1 737,91 rubel; *b)* 786,42 rubel, illetőleg *c)* 363,38 rubel, vagyis az ingadozás aránya ismét nem 3:2, hanem 10:2. A szerző azzal, hogy a „parasztságot“ jogi kategóriákra osztotta fel, megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy helyes fogalmat alkosson magának ennek a „parasztságnak“ gazdasági helyzetéről.

Ha a vagyoni helyzet szerint vesszük szemügyre a parasztok különböző típusainak gazdaságát, kitűnik, hogy a vagyonos családok bevétele átlag 1 053,2 rubel, kiadásuk pedig 855,86 rubel, vagyis 197,34 rubel tiszta jövedelemmel rendelkeznek. A középső kategóriába tartozó család bevétele — 473,8 rubel, kiadása 471,61 rubel, azaz 2,19 rubel tiszta jövedelem esik egy gazdaságra (s ez is csak úgy,

* Különösen nagy a különbség a mezőgazdasági felszereléssel való ellátottság tekintetében: az egy gazdaságra eső felszerelés értéke átlagosan 54,83 rubel. De a vagyonosoknál ennek kétszerese — 111,80 rubel, a szegényeknél viszont mindössze egyharmada — 16,04 rubel. A középgazdaságokban — 48,44 rubel.

hogy az adósságot és a hátralékos tartozásokat nem számítjuk); nyilvánvaló, hogy az ilyen család alig tudja magát felszínen tartani: 11 gazdaság közül 5 deficitet mutat fel. Az alsó csoport, a szegények csoportja, egyenesen deficites gazdálkodást folytat: 202,4 rubel bevétel mellett a kiadás 223,78 rubel, vagyis a deficit 21,38 rubel*. Nyilvánvaló, hogy amennyiben összesítjük ezeket a gazdaságokat és az együttes átlagot vesszük (44,11 rubel tiszta jövedelem) — teljesen elferdítjük a valóságot. Akkor megkerüljük (mint ahogyan Krivenko úr is megkerülte) azt a tényt, hogy a tiszta jövedelmet felmutató hat vagyonos paraszt mindegyike tart bérest (együttesen véve 8 béresük van), vagyis azt a tényt, amely megvilágítja előttünk földműves gazdaságuk jellegét (farmer-gazdaságba megy át), hogy ugyanis a gazdaság tiszta jövedelmet biztosít számukra s úgyszólván teljes egészében mentesíti őket attól, hogy „iparűzéshez" legyenek kénytelenek folyamodni. Ezek a gazdák (együttesen véve) költségvetésük mindössze 6,5%-át fedezik iparűzésből (6 319,5 rubelből 412 rubelt), s emellett ezek az iparűzések — Scserbina úr egy utalása szerint — olyanok, mint „fuvarozás", sőt „juhösszevásárlás", vagyis nemhogy függőségi viszony mellett tanuskodnának, hanem ellenkezőleg — mások kizsákmányolását feltételezik (nevezetesen, az utóbbi esetben a felhalmozott „megtakarítások" kereskedelmi *tőkévé* változnak át). Ezeknek a gazdáknak birtokában négy ipari üzem van, amelyek 320 rubel (5%) bevételt biztosítanak számukra**.

Más típusú a középparasztok gazdasága: mint láttuk, a középparasztok alig-alig tudják magukat felszínen tartani. A földművelés nem fedezi szükségleteiket s bevételük 19%-át az úgynevezett iparűzés szolgáltatja. Hogy milyenfajta iparűzés ez, azt megtudjuk Scserbina úr cikkéből. Hét gazdánál mutat ki iparűzést, de ez csak kettőnél jelent önálló ipari munkát (szabóság, illetőleg szénégetés), míg a többi ötnél a munkaerő eladását jelenti („kaszálónak

* Érdekes, hogy a béreseknél — a 7 szegény gazda között ketten vannak — a költségvetés nem mutat fel deficitet: 99 rubel bevétel és 93,45 rubel kiadás a családra. Az egyik béres a gazdától kap élelmet, ruhát és lábbelit.

** Lásd I. Melléklet (ebben a kötetben 315. old. — *Szerk.*).

ment az alvégre", „munkába jár a szeszfőzőbe" , „napszámban dolgozik a nagy munkák idején", „juhásznak szegődik el", „a helybeli nagybirtokon dolgozott"). Ezek már félig parasztok, félig munkások. A mellékfoglalkozás elszakítja őket a gazdaságtól s ezzel véglegesen aláássa azt.

Ami a szegényparasztokat illeti, náluk a földművelés egyenesen deficitet mutat fel; az „iparűzés" jelentősége a költségvetésben még inkább megnő (a bevétel 24%-át szolgáltatja) s ez az iparűzés úgyszólván teljes egészében (egy gazda kivételével) a munkaerő eladását jelenti. Kettőnél túlsúlyban van az „iparűzés" (bérmunka) és a bevétel kétharmadát szolgáltatja.

Világosan látjuk ebből, hogy teljes felbomlásban levő kistermelő réteggel állunk szemben, amelynek felső csoportjai beolvadnak a burzsoáziába, alsó rétegei pedig a proletariátusba. Nyilvánvaló, hogy az esetben, ha az együttes átlagokat vesszük, mindebből semmit sem látunk meg és semmiféle fogalmat sem nyerünk a falu gazdasági helyzetéről.

A szerző számára az ilyen módszert egyedül az tette lehetővé, hogy ezeket a fiktív átlagszámokat sorakoztatta fel. Scserbina úr úgy akarja meghatározni ezeknek a tipikus gazdaságoknak helyét az egyes kerületekre általában jellemző parasztgazdaságok között, hogy a parasztoknak a juttatott föld alapján történő csoportosítását veszi alapul; kiderül, hogy a szóbanforgó 24 gazdaság (átlagosan vett) vagyoni helyzetét tekintve, az egész kerületben a gazdaságok körülbelül $^1/_3$-a van az átlagon felül. Ezt a számítást nem ismerhetjük el kielégítőnek azért sem, mert e 24 gazda közt óriási különbségeket figyelhetünk meg, de azért sem, mert a juttatott föld szerinti csoportosítás elleplezi a parasztság felbomlását: a szerzőnek az a tétele, amely szerint a paraszt „vagyoni helyzetének legfőbb meghatározó tényezője a juttatott föld" — merőben helytelen. Mindenki tudja, hogy a föld „egyenlősítő" felosztása az obscsinán belül a legkevésbbé sem akadályozza, hogy az obscsina lónélküli tagjai odahagyják a földet, feladják azt, eltávozzanak és proletárokká váljanak, a soklovasok viszont nagymennyiségű földet

béreljenek hozzá és jövedelmező nagygazdálkodást folytassanak. Ha például a szóbanforgó 24 költségvetést vesszük alapul, azt látjuk, hogy egy gazdag paraszt, akinek hat gyeszjatyina juttatott földje van, 758,5 rubel bevételt ér el, egy középparaszt — 7,1 gyesz. juttatott föld mellett — 391,5 rubelt, egy szegényparaszt pedig — 6,9 gyesz. juttatott föld mellett 109,5 rubelt. Általában azt láttuk, hogy a bevétel aránya a különböző csoportokban 4: 2: 1, míg a juttatott föld aránya 22,1: 9,2: 8,5 = 2,6:1,08:1. Ez tökéletesen érthető, hiszen azt látjuk, hogy például a jómódú parasztok, portánként 22,1 gyesz. juttatott földdel, további 8,8 gyesz.-t bérelnek, ugyanakkor, amikor a középparasztok, kevesebb (9,2 gyesz.) juttatott földdel, kevesebbet — 7,7 gyesz.-t, a szegényparasztok pedig, még kevesebb (8,5 gyesz.) juttatott földdel, mindössze 2,8 gyesz.-t bérelnek*. Ezért, amikor Krivenko úr azt mondja: „Sajnos, a Scserbina úr által idézett adatok nemcsak a kormányzóságban, hanem a kerületekben sem szolgálhatnak a dolgok általános állásának zsinórmértékéül" — erre csak azt lehet mondani, hogy csak az esetben nem szolgálhatnak zsinórmértékül, ha az együttes átlagok kiszámításának helytelen módszeréhez folyamodunk (ez az a módszer, amelyhez Krivenko úrnak nem kellett volna folyamodnia), általánosságban szólva azonban Scserbina úr adatai annyira átfogók és becsesek, hogy lehetővé teszik a helyes következtetéseket — s ha Krivenko úr ezeket nem vonta le, ezért nem Scserbina urat kell okolni.

Ez utóbbi például a 197. oldalon a parasztokat nem a juttatott föld szerint, hanem az igásállatok száma alapján, vagyis nem jogi, hanem gazdasági ismérvek szerint csoportosítja, s ennek a csoportosításnak alapján teljes joggal mondhatjuk, hogy a szóbanforgó 24 tipikus gazdaság csoportjai közötti arányok teljesen megfelelnek az egész kerület különböző gazdasági csoportjai közötti arányoknak.

---

* Természetesen nem akarom azt mondani, hogy a szóbanforgó 24 gazdaság *egyedül* megdönthetné a juttatott földnek mint legfőbb meghatározó tényezőnek jelentőségéről szóló tételt. Fentebb azonban néhány kerület adatait idéztük, amelyek tökéletesen megcáfolják azt.[51]

Vegyük szemügyre ezt a csoportosítást*:

Voronyezs kormányzóság osztrogozsszki kerülete

Gazdacsoportok az igásállatok száma alapján	Szám: gazda (háztulajdonos)	Szám: gazdák %-a	Egy gazdaságra esik: szarvasmarha	Egy gazdaságra esik: föld (gyesz.) juttatott	Egy gazdaságra esik: föld (gyesz.) bérelt	Családtagok átlagos száma	Gazdaságok százaléka: béresekkel	Gazdaságok százaléka: kereskedéssel és iparűzéssel	Gazdaságok százaléka: háznélküli	Gazdaságok százaléka: idegen munkás nélkül	Gazdaságok százaléka: földjét nem műveli	Gazdaságok százaléka: felszerelés nélkül
I. Igásállat nélkül	8 728	26,0	0,7	6,2	0,2	4,6	0,6	4,0	9,5	16,6	41,6	98,5
II. 1 db igásállattal	10 510	31,3	3,0	9,4	1,3	5,7	1,4	5,4	1,4	4,9	2,9	2,5
III. 2—3 db igásállattal	11 191	33,3	6,8	13,8	3,6	7,7	8,3	12,3	0,4	1,3	0,4	—
IV. 4 vagy több igásállattal...	3 152	9,4	14,3	21,3	12,3	11,2	25,3	34,2	0,1	0,4	0,3	—
Összesen	33 581	100,0	4,4	11,2	2,5	6,7	5,7	10,0	3,0	6,3	11,9	23,4
24 tipikus gazdaság közül**: béreseké			0,5	7,2	0	4,5						
szegényparasztoké			2,8	8,7	3,9	5,6						
középparasztoké			8,1	9,2	7,7	8,3						
jómódú parasztoké			13,5	22,1	8,8	7,8						
Összesen			7,2	12,2	6,6	7,3 ***						

* A 24 tipikus gazdaság összehasonlítását az egész kerület gazdaságainak különböző kategóriáival ugyanannak a módszernek alapján hajtották végre, amelynek alapján Scserbina úr a 24 gazdaság átlagát a juttatott föld szerinti gazdaságcsoportokkal összehasonlította.

** Itt két zsellért elkülönítettünk a szegényparasztoktól (Scserbinánál a 14. és 15. számú költségvetés), s így csupán öt szegényparaszt marad.

*** Ezzel a táblázattal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy

Semmi kétség, hogy a 24 tipikus gazdaság nagyjában és egészében felette áll a parasztgazdaságok kerületi típusának. De ha e fiktív átlagok helyett a gazdasági kategóriákat vesszük alapul, akkor lehetővé válik az összehasonlítás.

---

itt ugyanúgy megfigyelhetjük a bérelt föld mennyiségének növekedését a jómód fokozódása arányában, *tekintet nélkül* a juttatott föld mennyiségének növekedésére. Ilyenformán egy további kerület adatai alapján is beigazolódott, hogy helytelen az a nézet, amely szerint a juttatott föld a legfőbb meghatározó tényező. Ellenkezőleg, azt látjuk, hogy a juttatott föld részaránya valamely adott csoport egész földtulajdonához viszonyítva, a csoport vagyonosságának növekedése arányában csökken. Ha a juttatott és bérelt földet egybevetjük és a juttatott föld százalékarányát az ilymódon kapott összeghez viszonyítva megállapítjuk, csoportonként a következő adatokat kapjuk: I) 96,8%; II) 85,0%; III) 79,3%; IV) 63,3%. És ez a jelenség teljesen érthető is. Tudjuk, hogy a felszabadító reform óta a föld Oroszországban áruvá lett. Akinek pénze van, bármikor vásárolhat földet: a juttatott földért is fizetni kell. Érthető, hogy a jómódú parasztok saját kezükben összpontosítják a földet és hogy ez az összpontosulás a juttatott föld forgalmának középkori korlátozása folytán erősebben jut kifejezésre a földbérlet terén. A „népbarátok", akik védelmükbe veszik ezt a korlátozást, nem értik meg, hogy ez az értelmetlen reakciós intézkedés csak rontja a szegényparasztság helyzetét: a tönkrement, mezőgazdasági felszerelés híján levő parasztok mindenesetre kénytelenek bérbeadni földjüket és ennek (vagy a föld eladásának) megtiltása azt eredményezi, hogy vagy titokban, tehát rosszabb feltételek mellett adják bérbe a földet, vagy pedig a szegényparaszt ingyenesen adja oda a földet az „obscsinának", azaz ugyanannak a kuláknak.

Fel kell itt említenem Hourvich minden tekintetben helytálló nézetét erről a hírhedt „elidegeníthetetlenségről":

„Hogy ebben a kérdésben eligazodhassunk, meg kell néznünk, ki vásárolja fel a paraszti földet. Láttuk, hogy a negyedes telkeknek csak kisebb részét vásárolták össze a kereskedők. Általában azokat a kisebb telkeket, amelyeket a nemesek adnak el, egyedül a parasztság veszi meg. Következésképpen, ez a kérdés csupán a parasztság viszonyait érinti és nem sérti sem a nemesség, sem a kapitalisták osztályának érdekeit. Nagyon könnyen megeshetik, hogy ilyen esetekben az orosz kormány nagy kegyesen némi alamizsnát vet majd oda a narodnyikoknak. A keleti patriarchális gyámkodásnak (oriental paternalism) ez a rangon aluli házassága (mésalliance) holmi torz államszocialista tilalmi rendszerrel, alighanem éppen azoknak az ellenállását váltaná ki, akiket boldogítani akarnak. Minthogy a falu felbomlásának folyamata nyilvánvalóan nem kívülről, hanem belülről indult meg — a paraszti földek elidegeníthetetlensége egyértelmű lesz a szegényparasztság kártérítés nélküli kisajátításával az obscsina vagyonos tagjai javára.

Azt látjuk, hogy a zsellérek a tipikus gazdaságokban valamivel alatta vannak az igásjószág nélküli gazdáknak, de nagyon közel állanak hozzájuk. A szegény gazdák igen közel állanak az egy igásállattal rendelkező birtokosokhoz (ha a jószág 0,2-del kevesebb: — a szegényparasztoknál 2,8, az egylovasoknál 3, — viszont az egész föld, vagyis a juttatott és a bérelt föld együttes területe valamivel több — 12,6 gyeszjatyina 10,7 gyeszjatyinával szemben). A középparasztok csak kevéssel múlják felül a 2—3 darab igásállattal rendelkező gazdákat (valamivel több jószáguk van; földjük valamivel kevesebb), a jómódú

Megjegyezzük, hogy az áttelepülők százalékaránya a negyedes[52] parasztok között — akiknek jogukban volt elidegeníteni földjüket — jóval magasabb volt, mint az obscsina-földbirtokkal rendelkező egykori kincstári parasztok között, mégpedig a ranyenburgi kerületben (Rjazan kormányzóság) az áttelepülők százalékaránya az előbbiek közt — 17%, az utóbbiak közt — 9%. A dankovszki kerületben az előbbiek közt — 12%, az utóbbiak közt — 5%. Honnan származik ez a különbség? Egy konkrét példa megvilágítja ezt a kérdést:

«1881-ben egy öt háztulajdonosból, Grigorov egykori jobbágyaiból álló kis obscsina áttelepedett a dankovszki kerület Bigilgyino nevű falujából. 30 gyeszjatyina földjét 1 500 rubelért eladta egy gazdag parasztnak. Az áttelepülők otthon nem tudtak megélni s többségük éves szegődményes munkás volt» („Сборник стат. свед." — „Statisztikai Adatgyűjtemény", II. rész, 115—247. old.). Grigorjev úr adatai szerint („Переселения крестьян Ряз. губ." — *„Rjazan kormányzóság parasztjainak áttelepülése"*) 300 rubel — ez az ára egy 6 gyeszjatyinás közepes parasztteleknek — elegendő arra, hogy az áttelepülő parasztcsalád megkezdhesse a gazdálkodást Dél-Szibériában. Ilyenformán a teljesen tönkrement parasztnak meg volna a lehetősége arra, hogy az obscsinaföldből ráeső telek eladása útján, más vidéken önálló földművessé váljék. Az ősök szent hagyományait tiszteletben tartó paraszt aligha tudna ellenállni ilyen kísértésnek, ha a legkegyelmesebb hivatalnoki körök beavatkozása ennek útjában nem állana.

Engem természetesen pesszimizmussal vádolnak, mint nemrégiben is a parasztság áttelepülésére vonatkozó nézeteim miatt („Szevernij Vesztnyik" 1892. 5. sz. Bogdanovszkij cikke). Rendszerint körülbelül így okoskodnak: tegyük fel, hogy a dolgot az élettel teljesen összhangban úgy képzeljük el, amilyen a valóságban, de a káros következmények (az áttelepüléssel kapcsolatban) a parasztság rendellenes viszonyai folytán lépnek fel, ezzel szemben rendes viszonyok mellett az (áttelepülés ellen felhozott) ellenvetések «nem lennének helytállóak». Csak az a kár, hogy ezek a valóban «rendellenes» viszonyok önmaguktól alakulnak ki, a parasztság jóakaróinak pedig nem áll hatalmukban «rendes» viszonyokat teremteni" (id. mű, 137. old.)[53].

gazdák viszont közelállanak a 4 vagy több igásállattal rendelkező parasztokhoz, amikor is valamivel *alattuk* maradnak. Ennélfogva jogunk van levonni azt a következtetést, hogy a kerületben összesen a gazdák legalább 0,1 része az olyan gazda, aki helyes, jövedelmező gazdálkodást folytat és nincs rászorulva mellékkeresetre. (Ez a jövedelem — fontos megjegyezni — pénzben van kifejezve, tehát feltételezi a földművelés piacra termelő jellegét.) A gazdaságot jelentős mértékben bérmunkásokkal folytatják: a gazdaságok legalább ¼ része állandó béreseket tart, azt azonban, hogy ezenfelül hány alkalmi napszámost fogadnak fel — nem lehet tudni. Továbbá, a kerületben a gazdáknak több mint a fele szegényparaszt (mintegy 0,6 része: a lónélküliek és egylovasok, 26% + 31,3% = 57,3%), akik kimondottan veszteséggel gazdálkodnak, következésképpen tönkremennek, állandó és következetes kisajátításnak vannak kitéve. Ezek kénytelenek eladni munkaerejüket, a parasztok körülbelül ¼ része már sokkal inkább bérmunkából él, mint földművelésből. A többiek — a középparasztok, akik úgy-ahogy gazdálkodnak, állandó deficittel küzdenek, amit mellékkeresetükből pótolnak, következésképpen gazdasági helyzetük a legkevésbbé sem szilárd.

Szándékosan tértem ki ilyen részletesen ezekre az adatokra, hogy kimutassam, mennyire eltorzítja a valóságot Krivenko úr. Nem sokat töpreng, előszedi az együttes átlagszámokat és azokat sorakoztatja fel; világos, hogy az eredmény nemcsak fikció, hanem egyenesen csalás. Láttuk például, hogy egy jómódú paraszt (akinek költségvetése a tipikus költségvetések közé tartozik) tiszta jövedelme (+197,34) *kilenc* szegényparasztgazdaság deficitjét fedezi (—21,38 × 9 = 192,42), úgyhogy a kerületben élő zsírosparasztok 10%-ának jövedelme nemcsak fedezi az 57%-nyi szegényparaszt deficitjét, hanem ezenfelül még némi többletet is eredményez. És Krivenko úr, aki 24 gazdaság átlagos költségvetése alapján 44,14 rubel — a hitelek és hátralékok nélkül pedig 15,97 rubel — fölösleget mutat ki, egész egyszerűen a közepes és a közepes alatt maradó gazdák „hanyatlásáról" beszél. Valójában, hanyatlásról legfeljebb a középparasztsággal kapcsolatban

beszélhetünk*, ezzel szemben a szegényparasztság tömegénél már egyenesen *kisajátítást* látunk, még hozzá olyan kisajátítást, amit a termelési eszközöknek a viszonylag nagy és szilárd gazdaságokkal rendelkező kisebbség kezében való összpontosulása kísér.

Ez utóbbi körülmény figyelmen kívül hagyása megakadályozta a szerzőt abban, hogy észrevegye ezeknek a költségvetéseknek egy további igen érdekes vonását: ezek a költségvetések ugyanis azt is bizonyítják, hogy a *parasztság felbomlása belső piacot teremt*. Egyrészt a legfelső csoporttól a legalsó felé haladva, növekszik a keresetből, azaz a munkaerő eladásából származó jövedelem jelentősége (a jómódú, közép- és szegényparasztok költségvetésének 6,5%—18,8%—23,6%-a). Másrészt az alsó csoportoktól a legfelső csoport felé haladva, növekszik a földművelés árutermelő jellege (sőt, mint láttuk: *burzsoá* jellege), növekszik az eladott gabona mennyiségének százalékaránya: a földművelésből származó jövedelem a gazdák csoportjai szerint így alakul:

$$a)\ \frac{3\,861{,}7}{1\,774{,}4},\qquad b)\ \frac{3\,163{,}8}{899{,}9},\qquad c)\ \frac{689{,}9}{175{,}25}.$$

A nevező a jövedelem pénzbeni részét fejezi ki**, amely

* De még ez is aligha bizonyul helyesnek, mert a hanyatlás a szilárdság ideiglenes és véletlen megszűnését feltételezi, márpedig a középparasztság helyzete — mint láttuk — mindig bizonytalan, a középparasztság mindig a tönk szélén áll.

** A földművelésből származó pénzjövedelem kiszámítása céljából (Scserbina ezzel nem szolgál) meglehetősen bonyolult számításokhoz kellett folyamodni. A gabonából származó összjövedelemből le kellett vonni a szalma és pelyva értékét, mert a szalmát és a pelyvát, a szerző szavai szerint, takarmányozásra használják fel. A szerző maga is kihagyja ezt a tételt a XVIII. fejezetben, de csak a kerületek szerinti végösszegeknél, nem pedig a 24 gazdaság adatainál. Az ő végösszegeiből állapítottam meg a gabonából származó jövedelem százalékarányát (az egész termés, vagyis a gabona, a szalma és a pelyva értékéhez képest) és ennek alapján hagytam ki az adott esetben a szalmát és a pelyvát. Ez a százalékarány a rozsnál — 78,98%, a búzánál — 72,67%, a zabnál meg az árpánál — 73,32%, a kölesnél meg a hajdinánál — 77,78%. Továbbá az eladásra kerülő gabona mennyiségét már úgy állapítottam meg, hogy levontam a saját gazdaságban felhasznált mennyiséget.

a legfelső csoporttól a legalsó felé haladva 45,9%—28,3%— illetőleg 25,4%.

Itt ismét csak szemléltető képét látjuk annak, hogyan alakulnak át *tőkévé* azok a termelési eszközök, amelyektől a kisajátított parasztok megválnak.

Érthető, hogy Krivenko úr az ilymódon felhasznált — helyesebben eltorzított — anyagból nem vonhatott le helyes következtetéseket. Amikor egy novgorodi paraszt szavai alapján, aki szomszédja volt a vasúti kocsiban, leírja az ottani vidék parasztságának pénzgazdaság jellegét, kénytelen levonni azt a helyes következtetést, hogy éppen ezek a viszonyok, az árugazdaság viszonyai „termelik ki" a „különleges képességeket", ezek a viszonyok idézik elő, hogy csak egyre van gondjuk: „olcsóbban levágni (kaszálás)", „drágábban eladni" (156. old.)*. Ezek a viszonyok „iskolát" jelentenek, amely „felébreszti (helyes!) és kifinomítja az üzleti érzéket". „Tehetségek tűnnek fel, akikből Kolupajevek, Derunovok** és más vérszopók kerülnek ki***, az egyszerű és nyiltszívű emberek viszont lemaradnak, lesüllyednek, tönkremennek és zsellérekké válnak" (156. old.).

Az egészen más viszonyok között levő — mezőgazdasági (Voronyezs kormányzóság) — kormányzóságok adatai ugyanilyen következtetésekre vezetnek. Úgy látszik, a dolog eléggé világos: pontosan kirajzolódik az árugazdaság rendszere, mint általában az ország gazdasági életének, különösen pedig az „obscsinában" élő „parasztság" életének alaptónusa, kirajzolódik az a *tény* is, hogy ez az árugazdaság — *és éppen ez* — szakítja ketté a „népet" és a „parasztságot" proletariátusra (tönkremennek, béresekké válnak) és burzsoáziára (vérszopók), vagyis az a tény, hogy tőkés gazdasággá alakul át. De a „népbarátok" sohasem határozzák el magukat arra, hogy szembenézzenek

* „Minél olcsóbban kell felfogadni a munkást és hasznot kell kisajtolni belőle" — mondja Krivenko úr ugyanott és teljes joggal.

** — Nyúzók, koppasztók. — *Ford.*

*** Juzsakov úr! Mi az oka annak, hogy barátja szerint a „tehetségesek" válnak „vérszopókká", ön pedig azt erősítgette, hogy az emberek csak azért válnak ilyenekké, mert „nem gondolkodnak kritikusan"? Igazán nem szép uraim, hogy egy és ugyanazon folyóiratban püfölik egymást!

a *valósággal* és nevükön nevezzék a dolgokat (ez túlságosan „durva" lenne)! És Krivenko úr így okoskodik:

„Egyesek a dolgok ilyen állását egészen természetesnek tartják (hozzá kellene tenni: a termelési viszonyok tőkés jellegéből fakadó egészen természetes következménynek. Akkor ez „egyesek" véleményének pontos tolmácsolása lenne, s akkor már üres frázisokkal nem lehetne elintézni ezeket a véleményeket, hanem a dolog lényegét kellene tisztázni. Amikor a szerző nem tűzte ki külön céljául, hogy harcoljon „egyesek" ellen, neki magának is be kellett ismernie, hogy éppen a pénzgazdaság az az „iskola", amelyből a „tehetséges" vérszopók és az „egyszerű" napszámosok kikerülnek), és abban a kapitalizmus legyőzhetetlen küldetését látják. (No, persze! Szükségesnek tekinteni a harcot éppen az „iskola" ellen és az abban gazdálkodó „vérszopók" és közigazgatási meg értelmiségi lakájaik ellen — ez annyit jelent, mint elkerülhetetlennek tartani a kapitalizmust. Viszont teljesen érintetlenül hagyni a kapitalista „iskolát" a vérszopókkal együtt és liberális félintézkedésekkel a kapitalizmus következményeinek kiküszöbölésére törekedni — ez annyit jelent, mint igazi „népbarát" magatartást tanusítani!). Mi egy kissé más szemmel nézzük ezt. A kapitalizmus itt kétségtelenül jelentős szerepet játszik, amire fentebb rámutattunk (éppen ezt jelenti a vérszopók és napszámosok iskolájára való fenti utalás), de azt mégsem mondhatjuk, hogy szerepe olyannyira mindent magában foglaló és döntő, hogy a nemzetgazdaságban végbemenő változásokban ne jutnának szerephez más tényezők is, a jövőben pedig nem adódna semilyen más kivezető út" (160. old.).

No tessék! A jelenlegi rend pontos és határozott jellemzése helyett, annak a kérdésnek határozott megválaszolása helyett, hogy miért szakad ketté a „parasztság" vérszopókra és napszámosokra — Krivenko úr semmitmondó frázisokkal vágja ki magát. „Nem lehet azt mondani, hogy a kapitalizmus szerepe döntő volna." — Hiszen éppen az a kérdés, hogy lehet-e ezt mondani vagy nem lehet.

Hogy álláspontját megvédhesse, önnek rá kellene

mutatnia arra, hogy milyen más okok „döntik el“ a dolgot, milyen más „kiút“ lehetséges azon kívül, amelyre a szociáldemokraták mutatnak rá — a proletariátusnak a vérszopók ellen folytatott osztályharcán kívül*. Egyébként lehetséges volna, hogy a szerző éppen az alábbiakat tekinti útbaigazításnak? Bármilyen mulatságos is volna ez, de a „népbarátoktól“ minden kitelik.

„Mint láttuk, elsősorban azok a gazdaságok hanyatlanak, amelyek kevés földdel rendelkeznek“ — éspedig 5 gyeszjatyinánál kevesebb juttatott földdel. „Ezzel szemben a 15,7 gyeszjatyina juttatott földdel rendelkező kincstári parasztok tipikus gazdaságai szilárdságukkal tűnnek ki ... Igaz, hogy olyan jövedelem (80 rubel tiszta jövedelem) elérése céljából gazdaságonként további 5 gyeszjatyinát bérelnek, de ez csak azt mutatja, hogy szükségük van rá.“

Miben csúcsosodik ki ez a „helyesbítés“, amely a hírhedt „földínséget“ a kapitalizmussal hozza összefüggésbe? Abban, hogy azokat, akiknek kevés földjük van, ebből a kevésből is kiforgatják, ugyanakkor pedig a vagyonosok (15,7 gyeszjatyinával rendelkezők) még többet szereznek**. De hiszen ez nem más, mint más megfogalmazása annak a tételnek, hogy egyesek tönkremennek, mások meggazdagodnak!! Ideje lenne felhagyni a földínséggel kapcsolatban ezekkel a tartalmatlan frázisokkal, amelyek semmit sem magyaráznak meg (minthogy a juttatott földeket a parasztok nem adják ingyen, hanem eladják), csak leírják a folyamatot, még hozzá felületesen, mert hiszen nemcsak a földről kell beszélni, hanem általában a termelési eszközökről, és nem arról, hogy a parasztoknak „kevés“

* Ha a burzsoázia elleni proletár osztályharc eszméjét nem a „nyíltszívű és egyszerű“ falusi zsellérek, hanem egyelőre csak a városi gyárimunkások képesek magukévá tenni, vagyis éppen azok az emberek, akik elvesztették azokat a kedves tulajdonságokat, amelyek oly szorosan összefüggnek az „évszázados hagyományokkal“ és az „obscsina-szellemmel“, úgy ez csak a szociáldemokraták elméletének helyességét bizonyítja, amely szerint az orosz kapitalizmus forradalmi és haladó munkát végez.

** Meg sem említem annak az elképzelésnek ostoba voltát, hogy azok a parasztok, akiknek egyforma nagyságú juttatott földjük van — egyenlők és nem oszlanak „vérszopókra“ meg „zsellérekre“.

termelési eszközük van, hanem arról, hogy a parasztságot *megszabadítják* azoktól, hogy a fejlődő kapitalizmus *kisajátítja* őket. „Mi egyáltalán nem azt akarjuk mondani — fejezi be bölcselkedését Krivenko úr —, hogy a mezőgazdaság minden körülmények között maradjon meg s hogy megmaradhat naturális és a feldolgozó ipartól elkülönült gazdaságnak (ismét frázisok! Hát nem éppen most volt kénytelen beismerni, hogy már manapság is fennáll a pénzgazdaság iskolája, amely feltételezi a cserét, következésképpen a földművelés elkülönülését a feldolgozó ipartól? Mire való ismét ez az üres szócséplés a lehetségesről és a szükségesről?), hanem csak azt mondjuk, hogy mesterségesen elkülönített ipart teremteni észszerűtlenség (érdekes lenne tudni, vajjon Kimri meg Pavlovo dolgozóinak ipara „elkülönült" ipar-e? és ki, hogyan és mikor „teremtette mesterségesen"?), hogy a dolgozók elválasztása a földtől és a munkaeszközöktől nemcsupán a kapitalizmus hatása alatt megy végbe, hanem más, a kapitalizmust megelőző és a kapitalizmust elősegítő tényezők hatása alatt is."

Itt valószínűleg ismét arról az egetverő bölcseségről van szó, amely szerint, ha a dolgozót elválasztják a földtől és a föld a vérszopók birtokába megy át, úgy ez azért történik, mert az előbbinek „kevés" a földje, az utóbbinak pedig — „sok".

És még az ilyen bölcselkedésre képes emberek merik „szűklátókörű" gondolkodással vádolni a szociáldemokratákat, mert a kapitalizmusban látják a döntő okot!... Én éppen azért tértem ki mégegyszer ilyen részletesen a parasztság és a kusztárság felbomlására, mert feltétlenül szemléltető magyarázattal kellett szolgálni arra vonatkozólag, hogy hogyan képzelik el és hogyan magyarázzák a szociáldemokraták a dolgot. Feltétlenül ki kellett mutatni, hogy ugyanazok a tények, amelyek a szubjektív szociológus előtt olyan színben tünnek fel, hogy a parasztok „elszegényedtek", ezzel szemben a „pénzhajhászók" és a „vérszopók" „a maguk javára számolták el a hasznot" — a materialista szempontjából az árutermelők olyan burzsoá jellegű felbomlásának tűnnek fel, amelyet maga az árugazdaság idéz elő múlhatatlanul. Ki kellett mutatni,

hogy milyen tényeken alapszik az a tétel (amit fentebb az I. részben ismertettünk*), hogy a vagyonosok és vagyontalanok egész Oroszországban harcban állanak, nemcsak a gyárakban és üzemekben, hanem a legeldugottabb kis faluban is, és ez a harc mindenütt az árugazdaság talaján kialakuló burzsoázia és proletariátus harca. A mi parasztságunk meg kusztárságunk felbomlása és elparaszttalanodása, amit az olyan kitűnő statisztikai anyag alapján, mint a zemsztvostatisztika, pontosan ábrázolhatunk — *tárgyi* bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy éppen a szociáldemokraták értelmezik helyesen az orosz valóságot, amikor azt mondják, hogy a paraszt és a kusztár a szó „kategórikus“ értelmében *kistermelő*, vagyis *kisburzsoá*. Azt mondhatjuk, hogy ez a tétel a **MUNKÁSSZOCIALIZMUS** elméletének központja, a régi parasztszocializmussal szemben, amely nem értette meg sem az árugazdaság viszonyait, amelyek között ez a kistermelő él, sem azt a tőkés jellegű felbomlást, amely ezen a talajon végbemegy. És ezért annak, aki komolyan akarná bírálni a szociáldemokráciát — annak egész érvelését éppen erre kellene összpontosítania, ki kellene mutatnia, hogy Oroszország közgazdasága nem árugazdaság, hogy a parasztság felbomlása nem ennek talaján megy végbe, hogy a lakosság tömegeinek kisajátítása és a dolgozók kizsákmányolása valami mással is magyarázható, mint közgazdaságunk (parasztságunkat is beleértve) burzsoá, kapitalista szervezetével.

Próbálják csak meg, uraim!

Azonkívül egy további oka is van annak, hogy a szociáldemokrata elmélet szemléltetése során éppen a parasztgazdaságra és a kusztárüzemekre vonatkozó adatokat részesítettem előnyben. Eltérést jelentene a materialista módszertől, ha én a „népbarátok“ nézeteinek bírálata során arra szorítkoznék, hogy szembeállítsam eszméiket a marxista eszmékkel. A „narodnyik“ eszméket feltétlenül meg is kell még magyarázni, ki kell mutatni jelenlegi közgazdasági viszonyainkban rejlő **ANYAGI** alapjukat. A parasztjaink és kusztárjaink gazdasági életéből vett

* Lásd ebben a kötetben 187. old. — *Szerk.*

esetek és példák megmutatják, hogy mi is voltaképpen ez a „paraszt“, akinek a „népbarátok“ ideológusaivá akarnak lenni. Bebizonyítják falvaink gazdasági életének burzsoá jellegét és ezzel igazolják annak helyességét, hogy a „népbarátokat“ a kispolgárság ideológusai közé sorozzuk. Sőt mi több, azt is megmutatják, hogy radikálisaink eszméi és programjai a legszorosabb összefüggésben vannak a kispolgárság érdekeivel. Ez az összefüggés, amely programjaik részletes elemzése után még világosabbá válik és megmagyarázza ezeknek a radikális eszméknek széleskörű elterjedését „társadalmunkban“, ugyanez az összefüggés a „népbarátok“ politikai szolgalelkűségére és a kompromisszumokra való hajlandóságukra is pompás magyarázattal szolgál.

Végül, volt még egy ok arra, hogy ily részletesen taglaljam társadalmunk gazdasági életének éppen azokat a területeit, ahol a kapitalizmus legkevésbbé fejlett s ahonnan a narodnyikok elméleteikhez az anyagot rendszerint merítették. Ennek a gazdasági életnek tanulmányozása és megelevenítése útján volt a legkönnyebb érdemben válaszolni azoknak a legelterjedtebb, közönségünk soraiban közszájon forgó vádaknak egyikére, amelyeket a szociáldemokratákkal szemben felhoznak. Radikálisaink abból a szokásos eszméből indultak ki, hogy a kapitalizmus ellentmond a „népi rendnek“ s mivel azt látják, hogy a szociáldemokraták a nagykapitalizmust progresszív jelenségnek tekintik, hogy éppen erre akarnak támaszkodni a jelenlegi rablórendszer elleni harcban — minden további fontolgatás nélkül azzal vádolják a szociáldemokratákat, hogy figyelmen kívül hagyják a parasztlakosság tömegeinek érdekeit, „minden muzsikot a gyári kazánban akarnak kifőzni“ stb.

Mindezek az okoskodások azon a meglepően logikátlan és furcsa módszeren alapulnak, hogy a kapitalizmust aszerint ítélik meg, ami a valóságban, a falut pedig — aszerint, ami „lehetne“. Világos, hogy erre nem lehet jobban válaszolni, mint úgy, hogy megmutatjuk nekik a *valóságos* falut, annak *valóságos* gazdasági életét.

Mindenkinek el kell ismernie, aki tudományos elfogulatlansággal szemléli a falu gazdasági életét, hogy

a falusi Oroszország az olyan apró, szétforgácsolt piacok (vagy a központi piac kicsiny részeinek) rendszerét testesíti meg, amelyek uralkodnak az egyes kisebb területek közgazdasági életén. És minden egyes ilyen területen megfigyelhetjük mindazokat a jelenségeket, amelyek általában jellemzők a piac által szabályozott közgazdasági szervezetre: megfigyelhetjük az egykor egyenlő, patriarchális közvetlen termelők felbomlását gazdagokra és szegényekre, megfigyelhetjük a *tőke*, különösen a kereskedelmi tőke keletkezését, amely behálózza a dolgozókat és utolsó csepp vérüket is kiszipolyozza. Ha a parasztság gazdasági helyzetének radikálisainknál található leírását összehasonlítják a falu gazdasági életének első kézből vett pontos adataival, meglepi önöket az, hogy a bírált nézetek rendszerében nem jut hely a kisárusok tömegének, akik valósággal nyüzsögnek minden ilyen piacon, mindezeknek az alkuszoknak, csiszároknak s ahogy az egyes vidékek parasztsága még ezen kívül nevezi őket, az apró kizsákmányolók ez egész tömegének, akik a piacokon garázdálkodnak és könyörtelenül béklyóba verik a dolgozót. Rendszerint egyszerűen félretolják őket — „ugyan, ezek már nem parasztok, hanem árusok". — Igen, teljesen igazuk van: ezek — „már nem parasztok". De kíséreljék meg külön csoportba foglalni mindezeket az „árusokat", vagyis pontos politikai gazdaságtani kifejezéssel élve, azokat, akiknek kereskedésük van és akik legalább részben idegen munkát sajátítanak ki, kíséreljék meg pontos adatokkal kifejezni ennek a csoportnak gazdasági erejét és szerepét az egyes vidékek egész gazdaságában; kíséreljék meg azután az ellenkező csoportba foglalni mindazokat, akik „már" szintén „nem parasztok", mert piacra viszik munkaerejüket, mert nem maguknak, hanem másnak dolgoznak — próbáljanak eleget tenni az elfogulatlan és komoly kutatás ezen elemi követelményeinek, és a burzsoá jellegű felbomlás olyan kirívó képe tárul fel önök előtt, hogy a „népi rend" csak mint emlék marad meg. A kis falusi kizsákmányolóknak ez a tömege félelmetes erőt képvisel, amely különösen azért félelmetes, mert külön-külön, egyenként verik béklyóba a dolgozót, mert magukhoz láncolják és elveszik a felszabadulásba vetett

minden reménységét, félelmetes azért, mert ez a kizsákmányolás — a falu elvadultsága mellett, amit a leírt rendszerre jellemző alacsony munkatermelékenység és az érintkezés hiánya szül — nem csupán a munka kizsákmányolását, hanem az egyén ázsiai megcsúfolását is jelenti, amivel falun állandóan találkozunk. Ha ezt a *tényleges* falut összehasonlítják kapitalizmusunkkal — megértik, hogy miért tartják a szociáldemokraták haladónak kapitalizmusunk művét, amikor az egyetlen összoroszországi piaccá kovácsolja össze ezeket a szétforgácsolt apró piacokat, amikor a töméntelen jószándékú kis vérszopó helyén létrehozza a „haza oszlopainak“ maroknyi csoportját, amikor társadalmasítja a munkát és fokozza annak termelékenységét, amikor megszünteti a dolgozók függőségét a helyi piócáktól és a nagy*tőkének* rendeli alá. Ez az alárendeltség — a munka elnyomásának minden szörnyűsége, a pusztulás, az elvadulás, a nők és gyermekek szervezetének elnyomorodása stb. ellenére — haladást jelent az előbbihez képest, mert **GONDOLKODÁSRA KÉSZTETI A MUNKÁST**, a lappangó és ösztönös elégedetlenséget tudatos tiltakozássá, a szétforgácsolt, apró, értelmetlen lázongásokat a dolgozók összességének felszabadításáért folyó szervezett osztályharccá változtatja át, amely a nagykapitalizmus létezésének feltételeiből meríti erejét és ezért feltétlenül számíthat az **IGAZI SIKERRE.**

Arra a vádra, hogy figyelmen kívül hagyják a parasztság tömegeit, a szociáldemokraták teljes joggal hivatkozhatnak Marx Károly szavaira:

> „*A kritika nem azért szaggatta darabokra azokat a képzeletbeli virágokat, amelyek a láncot ékesítették, hogy az ember sivár, vigasztalan láncot hordjon, hanem azért, hogy lerázza a láncot és élő virágot szakítson*“[51].

Az orosz szociáldemokraták nem ezért szaggatják le falvainkról az azokat díszítő képzeletbeli virágokat, nem azért hadakoznak az eszményítés és képzelgés ellen, nem azért végzik azt a romboló munkát, amelyért a „népbarátok“ oly halálosan gyűlölik őket, hogy a parasztság tömege a mostani elnyomatás, pusztulás és leigázott-

ság állapotában maradjon, hanem azért, hogy a proletariátus megértse, milyenek azok a láncok, amelyek a dolgozót mindenütt bilincsbe verik, megértse, hogyan kovácsolják ezeket a láncokat és fel tudjon lázadni ellenük, le tudja rázni azokat és ki tudja nyujtani kezét valódi virág után.

Amikor ezt az eszmét hirdetik a dolgozó osztály ama képviselőinek, akik helyzetüknél fogva egyedül képesek arra, hogy osztályöntudatra tegyenek szert és megkezdjék az osztályharcot — akkor még azzal vádolják őket, hogy a muzsikot a gyári kazánban akarják kifőzni.

És ugyan kik vádolják őket?

Olyan emberek, akik a dolgozók felszabadulását illetően minden reménységüket a „kormányba" és a „társadalomba", vagyis ugyanannak a burzsoáziának a szerveibe vetik, amely mindenütt bilincsbe verte a dolgozókat!

S az ilyen gerinctelen talpnyalók még a mellüket döngetik és arról szónokolnak, hogy a szociáldemokratáknak nincsenek eszményeik!

Térjünk át a „népbarátok" politikai programjára, akiknek elméleti nézeteivel úgylátszik már túlságosan is sokat foglalkoztunk. Milyen intézkedésekkel akarják „eloltani a tüzet"? Miben látják a megoldást, amit, úgymond, a szociáldemokraták helytelen irányban keresnek?

„A parasztbank újjászervezése — mondja Juzsakov úr a „Földművelésügyi minisztérium" című cikkében („Russzkoje Bogatsztvo" 10. sz.), áttelepitési igazgatóság létesitése, a kincstári földek bérletének rendezése a népi gazdaság érdekében, ... a haszonbérleti kérdés kidolgozása és szabályozása — ez a népi gazdaság helyreállításának és a születőben levő plutokrácia részéről fenyegető gazdasági erőszakkal szemben való megoltalmazásának (sic!) programja." Ugyanakkor „A gazdasági fejlődés kérdései" c. cikkében a „népi gazdaság helyreállításának" programját a következő „első, de elengedhetetlen lépésekkel" egészíti ki: „mindennemű olyan akadály elhárítása, amelyek ma behálózzák a falusi obscsinát; az obscsina felszabadítása

a gyámság alól, áttérés az együttes szántásra (a földművelő foglalkozás társadalmasítása) és a földből nyert nyersanyagok közös feldolgozásának fejlesztése“. Krivenko és Karisev urak pedig hozzáteszik: „olcsó hitel, a gazdálkodás artel formája, az értékesítés biztosítása, az a lehetőség, hogy meglehessenek vállalkozói nyereség nélkül (erről alább külön), olcsóbb motorok és más technikai újítások feltalálása“, végül — „múzeumok, raktárak, bizományi irodák“.

Vegyék alaposabban szemügyre ezt a programot és meglátják, hogy ezek az urak teljes egészében a mai társadalom alapjára helyezkednek (vagyis a tőkés viszonyok alapjára, aminek nincsenek tudatában és meg akarják úszni a dolgot annak foltozásával és javításával, s nem értik meg, hogy minden követelésük — az olcsó hitel, a technika javítása, a bankok stb. — csak arra alkalmasak, hogy erősítsék és fejlesszék a burzsoáziát.

Nyik. —onnak természetesen tökéletesen igaza van — és ez egyik legértékesebb tétele, amely ellen a „népbarátok“-nak szükségképpen tiltakozniok kellett —, amikor azt mondja, hogy a jelenlegi viszonyok talaján semmiféle reform sem segíthet a dolgon, hogy sem a hitel, sem az áttelepítés, sem bárminemű adóreform, sem az egész földnek a parasztok kezébe való átmenete nem változtat lényegesen a helyzeten, hanem ellenkezőleg, mindennek erősítenie és fejlesztenie kell a tőkés gazdaságot, amelyet ma még hátráltat fejlődésében a fölösleges „gyámkodás“, a jobbágyi fizetési kötelezettségek sok maradványa, a parasztok röghözkötöttsége stb. Azok a közgazdászok — mondja —, akik a hitel extenzív fejlesztését kívánják, mint például (az eszméit tekintve kétségtelenül „népbarát“) Vaszilcsikov herceg, ugyanazt akarják, amit a „liberális“ vagyis a polgári közgazdászok, „a tőkés viszonyok fejlesztésére és megszilárdítására törekszenek“. Nem értik meg termelési viszonyaink antagonisztikus jellegét (a „parasztságnál“ éppúgy, mint más rendeknél) s ahelyett, hogy elősegítenék ennek az antagonizmusnak kibontakozását, ahelyett, hogy csatlakoznának azokhoz, akiket ennek az antagonizmusnak következtében szolgaságba döntenek, ahelyett, hogy segíteni igyekeznének az utóbbiak-

nak abban, hogy harcra keljenek — ehelyett arról álmodoznak, hogy végetvessenek a harcnak, mindenkire kiterjedő, megbékélésre és egyesülésre irányuló intézkedésekkel. Érthető, hogy mi lehet az eredménye mindezeknek az intézkedéseknek: elég emlékeztetni a felbomlás fentebb idézett példáira, hogy meggyőződhessünk arról, hogy mindezeknek a hiteleknek*, újításoknak, bankoknak és ehhez hasonló „haladó" reformoknak csak az láthatja hasznát, akinek jól vezetett és szilárd gazdasága révén megfelelő „megtakarítása" van, azaz egy elenyésző kisebbség, a kisburzsoázia képviselője. S bárhogyan is szervezzék újjá a parasztbankokat és más efféle intézményeket, ezzel a legkevésbbé sem fogják érinteni azt a fontos és lényegbevágó tényt, hogy a lakosság zömét kisajátították és továbbra is kisajátítják, s hogy ennek kenyérrevalója sincs, nemhogy okszerű gazdálkodást folytathatna.

Ugyanezt kell mondanunk az „artelekről", az „együttes szántásról" is. Juzsakov úr ez utóbbit a „földműves foglalkozás társadalmasításának" nevezi. Ez természetesen nem egyéb nevetséges ötletnél, mert hiszen a társadalmasítás érdekében nem elég, ha valamiféle falucska keretén belül szervezzük meg a termelést, a társadalmasítás érdekében ki kell sajátítani a „vérszopókat", akik monopolizálták a termelési eszközöket és irányítják a mostani orosz közgazdaságot. Ehhez pedig harc, harc és ismét harc szükséges, nem pedig kicsinyes nyárspolgári erkölcsi felfogás.

Ennélfogva az ilyen kezdeményezések náluk bőkezű burzsoá emberbarátok jóvoltából tengődő, szelíd liberális félmunkává válnak, amelyek sokkal több kárt okoznak azáltal, hogy a kizsákmányoltakat elvonják a harctól, mint amennyi hasznot azáltal hoznak, hogy esetleg

---

* Ez az eszme — a „népi gazdaság" vagyis a kistermelők gazdaságának hitelekkel való támogatása tőkés viszonyok között (márpedig azt, hogy tőkés viszonyok vannak — mint láttuk, már a „népbarátok" sem tagadhatják) — ez az értelmetlen eszme, amely az elméleti politikai gazdaságtan alapigazságainak meg nem értéséről tanuskodik, teljesen szemléltetően tárja elénk, hogy ezeknek az uraknak, akik két szék között próbálnak ülni, mennyire sekélyesek az elméletei.

megjavítják egyesek helyzetét, ami a kapitalista viszonyok általános talaján szükségképpen csak nyomorúságos és ingatag lehet. Hogy milyen szemérmetlenül messzire mennek ezek az urak az orosz élet ellentmondásának elpalástolása terén — amit természetesen a legjobb szándékkal visznek végbe, hogy az igazi harcnak véget-vessenek, azaz ugyanazzal a szándékkal, amellyel a pokolhoz vezető út van kikövezve —, azt Krivenko úr következő okoskodása bizonyítja:

„az értelmiség vezeti a gyárosok vállalatait és a népi ipart is képes vezetni".

Egész filozófiájuk arra a siránkozásra lyukad ki, hogy harc és kizsákmányolás van, de „lehetne" úgy is, hogy ne legyen, ha... ha nem lennének kizsákmányolók. Valóban, mit akart mondani a szerző értelmetlen frázisával? Vajjon tagadhatjuk-e, hogy az orosz egyetemek és más tanintézetek évről-évre olyan „intelligenciát" (??) termelnek ki, amely csak azt nézi, hogy ki fogja eltartani? Vajjon tagadhatjuk-e, hogy az ennek az „intelligenciának" eltartásához szükséges eszközökkel Oroszországban manapság csak a burzsoá kisebbség rendelkezik? Vajjon el fog-e tünni Oroszországban a burzsoá intelligencia, ha a „népbarátok" azt mondják, hogy az intelligencia „megtehetné", hogy ne a burzsoáziát szolgálja? Igen, „megtehetné", ha nem *lenne* burzsoá intelligencia. „Megtehetné", hogy ne legyen burzsoá intelligencia, ha Oroszországban nem lenne burzsoázia és kapitalizmus! És az emberek egész életükben megvannak ezekkel a „ha" és „de" szavakkal. Ezek az urak egyébként nemcsak elzárkóznak az elől, hogy döntő jelentőséget tulajdonítsanak a kapitalizmusnak, de általában semmi rosszat sem akarnak látni a kapitalizmusban. Küszöböljék ki annak néhány „defektusát" — s akkor lehetséges, hogy nagyon jól beilleszkednek. Tessék meghallgatni például Krivenko úr következő kijelentését:

„A tőkés termelés és a mesterségek tőkés átalakulása egyáltalán nem olyan kapu, amelyen keresztül a feldolgozó ipar csak eltávolodhat a néptől. Természetesen el is távolodhat, de ezen a kapun be is vonulhat a népéletbe, közelebb kerülhet a mezőgazdasághoz és a kitermelő

iparhoz. Ez többféle kombináció útján lehetséges, s ehhez más kapukon és ezeken a kapukon át egyaránt eljuthatunk" (161). Krivenko úrnak néhány igen jó tulajdonsága van — Mihajlovszkij úrral szemben. Például, az őszinteség és a szókimondás. Ahol Mihajlovszkij úr egész oldalakat írt volna tele kertelő és dagályos frázisokkal, ahol oldalakon át kerülgette volna a témát anélkül, hogy azt magát érintette volna, a szakszerű és gyakorlatias Krivenko úr egyenesen megmondja véleményét és lelkiismeretfurdalás nélkül teljes képtelenségében az olvasó elé tálalja nézeteit. Tessék tudomásul venni: „a kapitalizmus bevonulhat a népéletbe". Vagyis a kapitalizmus lehetséges anélkül, hogy a dolgozót elválasztanák a termelési eszközöktől! Ez igazán elragadó: most legalább egész világosan el tudjuk képzelni, mit akarnak a „népbarátok". Árugazdaságot akarnak kapitalizmus nélkül, kapitalizmust kisajátítás és kizsákmányolás nélkül, egyedül kispolgársággal, amely emberséges földbirtokosok és liberális közigazgatási tisztviselők oltalma alatt békésen tengődik. És az olyan minisztériumi tisztviselő komoly ábrázatával, aki boldogítani szándékozik Oroszországot, hozzálátnak, hogy kombinációkat agyaljanak ki egy olyan társadalom érdekében, amelyben a farkasok is jóllaknak, a bárányok is megmaradnak. Hogy fogalmat alkothassunk ezeknek a kombinációknak jellegéről, ugyanannak a szerzőnek a 12. számban megjelent cikkéhez („A művelt szobatudósokról") kell fordulnunk: „Az ipar artelszerű és állami formája — elmélkedik Krivenko úr, aki nyilván azt gondolja, hogy már „felszólították" a „gazdasági problémák gyakorlati megoldására" — egyáltalán nem minden, amit az adott esetben elképzelhetünk. Lehetséges például a következő kombináció". És a továbbiakban elmondja, hogy a „Russzkoje Bogatsztvo" szerkesztőségébe eljött egy technikus, aki egy tervet hozott magával a Donvidéknek kis (legfeljebb 100 rubeles) részvényekkel alapított részvényvállalat útján történő kiaknázásával kapcsolatban. A terv elkészítőjének azt javasolták, hogy változtassa meg a tervet körülbelül olyan értelemben, „hogy a részvények ne magánszemélyek, hanem a községek birtokában legyenek, amikoris a lakosság egy része,

amely a vállalatoknál fog dolgozni, szokásos munkabért kapna, ezzel szemben a községek biztosítanák számára a kapcsolatot a földdel".

Nemde, micsoda közigazgatási zsenialitás! Mily megható egyszerűséggel és mily könnyen vezetik majd be a kapitalizmust a népéletbe és küszöbölik ki káros hatásait! Csak úgy kell elrendezni a dolgokat, hogy a falu kulákjai a községek révén megvegyék a részvényeket* és zsebrevágják azoknak a vállalatoknak a jövedelmét, amelyekben a „lakosság egy része" dolgozik, amikoris biztosítják számára a kapcsolatot a földdel, az olyan „kapcsolatot", amely nem teszi lehetővé, hogy megéljen ebből a földből (különben ki menne dolgozni a „szokásos munkabérért"?), de elegendő ahhoz, hogy az embert helyhez kösse, a helyi tőkés vállalat igájába hajtsa és megfossza attól a lehetőségtől, hogy az egyik munkáltatót egy másikkal cserélje fel. Munkáltatóról, kapitalistáról beszélek, mégpedig teljes joggal, mert aki a dolgozónak *munkabért fizet*, azt nem lehet másnak nevezni.

Az olvasó talán már rossz néven veszi tőlem, hogy ily sokáig időzöm ennél az esztelenségnél, amely nyilvánvalóan egyáltalán nem érdemel figyelmet. De már engedelmet kérek. Ez ugyan esztelenség, de olyan esztelenség, amelyet

---

* Én azért beszélek arról, hogy a részvényeket a gazdagok veszik meg — a szerző fenntartása ellenére, amely szerint a részvények a községek tulajdonában lesznek —, mert ő mégiscsak azt mondja, hogy a részvényeket pénzért veszik majd meg, ami csak a gazdagoknak van. Ezért akár a községek bonyolítják le az ügyleteket, akár nem — fizetni csak a gazdagok képesek, ugyanúgy, mint ahogyan a községi földvásárlás vagy földbérlet a legkevésbbé sem küszöböli ki a tényt, hogy ezt a földet a gazdagok monopolizálják. Továbbá, a jövedelmet (osztalékot) is csak az vágja zsebre, aki fizetett — különben a részvény nem lesz részvény. Én is úgy értelmezem a szerző javaslatát, hogy a haszon bizonyos részét arra fordítják majd, hogy „biztosítsák a munkások kapcsolatát a földdel". — Ha azonban a szerző ezen nem ezt érti (bár az általa mondottakból feltétlenül ez következik), hanem azt, hogy a gazdagok fizessék ki a részvények árát, anélkül, hogy osztalékot kapnának — akkor tervezete egyszerűen abban foglalható össze, hogy a vagyonosok osztozkodjanak a vagyontalanokkal. Ez olyasmi lenne, mint az adomából ismert légyirtószer, amelyet olyanformán használnak, hogy a legyet előbb megfogják, beleteszik az edénybe — mire a légy azonnal elpusztul.

hasznos és szükséges tanulmányozni, mert Oroszország valóságos közgazdasági viszonyait tükrözi vissza s ennélfogva nálunk azok közé az igen elterjedt társadalmi eszmék közé tartozik, amelyekkel a szociáldemokratáknak még sokáig kell számolniok. Arról van szó, hogy az áttérés a hűbéri, a feudális termelési módról a tőkés termelési módra Oroszországban olyan helyzetbe juttatta s juttatja részben még ma is a dolgozót, amelyben a paraszt, mivel nem volt képes magát a földből eltartani és a *földdel kapcsolatos kötelezettségeknek a földbirtokossal szemben eleget tenni* (márpedig *ezek még ma is terhelik)*, kénytelen volt „mellékkeresethez" folyamodni, amely eleinte, a régi jó időkben, vagy önálló kereső munka (például fuvarozás), vagy olyan nem önálló kereső munka formáját öltötte, amelyet a mesterségek rendkívül fejletlen volta következtében aránylag jól megfizettek. Ez a helyzet, a maihoz képest, bizonyos jólétet biztosított a parasztságnak, a jobbágy népnek, amely százezernyi nemes rendőrkapitány és az orosz föld születőben levő összeharácsolóinak — a burzsoáknak — védőszárnyai alatt békésen tengődött.

Ám a „népbarátok" eszményítik ezt a rendet, mindössze árnyoldalait vetik el, erről a rendről álmodoznak, — „álmodoznak", mert hiszen a valóságban már réges-régen nem létezik, már réges-régen összetörte a kapitalizmus, amely tömegesen sajátította ki a földműves parasztokat s a régebbi „kereső foglalkozásokat" a fölös bőségben felkínálkozó munkás „kezek" fékevesztett kizsákmányolásává változtatta.

Nyárspolgár lovagjaink akarják, hogy megmaradjon a paraszt „kapcsolata" a földdel, de nem akarják a jobbágyságot, amely pedig egyedül biztosította ezt a kapcsolatot s amelyet csak az árugazdaság és a kapitalizmus tört össze, azzal, hogy ezt a kapcsolatot lehetetlenné tette. Olyan mellékkereseteket akarnak, amelyek nem szakítják el a parasztot a földtől, amelyek — a piacratermelés viszonyai közt — nem hozzák létre a versenyt, nem teremtik meg a *tőkét* és nem hajtják a tőke igájába a lakosság tömegeit. Mint a szubjektív szociológiai módszer hívei, innen is, onnan is „át akarják venni" azt, ami jó — de ez a gyermekes kívánság gyakorlatilag magától értetődően

csupán reakciós álmodozásra vezet, amely figyelmen kívül hagyja a valóságot, lehetetlenné teszi az új viszonyok valóban haladó és forradalmi elemeinek megértését és hasznosítását, s rokonszenvet kelt azoknak az intézkedéseknek irányában, amelyek megörökítik a kizsákmányolás és elnyomás minden borzalmával járó és teljesen kilátástalan régi jó, félig jobbágyi, félig szabad munkaviszonyokat.

Hogy bebizonyítsam ennek a magyarázatnak helyességét, amely a „népbarátokat" a reakciósokhoz sorozza, két példára hivatkozom.

A moszkvai zemsztvo statisztikájában olvashatjuk egy bizonyos K. úrnő (podolszki kerület) gazdaságának leírását, amely (mármint a gazdaság, nem pedig a leírás) a moszkvai statisztikusokat is, ha emlékezetem nem csal, V. V. urat is elragadtatással töltötte el (ő, úgy emlékszem, írt is erről holmi folyóiratcikkben).

K. úrnő e híres gazdasága V. Orlov úr szerint annak a kedvenc tételének „meggyőző gyakorlati alátámasztását" szolgáló „tény", amely szerint, „ahol a paraszti földművelés rendes állapotban van, ott a magánföldbirtokosok gazdaságát is jobban vezetik". Abból, amit Orlov úr ennek az úrnőnek birtokáról elmond, kitűnik, hogy a helybeli parasztok munkájának igénybevételével gazdálkodik, akik földjét a tél idején kölcsönkapott liszt stb. fejében munkálják meg, amikoris a birtok tulajdonosnője különösképpen gondját viseli a parasztoknak, támogatja őket, úgyhogy most ezek a járás legrendesebb parasztjai, akiknek gabonája „majdnem az új termésig elég (azelőtt Miklós napig sem futotta belőle)".

Az a kérdés, hogy kizárja-e „a dolgok ilyen állása a paraszt és a földbirtokos érdekeinek ellentétét", ahogy N. Kablukov úr (V. köt. 175. old.) és V. Orlov úr (II. köt. 55—59. és más old.) gondolja?[65] Nyilvánvaló hogy nem, hiszen K. úrnő parasztjainak munkájából él. Tehát a kizsákmányolás egyáltalán nem szűnt meg. K. úrnőnél megbocsátható, hogy a kizsákmányoltakkal fenntartott jóviszony mögött nem látja meg a kizsákmányolást, de semmiképpen sem bocsátható meg egy gazdaságstatisztikusnál, aki azzal, hogy nem bír magával elragadtatásá-

ban a szóbanforgó eset láttán, minden tekintetben azokhoz a nyugati Menschenfreundok*-hoz válik hasonlóvá, akiket elragadtatással tölt el a tőkésnek a munkással fenntartott jóviszonya, akik rajongással kürtölik világgá azokat az eseteket, amikor a gyáros gondját viseli munkásainak, gyári boltokat, lakásokat rendez be számukra stb. Abból, hogy ilyen „tények“ előfordulnak (tehát „lehetségesek“), arra következtetni, hogy nincs érdekellentét — annyit jelent, mint a fáktól nem látni az erdőt. Ez — először.

Másodszor pedig, Orlov úr elbeszéléséből azt látjuk, hogy K. úrnő parasztjai a „nagyszerű termések következtében (a földbirtokosnő jó vetőmagot adott nekik) jószágra tettek szert“ és „rendes“ gazdálkodást folytatnak. Képzeljék el, hogy ezek a „rendes gazdák“ nem „majdnem“, hanem teljesen rendes gazdákká váltak: gabonájukból nem „majdnem“ az új termésig és nemcsak a „többségnél“ futja, hanem mindegyiknek és az egész évre van elég gabonája. Képzeljük el, hogy ezeknek a parasztoknak végre elég földjük van, hogy van „legelőjük is, marhacsapásuk“ is, amijük most nincs (annyira rendesek!), s amit ledolgozás ellenében K. úrnőtől bérelnek. Talán csak nem gondolja Orlov úr, hogy ezek a parasztok akkor is — vagyis ha a parasztgazdaság valóban rendes lenne — „minden munkát gondosan, gyorsan és idejében végeznének el K. úrnő birtokán“, mint most teszik? Vagy talán, a rendes parasztokat oly anyai szeretettel végsőkig kiszipolyozó, jóságos úrnő iránti hála valóban nem kevésbbé erős ösztönző lenne, mint a parasztok jelenlegi kilátástalan helyzete és az a tény, hogy nem lehetnek meg legelő és marhacsapás nélkül?

Világos, hogy a „népbarátok“ eszméi alapjában véve ugyanerre lyukadnak ki: mint igazi kispolgári ideológusok, nem a kizsákmányolás megszüntetését, hanem annak enyhítését akarják, nem harcot akarnak, hanem megbékélést. Átfogó eszményeik, amelyek szempontjából oly buzgón támadják a szűklátókörű szociáldemokratákat, nem érnek tovább a „rendes“ parasztságnál, amely eleget tesz „kötelezettségeinek“ a földbirtokosokkal és tőkések-

---

* — „emberbarátok“, filantrópok. — *Szerk.*

kel szemben, csakhogy a földbirtokosok és tőkések méltányosak legyenek hozzá.

A másik példa. G. Juzsakov, „A népi földbirtok normái Oroszországban“ („Russzkaja Miszl“, 1885. 9. sz.) c. meglehetősen ismert cikkében kifejtette nézeteit azzal kapcsolatban, hogy milyen nagynak kell lennie a „népi“ földbirtoknak, azaz liberálisaink terminológiája szerint annak a földbirtoknak, amely kizárja a kapitalizmust és a kizsákmányolást. Most — miután Krivenko úr ezt a dolgot nagyszerűen megmagyarázta — tudjuk, hogy az ő álláspontja is az volt, hogy „a kapitalizmust bevezetik a népi életbe“. A „népi“ földbirtok minimumaként olyan nagy juttatott telket vett alapul, amely fedezi „a gabonaszükségletet és a fizetési kötelezettségeket“*, a többit pedig, úgymond, meg lehet szerezni „kereső foglalkozások“ útján... Másszóval, ő egyenesen kibékült az olyan viszonyokkal, amikor a paraszt megőrzi ugyan kapcsolatát a földdel, de kettős kizsákmányolásnak van kitéve; részint a földbirtokos zsákmányolja ki a „juttatott föld“ révén, részint a tőkés a „kereső foglalkozások“ révén. Ez a helyzet, amelyben a kistermelők kétszeres kizsákmányolásnak vannak kitéve s ugyanakkor életkörülményeik olyanok, amelyekkel szükségszerűen jár együtt a megfélemlítettség és eltompultság, ami nemcsak a győzelem, hanem az elnyomottak osztályharcának minden reménységétől is megfosztja őket — ez a féligmeddig középkori helyzet a „népbarátok“ látókörének és eszményeinek nec plus ultrája. S amikor a kapitalizmus, amely Oroszország egész reformutáni története folyamán óriási gyorsasággal fejlődött, alapjában rendítette meg a régi Oroszország pillérét — a patriarchális féljobbágy parasztságot, amikor kiszakí-

* Hogy érzékeltessem a paraszti költségvetés ilyen természetű és egyéb tételei közötti arányt, az osztrogozsszki kerület 24 gazdaságának költségvetésére hivatkozom. Egy család átlagos kiadása (természetben és pénzben) 495 rubel 39 kopek. Ebből 109 rubel 10 kop. a jószágtartásra, 135 rubel 80 kop. növényi táplálékokra és adóra, a fennmaradó 250 rubel 49 kop. pedig egyéb kiadásokra — a nem növényi eredetű táplálékokra, ruházatra, felszerelésre, haszonbérre stb. jut. A jószágtartás költségeit Juzsakov úr a kaszálók és mellékföldek számlájára írja.

totta a középkori, félfeudális viszonyok közül és merőben új, tisztán kapitalista viszonyok közé helyezte, amikor arra kényszerítette, hogy fordítson hátat szülőfalujának és egész Oroszországot bevándorolja munka után, amikor aláásta a helyi „munkáltató" általi leigázást és megmutatta, mi az alapja a kizsákmányolásnak általában, az osztálykizsákmányolásnak, nem pedig valamelyik helyi áspiskígyó fosztogatásának — amikor a kapitalizmus tömegesen kezdte belesodorni az elmaradt, megfélemlített és baromi sorsra kárhoztatott parasztlakosságot a mind bonyolultabbá váló társadalmi és politikai élet forgatagába — akkor a mi lovagjaink jajveszékelni és sóhajtozni kezdtek a pillérek megrendülése és lerombolása miatt. Még ma is jajgatnak és sóhajtoznak a régi jó idők után, bár most már, azt hinné az ember, vaknak kell lenni ahhoz, hogy valaki ne lássa ennek az új életformának forradalmi oldalát, hogy ne lássa, miként hoz létre a kapitalizmus egy olyan új társadalmi erőt, amely semmiféle kapcsolatban sincs a kizsákmányolás régi rendszerével és amelynek megvan a lehetősége arra, hogy harcoljon ellene.

A „népbarátoknál" azonban a legcsekélyebb jelét sem látjuk annak, hogy a jelenlegi viszonyok bárminemű gyökeres megváltoztatását kívánják. Teljesen megelégszenek a liberális intézkedésekkel a jelenlegi viszonyok talaján és Krivenko úr az ilyen intézkedések kiagyalása terén holmi hazai pompadurra valló igazi adminisztratív képességeket árul el.

„Általában — véli Krivenko úr „népi iparunk" „részletes tanulmányozásának és gyökeres átalakításának" szükségességével kapcsolatban —, ez a kérdés megköveteli, hogy külön tanulmányozzuk s az üzemeket olyan üzemcsoportokra osszuk fel, amelyek alkalmazhatók a népéletre (sic!!) és olyanokra, amelyek alkalmazása valamilyen komoly akadályokba ütközik."

Az ilyen csoportokra osztás mintáját is megadja nekünk ugyancsak Krivenko úr, aki a mesterségeket felosztja olyanokra, amelyekben nem megy végbe tőkés átalakulás, olyanokra, amelyekben már végbement a tőkés átalakulás és olyanokra, amelyek képesek „viaskodni a nagyiparral fennmaradásukért".

„Az első esetben — jelenti ki határozott hangon

adminisztrátorunk — szabadon fennállhat a kisüzem"; — no, és vajjon függetlenítheti magát a piactól, amelynek ingadozásai a kistermelők rétegét burzsoáziára és proletariátusra bontják fel, függetlenítheti magát a helyi piacok bővülésétől és összeolvadásuktól egy nagy piacba, függetlenítheti magát a technikai haladástól? Vagy talán ez a technikai haladás — árugazdaság mellett — lehet nem kapitalista jellegű is? — Ez esetben a szerző követeli, hogy „szervezzék meg a termelés nagyüzemi formáját is": „Világos dolog — mondja —, hogy itt már a termelés nagyüzemi formájának megszervezésére is szükség van, szükség van alaptőkére, forgótőkére, gépekre stb., vagy pedig arra, hogy ezeket a feltételeket valami mással ellensúlyozzák — olcsó hitellel, a fölösleges közvetítői tevékenység kiküszöbölésével, a gazdálkodás artel-formájával és a vállalkozói nyereségek mellőzésének lehetőségével, az értékesítés biztosításával olcsóbb motorok feltalálásával és műszaki újításokkal vagy, végül, a munkabér valamelyes leszállításával, ha ezért más előnyök kárpótlást nyujtanak".

Ez a bölcselkedés rendkívül jellemző a „népbarátokra", akik szavakban átfogó eszmények hívei, gyakorlatilag liberálisok. Filozófusunk — amint látják — sem többel, sem kevesebbel nem kezdi, mint a vállalkozói nyereségek mellőzésének lehetőségével és a nagyüzemű gazdaság megszervezésével. Pompás: a szociáldemokraták is éppen **EZT** akarják. De ugyan hogy akarják ezt elérni a „népbarátok"? Hiszen a vállalkozók nélküli nagyüzemű termelés megszervezéséhez először, meg kell szüntetni a közgazdaság árutermelésen alapuló szervezetét és közösségi, kommunista szervezettel kell azt felcserélni, amikor is a termelés szabályozója már nem a piac lesz, mint most, hanem maguknak a termelőknek összessége, a munkások társadalma, s akkor a termelési eszközök már nem magánszemélyek tulajdonában lesznek, hanem az egész társadalom tulajdonában. Az egyéni *elsajátítási forma* társadalmi elsajátítással való felváltása nyilvánvalóan megköveteli a *termelési forma előzetes* átalakítását, megköveteli, hogy a kistermelők elaprózott, kis méretekben és külön-külön folytatott termelése *egyetlen társadalmi termelésben olvad-*

jon fel, egyszóval, éppen azokat az anyagi feltételeket követeli meg, amelyeket a kapitalizmus hoz létre. De hiszen a „népbarátoknak" egyáltalán nem áll szándékukban a kapitalizmusra támaszkodni. Mit szándékoznak hát tenni? Nem tudjuk. Még csak említést sem tesznek az árugazdaság megszüntetéséről: átfogó eszményeik nyilván sehogy sem képesek túlhaladni a társadalmi termelés e rendszerének kereteit. Továbbá, a vállalkozói nyereségek megszüntetése céljából ki kell sajátítani a vállalkozókat, akiknek „nyereségei" éppen onnan származnak, hogy monopolizálják a termelési eszközöket. Hiszen hazánk pilléreinek kisajátításához a burzsoá rendszer ellen irányuló népi forradalmi mozgalomra van szükség, s erre csak a munkásproletariátus képes, amelyet semmi sem fűz ehhez a rendszerhez. De a „népbarátok" még csak nem is gondolnak semmiféle harcra és sejtelmük sincs arról, hogy a vállalkozók közigazgatási szervein kívül valamilyen más társadalmi tényezők is lehetségesek és szükségesek. Világos, hogy egyáltalán nem szándékoznak komolyan fellépni a „vállalkozói nyereségek" ellen: Krivenko úr egyszerűen elszólta magát. S haladéktalanul helyesbíti, amit mondott: hiszen az olyan dolgot, mint a „vállalkozói nyereségek mellőzésének lehetősége", „ellensúlyozni" is lehet — „valami mással", mégpedig hitellel, az értékesítés megszervezésével, műszaki újításokkal. Tehát szerencsésen rendbejött minden: a vállalkozó urakra nézve oly bántó dolog helyett, mint a „nyereséghez" való szent jog megszüntetése — olyan szelíd liberális intézkedéseket javasolt, amelyek csak jobb harcieszközöket adnak a kapitalizmus kezébe, amelyek csak erősítik, szilárdítják és fejlesztik „népi" kisburzsoáziánkat. És Krivenko úr, mintha csak minden kételyt el akarna oszlatni abban a tekintetben, hogy a „népbarátok" csak ennek a kisburzsoáziának az érdekeit védelmezik, még a következő nagyszerű magyarázatot fűzi szavaihoz. Kiderül, hogy a vállalkozói nyereség megszüntetését „ellensúlyozni" lehet ... „a munkabér leszállításával"!!! Első pillantásra azt hinné az ember, hogy ez puszta badarság. De nem. Ez a kispolgárság eszméinek következetes végigvitele. A szerző olyan ténnyel kerül szemtől-szembe, mint a nagy- és kistőke harca s mint

igazi „népbarát", természetesen a kis... *tőke* mellé áll. Azonkívül hallotta, hogy a kistőkések egyik leghatalmasabb harci eszköze a munkabér leszállítása — ami tény s ezt a munkanap meghosszabbításával együtt az üzemek zömében Oroszországban is minden kétséget kizáróan észlelték és megállapították. S minthogy mindenáron megakarja menteni a kis... *tőkéseket*, javasolja „a munkabér némi leszállítását, ha azért más előnyök kárpótlást nyujtanak"! A vállalkozó urak, akiknek „nyereségéről" eleinte mintha furcsa dolgokat mondtak volna, egészen nyugodtak lehetnek. Azt hiszem, hogy ők még a pénzügyminiszteri székbe is szívesen beültetnék ezt a lángeszű adminisztrátort, aki a vállalkozók *ellen* — a munkabér leszállítását tervezi.

Egy további példát is felhozhatunk arra vonatkozóan, hogy mennyire kiütközik a „Russzkoje Bogatsztvo" emberbarát-liberális adminisztrátoraiból a telivér burzsoá, mihelyt valamilyen gyakorlati kérdés kerül szóba. A „Russzkoje Bogatsztvo" 12. számában a „Belföldi hirek" rovatban, a monopóliumról van szó.

„A monopóliumok és szindikátusok — mondja a szerző — a fejlett ipar eszményképei." És a továbbiakban elcsodálkozik azon, hogy ezek az intézmények nálunk is feltünnek, jóllehet minálunk nem tapasztalható „a tőkék erős versengése". „A cukoripar sem, az ásványolajipar sem mutat még fel egyáltalán számottevő fejlődést. Nálunk mind a cukor-, mind a petróleumfogyasztás úgyszólván csíraállapotban van, ha tekintetbe vesszük, hogy más országokhoz képest milyen kis mennyiség jut nálunk ezekből a termékekből egy fogyasztóra. Azt hinné az ember, hogy ezeknek az iparágaknak még igen tág terük van a fejlődésre és még óriási tőkéket nyelhetnek el."

Jellemző, hogy a szerző éppen itt — egy gyakorlati kérdés során — megfeledkezett a „Russzkoje Bogatsztvo" kedvenc eszméjéről, a belső piac összeszűküléséről. Kénytelen elismerni, hogy ez a piac még óriási fejlődés, nem pedig összeszűkülés előtt áll. Erre a következtetésre úgy jut, hogy összehasonlítja Nyugattal, ahol a fogyasztás nagyobb. Miért? — Azért, mert magasabb a kultúra színvonala. — De ugyan mi ennek a kultúrának az anyagi alapja, ha nem a

tőkés technika fejlődése, az árugazdaság és csere gyarapodása, ami gyakoribb érintkezésbe hozza egymással az embereket és végkép megszünteti az egyes vidékek középkori elszigeteltségét? Nem volt-e például Franciaországban a kultúra színvonala a nagy forradalom előtt, amikor még nem fejeződött be a középkori parasztság falusi burzsoáziára és proletariátusra szakadása — ugyanolyan alacsony, mint a miénk? És ha a szerző figyelmesebben vette volna szemügyre az orosz életet, feltétlenül észre kellett volna vennie például azt a tényt, hogy azokon a vidékeken, ahol fejlett a kapitalizmus, a parasztlakosság szükségletei jóval nagyobbak, mint a tisztán mezőgazdasági vidékeken. Ezt kusztáriparunk valamennyi kutatója egyhangúlag megállapítja minden olyan esetben, amikor ez az ipar annyira kifejlődik, hogy a lakosság egész életére rányomja az ipari foglalkozás bélyegét*.

A „népbarátok“ ügyet sem vetnek az efféle „apróságra“, mert szerintük ennek magyarázata „egyszerűen“ a kultúra vagy általában a bonyolultabbá váló élet, s még csak fel sem teszik a kérdést, hogy mi az alapja ennek a kultúrának és az élet bonyolultabbá válásának. — Márpedig ha szemügyre vennék legalább falvaink gazdasági életét, be kellene ismerniök, hogy éppen a parasztság burzsoáziára és proletariátusra való felbomlása teremti meg a belső piacot.

Valószínűleg azt hiszik, hogy a piac növekedése még egyáltalán nem jelenti a burzsoázia fejlődését. „A monopólium — folytatja elmefuttatását a belföldi hírek fentebb idézett rovatvezetője — nálunk, ahol a termelés általában véve kevéssé fejlett, ahol hiányzik a vállalkozói szellem és a kezdeményezés, újabb féknek bizonyul az *ország erőinek* fejlődése szempontjából.“ A szerző azután a dohánymonopóliumról beszél és kiszámítja, hogy „ez a monopólium 154 millió rubelt von el a *népi* forgalomtól“. Itt már egyenesen szem elől téveszti, hogy gazdasági rendünk

* Példaként hivatkozom akár a pavlovói kusztárok és a szomszéd községek parasztjainak összehasonlítására. Lásd Grigorjev és Anyenszkij műveit[56]. Szándékosan hozom fel példának megint azt a falut, amelyben állítólag sajátos „népi rend“ van.

alapja az árugazdaság, amelynek vezetője nálunk is, mint mindenütt, a burzsoázia. És ahelyett, hogy a monopóliumoknak a burzsoáziára gyakorolt nyomásáról beszélne, a szerző az „országról" beszél; ahelyett hogy áruforgalomról, burzsoá forgalomról beszélne — „népi" forgalomról beszél*. A burzsoá sohasem képes felfogni az e fogalmak között levő különbséget, bármilyen nagy is az. Annak kimutatása érdekében, hogy valóban mennyire nyilvánvaló ez a különbség, arra a folyóiratra hivatkozom, amelynek a „népbarátok" előtt tekintélye van — az „Otyecsesztvennije Zapiszki"-re. Az 1872. évi 2. számban, „A plutokrácia és alapjai" című cikkben, a következőket olvassuk:

„Marlo jellemzése szerint a plutokrácia leglényegesebb ismertetőjele — a liberális államforma, vagy legalább is a vagyonszerzés szabadságának elve iránti szeretet. Ha ezt az ismertetőjelet vesszük és elképzeljük, hogy mi volt úgy 8—10 évvel ezelőtt, akkor azt látjuk, hogy a liberalizmus tekintetében óriási sikereket értünk el . . . Bármilyen ujságot vagy folyóiratot vegyenek is kezükbe — látszólag többé-kevésbbé mind demokratikus elvet képvisel, mind a nép érdekeiért verekszik. De a demokratikus nézetekkel egysorban, sőt azok leple alatt (ezt *jegyezzék meg)* szándékosan vagy nem szándékosan minduntalan plutokrata törekvések érvényesülnek."

A szerző a szentpétervári és moszkvai kereskedőknek a pénzügyminiszterhez intézett feliratát hozza fel példakép, amelyben az orosz burzsoázia e fölöttébb tiszteletreméltó rendje hálájátfejezi ki azért, hogy a miniszter „Oroszország pénzügyi helyzetét az egyedül gyümölcsöző magántevékenység lehető legmesszebbmenő kiszélesítésére alapozta". És a szerző így fejezi be cikkét: „Plutokratikus elemek és törekvések kétségtelenül vannak társadalmunkban, még hozzá elegendő számban".

Mint látják, elődeik valamikor régen, amikor a nagy felszabadító reform benyomásai (amely reformnak Juzsa-

* Annál is inkább hibáztatjuk a szerzőt ezért a szóhasználatért, mert a „Russzkoje Bogatsztvo" szívesen használja a „népi" kifejezést a burzsoá ellentéteként.

kov úr felfedezése szerint a „népi“ termelés nyugodt és helyes fejlődése számára kellett volna utat nyitnia, de a valóságban csupán a plutokrácia fejlődésének útját nyitotta meg) még elevenek és frissek voltak, maguk sem zárkózhattak el annak beismerése elől, hogy az oroszországi magánvállalkozás plutokratikus, azaz burzsoá jellegű.

Hát önök miért feledkeztek meg erről? Amikor „népi“ forgalomról és az „ország erőinek“ a „vállalkozási kedv és kezdeményezés“ fejlődése nyomában járó gyarapodásáról szavalnak, miért nem emlékeznek meg arról, hogy ez a fejlődés ellentmondásos, hogy ez a vállalkozási kedv és ez a kezdeményezés kizsákmányoló jellegű? Természetesen állást lehet foglalni és állást is kell foglalni a monopóliumok és más efféle intézmények ellen, minthogy azok kétségtelenül rontják a dolgozó helyzetét — de ne feledjük, hogy mindezeken a középkori béklyókon kívül a dolgozó még erősebb, új, burzsoá bilincsekbe van verve. Kétségtelen, hogy a monopóliumok megszüntetése az egész „népnek“ hasznára válik, mert amikor a tőkés gazdaság vált az ország gazdasági életének alapjává — a középkori viszonyok e maradványai a tőkés világ nyomorúságát a még keservesebb középkori nyomorúsággal tetézik. Kétségtelen, hogy ezeknek a maradványoknak megsemmisítése elengedhetetlenül szükséges — és minél hamarabb, minél gyökeresebben megy ez végbe, annál jobb —, hogy a burzsoá társadalomnak az örökölt félfeudális béklyóktól való megszabadításával szabaddá tegyük a munkásosztály kezét és megkönnyítsük számára a harcot a burzsoázia ellen.

Azt kell tehát mondanunk, ha nevükön nevezzük a dolgokat, hogy a monopóliumok és mindenféle egyéb középkori korlátozások (ezek száma Oroszországban — egész légió) megszüntetése elengedhetetlenül szükséges a munkásosztály által a burzsoá rend ellen folytatott harc megkönnyítése érdekében. Ennyi az egész. Csak burzsoák képesek megfeledkezni arról, hogy ugyanakkor, amikor a középkori, feudális intézményekkel szemben az egész „nép“ érdekei megegyeznek, ezen a „népen“ belül a burzsoázia és a proletariátus között mély és kibékíthetetlen ellentét van.

Egyébként ostobaság lenne azt gondolni, hogy ezzel meg lehet szégyeníteni a „népbarátokat“, amikor ők arra vonatkozólag, hogy mire van szüksége a falunak, például ilyesmiket mondanak:

„Mikor néhány évvel ezelőtt — adja tudtunkra Krivenko úr — egyes lapok megvizsgálták, hogy milyen hivatásokra és milyen értelmiségiekre van szüksége a falunak, a felsorolás igen hosszúra nyúlt és úgyszólván az egész életet felölelte: az orvosok és orvosnők után felcserek, ezek után ügyvédek, az ügyvédek után tanítók, könyvtár- és könyvkereskedésszervezők, agronómusok, erdőgazdászok s általában mezőgazdasággal és a legkülönbözőbb technikai szakmákkal (igen széles terület, amely még csaknem teljesen érintetlen) foglalkozó emberek, hitelintézet- és áruraktárszervezők és vezetők stb. következtek“.

Térjünk ki legalább azokra az „intellektuelekre“ (??), akik közvetlenül gazdasági téren működnek, az erdőmesterekre, agronómusokra, technikusokra stb. Valóban, mennyire szüksége van a falunak ezekre az emberekre! Csakhogy **MELYIK** falunak? — Természetesen, a földművesek falujának, az olyan iparkodó muzsikocskák falujának, akiknek „megtakarításuk“ van és meg tudják fizetni ezeknek a mesterembereknek a szolgálatait, akiket Krivenko úr „értelmiségieknek“ kegyeskedik titulálni. *Ez* a falu valóban régóta áhítozik technikusok, hitel és áruraktárak után — ezt az egész közgazdasági irodalom tanúsítja. De van egy másik falu is, még hozzá sokkal népesebb — s erről nem ártana a „népbarátoknak“ gyakrabban megemlékezni —, a tönkrement, toprongyos, mindenéből kiforgatott parasztság faluja, amelynek nemcsak „megtakarítása“ nincs, amiből az „intellektuelek“ munkáját megfizethetné, de még annyi kenyere sincs, hogy éhen ne haljon. És *ezen* a falun akarnak önök segíteni *áruraktárakkal!!* Mit helyeznek majd el a mi egylovas és lónélküli parasztjaink ezekben az áruraktárakban? Talán a ruhájukat? Ezt már 1891-ben elzálogosították a falusi és városi kulákoknál, akik akkor az önök emberbaráti-liberális receptje alapján igazi „áruraktárakat“ rendeztek be saját házaikban, korcsmáikban és boltjaikban. Legfeljebb dolgos „kezük“ van még meg. Csakhogy ennek az árunak

mindeddig még az orosz hivatalnokok sem agyaltak ki „áruraktárakat"...

Nehéz elképzelni szemléltetőbb bizonyítékot ezeknek a „demokratáknak" rendkívüli elsekélyesedésére annál a ténynél, hogy — megilletődnek a „parasztság" technikai előrehaladásán, ugyanakkor pedig szemet húnynak ugyanennek a „parasztságnak" tömeges kisajátítása felett. Karisev úr például a „Russzkoje Bogatsztvo" 2. számában („Vázlatok", XII. §) holmi agyalágyult liberálist példázó elragadtatással beszél el olyan eseteket, amikor a parasztgazdaságot „tökéletesítették és javították", amikor „a parasztgazdaságban elterjedtek a nemesített vetőmagfajták" — az amerikai zab, a csiráztatott rozs, a clydesdale-i zab stb." „Más vidékeken a parasztok külön kisebb földterületeket szánnak a vetőmagtermesztésre, amelyen a föld gondos megmunkálása után kézzel vetik el a kiválogatott gabonaszemeket." „Sok és igen különféle újítást" tapasztalunk „a javított munkaeszközök és gépek terén"*, mint töltögetőekék, könnyűekék, cséplőgépek, gabonarostálógépek, triőrök. Megállapithatjuk, hogy „egyre több különféle trágyafajtát használnak" — szuperfoszfátot, csontlisztet, guanót stb. „A tudósítók váltig hangoztatják, hogy a falvakban szuperfoszfát árusítására helyi zemsztvoraktárakat kell berendezni" — és Karisev úr, amikor V. V. úr „Haladó áramlatok a parasztgazdaságban" című cikkét idézi (erre Krivenko úr is hivatkozik), ezekkel a megható újításokkal kapcsolatban már egészen ünnepélyessé válik:

„Biztató s egyben szomorú benyomást keltenek ezek a tudósítások, amelyeket csak röviden ismertethettünk... Biztató benyomást — mert ez az elszegényedett és eladósodott, jórészt lónélkülivé vált nép nem teszi ölbe a kezét, nem esik kétségbe, nem változtat foglalkozást, hanem hű marad a földhöz, megérti, hogy abban, annak megfelelő kezelésében van a jövője, ereje és gazdagsága. (No persze!

* Emlékezetébe idézem az olvasónak, miként oszlanak meg ezek a javított eszközök a novouzenszki kerületben: a parasztok 37%-ára (a szegényparasztokra) a 28 000 közül 10 000 gazdaságra — az 5 724 darabból csupán 7 darab jut, vagyis $^1/_8$%! A mezőgazdasági eszközök $^4/_5$ részét a parasztgazdaságok csupán $^1/_4$-ét képviselő gazdagok monopolizálják.

Magától értetődik, hogy éppen ez az elszegényedett és lónélkülivé vált muzsik vásárolja a szuperfoszfátot, a triőröket, a cséplőgépeket és a clydesdale-i zab vetőmagot! O, sancta simplicitas!* De hiszen ezt nem holmi diáklány írja, hanem egy egyetemi tanár, a politikai gazdaságtan doktora!! Nem, kérem szépen, a szent együgyűséggel egymagában véve ezt nem lehet megmagyarázni.) Lázasan keresi ennek a megfelelő kezelésnek módszereit, új utakat keres, új megmunkálási módszereket, vetőmagvakat, munkaeszközöket, trágyaféléket, mindent, ami hozzásegítheti ahhoz, hogy termékennyé tegye tápláló anyját, a földet, amely ezért előbb vagy utóbb százszorosan fizet majd neki...** Szomorú benyomást keltenek az idézett tudósítások, mert (önök talán azt gondolják, hogy a „népbarát“ legalább itt megemlíti a parasztság tömeges kisajátítását, ami nyomon kíséri és előidézi a föld koncentrációját az iparkodó muzsikocskák kezében, a föld *tőkévé*, a *javított* gazdaság alapjává változtatását, s aminek következtében piacra kerülnek a „szabad“ és „olcsó“ „munkáskezek“, amelyek a hazai „vállalkozószellem“ sikereit, mindezeknek a cséplőgépeknek, triőröknek és gabonarostálógépeknek terén biztosították? — Szó sincs róla), mert... éppen mi vagyunk azok, akiket fel kell rázni. Hol marad a mi segítségünk a muzsiknak abban a törekvésében, hogy gazdaságát fellendítse? A mi számunkra van tudomány, van irodalom, vannak múzeumok, raktárak, bizományi irodák. (Helyes, uraim, valóban ez a sorrend: „tudomány“ és „bizományi irodák“... A „nép-

* Ó, szent együgyűség! — *Szerk.*

** Teljesen igaza van abban, tisztelt professzor úr, hogy a jól kezelt föld *százszorosan* fizet ennek a „népnek“, amely „nem esik kétségbe“ és „hű marad a földhöz“. De nem veszi-e észre, ó nagytudományú doktora a politikai gazdaságtannak, hogy mindezeket a szuperfoszfátokat stb. csak az olyan „muzsik“ szerezheti meg, aki az éhező, nyomorgó tömegből kiválik azáltal, hogy rendelkezik *szabad* pénzzel, a pénz pedig — *társadalmi* munka terméke, amely magánemberek zsebébe vándorol; így tehát a megjavított gazdaságból származó több jövedelem elsajátítása nem más, mint *idegen* munka elsajátítása; nem veszi észre, hogy csak a burzsoázia legszánalmasabb uszályhordozói láthatják e több jövedelem forrását a gazda személyes buzgalmában, aki „napestig dolgozik“ és „termékennyé teszi a tápláló földanyát“?

barátokat“ nem akkor kell tanulmányozni, amikor a szociáldemokraták ellen hadakoznak, mert ők ilyenkor „atyáik eszményeinek“ rongyaiból varrt egyenruhát öltenek — hanem hétköznapi ruházatukban, amikor részletesen tárgyalják a mindennapi élet kérdéseit. Ilyenkor ismerhetjük meg igazi mivoltukban ezeket a kispolgári ideológusokat.) Van-e valami ehhez hasonló a muzsik számára? Természetesen vannak csírák, de valahogy igen nehezen fejlődnek. A paraszt példát akar látni — hol vannak a mi kísérleti telepeink és mintagazdaságaink? A muzsik nyomtatott szó után kutat — hol van a mi népszerű mezőgazdasági irodalmunk? .. A paraszt trágyát, munkaeszközöket, vetőmagvakat keres — hol vannak nálunk mindennek a zemsztvo-raktárai, hol a nagybani beszerzés, a kényelmes vásárlás és terjesztés lehetősége? .. Hol vagytok, ti vezető férfiak, magánemberek és zemsztvo-vezetők? Menjetek és dolgozzatok, már régen itt az ideje és

Szívbőljövő köszönetet mond nektek
Az orosz nép!“

N. Karlsev („Russzkoje Bogatsztvo“, 2. sz. 19. old.)

Ezek hát a saját kispolgári újításaikban gyönyörködő „népi“ kis burzsoábarátok!

Azt hinné az ember, hogy nincs is szükség falvaink gazdasági életének elemzésére, elég, ha megfigyeljük gazdaságunk legújabb történetének szembetűnő tényét — a parasztgazdaság mindenki által megállapítható előrehaladását és a „parasztság“ ezzel egyidejűleg folyó óriási méretű kisajátítását — ahhoz, hogy meggyőződhessünk annak az elképzelésnek ostoba voltáról, amely szerint a „parasztság“ bensőleg összetartó és egyöntetű egész, s hogy meggyőződhessünk ennek az előrehaladásnak polgári jellegéről! De a „népbarátok“ mindezzel szemben süketek maradnak. Ugyanakkor, amikor veszendőbe mentek náluk a régi orosz társadalmi-forradalmi narodnyikság jó oldalai, görcsösen kapaszkodnak meg annak egyik legnagyobb hibájában — a parasztságon belüli osztályellentét meg nem értésében.

„A 70-es évek narodnyikjának — mondja Hourwich igen találóan — fogalma sem volt a parasztságon belüli osztályellentétről s kizárólag a «kizsákmányoló» — a kulák vagy vérszopó, és áldozata — a kommunista szellemmel áthatott* paraszt között látott fennforogni ellentétet. Gleb Uszpenszkij egyedül állt kétkedésével és gúnyos mosollyal válaszolt erre az általános illúzióra. Mivel kitűnően ismerte a parasztságot és óriási művészi tehetséggel volt megáldva, ami képessé tette arra, hogy a jelenségek lényegéig hatoljon, okvetlenül fel kellett ismernie, hogy nemcsak az uzsorás meg az adós, hanem általában a parasztság közötti gazdasági viszonyok alapjává is az individualizmus vált. Lásd «Közös nevező» c. cikkét a «Russzkaja Miszl» 1882. évi 1. számában“ (id. mű 106. old.).

De míg a 60—70-es években — amikor még oly kevés viszonylag pontos adat állt rendelkezésre a falu gazdasági életével kapcsolatban, amikor még nem mutatkozott meg oly kirívóan a falu felbomlása — megengedhető, sőt természetes volt ez az illúzió, addig most készakarva be kell húnyni a szemünket ahhoz, hogy ne lássuk ezt a felbomlást. Rendkívül jellemző, hogy éppen az utóbbi időben, amikor a parasztság tönkremenetele, úgylátszik, tetőfokára hágott, mindenünnen azt halljuk, hogy a parasztgazdaság terén haladó áramlatok észlelhetők. V. V. úr (aki egészen kétségtelenül ugyancsak „népbarát“) egy egész könyvet írt erről a tárgyról. És nem vethetik a szemére, hogy ami magát a tényt illeti, nincs igaza. Ellenkezőleg, a parasztság technikai és agrikulturális fejlődése kétségbevonhatatlan tény, de a parasztság tömeges kisajátításának ténye ugyanúgy kétségbevonhatatlan. Ám a „népbarátok“ minden figyelmüket arra összpontosítják, hogy milyen lázasan kutatja a „muzsik“ a földművelés új módszereit, amelyek segítségére lehetnének a tápláló anya, a föld termékennyé tételében, s ugyanakkor figyelmen kívül hagyják az érem másik oldalát, ugyanannak a „muzsiknak“ rohamos elválasztását a földtől. Strucc módjára homokba dug-

* „A faluközösségen belül antagonisztikus társadalmi osztályok keletkeztek“ — mondja Hourwich más helyen (104. old.). Én csak a felhozott ténybeli adatok kiegészítéséül idézem Hourwichot.

ják a fejüket, hogy ne legyenek kénytelenek szembenézni a valósággal és ne lássák, hogy éppen annak a földnek, amelytől elszakitják a parasztságot — tőkévé változása és a belső piac kialakulása megy végbe szemük előtt*. Próbálják csak megcáfolni, hogy ez a két ellentétes folyamat *megtalálható* obscsina-parasztságunkon belül, próbálják csak valami mással magyarázni ezeket a folyamatokat, mint társadalmunk polgári jellegével! —. De ennek nyomát sem látjuk! Allelujáznak és humánus, kenetteljes frázisokat pufogtatnak — ez az alfája és omegája egész „tudományuknak", egész politikai „tevékenységüknek".

És a jelenlegi viszonyoknak ezt a bátortalan és liberális foltozgatását egész filozófiai rendszerré fejlesztik. „Az életrevaló kis tett — vélekedik mélyértelműen Krivenko úr — sokkal többet ér a nagy tétlenségnél." Valóban új és bölcs megállapitás! Azután meg — folytatja — „a kis tett egyáltalán nem egyértelmű a kis céllal". Példának a „tevékenység kiterjesztésére", amikoris a kis tett „helyes és jó" tetté válik, felhozzák egy úrhölgy iskolaalapitási tevékenységét, továbbá a parasztság körében folytatott és a zúgügyvédeket kiszorító ügyvédi tevékenységet, az ügyvédeknek azt az inditványát, hogy a vádlottak védelmének ellátása érdekében vidékre utazzanak a járásbirósági kirendeltségekkel a helyszíni birósági tárgyalásokra, végül az előttünk már ismert kusztáripari lerakatok létesitését: a tevékenység kiterjesztésének (a nagy cél által megkövetelt méretekig) itt abban kell megnyilvánulnia, hogy a „zemsztvók a legforgalmasabb helyeken egyesült erővel" lerakatokat létesitenek.

Mindezek természetesen igen fennkölt, humánus és liberális tettek — „liberálisak", mert a polgári gazdasági rendszert megszabadítják a középkori megszorításoktól s ezzel a munkásnak megkönnyitik a harcot ez ellen a rendszer ellen, amelyet az efféle tettek magától értetődően nemcsak hogy nem támadnak meg, hanem ellenkezőleg,

* A „művelés új módszereinek" kutatása azért folyik most ilyen „lázas" iramban, mert a módosabb parasztnak szükségképpen nagyobb a gazdasága, amellyel a régi módszerekkel nem boldogul; mert a konkurrencia rákényszeríti az új módszerek kutatására, minthogy a földművelés mindinkább árutermelő, tőkés jelleget ölt.

erősítenek; egyébként minderről már régóta olvasunk valamennyi orosz liberális kiadványban. Ez ellen nem is lenne érdemes fellépni, ha nem kényszerítenének rá a „Russzkoje Bogatsztvo"-nál dolgozó urak, akik fejükbe vették, hogy ezeket a „szelíd liberális elgondolásokat" a szociáldemokraták **ELLEN** vonultatják fel és példaként állítják elébük, s emellett azt vetik szemükre, hogy hátat fordítottak az „apák eszményei"-nek. Erre azután már igazán meg kell mondanunk, hogy legalábbis mulatságos dolog ilyen mérsékelt és kicsinyes *liberális* (mégpediglen a burzsoáziát szolgáló) tevékenységek indítványozásával és hangoztatásával emelni kifogást a szociáldemokraták ellen.

Az apákkal és eszményeikkel kapcsolatban pedig meg kell jegyeznünk, hogy akármilyen tévesek, akármilyen utópikusak voltak is az orosz narodnyikok régi elméletei, mindenesetre mégis csak **FELTÉTLENÜL** elutasító álláspontra helyezkedtek az efféle „szelíd liberális elgondolásokkal szemben". Ezt a kifejezést N. K. Mihajlovszkij „K. Marx könyvének orosz kiadásáról" („Otyecsesztvennije Zapiszki", 1872. 4. sz.) c. cikkéből veszem át, amely (mostani írásaihoz képest) igen elevenen, talpraesetten és lelkesen van megírva s viharosan tiltakozik az ellen a javaslat ellen, hogy ne bántsák fiatal liberálisainkat.

Ez azonban régen volt, olyan régen, hogy a „népbarátoknak" bőségesen volt idejük mindezt alaposan elfelejteni és ők taktikájukkal félreérthetetlenül bebizonyították, hogy a politikai berendezések materialista bírálatának hiánya esetén, a jelenlegi állam osztályjellegének meg nem értése esetén — a politikai radikalizmust csak egy lépés választja el a politikai opportunizmustól.

Nézzük ennek az opportunizmusnak néhány példáját:

„Az állami birtokok minisztériumának átszervezése földművelésügyi minisztériummá — mondja Juzsakov úr —, nagymértékben befolyásolhatja gazdasági fejlődésünk menetét, de a hivatalnokok valamelyes átcsoportosításának is bizonyulhat" („Russzkoje Bogatsztvo", 10. sz.).

Minden attól függ tehát, hogy kit „hívnak meg" — népbarátokat-e — vagy a földbirtokosok és kapitalisták érdekeinek képviselőit. Magukhoz az érdekekhez esetleg nem is kell hozzányúlni.

„Az állami beavatkozás első és természetes feladata az, hogy a gazdaságilag gyengébbet megvédelmezze a gazdaságilag erőssel szemben", folytatja ugyanott, ugyanaz a Juzsakov úr, s fejtegetéseit a „Russzkoje Bogatsztvo" 2. számában ugyanazokkal a kifejezésekkel megismétli a belföldi hirek rovatvezetője. És hogy semmi kételyt se hagyjon aziránt, hogy ő meg is érti ezt a filantropikus értelmetlenséget* — éppúgy, mint hozzá méltó elvbarátai, a nyárspolgárság nyugateurópai liberális és radikális ideológusai, a fentebb mondottakhoz nyomban hozzáteszi:

„Gladstone landbilljei[57], Bismarck munkásbiztosítása[58], a gyárfelügyelet, a mi parasztbankunk eszméje, az áttelepítés megszervezése, a kulákellenes intézkedések — mindez kisérlet az állami beavatkozás elvének alkalmazására a gazdaságilag leggyengébb védelme céljából."

Ez már legalább nyílt színvallás. A szerző itt kereken megmondja, hogy ugyanúgy az adott társadalmi viszonyok talaján óhajt állni, mint Gladstone és Bismarck urak, ugyanúgy toldozni-foldozni akarja a mai társadalmat (a polgári társadalmat — amit nem ért meg, ahogy Gladstone és Bismarck nyugateurópai hívei sem értik meg), nem pedig harcolni ellene. Ezzel a sarkalatos elméleti nézetükkel a legteljesebb összhangban van az a körülmény is, hogy a reformok eszközét az államban, azaz egy olyan szervben látják, amely a mai társadalom talajából hajtott ki és az abban uralkodó osztályok érdekeit védi. Egyenesen mindenhatónak és az osztályok felett állónak tartják az államot s nemcsak azt várják tőle, hogy „támogassa" a dolgozót, hanem (ahogy Krivenko úrtól hallottuk) az igazi, helyes rend megteremtését is az államtól várják. Egyébként érthető, hogy tőlük, mint a kispolgárság színtiszta ideológusaitól, nem is várhatunk mást. Hiszen a kispolgárság egyik legfőbb és legjellemzőbb vonása, amely egyébként reakciós osztállyá teszi — az, hogy a termelés feltételei által elkülönített és elszigetelt, valamely meghatározott helyhez és valamely meghatározott kizsákmányolóhoz

---

* Azért értelmetlenséget — mert a „gazdaságilag erősebb" ereje többek között éppen abban van, hogy kezében tartja a politikai hatalmat. Enélkül nem tudná fenntartani gazdasági uralmát.

kötött kistermelő képtelen megérteni annak a kizsákmányolásnak és elnyomásnak osztályjellegét, amelytől néha nem kevesebbet szenved, mint a proletár, képtelen megérteni, hogy a polgári társadalomban az államnak is szükségképpen osztályállamnak kell lennie*.

Miért van mégis az, mélyen tisztelt „népbarát" urak, hogy kormányunk mindeddig — méghozzá a felszabadító reform idejétől különös eréllyel — csak a burzsoáziát és a kapitalizmust „támogatta, védte és hozta létre"? Miért esett egybe ennek az állítólag osztályok felett álló abszolút kormánynak ez a rút tevékenysége éppen azzal a történelmi időszakkal, amelyet a társadalom gazdasági életében az árugazdaság, a kereskedelem és az ipar fejlődése jellemez? Miért gondolják azt, hogy a belső életben bekövetkezett ez utóbbi változások a másodlagosak, a kormány politikája viszont — az elsődleges, jóllehet ezek a változások oly mélységben mentek végbe, hogy a kormány mégcsak észre sem vette azokat és temérdek akadályt állított útjukba, s jóllehet ugyanaz az „abszolút" kormány a belső élet más viszonyai között más osztályt „támogatott", „védett" és „hozott létre"?

Ó, a „népbarátok" sohasem tesznek fel maguknak efféle kérdéseket! Hiszen mindez — materializmus és dialektika, „hegeleskedés", „miszticizmus és metafizika". Egyszerűen azt hiszik, hogy ha nagyon szépen és kedvesen megkérik ezt a kormányt, az mindent jól elrendezhet. Hát ami a kedvességet illeti, meg kell adni, hogy ebben a tekintetben a „Russzkoje Bogatsztvo"-t nem érheti szemrehányás: igazán, még az orosz liberális sajtóban is kitűnik

* A „népbarátok" éppen ezért a legrosszabb reakciósok, amikor azt mondják, hogy az állam természetes feladata, hogy a gazdaságilag gyengét védje (ennek így *kell lennie* az ő triviális, vénasszonyos erkölcsi felfogásuk szerint), holott az egész orosz történelem és belpolitika arról tanúskodik, hogy államunknak az a feladata, hogy csupán a feudális földesurakat és a nagyburzsoáziát védje meg és vadállati kegyetlenséggel számoljon le a *„gazdaságilag gyengék"* minden arra irányuló kísérletével, hogy megvédjék magukat. És ez persze az államnak *természetes* feladata, mivel az abszolutizmus és a bürokrácia keresztülkasul hűbéri-burzsoá szellemmel van átitatva és mert gazdasági téren a burzsoázia osztatlanul uralkodik és kormányoz, a munkást meg nagyon „rövidre fogja".

azzal, hogy képtelen akár a legcsekélyebb önálló magatartásra. Ítéljék meg maguk:

„A sóadó eltörlését, a fejadó eltörlését és a megváltási összegek leszállítását" Juzsakov úr „a nemzetgazdaság számára komoly megkönnyebbülésnek" nevezi. No persze! — De vajjon nem kisérte-e a sóadó eltörlését egész halom új közvetett adó bevezetése és a régiek felemelése, nem kisérte-e a fejadó eltörlését az egykori kincstári parasztoknál a fizetési kötelezettségek felemelése azon a címen, hogy a megváltási összeget fizetők közé sorozzák be őket, nem maradt-e meg mindmostanáig, a megváltási összegek hírhedt leszállítása után is (amivel az állam még azt a nyereséget sem térítette vissza a parasztoknak, amit a megváltási műveletből húzott) az aránytalanság a fizetési kötelezettségek és a föld jövedelmezősége között, vagyis a jobbágyi szolgáltatások egyenes csökevénye? — Nem tesz semmit! Hiszen itt csak az „első lépés", az „elv" a fontos, ott viszont . . . ott még lehet majd kérni!

De mindez nem egyéb bevezetésnél. Lássuk a végét:

„A 80-as évek könnyítettek a nép terhein (nyilván az említett rendszabályok révén) s ezzel megmentették a népet a végleges tönkremenéstől".

Ez, szolgalélekre valló szemérmetlenségét tekintve, ugyancsak klasszikus szólam, amellyel legfeljebb Mihajlovszkij úrnak az a fentebb idézett kijelentése állítható egy sorba, hogy nekünk még meg kell teremteni a proletariátust. Önkéntelenül is eszünkbe jut ezzel kapcsolatban Scsedrin oly találó története egy oroszországi liberális fejlődéséről[59]. Ez a liberális azzal kezdi, hogy a felsőbbségtől reformot kér, „a lehetőséghez képest"; azzal folytatja, hogy kunyerál: „no, legalább valamit", végül visszatér örökös és megingathatatlan álláspontjára — „alkalmazkodni az alávalósághoz". Nos, valóban, hogyan is mondhatnánk egyebet a „népbarátok"-ról, mint azt, hogy erre az örökös és megingathatatlan álláspontra helyezkedtek, amikor a népmilliók éhínsége által gyakorolt élénk benyomás hatása alatt, amely éhínséggel szemben a kormány először szatócsra valló zsugoriságot, majd pedig ugyanúgy szatócsra valló gyávaságot tanusított — a sajtó útján jelentik ki, hogy a kormány megmentette a népet a végleges

tönkremenéstől!! Elmúlik még néhány év, amikor a parasztság kisajátítása még gyorsabb lesz; a kormány a földművelésügyi minisztérium felállítását további egy-két egyenes adó eltörlésével és néhány új közvetett adó bevezetésével fogja kiegészíteni; erre az éhínség 40 millió emberre terjed majd ki — és ezek az urak ugyanúgy azt fogják írni: no lám, 40 millió éhezik, nem pedig 50 millió, és ez azért van így, mert a kormány könnyített a nép terhein s megmentette a népet a végleges tönkremenéstől, azért, mert hallgatott a „népbarátok"-ra és felállította a földművelésügyi minisztériumot!

Egy másik példa:

A „Russzkoje Bogatsztvo" 2. számában a belföldi hírek rovatvezetője, miközben arról szónokol, hogy Oroszország „szerencsére" (sic!) elmaradott ország, amely „gazdasági rendjének a szolidaritás* elvére való alapozásához megőrzött bizonyos elemeket" — azt mondja, hogy ezért módjában van „a nemzetközi kapcsolatok terén a gazdasági szolidaritás úttörőjeként" fellépni s hogy Oroszország számára ennek esélyeit növeli vitathatatlan „politikai hatalma"!!

Európának ezt a csendőrét, mindenféle reakciónak ezt az állandó és leghűségesebb támaszát, amely az orosz népet olyan gyalázatba döntötte, hogy ugyanakkor, amikor otthon el volt nyomva, a nyugati népek elnyomásának eszközéül szolgált — ezt a csendőrt a gazdasági szolidaritás úttörőjének kiáltják ki!

Ez már több a soknál! A „népbarát" urak még a liberálisokat is egytől-egyig lepipálják. Nemcsak kérik a kormányt, nemcsak magasztalják; egyenesen esedeznek ehhez a kormányhoz, a földig hajlongva esedeznek, oly buzgón esedeznek, hogy szinte rosszullét fogja el azt, aki hallja, mint verik a földet homlokukkal hódolatteljes alattvalói odaadásukban.

Emlékeznek a nyárspolgár német meghatározására?

---

* Ki szolidáris és kivel? a földbirtokos a paraszttal? az iparkodó muzsikocska a mezítlábassal? a gyáros a munkással? Hogy a „szolidaritás elvének" ezt a klasszikus példáját megérthessük, vissza kell emlékeznünk arra, hogy a vállalkozó és a munkás szolidaritását „a munkabér leszállításával" érik el.

Was ist der Philister?
Ein hohler Darm,
Voll Furcht und Hoffnung,
Dass Gott erbarm*.

A mi esetünkben ez a meghatározás nem egészen megfelelő. Ami az istent illeti... az isten nálunk csak egészen a második helyen következik. Ezzel szemben a felsőbbség — az más valami. S ha ebben a meghatározásban az „isten“ szó helyébe a „felsőbbség“ szót állítjuk — az oroszországi humánus liberális „népbarátok“ eszmei fegyvertárának, erkölcsi színvonalának és öntudatosságának igen pontos jellemzését kapjuk.

A népbarátoknál ehhez a kormány tekintetében vallott fölöttébb ostoba nézethez az úgynevezett „intelligencia“ tekintetében is ennek megfelelő beállítottság társul. Krivenko úr azt írja: „Az irodalomnak a jelenségeket társadalmi értelmük szerint“ ... kell „megítélnie és bátorítania kell a jóra irányuló minden egyes aktív kísérletet. Az irodalom hangoztatta és továbbra is hangoztatja, hogy nincs elég tanító, orvos és technikus, hogy a nép beteg, el van szegényedve (kevés a technikus!), írástudatlan stb., s ha akadnak olyan emberek, akik torkig vannak már a kártyával, a műkedvelő előadásokkal és a nemesi marsallnál felszolgált halpástétommal, olyan emberek, akik ritka önmegtagadással (képzeljük csak el: lemondtak a kártyáról, a színielőadásokról meg a pástétomról!) és számtalan akadály ellenére munkához látnak — üdvözölnie kell őket“.

Két oldallal alább hölmi tapasztalatokon okult, derék irodistára valló buzgósággal és komolysággal korholja azokat az embereket, akik „ingadoztak abban a kérdésben, hogy vajjon menjenek-e, vagy ne menjenek körzeti elöljárónak, városi elöljárónak, illetőleg az új szabályzatnak megfelelő zemsztvo-bizottmányi elnöknek vagy tagnak. Egy olyan társadalomban, amelyben ki van fejlődve az állampolgári követelmények és kötelességek tudata (kérem, uraim: ez valóban méltó a híres orosz

---

* — Mi a nyárspolgár? Üres bél, telve félelemmel és az isteni irgalomba vetett reménnyel (Goethe). — *Szerk.*

pompadurok, mondjuk, a Baranovok vagy Koszicsok beszédeihez), sem efféle ingadozások, sem ilyen magatartás nem lennének elképzelhetők, mert az ilyen társadalom asszimilálna minden reformot, ha csak valamelyest is életrevaló, vagyis hasznosítaná és fejlesztené azt, ami célszerű benne, ezzel szemben azt, ami benne szükségtelen, holt betűvé változtatná; ha pedig a reform egyáltalán nem életrevaló, teljes egészében idegen test is maradna."

Az ördög ismeri itt ki magát! Hogy ilyen ócska opportunizmus még ily öntelten lépjen fel! Az irodalomnak az a feladata, hogy — összegyüjtse a gonosz marxistákról forgalomban levő szalonpletykákat, földig hajoljon a kormány előtt, mert megmentette a népet a végleges tönkremenéstől, üdvözölje az olyan embereket, akik torkig vannak már a kártyával, kioktassa a „közönséget", hogy még az olyan állásoktól sem szabad húzódozni, mint a körzeti elöljáróság... Mi az, amit olvasok? A „Nyegyelja"[60], vagy a „Novoje Vremja"? — Nem, ez a „Russzkoje Bogatsztvo", az oroszországi haladó demokraták lapja...

És ilyen urak szavalnak az „apák eszményei"-ről, ilyen urak tartanak igényt annak elismerésére, hogy ők, éppen ők őrzik azoknak az időknek hagyományait, amikor Franciaország egész Európát elárasztotta szocialista eszmékkel, s amikor ezeknek az eszméknek elfogadása Oroszországban Gercen meg Csernisevszkij elméleteit és tanait eredményezte. Ez már kimondottan arcátlanság, amely mélyen felháborító és bántó lenne, ha a „Russzkoje Bogatsztvo" nem volna túlságosan mulatságos, ha az ilyen folyóirat oldalain tett efféle kijelentések egyebet is kiváltanának, mint homéroszi kacajt. Hiszen önök beszennyezik ezeket az eszményeket! Valóban, mik voltak az első orosz szocialisták eszményei, azon kor szocialistáinak eszményei, amelyet Kautsky oly találóan jellemzett a következő szavakkal:

— „amikor minden szocialista költő és minden költő — szocialista volt".

— *Az obscsinarendszeren felépülő sajátos orosz életformába* s ennek következtében *a szocialista parasztforra-*

dalomba vetett hit — ez lelkesítette őket, ez vitte az emberek tucatjait meg százait hősies harcba a kormány ellen. És a szociáldemokratákat az önök részéről nem érheti az a szemrehányás, hogy nem tudják méltányolni koruk e legjobbjainak óriási történelmi érdemét, nem tudnak mély tisztelettel adózni emléküknek. De kérdezem önöket: ugyan hol van most meg ez a hit? — Ez a hit nincs meg, annyira nincs meg, hogy amikor V. V. úr tavaly arról próbált szavalni, hogy az obscsina a népet egyetértésben kifejtett tevékenységre neveli, hogy az obscsina az önzetlen érzések melegágya stb. — még Mihajlovszkij úrnak is lelkiismeretfurdalásai támadtak és szégyenlősen tudomására hozta V. V. úrnak, hogy „nincs olyan *kutatás*, amely az összefüggést obscsinánk és az önzetlenség közt bebizonyítaná". És valóban nincs ilyen kutatás. De már engedelmet kérek: volt olyan idő, amikor az emberek minden kutatás nélkül is hittek, méghozzá határtalanul hittek. Hogyan? Miért? Milyen alapon?..

— „amikor minden szocialista költő és minden költő — szocialista volt."

Azután meg — folytatja ugyanaz a Mihajlovszkij úr — minden lelkiismeretes kutató egyetért abban, hogy a faluban szakadás megy végbe, s az egyik oldalon létrejön a proletariátus tömege, a másikon maroknyi „kulák" emelkedik ki, akik sanyargatják a lakosság többi részét. És ismétcsak igaza van: a faluban tényleg szakadás megy végbe. Sőt, a falu már régen teljesen kettészakadt. S a faluval együtt kettészakadt a régi orosz parasztszocializmus is, és egyrészt a munkásszocializmusnak adta át helyét, másrészt sekélyes kispolgári radikalizmussá fajult. Másnak mint elfajulásnak nem nevezhetjük ezt az átalakulást. A sajátos paraszti életformáról és fejlődésünk teljesen sajátszerű útjairól szóló tanból — holmi híg eklekticizmus lett, amely már nem tagadhatja, hogy a gazdasági fejlődés alapjává az árugazdaság vált, hogy az árugazdaság kapitalizmusba csapott át, s amely csak a termelési viszonyok tőkés jellegét és azt nem akarja észrevenni, hogy ebben a rendben feltétlenül szükséges az osztályharc. A *parasztságnak a jelenlegi társadalom alapjai ellen irányuló* szocialista forradalomra való *felsorakoztatását* célzó politikai

programból* — olyan program lett, amely azt célozza, hogy a *jelenlegi társadalom alapjainak meghagyásával* toldozgatni, „javítani" fog a parasztság helyzetén.

Tulajdonképpen már az elmondottak is fogalmat nyujthatnak arról, hogy milyen „kritikát" várhatunk ezektől a „Russzkoje Bogatsztvo"-ból ismert uraktól, amikor hozzálátnak, hogy „szétzúzzák" a szociáldemokratákat. Még csak kísérletet sem tesznek arra, hogy nyiltan és lelkiismeretesen fejtsék ki felfogásukat az orosz valóságról (ami a cenzúrát illeti, ez minden tekintetben lehetséges volna, ha különösen a gazdasági vonatkozásokat hangsúlyoznák, ha olyan általános, részben aesopusi kifejezésekhez tartanák magukat, amilyenekkel egész „polémiájuk" folyt) és hogy konkrét ellenvetéseket, az ebből a valóságból levont gyakorlati következtetések helyessége ellen irányuló ellenvetéseket tegyenek. Ehelyett szívesebben intézik el a dolgot úgy, hogy merőben tartalmatlan frázisokat pufogtatnak holmi elvont sémákról, az ilyen sémákba vetett hitről, holmi meggyőződésről, amely szerint minden országnak szükségszerűen át kell mennie holmi fejlődési szakaszon és más efféle szamárságról, amelyet Mihajlovszkij úrral kapcsolatban már eléggé megismertünk. Emellett kimondott ferdítések is előfordulnak. Krivenko úr például kijelenti, hogy Marx, „ránk vonatkozólag elmondja, hogy ha kívánjuk (? ! ! Tehát *Marx szerint* a közgazdasági viszonyok fejlődése az emberek akaratától és tudatától függ?? Mi ez — felülmulhatatlan tudatlanság, vagy példátlan szemtelenség?!) és ha ennek megfelelően cselekszünk, elkerülhetjük a kapitalizmus viszontagságait és más, célszerűbb úton járhatunk (sic!!!)".

Ennek a születlenségnek feltálalása lovagunk számára kimondott hamisítás útján vált lehetővé. Krivenko úr idézi Marx Károly ismert „Levelé"-t („Jurigyicseszkij Vesztnyik", 1888. 10. sz.), mégpedig azt a helyet, ahol

* Lényegileg ebben foglalható össze valamennyi régi forradalmi programunk — legalább is a bakunistáktól és a lázadóktól kezdve, a narodnyikokon keresztül, egészen a narodovolecokig, akiknél pedig az a meggyőződés, hogy a parasztság túlnyomó számban szocialistákat küld majd a jövendő Országos Gyűlésbe, ugyancsak korántsem utolsó szerepet játszott.

Marx azt mondja, hogy nagyrabecsüli Csernisevszkijt, aki lehetségesnek tartotta, hogy Oroszországnak „nem kell végigszenvednie a tőkés rend kínjait", és miután bezárta az idézőjelet, vagyis abbahagyta Marx szavainak pontos tolmácsolását (amelyek így végződnek: „ő (Csernisevszkij) az utóbbi megoldás értelmében nyilatkozik") — hozzáteszi: „És én, mondja Marx, *osztom* (Krivenko úr kiemelése) ezeket a nézeteket" (12. sz. 186. old.).

Ezzel szemben Marx a valóságban azt mondja: „Az én igen tisztelt bírálómnak éppen annyi alapja volna ez iránt «a nagy orosz tudós és kritikus» iránt kifejezett megbecsülésemből arra következtetni, hogy osztom nézetét ebben a kérdésben, mint amennyi alapja van a «szépíróval» és pánszlávistával[61] folytatott vitámból arra következtetni, hogy azt elvetem" („Jurigyicseszkij Vesztnyik", 1888. 10. sz. 271. old.).

Marx tehát azt mondja, hogy Mihajlovszkij úrnak nem volt joga Oroszország sajátos fejlődése eszméjének ellenfelét látni benne, mert hiszen ő azt is becsüli, aki ennek az eszmének a híve — Krivenko úr viszont ezt úgy forgatja ki, mintha Marx „elismerte" volna ezt a sajátos fejlődést! Ez kifejezetten ferdítés. Marx idézett kijelentése egészen világosan mutatja, hogy kitér az érdemleges válasz elől: „Mihajlovszkij úr a két egymásnak ellentmondó megjegyzés közül bármelyiket alapul vehette volna, vagyis nem volt meg az alapja arra, hogy akár az egyikből, akár a másikból általában az orosz ügyekkel kapcsolatos nézetemre következtessen". Hogy pedig ezek a megjegyzések ne adjanak alkalmat a hamis értelmezésekre, Marx ugyanebben a „levélben" egyenes választ adott arra a kérdésre, hogy mennyiben alkalmazható elmélete Oroszországra. Ez a válasz különösen szemléltetően mutatja, hogy Marx kitér a konkrét válasz, az orosz adottságok elemzése elől, márpedig csak ezek dönthetik el a kérdést: „Ha Oroszország — válaszolta Marx — arra törekszik, hogy a nyugateurópai nemzetek mintájára tőkés nemzetté váljék — és a legutóbbi évek folyamán nagy erőfeszítéseket tett ebben az irányban —, nem fogja ezt elérni anélkül, hogy parasztságának nagy részét proletárrá ne változtatná".

Úgy vélem, hogy ez már teljesen világos: éppen az

volt a kérdés, vajjon törekszik-e Oroszország arra, hogy kapitalista nemzetté váljék, vajjon a tőkés viszonyok, a kapitalizmusra jellemző proletariátus létrejöttét jelenti-e parasztságának tönkremenetele; és Marx azt mondja, hogy „ha" törekszik, akkor parasztságának nagy részét feltétlenül proletárrá kell változtatnia. Másszóval, Marx elméletének lényege az, hogy tanulmányozza és megmagyarázza bizonyos adott országok gazdasági viszonyainak fejlődését, Oroszországra való „alkalmazása" pedig csak azt jelentheti, hogy a **MATERIALISTA** módszer és az **ELMÉLETI** politikai gazdaságtan pontosan meghatározott szempontjainak **FELHASZNÁLÁSÁVAL TANULMÁNYOZZA** az orosz termelési viszonyokat és azok fejlődését*.

Az új módszertani és politikai gazdaságtani elmélet kidolgozása a társadalomtudomány olyan gigantikus fejlődését, a szocializmus olyan hatalmas előrehaladását jelentette, hogy az orosz szocialisták számára „a kapitalizmus sorsa Oroszországban" a „Tőke" megjelenése után úgyszólván azon nyomban fő elméleti kérdéssé vált; e köré a kérdés köré összpontosultak a leghevesebb viták, ebből kiindulva döntötték el a legfontosabb programtéziseket. És mint figyelemreméltó tényt, meg kell állapitanunk, hogy amikor (10 évvel ezelőtt) egy külön szocialista csoport tűnt fel, amely Oroszország tőkés fejlődésének kérdését igenlő értelemben döntötte el és ezt a döntést az orosz gazdasági valóság adottságaira alapozta — ez a csoport nem találkozott olyan közvetlen és határozott érdemleges kritikával, amely ugyanezeket az általános módszertani és elméleti alapelveket fogadta volna el és másképpen magyarázta volna a szóbanforgó adottságokat.

A „népbarátok", miközben egész hadjáratot indítottak a marxisták ellen, ugyancsak nem a tényleges adottságok elemzése alapján érvelnek. Mint az első cikkben láttuk, frázisokkal intézik el a dolgot. Ugyanakkor

---

* Ismétlem, ennek a következtetésnek feltétlenül világosnak kellett lennie mindenki előtt, aki olvasta a „Kommunista Kiáltvány"-t, „A filozófia nyomorá"-t és „A tőké"-t s egyesegyedül Mihajlovszkij úrnak volt szüksége külön magyarázatra.

Mihajlovszkij úr nem szalasztja el az alkalmat, amikor gyakorolhatja szellemességét azzal kapcsolatban, hogy a marxisták között nincs egyetértés, hogy nem jutottak megegyezésre. És „ismert“ N. K. Mihajlovszkijunk nagyokat nevet az „igazi“ és „nem igazi“ marxistákkal kapcsolatban tett szellemes megjegyzésein. Hogy a marxisták között nincs teljes egyetértés, az igaz. De Mihajlovszkij úr ezt a tényt, először is, hamis színben tünteti fel, másodszor pedig, ez a tény nem az orosz szociáldemokrácia gyengeségét, hanem annak erejét és életrevalóságát bizonyítja. A legutóbbi időt ugyanis különösen az jellemzi, hogy a szocialisták különböző utakon jutnak el a szociáldemokrata nézetekhez, s ezért ugyanakkor, amikor feltétlenül megegyeznek abban a sarkalatos és fő tételben, hogy Oroszország a hűbéri társadalmi alakulatból kinőtt polgári társadalmat testesít meg, hogy politikai formáját tekintve osztályállam, és hogy a dolgozók kizsákmányolásának megszüntetéséhez vezető egyetlen út a proletariátus osztályharca — sok részletkérdésben mind az érvelés módja, mindpedig az orosz élet egyik vagy másik jelenségének részleteire vonatkozó magyarázatok tekintetében nincsenek egy véleményen. Ezért előre megörvendeztethetem Mihajlovszkij urat azzal a kijelentéssel, hogy az imént említett sarkalatos és minden szociáldemokrata által elismert tétel keretén belül, például azokban a kérdésekben is vannak véleménykülönbségek, amelyeket ezekben a futólagos észrevételekben érintettünk, mint — a parasztreform, a paraszti földművelés és a kusztáripar gazdasági szerkezete, a bérlet stb. Azoknak az embereknek egyetértését, akiket megnyugtat az olyan „nagy igazságok“ egyetértő elismerése, mint: a parasztreform nyugodt utakat nyit*hatna* Oroszországnak a helyes fejlődésre, — az állam ahelyett, hogy a kapitalizmus érdekeinek képviselőit kéri fel, a „népbarátokat“ is felkér*hetné*, — az obscsina társadalmasít*hatná* a földművelést s ezzel együtt a feldolgozó ipart, amelyet a kusztár nagyüzemű termeléssé fejleszt*hetne*, — a *népi* bérlet a *népi* gazdaságot támasztja alá — ezt a megkapó és megható egyetértést olyan emberek nézeteltérése váltotta fel, akik magyarázatot keresnek Oroszország *tényleges, adott* gazdasági szervezetére, mint

meghatározott termelési viszonyok rendszerére, ennek *tényleges* gazdasági fejlődésére, továbbá politikai és minden egyéb felépítményére.

És ha az ilyen munka, amely különböző szempontokból annak az általános tételnek elismerésére vezet, amely feltétlenül az egyetértésben folytatott politikai tevékenységet is meghatározza, s ezért mindazokat, akik ezt a tételt elfogadják, feljogosítja és kötelezi arra, hogy **„SZOCIÁLDEMOKRATÁKNAK"** tartsák és nevezzék magukat — ha az ilyen munka igen sok részletkérdésben, amelyek különböző értelemben oldhatók meg, még tág teret hagy a nézeteltérések számára, akkor ez természetesen csak az orosz szociáldemokrácia erejét és életrevalóságát bizonyítja.*

Ugyanakkor ennek a munkának a körülményei olyan rosszak, hogy rosszabbakat elképzelni is nehéz: nincs és nem is lehet olyan szerv, amely az egyes munkákat egyesítené; a magánérintkezés a mi rendőri szellemmel áthatott viszonyaink között rendkívüli nehézségekbe ütközik. Érthető, hogy a szociáldemokraták nem folytathatnak egymással kellőképpen megbeszéléseket és nem juthatnak megegyezésre a részletek tekintetében, hogy ellentmondanak egymásnak...

Nemde, valóban nevetséges?

Krivenko úrnak a szociáldemokratákkal folytatott „polémiájában" elképedést válthat ki az a körülmény, hogy valami „neomarxistákról" beszél. Egyik-másik olvasóban az a gondolat támad, hogy a szociáldemokraták között holmi szakadás-féle következett be, hogy a régi szociáldemokratáktól „neomarxisták" különültek el. — Szó sincs róla. Senki, sehol és soha nem lépett a nyilvánosság elé

---

* Annál az egyszerű oknál fogva, hogy ezeket a kérdéseket eddig még *sehogy sem oldották meg*. Mert hiszen csak nem nevezhetjük a bérleti kérdés megoldásának azt az állítást, hogy „a népi bérlet a népi gazdaságot támasztja alá", vagy az uradalmi földek paraszti felszereléssel történő megmunkálási rendszerének következő beállítását: „a paraszt erősebbnek bizonyult a földbirtokosnál", aki „feláldozta függetlenségét az önálló paraszt javára"; „a paraszt kiragadta a földbirtokos kezéből a nagybani termelést"; „a földművelés formájáért folyó harcban a nép marad a győztes". Ez a liberális szócséplés „a mi ismert" V. V. urunk „A kapitalizmus sorsa" c. munkájában van.

a marxizmus nevében az orosz szociáldemokraták elméletének és programjának bírálatával, valami másfajta marxizmus védelmében. A helyzet az, hogy Krivenko úr meg Mihajlovszkij úr különféle szalonpletykákat hallott a marxistákról, különféle liberálisokat láttak, akik a marxizmussal takargatják saját liberális ürességüket, s a rájuk jellemző szellemességgel és tapintattal, ilyen poggyásszal, hozzáláttak a marxisták „bírálatához". Nem csoda, ha ez a „kritika" a furcsaságok és piszkolódó kirohanások szakadatlan láncolata.

„Ha következetesek akarunk lenni — elmélkedik Krivenko úr —, akkor erre igenlő választ kell adnunk" (arra a kérdésre, hogy: „nem kell-e kapitalista ipar fejlesztésére törekedni") és „nem kell megütköznünk sem azon, hogy a parasztok földjét összevásárolják, sem azon, hogy boltokat és korcsmákat nyitnak", „örülni kell a városi tanácsban nagyszámban ülő vendégfogadósok forgalmának, támogatni kell a paraszti gabona még nagyobb számú felvásárlóit."

Ezen már mulatni kell. Próbálják csak azt mondani az ilyen „népbarátnak", hogy a dolgozók kizsákmányolása Oroszországban lényegében véve mindenütt kapitalista jellegű, hogy a falusi tollasodó muzsikokat és a felvásárlókat ilyen meg ilyen, a parasztság bomlásának polgári jellegét bizonyító politikai gazdaságtani ismertetőjelek alapján a kapitalizmus képviselőihez kell számítani — s rögtön jajveszékelésbe kezd, ezt hallatlan eretnekségnek nevezi, a nyugateurópai formulák és elvont sémák vak átvétele miatt fog panaszkodni (miközben a leggondosabban kerüli az „eretnek" érvelés tényleges tartalmának vizsgálatát). Amikor viszont azokat a „szörnyűségeket" kell ecsetelni, amelyeket a gonosz marxisták akarnak megvalósítani — akkor félretehetjük a magasröptű tudományt, meg a tiszta eszményeket, akkor elismerhetjük, hogy a parasztok gabonájának és földjének felvásárlói valóban a kapitalizmus képviselői és nemcsupán „kapzsi" emberek, akik szeretnek a máséban duskálni.

Próbálják csak bebizonyítani ennek a „népbarátnak", hogy az orosz burzsoázia azáltal, hogy a termelési eszközök csakis nála vannak koncentrálva, nemcsak már most

mindenütt kezében tartja a nép munkáját, hanem a kormányra is nyomást gyakorol, létrehozza, kikényszeríti és meghatározza politikájának burzsoá jellegét — próbálják ezt bebizonyítani, s „népbarátunk" rögtön dühbe gurul, azt kezdi orditozni, hogy kormányunk mindenható, hogy csupán végzetes félreértés és szerencsétlen véletlen folytán „hívja meg" mindig az állami állásokba a „népbarátok" helyett a kapitalizmus képviselőit, hogy a kormány mesterségesen honosítja meg a kapitalizmust... Titokban azonban ők maguk is kénytelenek a kapitalizmus képviselőinek elismerni a városi dumában ülő vendéglősöket, vagyis azokat, akik szintén annak a kormánynak elemei, amely állítólag az osztályok felett áll. De uraim, a kapitalizmus érdekeit nálunk Oroszországban talán mégsem csak a „dumában" és talán mégsem csak a „vendéglősök" képviselik?..

Ami a mocskos támadásokat illeti, amelyekből untig eleget találtunk Mihajlovszkij úrnál, azokkal Krivenko úr sem takarékoskodik, aki, hogy a gyűlölt szociáldemokráciát megsemmisítse, nem átallja például feltálalni, hogy „egyesek gyári munkát vállalnak (holott jó műszaki és irodai állásokat kaphatnának), s kizárólag azzal indokolják eljárásukat, hogy a kapitalizmus fejlődését akarják meggyorsítani". Természetesen, semmi szükség sincs arra, hogy az ilyen méltatlan dolgokra válaszoljunk. Ez után csak pontot lehet tenni.

Folytassák, uraim, ugyanilyen szellemben, folytassák csak bátran! Ugyanaz a császári kormány, amely — ahogy az imént önöktől hallottuk — már intézkedett (bár hiányosan) aziránt, hogy a népet megmentse a végleges tönkremenéstől, megteszi majd immár minden hiányosság nélküli intézkedéseit, hogy megmentse önöket attól, hogy sekélyességen és tudatlanságon kapják rajta önöket. A „művelt társaság", szokásához híven, a halpástétom fogyasztása és a kártya közötti szünetben továbbra is szívesen fog eszmecserébe bocsátkozni a parasztság sorsáról és humánus terveket fog szövögetni helyzetének „javításáról"; képviselői örömmel fogják hallani önöktől, hogy ők, akik mint körzeti elöljárók, vagy mint más olyan tisztségek viselői, ahonnan a paraszt zsebét ellenőrzik, az állam-

polgári jogok és kötelességek tudatának milyen magas fokán állanak. Folytassák! Így nemcsak a nyugalmat biztosítják maguknak, hanem a helyeslést és a dicséretet is... a Burenyinok ajkáról.

Befejezésül, azt hiszem nem lesz felesleges arra a kérdésre válaszolni, amely valószínűleg már nem egy olvasóban felmerült. Vajjon érdemes volt-e ilyen hosszasan vitázni ezekkel az urakkal? Érdemes volt-e érdemben válaszolni erre a liberális, a cenzura által védett szennyáradatra, amit ők nem resteltek polémiának nevezni? Szerintem — érdemes volt, természetesen nem miattuk és nem a „művelt" közönség miatt, hanem ama hasznos tanulság miatt, amelyet ebből a hadjáratból az orosz szocialisták levonhatnak és amelyet le is kell vonniok. Ez a hadjárat a legszemléltetőbb, a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy Oroszország társadalmi fejlődésének az az időszaka, amikor a demokratizmus és a szocializmus elválaszthatatlan és megbonthatatlan egységben forrt össze (mint például Csernisevszkij korában), visszavonhatatlanul a multba merült. Ma már egyáltalán semilyen talaja sincs annak a nézetnek — amely imitt-amott mindmáig tartja magát az orosz szocialisták körében és rendkívül káros befolyást gyakorol mind elméletükre, mind gyakorlatukra —, hogy Oroszországban nincs mélyreható minőségi különbség a demokraták és a szocialisták eszméi között.

Éppen ellenkezőleg: ezek között az eszmék között egész szakadék tátong és már rég itt volna az ideje, hogy az orosz szocialisták ezt megértsék, hogy megértsék a demokraták eszméivel való **TELJES** és **VÉGLEGES SZAKÍTÁS ELKERÜLHETETLENSÉGÉT** és **SÜRGETŐ SZÜKSÉGESSÉGÉT.**

Nézzük meg hát, mi is volt ez az orosz demokrata abban az időben, amikor az említett eszme keletkezett, és hogy mi lett belőle. A „népbarátok" elég anyagot szolgáltatnak az ilyen összehasonlításhoz.

Rendkívül érdekes ebből a szempontból Krivenko úr kirohanása Sztruve úr ellen, aki egy német kiadványban Nyik.—on úr utópizmusát támadta—(a cikk „Oroszország

kapitalista fejlődésének kérdéséhez", Zur Beurtheilung der kapitalistischen Entwicklung Russlands címmel a „Sozialpolitisches Centralblatt"[62] 1893. évi okt. 2-i, III. évf. 1. számában jelent meg). Krivenko úr azért támadja Sztruve urat, mert az — állítólag — a „nemzeti szocializmushoz" (amely szerinte „teljesen utópisztikus természetű") számítja azoknak az eszméit, akik „az obscsina és a juttatott föld mellett foglalnak állást". Az a rettenetes vád, hogy ő maga is — állítólag — szocialista, teljesen felbőszíti a tiszteletreméltó szerzőt:

„Vajjon nem volt senki (Gercenen, Csernisevszkijen és a narodnyikokon kívül) — kiált fel —, aki az obscsina és a juttatott föld mellett foglalt állást? Hát a parasztszabályzat összeállítói, akik az obscsinát és a parasztok gazdasági önállóságát tették a reform alapjává, vagy történelmünk és mostani életviszonyaink kutatói, akik ezekkel az elvekkel egyetértettek, sőt majdnem az egész komoly és tisztességes sajtó, amely szintén támogatta ezeket az elveket — ezek talán mindnyájan a «nemzeti szocializmusnak» nevezett eltévelyedés áldozatai?"

Csillapodjanak, mélyen tisztelt „népbarát" urak! Önök annyira megriadtak a szocializmus borzalmas vádjától, hogy még annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy figyelmesen elolvassák Sztruve úr „kis cikkecskéjét". Valóban, micsoda égbekiáltó igazságtalanság volna szocializmussal vádolni azokat, akik az „obscsina és a juttatott föld mellett" foglaltak állást! Könyörgöm, hol van itt a szocializmus? Hiszen szocializmusnak a dolgozók kizsákmányolása elleni tiltakozást és harcot nevezik, azt a harcot, amely ennek a kizsákmányolásnak a teljes megszüntetésére irányul, — „állást foglalni a juttatott föld mellett" pedig annyit jelent, mint támogatni a parasztság használatában volt földek megváltását a parasztok által. Sőt ha nem is csak a megváltás hívei, hanem azon az állásponton vannak, hogy minden kárpótlás nélkül kell a parasztok kezén hagyni mindazokat a földeket, amelyek a reform előtt a parasztok birtokában voltak — még akkor sincs ebben nyoma sem a szocializmusnak, mert éppen ez a paraszti földtulajdon (amely a feudalizmus idején keletkezett) volt mindenütt, Nyugaton éppúgy, mint nálunk is Orosz-

országban* a burzsoá társadalom alapja. „Állást foglalni az obscsina mellett" — vagyis tiltakozni a föld kiosztásának szokásos módjába való rendőri beavatkozás ellen —, mi ebben a szocializmus, amikor mindenki tudja, hogy a dolgozók kizsákmányolása nagyszerűen megfér ezzel az obscsinával és kisarjad ezen belül? Hiszen ez a „szocializmus" szó értelmének határtalan kitágítását jelenti: még talán Pobedonoszcev[63] urat is a szocialistákhoz kell majd sorolni!

Sztruve úr egyáltalán nem követ el ilyen szörnyű igazságtalanságot. Ő a *narodnyikok* „nemzeti szocializmusának utópiájáról" beszél, hogy pedig kit tekint narodnyiknak — az kitűnik abból, hogy Plehanov „Nézeteltéréseink" című írását a narodnyikokkal folytatott vitának nevezi. Plehanov kétségkívül szocialistákkal vitatkozott, olyan emberekkel, akiknek semmi közük sincs a „komoly és tisztességes" orosz sajtóhoz. Krivenko úrnak tehát semmi joga sem volt magára venni azt, ami a narodnyikokra vonatkozik. Ha már feltétlenül meg akarta tudni Sztruve úr véleményét arról az irányzatról, amelyet ő maga is képvisel, akkor nagyon csodálkozom, miért nem méltatta figyelemre és miért *nem fordította le a „Russzkoje Bogatsztvo" számára* Sztruve úr cikkének alábbi részét:

„A kapitalizmus fejlődése arányában — mondja a szerző — az imént leírt" (narodnyik) „világnézetnek talajt kell veszítenie. Vagy meglehetősen halvány reformirányzattá korcsosul (wird herabsinken), amely kompromisszumokra alkalmas és keresve keresi a kompromisszumokat** s ehhez már régen megvannak benne a nagy reményekre jogosító csírák, vagypedig elismeri, hogy a tényleges fejlődés elkerülhetetlen és levonja azokat az elméleti és gyakorlati következtetéseket, amelyek abból szükségszerűen következnek — másszóval, nem lesz többé utópisztikus."

---

* Bizonyíték — a parasztság bomlása.

** Ziemlich blasse kompromißfähige und kompromißsüchtige Reformrichtung — ezt oroszul azt hiszem így is mondhatnók: kultúrkodó opportunizmus.

Ha Krivenko úr nem találja ki, hol vannak meg nálunk annak az irányzatnak a csírái, amely csak kompromisszumokra képes, akkor azt tanácsolnám neki, vessen egy pillantást a „Russzkoje Bogatsztvo"-ra, ennek a lapnak elméleti felfogására, amely nem más, mint szánalmas kísérlet arra, hogy a narodnyik tanítás töredékeit összeboronálják Oroszország kapitalista fejlődésének elismerésével, vessen egy pillantást e lap politikai programjára, amely a kistermelők gazdaságának megjavítását és helyreállítását az adott kapitalista rend alapján kívánja megvalósítani*.

Általában elmondhatjuk, hogy az utóbbi időben társadalmi életünknek egyik legjellemzőbb, nagyfontosságú jelensége — a narodnyikság elfajulása kispolgári opportunizmussá.

Valóban, ha a „Russzkoje Bogatsztvo" programjának

* Általában, Krivenko úrnak az a kísérlete, hogy Sztruve úr ellen hadakozzék, szánalomkeltő. Erőlködése, hogy valami érdemleges ellenvetést tegyen, szinte gyerekes, és gyerekes ingerültsége is. Sztruve úr például kijelenti, hogy Nyik.—on úr — „utópista". És teljesen világosan rámutat arra is, miért nevezi annak: 1) azért, mert nem veszi figyelembe „Oroszország valóságos fejlődését", 2) azért, mert a „társadalomhoz" és az „államhoz" fordul s nem ismeri fel államunk osztályjellegét. Mit felelhet erre Krivenko úr? Tagadja-e, hogy fejlődésünk valóban tőkés jellegű? állítja-e, hogy az valami más? — hogy a mi államunk nem osztályállam? Nem, ő inkább egyszerűen kitér e kérdések elől és nevetséges dühvel hadakozik holmi éppen ő általa készített „sablonok" ellen. Még egy példa. Sztruve úr szemérevetí Nyik.—on úrnak, hogy nemcsak az osztályharcot nem érti meg, hanem hogy elméletében „tisztán gazdasági tényekre" vonatkozó nagy hibák is vannak. Rámutat többek között arra, hogy Nyik.—on úr, amikor nem-földművelő lakosságunk jelentéktelenségéről beszél — „nem veszi észre, hogy Oroszország tőkés fejlődése éppen ezt a 80% (Oroszország mezőgazdasági lakossága) és 44% (Amerika mezőgazdasági lakossága) közötti különbséget fogja kiegyenlíteni: mondhatnók, ez a történelmi küldetése". Krivenko úr, először is, elferdíti ezt a helyet, amikor arról beszél, hogy a „mi" (?) küldetésünk — a parasztság megfosztása földjétől, holott egyszerűen a kapitalizmusnak arról a tendenciájáról van szó, hogy a mezőgazdasági lakosságot csökkenti, és másodszor, anélkül hogy egy szóval is érintené a lényeget (lehetséges-e olyan kapitalizmus, amely nem vezet a mezőgazdasági lakosság számának csökkenésére?), ostobaságokat fecseg össze a „szobatudósokról" stb. Lásd II. Melléklet (ebben a kötetben 322. old. — *Szerk.*).

tartalmát nézzük — az áttelepítéseknek és a haszonbérleteknek ezeket a szabályozásait, ezeket az olcsó hiteleket, múzeumokat, raktárakat, technikai újításokat, arteleket, az együttes szántást —, akkor azt látjuk, hogy ez a program csakugyan széles körben elterjedt az egész „komoly és tisztességes" sajtóban, vagyis a liberális lapokban, amelyek nem a jobbágytartók lapjai, vagy nem tartoznak a csúszómászókhoz.[64] Az a gondolat, hogy ezek a rendszabályok szükségszerűek, hasznosak, sürgősek és „ártalmatlanok", mély gyökeret vert az egész értelmiségben és rendkívül széles körben elterjedt: megtalálható a vidéki lapocskákban, a zemsztvókutatásokban, cikkgyüjteményekben, leírásokban stb. stb. Nem kétséges, hogy ha *ezt* narodnyikságnak tekintjük — a siker óriási és elvitathatatlan.

Csakhogy mindez egyáltalában nem narodnyikság (a szó régi, megszokott értelmében), és ezt a sikert, ezt a széleskörű elterjedést a narodnyikság elsekélyesitése árán érték el, azon az áron, hogy az orosz liberalizmussal élesen szembenálló társadalmi forradalmi narodnyikság átváltozott ezzel a liberalizmussal egybeolvadó kultúr-opportunizmussá, amely csak a kisburzsoázia érdekeit fejezi ki.

Hogy erről meggyőződhessünk, érdemes a parasztok és kusztárok bomlásának fenti képeihez visszatérnünk, mert ezek a képek egyáltalán nem valami szórványos vagy új tényeket ábrázolnak, hanem egyszerűen megkísérlik, hogy politikai gazdaságtani alapon mutassák meg a „vérszopóknak" és „béreseknek" azt az „iskoláját", amelynek létezését falvainkban nem tagadják ellenfeleink sem. Világos, hogy a „narodnyik" rendszabályok csak a kisburzsoázia megerősítésére alkalmasak; vagypedig (az artelek és az együttes szántás) nyomorúságos enyhítőszerek, afféle szánalmas kísérletek lennének, amilyeneket a liberális burzsoázia Európaszerte oly gyengéd szeretettel támogat annál az egyszerű oknál fogva, hogy ezek az intézkedések magát az „iskolát" a legkevésbbé sem érintik. Ugyanennél az oknál fogva még Jermolov és Vitte[65] urak sem kifogásolhatják az ilyen haladást. Éppen ellenkezőleg. Csak tegyék meg ezt a szívességet, uraim! Még pénzt is fognak adni önöknek „kísérleti célokra" — csakhogy az „értelmiséget" a forradalmi munkától (attól, hogy az

antagonizmust hangsúlyozzák, a proletariátus előtt feltárják, a nyilt politikai harc útjára próbálják kivinni) elvonják és az antagonizmus takargatására, kibékülésre és egyesülésre rábírják. Tegyék meg ezt a szívességet!

Időzzünk egy kissé annál a folyamatnál, amely a narodnyikság ilyen elfajulására vezetett. Ez az elmélet, keletkezésekor, eredeti formájában, eléggé harmonikus volt — a különleges népi életformáról alkotott elképzelésből indult ki, hitt az „obscsina“-paraszt kommunista ösztöneiben s ezért a parasztságban a szocializmus igazi harcosát látta —, de ezt az elméletet egyrészt nem dolgozták ki, nem bizonyították be az orosz élet tényeivel, másrészt nem próbálták ki a parasztság feltételezett tulajdonságain alapuló politikai program gyakorlati alkalmazásának tapasztalatain.

Az elmélet fejlődése tehát ebben a két irányban indult el — elméleti és gyakorlati irányban. Az elméleti munka főként a föld*birtoklás* ama formájának tanulmányozására irányult, amelyben a kommunizmus csíráját akarták látni; s ez a munka igen sokoldalú és igen gazdag ténybeli anyagot szolgáltatott. De ez az anyag, amely főként a föld*birtoklás* formáira vonatkozott, teljesen elfedte a kutatók szeme elől a falu *gazdasági rendjét*. Annál természetesebb, hogy ez így történt, mert először is, a kutatóknak nem volt a társadalomtudomány módszerét illetőleg szilárd elméletük, nem volt olyan elméletük, amely a termelési viszonyok kiemelésének és külön tanulmányozásának szükségességét világossá tette volna, másodszor pedig — az összegyüjtött adatanyag nyiltan és közvetlenül rámutatott a parasztság legfontosabb szükségleteire, a legfontosabb bajokra, amelyek nyomasztó súllyal nehezednek a parasztgazdaságra. És a kutatók egész figyelme e bajok tanulmányozására összpontosult, a parasztok földínségére, súlyos fizetési kötelezettségeire, jogfosztottságára, megfélemlítettségére és elgyötörtségére. Mindezt olyan bőséges anyag alapján, olyan aprólékos részletezéssel írták le, tanulmányozták és magyarázták, hogy, természetesen az esetben, ha államunk nem osztályállam volna, ha politikáját nem az uralkodó osztályok érdeke, hanem a „népi szükségletek“ elfogulatlan megítélése irányítaná — akkor ezerszeresen is

meggyőzték volna arról, hogy ezeket a bajokat feltétlenül meg kell szüntetni. A naív kutatók, akik hittek abban, hogy a társadalmat és az államot „meg lehet győzni", teljesen elmerültek az általuk összegyüjtött adatok részleteiben és szem elől tévesztették a legfontosabbat — a falu politikai gazdasági szerkezetét, szem elől tévesztették annak a gazdaságnak, amelyet ezek a közvetlen és legsürgetőbb bajok valóban elnyomtak, a tulajdonképpeni alapját. Az eredmény természetesen az lett, hogy a földszűke stb. által fojtogatott gazdaság érdekeinek védelme éppen annak az osztálynak érdekvédelmévé vált, amely ezt a gazdaságot markában tartotta és az egyetlen osztály volt, amely az obscsinán *belüli* közgazdasági viszonyok között, az ország adott gazdasági rendszere mellett meg tudott állni a lábán és fejlődhetett.

Az elméleti munka, annak az intézménynek elméleti tanulmányozása, amelynek a kizsákmányolás megszüntetéséhez alapul és támaszul kellene szolgálnia — olyan program kidolgozására vezetett, amely a kisburzsoáziának, vagyis éppen annak az osztálynak az érdekeit fejezi ki, amelyen ez a kizsákmányoló rendszer nyugszik!

Ugyanakkor a gyakorlati forradalmi munka szintén teljesen váratlan irányban fejlődött. A paraszt kommunista ösztönébe vetett hit természetesen azt követelte a szocialistáktól, hogy tegyék félre a politikát és „menjenek a nép közé". Ennek a programnak a megvalósításához rengeteg igen erélyes és tehetséges ember fogott hozzá, akiknek a gyakorlatban kellett meggyőződniök arról, hogy a paraszt kommunista ösztöneiről való elképzelések milyen naivak. Erre úgy döntöttek, hogy nem is a parasztról, hanem a kormányról van szó, s az egész munkát a kormány elleni harcra irányították; ezt a harcot már csak értelmiségiek folytatták, akikhez néha *munkások* is csatlakoztak. Kezdetben ez a harc a szocializmus jelszavával folyt, annak az elméletnek az alapján, hogy a nép készen áll a szocializmus megvalósítására és hogy egyszerűen a hatalom megragadásával végre lehet hajtani nemcsak a politikai, hanem a társadalmi forradalmat is. Az utóbbi időben ez az elmélet nyilván már teljesen hitelét veszti és a narodovolecoknak a kormány elleni harca a radi-

kálisoknak a politikai szabadságért vívott harcává válik.

Ez a munka tehát a másik vonalon is olyan eredményekre vezetett, amelyek kiindulópontjával homlokegyenest ellentétben vannak; a másik vonalon is olyan program jött létre, amely csupán a radikális burzsoá demokrácia érdekeit fejezi ki. Ez a folyamat tulajdonképpen még nem fejeződött be, de úgylátszik, már teljesen határozott formát öltött. A narodnyikság ilyenirányú fejlődése egészen természetes és elkerülhetetlen volt, mert a narodnyik tanítás azon a merőben misztikus elképzelésen alapult, hogy az (obscsina-)parasztgazdaság valami különleges alakulat: a valósággal való érintkezés folytán ez a legenda szétfoszlott és a parasztszocializmusból a kispolgári parasztság radikális-demokrata képviselete lett.

Lássuk a demokrata fejlődésének példáit:

„Ügyelnünk kell arra — elmélkedik Krivenko úr —, hogy az emberiségért dolgozó ember helyett ne váljunk tipikus orosz fantasztává, akit ugyan eltölt a jó érzések zavaros erjedése, de aki mégsem képes sem az őszinte önfeláldozásra, sem arra, hogy az életben valami maradandót alkosson". Remek morál; lássuk csak, mire jó. „Ebben az utóbbi vonatkozásban — folytatja Krivenko úr — a következő szomorú esetről tudok": valahol Oroszország déli részén az ifjúságot „a legjobb szándékok és nemes érzelmek hevítették a muzsik iránt; a muzsikot elhalmozták a figyelem és tisztelet minden jelével; majdhogy a főhelyre ültették, egy tálból ettek vele, befőttel és süteménnyel traktálták; mindent jobban megfizettek neki, mint mások, pénzt adtak neki — kölcsönt is, „borravalót" is, meg csakúgy semmiért —, beszéltek neki az európai viszonyokról, a munkásegyesületekről stb. Ugyanabban a helységben lakott egy Schmidt nevű fiatal német is, valami intéző, vagy jobban mondva, egyszerűen kertész, akit a humánus eszmék még csak meg sem legyintettek, igazi korlátolt, pedáns német lélek (sic??!!)" stb. Háromnégy évig éltek itt ezek a fiatalok, azután elkerültek erről a vidékről. Mintegy húsz esztendő mulva a szerző felkereste ezt a helységet és megtudta, hogy „Schmidt úr" (aki közhasznú tevékenységéért Schmidt kertészből már

Schmidt úr lett) megtanította a parasztokat a szőlőművelésre, ami most „némi jövedelmet“, évi 75—100 rubelt biztosít nekik fejenként. Schmidt urat ezért megtartották „jó emlékezetükben“, de „azoknak az uraknak, akik csak jó érzéseket tápláltak a paraszt iránt és semmi érdemlegeset (!) nem tettek érte, még az emléke sem maradt fenn“.

Kiszámítottuk, hogy a leírt események 1869—70-ben történhettek, vagyis körülbelül abban az időben, amikor orosz narodnyik szocialisták megkísérelték, hogy Oroszországba átültessék az „európai viszonyok“ leghaladóbb és legnagyszerűbb különlegességét — az Internacionálét[96].

Krivenko úr érzi, hogy elbeszélése túlságosan fülsértő és siet kimagyarázkodni:

„Én ezzel természetesen nem azt akartam mondani — magyarázkodik —, hogy Schmidt jobb ezeknél az uraknál, csak megmondom, mi az oka annak, hogy minden fogyatékossága ellenére mégis sokkal mélyebb nyomokat hagyott abban a helységben és az ottani lakosságban.“ (Nem mondom, hogy jobb, de azt mondom, hogy sokkal mélyebb nyomokat hagyott — miféle ostobaság ez?!) „Azt sem mondom, hogy valami fontosat tett, hanem, ellenkezőleg, példaképpen hozom fel az olyan tevékenységre, amely, noha csak apróság, csak mellékes valami és nem kerül semmibe, mégis kétségkívül életrevaló dolog.“

A magyarázat, mint látjuk, nagyon kétértelmű, de a dolog lényege nem kétértelműségében, hanem abban van, hogy amikor a szerző szembeállítja az egyik tevékenység eredménytelenségét a másik eredményességével, nyilván nem is gyanítja, milyen mélyreható különbség van a kétféle tevékenység iránya között. Ebben van az egésznek a zamatja és ez teszi ezt a történetet annyira jellemzővé a mai demokrata arculatának meghatározása szempontjából.

Hiszen ez az ifjúság, amely a parasztnak „az európai viszonyokról és a munkásegyesületekről“ beszélt, a parasztot nyilván a társadalmi élet formáinak átalakítására akarta mozgósítani (lehet, hogy következtetésem az adott esetben hibás, de azt hiszem, mindenki elismeri, hogy jogos, mivel feltétlenül ez következik Krivenko úr fenti

elbeszéléséből), társadalmi forradalomra akarta serkenteni a mai társadalom ellen, amelyben a dolgozókat a legképtelenebbül kizsákmányolják és elnyomják, s ugyanakkor mindenféle liberális vívmányt általános ujjongással fogadnak. „Schmidt úr" ellenben, mint igazi gazda, csak seg teni akart más gazdáknak gazdasági ügyeik intézésében — és semmi mást nem akart. Nos, hogyan lehet összehasonlítani, egybevetni ezt a két, homlokegyenest ellenkező irányban haladó tevékenységet? Hiszen ez éppen olyan, mintha valaki egy bizonyos épület lerombolásán fáradozó egyén sikertelen tevékenységét össze akarná hasonlítani annak az egyénnek sikeres tevékenységével, aki az épület megerősítésén dolgozik! Ahhoz, hogy ennek az összehasonlításnak valamelyes értelme legyen, meg kellene vizsgálni, miért volt annyira sikertelen ezeknek az ifjaknak a kísérlete, akik azért mentek a nép közé, hogy forradalmi harcra mozgósítsák a parasztokat — vajjon nem azért-e, mert abból a hibás elképzelésből indultak ki, hogy éppen a „parasztság" képviseli a dolgozó és kizsákmányolt lakosságot, holott a valóságban a parasztság nem különálló osztály (— illúziójukat talán csak az összeomló jobbágyrendszer korszakának visszatükröződő befolyásával lehet megmagyarázni, amikor a parasztság valóban mint *osztály* lépett fel, csakhogy mint a hűbéri társadalom osztálya), mivel a parasztságon belül is kialakul a burzsoá és a proletár osztály — szóval meg kellene vizsgálni a régi szocialista elméleteket és a szociáldemokraták ezekre vonatkozó bírálatát. Krivenko úr azonban ehelyett nyaktörő mutatványokat végez annak bizonyítására, hogy „Schmidt úr" műve — „kétségkívül életrevaló dolog". De hiszen, mélyen tisztelt „népbarát" úr, ön nyitott kaput dönget! Vajjon ki kételkedik ebben? Szőlőt ültetni és abból 75—100 rubel jövedelmet húzni, valóban, mi lehet ennél életrevalóbb?*

---

* Próbálták volna ezt az „életrevaló" dolgot *annak* az ifjúságnak javasolni, amely a parasztságnak az európai egyesületekről beszélt! Hogyan fogadták volna önöket, milyen talpraesett választ adtak volna önöknek! Önök éppolyan halálosan rettegtek volna eszmélktől, mint ahogy most a materializmustól és a dialektikától rettegnek!

Ezután a szerző elkezdi magyarázgatni, hogyha csak egy gazda ültet szőlőt — akkor ez elszigetelt tevékenység, de ha több gazda cselekszi ugyanezt — akkor az már általános és elterjedt tevékenység, ami a kis ügyet komoly és helyes üggyé változtatja, *amire példa* A. N. Engelgardt[67], aki nemcsak maga használt szuperfoszfátot, hanem másoknál is bevezette a műtrágyázást.

Valóban, milyen remek ember ez a demokrata!

Nézzünk még egy példát, mégpedig a parasztreform megítélése köréből. Mi a nézete erről a kérdésről Csernisevszkijnek, aki annak a kornak demokratája volt, amikor — mint említettük — demokratizmus és szocializmus osztatlanul egybeforrt? Mivel véleményét nyiltan nem mondhatta meg, *hallgatott*, és csak virágnyelven jellemezte a készülő reformot:

„*Tegyük fel, hogy szeretnék bizonyos intézkedéseket tenni azoknak az élelmiszereknek megóvása céljából, amely készletekből az ön ebédje készül. Magától értetődik, ha én ezt valóban ön iránti rokonszenvből teszem, akkor buzgalmam alapja az a feltevés, hogy az élelmiszer az öné s hogy az abból készült ebéd tápláló és önnek egészségére válik. Képzelje el azonban érzéseimet, amikor tudomásomra jut, hogy az élelmiszer nem az öné s hogy önnek minden abból készített ebédért akkora összeget kell fizetnie, amennyit nemcsak maga az ebéd nem ér*" (ezt a reform *előtt* írták. Juzsakov úrék azonban *most* azt állítják, hogy annak alapelve a parasztság ellátása!!), „*de amennyit ön általában csak a legnagyobb erőfeszítéssel tud megfizetni. Milyen gondolataim támadnak az ilyen különös felfedezések kapcsán?.. Milyen ostoba voltam, hogy olyan ügyben szorgoskodtam, amelynek hasznosságához nincsenek meg a kellő előfeltételek. Csak ostobák szorgalmazhatják a tulajdon meghagyását bizonyos kezekben, ha előzetesen nem győződtek meg arról, hogy a tulajdon valóban ezekbe a kezekbe kerül, éspedig kedvező feltételek mellett? ... Inkább vesszen az egész élelmiszer, amely csak kárára van annak az embernek, akit szívből szeretek! Inkább vesszen az egész ügy, amely csak az ön romlását okozza!*"

Aláhúzom azokat a helyeket, amelyek különösen szemléltetően mutatják, hogy milyen alaposan és kitű-

nően megértette Csernisevszkij korának valóságát, megértette, hogy mik azok a paraszti fizetési kötelezettségek, megértette az orosz társadalmi osztályok antagonizmusát. Fontos megjegyezni azt is, hogy ezeket a határozottan forradalmi eszméket a cenzurált sajtóban tudta kifejteni. Illegális műveiben ugyanazt írta, de már nem virágnyelven. „Prológus a prológushoz" című írásában Volgin (az ő szájába adja Csernisevszkij saját gondolatait) ezt mondja:

*„Ám kerüljön a parasztság felszabadításának ügye a földbirtokosok pártjának kezébe. A különbség nem nagy"**, és a vele vitázó megjegyzésére, hogy a különbség mégis óriási, mivel a földbirtokosok pártja ellenzi a parasztok földhözjuttatását, határozottan kijelenti:

„Nem, nem óriási, hanem elenyészően csekély. Óriási lenne akkor, ha a parasztok megváltás nélkül kapnák a földet. Elvenni valamit az embertől, vagy meghagyni neki — két különböző dolog, de ha fizetnie kell érte — akkor egyremegy. A földbirtokosok pártjának terve csak abban különbözik a haladók tervétől, hogy egyszerűbb, rövidebb. Ennélfogva még jobb is. Ha kevesebb a halogatás, valószínűleg a parasztság megterhelése is kisebb lesz. Amelyik parasztnak van pénze, az vesz magának földet. Akinek nincs — azt nem is lehet kötelezni, hogy vegyen. Ez csak tönkre tenné. A megváltás — nem más, mint vásárlás."

Csernisevszkij lángeszére volt szükség, hogy valaki a parasztreform végrehajtásának idején (amikor azt még Nyugaton sem világították meg eléggé) tökéletesen megértse a reform alapvetően burzsoá jellegét, megértse, hogy az orosz „társadalomban" és „államban" már akkor azok a társadalmi osztályok uralkodtak és kormányoztak, amelyek a dolgozók kérlelhetetlen ellenségei voltak s amelyek a parasztság anyagi romlását és kisajátítását feltétlenül előre elhatározták. Csernisevszkij azt is megértette, hogy egy olyan kormány létezése, amely a mi antagonisztikus társadalmi viszonyainkat leplezi, szörnyű baj, különösen rontja a dolgozók helyzetét.

* Plehanovnak a „Szocial-Demokrat"-ban megjelent „N. G. Csernisevszkij" c. cikke alapján idézek[68].

„*Mondjuk meg őszintén* — folytatja Volgin —, *inkább föld nélkül szabadítsák fel őket.*“ (Vagyis, ha már nálunk olyan nagy hatalmuk van a feudális földbirtokosoknak, inkább lépjenek fel nyiltan, őszintén és ne hallgassanak el semmit, mintsem hogy a kétszínű abszolutisztikus kormány kompromisszumaival takargassák ezeket a feudális érdekeket.)

„*A kérdést úgy tették fel, hogy nincs okom hevülni még azért sem, vajjon felszabadítják-e a parasztságot vagy sem; annál kevésbbé izgat az, hogy ki fogja felszabadítani őket, a liberálisok-e vagy a földbirtokosok. Szerintem teljesen mindegy. Sőt még jobb, ha a földbirtokosok.*“

A „Címzés nélküli levelek“-ben így ír: „*Azt mondják: fel kell szabadítani a parasztokat... Van-e erőnk ehhez a dologhoz? Nincs még erőnk. Nem szabad hozzáfogni valamihez, ha nincs hozzá erő. Márpedig láthatjátok, mi készül: megkezdik a felszabadítást. Mi lesz ebből — itéljétek meg magatok, mi lesz abból, ha az ember olyan munkához fog, amelyet nem tud véghezvinni? Elrontja a dolgot — a vége förtelem*“.

Csernisevszkij megértette, hogy az orosz feudális-bürokrata államnak nincs ereje ahhoz, hogy felszabadítsa a parasztságot, vagyis megdöntse a feudálisok hatalmát, hogy csupán „förtelemre“ képes, szánalmas kompromisszumra a liberálisok és a földbirtokosok érdekei között (a megváltás nem más, mint megvásárlás), olyan kompromisszumra, amely a szabadság és a gondtalan és szabad élet délibábjával bolonditja a parasztokat, a valóságban pedig tönkreteszi és mindenestől a földbirtokosoknak szolgáltatja ki őket. Csernisevszkij tiltakozott, átkozta a reformot, azt kívánta, hogy kútba essen, azt kívánta, hogy a kormány süljön fel abban a kötéltáncban, amit a liberálisok és a földbirtokosok között jár, és olyan válság keletkezzék, amely Oroszországot a nyilt osztályharc útjára viszi.

A mi mai „demokratáink“ pedig *most* — amikor Csernisevszkij zseniális jövendölése immár tény, amikor harminc év története kíméletlenül lerombolt mindenfajta gazdasági és politikai illúziót — magasztalják a reformot, a „népi“ termelés igazolását látják benne, ravasz fifikával

bizonyitékokat akarnak kovácsolni belőle arra, hogy van olyan út, amelyen meg lehet *kerülni* a dolgozókkal szemben ellenséges társadalmi osztályokat. Ismétlem, a parasztreform tekintetében tanusitott magatartás a legkézzelfoghatóbb bizonyitéka annak, hogy a mi demokratáink mennyire elpolgáriasodtak. Ezek az urak semmit sem tanultak, ellenben igen-igen sokat felejtettek.

Összehasonlítás végett lapozzuk fel az „Otyecsesztvennije Zapiszki" 1872. évfolyamát. „A plutokrácia és alapjai" cimű cikkből már fentebb idéztem több olyan részletet, amelyekben arról van szó, milyen nagy eredményeket ért el az orosz társadalom a (plutokrata érdekeket leplező) liberalizmus vonalán már a „nagy felszabadító" reformot követő első évtizedben.

Azelőtt gyakran akadtak olyan emberek — írta ugyanaz a szerző ugyanabban a cikkben —, akik sopánkodtak a reform miatt és visszasírták a multat, ma azonban ilyenek már nincsenek. „Az új állapotok mindenkinek tetszenek, mindenki vidám és nyugodt", s a szerző a továbbiakban rámutat arra, hogyan válik az irodalom maga is „a plutokrácia szervévé", amely a „demokratizmus leple alatt" a plutokrácia érdekeit és vágyait képviseli. Vegyük szemügyre figyelmesebben ezt az elmélkedést. A szerzőt bántja, hogy „mindenki" elégedett a reform által létrehozott új viszonyokkal, hogy „mindenki" (természetesen a „társadalom" és az „intelligencia" képviselői, nem pedig a dolgozók) vidám és nyugodt, annak ellenére, hogy ezek az új viszonyok szemmelláthatóan antagonisztikus és burzsoá jellegűek: a közönség nem veszi észre, hogy a liberalizmus csak a „szerzési szabadság" takarója, mégpedig, természetesen, a dolgozó tömegek rovására és kárára történő „szerzési" szabadságé. És a szerző tiltakozik. Éppen ez a tiltakozás jellemzi a szocialistát és ad súlyt elmélkedésének. Ne felejtsük el, hogy ez a tiltakozás, a demokratizmussal leplezett plutokratizmus elleni tiltakozás, ellentmond a folyóirat általános elméletének: hiszen ez a folyóirat tagadja, hogy a parasztreformban bármiféle burzsoá mozzanatok, elemek és érdekek érvényesülnek, tagadja az orosz értelmiség és az orosz állam osztályjellegét, tagadja, hogy Oroszországban a kapitalizmusnak van

talaja, s mégis, akarva nem akarva, éreznie és érzékelnie kell a kapitalizmust és a burzsoá viszonyokat. És amennyiben az „Otyecsesztvennije Zapiszki“, mivel érezte az orosz társadalomban rejlő antagonizmust, küzdött a burzsoá liberalizmus és demokratizmus ellen — annyiban közös úton járt első szocialistáinkkal, akik bár nem tudták megérteni ezt az antagonizmust, de felismerték azt, és harcolni akartak az antagonizmust szülő társadalmi szervezet ellen; — annyiban az „Otyecsesztvennije Zapiszki“ haladó volt (természetesen a proletariátus szemszögéből nézve). A „népbarátok“ megfeledkeztek erről az antagonizmusról, elveszítették minden érzéküket aziránt, hogy nálunk, a szent Oroszhonban is, „a demokratizmus leple alatt“ telivér burzsoák rejtőznek; s ezért ma reakciósak (a proletariátushoz viszonyítva), minthogy elkenik az ellentmondásokat és nem gondolnak harcra, hanem kibékítő kultúrtevékenységről elmélkednek.

De hihető-e, uraim, hogy a világosfejű liberális, a 60-as évek plutokráciájának ez a demokratikus képviselője, a 90-es években többé már nem a burzsoázia ideológusa csak azért, mert homlokára árnyékot vetett a honfibú fellege?

Vajjon a „szerzés szabadsága“ nagyméretekben, a nagy hitelek, a nagy tőkék, a nagy technikai tökéletesítések megszerzésének szabadsága az adott társadalmi és gazdasági viszonyok változatlansága mellett nem liberális, vagyis nem burzsoa jellegű többé, csak azért, mert felváltja a kishitelek, a kistőkék, az apró technikai tökéletesítések megszerzésének szabadsága?

Ismétlem, szó sincs arról, hogy a „népbarátok“ a nézetek gyökeres megváltozásának és a rendszerünkben bekövetkezett gyökeres fordulatnak hatására megváltoztatták véleményüket. Nem, egyszerűen — felejtettek.

A „népbarátok“ elveszítették azt az egyetlen vonást, amely elméletük tarthatatlansága ellenére, naívan utópisztikus valóságszemléletük ellenére, elődjeiket egykor haladókká tette, és ezalatt az egész idő alatt semmit sem tanultak. Már pedig még az orosz valóság politikai gazdaságtani elemzésétől függetlenül is, pusztán Oroszország poli-

tikai történetének utolsó 30 éve sok mindenre megtaníthatta volna őket.

Akkoriban, a „60-as évek" idején, a jobbágytartók ereje meg volt törve: bár nem végleges, de olyan döntő vereséget szenvedtek, hogy kénytelenek voltak levonulni a porondról. A liberálisok ellenben felemelték fejüket. Ömlöttek a haladásról, a tudományról, az erényről, az igazságtalanság elleni harcról, a népérdekről, a népi lelkiismeretről, a népi erőkről stb. stb. szóló liberális frázisok — ugyanazok a csömörletes frázisok, amelyeket nagyon csüggedt perceikben most is hallatnak radikális nyafogóink szalonjaikban, liberális frázishőseink jubiláris ebédeiken, folyóirataik és ujságaik hasábjain. A liberálisok olyan erőseknek bizonyultak, hogy az „új rendet" a maguk képére formálták át — persze korántsem teljesen, de jelentékeny mértékben. Bár annakidején sem ragyogott Oroszhon fölött „a nyilt osztályharc tiszta fénye", mégis világosabb volt, mint mostanában, úgyhogy a dolgozók osztályának még azok az ideológusai is, akiknek fogalmuk sem volt erről az osztályharcról, akik inkább ábrándoztak a szebb jövőről, mintsem hogy *megmagyarázzák* a förtelmes jelent, még ők is látták, hogy a liberalizmus mögött a plutokrácia húzódik meg, hogy ezek az új viszonyok burzsoá viszonyok. Ez a felismerés éppen azért vált lehetővé, mert eltávolították a porondról a jobbágytartókat, s így ezek nem terelték rá a figyelmet még kiáltóbb visszásságokra, nem akadályozták, hogy az új rendet (viszonylag) tiszta formában lehessen vizsgálni. De a mi akkori demokratáink, akik el tudták ítélni a plutokrata liberalizmust, nem tudták azt megérteni és tudományosan megmagyarázni, nem tudták megérteni, hogy az szükségszerű velejárója közgazdaságunk kapitalista szervezetének, nem tudták megérteni, hogy ez az új életforma haladást jelent a régi feudális életformához képest, nem tudták megérteni az új viszonyok szülte proletariátus forradalmi szerepét, csak „fütyültek" a „szabadság" és „emberiesség" e rendszerére, a burzsoá beállítottságot holmi véletlennek tekintették, és várták, hogy a „népi rendben" még kialakulnak valamilyen másfajta társadalmi viszonyok.

És íme, a történelem megmutatta nekik ezeket a más-

fajta társadalmi viszonyokat. A feudális urak, akiket a reform, amelyet az ő érdekeiknek megfelelően oly gyalázatosan eltorzítottak, nem semmisített meg, magukhoz tértek (egy időre) és szemléletesen megmutatták, milyenek ezek a mi másfajta társadalmi viszonyaink, a burzsoá viszonyokon kívül, megmutatták egy olyan féktelen, hallatlanul ostoba és kegyetlen reakció formájában, hogy a mi demokratáinknak inába szállt a bátorságuk, megtorpantak, ahelyett hogy előrehaladtak volna és szociáldemokratizmussá alakították volna át naív demokratizmusukat, amely a burzsoá jelleget csak érezni tudta, de megérteni nem, — visszakoztak a liberálisok felé és most azzal dicsekszenek, hogy az ő nyafogásukat... akarom mondani az ő elméleteiket és programjukat osztja az „egész komoly és tisztességes sajtó". Azt lehetett volna hinni, hogy a lecke nagyon hatásos volt, hogy a régi szocialisták illúziói — a különleges népi életformával, a nép szocialista ösztöneivel, a kapitalizmus és a burzsoázia véletlenszerűségével kapcsolatban — nagyon is nyilvánvalóvá váltak, azt lehetett volna hinni, hogy ezek után már szembe fognak nézni a valósággal és nyiltan elismerik, hogy Oroszországban a burzsoá és az önmagukat túlélt feudális viszonyokon kívül semilyen más társadalmi és gazdasági viszonyok nem voltak és nincsenek, hogy ennélfogva a szocializmushoz vezető egyetlen út — a munkásmozgalom útja. De ezek a demokraták semmit sem tanultak és a kispolgári szocializmus naív ábrándjait felváltotta a kispolgári haladás gyakorlati józansága.

Most, amikor a kispolgári ideológusok a dolgozók érdekeinek képviselőiként lépnek fel, ezek az elméleteik egyenest reakciósak. A mai orosz társadalmi és politikai viszonyok antagonizmusát elkenik, mert azt hirdetik, hogy a bajokon segíteni lehet a „fellendülésre" és a helyzet „megjavítására" stb. irányuló általános, mindenkire kiterjedő rendszabályokkal, hogy lehetséges a kibékítés és egyesítés. Reakciósak, mert államunkat az osztályok fölött álló valaminek tüntetik fel, amely ezért alkalmas és képes arra, hogy komoly és becsületes segítséget nyujtson a kizsákmányolt lakosságnak.

Reakciósak végül azért, mert egyáltalán nem értik

meg, hogy harcra van szükség, mégpedig maguknak a dolgozóknak elszánt szabadságharcára. A „népbarátok" például azt képzelik, hogy tulajdonképpen ők maguk is mindent rendbehozhatnak. A munkások nyugodtak lehetnek. Lám, a „Russzkoje Bogatsztvo" szerkesztőségében már egy technikus is megjelent, és ők ott már majdnem teljesen kidolgozták egyik „kombinációjukat" arra vonatkozólag, hogyan lehet a „kapitalizmust a népi életbe bevezetni". A szocialistáknak **HATÁROZOTTAN** és **VÉGLEGESEN** szakítaniok kell mindenféle kispolgári eszmével és elmélettel — **EZ AZ A LEGFŐBB HASZNOS TANULSÁG,** amit ebből a hadjáratból le kell vonnunk.

Külön hangsúlyozom, hogy én a kispolgári eszmékkel való szakításról beszélek, nem pedig arról, hogy a „népbarátokkal", illetve eszméikkel kell szakítani — mert nem szakíthatunk olyasmivel, amivel soha nem voltunk kapcsolatban. A „népbarátok" mindössze az ilyenfajta kispolgári szocialista eszmék egyik irányzatát képviselik. És ha én az adott esetből azt a következtetést vonom le, hogy a kispolgári-szocialista eszmékkel és *általában* a régi orosz parasztszocializmus eszméivel feltétlenül szakítani kell, ezt azért teszem, mert a mostani hadjárat — amelyet a régi eszméknek a marxizmus terjedésétől megrémült képviselői indítottak a marxisták ellen — arra késztette őket, hogy különösen részletesen és érthetően fejtsék ki ezeket a kispolgári eszméket. Ha ezeket az eszméket a mai szocializmussal, az orosz valóság jelenlegi adottságaival állítjuk szembe, döbbenetes erővel tárul elénk, hogy menynyire kifakultak ezek az eszmék, mennyire elvesztettek minden egységes elméleti alapot, mennyire lesüllyedtek — szánalmas eklekticizmussá, a legközönségesebb kultúr-opportunizmus programjává. Talán azt fogják mondani, hogy ezért nem lehet a szocializmus régi eszméit vádolni, hanem csupán a szóbanforgó urakat, akiket már úgyse tekint senki szocialistáknak; de ez az ellenvetés szerintem egyáltalán nem helytálló. Munkám minden lapján azt igyekeztem kimutatni, hogy a régi elméleteknek ez az elfajulása szükségszerű, igyekeztem minél kevesebbet foglalkozni a szóbanforgó urak bírálatával és minél többet a régi orosz szocializmus általános, alapvető tételeivel. És ha a

szocialisták úgy vélnék, hogy ezeket a tételeket helytelenül vagy pontatlanul vagy hiányosan fejtettem ki, akkor csak egy tiszteletteljes kéréssel válaszolhatok: kérem, uraim, fejtsék ki őket önök, fejtsék ki végig, hiánytalanul, úgy, hogy semmit sem hallgatnak el!

Higgyék el, a szociáldemokraták örülnének a legjobban, ha a szocialistákkal vitába bocsátkozhatnának. Talán csak nem képzelik, hogy nekünk élvezet az ilyen urak „vitáira" válaszolni és hogy belementünk volna ebbe, ha részükről nyilt, éles és állandó kihívást nem tapasztalunk?

Talán azt hiszik, hogy nekünk nem kell erőszakot elkövetnünk önmagunkon, hogy a hétköznapi liberális frázisok és a nyárspolgári morál e visszataszító keverékét elolvassuk, újra meg újra átolvassuk és annak olvasásába elmerüljünk?

Hiszen nem a mi hibánk, hogy az ilyen eszmék kifejtésével és indoklásával most csak ilyen urak foglalkoznak. Jegyezzük meg, hogy én a *szocializmus* nyárspolgári eszméivel való szakítás szükségességéről beszélek. A szóbanforgó kispolgári elméletek **FELTÉTLENÜL** reakciósak, **AMENNYIBEN** mint szocialista elméletek lépnek fel.

De ha megértjük, hogy mindennek a szocializmushoz valójában semmi köze sincs, vagyis hogy ezek az elméletek egyáltalán nem magyarázzák meg a dolgozók kizsákmányolását és ennélfogva teljesen alkalmatlanok a dolgozók felszabadítására, hogy mindezek az elméletek a valóságban a kisburzsoázia érdekeit fejezik ki és képviselik — akkor másként kell viselkednünk velük szemben, akkor fel kell tennünk a kérdést: *milyen álláspontra helyezkedjék a munkásosztály a kisburzsoáziával és annak programjával szemben?* És erre a kérdésre nem válaszolhatunk, ha nem vesszük figyelembe ennek az osztálynak kettős jellegét (nálunk Oroszországban különösen erős ez a kettősség, mert a kis- és nagyburzsoázia közti antagonizmus kevésbbé fejlődött ki). Ez az osztály progresszív, amennyiben általános demokratikus követeléseket támaszt, azaz küzd a középkor és a hűbériség mindenfajta maradványa ellen; de reakciós, amennyiben saját kisburzsoá helyzetének fenntartásáért küzd, amikor feltartóztatni és hátráltatni

igyekszik az ország burzsoá irányban haladó általános fejlődését. Reakciós követeléseket, amilyen például a paraszti telkek elidegeníthetetlenségét követelő hírhedt javaslat, és egyéb, a parasztság feletti gyámkodást célzó tervezeteket rendszerint a dolgozók védelmének tetszetős ürügye alá rejtenek; de a valóságban ezek természetesen csak rontják a dolgozók helyzetét és egyúttal megnehezítik felszabadulásukért vívott harcukat. A kisburzsoázia programjának ezt a két oldalát szigorúan el kell egymástól választanunk, és amikor tagadjuk, hogy ezeknek az elméleteknek bármiféle szocialista jellege van, amikor a reakciós oldalaik ellen küzdünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, ami bennünk demokratikus. Egy példával világítom meg, hogy bár a marxisták a leghatározottabban elvetik a kispolgári elméleteket, ez programjukban a demokratizmust nemcsak nem zárja ki, hanem ellenkezőleg, annak még nyomatékosabb hangsúlyozását követeli. Fentebb rámutattunk arra a három alapvető tételre, amelyek a kispolgári szocializmus képviselőinek állandó elméleti vesszőparipái voltak — a földhiányra, a súlyos fizetési kötelezettségekre és a közigazgatási nyomásra.

Abban a követelésben, hogy ezeket a bajokat kiküszöböljék, szemernyi szocializmus sincs, mert hiszen ezek a bajok a legkevésbbé sem magyarázzák meg a kisajátítást és a kizsákmányolást, s megszüntetésük semmit sem fog változtatni azon a tényen, hogy a tőke a munkát elnyomja. De kiküszöbölésük megtisztítja majd ezt az elnyomást azoktól a középkori cafrangoktól, amelyek fokozzák erejét, megkönnyíti a munkás nyilt küzdelmét a tőke ellen, és ezért a munkások ezt a követelést mint demokratikus követelést erélyesen támogatják. Fizetési kötelezettségek és adók — ezek, általában, olyan kérdések, amelyeknek csak a kisburzsoá tulajdoníthat nagy fontosságot, nálunk azonban a parasztság fizetési kötelezettségei sok tekintetben nem egyebek, mint a jobbágyság maradványai: ilyenek például a megváltási díjak, amelyeket haladéktalanul és feltétlenül el kell törölni; ilyenek azok az adók, amelyek csak a paraszti és a polgári rendet terhelik és amelyektől a „nemesség“ mentes. A szociáldemokraták mindig támogatni fogják azt a követelést,

hogy a középkori viszonyoknak ezeket a gazdasági és politikai tespedést okozó maradványait meg kell szüntetni. Ugyanezt kell mondanunk a földhiányról. Fentebb már részletesen foglalkoztam annak bebizonyításával, hogy az ekörül csapott jajveszékelés burzsoá jellegű. Mindamellett kétségtelen, hogy például a lehasítások útján végrehajtott parasztreform a parasztságot szószerint megrabolta a földesurak javára, és ezzel ennek a hatalmas reakciós erőnek nagy szolgálatot tett mind közvetlenül (megnyirbálták a paraszti földeket), mind közvetve (a juttatott földek körmönfont elhatárolása által). És a szociáldemokraták a legerélyesebben fogják követelni a parasztoktól elvett föld azonnali visszaadását — a földesúri birtokoknak, mint a hűbéri intézmények és hagyományok pillérének, teljes kisajátítását. Ebben az utóbbi pontban, amely egyet jelent a föld nacionalizálásával, nincsen semmiféle szocializmus, mert ennek megvalósításával csak gyorsabban és dúsabban fejlődnének ki a nálunk már kialakulóban levő farmer-viszonyok, de demokratikus szempontból ez a pont rendkívül fontos, mert a nacionalizálás az egyetlen intézkedés, amely a nemesi földbirtokosok hatalmát végkép megtörné. Végül, persze, csak a Juzsakov és V. V. féle urak mondhatják azt, hogy a parasztság kisajátításának és kizsákmányolásának oka a parasztok jogfosztottsága, — a közigazgatásnak a parasztságra gyakorolt nyomása azonban vitathatatlan, sőt ez nem is csak egyszerű nyomás, hanem nyilvánvaló gyötrés és bántalmazás, mert a parasztokat „alantas csőcseléknek“ tekintik, akiket a természet is arra rendelt, hogy a nemesi földbirtokosnak engedelmeskedjenek, s akik az általános polgárjogokat csak külön kegyként élvezhetik (pl. az áttelepülést*), akikkel akármelyik basáskodó bürokrata úgy rendelkezhet, mint dologházba

* Itt meg kell említenünk azt az orosz hűbérúrhoz méltó arcátlanságot, amellyel Jermolov úr, a jelenlegi földművelésügyi miniszter „Неурожай и народное бедствие“ („Rossz termés és népnyomor“ — *Ford.*) című könyvében állást foglal az áttelepítések ellen. Szerinte az áttelepítések állami szempontból nem tekinthetők észszerűnek, hiszen Európai Oroszországban a földbirtokosok még munkaerőhiányról panaszkodnak. — Valóban, mire való a paraszt, ha nem arra, hogy az ingyenélő földbirtokosokat és „magasállású“ uszályhordozóikat munkájával eltartsa?

zárt emberekkel. És a szociáldemokraták kétségkívül csatlakoznak ahhoz a követeléshez, hogy teljesen állítsák vissza a parasztság polgári jogait, hogy töröljenek el mindenfajta nemesi előjogot, szüntessék meg a parasztság feletti bürokratikus gyámkodást és adjanak a parasztságnak önkormányzatot.

Általában, az orosz kommunistáknak, a marxizmus követőinek, mindenki másnál inkább, **SZOCIÁLDEMOKRATÁKNAK** kell nevezniök magukat és tevékenységükben sohasem szabad megfeledkezniök a **DEMOKRATIZMUS** óriási fontosságáról*.

A középkori, félfeudális intézmények maradványainak Oroszországban még olyan végtelenül nagy az erejük (Nyugat-Európához képest), oly nyomasztó járomként nehezednek a proletariátusra és általában a népre, miközben minden rend és minden osztály politikai gondolkodásának fejlődését hátráltatják, hogy feltétlenül hangsúlyozni kell, milyen óriási fontossága van a munkások szempontjából a mindenféle feudális intézmény, az abszolutizmus, a rendiség, a bürokrácia elleni harcnak. Minden részletre kiterjedően meg kell mutatnunk a munkásoknak, hogy ezeknek az intézményeknek milyen rettenetes reakciós erejük van, hogy ezek az intézmények hogyan fokozzák a tőke nyomását a munkára, milyen megalázóan nehezednek a dolgozókra, hogyan rögzítik a tőket középkori formáiban, amelyek, ami a munka kizsákmányolását illeti, nem maradnak a modern ipari formák mögött, de ezt a kizsákmányolást még megtoldják azzal, hogy rettenetes akadályokat gördítenek a felszabadulásért folyó harc útjába. A munkásoknak tudniok kell, hogy a reakció e pilléreinek** megdöntése nélkül nem lesz semmiféle lehetőségük

---

* Ez a pont igen fontos. Plehanovnak nagyon igaza van, amikor azt mondja, hogy forradalmárainknak „két ellenségük van: egyrészt a még nem egészen kiirtott régi előítéletek, másrészt pedig az új program szűkkeblű felfogása". Lásd III. sz. Melléklet (ebben a kötetben 342. old. — *Szerk.*).

** Különösen tekintélyes reakciós intézmény, amelyre forradalmáraink viszonylag kevés figyelmet fordítottak, a hazai *bürokrácia*, amely de facto (— a valóságban — *Szerk.*) kormányzója az orosz államnak. Ez a bürokrácia, amely főképpen vegyesrendűekből áll, származásánál, hivatásánál és tevékenységének jellegénél fogva is

arra, hogy sikeres harcot folytassanak a burzsoázia ellen, mert ha ezek fennmaradnak, az orosz falusi proletariátus — amelynek támogatása a munkásosztály győzelmének szükséges előfeltétele — mindig megfélemlített és agyongyötört marad, csupán tompa kétségbeesésre lesz képes, nem pedig észszerű és kitartó tiltakozásra és harcra. A munkásosztálynak ezért egyenesen kötelessége a radikális demokráciával egysorban harcolni az abszolutizmus és a reakciós rendek és intézmények ellen, s a szociáldemokratáknak az a feladatuk, hogy ennek a kötelességnek a tudatát a munkásosztályba beoltsák és ugyanakkor állandóan ébren tartsák benne azt a tudatot, hogy a harc mindezek ellen az intézmények ellen csupán a burzsoázia elleni harc megkönnyítésére szolgál, hogy a munkásnak csak azért van szüksége az általános demokratikus követelések megvalósítására, hogy szabaddá legyen az út, amely a győzelem felé vezet a dolgozók legfőbb ellensége — egy természeténél fogva tisztán demokratikus intézmény —, a *tőke* felett, amely nálunk Oroszországban különösen hajlandó feláldozni demokratizmusát, hajlandó szövetségre lépni a reakciósokkal, hogy elnyomja a munkásokat, hogy erősebben fékezze a munkásmozgalom fellépését.

Az elmondottak, azt hiszem, eléggé meghatározzák a szociáldemokraták viszonyát az abszolutizmushoz és a politikai szabadsághoz, valamint ahhoz az utóbbi időben különösen erősödő áramlathoz, amely arra irányul, hogy létrehozza valamennyi forradalmár frakció „egyesülését“ és „szövetségét“ a politikai szabadság kiharcolására[69].

---

mélységesen polgári, de az abszolutizmus és a nemesi földesurak roppant politikai kiváltságai különösen ártalmas tulajdonságokkal ruházták fel. Ez a bürokrácia állandó szélkakas, amely azt tekinti legfőbb feladatának, hogy a földesúr és a burzsoá érdekeit összeegyeztesse. Júdás, aki feudális szimpátiáit és kapcsolatait arra használja fel, hogy becsapja a munkásokat és parasztokat, aki annak ürügyén, hogy „védelmezi“ a kulákkal meg az uzsorással szemben a „gazdaságilag gyengébbeket“ és „gyámkodik“ felettük, olyan rendszabályokat léptet életbe, amelyek a dolgozókat „az alantas csőcselék“ helyzetébe süllyesztik le, testestől-lelkestől a feudális földesúrnak szolgáltatják ki s ezzel még védtelenebbé teszik őket a burzsoáziával szemben. Ez a bürokrácia — a legveszedelmesebb képmutató, aki a reakció nyugateurópai mestereinek tapasztalatain okulva, ügyesen takarja arakcsejevi vágyait a népszerető frázisok fügefaleveleivel.

Ez — meglehetősen eredeti és jellegzetes áramlat. Eredeti azért, mert nem egy meghatározott csoport vagy meghatározott csoportok, amelyeknek ebben vagy abban a kérdésben megegyező határozott programjuk van, tesznek javaslatot „szövetség" megkötésére. Ha ez így volna, akkor a szövetség kérdése minden egyes esetben külön megoldásra várna, konkrét kérdés lenne, amelyet a megegyező csoportok képviselői döntenének el. Akkor külön „egyesítő" áramlat nem is volna lehetséges. De ilyen áramlat létezik és egyszerűen olyan emberektől indul ki, akik a régit elhagyták, de semmi újhoz nem csatlakoztak: az az elmélet, amelyre eddig az abszolutizmus ellen küzdők támaszkodtak, nyilván összeomlik és maga alá temeti a szolidaritásnak és szervezettségnek azokat a feltételeit is, amelyek a harchoz szükségesek. És íme, az „egyesítő" és „szövetséges" urak, úgylátszik, azt hiszik, hogy az ilyen elméletet a legkönnyebben úgy lehet megteremteni, ha az egészet az abszolutizmus ellen való tiltakozásra és a politikai szabadság követelésére egyszerűsítik le és megkerülnek minden egyéb, szocialista és nem szocialista kérdést. Érthető, hogy ez a naív tévedés már az ilyenfajta egyesülés első kísérleteinél feltétlenül napfényre kerül.

De jellegzetes ez az „egyesítő" áramlat azért, mert annak a folyamatnak egyik utolsó stádiumát fejezi ki, amelyben a harcos, forradalmi narodnyikság politikai-radikális demokratizmussá vedlik s amelyet fentebb vázolni igyekeztem. Valamennyi nem szociáldemokrata forradalmi csoport szilárd egyesülése e zászló alatt csupán akkor lesz lehetséges, amikor ki fogják dolgozni a *demokratikus* követelések szilárd programját, amely végez a régi orosz különlegeskedés előítéleteivel. Egy ilyen demokratikus párt megalakítását a szociáldemokraták természetesen hasznos lépésnek tekintik s a narodnyikok ellen irányuló munkájuk szükségképpen elősegíti ezt, elősegíti mindenféle előítélet és legenda kiirtását, elősegíti a szocialisták tömörülését a marxizmus zászlaja alatt és a demokrata párt megalakítását a többi csoportból.

A szociáldemokraták természetesen nem „egyesülhetnének" ezzel a párttal sem, mert a szociáldemokraták elengedhetetlennek tartják, hogy a munkások önállóan, külön

munkáspártban szervezkedjenek — de a munkások a legerélyesebben támogatnák a demokraták minden harcát a reakciós intézmények ellen.

A narodnyikság elfajulása a legközönségesebb kispolgári radikális elméletté — amiről (t. i. az elfajulásról) olyan szemléltetően tanuskodnak a „népbarátok" — megmutatja nekünk, hogy mily roppant hibát követnek el azok, akik beviszik a munkások közé az abszolutizmussal való harc eszméjét, de ugyanakkor nem magyarázzák meg nekik társadalmi viszonyaink antagonisztikus jellegét, amelynek folytán a burzsoázia ideológusai is a politikai szabadság mellett foglalnak állást, — nem magyarázzák meg nekik az orosz munkásnak, mint az egész dolgozó nép felszabadításáért folyó küzdelem harcosának történelmi szerepét.

A szociáldemokratákat gyakran illetik azzal a szemrehányással, hogy Marx elméletének kizárólagos használati jogára tartanak igényt, holott, úgymond, Marx gazdasági elméletét a szocialisták valamennyien elfogadják. De felvetődik a kérdés, mi értelme van megmagyarázni a munkásoknak az értékformát, a polgári rend lényegét és a proletariátus forradalmi szerepét, ha nálunk Oroszországban a dolgozók kizsákmányolását úton-útfélen egyáltalán nem a közgazdaság polgári szervezetével, hanem, mondjuk, a földszűkével, a fizetési kötelezettségekkel, a közigazgatás nyomásával magyarázzák?

Mi értelme van megmagyarázni a munkásoknak az osztályharc elméletét, ha ez az elmélet még a munkásnak a gyároshoz való viszonyát sem tudja megmagyarázni (a mi kapitalizmusunkat a kormány mesterségesen honosította meg), nem is szólva arról a „nép" zöméről, amely nem tartozik a gyári munkások kialakult osztályához?

Hogyan lehet elfogadni Marx gazdasági elméletét és a belőle eredő következtetést, amely szerint a proletariátus forradalmi szerepe a kommunizmus megszervezése a kapitalizmus közvetítésével, amikor nálunk a kapitalizmus és a kapitalizmus teremtette proletariátus megkerülésével akarnak a kommunizmushoz vezető utakat keresni?

Nyilvánvaló, hogy ilyen feltételek mellett arra szólítani fel a munkást, hogy harcoljon a politikai szabadságért, ugyanazt jelenti, mint felszólítani arra, hogy kaparja ki a

tűzből a gesztenyét a haladó burzsoázia számára, mert hiszen tagadhatatlan (jellemző, hogy ezt még a narodnyikok és a narodovolecok sem tagadják), hogy a politikai szabadság elsősorban a burzsoázia érdekeit szolgálja, a munkások helyzetén viszont nem könnyít, csupán ... annak a harcnak feltételein könnyít, amely *éppen ez ellen a burzsoázia ellen* irányul. Itt én azok ellen a szocialisták ellen érvelek, akik nem fogadták el a szociáldemokraták elméletét, és mégis a munkások közé mennek agitációjukkal, mert tapasztalatilag győződtek meg arról, hogy csakis itt találnak forradalmi elemekre. E szocialisták elmélete ellentétbe kerül a gyakorlattal és rendkívül komoly hibát követnek el, amikor elvonják a munkásokat közvetlen feladatuktól — **A SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT SZERVEZÉSÉTŐL***.

Érthető, hogy ezt a hibát elkövették abban az időben, amikor a polgári társadalomnak a hűbériség által elfolytott osztályellentétei még egyáltalán nem voltak kifejlődve, amikor a hűbériség az egész értelmiség egyetértő tiltakozását és harcát hívta életre, ami azt az illúziót keltette, hogy a mi értelmiségünk különösen demokratikus, hogy a liberálisok és a szocialisták eszméi között nincsen mélyreható különbség. Most — amikor a gazdasági fejlődés olyannyira előrehaladt, hogy még azok is, akik azelőtt tagadták, hogy Oroszországban van talaja a kapitalizmusnak, elismerik, hogy mi igenis a kapitalista fejlődés útjára léptünk —, most már errevonatkozólag semilyen illúzió sem lehetséges. Az „intelligencia" összetétele éppoly világosan rajzolódik ki, mint az anyagi javak termelésével

* Kétféle úton lehet eljutni ahhoz a következtetéshez, hogy a munkásokat harcba kell vinni az abszolutizmus ellen: *vagy* úgy, hogy a munkást a szocialista rend egyetlen harcosának tekintjük, és akkor a politikai szabadságban azoknak a feltételeknek egyikét látjuk, amelyek a munkás harcát megkönnyítik. Így látják a dolgot a szociáldemokraták. *Vagy* pedig a munkáshoz egyszerűen úgy fordulunk, mint olyan emberhez, aki a legtöbbet szenved a mai rendtől, akinek már nincs mit vesztenie és aki mindenkinél elszántabban léphet fel az abszolutizmus ellen. De ez azt fogja jelenteni: kényszeríteni a munkást, hogy a polgári radikálisok uszályhordozója legyen, akik az egész „népnek" az önkényuralom elleni szolidarítása mögött nem óhajtják meglátni a burzsoázia és a proletariátus közötti antagonizmust.

foglalkozó társadalom összetétele: az utóbbiban a tőkés uralkodik és kormányoz, az előbbiben pedig a karrieristáknak és a burzsoázia zsoldosainak mind gyorsabban és gyorsabban növekedő falkája a hangadó, — az „intelligencia" megelégedett és nyugodt, nincsenek semmiféle lázálmai és jól tudja, mit akar. Radikálisaink és liberálisaink nemcsak nem tagadják ezt a tényt, hanem ellenkezőleg, erősen hangsúlyozzák és rendkívüli erőfeszítéseket tesznek, hogy bebizonyítsák erkölcstelen voltát, elítéljék, szétzúzzák, megszégyenítsék ... és megsemmisítsék. Ezek a naív igények, hogy a polgári intelligenciát polgári mivoltáért *megszégyenítsék*, éppoly nevetségesek, mint a kispolgári közgazdászok igyekezete: azzal ijesztgetni burzsoáziánkat (hivatkozva az „idősebb testvérek" tapasztalataira), hogy a népet romlásba, a tömegeket nyomorba, munkanélküliségbe és éhinségbe dönti; ez az ítélkezés a burzsoázia és ideológusai felett arra a bíróságra emlékeztet, amely a csukát vízbedobásra ítéli. Ezen a határon túl kezdődik a liberális és radikális „intelligencia", amely csak úgy ontja a temérdek frázist a haladással, a tudománnyal, az igazsággal, a néppel stb. kapcsolatban, visszasírja a hatvanas éveket, amikor nem volt civakodás, hanyatlás, csüggedés, egykedvűség és minden szív a demokratizmusért dobogott.

Ezek az urak az őket jellemző naivitással sehogysem akarják megérteni, hogy az akkori szolidaritást az akkori anyagi körülmények váltották ki, amelyek nem térhetnek vissza: a jobbágyrendszer mindenkit egyformán szorongatott — a jobbágyi származású ispánt is, aki kis vagyonkát gyüjtött és kedve szerint szeretett volna élni; a tollasodó parasztgazdát is, aki gyűlölte az uraságot a szolgáltatások és zaklatások miatt, azért, mert el-elszakította őt gazdaságától; a proletársorsban élő cselédet és az elszegényedett parasztot is, akit adósság fejében eladtak a kereskedőnek; a jobbágyság következtében szenvedett a kereskedő, meg a gyáros is, a munkás is, a kisiparos is, a kézműves is. Ezeket az embereket csakis az fűzte egymáshoz, hogy mindannyian ellenségesen álltak szemben a jobbágyrendszerrel: ennek a szolidaritásnak határain túl a legélesebb gazdasági antagonizmus kezdődött. Mennyire bele kell valakinek ringatnia magát az édes álmokba ahhoz,

hogy még ma se vegye észre azt az antagonizmust, amely ilyen óriási méreteket öltött; hogy visszasírja a szolidaritás időszakát, holott a valóság harcot követel, azt követeli, hogy mindenki, aki nem akar **ÖNKÉNT** vagy **ÖNKÉNTELENÜL** a burzsoázia szekértolója lenni, a proletariátus oldalára álljon.

Ha az ember nem veszi készpénznek a „nép érdekeiről" szóló fellengős frázisokat és megkísérli, hogy a dolog mélyére hatoljon, akkor meglátja, hogy színtiszta kispolgári ideológusokkal van dolga, annak a kispolgárságnak ideológusaival, amely arról ábrándozik, hogy gazdaságát (az ő nyelvükön a „népi" gazdaságot) különböző ártalmatlan újításokkal fogja megjavítani, alátámasztani és helyreállítani, s teljesen képtelen megérteni azt, hogy az adott termelési viszonyok talaján mindezek az újítások egyre nagyobb arányokban fogják proletarizálni a tömegeket. Hálásaknak kell lennünk „a nép barátainak" azért, hogy sokban hozzájárultak értelmiségünk osztályjellegének tisztázásához és ezzel megerősítették a marxisták elméletét, amely szerint kistermelőink kisburzsoák; a „népbarátok" feltétlenül siettetni fogják a régi illúziók és legendák eltűnését, amelyek oly sokáig zavarták az orosz szociáldemokratákat. A „népbarátok" úgy összefogdosták, elnyűtték, bemocskolták ezeket az elméleteket, hogy az orosz szocialisták, akik hívek maradtak ezekhez az elméletekhez, feltétlenül dilemma előtt állanak: vagy újonnan felülvizsgálják ezeket az elméleteket, vagypedig teljesen sutbadobják és átengedik azoknak az uraknak kizárólagos használatára, akik önelégülten és diadalmaskodva urbi et orbi* hirdetik, hogy a gazdag parasztok tökéletesített felszerelést vásárolnak, — akik komoly ábrázattal bizonykodnak, hogy üdvözölni kell azokat, akik megunták, hogy a kártyaasztal mellett üljenek. És nemcsak komolyan beszélnek ugyanilyen értelemben a „népi rendszerről" és az „intelligenciáról", hanem nagyigényű, egetverő frázisokat hangoztatnak nagy ideálokról, az életkérdések ideális felvetéséről!..

A szocialista értelmiség csak akkor számíthat arra,

* — ország-világ előtt — *Szerk.*

hogy munkája gyümölcsöző lesz, ha szakít az illúziókkal és Oroszország tényleges, nem pedig kívánatos fejlődésében, a valóságos, nem pedig a lehetséges közgazdasági viszonyokban keres támaszt. És **ELMÉLETI** munkájának arra kell majd irányulnia, hogy *konkrétan tanulmányozza az Oroszországban észlelhető gazdasági antagonizmus valamennyi formáját, kapcsolatukat és következetes fejlődésüket; ezt az antagonizmust mindenütt fel kell tárnia, ahol azt a politikai történelem, a jogrend különlegességei és a begyepesedett elméleti előítéletek leplezik. Teljes képet kell adnia mai valóságunkról, mint a termelési viszonyoknak meghatározott rendszeréről, meg kell mutatnia, hogy e rendszer mellett a dolgozók kizsákmányolása és kisajátítása szükségszerű, meg kell mutatnia azt a kiutat ebből a rendszerből, amelyet a gazdasági fejlődés ír elő.*

Ennek az elméletnek, amely az orosz történelem és az orosz valóság részletes és pontos tanulmányozásán alapul, választ kell adnia a proletariátus kérdéseire — s ha meg fog felelni a tudományos követelményeknek, akkor a proletariátus tiltakozó gondolatának minden ébredése elkerülhetetlenül a szociáldemokrácia medrébe fogja terelni ezt a gondolatot. Minél jobban halad előre ennek az elméletnek a kidolgozása, annál gyorsabban nő majd a szociáldemokrácia, mert a mai rend legravaszabb védelmezői sem képesek megakadályozni a proletárgondolat ébredését, nem képesek azért, mert maga ez a rend szükségszerűen és elkerülhetetlenül magával hozza a termelők egyre fokozottabb kisajátítását, a proletariátusnak és tartalékseregének mind erőteljesebb növekedését — és ezzel együtt jár a közvagyon fejlődése, a termelőerők óriási növekedése és a munka társadalmasítása a kapitalizmus által. Bármennyi munkát igényel is még az ilyen elmélet kidolgozása, a szocialisták el fogják végezni ezt a munkát — erről kezeskedik a materializmusnak, az egyetlen tudományos módszernek elterjedtsége a szocialisták között, amely megköveteli, hogy minden program pontosan visszatükrözze a valóságban végbemenő folyamatot; erről kezeskedik az ezeket az eszméket magáévá tevő szociáldemokrácia sikere, amely olyannyira nyugtalanítja liberálisainkat és demokratáinkat, hogy vaskos folyóirataik, ahogy ezt egy marxista megjegyezte, már nem is unalmasak.

Azzal, hogy a szociáldemokraták elméleti munkájának szükségességét, fontosságát és óriási méreteit hangsúlyozom, egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy ezt a munkát a GYAKORLATI munka fölébe kell helyezni* — s még kevésbbé azt, hogy a gyakorlati munkát el kell halasztani, amíg az elméleti munka elkészült. Ilyen következtetéseket csak a „szubjektív szociológiai módszer" hívei, vagy az utópikus szocializmus követői vonhatnának le. Persze, ha abban látjuk a szocialisták feladatát, hogy az ország „fejlődésének (a mostaniak helyett) más útjait keressék", akkor természetes, hogy a gyakorlati munka csak akkor válik lehetségessé, ha zseniális filozófusok felfedezik és megmutatják ezeket a „más utakat"; ha pedig ezeket az utakat felfedezték és megmutatták — vége az elméleti munkának és megkezdődik azok munkája, akik arra vannak hivatva, hogy a „hazát" ezekre az „újonnan felfedezett" „más utakra" irányítsák. Egészen másképpen áll a dolog, amikor a szocialisták feladata abban foglalható össze, hogy a proletariátus eszmei vezetői legyenek. tényleges harcában, a tényleges, az igazi ellenségek ellen, akik az adott társadalmi és gazdasági fejlődés *tényleges* útján haladnak. Ilyen körülmények között az elméleti és a gyakorlati munka egyetlen munkává forr össze, amelyet a német szociáldemokrácia veteránja, Liebknecht oly találóan jellemzett a következő szavakkal:

Studieren, Propagandieren, Organisieren**.

A fentebb említett elméleti munka nélkül nem lehet valaki ideológiai vezető, mint ahogy nem lehet ideológiai vezető akkor sem, ha ezt a munkát nem irányítja az ügy követelményei szerint, ha nem propagálja a munkások között

---

* Ellenkezőleg. Az első helyet feltétlenül mindig a propaganda és az agitáció gyakorlati munkája foglalja el, mert, először: az elméleti munka csak választ ad azokra a kérdésekre, amelyeket a gyakorlat feltesz. Másodszor pedig: a szociáldemokraták rajtuk kívül álló okokból túlságosan gyakran kénytelenek elméleti munkára szorítkozni, semhogy ne becsüljenek meg minden pillanatot, amikor megvan a gyakorlati munka lehetősége.

** Tanulni, propagandát folytatni, szervezni. — *Szerk.*

ennek az elméletnek az eredményeit és nem segíti a munkások szervezkedését.

A feladatnak ez a meghatározása megóvja a szociáldemokratákat azoktól a hibáktól, amelyekbe a szociáldemokrata csoportok olyan gyakran esnek — a dogmatizmustól és a szektáskodástól.

Nem lehet dogmatizmus ott, ahol a tan legfőbb és egyetlen kritériuma az, hogy megfeleljen a közgazdasági fejlődés valóságos folyamatának; nem lehet szektáskodás ott, ahol a feladat abban összpontosul, hogy támogatni kell a proletariátus szervezkedését, ahol tehát az „intelligencia" szerepe abban merül ki, hogy feleslegessé tegye a külön értelmiségi vezetőket.

Ezért van az, hogy a különböző elméleti kérdésekben észlelhető nézeteltérések ellenére, a marxisták politikai tevékenységének módszerei, a csoport keletkezésétől kezdve mindmáig ugyanazok.

A szociáldemokraták politikai tevékenysége abban áll, hogy elősegítse az oroszországi munkásmozgalom fejlődését és szervezését, hogy kiemelje a mozgalmat abból az állapotból, amelyben most van, az elszórt, minden vezető eszmétől mentes tiltakozási kísérletek, „zendülések" és sztrájkok állapotából és átalakítsa az **EGÉSZ** orosz munkás-**OSZTÁLY** szervezett harcává, amely harc a polgári rend ellen irányul s a kisajátítók kisajátítására és annak a társadalmi rendnek megsemmisítésére törekszik, amely a dolgozó elnyomásán alapul. E tevékenység alapja — a marxistáknak az az általános meggyőződése, hogy Oroszország egész dolgozó és kizsákmányolt népességének egyedüli és természetes képviselője az orosz munkás*.

Természetes képviselője — mert Oroszországban a dolgozók kizsákmányolása, ha a feudális gazdaság kihaló maradványaitól eltekintünk, *lényegében mindenütt kapitalista* kizsákmányolás; csakhogy a termelők zömének kizsákmányolása kisméretű, felaprózott, fejletlen, míg a gyári proletariátus kizsákmányolása nagyméretű, társadal-

---

* Oroszországban a jövő embere a paraszt, gondolták a parasztszocializmus képviselői, a narodnyikok a szó legtágabb értelmében. Oroszországban a jövő embere a munkás, gondolják a szociáldemokraták. Így fogalmazták meg egy kéziratban a marxisták álláspontját.

masitott és összpontositott. Az első esetben — a kizsákmányolást még középkori formák burkolják, a különböző politikai, jogi és az életmóddal kapcsolatos cafrangok, fogások és fortélyok, amelyek akadályozzák a dolgozót és ideológusát abban, hogy meglássa a dolgozót elnyomó rend lényegét, hogy meglássa, hol és hogyan lehetséges a kiút ebből a helyzetből. Az utóbbi esetben viszont a kizsákmányolás már tökéletesen ki van fejlődve és teljesen tiszta formájában ütközik ki, mindenféle zavaró részlet nélkül. A munkásnak már feltétlenül látnia kell, hogy őt a *tőke* nyomja el, hogy harcolnia a burzsoá *osztály* ellen kell. És ez a harca, melynek célja a közvetlen gazdasági szükségletek kielégítése, anyagi helyzetének javitása, feltétlenül megköveteli a munkások szervezkedését, feltétlenül olyan harccá válik, mely nem egyes személyek ellen irányul, hanem egy *osztály* ellen, ugyanazon osztály ellen, amely nemcsak a gyárakban és üzemekben, hanem mindenütt nyomja és fojtogatja a dolgozókat. Ez az oka annak, hogy a gyári munkás se nem több, se nem kevesebb, mint az egész kizsákmányolt népesség élenjáró képviselője, ahhoz pedig, hogy képviseletét szervezett, kitartó harcban megvalósithassa — egyáltalán nem arra van szükség, hogy mindenféle „perspektivák" elkápráztassák; csak arra van szükség, hogy egyszerűen *megmagyarázzák neki helyzetét*, megmagyarázzák az őt elnyomó rendszer politikai és gazdasági szerkezetét, megmagyarázzák, hogy emellett a rendszer mellett az osztályellentét szükségszerű és elkerülhetetlen. A gyári munkásnak ez a kapitalista viszonyok általános rendszerében elfoglalt helye teszi őt a munkásosztály felszabaditásának egyedüli harcosává, mert csakis a kapitalizmus fejlődésének legfelsőbb stádiuma, a gépi nagyipar teremti meg azokat az anyagi feltételeket és társadalmi erőket, melyek ehhez a harchoz szükségesek. Minden más esetben, a kapitalizmus fejlődésének alacsonyabb formái mellett, ezek az anyagi feltételek hiányzanak: a termelés ezer meg ezer apró gazdaságra van felaprózva (amelyek az obscsina-föld*birtoklás* legegyenlősitőbb formái mellett sem szünnek meg felaprózott *gazdaságok* lenni), a kizsákmányoltak nagyrészének még megvan a maga parányi gazdasága és igy oda van kötve ugyanahhoz a burzsoá rendszerhez,

amely ellen harcolnia kell; ez hátráltatja és megnehezíti azoknak a társadalmi erőknek a fejlődését, amelyek képesek megdönteni a kapitalizmust. Az elaprózott, egyénenkénti, kis keretekben folyó kizsákmányolás helyhez köti a dolgozókat, elválasztja őket egymástól, nem teszi nekik lehetővé, hogy megértsék az osztályszolidaritást, nem ad nekik módot arra, hogy egyesüljenek, még ha már meg is értették, hogy elnyomásuk oka nem ez vagy az az egyén, hanem az egész gazdasági rendszer. Ezzel szemben a nagykapitalizmus elkerülhetetlenül megszünteti a munkás minden kapcsolatát a régi társadalommal, az egy helyhez, egy kizsákmányolóhoz kötöttséget, egyesíti a munkásságot, kényszeríti arra, hogy gondolkozzék és olyan körülmények közé helyezi, melyek lehetővé teszik, hogy szervezett harcba fogjon. A szociáldemokraták ezért a munkások osztályára fordítják minden figyelmüket és ennek az osztálynak szentelik egész tevékenységüket. Amikor majd a munkásosztály élenjáró képviselői magukévá teszik a tudományos szocializmus eszméit, az orosz munkás történelmi szerepének eszméjét, amikor majd ezek az eszmék széles körben elterjednek és a munkások szilárd szervezeteket teremtenek, amelyek tudatos osztályharccá változtatják a munkások mostani szétforgácsolt gazdasági háborúját, — akkor az orosz **MUNKÁS**, valamennyi demokratikus elem élére állva, megdönti az abszolutizmust és a *nyilt politikai harc egyenes útján* elvezeti az **OROSZ PROLETARIÁTUST** (vállvetve **AZ EGÉSZ VILÁG** proletariátusával) a **GYŐZELMES KOMMUNISTA FORRADALOMHOZ.**

Vége.

1894.

I. sz. melléklet

Az alábbi táblázatban közlöm annak a 24 költségvetésnek az adatait, amelyekről a szövegben szó van.

Az osztrogozsszki járás 24 tipikus parasztgazdaságának szerkezetére és költségvetésére vonatkozó adatok összesítése.

Magyarázat a táblázathoz.

1) Az első 21 rovatot teljes egészében a gyűjteményből vettem át. A 22. rovat egyesíti a gyűjtemény következő rovatainak adatait: rozs, búza, zab és árpa, köles és hajdina, egyéb gabonafélék, burgonya, főzelékek és széna (8. rovat). Arra a kérdésre, hogyan számították ki a gabonából származó bevételt a pelyva és szalma kizárásával (23. rovat), a szöveg ad választ. Ezután a 24. rovat a gyűjtemény következő rovatait összesíti: lovak, szarvasmarhák, juhok, sertések, baromfi, bőrök, gyapjú, szalonna és hús, tejtermékek, olaj (9. rovat). A 25—29. rovatot teljesen a gyűjteményből vettük át. A 30—34. rovat a gyűjtemény következő kiadási rovatait egyesíti: rozs, búza, köles és hajdina, burgonya, főzelékfélék, só, olaj, szalonna és hús, hal, tejtermékek, vodka és tea (12 rovat). A 35. rovat a gyűjtemény szappanra, petróleumra, gyertyára, ruhaneműekre és edényekre (4 rovat) vonatkozó adatait összesíti. A többi rovat nem szorul magyarázatra.

2) A 8. rovat adatait (gyeszjatyinában) úgy állapítottuk meg, hogy összeadtuk a bérelt föld mennyiségét a juttatott szántóföld mennyiségével (a gyűjteményben van ilyen rovat).

3) A legalsó számok „A bevételek megoszlása" és „A kiadások megoszlása" című rovatokban *a kiadások és bevételek pénzbeni részére* vonatkoznak. A 25—28. és a 37—42. rovatokban az egész bevétel (kiadás) pénzbeni. A pénzbeni rész megállapítása (a szerző ezt nem választja külön) úgy történt, hogy az összbevételből levontuk azt, amit a gazda saját gazdaságában használt fel.

A gazdák osztályozása és száma		Mindkét nembeli családtagok száma	Férfi dolgozók száma	Béresek: Béreseket foglalkoztató gazdaságok	Béresek: Mindkét nembeli béresek száma
		1	2	3	4
6 jómódú gazda	Együtt	47	11	6	8
	Egy gazdára esik átlag	7,83	1,8	—	—
11 közepes gazda	Együtt	92	26	2	2
	Egy gazdára esik átlag	8,36	2,4	—	—
7 szegény gazda	Együtt	37	10	2	2
	Egy gazdára esik átlag	5,28	1,4	—	—
Összesen 24 gazda	Együtt	176	47	10	12
	Egy gazdára esik átlag	7,33	1,9	—	—
2 béres (a szegény gazdák csoportjához tartozó)	Együtt	9	2	—	—
	Egy gazdára esik átlag	4,5	1	—	—

A juttatott föld területe gyeszjatyinában	Bérlet		Szántóföld össsze-sen	Épületek száma	Ipari üzemek száma	Mezőgazdasági eszközök száma	Állatok (száma)	
	Gazdaságok	Gyeszjatyina					Igásállat	Szarvasmarhára átszámítva összesen
5	6	7	8	9	10	11	12	13
132,6	6	52,8	123,4	52	4	224	35	81
22,1	—	8,8	20,6	8,6	—	37,3	5,8	13,5
101,2	10	85,5	140,2	70	—	338	40	89,1
9,2	—	7,7	12,7	6,4	—	30,7	3,6	8,1
57,8	4	19,8	49,8	31	—	108	7	15,3
8,5	—	2,8	7,1	4,4	—	15,4	1	2,2
291,6	20	158,1	313,4	153	4	670	82	185,4
12,1	—	6,6	13	6,4	—	27,9	3,4	7,7
14,4	—	—	6,8	6	—	11	—	1,1
7,2	—	—	3,4	3	—	5,5	—	0,5

A gazdák osztályozása és száma		Értéke rubelban: Épületek	Egyéb ingatlan	Gazdasági felszerelés	Házi eszközök	Ruházat	Jószág és méhek	Összesen
		14	15	16	17	18	19	20
6 jómódú gazda	Együtt	2 696	2 237	670,8	453	1 294,2	3 076,5	10 427,5
	Egy gazdára esik átlag ...	449,33	372,83	111,80	75,5	215,7	512,75	1 737,91
11 közepes gazda	Együtt	2 362	318	532,9	435,9	2 094,2	2 907,7	8 650,7
	Egy gazdára esik átlag ...	214,73	28,91	48,44	39,63	190,38	264,33	786,42
7 szegény gazda	Együtt	835	90	112,3	254	647,1	605,3	2 543,7
	Egy gazdára esik átlag ...	119,28	12,85	16,04	36,29	92,45	86,47	363,38
Összesen 24 gazda	Együtt	5 893	2 645	1 316	1 142,9	4 035,5	6 589,5	21 621,9
	Egy gazdára esik átlag ...	245,55	110,21	54,83	47,62	168,14	274,56	900,91
2 béres (a szegénygazdák csoportjához tartozó)	Együtt	155	25	6,4	76,8	129,3	9,1	401,6
	Egy gazdára esik átlag ..	77,5	12,5	3,2	38,4	64,65	4,55	200,8

Esedékes tartozások rubel	A bevételek megoszlása							
	Földművelésből		Állattenyésztésből	Méhészetből és kertészetből	Mesterségekből	Kereskedésből	Különböző bevételekből	Összesen rubel
	összesen	gabonafélékből						
21	22	23	24	25	26	27	28	29
80	61,2% 3 861,7 1 774,4	2 598,2 1 774,4	15,4% 972,6 396,5	4,3% 271	6,5% 412	5 % 320	7,6% 482,2	100 % 6 319,5 3 656,1
13,3	643,6	—	162,1	45,2	68,6	53,3	80,4	1 053,2 609,3
357	60,7% 3 163,8 899,9	2 203,8 899,9	16,1% 837,5 423,2	0,7% 36,1	18,8% 979,3	—	3,7% 195,5	100% 5 212,2 2 534
32,4	287,7	—	76,1	3,2	89	—	17,8	473,8 230
233,6	48,7% 689,9 175,25	502,08 175,24	22,9% 324,2 216,6	1,9% 27	23,8% 336,8	—	2,7% 39	100% 1 416,9 794,64
33,4	98,5	—	46,3	3,9	48,1	—	5,5	202,4 113,5
670,6	59,6% 7 715,4 2 849,54	5 304,8 2 849,54	16,5% 2 134,3 1 036,3	2,6% 334,1	13,3% 1 728,1	2,5% 320	5,5% 716,7	100% 12 948,6 6 984,74
27,9	321,5	—	88,9	13,9	72	13,3	29,9	539,5 291,03
50	59,5 3	—	5,7 4,8	—	128,8	—	4	198 140,6
25	29,75	—	2,85	—	64,4	—	2	99 70,3

A gazdák osztályozása és száma		Kiadások					
		Élelmiszerek					Ruhanemű és házi szükségletek
					Ebből		
		Összesen	Növényi	Egyéb	tej, hús stb.	só, pálinka, tea	
		30	31	32	33	34	35
6 jómódú gazda	Együtt	29,2% 1 500,6 218,7	823,8	676,8	561,3 103,2	115,5	8,2% 423,8 58,6
	Egy gazdára esik átlag	250,1	—	—	—	—	70,63
11 közepes gazda	Együtt	37,6% 1 951,9 257,7	1 337,3 33,4	614,6	534,3 144	80,3	10,6% 548,1 49,5
	Egy gazdára esik átlag	177,45	—	—	—	—	49,83
7 szegény gazda	Együtt	42,1% 660,8 253,46	487,7 160,96	173,1	134,4 53,8	38,7	14,6% 229,6 26,8
	Egy gazdára esik átlag	94,4	—	—	—	—	32,8
Összesen 24 gazda	Együtt	34,6% 4 113,3 729,86	2 648,8	1 464,5	1 230	234,5	10,1% 1 201,5 134,9
	Egy gazdára esik átlag	171,39	110,37	61,02	51,25	9,77	50,06
2 béres (a szegény gazdák csoportjához tartozó)	Együtt	81,7 50,7	72,1 42,5	9,6	6,1 4,7	3,5	14,9 4,6
	Egy gazdára esik átlag	40,85	—	—	—	—	7,45

m e g o s z l á s a								
Állat-tartás	Élő és holt gazdasági felszerelés	Munkásokra és pásztorokra	Bérletre	Adókra	Papoknak	Különböző kiadások	Összesen rubel	Tiszta-jövedelem + Hiány —
36	37	38	39	40	41	42	43	44
24,9 1 276,6	9,4% 484,5	13,5% 691,7	6,5% 332	4,9% 253,5	1,1% 56	2,3% 116,5	100% 5 135,2 2 211,5	+ 1 184,3
212,76	80,75	115,29	55,33	42,25	9,33	19,42	855,86 368.6	+ 197,34
21,2% 1 098,2	5% 256	0,9% 47,6	6,8% 351,7	4,9% 254,9	1,3% 69,9	11,7% 609,4	100% 5 187,7 1 896,7	+ 24,5
99,84	23,27	4,33	31,97	23,17	6,35	55,4	471,6 172,5	+ 2,19
15,6% 243,7	7,1% 110,6	1,6% 24,3	6% 94,5	6,5% 101,8	1,8% 28	4,7% 73,2	100% 1 566,5 712,66	— 149,6
34,81	15,8	3,47	13,5	14,54	4	10,46	223,78 101,8	— 21,38
22,2% 2 618,5	7,1% 851,1	6,4% 763,6	6,5% 778,2	5,1% 610,2	1,3% 153,9	6,7% 799,1	100% 11 889,4 4 820,86	+ 1 059,2
109,1	35,46	31,82	32,43	25,43	6,41	33,29	495,39 200,87	+ 44,11
8	53,2	0,4	—	22,6	2,8	3,3	186,9 137,6	+ 11,1
4	26,6	0,2	—	11,3	1,4	1,65	93,45 68,8	+ 5,55

II. sz. melléklet

Sztruve úr teljesen jogosan teszi Nyik. —on úr fölött gyakorolt kritikájának sarokpontjává azt a tételt, hogy „Marxnak az osztályharcról és az államról szóló tanítását ez az orosz közgazdász egyáltalán nem értette meg". Nem vagyok olyan merész, mint Krivenko úr, hogy ennek az egyetlen (négyhasábos) kis cikknek az alapján ítéletet mondjak Sztruve úr nézeteinek rendszeréről (más cikkeit nem ismerem); azt is meg kell mondanom, hogy nem minden állításával értek egyet és ezért nem védhetem cikkét teljes egészében, hanem csupán cikkének bizonyos alapvető tételeit. Az említett körülmény értékelése azonban mindenesetre nagyon helyes: valóban, Nyik. —on úrnak *gyökeres hibája*, hogy nem érti a kapitalista társadalom lényegéhez tartozó osztályharcot. Ennek az egyetlen hibának a kiküszöbölése is elég lenne ahhoz, hogy még az ő elméleti tételeiből és kutatásaiból is szükségkép szociáldemokrata következtetések adódjanak. Az osztályharc szem elől tévesztése valóban a marxizmus durva megnemértésére vall, amit Nyik. —on úrnak annál is inkább fel kell róni, mert ő általában szereti úgy feltüntetni magát, mint aki Marx elveinek következetes híve. Tagadhatja-e valaki, aki Marxot csak némileg is ismeri, hogy az osztályharcról szóló tanítás Marx egész gondolatrendszerének súlypontja?

Lehetséges persze, hogy Nyik. —on úr azért fogadta el Marx elméletét e pont kivételével, mert például — tegyük fel — ez a pont nincs összhangban az orosz történelem és valóság adataival, — de hiszen akkor, először is, nem beszélhetnénk arról, hogy Marx elmélete megmagyarázza viszonyainkat, sőt nem is beszélhetnénk erről az elmélet-

ről és a kapitalizmusról, mivel akkor át kellene alakítani az elméletet és egy másfajta kapitalizmus fogalmát kellene megalkotnunk, amelynek az antagonisztikus viszonyok és az osztályharc nem lényeges sajátosságai. Mindenesetre a legpontosabban le kellett volna ezt szögezni, meg kellett volna magyarázni, hogy ha a szerző kimondotta a marxizmus *A*-ját, miért nem akarja a *B*-t is kimondani. Nyik. —on úr azonban meg sem próbált semmi ehhez hasonlót.

És Sztruve úr teljesen jogosan vonta le azt a következtetést, hogy az osztályharc megnemértése Nyik. —on urat *utópistává* teszi, mert aki nem vesz tudomást a kapitalista társadalomban folyó osztályharcról, az eo ipso* nem vesz tudomást e társadalom egész közéletének és politikai életének valóságos tartalmáról és elkerülhetetlenül arra ítéli magát, hogy óhajainak megvalósítása érdekében ártatlan ábrándozások szférájában lebegjen. Ennek megnemértése *reakcióssá* teszi őt, mert a „társadalomhoz" és az „államhoz", vagyis a burzsoázia ideológusaihoz és politikusaihoz intézett felhívások csak arra alkalmasak, hogy megtévesszék a szocialistákat és szövetségeseiknek ismerjék el a proletariátus legádázabb ellenségeit, csak arra alkalmasak, hogy hátráltassák a munkások szabadságharcát, ahelyett hogy előmozdítanák e harc fokozását, tisztázását és szélesebb körű megszervezését.

Ha már szóbahoztuk Sztruve úr cikkét, meg kell itt emlékeznünk Nyik. —on úr válaszáról is, amely a „Russzkoje Bogatsztvo" 6. számában jelent meg**.

„Kiderül — vélekedik Nyik. —on úr, amikor adatokat hoz fel arra vonatkozólag, hogy a gyáripari munkások száma lassabban növekszik, mint a lakosság száma —

---

* — ezzel egyúttal. — *Szerk.*

** Általában, Nyik. —on úr a „Russzkoje Bogatsztvo"-ban megjelent cikkeivel, úgylátszik, erőnek-erejével azt igyekszik bebizonyítani, hogy egyáltalán nem áll olyan távol a polgári radikalizmustól, mint azt sokan gondolják, s hogy a paraszti burzsoázia gyarapodásában (6. sz., 118. old. — a tökéletesebb eszközök és a szuperfoszfát elterjedése a „parasztság" körében stb.) ő maga is hajlandó annak jelét látni, hogy „maga a *parasztság*" (az, amelyet tömegesen kisajátítanak?) „megérti annak szükségességét, hogy kiszabadítsa magát jelenlegi helyzetéből".

kiderül, hogy a kapitalizmus nálunk nemcsak nem teljesíti «történelmi küldetését», hanem maga szab korlátokat saját fejlődésének. Többek között ezért van ezerszeresen igazuk azoknak, akik «hazájuk fejlődésének olyan útját keresik, amely eltér attól az úttól, melyen Nyugat-Európa járt és jár»". (És ezt olyan ember írja, aki elismeri, hogy Oroszország ugyanazon a kapitalista úton jár!) Ennek a „történelmi küldetésnek" nemteljesítését Nyik. —on úr abban látja, hogy az obscsinával szemben ellenséges „gazdasági irányzat (t. i. a kapitalizmus) lerombolja az obscsina létalapját, de nem tölti be azt az egyesítő szerepet, amely annyira jellemzi Nyugat-Európát és újabban nagyon erősen nyilvánul meg Észak-Amerikában".

Másszóval ez ugyanaz a bürokratikus érv, amelyet a jeles V. V. úr talált fel a szociáldemokraták ellen, annak a minisztériumi hivatalnoknak szemszögéből ítélve meg a kapitalizmust, aki a „kapitalizmusnak a népi életbe való bevezetése" országos jelentőségű kérdését így dönti el: ha teljesíti „küldetését" — megengedhető, ha nem teljesíti — „nem engedhető meg". Nem is szólva ennek a szellemes okoskodásnak egyéb tulajdonságairól magát a kapitalizmus „küldetését" V. V. úr lehetetlenül, felháborítóan helytelen és szűk értelemben fogta fel, és így fogja fel nyilván Nyik. —on úr is; és saját felfogásuk korlátoltságát ezek az urak természetesen minden teketória nélkül megint csak a szociáldemokraták nyakába varrják: rájuk szabad rágalmakat szórni, akár a halottakra, hiszen a legális sajtóban nem védekezhetnek!

Marx abban látta a kapitalizmus haladó, forradalmi tevékenységét, hogy amikor a kapitalizmus a munkát társadalmasítja, ugyanakkor, magának a folyamatnak mechanizmusa által „tanítja, egyesíti és szervezi a munkásosztályt", megtanítja a harcra, szervezi „felháborodását", egyesíti a munkásosztályt arra, hogy a „kisajátítókat kisajátítsa", a politikai hatalmat meghódítsa és a termelési eszközöket a „kisszámú bitorló" kezéből kiragadja azért, hogy az egész társadalom kezébe adják azokat. („Tőke", 650.)[70].

Íme — ez Marx tétele.

A „gyáripari munkások számáról" — természetesen — szó sincs, csupán a termelési eszközök koncentrációjáról

és a munka társadalmasításáról van szó. Világos, hogy ezeknek a kritériumoknak semmi közük sincs a „gyáripari munkások számához".

De a mi eredeti Marx-magyarázóink ezt úgy ferdítik el, hogy a munka társadalmasítása a kapitalizmusban annyit jelent, hogy a gyári munkások közös helyiségben dolgoznak és ezért — szerintük — a kapitalizmus haladó tevékenységének fokát . . . a gyári munkások létszámán kell lemérni!!! Ha a gyári munkások létszáma növekszik — ez azt jelenti, hogy a kapitalizmus jól végzi haladó munkáját; ha csökken — ez azt jelenti, hogy „rosszul teljesíti történelmi hivatását" (Nyik. —on cikke, 103. old.) és az „értelmiségnek" „más utakat kell keresnie hazája számára".

És lám, az oroszországi intelligencia „más utakat" kezd keresni. Már néhány évtizede keresi és meg is találja, és minden erejével bizonygatja*, hogy a kapitalizmus — „helytelen" fejlődés, mert munkanélküliségre és válságokra vezet. Nos, 1880-ban válság előtt álltunk; 1893-ban szintén: itt az ideje, hogy letérjünk az útról, hiszen nyilvánvaló, hogy bajba jutunk.

Az orosz burzsoázia pedig csak „hallgatja és tovább zabál": valóban, „bajba" jutunk, ha már nem lehet mesebeli nyereségeket bezsebelni; kórusban kontrázik a liberálisoknak meg a radikálisoknak, s a felszabaduló és olcsó tőkék felhasználásával új vasútvonalak építésére veti magát. „Baj" van, mert a régi helyeken „mi" már teljesen megkopasztottuk a népet és most át kell térnünk az ipari tőkére, amely nem ad módot olyan gyors meggazdagodásra, mint a kereskedelmi tőke: „mi" tehát elmegyünk Európai Oroszország keleti és északi vidékeire, ahol még van mód

---

* Ezek a bizonyítékok nem azért vesznek kárba, mert valótlanok, hiszen a nép pusztulása, elszegényedése és éhínsége — kétségtelen és kikerülhetetlen kísérői a kapitalizmusnak, hanem azért, mert ezeket a bizonyítékokat nem jó helyre címezik. „A társadalom" — még demokratikus leple alatt is a plutokrácia érdekeit képviseli, természetes tehát, hogy nem a plutokrácia lesz az, amely a kapitalizmus ellen síkra száll. „Ami a kormányt illeti"... — ellenfelem, N. K. Mihajlovszkij úr egyik kijelentését idézem —, bármilyen kevéssé ismerjük is kormányunk programjait — írta egyszer —, de annyira ismerjük, hogy biztosak lehetünk benne, hogy a „munka társadalmasítása" nem tartozik programjába.

a száz percentet jövedelmező „eredeti tőkefelhalmozásra“, ahol a parasztság burzsoá jellegű felbomlása még korántsem fejeződött be. Az értelmiség mindezt látja és szakadatlanul kongatja a vészharangot, hogy „mi“ újabb válság felé rohanunk. És valóban közeledik az új válság. A nagytőkések tömegével falják fel a kicsiket, a parasztok nagy tömegének talpa alól kirántják a földet, amely mind nagyobb mértékben kerül a burzsoázia kezére; mérhetetlen tengerré dagad a nyomor, nő a munkanélküliség, az éhínség — az „intelligencia“ pedig nyugodt lelkiismerettel jóslataira hivatkozik, újra a helytelen út miatt siránkozik és azt bizonygatja, hogy nálunk a külső piacok hiánya miatt a kapitalizmus nem szilárdulhat meg.

Az orosz burzsoázia pedig csak „hallgatja és tovább zabál“. Mialatt az „intelligencia“ új utakat keres, a burzsoázia hatalmas vállalkozásokba kezd, gyarmataihoz vezető vasútvonalakat épít; ott piacokat teremt magának, beviszi ezekbe a fiatal országokba a kapitalista rend gyönyörűségeit, rendkívüli gyorsasággal ott is kitermeli az ipari és a földbirtokos burzsoáziát, s a termelők tömegeit az örökké éhes munkanélküliek soraiba taszítja.

Vajjon továbbra is arra fognak szorítkozni a szocialisták, hogy a helytelenül megválasztott utak miatt siránkozzanak, s hogy a gyári munkások számának lassú növekedésével próbálják bizonyítgatni azt, hogy a kapitalizmus nem tartós!!?

Mielőtt áttérnénk erre a gyerekes gondolatra*, meg kell említenünk, hogy Nyik. —on úr nagyon pontatlanul ismerteti Sztruve úr cikkének azt a részét, amelyet bírál. A cikk szószerint a következőket mondja:

„A szerző (azaz Nyik. —on úr) rámutat ugyan az orosz és amerikai lakosság összetételében a foglalkozás

* Hogyisne neveznők ezt a gondolatot gyerekesnek, amikor a kapitalizmus haladó tevékenységének meghatározásánál nem a munka társadalmasításának fokát veszi alapul, hanem csupán a népi munka *egyik* ágazata fejlődésének oly ingadozó ismérvét! Mindenki tudja, hogy a munkások létszámának a tőkés termelési mód mellett rendkívül ingadozónak kell lennie, hogy ez a létszám olyan másodlagos tényezők tömegétől függ, mint a válságok, az ipari tartalékhadsereg nagysága, a munka kizsákmányolásának foka, a munka intenzitásának foka stb. stb.

szempontjából fennálló különbségre — Oroszország úgy szerepel, hogy ott az egész kereső foglalkozást űző (erwerbsthätigen) lakosság 80%-a mezőgazdasággal foglalkozik, az Egyesült Államokban pedig csak 44% —, de nem említi meg, hogy éppen Oroszország kapitalista fejlődése fogja ennek a 80—44 arányú különbségnek a csökkenését eredményezni: mondhatnók, ebben van történelmi küldetése."

A „küldetés" *szó* használata itt egyáltalában nem mondható szerencsésnek, de Sztruve úr elgondolása világos: Nyik. —on úr nem vette észre, hogy a kapitalista fejlődés Oroszországban (saját maga is elismeri, hogy ez a fejlődés valóban kapitalista jellegű) csökkenteni fogja a falusi lakosság számát, holott ez — a kapitalizmus általános törvénye. Következésképpen, Nyik. —on úrnak, hogy ezt az ellenvetést megdöntse, *vagy* azt kellett volna bebizonyítania 1), hogy nem tévesztette szem elől a kapitalizmusnak ezt a tendenciáját, *vagy* 2), hogy a kapitalizmusnak nincs ilyen tendenciája.

Ehelyett Nyik. —on úr a gyáripari munkásaink számára vonatkozó adatokat kezdi vizsgálni (számítása szerint ez a népesség 1%-a). De vajjon Sztruve úr az ipari munkásságról beszél? Vajjon Oroszországban a népesség 20%-a, Amerikában pedig 56%-a gyárimunkás? Vajjon ezek a fogalmak: „gyárimunkás" és „nem mezőgazdasággal foglalkozó lakosság" — azonosak? Vitatható-e, hogy Oroszországban is csökken a mezőgazdasággal foglalkozó népesség számaránya?

E helyreigazítás után, amelyet én annál is inkább szükségesnek tartok, mivel Krivenko úr ezt a részt ugyanebben a folyóiratban egyszer már elferdítette, térjünk át Nyik. —on úrnak arra az elméletére, amely szerint „a mi kapitalizmusunk rosszul teljesíti küldetését".

Először is, ostobaság a gyárimunkások számát azonosítani a tőkés üzemében foglalkoztatott munkások számával, ahogy ezt a „Vázlatok" szerzője teszi[71]. Ezzel megismétli *(sőt túlhajtja)* azt a hibát, amelyet az orosz kispolgári közgazdászok követnek el, akiknél a kapitalizmus a gyári nagyiparnál kezdődik. Vajjon az orosz kusztárok milliói, akik a szokásos munkabérért dolgozzák fel a kereskedőknek a tőlük kapott anyagot — nem a kapitalista termelésben vannak foglalkoztatva? Vajjon a béresek és napszámosok a mezőgazdaságban nem munkabért kapnak-e

gazdáiktól és nem értéktöbbletet termelnek számukra? Vajjon a munkások, akiket (a reform után nálunk gyorsan fejlődő) építőiparban foglalkoztatnak, nincsenek alávetve a kapitalista kizsákmányolásnak? stb.*

* Én itt csak Nyik. —on úrnak azt a *módszerét* bírálom, hogy ő a „kapitalizmus egyesítő szerepét“ a gyárimunkások létszáma alapján ítéli meg. A számadatok vizsgálatába nem bocsátkozhatom, mert nem állnak rendelkezésemre azok a források, amelyeket Nyik. —on úr használ. Meg kell azonban jegyeznem, hogy ezeket a forrásokat Nyik. —on úr aligha választotta meg szerencsésen. Kezdetben a „Военно-статистический сборник“ („Katonai-statisztikai gyűjtemény“. — *Ford.)* 1865. évre és az „Указатель фабрик и заводов“ („Gyárak és üzemek lajstroma“. — *Ford.)* 1894. évi évfolyamának 1890-re vonatkozó adatait használja fel. Ezek alapján 829 573 és 875 764 munkást mutat ki (a bányászokon kívül). Az 5,5%-os emelkedés sokkal kisebb, mint a népesség számának emelkedése (61 420 000-ről 91 000 000-ra, ami 48,1%-nak felel meg). A *következő oldalon* már más adatokat hoz fel az 1893. évi „Lajstrom“-ból mind 1865-re mind 1890-re vonatkozóan. Ezek szerint az adatok szerint a munkások száma 392 718-ról 716 792-re emelkedett, ami 82%-os növekedésnek felel meg. Ebben azonban nem szerepelnek az illetékköteles iparágak, amelyekben (a 104. oldalon felsorolt adatok szerint) a munkások létszáma 1865-ben 186 053, 1890-ben pedig 144 332 volt. Ha az utóbbi számokat hozzáadjuk az előzőkhöz, megkapjuk a munkások összlétszámát, mely 1865-ben 578 771, 1890-ben pedig 861 124 volt. Ez 48,7%-os emelkedés, a lakosság 48,1%-os növekedése mellett. Így tehát a szerző öt oldalon keresztül olyan adatokat hoz fel, amelyek egyrésze 5%-os, más része pedig 48%-os emelkedést mutat! És ilyen ellentmondó adatoknak az alapján mondja ki azt, hogy a mi kapitalizmusunk nem tartós!!

Továbbá, miért nem vette a szerző a munkások számára vonatkozó adatait a „Vázlatok“-ban idézett adataiból (XI. és XII. táblázat), amelyekből azt látjuk, hogy a munkások száma *3 év alatt* (1886—1889) 12—13%-kal emelkedett? Ez olyan emelkedés, amely gyorsan túlszárnyalja a lakosság növekedését. Lehet, hogy a szerző azt fogja mondani, hogy ez rendkívül rövid időköz. Igen, viszont ezek az adatok egyneműek, összehasonlíthatók és teljesen hitelesek; ez az első ellenvetésünk. Másodszor pedig, vajjon a szerző nem használta-e fel ugyanezeket az adatokat — a rövid időköz ellenére — a gyáripar növekedésének megítélésénél?

Érthető, hogy a népi munka egyetlen ágára vonatkozó adatok ingadozók, amikor ez ágazat állapotának olyan ingadozó mutatóját veszik alapul, mint a munkások száma. Gondoljuk csak meg, milyen végtelenül naiv álmodozónak kell lennie annak, aki ilyen adatok alapján abban reménykedik, hogy a mi kapitalizmusunk önmagától összeomlik, porrá lesz, szívós, kemény küzdelem nélkül! — aki szembeállítja az ilyen adatokat a kapitalizmus kétségtelen uralmával és fejlődésével a népi munka minden ágában!

Másodszor, dőreség összehasonlítani a gyárimunkások számát (1 400 000) az egész lakosság számával és ezt az arányt százalékban kifejezni. Ez éppenséggel azt jelenti, hogy egymással nem mérhető nagyságokat hasonlítunk össze: a munkaképes lakosságot összehasonlítjuk a munkaképtelennel, az anyagi javak termelésével foglalkozókat az „ideológiai hivatásúakkal" stb. Vajjon nem tart el mindegyik gyárimunkás bizonyos számú nemdolgozó családtagot? Vajjon a gyárimunkások nem tartanak-e el — gazdáikon és a kereskedők egész falkáján kívül — rengeteg katonát, hivatalnokot s hasonló urakat, akiket önök a földművelő népességhez csapnak és ezt az egész zagyvalékot szembeállítják a gyárimunkássággal? Végül, vajjon nincsenek-e Oroszországban olyan foglalkozási ágak, mint a halászat stb., amelyeket ugyancsak ostobaság a földműveléssel egy kalap alá venni és a gyáriparral szembeállítani? Ha ön képet akar kapni Oroszország népességének foglalkozás szerinti megoszlásáról, először is külön kellene választani a népességnek azt a részét, amely anyagi értékek termelésével foglalkozik (tehát le kellene számítani egyrészt a nemdolgozó lakosságot, másrészt a katonákat, tisztviselőket, papokat stb.) és másodszor, meg kellene kisérelni a népesség felosztását a népi munka különféle ágazatai szerint. Ha errevonatkozó adatok nincsenek, akkor ne is tessék vállalkozni ilyen számításokra* és ne tessék

* Nyik. —on úr megpróbált ilyen számítással előhozakodni a „Vázlatok"-ban, de sikertelenül. A 302. oldalon ezt olvassuk:

„Az utóbbi időben Európai Oroszország 50 kormányzóságában megkísérelték valamennyi szabad munkás számának megállapítását (*Sz. A. Korolenko.* Вольнонаемный труд — Szabad bérmunka — *Ford.* — Sztpétervár 1892). A mezőgazdasági főosztály kutatásai megállapították, hogy Európai Oroszország 50 kormányzóságában a munkaképes mezőgazdasági népesség teljes létszáma 35 712 000, míg a mezőgazdasági munkában, a feldolgozásban, a kitermelésben és a fuvarozásban foglalkoztatható munkások összlétszámát mindössze 30 124 000-ben állapítják meg. Ilyenformán a teljesen fölösleges munkások száma óriási, 5 588 000 fő, ami családtagokkal együtt az elfogadott norma szerint legalább 15 millió fő". (Mégegyszer olvasható a 341. oldalon.)

Ha megvizsgáljuk ezt a „kutatást", azt látjuk, hogy csak a földbirtokosok szerződéses munkaerőszükségletét „kutatták fel" és ehhez a kutatáshoz Sz. Korolenko úr csatolta Európai Oroszország „áttekin-

fecsegni olyan ostobaságokat, hogy a gyáriparban a népességnek 1%-a (??!!) van foglalkoztatva.

Harmadszor — és ez a legfőbb és legképtelenebb elferdítése annak a marxi elméletnek, hogy a kapitalizmus a haladást szolgálja és forradalmi munkát végez —, honnan vették önök, hogy a kapitalizmus „egyesítő szerepe" csupán a gyárimunkások egyesítésében fejeződik ki? Nem származnak-e az önök elképzelései a marxizmusról az „Otyecsesztvennije Zapiszki" ama cikkeiből, amelyek a munka társadalmasítására vonatkoznak? Csak nem azonosítják ezt önök is a közös helyiségben végzett munkával?

De nem. Nyik. —ont, azt hihetnők, nem volna szabad ezzel vádolni, mert ő pontosan jellemzi a munka kapitalizmus általi társadalmasítását a „Russzkoje Bogatsztvo" 6.

---

tését" „mezőgazdasági és ipari szempontból". Ebben az áttekintésben kísérletet tesz (nem valami „kutatás" alapján, hanem meglevő, régi adatok figyelembevételével) Európai Oroszország dolgozó népességének foglalkozások szerinti felosztására. Sz. A. Korolenko eredményei a következők: Európai Oroszország 50 kormányzóságában a munkások teljes létszáma 35 712 000. Ebből:

földművelésben foglalkoztatottak		27 435 400	30 124 000
különleges növények termesztésénél		1 466 400	
gyáriparban és bányászatban		1 222 700	
zsidók		1 400 400	
fakitermeléssel foglalkozók	kb.	2 000 000	
állattenyésztéssel foglalkozók	«	1 000 000	
vasutasok	«	200 000	
halászatnál foglalkoztatottak	«	200 000	
helyi vándoriparágak, vadászat, vadfogás és egyéb	«	787 200	
Összesen		35 712 100	

Ilyenformán Korolenko úr — jól-e vagy rosszul — de *valamennyi* munkást osztályozta foglalkozás szerint, Nyik. —on úr viszont önkényesen a három első rovat adatait használja fel és 5 588 000 „teljesen fölösleges" (??) munkásról beszél!

Nyik. —on úr e balsikerével kapcsolatban még arra is rá kell mutatnunk, hogy Korolenko úr számítása szerfölött durva és pontatlan: a földműveléssel foglalkozó munkások számát egész Oroszországra vonatkozóan egy általános norma szerint állapította meg, nem tüntette fel külön a nem termelő lakosságot (Korolenko úr főnökei zsidógyűlölő magatartásának hatása alatt... a *zsidókat* sorolta oda! Több nem termelő munkásnak kell lenni mint 1,4 millió: kereskedők, koldusok, csavargók, bűnözők stb.), képtelenül kevés a kusztárok száma (az utolsó rovat — vándor- és helyi iparágak) stb. Ilyen számításokat jobb nem is közölni.

számában megjelent cikkének második oldalán; itt helyesen állapítja meg ennek a társadalmasításnak mindkét ismertetőjelét: 1) az egész társadalom számára végzett munka, és 2) a különálló dolgozók egyesítése, hogy a termékeket közös munkával állítsák elő. De ha ez így van, akkor mire való volt a kapitalizmus „küldetését“ a gyárimunkások száma alapján megítélni, amikor ezt a „küldetést“ betölti általában a kapitalizmusnak és a munka társadalmasításának fejlődése, általában a proletariátus megteremtése — márpedig a proletariátus soraiban a gyáripari munkások csupán az előörs, az előhad szerepét játszák. Természetesen nem fér hozzá kétség, hogy a proletariátus forradalmi mozgalma e munkások számától is függ, függ attól is, hogy a munkások mennyire vannak koncentrálva, milyen fejlettségi fokon állnak stb., mindez azonban a legkevésbbé sem jogosít arra, hogy a *kapitalizmus „egyesítő szerepét“ kizárólag a gyáripari munkások l é t s z á m á r a vonatkoztassák.* Ez Marx gondolatának képtelen összeszűkítését jelentené.

Felhozok egy példát. Engels Frigyes „Zur Wohnungsfrage“* című brosúrájában a német iparról beszél és rámutat arra, hogy egyetlen más országban sincs — csupán Nyugat-Európáról beszél — annyi, kerttel vagy kisebb szántófölddel rendelkező bérmunkás, mint Németországban. „A falusi háziipar, amelyet kertészkedéssel vagy kis szántógazdasággal egybekötve folytatnak — mondja —, széles alapjául szolgál Németország fiatal nagyiparának.“ Ez a háziipar a német kisparasztság szükségleteinek növekedése arányában mind jobban és jobban kifejlődik (akárcsak Oroszországban — tesszük hozzá mi), de azért az ipar és a mezőgazdaság **EGYESÍTÉSE** nem a háziiparűzők **JÓLÉTÉNEK,** hanem ellenkezőleg még nagyobb **ELNYOMÁSUKNAK** feltétele. A falusi háziiparos, helyhezkötöttsége folytán, kénytelen alacsony árakkal beérni, és ezért nemcsak az értéktöbbletet, hanem munkabére nagy részét is kénytelen a kapitalistának átengedni (akárcsak Oroszországban, ahol rendkívül elterjedt a háziipari alapon szervezett nagyipar). „*Ez a kérdés egyik oldala* — folytatja Engels —

* — „A lakáskérdéshez.” — *Szerk.*

de van ennek visszája is. A háziipar széles alapja lett a német kivitelnek és ezzel az egész nagyiparnak. Ilymódon Németország nagy területein terjedt el és napról-napra egyre jobban terjeszkedik. A háziipar kiterjedése azonban egyik parasztvidéket a másik után belerántja a jelenkor ipari fejlődésébe. A falusi kerületeknek ez a háziipar által való forradalmasítása Németország sokkal nagyobb területén terjeszti el az ipari forradalmat, mint az Angliában és Franciaországban történik; éppen iparunk viszonylag alacsony fejlődési foka teszi annál szükségesebbé szélességben való terjeszkedését. Ez magyarázza meg, hogy Németországban, Angliával és Franciaországgal ellentétben, miért ért el a forradalmi munkásmozgalom olyan hatalmas elterjedést az ország legnagyobb részén, ahelyett, hogy kizárólag a városi központokra szorítkoznék. Másfelől meg ez magyarázza a mozgalom nyugodt, biztos, feltartóztathatatlan haladását. Németországban magától értetődik, hogy győztes felkelés a fővárosban és a többi nagyvárosokban csak akkor lesz lehetséges, ha a kisvárosok többsége és a falusi kerületek nagyrésze is megérett már a forradalomra"[72].

Nos, kiderül, hogy nemcsak a „kapitalizmus egyesítő szerepe", hanem a munkásmozgalom sikere is, a gyárimunkások számán kívül ... a *kusztárok* számától is függ! Azok azonban, akik fejlődésünk különlegességét hirdetik, és nem veszik tekintetbe, hogy az orosz kusztár-iparágak óriási többségének szervezete teljesen kapitalista jellegű, a kusztáripart mint valami „népi" ipart szembeállítják a kapitalizmussal és a gyárimunkások száma alapján ítélik meg, hogy „a kapitalizmus a népesség hány százalékával rendelkezik közvetlenül!" Ez már Krivenko úrnak arra az okoskodására emlékeztet, hogy a marxisták a gyárimunkásokra akarják fordítani minden figyelmüket, de mivel a 100 millió lakosból csupán egymillió a gyárimunkás, ez tehát az életnek csak egy kicsinyke szeglete s ha valaki csak ennek szenteli magát — ez annyi, mintha munkásságát valamilyen rendi vagy jótékonysági intézmény kereteire korlátozná („Russzkoje Bogatsztvo" 12. sz.). A gyárak és üzemek — olyan kis szegletei az életnek, mint a rendi és jótékonysági intézmények!! Ó, lángeszű Krivenko úr! Talán a rendi intézmények állítják elő az iparcikkeket az egész társadalom számára? Talán éppen a rendi intézmé-

nyekben kell keresnünk a dolgozók kizsákmányolásának és kisajátításának a magyarázatát? Talán éppen a rendi intézményekben leljük meg a proletariátus élenjáró képviselőit, akik képesek arra, hogy a munkásság felszabadításának zászlaját kibontsák?

Nem csodálkozunk, ha a kis burzsoá filozófusok ajkáról hallunk efféléket, de ha Nyik. —on úrnál akadunk ilyesmire, az valahogy bántó.

A „Tőke" 393. oldalán[73] Marx adatokat közöl Anglia lakosságának összetételéről. 1861-ben Angliában és Walesben összesen 20 millió ember lakott. A gyáripar főbb ágaiban foglalkoztatott munkások száma 1 605 440 volt*. Emellett a „szolgáló osztály" létszáma 1 208 648, s Marx a második kiadáshoz írt jegyzetében rámutat ez utóbbi osztály rendkívül gyors növekedésére. Mármost képzeljék el, mi volna, ha Angliában is akadnának ilyen „marxisták", akik azért, hogy ítéletet mondjanak a „kapitalizmus egyesítő szerepéről", elosztanák az 1,6 milliót 20-szal!! Az eredmény 8%, azaz *kevesebb az egytizenkettedrésznél!!!* Hogyan lehet beszélni a kapitalizmus „küldetéséről", amikor az még a lakosság egytizenkettedrészét sem egyesítette! Emellett gyorsabban növekszik a „házi rabszolgák" osztálya, a holt, az elveszett „népi munka", ami arról tanúskodik, hogy „mi", angolok, „helytelen úton" járunk! Nem világos-e, hogy „nekünk" „hazánk számára más", nem kapitalista „fejlődési utakat" kell „keresnünk"?!

Végül, Nyik. —on úr érvelésében van még egy pont: amikor ugyanis arról beszél, hogy a mi kapitalizmusunk nem tölti be azt az egyesítő szerepet, amely „annyira jellemzi Nyugat-Európát és *újabban nagyon erősen nyilvánul meg Észak-Amerikában*", nyilvánvalóan a munkásmozgalomra gondol. Így tehát más utat kell keresnünk, mert a mi kapita-

* 642 607 ember dolgozik a textiliparban — a harisnyakötődékben és a csipkegyárakban (nálunk a nők tízezrei dolgoznak a harisnyakötő- és csipkeverő-iparban, és a „kereskedőnők", akiknek dolgoznak, hallatlanul kizsákmányolják őket. Munkabérük néha csak napi 3 (sic!) kopek! Ezek talán, Nyik. —on úr, nem „állanak közvetlenül a kapitalizmus rendelkezésére"?), azután 565 835 ember dolgozik a szén- és ércbányászatban és 396 998 — a vas- és fémipari üzemekben és mindenfajta manufaktúrákban.

lizmusunk nem hoz létre munkásmozgalmat. Ezzel az érvvel, ha nem tévedek, Nyik. —on urat Mihajlovszkij úr már megelőzte. Marx kész proletárokkal operált — oktatta ki Mihajlovszkij úr a marxistákat. És az egyik marxista megjegyzésére, hogy ő a nyomorban csak a nyomort látja, ilyenformán válaszolt: ezt a megjegyzést, mint már megszoktuk, szószerint Marxból írták ki; de ha megnézzük „A filozófia nyomorá"-nak ezt a passzusát, azt látjuk, hogy a mi esetünkre nem alkalmazható, mert a mi nyomorunk — csak nyomor. — A valóságban azonban a „Filozófia nyomorából" még semmit sem látunk. Marx ott a régi iskolához tartozó kommunistákról azt mondja, hogy azok a nyomorban csupán a nyomort látják és nem veszik észre annak forradalmi, romboló oldalát, amely meg fogja dönteni a régi társadalmat[74]. Azt, hogy ez a mi viszonyainkra nem alkalmazható, Mihajlovszkij úr kétségtelenül azon az alapon állítja, hogy nálunk hiányzik a munkásmozgalom „megnyilvánulása". Erre az érvre az a megjegyzésünk, hogy először is, csak a tények nagyon felületes ismeretéből eredhet az az elgondolás, hogy Marx kész proletariátussal operált. Marx kommunista programját még 1848 előtt dolgozta ki. Milyen volt akkor a munkásmozgalom* Németországban? Akkoriban politikai szabadságról még szó sem volt és a kommunisták tevékenysége titkos körökre korlátozódott (mint nálunk is jelenleg). A szociáldemokrata munkásmozgalom, amely mindenki számára nyilvánvalóvá tette a kapitalizmus forradalmasító és egyesítő szerepét, két évtizeddel később kezdődött, amikor a tudományos szocializmus tanítása már végérvényesen kialakult, amikor a nagyipar terjeszkedése már nagyobb arányokat öltött és a munkásság soraiban nagy számban jelentek meg e tan tehetséges és erélyes terjesztői. Filozófusaink helytelenül világítják meg a történelmi tényeket, megfeledkeznek arról a rengeteg munkáról, amelyet a szocialistáknak ki kellett fejteniök, hogy a mun-

---

* Hogy abban az időben a munkásosztály száma milyen alacsony volt, meg lehet ítélni abból, hogy *27 évvel később*, 1875-ben Marx ezt írta: „Németországban a dolgozó nép többsége parasztokból, nem pedig proletárokból áll".[75] Íme, mit jelent — „a kész proletariátussal operálni" (??)!

kásmozgalmat tudatossá és szervezetté tegyék, és ráadásul filozófusaink Marx tanításába teljesen értelmetlen fatalista nézeteket csempésznek be. Azt állítják, hogy Marx szerint a munkások szervezkedése és tudatosodása önmagától megy végbe, következésképpen, ha mi látjuk a kapitalizmust, de nem látjuk a munkásmozgalmat, ennek az az oka, hogy a kapitalizmus nem teljesíti küldetését, nem pedig az, hogy még gyengén dolgozunk a munkások körében a szervezés és propaganda terén. Eredetieskedő filozófusainknak ezt a kispolgárian gyáva kibúvóját megcáfolni sem érdemes — megcáfolja azt minden ország szociáldemokratáinak tevékenysége, megcáfolja azt bármelyik marxistának bármelyik nyilvánosság előtt elmondott beszéde. A szociáldemokrácia — mondja teljesen jogosan Kautsky — a munkásmozgalom egyesítése a szocializmussal. És hogy a kapitalizmus haladást szolgáló munkája nálunk is „megnyilvánuljon", a mi szocialistáinknak is teljes erővel hozzá kell fogniok a munkához; ki kell dolgozniok az orosz történelem és valóság részletes marxista értelmezését, konkrétabban kell feltárniok az osztályharc és a kizsákmányolás minden formáját, amelyek Oroszországban különösen kuszáltak és burkoltak. Továbbá, népszerűsíteniök kell ezt az elméletet, át kell adniok a munkásoknak, segíteniök kell a munkásokat abban, hogy elsajátíthassák, és ki kell dolgozniok *a szociáldemokrata eszmék terjesztésének és a munkások politikai erővé való egyesítésének azt a szervezeti formáját, amely a mi viszonyainknak a legjobban* **MEGFELEL.** És az orosz szociáldemokraták nemcsak soha nem mondták, hogy már befejezték, már elvégezték a munkásosztály ideológusainak ezt a munkáját (ennek a munkának még nem is látható a vége), hanem ellenkezőleg, mindig hangsúlyozták, hogy csak most fogtak a munkához és még sok-sok embernek, méghozzá sokat és erősen kell dolgoznia ahhoz, hogy legalább némileg tartós eredmény jöjjön létre.

Ez a közkeletű ellenvetés, amely szerint a mi kapitalizmusunk nem végez progresszív munkát, nemcsak Marx elméletének helytelen és hallatlanul korlátolt értelmezésén alapszik, hanem, úgylátszik, a „népi rend" értelmetlen eszméjén is.

Amikor a „parasztság“ a híres „obscsinában“ nincstelenekre és gazdagokra, a proletariátus és a tőke (különösen a kereskedelmi jellegű tőke) képviselőire szakad, akkor ebben nem hajlandók meglátni a kezdetleges, középkorias kapitalizmust, hanem mellőzik a falu politikai és gazdasági szerkezetét és, a „haza számára“ más utakat keresve, azt szavalják, hogy megváltozott a paraszti föld*birtoklás* formája, amellyel megbocsáthatatlanul összetévesztik a gazdasági szervezet formáját, mintha bizony nálunk magában az „egyenlősítő obscsinában“ nem virulna a parasztság teljesen burzsoá felbomlása. Amikor pedig ez a kapitalizmus fejlődése közben túlnő a középkorias, falusi kapitalizmus szűk keretein, összetöri a föld feudális jellegű hatalmát és arra kényszeríti a már régen teljesen kifosztott és éhes parasztot, hogy odadobva az obscsinának a földet a diadalmaskodó kulákok közötti egyenlősítő felosztásra, félreálljon, végigkóborolja egész Oroszországot, rengeteg időt töltsön el munka nélkül, ma a földbirtokoshoz szegődjék el — holnap az alvállalkozóhoz álljon be vasútépítésre, azután napszámosként tengődjön a városban, vagy béresként a kuláknál stb.; amikor ez a „paraszt“ egész Oroszországban cserélgette gazdáit és azt látja, hogy bárhova is érkezik, mindenütt a legszemérmetlenebbül kifosztják, látja, hogy vele együtt fosztják ki a hozzá hasonló mezítlábasokat, látja, hogy nemcsak az „uraság“ rabol, hanem „saját paraszt testvére“ is, mihelyt van rá pénze, hogy megvegye más munkaerejét, látja, hogy a kormány minden téren a gazdáit támogatja, megszorítja a munkás jogait és lázadás ürügyén elnyomja a legelemibb jogok megvédésére irányuló kísérleteit, látja, hogy az orosz munkásnak mind jobban és még jobban meg kell feszítenie erejét, a gazdagság és a fényűzés ellenben egyre gyorsabb ütemben növekszik, míg a munkás helyzete egyre romlik, kizsákmányolása fokozódik és a munkanélküliség állandósul — ugyanekkor a mi Marx-kritikusaink más utakat keresnek a haza számára és azon a mélyértelmű kérdésen törik a fejüket: elismerhető-e itt a kapitalizmus haladást szolgáló tevékenysége, holott azt látjuk, hogy a gyárimunkások száma lassú ütemben növekszik, nem kell-e elvetni és helytelen útnak nyilvánítani a mi kapitalizmu-

sunkat azért, mert olyan „rosszul, nagyon-nagyon rosszul teljesíti történelmi küldetését".

Milyen magasztos, nagyvonalú, humánus tevékenység ez, nemde?

És milyen korlátolt doktrinérek ezek a gonosz marxisták, akik azt mondják, hogy amikor a dolgozók Oroszországban mindenütt kapitalista kizsákmányolásnak vannak kitéve, akkor más utakat keresni a haza számára annyi, mint a valóság elől az utópiák világába menekülni, — milyen korlátolt doktrinérek azok, akik úgy vélik, hogy nem a mi kapitalizmusunk teljesíti rosszul küldetését, hanem az orosz szocialisták, akik nem akarják megérteni, hogy az orosz társadalom antagonisztikus osztályai közötti évszázados gazdasági harc békés elintézéséről ábrándozni annyi, mint a manyilovizmus hibájába esni, nem akarják megérteni, hogy arra kell törekedni, hogy e harcot szervezettebbé és tudatosabbá tegyük és ezért hozzá kell látni a szociáldemokrata munkához.

Befejezésül meg kell említenünk Nyik. —on úr még egy kirohanását Sztruve úr ellen, ugyancsak a „Russzkoje Bogatsztvo" 6. számában.

„Rá kell mutatnunk — mondja Nyik. —on úr — Sztruve úr vitatkozó módszerének némely sajátosságára. Ő a német közönség számára írt, komoly német folyóiratba, de az a módszer, amelyet alkalmazott, szerintünk semmikép sem tekinthető helyénvalónak. Fel kell tételeznünk, hogy nemcsak a német, hanem az orosz közönség is elég érett, hogy úgy mondjuk, eléggé «felnőtt», semhogy komolyan venné azokat a befeketítő kifejezéseket, amelyekkel cikkét teletűzdelte. «Utópia», «reakciós program» és ehhez hasonló kifejezések ötlenek szemünkbe minden hasábon. De jaj, ezek a «riasztó» szavak egyáltalán nem keltenek már olyan hatást, amilyenre Sztruve úr nyilván számít". (128. old.)

Próbáljuk tisztázni, hogy Nyik. —on úr és Sztruve úr vitájában vannak-e ilyen „nem helyénvaló módszerek", és ha igen — ki alkalmazza azokat.

Sztruve urat azon az alapon vádolják a „nem helyén-

való módszerek" alkalmazásával, hogy egy komoly cikkben „ijesztgetésekkel" és „riasztó szavakkal" akar az olvasókra hatni.

Ha „befeketítünk" és „riasztó" szavakat használunk, ez azt jelenti, hogy az ellenfélről olyan, súlyosan rosszaló jellemzést adunk, amelyet nem indokolunk meg világosan és határozottan, s amely nem következik szükségszerűen az író felfogásából (mégpedig félreérthetetlenül kifejtett felfogásából), hanem egyszerűen azt a kívánságot fejezi ki, hogy az ellenfelet leszidja, becsmérelje.

Világos, hogy csak ez utóbbi vonás változtatja az élesen rosszaló jelzőket „befeketítésekké". Hiszen Szlonyimszkij úr élesen nyilatkozott Nyik. —on úrról, minthogy azonban világosan és pontosan kifejtette álláspontját, mint olyan közönséges liberális, aki teljesen képtelen megérteni a mai rendszer burzsoá jellegét s mivel tüneményes érveit a legszabatosabban fogalmazta meg — bármivel vádolhatjuk, de azzal nem, hogy „módszerei nem helyénvalók". Nyik. —on úr szintén élesen nyilatkozott Szlonyimszkij úrról, akinek épülésül és tanulságul többek között idézi Marxnak azokat a (Nyik. —on úr bevallása szerint) „nálunk is beigazolódott" szavait, hogy menynyire *reakciós* és *utópisztikus* a kis kusztáriparnak és a kisparaszti földbirtoklásnak az a védelme, amelyért Szlonyimszkij úr síkraszáll s egyben „szűk látókörrel" és „*naivitással*" stb. vádolja Szlonyimszkij urat. Lám! Nyik. —on úr cikke, ugyanúgy tele van „tűzdelve" hasonló (aláhúzott) jelzőkkel, akárcsak Sztruve úr cikke, azért mégsem beszélhetünk „nem helyénvaló módszerekről", mert mindezt megindokolja, mindez a szerző meghatározott álláspontjából és nézeteinek rendszeréből következik, amely nézetek lehetnek helytelenek, de ha azokat elfogadjuk, az ellenfelet okvetlenül naiv, szűklátókörű, reakciós utópistának kell minősítenünk.

Lássuk, hogy áll a dolog Sztruve úr cikkével. Sztruve úr Nyik. —on urat megvádolja utópizmussal, amelynek reakciós programra kell vezetnie, megvádolja naivitással és teljesen világosan rámutat arra, hogy mire alapítja véleményét. Először: Nyik. —on úr a „termelés társadalmasítását kívánva", a „társadalomhoz (sic!) és az államhoz

apellál". Ez „bizonyítja, hogy az orosz közgazdász egyáltalán nem érti Marxnak az osztályharcról és az államról szóló tanítását". Államunk — „az uralkodó osztályok képviselője". — Másodszor: „Ha a *valóságos* kapitalizmussal egy olyan *elképzelt* gazdasági rendszert állítunk szembe, amelynek pusztán azért *kell* kialakulnia, mert *akarjuk*, másszóval, ha a termelés társadalmasítását kapitalizmus nélkül akarjuk megvalósítani, akkor ez csak naiv felfogásról tanúskodik, amely ellentmond a történelemnek". A kapitalizmus fejlődésével, a naturális gazdálkodás kiszorításával, a falusi lakosság csökkenésével „a modern állam ki fog lépni abból a szürkületből, amely a mi patriarchális időnkben (Oroszországról beszélünk) még borítja, ki fog lépni a nyilt osztályharc ragyogó fényébe és a termelés társadalmasítására más erőket és tényezőket kell majd keresni."

Hát ez talán nem elég világos és érthető indokolás? Vitatható-e, hogy Sztruve úrnak a szerző gondolataira utaló állításai nem felelnek meg a tényeknek és helytelenek? Nyik. —on úr talán valóban figyelembe vette a kapitalista társadalom lényegéhez tartozó osztályharcot? Nem. Beszél társadalomról és államról, erről a harcról azonban megfeledkezik és kizárja azt. Azt mondja például, hogy az állam támogatta a kapitalizmust, ahelyett, hogy az obscsina révén társadalmasította volna a munkát stb. Nyilvánvalóan azt tartja, hogy az állam így is meg úgy is cselekedhetett volna, következésképpen azt tartja, hogy az állam az *osztályok fölött* áll. Nem világos-e, hogy Sztruve úr megvádolása azzal, hogy „befeketít" — *kiáltó* igazságtalanság? Nem világos-e, hogy az, aki szerint a mi államunk — osztályállam, csakis naiv és reakciós utópistának tekinthet mindenkit, aki ehhez az államhoz folyamodik a munka társadalmasítása, azaz az uralkodó osztályok megszüntetése végett? Ez még semmi. Amikor az ellenfelet „befeketítéssel" vádolják, *elhallgatják* azt a felfogását, amelyből véleménye következik, noha felfogását világosan fogalmazta meg, s amikor ráadásul a cenzúrázott sajtóban vádolják, ahova ez a felfogása nem hatolhat be — nem kell-e azt hinnünk, hogy ez — „semmikép sem helyénvaló módszer"?

Menjünk tovább. Sztruve úr második érvét is éppoly világosan fejtette ki. Hogy a munka társadalmasítása a kapitalizmus megkerülésével, az obscsina révén — képzeletbeli rendszer, ez kétségtelen, mert ilyen a valóságban nincs. Ezt a valóságot maga Nyik. —on úr így rajzolja meg: 1861-ig a „család" és az „obscsina" voltak a termelési egységek („Vázlatok", 106—107. old.). Ez a „kis, elaprózott, önellátó termelés képtelen volt jelentősen kifejlődni, ennélfogva éppen az a jellegzetessége, hogy teljesen maradi és kevéssé termelékeny". A további változás abban állott, hogy „a társadalmi munkamegosztás mind mélyebbre és mélyebbre hatolt." A kapitalizmus tehát ledöntötte a korábbi termelési egységek szűk korlátait és társadalmasította a munkát az egész társadalomban. *Azt, hogy kapitalizmusunk a munkát társadalmasította, Nyik. —on úr is elismeri.* Nyik. —on úr azért reakciós utópista, mert a munka társadalmasítása érdekében nem óhajt a kapitalizmusra támaszkodni, *amely már társadalmasította a munkát*, hanem az obscsinára, *amelynek szétrombolása e l s ő í z b e n hozta meg a munka társadalmasítását az e g é s z t á r s a d a l o m b a n.* Ez Sztruve úr gondolata. Minősíthetjük helyesnek vagy helytelennek, de nem tagadhatjuk, hogy ebből a véleményből kikerülhetetlen logikával következett a Nyik. —on úrral kapcsolatos éles véleménynyilvánítás s hogy ennélfogva nincs miért „befeketítésről" beszélni.

Sőt, mi több. Amikor Nyik.—on úr azzal fejezi be Sztruve úrral folytatott vitáját, hogy ellenfelére ráfogja, hogy az a parasztságot földnélkülivé akarja tenni („ha progresszív programon a parasztság földnélkülivé tétele értendő... akkor a «Vázlatok» szerzője konzervatív") —, Sztruve úr nyilt kijelentése ellenére, hogy ő a munka társadalmasítása mellett van, azt a kapitalizmus segítségével kívánja véghezvinni s ebből a célból azokra az erőkre kíván támaszkodni, amelyek a „nyilt osztályharc tiszta fényénél" láthatókká fognak válni — akkor Nyik. —on úrnak ezt az állítását az igazsággal homlokegyenest ellenkező tolmácsolásnak kell neveznünk. De ha figyelembevesszük azt, hogy a cenzúraköteles sajtóban Sztruve úr nem nyilatkozhatott volna

az osztályharc ragyogó fényénél fellépő erőkről, hogy tehát Nyik. —on úr ellenfelének befogták a száját — akkor aligha vitás, hogy Nyik. —on úr módszere teljesen — „nem helyénvaló módszer“.

III. sz. melléklet

Amikor a marxizmus szűkkörű értelmezéséről beszélek, magukra a marxistákra gondolok. Ezzel kapcsolatban meg kell mondanom, hogy liberálisaink és radikálisaink, amikor a legális sajtó hasábjain ismertetik a marxizmust, azt a legszemérmetlenebbül összeszűkítik és eltorzítják. Micsoda ismertetés ez! Képzeljük csak el, mennyire el kell torzítani ezt a forradalmi tanítást ahhoz, hogy az orosz cenzúra Prokrusztesz-ágyába lehessen beleszorítani! És publicistáink könnyű szívvel végzik az effajta műtétet: fejtegetéseikben a marxizmus alig-alig több, mint az a tanítás, hogy a kapitalista rendben a tulajdonos munkáján alapuló egyéni tulajdon hogyan teszi meg dialektikus fejlődését, hogyan válik saját tagadásává, majd pedig hogyan társadalmasodik. És komolyan azt hiszik, hogy ebben a „sémában“ kimerül a marxizmus egész tartalma, mellőzik a marxizmus szociológiai módszerének sajátosságait, mellőzik az osztályharcról szóló tanítást, mellőzik a kutatás tulajdonképpeni célját — feltárni az ellentétek és a kizsákmányolás valamennyi formáját, hogy a proletariátus könnyebben rázhassa le azokat. Nem csoda, hogy ennek eredményeképpen olyan színtelen és korlátolt valami jön létre, hogy radikálisaink már-már sajnálni kezdik a szegény orosz marxistákat. Hogyisne! Az orosz abszolutizmus és az orosz reakció nem lenne abszolutizmus és reakció, ha amíg él, teljes egészében, pontosan és hiánytalanul kifejthetnénk a marxizmust, ha maradék nélkül feltárhatnók következtetéseit! És ha liberálisaink és radikálisaink annak rendje és módja szerint (legalább a német irodalom alapján) ismernék a marxizmust, restelnék

ezt a cenzúrának alávetett sajtóban úgy eltorzítani. Ha az elméletet nem lehet ismertetni — hallgassatok, vagy jegyezzétek meg, hogy amit mondtok, az korántsem minden, hogy a leglényegesebbet elhagyjátok; de mire-való azt kiabálni, hogy a marxizmus korlátolt, amikor töredékeket mutattok be?

Mert csak így eshetik meg az a csak Oroszországban lehetséges furcsaság, hogy marxista számba mennek olyan emberek, akiknek fogalmuk sincsen az osztályharcról, a kapitalista társadalom lényegéhez tartozó szükségszerű antagonizmusról és ennek az antagonizmusnak fejlődéséről, — olyan emberek, akiknek fogalmuk sincs a proletariátus forradalmi szerepéről; sőt olyan emberek is, akik határozottan burzsoá tervekkel állnak elő — mihelyt előfordulnak náluk olyan szavak, mint „pénzgazdaság", annak „szükségessége" és ehhez hasonló kifejezések, amelyeket speciális marxista kifejezéseknek csak az minősíthet, akinek szellemessége oly mély, mint Mihajlovszkij úré.

Marx viszont elméletének egész értékét abban látta, hogy az „lényegében kritikai* és forradalmi elmélet"[76]. És ez utóbbi tulajdonság valóban egészen és feltétlenül sajátja a *marxizmusnak*, mert ez az elmélet közvetlen feladatának tekinti, hogy *feltárja* az antagonizmus és a kizsákmányolás valamennyi formáját a mai társadalomban, figyelemmel kísérje fejlődésüket, bebizonyítsa átmeneti jellegüket, bebizonyítsa annak elkerülhetetlenségét, hogy más formává alakuljanak át, *és ilymódon segítségére legyen a proletariátusnak abban, hogy az minél gyorsabban és minél könnyebben végezzen mindenféle kizsákmányolással.* Annak az ellenállhatatlan erőnek,

* Jegyezzük meg, hogy Marx itt a materialista kritikáról beszél és csak azt tartja tudományosnak, vagyis arról a kritikáról beszél, amely a politikai, a jogi, a társadalmi, az életmód körébe vágó és egyéb tényeket a gazdasági renddel, a termelési viszonyok rendszerével, azoknak az osztályoknak érdekeivel veti egybe, amelyek az antagonisztikus társadalmi viszonyok alapján elkerülhetetlenül kialakulnak. Hogy az orosz társadalmi viszonyok antagonisztikusak, abban aligha kételkedhetett bárki. De azért senki sem kísérelte még meg, hogy egy *ilyen* kritika számára alapul vegye azokat.

amely az egész világ szocialistáit ehhez az elmélethez vonzza, éppen az a titka, hogy a marxizmus a szigorú és legmagasabbrendű tudományosságot (mint a társadalomtudomány legfelsőbb foka) egyesíti a forradalmisággal, éspedig nem véletlenül egyesíti, nemcsak azért, mert e tanítás alapítója egyesítette magában a tudós és a forradalmár tulajdonságait, hanem mert magában az elméletben egyesíti, bensőleg és elválaszthatatlanul. Mert itt az elmélet egyenesen feladatául, a tudomány egyenesen céljául tűzi ki azt, hogy segítsen az elnyomottak osztályának valóságosan lejátszódó gazdasági harcában.

„Mi nem mondjuk a világnak: hagyj fel a harccal, egész harcod — semmiség; mi adjuk majd neked az igazi harci jelszót“[77].

A tudomány közvetlen feladata tehát Marx szerint az, hogy helyes harci jelszót adjon, vagyis ezt a harcot objektíván mint a termelési viszonyok meghatározott rendszerének termékét mutassa be, *megértse*, hogy a harc miért szükséges, mi a tartalma, milyen a menete, melyek fejlődésének feltételei. Nem adhatunk „harci jelszót“, ha nem tanulmányozzuk minden részletében e harc minden egyes formáját, ha nem kísérjük figyelemmel minden lépését, amikor egyik formából a másikba megy át, hogy minden adott pillanatban meghatározhassuk a helyzetet, miközben nem tévesztjük szem elől, hogy a harc általános jellege, általános célja: minden kizsákmányolás és minden elnyomás teljes és végleges megszüntetése.

Próbáljuk csak összehasonlítani Marx „kritikai és forradalmi“ elméletével azt a színtelen hangzavart, amelyet a „mi ismert“ N. K. Mihajlovszkijunk „kritikájában“ ismertetett és amely ellen hadakozott — és megdöbbenünk, hogy tényleg lehetnek emberek, akik magukat „a dolgozó osztály ideológusainak“ tartják és . . . arra a „laposságra“ szorítkoznak, amellyé publicistáink Marx elméletét nyomorítják, amikor kitörölnek belőle mindent, ami benne eleven.

Próbáljuk csak ennek az elméletnek követelményeit a mi narodnyik irodalmunkkal összehasonlítani — hiszen ezt szintén olyanok írják, akik a dolgozók ideológusai

kívánnak lenni — azzal az irodalommal, amely általában gazdasági rendünk, különösen pedig a parasztság történetével és mai helyzetével foglalkozik és elbámulunk, hogy miképpen érhették be szocialisták olyan elmélettel, amely arra szorítkozik, hogy a bajokat tanulmányozza, ábrázolja és levonja ezekkel kapcsolatban az erkölcsi tanulságokat. Ez az elmélet a hűbériséget nem mint a gazdasági szervezet meghatározott formáját ábrázolja, amely ilyen meg ilyen kizsákmányolást, ilyen meg ilyen antagonisztikus osztályokat, ilyen meg ilyen politikai, jogi stb. rendszert szül, hanem egyszerűen mint a földesurak visszaélését és mint igazságtalanságot a parasztokkal szemben. A parasztreformot nem mint meghatározott gazdasági formák és meghatározott gazdasági osztályok összeütközését ábrázolja, hanem mint a hatóság intézkedését, amely tévedésből, minden jószándék ellenére, „helytelen utat" „választott". A reformutáni Oroszországot úgy ábrázolja, mint a helyes útról való letérést, amiből a dolgozóra bajok származnak, nem pedig mint antagonisztikus termelési viszonyoknak bizonyos rendszerét, amely a fejlődésnek ilyen meg ilyen fokán áll.

Most különben kétségtelen, hogy ez az elmélet hitelét vesztette, és minél hamarább értik meg az orosz szocialisták, hogy a tudomány mai színvonalán a marxizmuson kívül nem lehetséges forradalmi elmélet, minél hamarabb fogják minden erejüket arra fordítani, hogy ezt az elméletet elméleti és gyakorlati tekintetben Oroszországra alkalmazzák — annál biztosabban és gyorsabban lesz a forradalmi munkának sikere.

Annak világos szemléltetésére, hogy a „népbarát" urak milyen rombolóan hatnak a mai „szegény orosz gondolkodásra" azzal, hogy az értelmiséget felszólítják, gyakoroljon a „népre" kulturális befolyást a helyes és igazi ipar „megteremtése" érdekében stb. — idézzük a mi gondolkodásmódunktól merőben eltérő felfogású emberek-nek, a narodovolecok egyenes és közvetlen utódainak — „a népjog híveinek" — bírálatát. Lásd a „Насущный вопрос"* című brosúrát. A „Népjog" pártjának kiadása, 1894.

* — Égető kérdés. — *Ford.*

A népjog hívei kitűnően válaszolnak az olyan narodnyikoknak, akik azt mondják, „hogy Oroszországnak semmi körülmények között, még a legmesszebbmenő szabadság mellett sem szabad megválnia gazdasági szervezetétől, amely biztosítja (!) a dolgozók önálló helyzetét a termelésben“, akik azt mondják: „nekünk nem politikai, hanem rendszeres, tervszerűen végrehajtott gazdasági reformokra van szükségünk“, majd így folytatják:

„Mi nem vagyunk a burzsoázia védelmezői, még kevésbbé vagyunk eszményeinek tisztelői, de ha a mostoha sors megadná a népnek, hogy válasszon, — vagy «tervszerű gazdasági reformok» a körzeti elöljárók védelme alatt, akik féltékenyen óvják azokat a burzsoázia beavatkozásaitól, vagy pedig a burzsoázia a politikai szabadság alapján, vagyis olyan feltételek mellett, amelyek *biztosítják* a nép számára érdekei szervezett védelmét — azt hisszük, hogy ha a nép az utóbbit választja, határozottan jól járna. Nálunk most nincsenek olyan «politikai reformok», amelyek a népet azzal a veszéllyel fenyegetnék, hogy látszólag önálló gazdasági szervezetétől megfosztják — ellenben van olyasvalami, amit mindenki és mindenütt burzsoá politikának szokott nevezni, és ami a nép munkájának legotrombább kizsákmányolásában jut kifejezésre. Ma nálunk nincs sem széleskörű, sem szűkkörű szabadság, ellenben van rendi érdekvédelem, amiről az alkotmányos országok agráriusai és kapitalistái már nem is ábrándoznak. Ma nálunk nincs «burzsoá parlamentarizmus», a társadalmat még puskalövésnyire sem engedik a vezetés közelébe — de vannak olyan urak, mint a Najgyenovok, Morozovok, Kazik és Belovok, akik érdekeik védelmére kínai falat követelnek, és velük egysorban ott vannak a «mi hű nemességünk» képviselői, akik odáig mentek, hogy minden gyeszjatyina föld után 100 rubel ingyenkölcsön folyósítását követelték. Őket hívják meg a bizottságokba, őket hallgatják meg a legnagyobb tisztelettel, az ő véleményük dönt az ország gazdasági életének legfontosabb kérdéseiben. De ugyanakkor ki és hol lép fel a nép védelmében? Nem a körzeti elöljárók-e? Nem a nép számára tervezik-e a mezőgazdasági munkásszázadok felállítását? Nem most jelentették-e ki a cinizmust meg-

közelítő nyiltsággal, hogy a népet csak azért juttatták földhöz, hogy megfizesse adóit és teljesítse fizetési kötelezettségeit, mint a vologdai kormányzó írta körlevelében? Ő csupán megfogalmazta és hangosan kimondta azt, amit az önkényuralom, vagy helyesebben a bürokratikus abszolutizmus politikájában végzetszerűen keresztülvisz.“

Bármennyire ködösek is még a népjog híveinek elképzelései arról a „népről“, amelynek érdekeit védelmezni óhajtják, arról a „társadalomról“, amelyben ők továbbra is a munka érdekvédelmének bizalmat érdemlő szervét látják — azt mindenesetre el kell ismerni, hogy a „Népjog“ pártjának megalakulása — haladás, egy lépés olyan irányban, hogy egyszersmindenkorra elvessük az illúziókat és ábrándozásokat „más utakról a haza számára,“ hogy félelem nélkül elismerjük a helyes utakat és azok talaján keressük a forradalmi harc elemeit. Itt világosan megnyilvánul a demokratikus párt megalapitására irányuló törekvés. Csak „törekvésről“ beszélek, mert a népjog hívei, sajnos, nem viszik keresztül következetesen saját alapvető nézeteiket. Még mindig a szocialistákkal való egyesülésről és szövetségről tanakodnak, nem akarják megérteni, hogy a munkások bevonása az egyszerű politikai radikalizmusba csak azt jelenti, hogy a munkásértelmiséget elszakítják a munkástömegektől, azt jelenti, hogy a munkásmozgalmat erőtlenségre ítélik, mert az csupán akkor lehet erős, ha a munkásosztály érdekeinek teljes és széleskörű megvalósításának alapján áll, a tőke elleni gazdasági küzdelem alapján, amely küzdelem elválaszthatatlanul kapcsolódik egybe a tőke szolgái ellen folyó politikai harccal. Nem akarják megérteni, hogy valamennyi forradalmi elem „egyesítése“ sokkal könnyebben érhető el az egyes érdekek képviselőinek külön megszervezése* és esetről-esetre az

* Ők maguk is tiltakoznak az ellen a hit ellen, hogy az értelmiségnek csodatevő ereje van, maguk is azt mondják, hogy be kell vonni a küzdelembe magát a népet. Ehhez azonban feltétlenül egybe kell kapcsolni ezt a küzdelmet bizonyos létérdekekkel, tehát meg kell különböztetni a külön érdekeket és külön-külön kell azokat a küzdelembe bevonni . . . De ha elfedjük a külön érdekeket merőben politikai követelésekkel, amelyek csak az értelmiségnek mondanak valamit, nem azt jelenti-e ez, hogy újból visszafordulunk, újból csupán

egyik és a másik párt közös akciója útján. Pártjukat ők még mindig „szociál-forradalmár“ pártnak nevezik (lásd a „Népjog“ pártjának 1894 február 19-ről keltezett kiáltványát), bár ugyanakkor kizárólag politikai reformokra szorítkoznak, s a leggondosabban megkerülik a mi „átkozott“ szocialista kérdéseinket. Annak a pártnak, amely oly hévvel hív harcra az illúziók ellen, nem kellett volna „kiáltványának“ már az első szavaival másokat illúziókba ringatnia; nem kellett volna *szocializmusról* beszélni ott, ahol *alkotmányosságon* kívül semmi sincs. Ismétlem azonban, hogy a népjog híveinek megítélésében figyelembe kell venni, hogy a narodovolecok leszármazottjai. El kell ismernünk tehát, hogy egy lépést tesznek előre, amikor a kizárólag politikai harcot, amelynek nincs köze a szocializmushoz, kizárólag politikai programmal támasztják alá. A szociáldemokraták tiszta szívből kívánnak sikert a népjog híveinek, kívánják, hogy pártjuk nőjön és fejlődjék, kívánják, hogy közeledjenek jobban azokhoz a társadalmi elemekhez, amelyek az adott gazdasági rend alapján állnak* és akiknek *életbevágó* érdekei valóban a legszorosabb kapcsolatban állnak a *demokratizmussal.*

Nem sokáig tarthatja magát a „népbarátok“ békítgető, gyáva, érzelgősen ábrándozó narodnyiksága, amikor két oldalról éri őket támadás: a politikai radikálisok azért támadják őket, mert bizalommal tudnak lenni a bürokrácia iránt, mert nem értik a politikai harc feltétlen szükségességét; — a szociáldemokraták pedig azért támadják őket, mert majdhogynem szocialistáknak tüntetik fel magukat, holott a szocializmushoz semmi közük, mert fogalmuk sincs a dolgozók elnyomásának okairól és a szemünk előtt folyó osztályharc jellegéről.

---

magának az értelmiségnek a harcára szorítkozunk, amelynek erőtlenségét éppen az imént ismertük el?

* (Vagyis a tőkés rend alapján) — nem pedig e gazdasági rend feltétlen tagadása és az ellene irányuló kérlelhetetlen harc alapján.

A NARODNYIKSÁG GAZDASÁGI TARTALMA ÉS BÍRÁLATA SZTRUVE ÚR KÖNYVÉBEN

(A MARXIZMUS TÜKRÖZŐDÉSE A POLGÁRI IRODALOMBAN)

P. Sztruve „Kritikai megjegyzések Oroszország gazdasági fejlődésének kérdéséhez" c. könyvéről. Sztpétervár 1894[78]

A megírás ideje 1894 vége—1895 eleje. Először, K. Tulin aláírással, az „Anyag gazdasági fejlődésünk jellemzéséhez" c. gyüjteményben, Szentpétervárott, 1895-ben jelent meg.

МАТЕРІАЛЫ

КЪ ХАРАКТЕРИСТИКѢ

НАШЕГО ХОЗЯЙСТВЕННАГО РАЗВИТІЯ.

СБОРНИКЪ СТАТЕЙ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ
Типографія П. П. Сойкина, Стремянная ул., № 12
1895

Annak a cikkgyűjteménynek címlapja, amelyben Lenin „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" c. munkája megjelent. — 1895

Sztruve úr szóbanforgó könyve a szó tágabb értelmében vett narodnyikságnak, a narodnyikságnak mint olyan elméleti tannak, amely határozott döntésre jut a legfontosabb társadalomtudományi meg közgazdasági kérdésekben, és mint „gazdaságpolitikai dogmák szisztémájának“ (VII. old.) rendszeres bírálata. Már maga az ilyen feladat kitűzése is érdekessé tehette volna a könyvet; még fontosabb azonban ebben a tekintetben az, hogy milyen szempontból történik a bírálat. A szerző erről az előszóban a következőket mondja:

„Őt (t. i. a szerzőt), amikor néhány sarkalatos kérdésben csatlakozott az irodalomban teljesen tisztázódott nézetekhez, a legkevésbbé sem kötötte valamely tan betűje és előírása. Nem fertőzte meg az ortodoxia“ (IX).

A könyv egész tartalmából kitűnik, hogy „az irodalomban teljesen tisztázódott nézeteken“ a marxista nézetek értendők. Felmerül a kérdés, hogy melyik a marxizmusnak az a „néhány alapvető“ tétele, amelyeket a szerző elfogad, és melyek azok, amelyeket elvet s hogy miért és mennyiben fogadja el vagy veti el ezeket a tételeket? A szerző nem ad egyenes választ erre a kérdésre. Ezért annak tisztázása érdekében, hogy mi az, aminek ebben a könyvben köze van a marxizmushoz, hogy a tan milyen tételeit fogadja el a szerző és mennyire következetesen tart ki mellettük, milyen tételeket vet el és milyen eredményekre jut ilyen esetekben — mindennek tisztázása érdekében feltétlenül behatóan kell elemeznünk a könyvet.

A könyv tartalma fölöttébb változatos: a szerző, először is, a narodnyikjaink által elfogadott „szubjektív

szociológiai módszert" fejti ki, bírálja ezt a módszert és szembeállítja vele a „történelmi-ökonómiai materializmus" módszerét. Ezután gazdasági szempontból bírálja a narodnyikságot, először, „az általános emberi tapasztalat" (IX. old.), másodszor pedig az orosz gazdaságtörténet és a valóság adatai alapján. Mellesleg a narodnyik gazdaságpolitika dogmáit is bírálja. A tartalomnak ez a változatossága (amely társadalmunk e nagy eszmeáramlatának bírálata során teljességgel elkerülhetetlen) az elemzés formáját is meghatározza: lépésről-lépésre követnünk kell a szerző okfejtését és ki kell térnünk érveinek minden sorára.

Mielőtt azonban hozzáfognék a könyv elemzéséhez, előljáróban, úgy vélem, feltétlenül bizonyos részletesebb magyarázattal kell szolgálnom. Ennek a cikknek az a feladata, hogy egy olyan ember szemszögéből bírálja Sztruve úr könyvét, aki *minden* (nem pedig csupán „néhány") „sarkalatos kérdésben csatlakozik az irodalomban teljesen tisztázódott nézetekhez".

Ezeket a nézeteket bírálat céljából már nem egyszer kifejtették a liberális-narodnyik sajtó hasábjain, s a kifejtés során éktelenül elhomályosították, sőt mi több: eltorzították őket olyanformán, hogy hegelizmust, holmi „hitet, amely szerint minden országnak okvetlenül keresztül kell mennie a tőkés fejlődésszakaszon" és sok egyéb, már tisztán a „Novoje Vremjá"-ra valló esztelenséget kevertek hozzájuk.

Különösen a tan gyakorlati vonatkozását, az orosz viszonyokra való alkalmazását torzították el. Liberálisaink és narodnyikjaink, mivel nem akarták megérteni, hogy az orosz marxizmus tanítása az orosz valóság egészen más megvilágításából indul ki, az e valósággal kapcsolatos saját régi nézeteikkel hasonlították össze ezt a tanítást, s nemcsak hogy teljesen képtelen következtetésekre jutottak, hanem még ráadásul a legképtelenebb vádakat zúdítják a marxistákra.

Ezért lehetetlen hozzákezdenem Sztruve úr könyvének elemzéséhez mindaddig, amíg pontosan le nem szögeztem saját álláspontomat a narodnyikság tekintetében.

Ezenkívül, a tárgyalt könyv számos helyének megmagyarázása céljából előzetesen feltétlenül össze kell hasonlítanom a narodnyik és a marxista álláspontot, mert ez a könyv a tanítás objektív oldalára szorítkozik és csaknem teljesen mellőzi a gyakorlati következtetéseket.

Ez az összehasonlítás megmutatja majd nekünk, hogy melyek a narodnyikság és a marxizmus közös kiindulópontjai és miben különböznek gyökeresen. Ehhez megfelelőbb lesz, ha a régi orosz narodnyikságot vesszük alapul, mivel ez, először is, következetesség és tisztázottság tekintetében hasonlíthatatlanul felette áll a mainak (amelyet a „Russzkoje Bogatsztvo"-féle lapok képviselnek), másodszor pedig, teljesebben mutatja meg a narodnyikság legjobb oldalait, amelyeket bizonyos tekintetben a marxizmus is elfogad.

Vegyük a régi orosz narodnyikság egyik ilyen profession de foi-ját* és kövessük lépésről-lépésre a szerzőt.

* — hitvallás. — *Szerk.*

I. FEJEZET

SZÉLJEGYZET A NARODNYIK PROFESSION DE FOI-HOZ

Az „Otyecsesztvennije Zapiszki" CCXLII. kötetében* a szerző neve nélkül: „Új hajtások a népi mezőkön" címmel egy cikk jelent meg, amely élesen domborítja ki a narodnyikság haladó vonásait az orosz liberalizmussal szemben. A szerző azzal kezdi, hogy „most" „csaknem árulásnak" számít, ha valaki tiltakozik az olyan emberek ellen, „akik kiemelkednek a nép köréből és a társadalom magasabb fokára kerülnek".

„Nemrégiben egy irodalmi szamár megrúgta az «Otyecsesztvennije Zapiszki»-t, mert, ahogy a Zlatovratszkij kis könyvéről írt nem valami terjedelmes ismertetéssel kapcsolatban mondotta — *borulátóan ítéli meg a népet*, bár ebben az ismertetésben az uzsora és általában a garasok bomlasztó hatásának borulátó megítélésén kívül nem volt semmi, amit borulátónak nevezhetnénk; amikor pedig később G. Uszpenszkij kommentárt írt legutóbbi karcolataihoz („Otyecsesztvennije Zapiszki", 1878. 11. sz.), a liberális mocsár, akárcsak a mesében, kavarogni kezdett... és, hirtelen-váratlan, a nép védelmezőinek olyan sokasága jelent meg, hogy mi igazán csak elbámultunk, mennyi barátja is van népünknek... Feltétlenül rokonszenves dolog előttem, hogy... felvetődött a szépséges falunak és annak kérdése, hogy milyen álláspontra helyezkednek az irodalmi sihederek, vagy jobban mondva, nem is sihederek, hanem a nemesurak és lakájok közül kikerült öreg bürokraták és az ifjú kereskedők a falu tekintetében... Ha szerenádokat adnak a falunak és «kacérkodnak» vele, ez még egyáltalán nem azt jelenti, hogy szeretik és becsülik, éppúgy, ahogy hibáinak feltárása még korántsem jelenti, hogy ellenségei vagyunk. Ha megkérdezik ugyanezt az Uszpenszkijt... mi van közelebb a szívé-

* 1879. évf. 2. sz. „Napjaink problémái", 125—152. old.

hez, miben látja inkább a jövő zálogát — a faluban-e vagypedig a régi nemesi, illetőleg az új polgári alakulatban, vajjon kételkedhetünk-e egyáltalán abban, hogy azt mondja: «a faluban».“

Ez a rész igen jellemző. Először, szemléltetően mutatja, hogy a narodnyikság lényege: tiltakozás az oroszországi hűbériség (régi nemesi alakulat) és a burzsoá beállítottság (új polgári alakulat) ellen, a *paraszt, a kistermelő szemszögéből*. Másodszor, megmutatja egyidejűleg azt is, hogy ez a tiltakozás merő álmodozás, hogy hátat fordit a tényeknek.

A „falu“ talán valahol a „régi nemesi“ vagy az „új polgári“ rendszeren *kívül* él? Hát nem éppen a „falut“ épitették és épitik a maguk módján mind ezeknek, mind pedig amazoknak képviselői? Hiszen a falu részben „régi nemesi“, részben „új polgári“ „alakulat“. Bárhogy forgatják is a falut — ha beérik a valóság megállapításával (csak erről van szó), nem pedig a lehetőségeken nyargalnak, akkor nem találhatnak benne semmi mást, semmiféle harmadik „alakulatot“. És ha a narodnyikok *találnak* ilyet, ez csak azért van, mert a sok fától nem látják az erdőt, az egyes paraszti obscsinák föld*birtoklásának* formája mögött nem látják az egész orosz közgazdaság gazdasági szervezetét. Ez a szervezet a parasztot árutermelővé változtatja, s ezzel kisburzsoává, elkülönült, piacra utalt kis árutulajdonossá teszi; éppen ezért kizárja annak lehetőségét, hogy a „jövő zálogát“ a *multban* keressük és arra kényszerít, hogy a *jövőben* keressük azt — nem a „faluban“, ahol a „régi nemesi“ és az „új polgári“ alakulat egybefonódása rettenetesen lerontja a munka helyzetét és elveszi tőle azt a lehetőséget, hogy harcoljon az „új polgári“ rendszer urai ellen, minthogy maga az ellentét az utóbbiak érdekei és a munka érdekei között nem eléggé fejlett, hanem a teljesen kifejlődött, minden ízében „új polgári“ alakulatban, amely teljesen megtisztult a „régi nemesi“ gyönyörűségektől, társadalmasította a munkát, betetőzte és nyilvánvalóvá tette azt a társadalmi ellentétet, amely a faluban még csak csírájában, elfojtott állapotban van meg.

Most azokat az elméleti különbségeket kell megjelölni, amelyek a narodnyiksághoz és a marxizmushoz *vezető*

elvek között, az orosz valóság és történelem *értelmezése* között vannak.

Kövessük tovább a szerzőt.

Ő biztosítja a „háborgó lelkű urakat“, hogy a nép szegénysége és erkölcsössége közötti összefüggést Uszpenszkij

„jobban“ érti „a falu sok bámulójánál, akik szemében ... a falu ... holmi liberális menlevél-féle, amivel olyan korban, amilyenben most élünk, rendszerint minden eszes és gyakorlatias burzsoá ellátja magát“.

Mit gondol ön, narodnyik úr, miért történik a munka érdekeit képviselni kívánó emberrel olyan szomorú és megalázó dolog, hogy „liberális menlevéllé“ válik az, amiben a „jövő zálogát“ látja? Ennek a jövőnek ki kell zárnia a burzsoáziát, márpedig azt, amin keresztül ön ehhez a jövendőhöz el akar jutni, „a gyakorlatias és eszes burzsoák“ nemcsak hogy nem fogadják ellenségesen, hanem ellenkezőleg, mindig szívesen használják fel „menlevélként“.

Mit gondol, elképzelhető volna-e ilyen botrányos dolog, ha a „jövő zálogát“ nem ott keresné, ahol még csak fejletlen, csíraállapotban találhatók meg annak a rendnek jellemző társadalmi ellentétei, amelyben „a gyakorlatias és eszes burzsoák“ garázdálkodnak, hanem ott, ahol teljesen, nec plus ultra* kifejlődtek, ahol tehát nem lehet beérni az enyhítő szerekkel és félrendszabályokkal, ahol a dolgozók desideratumait** senki sem használhatja ki a saját javára, ahol a kérdés élére van állítva.

Nem mondja-e alább ön is:

„A nép passzív barátai nem akarják megérteni azt az egyszerű dolgot, hogy a társadalomban működő erők rendszerint két, egymással ellentétes eredővé alakulnak, s hogy a passzív erők, amelyek látszatra nem vesznek részt a küzdelemben, csak azt az erőt szolgálják, amely valamely adott pillanatban túlsúlyban van“ (132. old.).

A falura talán nem illik ez a jellemzés, a falu talán valamilyen külön világ, amelyben nincsenek meg ezek az

* — a végsőkig. — *Szerk.*

** — kívánságait, követeléseit. — *Szerk.*

„egymással ellentétes erők“ és nincsen harc, hogy csak úgy össze-vissza lehet róla beszélni s nem kell félni attól, hogy „a túlsúlyban levő erők“ kezére játszunk? Vajjon, ha már egyszer harcról volt szó, indokolt-e ott kezdeni, ahol ennek a harcnak tartalmát egy csomó mellékkörülmény homályosítja el, amelyek útjában állanak annak, hogy határozottan és véglegesen különválasszuk egymástól ezeket az egymással ellentétes erőket, útjában állanak annak, hogy világosan lássuk a főellenséget? Nem nyilvánvaló-e, hogy az a program, amelyet a szerző a cikk végén felállít — a paraszti földbirtok fejlesztése és kibővítése, az adók leszállítása — a legkisebb mértékben sem érintheti azt, aki túlerőben van, ezzel szemben a program utolsó pontja — „a népi ipar megszervezése“ — már feltételezi, hogy nemcsak volt harc, hanem ezen felül már győzelemmel is végződött? Az ön programja megkerüli azt az antagonizmust, amelynek meglétét sajátmaga is kénytelen volt elismerni. Ezért nem is ijesztő az „új polgári alakulat“ urai számára. Az ön programja — kispolgári ábránd. S éppen ezért csak arra jó, hogy „liberális menlevélül“ szolgáljon.

„Azok az emberek, akik számára a falu elvont fogalom, a muzsik pedig — elvont Narcissus, még rosszban is törik a fejüket, amikor azt mondják, hogy a falut csak dícsérni kell és csak azt kell bizonygatni, hogy a falu kitűnően ellenáll minden romboló behatásnak. Ha a falu olyan körülmények közé került, hogy mindennap kopejkákért kell verekednie, ha az uzsorások fosztogatják, a kulákok becsapják, a földesurak sanyargatják, ha a járási elöljáróságon időnként deresre húzzák, vajjon nem lesz-e ez feltétlenül hatással erkölcsi viszonyaira? .. Ha a rubel, ez a kapitalista hold, a falusi táj fölé emelkedik, ha feléje fordul minden tekintet, minden gondolat és lelki erő, ha a rubel életcéllá és az egyén képességeinek mércéjévé válik, el lehet-e titkolni ezt a tényt és azt mondani, hogy a muzsik olyan Gondnélküli János, akinek egyáltalán nincs szüksége pénzre? Ha a faluban fellelhetők a törekvések a viszálykodásra, ha buján virágzik a kulákság és arra törekszik, hogy a legszegényebb parasztságot leigázza és béresekké tegye, az obscsinát elpusztítsa stb., akkor, kérdem én, el szabad-e titkolni mindezeket a tényeket?! Kívánhatjuk ezeknek a tényeknek körültekintőbb és alaposabb vizsgálatát, magyarázhatjuk azokat a szegénység nyomasztó viszonyaival (az emberek, ha éheznek — meglopják, gyilkolják, sőt, végső esetekben fel is falják egymást), de ezeket a

tényeket eltitkolni semmiképpen sem szabad. Ha valaki eltitkolja azokat, ez annyi, mint ha a status quo-t* védené, mintha a hírhedt laissez faire, laissez aller-t** védené, míg a szomorú jelenségek elrettentő méreteket nem öltenek. Az igazság szépítgetése általában mindig hasztalan."

Milyen jól jellemzi itt is a falut és milyen sekélyes következtetéseket von le belőle! Milyen helyesen veszi észre a tényeket és milyen nyomorúságosan magyarázza, értelmezi azokat! Ismét azt látjuk, hogy hatalmas szakadék tátong a munka védelmére irányuló desideratumok és a megvalósításukat szolgáló eszközök között. A falusi kapitalizmus a szerző szemében nem több, mint „szomorú jelenség". Jóllehet ugyanezt a kapitalizmust a városban is látja, mégpedig nagy méretekben, jóllehet látja, miképpen rendelte a kapitalizmus maga alá nemcsak a népi munka minden területét, hanem még a „haladó" irodalmat is, amely a burzsoá rendszabályokat úgy tünteti fel, mintha azokat a nép nevében és a nép érdekében foganatosítanák — mégsem akarja elismerni, hogy mindennek közgazdaságunk sajátos szervezete az oka, s olyan ábrándokkal vigasztalja magát, hogy ez csak szomorú jelenség, amelyet a „nyomasztó viszonyok" idéztek elő. Ha pedig az ember nem tartja magát a benemavatkozás elméletéhez, ki lehet küszöbölni ezeket a viszonyokat. No igen, csak az a *ha* ne volna! De Oroszországban még soha nem érvényesült a benemavatkozás politikája; mindig volt beavatkozás... a burzsoázia javára, s csak az „ebédutáni nyugalom" édes álmaiból születhetik meg az a remény, hogy ezen — mint Sztruve úr mondja — „a társadalom osztályerőinek átcsoportosulása" nélkül változtatni lehet.

„Megfeledkezünk arról, hogy társadalmunknak az eszmények — politikai, állampolgári és egyéb eszmények — főként arra kellenek, hogy ezek birtokában most már semmivel se kelljen törődnie, megfeledkezünk arról, hogy társadalmunk az eszményeket nem ifjúi lázzal, hanem ebédutáni nyugodalommal keresi, hogy társadalmunk nem lelki kínok közepette, hanem egy árkádiai királyfi könnyedségével csalódik ezekben az eszmények-

* — a fennálló viszonyokat. — *Szerk.*

** — hadd menjen minden a maga útján, minden beavatkozás nélkül. — *Szerk.*

ben. Ilyen legalább is társadalmunk óriási többsége. Ezeknek tulajdonképpen nincs is szükségük semmiféle eszményre, mert jóllakottak és teljesen kielégítik őket az emésztési folyamatok."

Szó ami szó, liberális-narodnyik társadalmunk pompás jellemzése.

Felmerül a kérdés, kik tehát a következetesebbek: a „narodnyikok", akik tovább vesződnek és bajlódnak ezzel a „társadalommal", akik ezt a társadalmat a „közeledő" kapitalizmus, a szerző kifejezésével élve, a „fenyegető vész"* borzalmainak ecsetelésével traktálják, akik felszólítják ennek a társadalomnak a képviselőit, hogy fordítsanak hátat a rossz útnak, amelyre „mi" letértünk stb., — vagy a marxisták, akik olyan „szűklátókörűek", hogy élesen elhatárolják magukat a társadalomtól és szükségesnek tartják, hogy kizárólag csak azokhoz forduljanak, akiket nem „elégítenek ki" s akiket *ki sem elégíthetnek* „az emésztési folyamatok", akiknek — szükségük van eszményekre, akiknél az eszmények hozzátartoznak a mindennapi élethez.

Ez — egy diáklány álláspontja, — folytatja a szerző. Ez

„a gondolkodás és az érzelmek nagyfokú romlottságáról tanuskodik ... soha nem volt még példa ilyen illedelmes, kikentkifent, ilyen ártatlan és ugyanakkor nagyfokú romlottságra. Ez a romlottság teljességgel legújabb történelmünk sajátja, annak a polgári kultúrának [vagyis, pontosabban, a burzsoá, kapitalista rendnek. K. T.**] a sajátja, amely az uraskodás, a nemesi érzelgősség, a tudatlanság és henyélés talaján fejlődött ki. A polgárság behozta az életbe tudományát, erkölcsi kódexét és szofizmáit."

Azt hihetnők, hogy miután a szerző ennyire helyesen ítélte meg a valóságot, az egyetlen lehetséges megoldás is érthetővé vált számára. Ha minden baj forrása burzsoá kultúránk — akkor a „jövő zálogát" nem jelentheti más, mint ennek a burzsoáziának „ellenlábasa", mert csak ez „differenciálódott" véglegesen ettől a „polgári kultúrától", csak ez ellensége véglegesen és visszavonhatatlanul ennek

---

* Mit fenyeget? Az emésztési folyamatokat? A kapitalizmus nemcsak hogy nem fenyegeti ezeket, hanem ellenkezőleg, a legfinomabb és legválogatottabb ételeket ígéri.

** K. T. (K. Tulin) — V. I. Lenin. — *Szerk.*

a kultúrának és képtelen bármiféle kompromisszumra, amelyekből olyan jól ki lehet szabni a „liberális menleveleket".

De nem. Egy kicsit még lehet ábrándozni. A „kultúra" valóban merő „polgáriasság", merő romlottság. De hisz ez csak a régi uraskodás (az imént ő maga ismerte el, hogy ezt a kultúrát a legújabb történelem hozta létre, éppen az a történelem, amely a régi uraskodást megszüntette) és henyélés következménye — tehát véletlen és szilárd gyökerekkel nem rendelkező valami stb. stb. Kezdődnek a frázisok, amelyeknek nincs semmi értelmük, s csak azt jelentik, hogy a szerző hátat fordít a tényeknek és szentimentális ábrándozásba kezd, amikor is szemet húny az „egymással ellentétes erők" *létezése* fölött. Hallgassák csak meg:

„Ennek (a polgárságnak) meg kell honosítania azokat (a tudományt, az erkölcskódexet) a katedrákon, az irodalomban, az igazságszolgáltatásban és az élet más pontjain. [Fentebb láttuk, hogy a polgárság ezeket *már meghonosította* az életnek olyan mélyenfekvő „pontján", mint a falu. K. T.] A polgárság először is nem talál erre elegendő alkalmas embert és ezért, szükségből, más hagyományokkal rendelkező emberekhez fordul. [Az orosz burzsoázia az, amely „nem talál embereket"?! Ezt nem is érdemes megcáfolni, annál is inkább, mert a szerző alább maga cáfolja meg. K. T.] Ezek az emberek nem értenek az üzlethez [az orosz tőkések?! K. T.], lépteik tapasztalatlanok, mozdulataik esetlenek [ahhoz eléggé jól „értenek az üzlethez", hogy többszáz százalékos hasznot vágjanak zsebre; ahhoz eléggé „tapasztaltak", hogy mindenütt éljenek a truck-rendszerrel[79]; ahhoz eléggé ügyesek, hogy védővámokhoz jussanak. Csakis annak, aki *közvetlenül és egyenesen* nem érzi magán ezeknek az embereknek igáját, csakis kispolgárnak támadhatott ilyen ötlete. K. T.], utánozni igyekeznek a nyugateurópai burzsoáziát, könyveket írogatnak, tanulnak [lám, már maga a szerző is kénytelen elismerni imént költött álomképének képtelenségét: mintha bizony a „polgári kultúra" nálunk a *tudatlanság* talaján fejlődött volna ki. Nem igaz. Éppen *ez* hozta meg a reformutáni Oroszországnak a kulturáltságot, a „műveltséget". Az „igazságot szépítgetni", az ellenséget gyengének és talajtalannak tüntetni fel „általában mindig hasztalan". K. T.]; időnként sajnálkoznak a multon, időnként a jövőn tépelődnek, mivel valahonnan olyan hangok hallatszanak, hogy a polgárok csupán arcátlan kegyencek, hogy tudományuk nem állja ki a bírálatot, erkölcsi kódexük pedig egyáltalán semmire se jó".

Az orosz burzsoázia az, amely „sajnálkozik a multon" és a „jövőn tépelődik"?! Ugyan kérem! Vannak emberek, akiknek jól esik ámítani magukat és ilyen mértéktelenül rágalmazni a szegény orosz burzsoáziát azzal, hogy holmi hangok, amelyek szerint „a polgárság alkalmatlan" — zavarba hozták! Nem fordítva van ez? Nem ezek a „hangok" „zavarodtak meg", amikor jól rájukförmedtek? Nem ők „tépelődnek a jövőn"?..

S az ilyen urak még csodálkoznak és úgy tesznek, mintha nem értenék, miért nevezik őket romantikusoknak!

Ám jobban kell vigyázni. A polgárság nem kéri, hanem parancsolja, hogy a különbeni pusztulás terhe alatt dolgozni menjenek*. Aki nem megy, kenyér nélkül marad és az utcasarkon kéregethet: «adjanak egy nyugalmazott törzskapitánynak!», vagy pedig éhendöglik. Így hát megindul a munka, minden csikorog, recseg, ropog, nagy a sürgés-forgás. A munka sürgős, nem tűr halasztást. Végre üzembehelyezték a gépezetet. S mintha kevesebb volna a csikorgás és az éles zaj, a részek mintha egymásba illeszkednének, most már csak valami esetlen dolognak a zúgását hallani. De annál szörnyűbb a látvány: a deszkák egyre jobban meghajlanak, a csavarok meglazulnak és bármely pillanatban minden darabokra törhet."

Ez a rész különösen jellemző azért, mert éles megvilágításban, néhány szóban, szép formában azoknak a bölcselkedéseknek sémáját tartalmazza, amelyeket az orosz narodnyikok tudományos formába szeretnek burkolni. A narodnyikok, amikor azokból a vitathatatlan, minden kétséget kizáró tényekből indulnak ki, amelyek azt bizonyítják, hogy a kapitalista rendben ellentmondások vannak, hogy van elnyomás, kihalás, munkanélküliség stb., erőnek erejével azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a kapitalizmus fölöttébb rossz, „esetlen" dolog [v. ö. V. V., *Kablukov* („Вопрос о рабочих в сельском хозяйстве"**),

---

* Ezt jegyezze meg az olvasó. Amikor a narodnyik azt mondja, hogy nálunk Oroszországban „a *polgárság* parancsolja, hogy dolgozni menjenek" — igazat mond. Amikor viszont a marxista azt mondja, hogy nálunk tőkés termelési mód uralkodik — akkor V. V. úr felkiált, hogy a marxista „a demokratikus (sic!!) (így!! — *Szerk.*) rendnek tőkés renddel való felcserélésére" törekszik.

** — „A munkáskérdés a mezőgazdaságban". — *Ford.*

részben Nyikolaj —on úr], amely „bármely pillanatban" darabokra törhet.

Nézzük, már sok-sok év óta nézzük ezt az erőt, amely az orosz népnek megparancsolja, hogy dolgozni menjen s azt látjuk, hogy egyre nő és gyarapszik, egész Európa előtt kérkedik az *általa* megteremtett Oroszország hatalmával, és persze, örül annak, hogy csak olyan „hangok hallatszanak", hogy feltétlenül számolni kell a „csavarok meglazulásával".

„A gyenge emberek szíve megdermed a rémülettől. «Annál jobb», mondják a kétségbeesett emberek. «Annál jobb», mondja a burzsoázia is: «gyorsan új gépeket rendelünk külföldről, gyorsan elkészítjük az alapzatot, a deszkákat és egyéb durva részeket itthoni anyagból, gyorsan kitűnő gépészek után nézünk». Ugyanakkor a társadalom erkölcsei ez alatt az egész idő alatt a legrosszabb állapotban vannak. Egyeseknek ínyére van az új tevékenység és erejükön felül törik magukat, egyesek elmaradnak és kiábrándulnak az életből."

Szegény orosz burzsoázia! „Erején felül" igyekszik elsajátítani értéktöbbletet, s méghozzá erkölcsi tekintetben rosszul érzi magát! (Ne felejtsük el, hogy egy oldallal előbb ez az egész erkölcsiség az emésztési folyamatokra és a romlottságra szorítkozott.) Világos, hogy itt már nincs semmi szükség harcra — hát még holmi osztályharcra — ellene, csak jól meg kell dorgálni, és máris felhagy azzal, hogy erején felül törje magát.

„A népre ezalatt jóformán senki sem gondol, holott a burzsoázia által hirdetett elvek szerint, minden a nép számára, a nép szem előtt tartásával történik, holott minden egyes közéleti férfiú és az irodalom egyaránt kötelességének tartja, hogy a nép javáról értekezzék ... Ez a liberalizmusával tetszelgő irányzat minden más irányzatot elnyomott és túlsúlyba került. *Demokratikus századunkban* nemcsak Szuvorin úr vall nyilvánosan szerelmet a népnek, mondván: «egy dolgot mindig szerettem és halálomig szeretni fogok — a népet, magam is a nép fia vagyok» (ami még egyáltalán semmit sem bizonyít), hanem még a «Moszkovszkije Vedomosztyi» is valahogy egészen más magatartást tanúsít a nép irányában ... és valahogy, persze a maga módján, szívén viseli boldogulását. Ma már egyetlen egy olyan ujság sincs, mint a megboldogult «Vesztyi»,[80] vagyis olyan ujság, amely nyilvánvalóan barátságtalan a néppel szemben. De a nyilván-

valóan barátságtalan magatartás jobb volt, mert akkor legalább teljesen tisztán lehetett látni az ellenséget: látni lehetett, hogy mennyiben bolond és mennyiben csirkefogó. Most mindenki barát s ugyanakkor mindenki ellenség; minden összekavarodott az általános zűrzavarban. A népet, mint Uszpenszkij mondja, holmi ködféle veszi körül, amely a tapasztalatlan embert megzavarja és letéríti a helyes útról. Azelőtt csak nyilt törvénytelenséget látott maga előtt. Most viszont azt mondják neki, hogy ő is ugyanolyan szabad, mint a földesúr, azt mondják, hogy sajátmaga intézi ügyeit, azt mondják, hogy senkiből valakivé teszik és talpra állítják, ugyanakkor pedig mindezt a gondoskodást, azt vékony, de erős fonálként keresztül-kasul befonva, egyetlen végnélküli hazugság és képmutatás hatja át."

Ami igaz, az igaz!

„Akkoriban korántsem foglalkozott mindenki hitel- és takarékszövetkezetek létesítésével, amelyek a kulákságot támogatják, az igazi szegényparasztokat pedig hitel nélkül hagyják."

Eleinte azt gondolta volna az ember, hogy a szerzőnek, miután megértette a hitelügy tőkés jellegét, teljesen el kell zárkóznia minden ilyen tőkés intézmény elől. Ám a kispolgárnak az a legfőbb jellegzetessége, hogy a burzsoá társadalom eszközeivel harcol a burzsoá beállítottság ellen. Ezért a szerző is, mint általában a narodnyikok, a burzsoá tevékenység *megjavítását* forgatja fejében: szélesebbkörű hitelt követel, hitelt az igazi szegényparasztok számára!

„...nem beszéltek a belterjes gazdálkodás szükségességéről, amelyet akadályoz a földek újrafelosztása és az obscsina (?); nem tértek ki részletesen a fejadó terhes voltára és nem javasoltak jövedelemadót, hallgattak a közvetett adókról és arról, hogy a jövedelemadó a gyakorlatban rendszerint megintcsak a szegényparasztokat sujtó adóvá válik; nem beszéltek arról, hogy a parasztoknak földhitel kell ahhoz, hogy abnormálisan magas áron földet vásároljanak a földesuraktól stb... Ugyanez a helyzet a társadalomban is: ott is olyan sok a népbarát, hogy az ember csak ámul... Nemsokára valószínűleg a zálogháztulajdonosok és az adóbehajtók is a nép iránti szeretetről kezdenek majd beszélni."

Kitűnő tiltakozás a tőkés viszonyok ellen; ám a következtetések siralmasak: a burzsoázia uralkodik az életben is, a társadalomban is. Azt hinné az ember, hogy hátat kell fordítani ennek a társadalomnak és a burzsoázia ellenlábasához kell átmenni.

Nem, azt kell hirdetni, hogy adjanak hitelt az „igazi szegényparasztoknak“!

„Nehéz megállapítani, ki bűnösebb abban, hogy a helyzet ilyen zavaros — az irodalom-e vagy a társadalom, de teljesen haszontalan dolog is lenne ezt megállapítani. Azt mondják, fejétől bűzlik a hal; én azonban ennek az igazi konyhamegfigyelésnek nem tulajdonítok semmi jelentőséget.“

Bűzlik a burzsoá társadalom — ez tehát a szerző gondolata. Hangsúlyozni kell, hogy ugyanez a kiindulópontja a marxistáknak is.

„Ugyanakkor pedig, amikor mi a faluval kacérkodunk és kacsintgatunk rá, a történelem kereke forog, spontán erők működnek, vagy érthetőbben és egyszerűbben szólva, mindenféle agyafúrt fickók nekifeszülnek az életnek, és a maguk módján alakítják át. Míg az irodalom a faluról, a muzsik tündöklő lelkületéről és tudatlanságáról vitázik, míg a publicisztika vödörszámra fogyasztja a tintát az obscsina és a földbirtoklás formáinak kérdésében, míg az adóbizottság folytatja az adóreform megvitatását — a falu teljesen koldussá válik.“

No tessék! „Amíg mi beszélünk — a történelem kereke forog, spontán erők működnek“!

Milyen lármát csaptak volna önök, barátaim, ha ezt én mondtam volna!

Amikor a marxisták „a történelem kerekéről és spontán erőkről“ beszélnek, s pontosan megmagyarázzák, hogy ezek a „spontán erők“ a fejlődő burzsoázia erői — a narodnyik urak jobbnak látják elhallgatni azt a kérdést, hogy igaz-e ez, hogy helyesen ítélik-e meg a marxisták a „spontán erők“ növekedésének tényét, és inkább feneketlen ostobaságokat fecsegnek össze arról, hogy milyen „misztikusok és metafizikusok“ ezek az emberek, akik képesek a „történelem kerekéről“ és „spontán erőkről“ beszélni.

A narodnyik idézett beismerése és a marxisták szokásos tétele között csak az a különbség — és ez fölöttébb lényeges —, hogy míg a narodnyik szerint ezek a „spontán erők“ az „agyafúrt fickókban“ testesülnek meg, akik „nekifeszülnek az életnek“, a marxista szerint a spontán erők a burzsoá *osztályban* öltenek testet, amely a tőkés társadalmi formát képviselő társadalmi „élet“ terméke és kifejeződése, nem pedig véletlenül, vagy

valahonnan kívülről „feszülnek neki az életnek". A narodnyik, aki a különféle hitelek, adók, földbirtok-formák, újrafelosztások, újítások stb. felületén marad, nem láthatja, milyen mély gyökerei vannak a burzsoáziának az orosz termelési viszonyokban s ezért olyan gyermekes illúziókkal vigasztalja magát, hogy itt nincs szó többről, mint „agyafúrt fickókról". És természetes, hogy *ilyen* szemszögből nézve valóban teljesen érthetetlen lesz, hogy mire való itt az osztályharc, amikor csupán az „agyafúrt fickók" eltávolításáról van szó. Természetes, hogy a narodnyik urak akkor, amikor a marxisták sürgetően és ismételten erre a harcra hívják fel a figyelmet, az olyan emberre jellemző hallgatással válaszolnak, aki semmit sem ért, nem látja az osztályt, hanem csak „agyafúrt fickókat" lát.

Valamely osztály ellen csak egy *másik osztály*, méghozzá nyilvánvalóan csak olyan osztály harcolhat, amely már teljesen „differenciálódott" ellenségétől, teljesen ellentétbe került azzal, míg az „agyafúrt fickók" ellen természetesen elegendő, ha csupán a rendőrség, vagy végső esetben, a „társadalom" és az „állam" harcol.

Ám mindjárt meglátjuk, hogy magának a narodnyiknak jellemzése szerint mi fán teremnek ezek az „agyafúrt fickók", milyen mélyen gyökereznek, mennyire átfogóak társadalmi funkcióik.

A továbbiakban, a „nép passzív barátaival" kapcsolatban fentebb idézett szavai után, a szerző minden kertelés nélkül így folytatja:

„Rosszabb ez, mint a fegyveres semlegesség a politikában, rosszabb, mert itt az erősebbik fél mindig tevőleges segítséget kap. Bármilyen őszinték is a passzív barát érzelmei, bármilyen csendes és szerény helyet igyekszik is elfoglalni a mindennapi életben, mindenképpen ártani fog barátainak..."

„... Többé-kevésbbé határozott és a népet őszintén szerető emberek számára* a dolgok ilyetén állása végül is elviselhetetle-

* Milyen elmosódottak itt a „passzív barátoktól" megkülönböztető ismertetőjelek! Hiszen azok többé-kevésbbé ugyancsak „határozott" emberek és, kétségkívül, „őszintén" „szeretik a népet". Az előbbi szembeállításból nyilvánvalóan az következik, hogy a passzív baráttal azt kell szembeállítani, aki résztvesz az „egymással ellentétes" *társadalmi erők* harcában. Hier liegt der Hund begraben (Itt van a kutya elásva. — *Szerk.).*

nül undorítóvá válik. Szégyenletes és ellenszenves lesz számukra, hallgatni ezt a folytonos és émelygős szerelmi vallomást, amelyet évről-évre, nap mint nap megismételnek, hivatalokban, előkelő szalonokban, éttermekben pezsgő mellett egyaránt, s amelyet sohasem követ tett. Ezért jutnak el végül is ennek az egész zagyvaléknak teljes elvetéséhez."

A régi orosz narodnyikok és a liberálisok viszonyának ez a jellemzése szinte teljesen ráillik a marxisták és a mai narodnyikok viszonyára. A marxisták számára szintén „elviselhetetlen" már olyan beszédeket hallgatni, hogy hitelekkel, földvásárlással, technikai újításokkal, artelokkal, együttes szántásokkal stb.* kell segíteni a „népnek". A marxisták azoktól az emberektől, akik oda akarnak állni... nem a „nép", nem — hanem annak oldalára, akinek a burzsoázia azt parancsolja, hogy dolgozni menjen — szintén azt követelik, hogy „vessék el teljesen" ezt az egész liberális-narodnyik zagyvalékot. A marxisták vélekedése szerint „elviselhetetlen" képmutatás arról beszélni, hogy Oroszország számára utat kell választani, „elviselhetetlen" képmutatás a „fenyegető" kapitalizmus által előidézett szerencsétlenségről, a „népi ipar szükségleteiről" beszélni, amikor ennek a népi iparnak minden ágában a tőke uralkodik és az érdekek lappangó harca folyik, s ezt a harcot nem elkenni, hanem feltárni kell — nem arról kell ábrándozni, hogy „jobb lenne harc nélkül"**, hanem *fejleszteni* kell ezt a harcot az ellenállóképesség, a folyamatosság, a következetesség és ami a fő, elvhűség tekintetében.

„Végeredményben ezért merülnek fel a polgári öntudat bizonyos parancsolatai, a tisztesség bizonyos parancsoló követelményei, szigorú, sőt néha pontosan körülírt követelmények, amelyek miatt ezeket különösen nem kedvelik a szószátyár liberálisok, akik szeretnek a sötétben tenni-venni és megfeledkeznek arról, hogy ezek a követelmények logikus szükségszerűséggel állnak elő."

---

* Juzsakov úr a „Russzkoje Bogatsztvo" 1894. 7. számában.

** Krivenko úr ezzel a kifejezéssel válaszolt („Russzkoje Bogatsztvo" 1894. 10. szám) Sztruve úr „a társadalmi osztályok kemény harcával" kapcsolatos szavaira.

Pompás kívánság! Feltétlenül „szigorú" és „pontosan körülírt" követelményekre van szükség.

Csak az a baj, hogy a narodnyikok minden pompás szándéka „jámbor óhaj" maradt. Bár felismerték az ilyen követelmények szükségességét, bár éppen elég idejük volt arra, hogy azoknak érvényt szerezzenek — mind a mai napig nem szegezték le, hogy milyen követelményeket támasztanak, számos átmeneti fokon keresztül mindúntalan egybeolvadtak és továbbra is egybeolvadnak mind a mai napig az oroszországi liberális társadalommal*.

Ezért magukra vessenek, ha a marxisták most velük *szemben* támasztanak valóban igen „szigorú" és igen „pontosan körülírt" követelményeket — azt a követelményt, hogy *kizárólagosan* szolgáljanak *kizárólag* egy osztályt (nevezetesen azt, amelyik „differenciálódott az élettől"), szolgálják ennek az osztálynak önálló fejlődését és gondolkodását, azt a követelményt, hogy teljesen szakítsanak az oroszországi „tisztességes" burzsoák „polgári" „tisztességével".

„Bármilyen pontosan voltak is körülírva ténylegesen ezek a parancsolatok részleteikben, mindenesetre semmit sem lehet felhozni azzal az általános követelménnyel szemben, hogy «válasszatok: vagy legyetek igazi barátok, vagy legyetek nyílt ellenségek!»

Ezidőszerint rendkívül fontos történelmi folyamatot élünk át: a harmadik rend kialakulásának folyamatát. Szemünk előtt megy végbe az e rendhez tartozók kiválasztódása és annak az új társadalmi erőnek szervezkedése, amely az élet irányítására készül."

Még csak „készül"? És ki „irányít" most? Milyen más „társadalmi erő"?

---

* Egyes naiv narodnyikok, akik együgyűségükben nem értik meg, hogy saját maguk ellen írnak, még kérkednek is ezzel:

„Általában értelmiségünk, különösen pedig irodalmunk — írja V. V. úr Sztruve úr *ellen* —, még a leginkább polgári irányzatok képviselői is, hogy úgy mondjuk, narodnyik jellegűek" („Negyelja". 1894. 47. sz. 1506. old.).

Ahogy az életben a kistermelő számos észre sem vehető átmeneten keresztül egybeolvad a burzsoáziával — úgy az irodalomban a narodnyikok jámbor óhajai „liberális menlevéllé" válnak azok számára, akik az emésztési folyamatokkal vannak elfoglalva, akik lefölözik az életet stb.

Csak nem az az erő, amely az à la* „Veszty" lapokban nyilatkozott meg? — Lehetetlen. Nem 1894-ben vagyunk, hanem 1879-ben, a „szív diktatúrájának"[81] előestéjén — amikor, a szerző szavaival élve, „a szélsőséges konzervatívokra ujjal mutogatnak az utcán", „teli torokból nevetnek" rajtuk.

Csak nem a „nép", a dolgozók? — Tagadó választ ad erre az egész cikk.

De azért még mindig azt mondja: „irányítani készül"?! Nem, ez az erő már régesrég „felkészült", régesrég „irányít"; egyesegyedül a narodnyikok azok, akik „készülnek", mégpedig arra, hogy a legjobb utat válasszák Oroszország számára, s alkalmasint addig fognak cihelődni, míg az osztályellentétek következetes kibontakozása ki nem szorít és véglegesen lehetetlenné nem tesz mindenkit, aki távoltartja magát ezektől az ellentétektől.

„Ez a folyamat, amely Európában sokkal korábban kezdődött mint nálunk, sok államban már végetért**; másutt még feltartóztatják a feudalizmus maradványai és a dolgozó osztályok ellenállása, a történelem kereke azonban évről-évre itt is mindjobban porlasztja ezeket a maradványokat és egyengeti az utat az új rend számára."

Lám, mennyire nem értik meg narodnyikjaink a nyugateurópai munkásmozgalmat! A munkásmozgalmat olyasvalaminek tekintik, ami „feltartóztatja" a kapitalizmust, — s mint „maradványt" egy sorba helyezik a feudalizmussal.

Szemléltető bizonyítéka ez annak, hogy narodnyikjaink nemcsak Oroszország, hanem a Nyugat esetében sem képesek megérteni, hogyan lehet harcolni a kapitalizmus ellen nem fejlődésének „feltartóztatásával", hanem annak meggyorsításával, nem a mult, hanem a jövő jegyében, nem reakciós, hanem haladó módon.

---

* — féle. — *Szerk.*

** Ugyan mit jelent az, hogy „már végetért"? Azt jelenti-e, hogy már látható a vége, hogy már készülődik az „új erő"? — Akkor nálunk is a vége felé halad. Vagy azt, hogy ott már egyáltalán nem képződik harmadik rend? — Ez nem igaz, mert ott is vannak még kistermelők, akik maroknyi burzsoáziát és proletártömegeket termelnek ki magukból.

„Ennek a folyamatnak lényege általános vonásokban a következő: a nemesség és a nép között új társadalmi réteg alakul ki, felülről lecsúszott és alulról felemelkedett elemekből, akiknek mintegy egyforma a fajsúlyuk, ha szabad ezt a kifejezést használnom; ezek az elemek szorosan tömörülnek, egyesülnek, mélyreható belső változáson mennek át és kezdik megváltoztatni mind a felső, mind az alsó réteget, úgy hogy hozzáidomítják azokat saját szükségleteikhez. Ez a folyamat önmagában is rendkívül érdekes, számunkra pedig különösen nagy a jelentősége. Számunkra itt a kérdések egész sora merül fel: vajjon végzetes és kikerülhetetlen szakasza-e a harmadik rend uralma minden egyes nép civilizációjának?..“

Micsoda sületlenség?! Honnan kerül ide és mire jó itt a „végzetes kikerülhetetlenség“? Nem maga a szerző írta-e le és írja le alább még részletesebben a harmadik rend uralmát *nálunk*, a szent Oroszországban, a 70-es években?

A szerző nyilvánvalóan azokat az elméleti következtetéseket veszi alapul, amelyek mögé burzsoáziánk képviselői bújtak.

Nos, nem álmodozó felületesség-e az, ha valaki készpénznek vesz ilyen koholmányokat, ha valaki nem érti, hogy ezek mögött az „elméleti“ meggondolások mögött *érdekek* állnak, annak a társadalomnak érdekei, amelyet az imént oly helyesen értékelt — a burzsoázia érdekei?

Csak holmi romantikus hihet abban, hogy szillogizmusokkal lehet harcolni érdekek ellen.

„...nem térhet-e át az állam az egyik fokról a másikra közvetlenül, halálugrások nélkül, amelyek lépten-nyomon felrémlenek a túlságosan elővigyázatos nyárspolgárok előtt, még akkor is, ha nem hallgatnak a fatalistákra, akik a történelemben egyetlen végzetes vonalat látnak, amelynek következtében a harmadik rend uralmát az állam éppoly kevéssé kerülheti el, mint az ember az öregséget vagy az ifjúságot?..“

Ennyire alaposan értik meg a narodnyikok valóságunkat! Ha az állam elősegíti a kapitalizmus fejlődését — ezt egyáltalán nem azért teszi, mert a burzsoázia olyan anyagi erővel rendelkezik, hogy „dolgozni küldi“ a népet és a maga szolgálatába állítja a politikát. Egyáltalán nem. Egyszerűen arról van szó, hogy a Vernadszkijek, Csicseri-

nek, Mengyelejevek és más professzorok a „végzetes“ vonal helytelen elméletét vallják és az állam „hallgat“ rájuk.

„. . . végül nem lehetne-e enyhíteni a küszöbön álló rendszer hátrányos oldalait, nem lehetne-e valamennyire megváltoztatni vagy megrövidíteni uralmának idejét? Csakugyan olyan tehetetlen, akaratnélküli és erőtlen az állam, hogy nem képes befolyásolni és megváltoztatni sorsát; csakugyan olyasvalami, mint a pörgettyű, amelyet a gondviselés hozott mozgásba s amely csak meghatározott pályán, csak bizonyos ideig mozog és bizonyos számú forgást végez, vagy pedig olyasvalami, mint egy igen korlátozott akarattal bíró szervezet; csakugyan holmi óriási vaskerék-féle irányítja, amely eltipor mindenkit, aki elég vakmerő és a legrövidebb úton próbál eljutni az emberi boldogsághoz?!“

Ez rendkívül jellegzetes rész, amely különösen szemléltetően mutatja, mennyire *reakciós*, *kispolgári* módon képviselték és képviselik az oroszországi narodnyikok a közvetlen termelők érdekeit. A kistermelők, ugyanakkor, amikor ellenséges érzülettel viseltetnek a kapitalizmus iránt, átmeneti osztályt képeznek, amely érintkezik a burzsoáziával, s ezért képtelen megérteni, hogy a számára kellemetlen nagykapitalizmus — nem véletlen jelenség, hanem közvetlen terméke az egész modern gazdasági (valamint társadalmi, politikai és jog-) rendnek, amely az egymással ellentétes társadalmi erők harcából alakult ki. Csak ennek megnemértése vezethet az olyan teljesen ostoba beállítottságra, hogy úgy kezelik az „államot“, mintha a politikai viszonyok nem a gazdasági viszonyokban gyökereznének, nem azokat fejeznék ki, nem azokat szolgálnák.

Talán csak nem tehetetlen az állam? — kérdi kétségbeesetten a kistermelő, amikor azt látja, hogy az *ő* érdekei tekintetében az állam valóban szembeötlően tehetetlen.

Nem — felelhetnénk neki —, az állam semmiesetre sem tehetetlen, az állam mindig tevékenykedik, méghozzá igen erélyesen, mindig aktív, sohasem passzív — s egy oldallal előbb maga a szerző jellemezte ezt az aktív tevékenységet, annak burzsoá jellegét és természetes következményeit. A baj csak az, hogy a szerző nem akarja látni az összefüggést e tevékenység burzsoá jellege és az orosz

közgazdaság tőkés szervezete között s ezért olyan felületes.

Csak nem pörgettyű az állam, csak nem vaskerék? — kérdi a Kleinbürger*, amikor azt látja, hogy a „kerék" egyáltalán nem úgy forog, ahogy ő szeretné.

Ó nem — felelhetnénk neki —, az állam nem pörgettyű, nem kerék, nem a végzet törvénye, nem a gondviselés akarata: „élő egyének" hajtják előre „az akadályok rendszerén keresztül"** (amilyen például a közvetlen termelőknek vagy a régi nemesi alakulat képviselőinek ellenállása), méghozzá éppen azok az „élő egyének", akik a túlsúlyban levő társadalmi erőhöz tartoznak. Ha tehát a kereket rá akarjuk kényszeríteni arra, hogy más irányba forogjon, az „élő egyének" ellen (vagyis azok ellen a társadalmi elemek ellen, akik nem az ideológiai hivatásokhoz tartoznak, hanem közvetlenül életbevágó gazdasági érdekeket fejeznek ki) szintén „élő egyénekhez", osztály ellen — szintén osztályhoz kell fordulni. Ehhez teljesen elégtelenek a „legrövidebb utat" áhítozó jámbor és ártatlan óhajok — ehhez „a társadalom osztályerőinek átcsoportosulása" szükséges, ehhez nem annak a közvetlen termelőnek ideológusává kell válni, aki távol áll a harctól, hanem annak, aki a leghevesebb harc középpontjában áll, aki már véglegesen „differenciálódott" a polgári társadalom „életétől". Ez az *egyetlen*, s ezért a legrövidebb „út az emberi boldogsághoz", olyan út, amelyen nemcsak a helyzet hátrányos oldalainak enyhülését lehet elérni, nemcsak ennek a helyzetnek fennállását lehet megrövidíteni fejlődésének meggyorsításával, hanem teljesen véget lehet annak vetni, olyanformán, hogy a kereket (már nem az állami, hanem a társadalmi erők kerekét) arra kényszerítjük, hogy egészen más irányba forogjon.

„... Bennünket csupán a harmadik rend szervezkedésének

* — kispolgár. — *Szerk.*

** N. Mihajlovszkij úr Sztruve úrnál, a 8. oldalon: „Az élő egyén minden gondolatával és érzésével, saját kockázatára a történelem alakítójává válik. Az egyén, nem pedig holmi misztikus erő tűzi ki a történelem céljait és irányítja feléjük az eseményeket az akadályok rendszerén keresztül, amelyeket a természet és a történelmi körülmények spontán erői gördítenek elébe".

folyamata foglalkoztat, sőt csupán azok az emberek foglalkoztatnak, akik a népből emelkednek ki és kerülnek a harmadik rend soraiba. Ezek az emberek igen fontosak: rendkívül fontos társadalmi funkciókat töltenek be, közvetlenül tőlük függ a burzsoá rend erőteljességének foka. Nem lehetett meg nélkülük egyetlen olyan ország sem, ahol ezek a viszonyok meghonosodtak. Ha az országban nincsenek ilyen emberek vagy kevesen vannak, akkor szükségképpen elő kell teremteni őket a népből, olyan feltételeket kell megteremteni a népi életben, amelyek elősegítik az ilyen emberek kialakulását és kiválasztódását, s végül, oltalmazni kell őket és segíteni kell fejlődésüket, amíg meg nem erősödnek. Itt azzal a ténnyel kerülünk szembe, hogy a legerélyesebb emberek, akik kihasználják a körülményeket és az időt a maguk érdekében, közvetlenül beavatkoznak a történelembe. Ezek a körülmények — elsősorban a haladás szükségessége a termelés terén (a kusztáripari termelésnek a manufaktúra-termeléssel, illetőleg a manufaktúra-termelésnek gyári termeléssel való felváltása, a földművelés egyik rendszerének felváltása egy másik, észszerűbb rendszerrel), ami nélkül az állam bizonyos népsűrűség és a nemzetközi kapcsolatok bizonyos gyakorisága esetén valóban nem lehet meg, továbbá a politikai és erkölcsi meghasonlás, ami részint gazdasági tényezőkre, részint az eszmék fejlődésére vezethető vissza. Az államéletnek rendszerint éppen ezek a szükséges változásai kapcsolják egybe az ügyes embereket egymással és bizonyos viszonyokkal, s ezeket az embereket egészen kétségtelenül képesek lennének felváltani és mindig képesek is felváltani mások, ha más emberek okosabbak és erélyesebbek lesznek, mint amilyenek ők eddig voltak."

A szerző tehát kénytelen elismerni, hogy a burzsoázia „fontos társadalmi funkciókat" tölt be — olyan funkciókat, amelyeket együttesen véve így lehetne megfogalmazni: aláveti magának a népi munkát, vezeti azt és fokozza termelékenységét. A szerzőnek feltétlenül látnia kell, hogy a gazdasági „haladás" valóban ezekkel az elemekkel „kapcsolódik egybe", vagyis hogy burzsoáziánk valóban a gazdasági, pontosabbban, a technikai haladás hordozója.

De éppen itt kezd megmutatkozni a kistermelő ideológusa és a marxista közötti gyökeres különbség. A narodnyik ezt a *tényt* (a burzsoázia és a haladás között levő összefüggést) azzal magyarázza, hogy az „ügyes emberek" „kihasználják a körülményeket és az időt a maguk érdeké-

ben" — másszóval, véletlenszerűnek tartja ezt a jelenséget s ezért naiv merészséggel levonja a következtetést: „ezeket az embereket egészen kétségtelenül mindig (!) képesek felváltani mások", akik ugyancsak a haladás, de nem a polgári haladás hordozói.

A marxista ezt a tényt azokkal a társadalmi termelési viszonyokkal magyarázza, amelyekbe az emberek az anyagi javak termelése során az árugazdaságban lépnek, s amelyek áruvá teszik a munkát, alárendelik a tőkének és fokozzák termelékenységét. A marxista ebben nem véletlenszerűséget lát, hanem közgazdaságunk tőkés szervezetének szükségszerű termékét látja benne. Ezért a megoldást nem olyan dajkamesékben látja, hogy mit „képesek kétségtelenül" megtenni a burzsoát felváltó emberek (hiszen először még „fel is kell váltani" őket, ehhez pedig nem elegendőek pusztán szavak vagy a társadalomhoz és az államhoz intézett felhívások), hanem az adott gazdasági rendszer osztályellentéteinek kifejlődésében.

Bárki megérti, hogy ez a két magyarázat homlokegyenest ellentétes, hogy a cselekvésnek két egymást kizáró rendszere következik belőlük. A narodnyik, mivel véletlenszerűségnek tartja a burzsoáziát, nem látja összefüggését az állammal és az „egyeneslelkű muzsik" hiszékenységével éppen ahhoz fordul segítségért, aki a burzsoázia érdekeit védi. A narodnyik tevékenysége arra a mérsékelt és kimért, hivatalos-liberális tevékenységre szorítkozik, amely teljesen ugyanazt jelenti, amit az emberbaráti tevékenység, mert hiszen az „érdekeket" nem érinti komolyan és egyáltalán nem veszélyes azokra nézve. A marxista elfordul ettől a zagyvaságtól és azt mondja, hogy a „jövő záloga" nem lehet egyéb, mint „a gazdasági osztályok kemény harca".

Érthető az is, hogy ha a cselekvés rendszereinek ezek a különbségei közvetlenül és elkerülhetetlenül abból következnek, hogy burzsoáziánk uralmának tényét különféleképpen *magyarázzák*, úgy a marxista az *elméleti vita* során annak bizonyítására szorítkozik, hogy ez a burzsoázia (a közgazdaság jelenlegi szervezete mellett) szükségszerű és elkerülhetetlen (ez derült ki Sztruve úr könyvéből), s ha a narodnyik megkerüli a magyarázat e

különböző módszereinek kérdését és hegelizmusról meg az „egyénnel szemben tanusított kegyetlenségről“* fecseg — ez csakis tehetetlenségét mutatja szemléltetően.

„A nyugateurópai harmadik rend története rendkívül hosszadalmas... Mi természetesen, a fatalisták tanítása ellenére, nem ismételjük meg ezt az egész történetet; a mi harmadik rendünk felvilágosult képviselői céljaik elérésére természetesen azokat az eszközöket sem fogják mind felhasználni, amelyekkel azelőtt éltek, s csak az időnek és helynek legmegfelelőbbeket választják ki közülük. A parasztság földnélkülivé tétele és a gyári proletariátus létrehozása érdekében természetesen nem folyamodnak majd durva katonai erőhöz vagy a birtokok nem kevésbbé durva megtisztításához...“

„Nem folyamodnak majd...“?!! Csak a kényelmes optimizmus teoretikusainál fordulhat elő, hogy ilyen szándékosan megfeledkeznek a mult és a jelen *tényeiről*, amelyek már kimondták a maguk „igen“-jét — és hogy ilyen rózsás reményeket fűzzenek ahhoz, hogy a jövőben, természetesen, „nem“-et fognak mondani. Ez persze hazugság.

„...hanem az obscsina-földbirtok megszüntetéséhez, a farmerségnek, a jómódú parasztok kisszámú osztályának létrehozásához** és általában olyan eszközökhöz folyamodnak, amelyek révén a gazdaságilag gyenge magától elpusztul. Most nem műhelyeket, hanem hitel-, nyersanyagbeszerzési, fogyasztási és termelőszövetkezeteket fognak létesíteni, amelyek, bár általános boldogsággal kecsegtetnek, csak azt segítik majd elő, hogy az erős még erősebb, a gyenge pedig még gyengébb legyen. Nem patrimoniális bíróságért fognak fáradozni, hanem olyan törvényhozásért, amely munkaszeretetre, józanságra és művelődésre sarkal, amivel csak a fiatal burzsoázia fog ékeskedni, minthogy a tömeg ugyanolyan iszákos, tudatlan lesz és ugyanúgy másnak fog dolgozni, mint azelőtt.“

Milyen jó jellemzését találjuk itt mindezeknek a hitel-, nyersanyagbeszerzési és egyéb szövetkezeteknek, mindezeknek a munkaszeretetet, a józanságot és a művelődést elősegítő rendszabályoknak, amelyeket oly meghatóan karol fel jelenlegi liberális-narodnyik sajtónk, a

* Mihajlovszkij úr a „Russzkoje Bogatsztvo“ 1894. 10. számában.

** Ez pompásan megvalósul az obscsina megszüntetése nélkül is, mert az obscsina — amint ezt a zemsztvostatisztika megállapította — egyáltalán nem hárítja el a parasztság soraiban a szakadást.

„Russzkoje Bogatsztvo"-t is beleértve. A marxistának csak annyi a teendője, hogy aláhúzza a mondottakat, teljesen egyetértsen azzal, hogy *mindez* valóban *nem egyéb a harmadik rend képviseleténél*, tehát azzal, hogy akiknek emiatt fő a fejük, nem egyebek, mint *kispolgárok*.

Ez az idézet — elég is válaszképpen napjaink narodnyikjainak, akik abból, hogy a marxisták az efféle rendszabályokat megvetéssel kezelik, azt a következtetést vonják le, hogy a marxisták „nézők" akarnak maradni, hogy ölbetett kézzel akarnak ülni. Az persze igaz, hogy a burzsoá tevékenység érdekében soha még a kisujjukat sem fogják megmozdítani; ami ezt a tevékenységet illeti, mindig „nézők" maradnak.

„Ennek a burzsoá hadsereg őrcsapatát, csatárláncát és elővédjét képező osztálynak (a népből kiemelkedetteknek, a kispolgárságnak) szerepe sajnos, igen kevéssé érdekelte a történészeket és a közgazdászokat, noha szerepe, ismételjük, rendkívül fontos. Amikor az obscsinát összetörték és a parasztságot földnélkülivé tették, ezt egyáltalán nem csupán a lordok és lovagok vitték véghez, hanem saját véreiknek, vagyis ismétcsak a népből kiemelkedetteknek a keze is benne volt, azoké, akik gyakorlatias észjárással és hajlékony háttal voltak megáldva, akiket az uraság kegyeibe fogadott, akik a zavarosban halásztak vagy rablással némi tőkét szereztek, azoké, akik felé kinyujtották kezüket a felsőbb rendek és a törvényhozás. A nép legmunkaszeretőbb, legtehetségesebb és legjózanabb elemeinek nevezték őket..."

Ez a megfigyelés a tények tekintetében nagyon helyes. A parasztot valóban főként „saját vére", a kispolgár tette földnélkülivé. De a narodnyik nem érti meg eléggé ezt a tényt. Nem különbözteti meg a két ellentétes osztályt, a feudálisokat és a burzsoáziát, a „régi nemesi" és az „új kispolgári" rendszer képviselőit, nem különbözteti meg a gazdasági szervezet különféle rendszereit, nem látja, hogy az utóbbi osztály haladó az előzőhöz képest. Ez — először. Másodszor, a burzsoázia fejlődését a rablásnak, gyors észjárásnak, lakájkodásnak stb. tulajdonítja, holott a kisgazdaság az árutermelés talaján a legjózanabb, a legdolgosabb gazdát változtatja kisburzsoává: ez tesz szert „megtakarításra" s a környező viszonyok folytán ez a „megtakarítás" *tőkévé* válik. Olvassák el ezzel kapcsolat-

ban, hogy mit írnak narodnyik szépíróink a kusztáriparról és a parasztgazdaságról.

„... Ez már nem is csatárlánc és elővéd, hanem a burzsoá főhadsereg, ezek osztagokba egyesített alacsonyrangú frontkatonák, akikkel törzs- és főtisztek, egyes csapategység-parancsnokok, valamint a vezérkart alkotó közírók, szónokok és tudósok rendelkeznek*. Enélkül a hadsereg nélkül a burzsoázia semmire sem menne. Vájjon az angol landlordok, akiknek száma alig 30 000, képesek lettek volna farmerek nélkül kormányozni a sokmilliónyi éhes tömeget?! A farmer — igazi frontkatona politikai értelemben és kicsiny kisajátító sejt gazdasági értelemben... A gyárakban a farmerek szerepét a művezetők és munkavezetők töltik be, akik igen szép fizetést húznak, nemcsupán azért, mert nagyobb hozzáértéssel dolgoznak, hanem azért is, hogy felügyeljenek a munkásokra, hogy utolsónak távozzanak a munkapadtól, hogy elgáncsolják a munkások béremelésre vagy a munkaidő leszállítására irányuló követeléseit és lehetővé tegyék a munkaadók számára, hogy rájuk mutatva, azt mondhassák: „nézzétek, mennyit fizetünk azoknak, akik dolgoznak és hasznot hajtanak nekünk"; továbbá a boltosok, akik a legszorosabb kapcsolatban vannak a munkáltatókkal és a gyárigazgatósággal; végül az irodai alkalmazottak, a legkülönfélébb hajcsárok és a hozzájuk hasonló apró élősdiek, akiknek ereiben még munkásvér folyik, de lelkükben már mindenható úr a tőke. [Tökéletesen igaz! K. T.] Persze, ugyanazt, amit Angliában látunk, Franciaországban, Németországban és más országokban is megtalálhatjuk. [Tökéletesen igaz! És Oroszországban szintén. K. T.] A részletek talán változnak egyes esetekben, de nagyobbrészt ezek is változatlanok. A francia burzsoázia, amely a mult század végén diadalmaskodott a nemességen, jobban mondva kihasználta a nép győzelmét, kitermelte a népből a kisburzsoáziát, amely segítségére volt a nép kifosztásában, maga is fosztogatta és kalandorok kezére juttatta a népet... Mialatt az irodalomban himnuszokat zengtek a francia néphez, mialatt nagyságát, nagylelkűségét és szabadságszeretetét magasztalták, mialatt mindez a tömjénezés ködként lepte be Franciaországot, a burzsoá kandur megragadta a csibét, csaknem teljesen felfalta, a népnek pedig csak csontokat hagyott. A sokat dicsőített népi földbirtok mikroszkópikus méretűnek bizonyult, amely méterekben mérhető és gyakran még az adóterhet sem bírja..."

* Hozzá kellett volna tenni: adminisztrátorok és bürokrácia. Máskülönben a „vezérkar" összetétele hihetetlenül hiányos — különösen az orosz viszonyok között.

Álljunk itt meg.

Először is, érdekes volna megkérdezni a narodnyikot, hogy nálunk ki „használta ki“ a „hűbériség“, a „régi nemesi alakulat“ felett „aratott győzelmet“? Valószínűleg nem a burzsoázia. Mi történt nálunk a „nép soraiban“ mialatt az „irodalomban himnuszokat zengtek“ — amelyeket az imént idézett a szerző — a népről, a nép iránti szeretetről, a nagylelkűségről, az obscsinának köszönhető tulajdonságokról és erényekről, a „kölcsönös társadalmi alkalmazkodásról és egyetértésben folytatott tevékenységről“ az obscsinán belül, arról, hogy egész Oroszország — artel, hogy az obscsina — „a falusi nép gondolatainak és tetteinek középpontja“ stb. stb. stb., amit ma is zengedeznek a liberális-narodnyik sajtó hasábjain (ha mollban is)? Szóval a földet nem vették el a parasztságtól; a burzsoá kandúr nem ragadta meg a csibét, nem falta fel csaknem teljesen; a „dicsőített népi földbirtok“ nem „bizonyult mikroszkópikus méretűnek“, a kiadások nem haladták meg a bevételt?* — Nem, ezt csakis „misztikusok és metafizikusok“ állíthatják, csakis ők tekinthetik ténynek és vehetik ezt a tényt kiindulópontnak ügyeinkről alkotott ítéletüknél és tevékenységük során, amely nem arra irányul, hogy „más utakat keressenek a haza számára“, hanem arra, hogy az adott, már teljesen kialakult kapitalista úton haladjanak.

Másodszor. Érdekes összehasonlítani a szerző *módszerét* a marxisták *módszerével*. Konkrét fejtegetések útján sokkal jobban meg lehet magyarázni különbözőségüket, mint elvont megfontolásokkal. Ugyan miért mondja a szerző a francia „burzsoáziáról“, hogy a mult század végén diadalmaskodott a nemességen? Miért nevezi burzsoá tevékenységnek azt a tevékenységet, amelyet túlnyomórészt és csaknem kizárólag az értelmiség folytatott? Továbbá, nem a kormány lépett-e működésbe, amikor elvette a parasztságtól a földet, magas adókat vetett ki stb.? Végül, nem a nép iránti szeretetről, egyenlőségről és

* Méghozzá nem csupán „gyakran“, mint Franciaországban, hanem általános szabályként, méghozzá nem tíz-húsz, hanem többszáz százalékkal.

általános boldogságról beszéltek-e ezek az emberek, éppúgy, ahogy az oroszországi liberálisok meg narodnyikok beszéltek és beszélnek? Lehet-e ilyen körülmények között mindebben csakis a „burzsoáziát" látni? Nem „szűklátókörű"-e az a nézet, amely a politikai és szellemi mozgalmakat a Plusmacherei*-ra vezeti vissza? — Vegyék csak jól szemügyre, ezek egytől-egyig ugyanazok a kérdések, amelyekkel az orosz marxistákat szokták elhalmozni, amikor ugyanilyen dolgokat mondanak parasztreformunkról (mivel ennek sajátosságát csak a „részletekben" látják), s általában a reformutáni Oroszországról. Ismétlem, itt nem arról beszélek, hogy mennyiben igazolják felfogásunkat a tények, hanem arról a *módszerről*, amelyet a narodnyik ebben az esetben használ. Számára az eredmények jelentik a *kritériumot* („kiderült", hogy a népi földtulajdon „mikroszkópikus méretű", a kandúr „megragadta" és „felfalta" a csibét), méghozzá kizárólag a gazdasági *eredmények*.

Kérdezzük, miért alkalmazza ezt a *módszert* csak Franciaország tekintetében és miért nem kívánja használni Oroszországgal kapcsolatban is? Hiszen a módszernek mindenütt azonosnak kell lennie. Ha Franciaországban a *kormány* és az *értelmiség* tevékenysége mögött *érdekeket* keres, miért *nem keres* érdekeket a szent Oroszhonban is? Ha *ott* az a kérdés jelenti az ön számára a kritériumot, hogy milyennek „*bizonyult*" a népi földbirtok, akkor *itt* miért jelenti a kritériumot az, hogy milyennek „bizonyulhat"? Ha ott jogos ellenszenvet kelt önben az, hogy frázisok hangzanak el a népről és a nép nagylelküségéről, s ezzel egyidejűleg „felfalják a csibét" — akkor *itt* miért nem fordul el, mint burzsoá filozófusoktól, azoktól, akik ugyanakkor, amikor a „felfalás" ténye kétségtelen, és amikor ezt ön is elismeri, képesek „kölcsönös társadalmi alkalmazkodásról", „népi közösségről", a „*népi ipar szükségleteiről*" és ehhez hasonló dolgokról beszélni?

A válasz csak egy lehet: azért, mert ön — a kispolgárság ideológusa, azért, mert az ön eszméi, vagyis általában

* — profithajsza. — *Szerk.*

a narodnyik eszmék — nem pedig Iván, Pjotr vagy Szidor eszméi — a kistermelői érdekek és szempontok visszatükröződésének eredményei s egyáltalán nem a „tiszta"* gondolat eredményei.

„De számunkra ebben a tekintetben különösen tanulságos Németország, amely éppúgy, mint mi, későn hajtotta végre a polgári reformot és ezért nem pozitív, hanem természetesen negatív értelemben használta fel más népek tapasztalatait." A parasztság összetétele Németországban — mondja a szerző Vaszilcsikov nyomán — nem volt egyöntetű: a parasztok jogaik és birtokuk, a juttatott föld nagysága szerint egyaránt több csoportra különültek. Ez „paraszti arisztokrácia", egy „nemnemesi származású kisbirtokos rend" kialakulására és a tömeg „gazdából napszámossá" válására vezetett. „Végül, a dolgot betetőzte és a munkások helyzete terén a javítás minden legális útját elvágta a félig arisztokratikus, félig polgári 1849-es alkotmány, amely csakis a nemeseknek és a vagyonos polgárságnak adott választójogot."

Eredeti okoskodás. Az alkotmány „*elvágta*" a legális utakat?! Ez még az oroszországi narodnyikok ama régi jó elméletének visszatükröződése, amely arra hívta fel az „értelmiséget", hogy hozza áldozatul a szabadságot, mert a szabadság, úgymond, csak neki válna javára, ezzel szemben a népet kiszolgáltatná a „vagyonos polgárság"-nak. Nem fogunk vitába szállni ezzel az ostoba és reakciós elmélettel, mivel annak napjaink narodnyikjai általában — s közöttük közvetlen ellenfeleink, a „Russzkoje Bogatsztvo" körül csoportosuló közíró urak is — hátat fordítottak. De feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy ezek a narodnyikok, amikor ahelyett, hogy más utak lehetőségéről fecsegnének, hátat fordítottak ennek az eszmének és egy lépést tettek előre Oroszország *adott* útjainak nyilt elismerése felé, — ezzel véglegesen kimutatták kispolgári mivoltukat, minthogy a ragaszkodás az apró, polgári reformokhoz és az osztályharc abszolút megnemértése a liberálisok oldalára állítja őket azokkal szemben, akik az „ellenlábas" oldalára állnak, mert benne látják a szóbanforgó üdvös dolgoknak egyetlen, hogy úgy mondjuk, destinataire**-jét.

---

* V. V. úr kifejezése. Lásd „Наши направления" — „Irányzataink", valamint „Negyelja", 1894. 47—49. sz.

** —, letéteményesét. — *Szerk.*

„S Németországban ebben az időben sok olyan ember volt, aki egyre csak lelkesedett az emancipációért, lelkesedett tíz, húsz, harminc, sőt még több esztendőn át; olyan emberek, akik minden kételyt, minden elégedetlenséget a reformmal a reakció kiszolgálásának tartottak és megátkoztak. Ezek közt a jámborabbak úgy képzelték el a népet, mint valami szabadjára engedett lovat, amelyet ismét be lehet kötni az istállóba és be lehet fogni a postakocsiba (ami egyáltalán nem mindig lehetséges). De voltak csirkefogók is, akik hízelegtek a népnek, ugyanakkor azonban suttyomban más politikát folytattak s ezek a csirkefogók befurakodtak a népet őszintén szerető bámészkodók közé, akiket az orruknál fogva lehetett vezetni és ki lehetett használni. Ó, ezek az őszinte bámészkodók! Amikor az államban megkezdődik a belső harc, egyáltalán nem mindenki hajlandó és egyáltalán nem mindenki képes erre a harcra."

Gyönyörű szavak, amelyek jól összefoglalják a régi orosz narodnyikság legjobb hagyományait, s amelyeket felhasználhatunk arra, hogy jellemezzük az orosz marxisták álláspontját *napjaink* orosz narodnyiksága tekintetében. Ehhez nem is sokat kell rajtuk változtatnunk: annyira megegyezik a két ország tőkés fejlődése; annyira megegyezőek az e folyamatot visszatükröző társadalmi és politikai eszmék.

A „haladó" irodalomban nálunk is olyan emberek uralkodnak és kormányoznak, akik „a mi parasztreformunk és a nyugati parasztreform között fennálló lényeges különbségekről", „a népi (sic!) termelés szentesítéséről", nagy „földhözjuttatásról" (megváltás!!) stb. beszélnek és ezért a felsőbbségtől csodatettet várnak, amelyet „a munka társadalmasításának" neveznek, „tíz, húsz, harminc, sőt még több esztendőn át" várnak, a kandúr viszont, amelyről az előbb beszéltünk — felfalja a csibét s a jóllakott és nyugodt bestiát jellemző hízelgő pillantásokat vet az „őszinte bámészkodókra", akik arról szavalnak, hogy más utat kell választani a haza számára, hogy mennyire ártalmas a „fenyegető" kapitalizmus, hogy a népnek hitelekkel, artelekkel, együttes szántásokkal és ehhez hasonló ártalmatlan foltozgatással segítséget kell nyujtani. „Ó, ezek az őszinte bámészkodók!"

„A harmadik rend kialakulásának ugyanezt a folyamatát éljük át most mi is, főleg pedig parasztságunk. Oroszország ebben

elmaradt egész Európától, még iskolatársától, helyesebben, nevelőjétől, Németországtól is. A harmadik rend fő melegágyai és kovászai Európaszerte mindenütt a városok voltak. Nálunk viszont" — hasonlíthatatlanul kevesebb a városi lakos... „Ennek a különbségnek főoka népi földbirtoklásunkban rejlik, amely a lakosságot visszatartja a faluban. A városi lakosság növekedése Európában szorosan összefügg a nép földnélkülivé válásával és a gyáriparral, amelynek a termelés kapitalista feltételei között olcsó munkaerőre és fölös munkaerőkínálatra van szüksége. Míg a falvakból elűzött európai parasztság a városokba ment munkát keresni, a mi parasztságunk teljes erejével ragaszkodik a földhöz. A népi földbirtoklás a paraszti állások legfőbb hadászati pontja, a parasztság kulcspozíciója, amelynek jelentőségét a polgárság vezérei kitűnően megértik és ezért minden ügyességükkel és erejükkel ezt veszik célba. Ez a magyarázata az obscsina elleni támadásoknak, ezért lát napvilágot temérdek különböző tervezet, amelyeknek az a céljuk, hogy a földművelőt az észszerű agronómia, az ipar felvirágoztatása, a nemzet haladása és dicsősége jelszavával eltántorítsák a földtől!"

Itt már kirívóan megmutatkozik annak a narodnyik elméletnek felületessége, amely a „más utakról" álmodozás miatt merőben helytelenül ítéli meg a valóságot: a „legfőbb pontot" olyan nem döntő jelentőségű jogi intézményekben látja, mint a paraszti föld*birtoklás* formái (obscsinabirtoklás — vagy egyéni birtoklás); kisparaszti gazdaságunkat sajátos valaminek tekinti, mintha ez nem rendes kistermelői gazdaság lenne, amely — közgazdasági szervezetének jellegét tekintve — teljesen megegyezik a nyugateurópai kézműves- és parasztgazdaságokkal, hanem holmi „népi" (!?) földbirtoklás. A liberális-narodnyik sajtónkban meghonosodott szóhasználat szerint a „népi" szó olyasvalamit jelent, ami kizárja a dolgozó kizsákmányolását — úgyhogy a szerző egyenesen elpalástolja jellemzésével azt a kétségtelen tényt, hogy parasztgazdaságunkban éppúgy megtalálható az értéktöbbletelsajátítás, a más javára végzett munka, mint az „obscsinán" kívül, és szélesre tárja a kaput az érzelgős és mézes-mázos képmutatóskodás előtt.

„Mostani kevésföldű és adókkal megterhelt obscsinánk még nem nyujt valami isten tudja milyen nagy biztosítékot. A parasztnak amúgyis kevés volt a földje, most pedig, a lakos-

ság szaporodása és a termékenység csökkenése következtében, még kevesebb lett; az adóterhek nem csökkennek, hanem növekednek; kevés az ipar; a helyi kereseti alkalom még kevesebb; a falun oly nehézzé válik az élet, hogy egész falvak parasztsága messzire elmegy munkát keresni s csak az asszonyokat meg a gyerekeket hagyják otthon. Ilyenformán egész kerületek elnéptelenednek... Egyfelől, éppen e nehéz életkörülmények hatására választódik ki a parasztságból az emberek külön osztálya — a fiatal burzsoázia, amely azon van, hogy az obscsinán kívül, egyénileg földet vásároljon, vagy más foglalkozások — kereskedés, uzsoráskodás, saját vezetésével munkásartelek szervezése, különféle megbízások elnyerése és ehhez hasonló kis üzletek után töri magát."

Ennél a résznél érdemes hosszabban időzni.

Először, bizonyos tények megállapítását látjuk itt, amelyeket két szóban ki lehet fejezni: a parasztok menekülnek; másodszor, a tények (negatív) értékelését és harmadszor, magyarázatukat, amelyből közvetlenül egy teljes program is ered, s bár ez a program itt nincs kifejtve, túlságosan is jól ismerjük (további földjuttatás, az adók leszállítása; a kisipar „fellendítése" és „fejlesztése").

Hangsúlyozni kell, hogy a marxista szempontjából az *első* is, a *második* is tökéletesen és feltétlenül helytálló (csak megfogalmazásuk hagy hátra igen sok kívánnivalót, amint azt nyomban látni fogjuk). De a *harmadik* már egyáltalán semmit sem ér*.

Megmagyarázom. Az első helytálló. Helytálló az a tény, hogy a mi obscsinánk — nem biztosíték, hogy a parasztság otthagyja a falut, eltávozik a földről; ezt inkább úgy kellett volna mondani, hogy a parasztságot kisajátítják — mert hiszen azelőtt (a magántulajdon jogán) rendelkezett bizonyos termelési eszközökkel (ezek közül a földdel különleges jogon, amelynek alapján azonban az obscsinák által *megváltott* földet is magánhasználatba adták) és elveszti ezeket. Helytálló az, hogy a kusztáripar „hanyatlik" — *vagyis* a parasztokat itt is kisajátítják, a parasztok itt is elvesztik termelési és munkaeszközeiket,

* Ez az oka annak, hogy a marxizmus teoretikusai a narodnyikság elleni harcukban olyan nagy súlyt fektetnek a magyarázatra, az értelmezésre, az objektív oldalra.

otthagyják saját szövőműhelyüket és elmennek vasútépítő munkásnak, kőművesnek, segédmunkásnak és egyéb bérmunkásnak. Azok a termelési eszközök, amelyektől a parasztokat megfosztják, egy elenyésző kisebbség kezére kerülnek, s itt munkaerő kizsákmányolásának forrásául: *tőkéül* szolgálnak. Ezért igaza van a szerzőnek abban, hogy ezeknek a termelési eszközöknek a tulajdonosai „burzsoáziává", vagyis olyan osztállyá válnak, amely a közgazdaság tőkés szervezetében kezében tartja a „népi" munkát. Mindezeket a tényeket helyesen állapítja meg, s ami a kizsákmányolást illeti, helyesen ítéli meg jelentőségüket.

Az olvasó természetesen már a fenti leírásból is látta, hogy a marxista egészen másként *magyarázza* ezeket a tényeket. A narodnyik e jelenségek okát abban látja, hogy „kevés a föld", nyomasztók az adók, csökkennek a „munkalehetőségek", vagyis a *politikának* — a föld-, adó- és iparpolitikának — a sajátosságaiban, nem pedig a *termelés társadalmi szervezetének* sajátosságaiban, amelyekből elkerülhetetlenül következik *az adott* politika.

Kevés a föld és egyre kevesebb lesz — hangoztatja a narodnyik. (Még csak nem is feltétlenül a szerzőnek ezt a kijelentését veszem, hanem a narodnyik tan általános tételét.) — Tökéletesen igaza van, de miért csak azt mondja, hogy *kevés* a föld, miért nem fűzi hozzá, hogy *keveset adnak el*. Hiszen ön tudja, hogy parasztjaink *megváltják* juttatott földjüket a földesúrtól. Miért arra fordítja a fő figyelmet, hogy *kevés*, miért nem arra, hogy *eladják?*

Már maga az eladásnak, a megváltásnak ez a ténye — olyan elvek (termelési eszközök szerzése pénzért) uralmára mutat, amelyek mellett a dolgozók mindenképpen termelési eszközök nélkül maradnak, akár sok, akár kevés termelési eszközt adnak el. Ennek a ténynek elhallgatásával azt a tőkés termelési módot hallgatja el, amely nélkül szóba sem jöhetett volna az ilyen eladás. Azzal, hogy ezt elhallgatja, már ennek a polgári társadalomnak alapjára helyezkedik és egyszerű kávéházi politikussá süllyed, aki arról bölcselkedik, hogy vajjon kevés, vagy pedig sok földet adnak-e el. Ön nem látja, hogy már maga a megváltás ténye is azt bizonyítja, hogy azok „lelkében", akiknek érdekei a „nagy" reform során érvényesültek, akik a refor-

mot végrehajtották, „már teljhatalmú úr a *tőke*“, hogy ennek az egész liberális-narodnyik „társadalomnak“, amely a reform által létrehozott viszonyokra támaszkodik és e viszonyok különféle javítgatásairól politizálgat — csakis annyi a fénye, amennyit a „kapitalista holdtól“ kap. Ezért kel hadra a narodnyik olyan gyűlölettel azok ellen, akik elvileg következetesen más alapon állnak. Öblös hangon ordítozza, hogy ezek nem törődnek a néppel, hogy földnélkülivé akarják tenni a parasztokat!!

Ő, a narodnyik, törődik a néppel, ő nem akarja földnélkülivé tenni a parasztságot, ő azt akarja, hogy több földet adjanak *(el)* neki. Ő — becsületes boltos. Arról persze hallgat, hogy a földet nem ingyen adják, hanem eladják — de a boltokban talán beszélnek arról, hogy az áruért pénzt kell adni? Ezt amúgyis mindenki tudja.

Érthető, hogy gyűlöli a marxistákat, akik azt mondják, hogy kizárólag azokhoz kell fordulni, akik már „differenciálódtak“ ettől a szatócstársadalomtól, akik „eltávolodtak“ tőle — ha szabad a Mihajlovszkij és Juzsakov féle urak e fölöttébb jellegzetes kispolgári kifejezéseit használnom*.

Gyerünk tovább. „Kevés az ipar“ — ez a narodnyik álláspontja a kusztáriparral kapcsolatban. És ismét csak hallgat arról, hogy milyen ezeknek az iparoknak a szervezete. Jólelkűen szemet húny afölött, hogy azok az iparok is, amelyek „hanyatlanak“, azok is amelyek „fejlődnek“ — egyaránt tőkés alapon vannak megszervezve, mégpedig úgy, hogy a munkát teljesen leigázza a felvásárlók, kereskedők stb. tőkéje, és beéri a haladás, az újítások, az artelek és ehhez hasonlók kispolgári követelésével, mintha az effajta rendszabályok a legkevésbbé is érinthetnék a tőke uralmának *tényét*. A narodnyik, mind a földművelés, mind a feldolgozó ipar tekintetében, meglevő szervezetük talajára helyezkedik és nem ez ellen a szervezet ellen, hanem különböző tökéletlenségei ellen hadakozik. — Ami

---

* A megváltás tőkés jellegének elhallgatásán és megnemértésén kívül a narodnyik urak szerényen megkerülik azt a tényt is, hogy míg a parasztok „földhiányban“ szenvednek, a „régi nemesi“ alakulat képviselőinek kezében egészen szép darab földecskék vannak.

az adókat illeti, a narodnyik itt már önmagát cáfolta meg, és éles megvilágításba helyezte a narodnyikság legfőbb jellegzetességét, azt, hogy képes kompromisszumokra lépni. Fentebb maga állította, hogy mindenféle adó (még a jövedelemadó is) a munkásokat sujtja az olyan rendszerben, amely értéktöbblet elsajátításán épül fel — mindamellett egyáltalán nem mond le arról, hogy a liberális társadalommal megbeszélje, hogy vajjon nagyok-e az adók, avagy kicsinyek, és „állampolgári becsületességgel" megfelelő tanácsokat adjon az adó- és illetékhivatalnak.

Egyszóval, a marxista véleménye szerint az ok nem a politikában, nem az államban és nem a „társadalomban" rejlik, hanem — Oroszország gazdasági szervezetének jelenlegi rendszerében; a dolog lényege nem az, hogy „ügyes emberek" vagy „agyafúrt fickók" a zavarosban halásznak, hanem az, hogy a „nép" két egymással ellentétes, egymást kizáró osztályból tevődik össze: „a társadalomban működő erők rendszerint két egymással ellentétes eredővé alakulnak".

„A polgári viszonyok meghonosításában érdekelt emberek, amikor terveik meghiúsulását* látják, nem hagyják annyiban a

---

* Eszerint az obscsina megsemmisítésére irányuló terv kudarca a „polgári viszonyok meghonosítása felett aratott győzelmet" jelenti!!

A narodnyik, aki az „obscsina" körül egész kispolgári utópiát költött, álmodozásában olyannyira figyelmen kívül hagyja a valóságot, hogy az obscsina ellen irányuló tervben látja a burzsoá rendszer mesterséges meghonosításának egész problémáját, holott ez — egyszerű politizálgatás a már teljesen „meghonosodott" polgári rend talaján.

A narodnyik szemében a marxista ellen a legdöntőbb érv az a kérdés, amelyet olyan arckifejezéssel szoktak feltenni, mintha már teljes diadalt arattak volna: nem, azt mondja meg nekünk, hogy meg akarja-e semmisíteni az obscsinát, vagy sem, igen vagy nem? — A narodnyik szemében ebben merül ki a probléma, ez a „meghonosítás" lényege. Egyáltalán nem akarja megérteni, hogy a marxista szempontjából a „meghonosítás" már régi és visszavonhatatlan tény, amelyen sem az obscsina megsemmisítése, sem az obscsina megerősítése nem változtat — mint ahogy a tőke már most is egyformán uralkodik mind az obscsinabirtokláson, mind az egyéni birtokláson alapuló falvakban.

A „meghonosítás" ellen irányuló messzebbmenő tiltakozást a narodnyik a meghonosítás védelmezésének igyekszik feltüntetni. A fuldokló a szalmaszálba is belekapaszkodik.

dolgot: a nap minden órájában azt erősítgetik a parasztságnak, hogy mindennek az obscsina, az egyetemes kezesség, a földek újrafelosztása és a mir-rendszer az oka, ami mind a lustáknak és a korhelyeknek kedvez; hitel- és takarékszövetkezeteket létesítenek a jómódú parasztok számára és azon fáradoznak, hogy a parcella-birtokok kis földhiteleket kapjanak; a városokban műszaki, ipari és különféle más tanintézeteket állítanak fel, amelyekbe ismétcsak kizárólag a vagyonos emberek gyermekei jutnak be, míg a tömeg továbbra is iskola nélkül marad; a gazdagparasztság állatállományának megjavítását kiállításokkal, díjakkal, tenyészállatokkal, (amelyeket pénzért adnak ki a telepekről) stb. segítik elő. Mindezek a kis erőfeszítések egyetlen jelentékeny erővé tevődnek össze, amely bomlasztólag hat a falusi mirre és egyre inkább kettészakítja a parasztságot."

A „kis erőfeszítések" jellemzése jó. A szerzőnek az a felfogása, hogy mindezek a kis erőfeszítések (amelyeknek oly buzgón fogja most pártját a „Russzkoje Bogatsztvo" és egész liberális-narodnyik sajtónk) az „új polgári" alakulatot, a tőkés rendszert jelentik, fejezik ki és valósítják meg — egészen helyes.

Éppen ez a körülmény az oka annak, hogy a marxisták elutasító álláspontra helyezkednek az effajta erőfeszítések tekintetében. Az a tény pedig, hogy ezek az „erőfeszítések" kétségkívül a kistermelők szívéhez legközelebb álló desiderátumokat testesítik meg, a marxisták véleménye szerint sarkalatos tételük helyességét, vagyis azt bizonyítja, hogy a paraszt nem lehet a munka eszméjének képviselője, mivel a paraszt a tőkés gazdasági rendben kispolgár, s ennek következtében a jelenlegi viszonyok talajára helyezkedik és életének (valamint eszméinek) egyes területein érintkezik a burzsoáziával.

Ezzel a résszel kapcsolatban nem lesz felesleges hangsúlyozni a következőket. Az a tény, hogy a marxisták elutasító álláspontra helyezkednek a „kis erőfeszítések" tekintetében — különösen keserves szemrehányásokra készteti a narodnyik urakat. Ha elődeikre emlékeztetjük őket, ezzel rámutatunk arra, hogy volt idő, amikor a narodnyikok más szemmel nézték ezt a dolgot, amikor nem léptek ilyen szívesen és buzgón kompromisszumokra [bár, amint ugyanez a cikk bizonyítja, akkor is csak bele-

mentek kompromisszumokba], amikor a narodnyikok, nem mondom, hogy megértették, de legalább érezték az ilyen erőfeszítések polgári jellegét, amikor ezeknek az erőfeszítéseknek elvetését csak a legnaívabb liberálisok ítélték el, mint „a nép irányában megnyilvánuló pesszimizmust".

A narodnyik urak szívélyes érintkezése a liberálisokkal, mint a „társadalom" képviselőivel, úgy látszik, hasznosnak bizonyult.

Az, hogy valaki képtelen beérni a polgári haladás „kis erőfeszítéseivel", egyáltalán nem jelenti a részleges reformok teljes elvetését. A marxisták egyáltalán nem tagadják, hogy ezek a rendszabályok bizonyos (habár nyomorúságosan jelentéktelen) mértékben hasznosak: bizonyos (habár nyomorúságosan jelentéktelen) mértékben megjavíthatják a dolgozók helyzetét; meggyorsítják a tőke különösen elmaradt formáinak, az uzsorának, a leigázásnak stb. elhalását, meggyorsítják ezek átalakulását az európai kapitalizmus korszerűbb és emberibb formáivá. Ezért a marxisták, ha megkérdeznék őket, hogy szükségesek-e ezek az intézkedések, magától értetődően azt felelnék, hogy szükségesek, de ugyanakkor tisztáznák, hogy milyen álláspontra helyezkednek általában annak a tőkés rendnek tekintetében, amelyen ezekkel az intézkedésekkel javítgatnak, amikor is beleegyezésüket azzal indokolnák, hogy e rend fejlődésének meggyorsítását, következésképpen annak lezárulását akarják*.

„Ha figyelembe vesszük, hogy a parasztság nálunk, éppúgy mint Németországban, jogai és birtoka szerint különböző kategóriákra oszlik (kincstári parasztok, koronaparasztok, egykori földesúri parasztok, ezek közt egész-, fél- és negyedtelkes parasztok, urasági cselédek); hogy az obscsina nálunk nem általános életforma; hogy a délnyugati végvidéken, ahol egyéni földtulajdonnal találkozunk, ismét igásfogattal rendelkező gazdákkal, gyalog-parasztokkal**, törpebirtokosokkal, zsellérekkel

---

* Ez nemcsak a „műszaki és egyéb tanintézetekre", továbbá a parasztok és kusztárok technikájának megjavítására, hanem a „paraszti földbirtoklás kibővítésére", a „hitelre" stb. is vonatkozik.

** Lásd ebben a kötetben 37. old. — *Szerk.*

és örökbérlőkkel találkozunk, akik közül egyeseknek fejenként 100 gyesz.-nál is többjük van, másoknak viszont tenyérnyi földjük sincs; hogy a balti kormányzóságokban az agrárrendszer a német agrárrendszer tökéletes mása és így tovább — akkor arra a belátásra jutunk, hogy nálunk is van talaja a burzsoáziának."

Feltétlenül rá kell itt mutatni az obscsina jelentőségének arra a fantasztikus túlbecsülésére, amely hibába a narodnyikok mindíg beleestek. A szerző úgy beszél, mintha az „obscsina-életforma" kizárná a burzsoáziát, kizárná a parasztság szétforgácsolódását! Már pedig ez igazán valótlanság!

Mindenki tudja, hogy az obscsina-parasztság is szétforgácsolódik az egyes parasztok jogai és juttatott földje szerint; hogy a parasztok még a legszilárdabb obscsinával rendelkező faluban is szétforgácsolódnak „jogaik szerint" is (földnélküliek, juttatott földesek, egykori urasági cselédek, akik juttatott földjüket különleges járulékokkal megváltották, bejegyzett parasztok stb. stb.), „birtokuk szerint" is: olyan parasztok, akik bérbeadták juttatott földjüket, olyanok, akiktől elvették a földet, mert adóhátralékuk van, vagy azért, mert nem művelik meg, illetőleg elhanyagolják a földet — és olyanok, akik idegen juttatott földeket bérelnek; olyan parasztok, akiknek több gyeszjatyina „örökföldjük" vagy „évekre megvett" földjük van; végül háznélküli, teljesen jószágnélküli, lónélküli, illetőleg soklovas parasztok. Mindenki tudja, hogy a gazdasági szétforgácsolódásnak és az árugazdaságnak ebből a talajából még a legszilárdabb obscsinával rendelkező faluban is az uzsoratőke és a leigázás mindenféle formájának buja virágai hajtanak ki. Ám a narodnyikok még egyre szövögetik holmi „obscsina-életformáról" szóló émelygős meséik fonalát!

„S a fiatal burzsoázia nálunk valóban nem napról-napra, hanem óráról-órára növekszik, nemcsak a zsidó határvidékeken, hanem Oroszország belsejében is. Nagyságát számokban egyelőre igen nehéz kifejezni, de a földtulajdonosok növekvő számát, a kereskedelmi igazolványok emelkedő számát, a kulákság és kiszipolyozás ellen a falvakból érkező panaszok számának növe-

kedését és egyéb ismérveket tekintve*, feltehetjük, hogy száma már jelentékeny.“

Való igaz! Éppen ez a tény, amely helytálló volt 1879-ben és vitathatatlan, még hozzá hasonlíthatatlanul fokozottabb mértékben 1895-ben, éppen ez az orosz valóság marxista értelmezésének egyik alappillére.

Ennek a ténynek tekintetében egyaránt elutasító álláspontra helyezkedünk; mindketten egyetértünk abban, hogy ez a tény olyan jelenségeket juttat kifejezésre, amelyek ellentétesek a közvetlen termelő érdekeivel, de ezeket a tényeket teljesen különbözőképpen *értelmezzük*. Ennek a *különbségnek* elméleti vonatkozásait fentebb már jellemeztem, most pedig áttérek gyakorlati vonatkozásaira.

A burzsoázia — különösen a falusi burzsoázia — nálunk *még* gyenge; még csak most van születőben, mondja a narodnyik. Éppen ezért *még* lehet ellene harcolni. A burzsoá irányzat még nem nagyon erős — ezért *még* vissza lehet szorítani. Még nem késő.

Csak metafizikus szociológus (aki a gyakorlatban gyáva, reakciós romantikussá válik) gondolkozhat így. Nem is beszélek az olyan állításokról, amelyek szerint a falusi burzsoázia „gyengesége“ azzal magyarázható, hogy erős elemei, felső rétegei a városokba tódulnak, hogy a falvakban csak „közkatonák“ vannak, míg a városokban már egész „vezérkar“ van — nem beszélek mindezekről a dolgokról, amelyek azt bizonyítják, hogy a narodnyikok nyilvánvalóan a képtelenségig kiforgatták a tényeket. Van egy további hiba is ebben a fejtegetésben, és éppen ez teszi metafizikussá.

Egy bizonyos társadalmi viszonnyal állunk szemben — a falusi kisburzsoá (gazdagparaszt, kupec, kulák, vérszopó stb.) és a „dolgozó“, persze „másnak“ dolgozó paraszt közötti viszonnyal.

Ez a viszony fennáll — a narodnyik nem tagadhatja

* Amelyekhez hozzá kell még számítani — a parasztbank segítségével történő földvásárlásokat, „a haladó áramlatokat a parasztgazdaságban“ — a technika és a földművelés terén eszközölt újításokat, a tökéletesített munkaeszközök, a takarmánynövénytermesztés és ehhez hasonlók bevezetését, a kishitel fejlődését, az eladás megszervezését a kusztárok számára stb.

általános elterjedtségét. De ez a viszony gyenge — mondja — és ezért *még* meg lehet javítani.

A történelmet „élő egyének“ csinálják, mondjuk ennek a narodnyiknak, saját szavaival. A társadalmi viszonyok megjavítása, megváltoztatása természetesen lehetséges, de csak akkor, ha *maguktól a megjavításra vagy megváltoztatásra szoruló társadalmi viszonyok részeseitől* indul ki. Ez világos mint a nap. Felmerül a kérdés, hogy a „dolgozó“ paraszt meg tudja-e változtatni ezt a viszonyt? Mi ennek a viszonynak a lényege? — Az, hogy két kistermelő az árugazdaság rendszerében gazdálkodik, hogy ez az árugazdaság „ketté“ választja őket, hogy az egyiknek kezébe *tőkét* ad, a másikat arra kényszeríti, hogy „másnak“ dolgozzék.

Hogyan változtassa hát meg dolgozó parasztunk ezt a viszonyt, ha egyik lábával maga is éppen azon a talajon áll, amelyet meg kell változtatni? Hogyan értheti meg az elkülönültség és az árugazdaság hátrányait, ha ő maga is elkülönült és saját kockázatára gazdálkodik, ha maga is piacra termel, ha ezek az életkörülmények olyan „gondolatokat és érzéseket“ keltenek benne, amelyek a piacra külön-külön termelőket jellemzik, ha maguk az anyagi körülmények — gazdaságának nagysága és jellege — választják külön más dolgozó parasztoktól, s ennek folytán a közte és a tőke közötti ellentét még annyira fejletlen, hogy nem értheti meg, hogy itt — *tőkéről* van szó, nem pedig csak „agyafúrt fickókról“ meg ügyes emberekről?

Nem nyilvánvaló-e, hogy oda kell fordulni, ahol *ugyanez* (nota bene*) a társadalmi viszony *maradéktalanul* kifejlődött, ahol ennek a társadalmi viszonynak részesei, akik közvetlen termelők, már véglegesen „differenciálódtak“ és „eltávolodtak“ a burzsoá rendszertől, ahol az ellentét már annyira fejlett, hogy önmagában véve is világos, ahol már nem lehetséges semmiféle fantasztikus, felemás kérdésfeltevés? És amikor az ilyen előrehaladott viszonyok között élő közvetlen termelők már nem csak a *gyakorlatban*, hanem *tudatukban* is „differenciálódtak“ a burzsoá társadalom „életétől“ — akkor az elmaradott, rosszabb

* — megjegyzendő. — *Szerk.*

viszonyok között élő dolgozó parasztok is megtanulják, „hogyan kell ezt csinálni“ és csatlakoznak azokhoz, akik társai, mert ugyanúgy „másnak“ dolgoznak, mint ők.

„Amikor a parasztok földvásárlásának tényeiről beszélnek nálunk és azt magyarázzák, hogy a parasztság egyéni tulajdon formájában is, mir-tulajdon formájában is vesz földet, jóformán sohasem teszik hozzá, hogy a mir földvásárlásai mindössze ritka és elenyésző kivételt képeznek az egyéni vásárlások általános szabálya alól.“

A szerző ezután adatokat közöl arra vonatkozólag, hogy a magánbirtokosok száma, amely 1861-ben 103 158 volt, a 60-as évek adatai szerint elérte a 313 529-et, s miután megállapítja, hogy ennek az a magyarázata, hogy a második esetben a kisparaszti földtulajdonosokat is összeszámlálták, akiket a jobbágyság idején nem vettek figyelembe, így folytatja:

„ez a mi fiatal falusi burzsoáziánk, amely közvetlenül érintkezik és egyesül a kurtanemességgel“.

Igaz — mondjuk erre mi —, tökéletesen igaz, különösen ami azt illeti, hogy „érintkezik“ és „egyesül“! És ezért a kispolgárság ideológusai közé soroljuk azokat, akik komoly jelentőséget tulajdonítanak (a közvetlen termelők érdekeinek szempontjából) „a paraszti földbirtoklás kibővítésének“ — vagyis a szerzőt is, aki a 152. oldalon ezt mondja.

Éppen ezért az ilyen embereket, akik az egyéni és a mir részére történő vásárlások kérdését úgy fogják fel, mintha a burzsoá rendszer „mesterséges meghonosítása“ akárcsak jótányira is ettől függne, nem tartjuk többnek, mint kávéházi politikusoknak. Mi az előbbi meg az utóbbi esetet egyaránt tőkés jellegűnek tekintjük, mert hiszen a vásárlás — vásárlás, a pénz — pénz, vagyis mind a két esetben olyan áru, amely csakis kisburzsoák kezébe kerülhet*, akár mirekben egyesültek ezek a kisburzsoák „a kölcsönös társadalmi alkalmazkodás és egyetértésben folytatott tevékenység érdekében“, akár különválasztotta őket a parcella-földbirtok.

---

* Természetesen nem olyan pénzről van szó, amely csupán a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkek beszerzésére szolgál, hanem *szabad* pénzről, amelyet félre lehet tenni termelési eszközök vásárlására,

„Egyébként, ez (a fiatal falusi burzsoázia) még korántsem minden. A «vérszopó» szó természetesen nem új Oroszországban, de soha nem volt olyan jelentése, amilyenre most tett szert, a vérszopó sohasem gyakorolt még olyan nyomást a falujabeliekre, mint most. A régi vérszopó, a mostanihoz képest, szinte patriarchális személy volt, aki mindig alávetette magát a mirnek, néha pedig egyszerűen naplopó, aki nem is törte magát különösebben a haszon után. — Manapság a vérszopó szónak más jelentése van, s a kormányzóságok többségében már csak gyüjtőfogalom, aránylag kevéssé használják és a kulák, uzsorás, kupec, kocsmáros, házaló, vállalkozó, zálogházas stb. szavakkal helyettesítik. Egy szónak ez a felbomlása több szóra, amelyek részint ugyancsak nem újak, részint azonban egészen újak, vagy eddig még nem mentek át a parasztok közhasználatába, mindenekelőtt azt mutatja, hogy a nép kizsákmányolásában munkamegosztás ment végbe, továbbá azt, hogy a rablás széles körben burjánzott el és specializálódott. Csaknem minden egyes faluban és minden egyes nagyobb községben találhatunk egy vagy több ilyen kizsákmányolót."

Vitathatatlan, hogy a szerző a rablás elburjánzásának tényét helyesen figyelte meg. Csak az a kár, hogy mint minden narodnyik, mindezeknek a tényeknek ellenére, ő sem akarja megérteni, hogy ez a rendszeres, általános érvényű, szabályos (még hozzá munkamegosztás keretében folytatott) kulákoskodás a kapitalizmus megnyilvánulása a földművelésben, kezdetleges formákban a tőke uralma, a tőkéé, amely egyfelől állandóan kitermeli azt a városi, bank-, általában európai kapitalizmust, amelyet a narodnyikok máshonnan átvett valaminek tartanak, másfelől pedig erre a kapitalizmusra támaszkodik és belőle táplálkozik, egyszóval, hogy mindez egyik oldala az orosz nemzetgazdaság tőkés szervezetének.

Ezenkívül a vérszopó „evolúciójának" jellemzése lehetővé teszi számunkra, hogy ismét meghazudtoljuk a narodnyikot.

A narodnyik az 1861-es reformban a népi termelés szentesítését látja és megállapítja, hogy lényegesen különbözik a nyugateurópai reformoktól.

Azok az intézkedések, amelyek után most sóvárog, hasonlóképpen az obscsina stb. ugyanilyen szentesítésére, a „juttatott földdel" és általában termelési eszközökkel való ugyanilyen „ellátásra" szorítkoznak,

Mi az oka annak, narodnyik úr, hogy a „népi (nem pedig a kapitalista) termelést szentesítő“ reform mindössze azt eredményezte, hogy a „patriarchális naplopóból“ viszonylag erélyes, fürge, a civilizáció mázával bevont rabló lett? Mi az oka annak, hogy csak a rablás *formáinak* megváltozását vonta maga után, akárcsak az ennek megfelelő nagy nyugati reformok?

Miből gondolja ön azt, hogy a „szentesítés“ következő lépései (amelyek a paraszti földbirtoklás kibővítése, az áttelepítések, a földbérlet szabályozása és egyéb kétségtelen reform, de csak burzsoá reform formájában tökéletesen lehetségesek) — mást eredményeznek, mint a *forma* további változását, a *tőke* további európaiasodását, kereskedelmi tőkéből termelő tőkévé, középkori tőkéből modern tőkévé való átvedlését?

Ez *nem lehet* másként — annál az egyszerű oknál fogva, hogy az effajta rendszabályok a legkevésbbé sem érintik a *tőkét*, vagyis azt az emberek közötti viszonyt, amelynek fennállása esetén egyesek kezében halmozódik fel a pénz — az árugazdaság által megszervezett *társadalmi* munka terméke, a többieknek pedig egyebük sincs, mint két szabad, mégpedig az előző csoport kezében összpontosuló terméktől szabad „kezük“*.

„... Közülük (ezek közül a kulákok stb. közül) a tőkével nem rendelkező kisebb emberek rendszerint a nagykereskedőkhöz csatlakoznak, akik hitelt nyujtanak nekik, vagy vásárlásokkal bízzák meg őket; a tehetősebbek önállóan vezetik az üzletet, maguk lépnek összeköttetésbe a nagy kereskedelmi és kikötővárosokkal, maguk küldenek oda vagonokat és maguk mennek el az egyes helyeken szükséges áruért. Bármelyik vonatra száll is fel az ember, a III. (ritkán a II.) osztályon feltétlenül tucatszámra találkozik ilyen emberekkel, akik üzleti ügyben utaznak valahová. Meg lehet őket ismerni sajátos ruhájukról, tapintatlan viselkedésükről, arról, hogy hangosan hahotáznak egy-egy nagyságán, aki arra kéri őket, hogy ne dohányozzanak,

---

* „A *tömeg* ... *más*~*ak* fog dolgozni, úgy *mint eddig*“ (a tárgyalt cikk 135. oldalán): ha nem lenne „szabad“ (de facto — mert de jure** akár „el is lehet látva juttatott földdel“) — ez természetesen nem volna lehetséges.

** — de facto — ténylegesen, a gyakorlatban; de jure — jogilag. — *Szerk.*

vagy egy-egy muzsikocskán [igen, így írja: „muzsikocskán". K. T.], aki munkára igyekszik valahová és «műveletlennek» bizonyul, mert semmit sem ért a kereskedelemhez és háncsbocskorban jár. Meg lehet ismerni ezeket az embereket a beszélgetésükről is. Rendszerint «füstölnivalóról», «napraforgó-olajról», bőrről, «füstölthalról», kölesről stb. folyik köztük a szó. Eközben cinikus elbeszéléseket hallhatunk arról, hogyan hamisítják az árukat és hogyan csalnak: hogyan «adtak el a gyárban sózott húst, amelynek már erős szaga volt», hogy «a teát mindenki meg tudja festeni, akinek egyszer megmutatták», hogy «a cukor súlyát vízzel süvegenként 3 fonttal lehet növelni, úgy hogy a vevő semmit nem vesz észre» stb. Mindezt olyan nyiltan és anynyira fesztelenül beszélik el, hogy az ember világosan látja: ezek az emberek csak azért nem lopnak kanalat az étkezőkben és azért nem csavarják ki a gázégőket a pályaudvarokon, mert félnek a börtöntől. Ezeknek az új embereknek erkölcsei a legelemibb követelményeknek sem felelnek meg, teljes egészében a rubelon alapulnak és a következő velős mondásokban merülnek ki: a kereskedő — bezsebelő; azért van csuka a tengerben, hogy a kárász résen legyen; ne csinálj butaságot; nézz körül jól, hogy hol van valami elcsenhető; használd ki azt a pillanatot, amikor senki sem néz oda; ne sajnáld a gyengét; hajlongj és csússzál-másszál, ha kell." Majd ezután újsághírek alapján egy Volkov nevű korcsmáros és uzsorás példáját hozza fel, aki felgyujtotta saját, nagy összegre biztosított házát. Ezt az embert „a tanító és a helyi pap legtiszteletreméltóbb ismerősének tartja". egy „tanító bor fejében lebonyolítja egész piszkos levelezését", „A járási írnok megígéri, hogy segít behálózni az áldozatot." „Régi házát egy zemsztvomegbízott, aki egyben a Zemsztvo Bizottmány tagja, ezer rubelra biztosítja be" stb. „Volkov egyáltalán nem egyedüli a maga nemében, hanem típus. Nincs olyan helység, amelynek ne lennének meg a maga Volkovjai, ahol az ember ne hallana nemcsak a parasztok ilyesfajta kifosztásáról és behálózásáról, hanem ilyesfajta gyujtogatási estekről is..."

„... De milyen szemmel nézi az ilyen embereket a parasztság? Ha ezek az emberek ostobák, durvák, irgalmatlanok és kicsinyesek, mint Volkov, akkor a parasztság nem szereti őket és fél tőlük, fél, mert ezek minden gazságra képesek ellene, ő viszont semmit sem tehet ellenük; házuk be van biztosítva, tüzes lovaik, harapós kutyáik, erős záraik vannak és jó összeköttetéseik a helyi hatóságokkal. De ha ezek az emberek okosabbak és ravaszabbak Volkovnál, ha a parasztok kifosztását és leigázását tetszetős formába burkolják, ha, miközben a rubelt dugdossák, ország-világ előtt szórják a garasokat és nem sajnál-

nak egy-egy félstof* vodkát vagy egy mérőnyi kölest a tűzkárosult falutól, akkor tiszteletnek, tekintélynek és megbecsülésnek örvendenek a parasztok között, mint a szegények táplálói, jótevői, akik nélkül a szegények talán el is pusztulnának. A parasztok okos embereknek tekintik őket, sőt gyermekeiket hozzájuk adják tanulni, mivel megtiszteltetésnek tartják, hogy a fiú a boltban lehet s mivel biztosak abban, hogy így ember lesz belőle."

Szándékosan írtam ki részletesebben a szerző fejtegetéseit, hogy ezzel fiatal burzsoáziánk egy olyan jellemzését idézhessem, amely az orosz közgazdaság tőkés szervezetéről szóló tétel *ellenfelétől* származik. Ennek a jellemzésnek boncolgatása sok mindent megmagyarázhat az orosz marxizmus elmélete és azoknak a megszokott kirohanásoknak jellege tekintetében, amelyeket *napjaink* narodnyikjai intéznek ellene.

A fentebbi jellemzés elejéből úgy látszik, mintha a szerző megértené, hogy mennyire mélyek ennek a burzsoáziának a gyökerei, mintha megértené kapcsolatát a nagyburzsoáziával, amelyhez a kisburzsoázia „csatlakozik", mintha megértené, milyen kapcsolatban van a parasztsággal, amely „gyermekeit hozzá adja tanulni" — de a szerző példáiból kitűnik, hogy korántsem értékeli kellőképpen e jelenség erejét és szilárdságát.

Példái bűncselekményekről, csalásokról, gyujtogatásokról stb. szólnak. Ez azt a benyomást kelti, hogy a parasztság „kifosztása és leigázása" holmi véletlenszerűség, a nehéz életkörülményeknek, az „erkölcsi eszmék durvaságának" (mint a szerző fentebb mondta), „az irodalom elé a néphez való hozzáférkőzés terén" állított korlátoknak (152. old.) stb. a következménye — egyszóval, hogy mindez egyáltalán nem következik elkerülhetetlenül közgazdaságunk jelenlegi szervezetéből.

A marxista éppen ez utóbbi véleményhez tartja magát; állítja, hogy mindez egyáltalán nem véletlen, hanem szükségszerűség, olyan szükségszerűség, amelynek alapja az Oroszországban uralkodó tőkés termelési mód. Mihelyt a paraszt árutermelővé válik (és már minden paraszt

---

* 1 stof = 1,23 liter. — *Ford.*

azzá vált) — „erkölcsei“ már elkerülhetetlenül „a rubelon alapulnak“ és ezért nem lehet hibáztatni, mert hiszen maguk az életkörülmények kényszerítik arra, hogy ezt a rubelt mindenféle kereskedői furfanggal hajhássza*. Ilyen körülmények között a „parasztság“ — minden bűncselekmény, minden lakájkodás, minden hamisítás nélkül — gazdagokat és szegényeket termel ki. A régi egyenlőség a piaci ingadozások folytán nem maradhat meg. Ezen nincs mit vitatkozni; ez — tény. És tény az, hogy a kevesek „gazdagsága“ ilyen körülmények között *tőkévé* válik, ezzel szemben a tömegeket „szegénységük“ arra kényszeríti, hogy eladják munkaerejüket, hogy másnak dolgozzanak. Ilyenformán — marxista szempontból nézve, a kapitalizmus már mély gyökereket eresztett, kialakult és felülkerekedett nemcsak a gyáriparban, hanem a falun is, és általában mindenütt Oroszországban.

Most már elképzelhetik, milyen éleselméjűségről tesznek tanuságot a narodnyik urak, amikor a marxistáknak arra az érvelésére, hogy a falu e „szomorú jelenségeinek“ nem a politika, nem a földszűke, nem a nagy fizetési kötelezettségek, nem a rossz „egyének“ az okai, hanem a kapitalizmus, hogy mindez a tőkés termelési mód fennállása és a burzsoá osztály uralma esetén *szükségszerű* és elkerülhetetlen — amikor válaszképpen a narodnyikok ordítozni kezdenek, hogy a marxisták földnélkülivé akarják tenni a parasztságot, hogy a proletárt „többre becsülik“ az „önálló“ parasztnál, hogy a marxisták — mint vidéki kisasszonykák szokták mondani és Mihajlovszkij úr Sztruve úrnak adott válaszában mondja — „megvetést és kegyetlenséget“ tanúsitanak az „egyén“ iránt!

A falu e képéből, amelyet az tesz érdekessé, hogy az ellenfél tárja elénk, egészen világosan láthatjuk, hogy mennyire ostobák és kiagyaltak a marxistákkal szemben felhozott közkeletű ellenvetések, mennyire megkerülik a narodnyikok a tényeket és mennyire megfeledkeznek előző kijelentéseikről — csak azért, hogy megmentsék, coûte que coûte**, az álmodozásoknak és a kompromisszumok-

* V. ö. Uszpenszkij[82].
** — bármibe kerüljön is. — *Szerk.*

nak azokat az elméleteit, amelyeket szerencsére már semilyen erő sem menthet meg.

A marxisták, amikor az oroszországi kapitalizmusról beszélnek, kész sémákat vesznek át, dogmaként ismételgetnek olyan tételeket, amelyeket egészen más viszonyok alapján állítottak fel. A fejlettségét és jelentőségét tekintve elenyésző oroszországi tőkés termelést (gyárainkban mindössze 1 400 000 ember dolgozik) a marxisták kiterjesztik a parasztság tömegére, amelynek még földje van. Így hangzik a liberális-narodnyik tábor egyik kedvenc ellenvetése.

Ám a falunak ugyanebből a képéből azt látjuk, hogy a narodnyik az „obscsinában élő" és az „önálló" parasztok viszonyainak leírása során nem nélkülözheti a burzsoáziának ezt az absztrakt sémákból és idegen dogmákból átvett kategóriáját, kénytelen megállapítani, hogy a burzsoázia a falun tipikus jelenség, nem pedig egyedülálló eset, hogy igen erős szálak fűzik a városi nagyburzsoáziához, hogy kapcsolatban van a parasztsággal is, amely „gyermekeit hozzá adja tanulni", s amelyből, másszóval, ez a fiatal burzsoázia maga is ered. Azt látjuk tehát, hogy ez a fiatal burzsoázia „obscsinánkból" nő ki, nem pedig kívülről jön, hogy maguk az árutermelővé vált parasztság körében tapasztalható társadalmi viszonyok hozzák létre; hogy nemcsak az „1 400 000 ember", hanem az orosz falusi nép egész tömege a *tőkének* dolgozik, a tőke „vezetése" alatt áll. — Ki von hát le helyesebb következtetéseket ezekből a tényekből, amelyeket nem valami „misztikus és metafizikus", „triádákban" hivő marxista állapított meg, hanem az orosz lét sajátosságainak megítéléséhez értő tősgyökeres narodnyik? A narodnyik-e, amikor azt szavalja, hogy jobb utat kell választani, mintha bizony a tőke már nem választott volna, — amikor azt szavalja, hogy egy másik rend felé kell fordulni s ezt a fordulatot a „társadalomtól" és az „államtól", vagyis olyan tényezőktől várja, amelyek csakis ennek a választásnak talaján és *annak érdekében* fejlődhettek ki? Avagy a marxista, aki azt mondja, hogy csak naiv romantikusok álmodozhatnak más utakról, mert hiszen a valóság a lehető legnyilvánvalóbban mutatja, hogy az „utat" már megválasztották,

hogy a tőke uralma tény, amely elől szemrehányásokkal és rosszalással nem lehet kitérni, de amellyel csakis a közvetlen termelők számolhatnak?

Egy másik közkeletű ellenvetés. A marxisták az oroszországi nagyipari kapitalizmust haladó jelenségnek tekintik. Ilymódon a proletárt többre becsülik az „önálló“ parasztnál, megértésre talál náluk a nép földnélkülivé tétele, és annak az elméletnek a szempontjából, amely azt tekinti eszményének, hogy a termelési eszközök a munkások kezében legyenek, megértésre talál náluk a munkás elválasztása a termelési eszközöktől, vagyis kibékíthetetlen ellentmondásba jutnak önmagukkal.

Igen, a marxisták haladó jelenségnek tekintik a nagyipari kapitalizmust — persze nem azért, mert az „önállóságot“ önállótlansággal cseréli fel, hanem azért, mert megteremti az önállótlanság megszüntetésének feltételeit. Ami az orosz paraszt „önállóságát“ illeti, ez nem egyéb álombaringató narodnyik dajkamesénél; a valóságban hasztalan keressük ezt az önállóságot. És maga az említett kép (de meg a parasztság gazdasági helyzetével foglalkozó valamennyi mű és kutatás is) ugyancsak elismeri ezt a tényt (hogy tudniillik a valóságban hasztalan keressük ezt az önállóságot): a parasztok, éppúgy mint a munkások, „másnak“ dolgoznak. Ezt a régi orosz narodnyikok elismerték. De nem értették meg ennek az *ö.állótlanságnak* okait és jellegét, nem értették meg, hogy ez — szintén *tőkés* jellegű önállótlanság, amely a várositól egyesegyedül abban különbözik, hogy fejletlenebb, hogy a tőke középkori, félfeudális formáinak több csökevénye tapad hozzá. Hasonlítsuk össze a gyárral akár azt a falut, amelyet a narodnyik leírt. A különbség (az önállóság tekintetében) csak az, hogy ott „apró élősdieket“ látunk, itt — nagyokat, ott — egyénenként, félfeudális módszerekkel folyik a kizsákmányolás, itt — tömegeket zsákmányolnak ki, már tisztán tőkés módszerekkel. Világos, hogy a második a haladó jellegű: ugyanaz a kapitalizmus, amely a faluban fejletlen és ezért uzsorával stb. jár együtt, itt — fejlett; ugyanaz az ellentét, amely megvan a faluban is, itt teljesen kifejezésre jut; itt már teljes a szakadás és nem lehetséges az olyan felemás kérdésfeltevés, amellyel a kistermelő (és

ideológusa) megelégszik, akik szidni, lehordani és átkozni tudják a kapitalizmust, de nem tudnak lemondani ennek a kapitalizmusnak alapjáról*, nem tudnak megszabadulni a kiszolgálói iránti bizalom érzésétől és azoktól a rózsás álmodozásoktól, hogy „jobb lenne harc nélkül“, ahogy a nagyszerű Krivenko úr mondta. *Itt* már nem lehet álmodozni és ez — óriási haladás; itt már világosan látható, kinek az oldalán van az erő és nem lehet az út megválasztásáról fecsegni, hiszen világos, hogy előbb ezt az erőt „kell átcsoportosítani“.

„Kényelmes optimizmus“ — így jellemezte Sztruve úr a narodnyikságot, és ez — mélységesen igaz. Hát mi más, ha nem optimizmus, amikor figyelmen kívül hagyják, elhallgatják, véletlennek tüntetik fel a tőke teljes uralmát a faluban? Amikor különböző hiteleket, arteleket, „együttes szántásokat“ javasolnak, mintha mindezek a „kulákok, uzsorások, kupecek, korcsmárosok, vállalkozók, zálogházosok“ stb., mintha ez az egész „fiatal burzsoázia“ nem tartana máris a „kezében“ „minden egyes falut“? — Hát mi más, ha nem kényelmesség, ha emberek „tíz, húsz, harminc, sőt még több esztendőn keresztül“ mondogatják: „jobb lenne harc nélkül“ — olyan időben, amikor már folyik a harc, csakhogy leplezett, öntudatlan, nem eszmék által megvilágított harc.

„Most pedig, kedves olvasó, gyerünk át a városba. Itt még nagyobb számban és még nagyobb változatosságban találják meg a fiatal burzsoáziát. Most mindenki, aki megtanul írni-olvasni és alkalmasnak tartja magát nemesebb foglalkozásra, mindenki, aki jobb sorsra tartja magát érdemesnek, mint a

---

* Félreértések elkerülése végett megmagyarázom, hogy a kapitalizmus „alapján“ azt a társadalmi viszonyt értem, amely a tőkés társadalomban különböző formákban uralkodik és amelyet Marx a pénz — áru — megnövekedett pénz formulával fejezett ki.

A narodnyikok által javasolt rendszabályok *nem érintik* ezt a viszonyt, mert nem ingatják meg sem az árutermelést, amely a magánszemélyek kezébe adja a pénzt — a társadalmi munka termékét, sem pedig a „nép“ kettészakadását e pénz tulajdonosaira és nincstelenekre.

A marxista ennek a viszonynak legfejlettebb formája felé fordul, amely valamennyi többi formájának lényege, s megmutatja a termelőnek a feladatot és a célt: meg kell semmisíteni ezt a viszonyt és más viszonnyal kell felváltani.

közönséges paraszt nyomorúságos sorsa, s végül, mindenki, aki ilyen feltételekkel a faluban nem tud elhelyezkedni —a városba igyekszik . . .“

Mindamellett a narodnyik urak nagy lelkinyugalommal továbbra is a városi kapitalizmus „mesterséges voltáról“ fecsegnek, arról, hogy ez a kapitalizmus — „melegházi növény“, amely magától elpusztul, ha nem ápolják stb. Csak egyszerűen meg kell nézni a *tényeket* és világossá válik, hogy ez a „mesterséges“ burzsoázia egyszerűen a városba áttelepült falusi vérszopókat jelenti, akik teljesen maguktól tenyésznek azon a talajon, amelyet a „kapitalista hold“ világít meg és amely minden egyszerű parasztot rákényszerít arra, hogy olcsón vegyen és drágán adjon el.

„ . . . Találnak itt kereskedősegédeket, irodai alkalmazottakat, utcai árusokat, kihordókat, különböző alvállalkozókat (vakolókat, ácsokat, kőműveseket stb.), kalauzokat, házfelügyelőket, rendőröket, tőzsdealkuszokat, fuvarozókat, vendégfogadósokat, különböző műhelytulajdonosokat, gyári művezetőket stb. stb. Ezek együttvéve — az igazi fiatal burzsoáziát jelentik, annak valamennyi jellegzetességével. Erkölcskódexe itt sem valami nagyszabású: egész tevékenysége a munka kizsákmányolásán alapul*, életcélját pedig abban látja, hogy kisebb-nagyobb tőkét szerezzen bárgyú időtöltéséhez . . .“ „ . . . Tudom, hogy sokan örülnek, ha ezekre az emberekre néznek, észt, energiát és vállalkozó szellemet látnak bennük, a nép legelőrehaladottabb elemeinek tartják őket, olyasvalakiket látnak bennük, akik közvetlenül és természetes úton előbbre vitték a hazai civilizációt, amelynek egyenetlenségeit az idő majd elsimítja.

---

* Pontatlan. A kisburzsoá éppen abban különbözik a nagytól, hogy maga is dolgozik — a szerző által felsorolt kategóriák is dolgoznak. A munka kizsákmányolása persze megtalálható, de nem kizárólag csak a kizsákmányolás.

Még egy rövid megjegyzés: azoknak az életcélja, akik nem érik be a közönséges paraszt sorsával — a tőkeszerzés. Ezt mondja (józan perceiben) a narodnyik. — Az orosz parasztság törekvése nem az obscsina, hanem a kisburzsoá rend. Ezt mondja a marxista.

Mi a különbség e két tétel között? Nem csupán az-e, hogy az egyik a mindennapi élet empírikus megfigyeléseivel hozakodik elő, a másik pedig politikai-gazdaságtani törvény formájában általánosítja a megfigyelt tényeket (amelyek valóságos „élő egyének“ valóságos „gondolatait és érzéseit“ fejezik ki)?

Oh, én már régóta tudom, hogy kialakult nálunk a felső burzsoázia — művelt emberekből, kereskedőkből és olyan nemesekből, akiket vagy az 1861-es válság tett tönkre és lecsúsztak, vagy a kor szelleme kerített hatalmába, hogy ez a burzsoázia már kiképezte a harmadik rend kádereit, s most már csak éppen ilyen, a nép soraiból kiemelkedő elemekre van szüksége, akik nélkül semmit sem tehet és akik éppen ezért tetszenek neki..."

Itt is nyitva hagyta a hátsó ajtót a „kényelmes optimizmusnak": a nagyburzsoáziának „már csak" a nép soraiban található burzsoá elemekre „van szüksége"!! Dehát honnan került ki a nagyburzsoázia, ha nem a népből? Csak nem fogja a szerző tagadni, hogy „kereskedőink" kapcsolatban vannak a parasztsággal?

Itt kivehető az a törekvés, hogy a fiatal burzsoáziának ezt a fejlődését véletlen dolognak, a politika következményének stb. tüntessék fel. A felfogásnak ez a felületessége, hogy ugyanis képtelenek a társadalom gazdasági szerkezetében látni a jelenségek okát, hogy teljes részletességgel fel tudják ugyan sorolni a kisburzsoázia egyes képviselőit, de képtelenek megérteni, hogy a jelenlegi gazdasági rendszerben akár a legparányibb önálló paraszt- vagy kusztárgazdaság már egyáltalán nem holmi „népi" gazdaság, hanem *kisburzsoá* gazdaság — ez a felületesség rendkívül jellemző a narodnyikra.

„... Tudom, hogy sokan az ősrégi nemzetségek sarjai közül már foglalkoztak pálinkafőzéssel és kocsmatartással, vasúti koncessziókat szereztek, kockázatos vállalkozásokra adták fejüket, beültek a részvénybankok igazgatóságába, még az irodalomba is beférkőztek s még hozzá most új nótát fújnak. Tudom, hogy ezek közt az irodalmi nóták közt sok rendkívül behízelgőhangú és érzelmes, hogy szó van bennük a nép szükségleteiről és kívánságairól; de azt is tudom, hogy a rendes irodalomnak az a kötelessége, hogy leleplezze az olyan szándékokat, hogy a népnek kenyér helyett követ ajándékozzanak."

Micsoda árkádiai idill! Az ajándékozásnak még csak a „*szándéka*" van meg?!

És hogy egybevág mindez: „tudja", hogy a burzsoázia „már régen" kialakult — és még mindig abban látja feladatát, hogy „leleplezze" a burzsoázia létrehozására irányuló „szándékokat"!

Igazi „széplélek“; látja, hogy már mozgósították a hadsereget, hogy felsorakoztak a „katonák“, akiket a „már régen“ megalakult „vezérkar“ tömörített egységekbe — de még mindig a „szándékok leleplezéséről“ szónokol, és nem arról beszél, hogy az érdekek harca már teljes egészében megmutatkozott.

„...A francia burzsoázia szintén azonosította magát a néppel, követeléseit mindig a nép nevében terjesztette elő, de mindig becsapta a népet. A burzsoá beállítottságot, amelyet társadalmunk az utóbbi években tett magáévá, ártalmasnak és veszélyesnek tartjuk a nép erkölcsisége és jóléte szempontjából.“

Ebben a frázisban talán mindennél kirívóbban mutatkozott meg a szerző kispolgári mivolta. A burzsoá beállítottságot, „ártalmasnak és veszélyesnek“ nyilvánítja a nép erkölcsisége és jóléte szempontjából! Dehát melyik „népről“ van szó, tisztelt erkölcsprédikátor úr? Talán arról, amelyik a „családi tűzhelyet“, a „megtelepedettséget“ és „a munka szent kötelességét“* törvényesítő jobbágyrendszerben a földesúrnak dolgozott? Vagy talán arról, amelyik később a megváltási rubelt hajhászta? Ön jól tudja, hogy ennek a rubelnak a megfizetése a „felszabadulás“ legfontosabb feltétele volt, s hogy a paraszt ezt a rubelt nem tudta sehol másutt megszerezni, mint Kupon úrnál[83]. Hiszen éppen ön írta le, hogyan gazdálkodott ez az úr, hogyan „vitte be a polgárság az életbe saját tudományát, erkölcskódexét és szofizmáit“, hogyan alakult ki már az az irodalom is, amely a burzsoázia „eszéről, vállalkozó szelleméről és energiájáról“ zengedez. Világos, hogy mindez arra vezethető vissza, hogy a társadalmi szervezet egyik formáját egy másik forma váltotta fel: a röghözkötött jobbágyparasztok többletmunkájának kisajátításán alapuló rendszer feudális erkölcsiséget hozott létre; a „másnak“, a pénz tulajdonosának végzett „szabad munka“ rendszere annak helyébe létrehozta a burzsoá erkölcsiséget.

Csakhogy a kispolgár fél egyenesen szembenézni a dolgokkal és nevükön nevezni őket, elfordul ezektől a

* Juzsakov úr szavai.

vitathatatlan tényektől és álmodozni kezd. „Erkölcsösnek“ csakis az önálló kisgazdaságot tartja (hogy ez a *piacra* termel — arról szerényen hallgat), a bérmunkát viszont „erkölcstelennek“ tekinti. A kettő összefüggését — ezt az elválaszthatatlan összefüggést — nem érti meg és úgy vélekedik, hogy a burzsoá erkölcs — holmi véletlen betegség, nem pedig az árugazdaságból (amely ellen, alapjában, semmi kifogása sincs) kinőtt tőkés viszonyok közvetlen terméke.

És elkezdi vénasszonyos prédikációját: „ártalmas és veszélyes“.

Nem különbözteti meg a kizsákmányolás legújabb formáját a megelőző, feudális formától, nem veszi figyelembe azokat a változásokat, amelyeket az új forma a termelő és a termelési eszközök tulajdonosa közötti viszonyban előidézett — ezt a formát értelmetlen, kispolgári utópiával: olyan „önálló kisgazdasággal“ hasonlítja össze, amely, jóllehet árugazdaság, nem vezet arra, amire vezet (v. ö. fentebb idézett szavaival: „buján tenyészik a kulákság és a gyengébb béressé tételére törekszik“ stb.). Ezért a kapitalizmus elleni tiltakozása (amely mint ilyen, mint tiltakozás — teljesen jogos és igazságos) reakciós siránkozássá válik.

Nem érti meg, hogy a „burzsoá beállítottság“ hasznosnak bizonyult, amikor a kizsákmányolásnak azt a formáját, amely a dolgozókat helyhez kötötte, a kizsákmányolás olyan formájával váltotta fel, amely egyik helyről a másikra dobálja őket az egész országban; hogy, amikor a kizsákmányolásnak azt a formáját, amelynél a többlettermék kisajátítását elködösítette a kizsákmányoló és a termelő személyes kapcsolata, a kölcsönös állampolgári politikai kötelezettség, a „földjuttatás“ stb. — olyan formával váltja fel, amely mindezek helyébe a „könyörtelen profithajszá“-t állítja, amely a munkaerőt egyenlővé teszi minden más áruval, dologgal; hogy a „burzsoá beállítottság“, ezzel pőrére vetközteti a kizsákmányolást, s lehetetlenné tesz minden ködösítést és illúziót, márpedig a kizsákmányolás pőrére vetköztetése — már önmagában véve is nagy érdem.

Vegyék fontolóra továbbá azt a kijelentést, hogy

társadalmunk az „utóbbi években“ fogadta el a burzsoá beállítottságot. — Igazán csak az „utóbbi években“? Talán nem jutott ez a beállítottság egészen világosan kifejezésre már a 60-as években is? Talán nem uralkodott-e a 70-es évek folyamán is?

A kispolgár itt is azon igyekszik, hogy kedvezőbb színben tüntesse fel a dolgot, hogy a burzsoá beállítottságot, amely az egész reformutáni korszakban jellemezte „társadalmunkat“, holmi átmeneti fellángolásnak, divatnak tüntesse fel. A sok fától nem meglátni az erdőt — ez a kispolgári tan fő jellegzetessége. Ő (a kisburzsoázia ideológusa) a feudalizmus elleni tiltakozásoktól és heves támadásoktól nem látja meg a burzsoá beállítottságot, mert fél egyenesen szembenézni azoknak a viszonyoknak gazdasági alapjaival, amelyek e dühös ordítozások közben kialakultak. Az egész haladó („liberalizmussal kacérkodó“, 129. old.) irodalomnak a kölcsönökkel, hitel- és takarékszövetkezetekkel, az adók súlyosságával, a földbirtoklás kibővítésével és a „nép“ megsegítését célzó más efféle intézkedésekkel kapcsolatos hírverésében a narodnyik csak az „utóbbi évek“ burzsoá beállítottságát látja. Végül, a „reakció“ kapcsán felhangzó panaszkodástól, a „60-as évek“ utáni siránkozástól — már egyáltalán nem látja a mindezek alapját képező burzsoá beállítottságot s ezért mindjobban egybeolvad ezzel a „társadalommal“.

A valóságban — parasztideológusunk a reformutáni történelem mind a három szakaszának folyamán mindig a „társadalom“ mellett volt, mindig együtt tartott a „társadalommal“ és nem értette meg, hogy ennek a „társadalom“-nak burzsoá beállítottsága teljesen hatástalanná teszi a burzsoá beállítottság elleni tiltakozását, őt magát pedig elkerülhetetlenül vagy álmodozásra, vagy nyomorúságos kispolgári kompromisszumokra ítéli.

Az a tény, hogy narodnyikságunk (amely „elvben“ ellensége a liberalizmusnak) ennyire közel áll a liberális társadalomhoz, sokakat meghatott és még ma is meghatja V. V. urat (v. ö. a „Nyegyelja“ 1894, 47—49. számában megjelent cikkét). Ebből azt a következtetést vonják le, hogy nálunk gyenge a burzsoá értelmiség, vagy talán nincs is, s ezt az orosz kapitalizmus talajtalanságával hozzák

kapcsolatba. Ám a valóságban éppen fordítva van: ez a közelség a legnyomósabb érv a narodnyikság ellen, közvetlen bizonyítéka kispolgári mivoltának. Ahogy az életben a kistermelő egybeolvad a burzsoáziával azáltal, hogy elkülönülten a piacra árut termel és esélyei vannak arra, hogy utat törjön magának, a nagytulajdonosok közé küzdje fel magát — ugyanúgy a kistermelő ideológusa is egybeolvad a liberálissal azáltal, hogy közösen tárgyalják meg a különböző kölcsönök, artelek stb. kérdését; ahogy a kistermelő nem képes a burzsoázia ellen harcolni és olyan segítségben reménykedik, mint az adók leszállítása, a földecske növelése stb. — ugyanúgy a narodnyik is megbízik a liberális „társadalomban" és a „népről" való, „végtelen hamisságba és képmutatásba" burkolt fecsegésében. Ha néha szidja is a „társadalmat", nyomban hozzáteszi, hogy csak „az utóbbi években" romlott el, általában és önmagában véve viszont nem rossz.

„A «Szovremennije Izvesztyija» nemrégiben megvizsgálta a reform után nálunk kialakult új gazdasági osztályt és a következő jó jellemzést adja róla: «A régi idők szerény és szakállas, kordoványcsizmában járó milliomosa, aki minden kis rendőrtisztviselő előtt meghunyászkodott, nagy hirtelen európaiasan fesztelen, sőt kíméletlen és dölyfös vállalkozóvá alakult át, akinek néha igen tekintélyes kitüntetései vannak és nagy tisztséget visel. Ha az ember jobban megnézi ezeket a hirtelen kiemelkedett embereket, csodálkozva veszi észre, hogy napjaink e csillagainak többsége — tegnap még kocsmáros, vállalkozó, kereskedősegéd stb. volt. Az új jövevények megélénkítették a városi életet, de nem tették jobbá. Lázas mozgást és rendkívüli fogalomzavart vittek bele. A forgalom növekedése és a tőkekereslet vállalkozási lázat idézett elő, amely játéklázba csapott át. A sok hirtelen-váratlan keletkezett vagyon hihetetlenül felfokozta a profitéhséget» stb...

Kétségtelen, hogy az ilyen emberek a legvégzetesebb hatással vannak a nép erkölcsére [szóval ez a baj: az erkölcsök romlása, nem pedig a tőkés termelési viszonyok! K. T.], és ha nem kételkedhetünk abban, hogy a városi munkások züllöttebbek a falusiaknál, akkor természetesen azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy ez annak a következménye, hogy a városokban sokkal inkább körül vannak véve ilyen emberekkel, ezekkel egy levegőt szívnak és az általuk teremtett életet élik."

Ékesszóló igazolása ez Sztruve úr véleményének, aki azt mondja, hogy a narodnyikság reakciós. A városi munkások „züllöttsége“ rémületbe ejti a kisburzsoát, aki előnyben részesíti (a házasságtöréssel és botozással kiegészített) „családi tűzhelyet“, a (megfélemlítettséggel és elvadultsággal párosult) „megtelepedettséget“ és nem érti, hogy ha a pária felébred — ez olyan óriási, világtörténelmi jelentőségű „ébredés“, hogy érte minden áldozat jogos, hogy annak a kapitalista viszonyok között általában, különösen pedig az orosz kapitalista viszonyok között feltétlenül szélsőséges formákat kell öltenie.

„Az orosz földesúr vadságával tünt ki, s csak egy kicsit kellett megkaparni, hogy láthatóvá váljék a tatár, az orosz burzsoát viszont még csak meg sem kell kaparni. A régi orosz kereskedők megteremtették a sötétség birodalmát, ma viszont az új burzsoáziával együtt olyan sötétséget teremtenek, amelyben minden gondolat, minden emberi érzés el fog pusztulni.“

A szerző súlyosan téved. Itt mult időt kell használni, nem pedig jövő időt, mult időt kellett használni már akkor, a 70-es években is.

„Az új hódítók siserehada mindent eláraszt és sehol, semilyen tekintetben sem ütközik ellenállásba. A földesurak pártfogolják és örömmel fogadják ezeket a bandákat, a zemsztvohivatalnokok hatalmas biztosítási prémiumokat folyósítanak számukra, a néptanítók lebonyolítják szennyes levelezésüket, a papság látogatásokat tesz náluk, a járási írnokok pedig segítségükre vannak az áldozat behálózásában.“

Tökéletesen hű jellemzés! „Nemcsak hogy nem ütköznek ellenállásba“, hanem a „társadalom“ és az „állam“ valamennyi képviselőjénél — akiket a szerző az imént hozzávetőlegesen felsorolt — támogatásra találnak. Ezért — eredeti logika! —, hogy a dolgon változtassunk, nosza tanácsoljuk azt, hogy válasszanak más utat, még hozzá tanácsoljuk ezt éppen a „társadalomnak“ és az „államnak“.

„Mégis, mit tegyünk az ilyen emberek ellen?“

„... Nem várhatunk sem a kizsákmányolók szellemi fejlődésére, sem arra, hogy a közvélemény akár az igazságosság tekintetében, akár erkölcsi és politikai tekintetben megjavul,

márpedig az államnak erkölcsi és politikai álláspontra kell helyezkednie."

No tessék: az államnak „erkölcsi és politikai álláspontra" kell helyezkednie! Ez már nem egyéb mint frázispufogtatás. Vajjon az „állam" imént leírt képviselői és megbízottai (a járási írnokoktól kezdve felfelé) nem helyezkedtek-e máris „politikai" álláspontra [lásd fentebb: „sokan örülnek... a nép legelőrehaladottabb elemeinek tartják őket, olyasvalakiket látnak bennük, akik közvetlenül és természetes úton előbbre vitték a hazai civilizációt"] meg „erkölcsi" álláspontra [lásd ugyanott: „ész, energia, vállalkozószellem"]? Miért keni el azt a tényt, hogy szakadás állt be az erkölcsi és politikai eszmék közt, s hogy az eszmék éppúgy ellenségesen állanak szemben egymással, mint ahogy az életben az „új hajtások" feltétlenül ellenségesen állanak szemben azokkal, „akiket a burzsoázia dolgozni küld"? Miért palástolja el ezeknek az eszméknek a harcát, amely nem egyéb mint a társadalmi osztályok harcának felépítménye?

Mindez — a kispolgári álláspont természetes és elkerülhetetlen következménye. A kistermelő sokat szenved a jelenlegi rendszertől, de idegenkedik a nyilt, már teljes meztelenségükben megmutatkozó ellentétek felismerésétől, fél tőlük és azzal a naivan reakciós álmodozással vigasztalja magát, hogy az „államnak erkölcsi álláspontra kell helyezkednie", méghozzá a kistermelők szivének kedves erkölcs álláspontjára.

Nem, önnek nincs igaza. Az állam, amelyhez ön fordul, a modern állam, napjaink állama, *kénytelen* annak az erkölcsnek álláspontjára helyezkedni, amely a felső burzsoázia szivének kedves, *kénytelen*, mert ilyen a társadalom osztályerőinek megoszlása.

Ön fel van háborodva. Ordítozni kezd, hogy a marxisták a burzsoáziát védik, amikor ezt a „kényszerűséget", ezt a szükségszerűséget elismerik.

Nem igaz. Ön érzi, hogy a tények ön ellen szólnak, s ezért már egyenesen szemfényvesztéshez folyamodik: kijelenti, hogy a burzsoákat kívánja védelmezni az, aki a burzsoázia uralmának *tényére* hivatkozva megállapitja, hogy az ön elgondolása, amely szerint burzsoázia nélküli

utat is lehet választani — kispolgári álmodozás; aki a burzsoáziának a társadalom gazdasági szerkezetébe eresztett mély gyökereire, az osztályoknak a „társadalom" és az „állam" alapját képező gazdasági harcára hivatkozva megállapítja, hogy az ön által javasolt apró, szánalmas, burzsoáellenes rendszabályok — fabatkát sem érnek; aki a dolgozó osztály ideológusaitól megköveteli, hogy teljesen szakítsanak ezekkel az elemekkel és kizárólag azokat szolgálják, akik „differenciálódtak" a burzsoá társadalom „életétől".

„Az irodalom befolyását természetesen nem tartjuk teljesen hatástalannak, de ehhez az irodalomnak, először, jobban meg kell értenie a rendeltetését és nem szabad csupáncsak (így!!!) a kulákság nevelésére szorítkoznia, hanem a közvéleményt is fel kell ébresztenie."

Ez már a hamisítatlan petit bourgeois*! Ha az irodalom a kulákságot neveli, ez csak azért van, mert rosszul fogja fel a rendeltetését!! És ezek az urak még csodálkoznak, ha naivaknak nevezik őket, ha azt mondják róluk, hogy romantikusok!

Ellenkezőleg tisztelt narodnyik úr: a „kulákság"** neveli az irodalmat, a kulákság adja az irodalomnak az eszméket (az észről, az energiáról, a vállalkozó szellemről, a hazai civilizáció természetes előrehaladásáról szóló eszméket) meg a pénzt. Az ön felhívása az irodalomhoz ugyanolyan nevetséges, mintha valaki két, egymással szembenálló ellenséges hadsereg láttán azzal az alázatos kéréssel fordulna az ellenséges tábornagy szárnysegédéhez, hogy „egyetértőbben lépjen fel". Pontosan ugyanaz.

Ugyanilyen az a kívánság is, hogy „fel kell ébreszteni a közvéleményt". — Azt a közvéleményt, amely „ebédutáni nyugodalommal keres eszményeket"? Ez a narodnyik urak szokásos foglalkozása, amelyet olyan ragyogó sikerrel űznek immár „tíz, húsz, harminc és még több esztendeje".

Csak rajta, jó urak! Az ebédutáni alvást élvező tár-

---

* — kispolgár. — *Szerk.*

** Ez a szó túlságosan keveset mond. Pontosabban és szabatosabban azt kellett volna mondani: a burzsoázia.

sadalom néha felhorkan — ez bizonyára azt jelenti, hogy felkészült a kulákság elleni egyetértő fellépésre. Nógassák tovább. Allez toujours!*

„...másodszor pedig nagyobb szólásszabadságot kell élveznie és több lehetőséget arra, hogy hozzáférhessen a néphez.“

Szép kívánság. A „társadalom“ együttérez ezzel az „eszménnyel“. Minthogy azonban a társadalom ezt is ebédutáni nyugodalommal „keresi“ és minthogy a világon a legjobban ennek a nyugodalomnak a megbolygatásától fél, ezért... ezért ez a társadalom oly lassan siet, oly nehezen halad előre, hogy évről-évre egyre hátrább kerül. A narodnyik urak azt hiszik, hogy ez véletlenség, hogy most az ebédutáni alvás végetér és megkezdődik az igazi előrehaladás. Csak tessék!

„Ugyanígy nem tartjuk teljesen hatástalannak a nevelést és a műveltséget sem, de mindenekelőtt feltételezzük: 1) hogy a műveltségnek kivétel nélkül mindenkire ki kell terjednie, nem pedig csupán az olyan kivételes személyekre, akiket a műveltség kiemel és kulákokká változtat...“

„Kivétel nélkül mindenki“... — éppen ezt akarják a marxisták. De a marxisták úgy vélik, hogy a jelenlegi társadalmi és gazdasági viszonyok között ez elérhetetlen, mivel a „műveltséghez“ még az ingyenes és kötelező oktatás mellett is pénzre lesz majd szükség, pénzük pedig csak a „kiemelkedetteknek“ van. Tehát a marxisták úgy vélik, hogy itt nincs más kiút, mint „a társadalmi osztályok kemény harca“.

„...2) hogy a népiskolákat nemcsak nyugalmazott egyházfiak, hivatalnokok és különböző borisszák számára, hanem valóban rendes és a népet őszintén szerető emberek számára is hozzáférhetővé kell tenni.“

Megható! De hiszen akik a „népből kiemelkedettekben“ „észt, energiát és vállalkozószellemet“ látnak — szintén azt bizonygatják (méghozzá nem is mindig álszenteskedve), hogy „szeretik a népet“, s ezek közt sok

* — Csak folytassák! — *Szerk.*

a kétségkívül „valóban rendes“ ember. Ki fog itt ítélkezni? A kritikusan gondolkodó és erkölcsileg fejlett egyének? De nem maga a szerző mondta-e, hogy ezekre a népből kiemelkedettekre nem lehet hatni megvetéssel?*

A végén a narodnyikságnak ugyanannál a fő jellegzetességénél kötöttünk ki, amelyet már a legelején is meg kellett állapítanunk, s amelynek lényege az, hogy hátat fordítanak a tényeknek.

Amikor a narodnyik a tényeket írja le — mindannyiszor maga is kénytelen elismerni, hogy a valóság a tőke hatalmában van, hogy valóságos fejlődésünk — tőkés fejlődés, hogy az erő a burzsoázia kezében van. Ezt most például az ismertetett cikk szerzője is elismerte, aki megállapította, hogy nálunk „polgári kultúra“ jött létre, hogy a burzsoázia parancsolja a népnek, hogy dolgozni menjen, hogy a burzsoá társadalmat csakis az emésztési folyamat és az ebédutáni alvás foglalkoztatja, hogy a „polgárság“ még burzsoá tudományt, burzsoá erkölcsöt, burzsoá politikai szofizmákat és burzsoá irodalmat is teremtett.

Mindamellett *valamennyi* narodnyik elgondolás *mindig* ezzel ellentétes feltevésen alapul: azon, hogy az erő nem a burzsoázia oldalán, hanem a „nép“ oldalán van. A narodnyik egyre azt mondja, hogy meg kell választani az utat (amikor elismeri a valóságos út tőkés jellegét), társadalmasítani kell a munkát (a burzsoázia „vezetése“ alatt álló munkát), egyre azt hajtogatja, hogy az államnak erkölcsi és politikai álláspontra kell helyezkednie, hogy a népet éppen a narodnyikoknak kell tanítaniok és így tovább, mintha az erő már a dolgozóknak, vagy azok ideológusainak oldalán lenne, és most már csak azokra a „legközvetlenebb“, „legcélszerűbb“ stb. módszerekre kell rámutatni, amelyek alapján ez az erő felhasználható.

Mindez — elejétől végig émelygős hazugság. Elképzelhető, hogy az efféle illúzióknak meg volt a raison d'être-jük** fél évszázaddal ezelőtt, azokban az időkben,

* Lásd 151. oldal: „nem vetik-e meg ők már eleve (jegyezzék meg jól ezt a „már eleve“-t) azokat, akik őket megvethetnék?“
** — létjogosultságuk. — *Szerk.*

amikor egy porosz Regierungsrat[84] felfedezte Oroszországban az „obscsinát", de most, a „szabad" munka több mint harminc esztendős története után, ez — vagy gúnyolódás, vagy álszenteskedés, émelygős képmutatás.

Ennek a jószándékú és szenvelgő hazugságnak szétzúzása a marxizmus legfőbb elméleti feladata. Azoknak, akik „az emberi boldogsághoz vezető utakat" akarják keresni, a legelső kötelességük az — hogy ne áltassák magukat, hogy legyen bátorságuk nyiltan elismerni azt, ami van.

S amikor a dolgozó osztály ideológusai ezt megértik és átérzik — akkor belátják majd, hogy az „eszmények" lényege nem az, hogy a legjobb és legrövidebb utakat építsék, hanem az, hogy megfogalmazzák „a társadalmi osztályok kemény harcának" feladatait és céljait, amely harc kapitalista társadalmunkban szemünk előtt folyik; hogy törekvéseik sikerének mértéke nem az, hogy milyen tanácsokat osztogatnak a „társadalomnak" és az „államnak", hanem az, hogy milyen mértékben terjesztik el ezeket az eszményeket a társadalom egy bizonyos osztályában; hogy a legfenköltebb eszmények sem érnek fabatkát sem, amíg nem értenek ahhoz, hogy elválaszthatatlanul egybeforrasszák azokat maguknak a gazdasági harc résztvevőinek érdekeivel, egybeforrasszák az illető osztály olyan „szűkkörű" és apró mindennapi kérdéseivel, mint például „a munka igazságos jutalmazása", azokkal a kérdésekkel, amelyekre a nagyhangú narodnyik oly méltóságteljes megvetéssel tekint.

„... Ez azonban kevés, a szellemi fejlődés, amint ezt sajnos lépten-nyomon látjuk, még nem biztosítja az embert a ragadozó törekvések és ösztönök ellen. És ezért haladéktalanul intézkedni kell aziránt, hogy megoltalmazzák a falut a fosztogatással szemben, intézkedni kell mindenekelőtt aziránt, hogy megoltalmazzák az obscsinát, mint olyan együttélési formát, amely segítséget nyujt az emberi természet erkölcsi tökéletlenségének leküzdésére. Az obscsinát egyszersmindenkorra biztosítani kell. De még ez is kevés: az obscsina, jelenlegi gazdasági viszonyai között és mai adóterhei mellett nem életképes, és ezért intézkedni kell aziránt, hogy a paraszti földbirtoklást kibővítsék, az adókat leszállítsák, a népi ipart megszervezzék.

Ezek azok a kulákság ellen irányuló eszközök, amelyek tekintetében egyetértésre kell jutnia és amelyekért ki kell állnia az egész tisztességes irodalomnak. Ezek az eszközök természetesen nem újak; de a helyzet az, hogy ezek a maguk nemében az egyetlen eszközök, erről pedig még korántsem győződött meg mindenki." (Vége.)

Ez ennek a nagyigényű narodnyiknak a programja! A tények leírásából láttuk, hogy mindenütt megmutatkozik a gazdasági érdekek teljes ellentétessége — „mindenütt", amin azt kell érteni, hogy nemcsak a városban is meg a faluban is, az obscsinán belül is meg az obscsinán kívül is, a gyáriparban is meg a „népi" iparban is, hanem a gazdasági jelenségek határán túl — az irodalomban is meg a „társadalomban" is, az erkölcsi, politikai, jogi stb. eszmék terén egyaránt megmutatkozik. De a mi Kleinbürger-lovagunk keserű könnyeket hullat és ajkáról elhangzik a felhívás: „haladéktalanul intézkedni kell a falu megoltalmazása iránt". A felfogás kispolgári felületessége és a hajlandóság a kompromisszumokra teljesen kézzelfoghatóvá válik. Maga ez a falu, amint láttuk — a szakadás és harc képét tárja elénk, az ellentétes érdekek rendszerét testesíti meg, ám a narodnyik a baj gyökerét mégsem magában ebben a rendszerben, hanem *annak* egyes fogyatékosságaiban látja, programját nem arra építi, hogy elvi tartalmat adjon a folyó harcnak, hanem arra, hogy „megoltalmazza" a falut a véletlenszerű, törvénytelen, kívülről behatoló „rablókkal" szemben! És ugyan ki intézkedjék — mélyen tisztelt romantikus úr — a megoltalmazás iránt? Talán az a „társadalom", amelyet kielégítenek az emésztési folyamatok, amikor is ezek az emésztési folyamatok éppen azokat károsítják meg, akiket oltalmazni kellene? Talán a zemsztvo-megbízottak, járási megbízottak és mindenfajta egyéb megbízottak, akik részesednek az értéktöbbletből és éppen ezért, amint az imént láttuk, nem állnak ellen, hanem segítséget nyujtanak?

A narodnyik úgy vélekedik, hogy ez csupán szomorú véletlen és semmi több, annak a következménye, hogy az emberek „helytelenül értelmezik" rendeltetésüket; hogy elegendő felhívni őket arra, hogy „egyezzenek meg és járjanak el egyetértésben", — és minden effajta elem

„letér a helytelen útról“. Nem akarja észrevenni, hogy ha a gazdasági viszonyok terén kialakult a Plusmacherei rendszere, olyan rendszer alakult ki, hogy a művelődésre csakis a „népből kiemelkedetteknek“ lehet pénzük és idejük, a „tömegnek“ pedig „tudatlannak kell maradnia és másnak kell dolgoznia“, — akkor ennek már egyenes és közvetlen következménye az, hogy a „társadalomba“ is csak az előbbiek képviselői juthatnak be, hogy csakis ebből a „társadalomból“ és a „kiemelkedettekből“ toborzódhatnak a járási irnokok, zemsztvo-megbizottak és így tovább, akiket a narodnyik naivan a gazdasági viszonyoknál és az osztályoknál *magasabban* állóknak, azok *felett* állóknak tart.

Ezért felhívása: „oltalmazzátok meg“, ugyancsak egészen rossz címre szól.

A narodnyik vagy kispolgári enyhítőszerekkel (a kulákság elleni harc — lásd fentebb a hitel- és takarékszövetkezetekre, a hitelre, a józanságot, munkaszeretetet és művelődést ápoló törvényhozásra vonatkozó részt; a paraszti földbirtoklás kibővítése — lásd fentebb a földhitelre és a földvásárlásra vonatkozó részt; az adóleszállítás — lásd fentebb a jövedelmi adóra vonatkozó részt), vagy a „népi ipar megszervezéséről“ szőtt rózsaszínű, iskoláslányokhoz illő ábrándokkal nyugtatja meg magát.

Hát talán nincs máris megszervezve? Hát nem szervezte-e meg máris a népi ipart ez az egész fentebb leírt fiatal burzsoázia a maga módján, burzsoá módon? Másként hogyan tudna „minden egyes falut kezében tartani“? hogyan tudná „megparancsolni a népnek, hogy dolgozni menjen“ és hogyan sajátíthatna el értéktöbbletet?

A narodnyik nemes erkölcsi felháborodása eléri tetőfokát. Erkölcstelenség — rikácsolja a narodnyik — a kapitalizmust „szervezettnek“ tekinteni, amikor pedig a termelés anarchiáján, válságokon, a tömegek állandó, normális és egyre jobban elmélyülő munkanélküliségén, a dolgozók helyzetének mértéktelen rosszabbodásán alapszik.

Ellenkezőleg. Erkölcstelenség a valóságot szépítgetni, véletlen, váratlanul bekövetkezett valaminek tüntetni fel az egész reformutáni Oroszországra jellemző rendszert. Már réges-régen megállapították, hogy minden kapitalista

nemzet a termelő megnyomorítása és elkorcsosítása árán viszi előre a technikai haladást és a munka társadalmasítását. De aki ezt a *tényt* a „társadalommal" folytatott erkölcsi csevegések tárgyává teszi és szemethúnyva a dúló harc felett, ebédutáni nyugalommal azt gőgicséli, hogy „oltalmazzátok", „biztosítsátok", „szervezzétek", az romantikus, — naiv reakciós romantikus.

Az olvasónak bizonyára úgy tűnik, hogy ez a fejtegetés semilyen összefüggésben sincs Sztruve úr könyvének bírálatával. Szerintem itt csak a formai összefüggés hiányzik.

Sztruve úr könyve egyáltalán nem az orosz marxizmus feltalálását jelenti. Mindössze elsőként ad hangot sajtónkban egy már korábban kialakult és kifejtett elméletnek*. Mint már megjegyeztük, ezt az előzte meg, hogy a marxizmust elkeseredetten bírálta a liberális-narodnyik sajtó, amikoris ez a bírálat összezavarta és elferdítette a dolgot.

Ha nem válaszolnánk erre a bírálatra, akkor először is nem lehetnénk tisztában a kérdés jelenlegi állásával; másodszor, nem érthetnők meg Sztruve úr könyvét, annak jellegét és rendeltetését.

A válaszhoz azért választottunk régi narodnyik cikket, mert elvi jelentőségű cikkre, s ezen felül olyan cikkre volt szükség, amely megőrizte a régi orosz narodnyikságnak legalább némi, a marxizmus szempontjából becses hagyatékát.

Ennek a fejtegetésnek keretében azt igyekeztünk kimutatni, hogy a közkeletű liberális-narodnyik vitatkozási módszerek kiagyalt és ostoba módszerek. Az olyan megítélések, hogy a marxizmus a hegelizmussal**, a triádákba, a tényekkel való ellenőrzést nem igénylő dogmákba és sémákba vetett hittel, azzal a hittel, amely szerint minden

---

* V. ö. *V. V.* „Очерки теоретической экономии" („Tanulmányok az elméleti közgazdaságtan köréből"). Sztpétervár 1895, 257—258. old.[86]

** Természetesen nem a marxizmus történeti eredetéről, hanem ezidőszerinti tartalmáról beszélek.

országnak okvetlenül keresztül kell mennie a tőkés fejlődés szakaszán stb. van kapcsolatban — üres szócséplésnek bizonyul.

A marxizmus a társadalmi osztályok és gazdasági érdekek szemünk előtt folyó harcának *megfogalmazásában* és elméleti *megmagyarázásában* látja saját kritériumát.

A marxizmus az orosz történelem és valóság tényein alapul; a marxizmus szintén a dolgozó osztály ideológiája, csakhogy egészen másképpen magyarázza az orosz kapitalizmus fejlődésének és győzelmeinek közismert tényeit, egészen másképpen értelmezi azokat a feladatokat, amelyeket valóságunk a közvetlen termelők ideológusaira ró. Amikor tehát a marxista az orosz kapitalizmus szükségszerűségéről, elkerülhetetlenségéről és haladó voltáról beszél — általánosan megállapított tényekből indul ki, amelyeket éppen közismertségük folytán, éppen azért, mert nem újak, nem mindig idéznek; a marxista másképpen magyarázza azt, amit a narodnyik irodalomban ezerszer is elismételtek, s ha a narodnyik erre nagyhangon azt válaszolja, hogy a marxista nem hajlandó tudomást venni a tényekről, akkor rajtakapásához elegendő, ha egyszerűen utalunk a 70-es évek narodnyikjainak bármely elvi jelentőségű cikkére.

Most pedig térjünk át Sztruve úr könyvének taglalására.

II. FEJEZET

A NARODNYIK SZOCIOLÓGIA BÍRÁLATA

A szerző a narodnyikság „lényegét“, „alapeszméjét“ „Oroszország sajátos gazdasági fejlődésének elméletében“ látja. Az ő szavai szerint ennek az elméletnek „két fő forrása: 1) az egyénnek a történelmi folyamatban játszott szerepéről szóló meghatározott tan és 2) határozott hit az orosz nép sajátos nemzeti jellegében és szellemében, valamint sajátos történelmi sorsában“ (2). A szerző ezekhez a sorokhoz jegyzetet ad, amelyben rámutat arra, hogy „a narodnyikságot teljesen határozott társadalmi eszmé-

nyek jellemzik"*, s azt mondja, hogy a narodnyikok gazdasági világnézetét alább fogja kifejteni.

Úgy vélem, hogy a narodnyikság lényegének ez a jellemzése bizonyos helyesbítésre szorul. Ez a jellemzés túlságosan elvont, idealisztikus: rámutat ugyan a narodnyikság uralkodó elméleti eszméire, de nem mutat rá sem a „lényegére", sem a „forrására". Teljesen tisztázatlan marad, hogy miért társultak az említett eszmények a sajátos fejlődésbe vetett hittel és az egyén szerepéről szóló külön tannal, s hogy miért váltak ezek az elméletek társadalmunk „legbefolyásosabb" eszmeáramlatává. Ha a szerző, amikor „a narodnyikság szociológiai eszméi"-ről (az I. fejezet címe) beszélt, mégsem szorítkozhatott tisztán szociológiai kérdésekre (a szociológia módszere), hanem a narodnyikoknak az orosz gazdasági valóság tekintetében vallott nézeteit is érintette, akkor már rá kellett volna mutatnia ezeknek a nézeteknek lényegére. A fentemlített jegyzetben azonban ezt csak félig tette meg. A narodnyikság lényege — a termelők érdekeinek képviselete a kistermelő, a kisburzsoá szemszögéből. Sztruve úr Ny. —on úr könyvéről írott németnyelvű cikkében („Sozialpolitisches Centralblatt", 1893, 1. szám) a narodnyikságot „nemzeti szocializmusnak" nevezte („Russzkoje Bogatsztvo" 1893. 12. sz. 185. old.). „Nemzeti" helyett „paraszti"-t kellett volna mondania a régi orosz narodnyikságot illetőleg, és „kispolgári"-t a mai narodnyikságot illetőleg. A narodnyikság „forrása" — a kistermelők osztályának túlsúlya a reformutáni kapitalista Oroszországban.

Ezt a jellemzést feltétlenül meg kell magyarázni. A „kispolgári" kifejezést nem a szóköznapi, hanem politikai-gazdaságtani értelmében használom. A kistermelő, aki az árugazdaság rendszerében gazdálkodik — ez az a két ismérv, amely a „kisburzsoá", a Kleinbürger, vagy

* A „teljesen határozott eszmények" kifejezést természetesen nem szabad betűszerint venni, vagyis nem szabad úgy értelmezni, hogy a narodnyikok „teljesen határozottan" tudják, hogy mit akarnak. Ez merőben helytelen volna. „Teljesen határozott eszményeken" nem szabad többet értenünk, mint azt, hogy a közvetlen termelők ideológiájáról van szó, még akkor is, ha ez az ideológia fölöttébb homályos.

ami ugyanaz, a kispolgár fogalmát alkotja. Ide tartozik tehát mind a paraszt, mind a kusztár, akiket a narodnyikok mindig egy kalap alá vettek — még hozzá teljes joggal, mivel mindkettő olyan termelő, aki piacra dolgozik, s csupán az árugazdaság fejlettségi foka tekintetében különböznek egymástól. Továbbá, a régi* és a mai narodnyikságot azon az alapon különböztetem meg egymástól, hogy az előbbi bizonyos fokig egységes egészet képező tan volt, amely olyan korban keletkezett, amikor a kapitalizmus Oroszországban még igen fejletlen volt, amikor a parasztgazdaság kisburzsoá jellege még egyáltalán nem mutatkozott meg, amikor a tan gyakorlati elgondolása még tisztán utópia volt, amikor a narodnyikok még élesen távoltartották magukat a liberális „társadalomtól" és a „nép közé mentek". Most nem ez a helyzet: Oroszország fejlődésének kapitalista útját már senki sem tagadja, a falu felbomlása — vitathatatlan tény. A narodnyikság egységes egészet képező tanából, az „obscsinába" vetett gyerekes hitével együtt, csak foszlányok maradtak. Gyakorlati elgondolását tekintve — az utópia helyére a kisburzsoá „újítások" egyáltalán nem utópisztikus programja lépett, s csak a dagályos frázisok emlékeztetnek e nyomorúságos kompromisszumok és a haza jobb és sajátos útjaival kapcsolatban szőtt álmok történelmi összefüggésére. Ahelyett, hogy elkülönülnének a liberális társadalomtól, azt látjuk, hogy a legmeghatóbb formában közelednek hozzá. Ezek azok a változások, amelyek arra kényszerítenek, hogy a parasztság ideológiáját megkülönböztessük a kisburzsoázia ideológiájától.

Ez a helyesbítés a narodnyikság valóságos tartalmát illetőleg annál is szükségesebbnek látszott, mert Sztruve úr fejtegetésének legfőbb fogyatékossága — éppen fentemlített elvontsága; ez — először. Másodszor pedig, annak a tannak „néhány fő" tétele, amely Sztruve urat nem köti — megköveteli, hogy a társadalmi eszméket a társadalmi és gazdasági viszonyokra vezessük vissza.

---

* Régi narodnyikokon nem azokat értem, akik például az „Otyecsesztvennije Zapiszki"-t irányították, hanem azokat, akik a „nép közé mentek".

És most azt igyekszünk majd kimutatni, hogy enélkül még a narodnyikság tisztán elméleti eszméit, így például szociológiai módszerének kérdését sem lehet megmagyarázni.

Sztruve úr, miután megállapítja, hogy a külön narodnyik szociológiai módszerről szóló tant Mirtov[86] és Mihajlovszkij úr fejtette ki a legjobban, „szubjektív idealizmusnak“ minősíti ezt a tant s ennek igazolására a nevezettek műveiből számos helyet idéz, amelyeknél érdemes megállapodni.

Mindkét szerző azt a tételt veszi alapul, hogy a történelmet „egyes egyedülálló harcoló egyének“ csinálták. „A történelmet az egyének csinálják“ (Mirtov). Még világosabban jut ez kifejezésre Mihajlovszkij úrnál: „Az élő egyén gondolataival és érzéseivel, saját kockázatára, a történelem alakítójává válik. Az egyén, nem pedig holmi misztikus erő, tűzi ki a történelmi célokat és hajtja feléjük az eseményeket a természet spontán erői és a történelmi viszonyok által elébe gördített akadályok rendszerén keresztül“ (8). Ez a tétel — hogy ugyanis a történelmet az egyének csinálják — elméletileg teljesen tartalmatlan. Az egész történelem egyének tetteiből tevődik össze, s a társadalomtudomány feladata az, hogy megmagyarázza ezeket a tetteket, úgy hogy az utalás „az események menetébe való beavatkozás jogára“ (Mihajlovszkij úr szavai, idézve Sztruve úrnál, 8. old.) — nem egyéb mint üres szószaporítás. Különösen világosan jut ez kifejezésre Mihajlovszkij úr utolsó tirádájában. Az élő egyén — bölcselkedik Mihajlovszkij úr — hajtja az eseményeket a történelmi viszonyok spontán erői által állított akadályok rendszerén keresztül. De miből tevődnek össze ezek a „történelmi viszonyok“? A szerző logikája szerint, ismétcsak más „élő egyének“ tetteiből. Nemde, micsoda mély történetfilozófia: az élő egyén hajtja az eseményeket más élő egyének által állított akadályok rendszerén keresztül! De mi az oka annak, hogy egyes élő egyének tetteit spontán tetteknek nevezik, másokról viszont azt mondják, hogy az előre kitűzött célok felé „hajtják az eseményeket“? Világos, hogy itt alighanem reménytelen vállalkozás volna bármilyen elméleti tartalmat is keresni. Az a helyzet, hogy

azok a történelmi viszonyok, amelyek szubjektivistáink számára az „elmélethez" anyagot szolgáltattak, ellentmondásos viszonyok voltak (mint ahogy ma is azok), a termelő kisajátítására vezettek. A szubjektivisták, mivel nem tudták megérteni ezeket az ellentmondásos viszonyokat és nem tudták megtalálni *magukban a viszonyokban* azokat a társadalmi elemeket, amelyekhez az „egyes egyedülálló egyének" csatlakozhattak volna, olyan elméletek gyártására szorítkoztak, amelyek az „egyes egyedülálló" egyéneket azzal vigasztalták, hogy a történelmet „élő egyének" csinálták. A híres „szubjektív szociológiai módszer" az égvilágon semmi mást nem fejez ki, mint jámbor óhajt és rossz értelmezést. Mihajlovszkij úrnak a szerző által idézett további bölcselkedései ezt szemléltetően bizonyítják.

Az európai élet, mondja Mihajlovszkij úr, „ugyanolyan értelmetlenül és erkölcstelenül alakult ki, ahogyan a természetben a folyam hömpölyög, vagy a fa nő. A folyam a legkisebb ellenállás irányát követi, elmossa azt, amit el tud mosni, még ha gyémántbánya is, és megkerüli azt, amit nem tud elmosni, még ha trágyadomb is. A zsilipeket, a gátakat, a partmenti és a levezető csatornákat az emberi ész és érzés kezdeményezésére építik. Ez az ész és ez az érzés, mondhatnánk, hiányzott (? P. Sz.) a jelenlegi európai gazdasági rendszer keletkezése idején. Csíraállapotban volt és a dolgok természetes, spontán menetére elenyésző befolyást gyakorolt" (9).

Sztruve úr kérdőjelet tesz, de nem értjük, miért csupán egy szó, nem pedig minden szó után: annyira tartalmatlan ez az egész szóáradat! Mirevaló olyan ostobaságot állítani, hogy az ész és az érzés hiányzott a kapitalizmus keletkezése idején? Ugyan mi egyéb a kapitalizmus, ha nem emberek között fennálló bizonyos meghatározott viszony? Olyan embereket pedig még nem ismerünk, akikből hiányzana az ész és az érzés. És mirevaló az olyan csűrés-csavarás, hogy az akkori „élő egyének" eszének és érzelmeinek befolyása „az események menetére" elenyésző volt? Éppen ellenkezőleg. Az emberek akkoriban józan ésszel és szilárd emlékezőképességgel rendkívül mesteri zsilipeket és gátakat építettek, amelyek az enge-

detlen parasztot beterelték a tőkés kizsákmányolás medrébe; a politikai és pénzügyi intézkedések fölöttébb furfangos partmenti csatornáit hozták létre s ezeken a csatornákon keresztül ment végbe a tőkés felhalmozás és tőkés kisajátítás, amely nem elégedett meg csupán a gazdasági törvények hatásával. Egyszóval, Mihajlovszkij úr mindezen kijelentései annyira elképesztően valótlanok, hogy nem magyarázhatjuk azokat csupán elméleti hibákkal. Teljesen csak azzal a kispolgári állásponttal magyarázhatók meg, amelyet ez az író elfoglal. A kapitalizmus már egészen világosan elárulta tendenciáit, a kapitalizmus lényegéhez tartozó kibékíthetetlen ellentmondás már teljesen kifejlődött, az érdekek ellentéte már kezd határozott formákat ölteni s még az orosz törvényhozásban is visszatükröződik — de a kistermelő kívül áll ezen a harcon. Parányi gazdasága még a régi burzsoá társadalomhoz fűzi és ezért, bár a kapitalista rendszer elnyomja, képtelen megérteni elnyomásának igazi okait és továbbra is olyan illúziókkal vigasztalja magát, hogy minden bajnak az az oka, hogy az emberek esze és érzése még „csíraállapotban van".

„Az emberek — folytatja ennek a kisburzsoának az ideológusa — természetesen mindig törekedtek arra, hogy egy vagy más módon befolyásolják az események menetét."

Szóval „az események menete" semmi más, mint az emberek megannyi tette és „befolyása", ami persze ismétcsak üres frázis.

„De az embereket ebben igen szegényes tapasztalat útmutatásai és a legdurvább érdekek vezették; és érthető, hogy az ilyen útmutatók csak a legritkább esetben, véletlenül terelhették rá az embereket arra az útra, amelyet a modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék jelölnek ki" (9).

Ez a kispolgárok erkölcse, akik elítélik a „durva érdekeket", mert nem értenek ahhoz, hogy „eszményeiket" bármi néven nevezendő életbevágó érdekekkel összhangba hozzák. A kispolgárok szemet húnynak a végbement szakadás fölött, amely pedig kirívóan tükröződik vissza mind napjaink tudományában, mind pedig napjaink erkölcsi eszméiben.

Világos, hogy Mihajlovszkij úr elmélkedésének mindezek a sajátosságai változatlanul megmaradnak akkor is, amikor Oroszországra tér át. „Tiszta szívből üdvözli" valami Jakovlev úr fölöttébb különös dajkameséit, amelyek szerint Oroszország tabula rasa*, amelyek szerint Oroszország elölről kezdheti, elkerülheti más országok hibáit stb. stb. S mindezt annak teljes tudatában állítja, hogy ezen a tabula rasá-n igen szilárdan tartják még magukat a „régi nemesi" alakulat nagy földbirtokokkal és hatalmas politikai kiváltságokkal rendelkező képviselői, hogy ezen a tabula rasá-n gyorsan fejlődik a kapitalizmus, a maga legkülönfélébb „újításaival". A kisburzsoá gyáván szemet huny e *tények* fölött, és teljesen átadja magát az olyan ártatlan álmodozásnak, hogy „mi most kezdünk el élni, amikor a tudomány már rájött bizonyos igazságokra és bizonyos tekintéllyel rendelkezik".

Így tehát már Mihajlovszkij úrnak azokból az elmélkedéseiből is kitűnik a narodnyikság szociológiai eszméinek osztályeredete, amelyeket Sztruve úr idéz.

Nem haladhatunk el szó nélkül Sztruve úr egyik, Mihajlovszkij úr ellen irányuló megjegyzése mellett. „Az ő nézete szerint — mondja a szerző — nincsenek leküzdhetetlen történelmi tendenciák, amelyeknek, mint olyanoknak, az egyének és társadalmi csoportok célszerű tevékenysége számára egyfelől kiindulópontul, másfelől pedig — kötelező határul kell szolgálniok" (11).

Így — objektivista beszél, nem pedig marxista (materialista). A két felfogás (a nézetek két rendszere) között olyan különbség van, amellyel foglalkoznunk kell, mivel ennek a különbségnek elégtelen magyarázata Sztruve úr könyvének legfőbb fogyatékosságaihoz tartozik és fejtegetéseinek többségében megmutatkozik.

Az objektivista a mindenkori történelmi folyamat szükségszerűségéről beszél; a materialista pontosan megállapítja, hogy milyen társadalmi-gazdasági alakulatról van szó, és milyen ellentmondásos viszonyok következnek belőle. Az objektivista, amikor azt bizonyítja, hogy a tények valamely adott sorrendje szükségszerű, mindig

* — üres lap. — *Szerk.*

annak a kockázatnak teszi ki magát, hogy e tények védelmezőjének álláspontjára csúszik le; a materialista feltárja az osztályellentéteket és ezzel leszegezi álláspontját. Az objektivista „leküzdhetetlen történelmi tendenciákról“ beszél; a materialista arról az osztályról beszél, amely az adott gazdasági rendszert „vezeti“ és amely a többi osztály ellenállásának bizonyos formáit létrehozza. A materialista tehát egyrészt következetesebb az objektivistánál és mélyebben, teljesebben érvényesíti objektivizmusát. Nem szorítkozik arra, hogy rámutat a folyamat szükségszerűségére, hanem megmagyarázza, hogy melyik társadalmi-gazdasági alakulat képezi ennek a folyamatnak a tartalmát, *melyik az az osztály*, amely ezt a szükségszerűséget meghatározza. A szóbanforgó esetben például a materialista nem érte volna be annak megállapításával, hogy „leküzdhetetlen történelmi tendenciák“ vannak, hanem rámutatott volna bizonyos osztályok létezésére, amelyek a fennálló viszonyok tartalmát meghatározzák és kizárnak minden olyan megoldást, amely nem maguknak a termelőknek akcióit követi. Másrészt a materializmus, hogy úgy mondjuk, magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésénél közvetlenül és nyiltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk*.

Mihajlovszkij úrról a szerző áttér Juzsakov úrra, akinél nyoma sincs az önállóságnak s aki nem mond semmi érdekeset. Sztruve úr teljes joggal jelenti ki Juzsakov úr szociológiai fejtegetéseivel kapcsolatban, hogy azok — „fellengző szavak“, „minden tartalom nélkül“. Érdemes foglalkoznunk azzal a (narodnyikságra általában) rendkívül jellemző különbséggel, amely Juzsakov úr és Mihajlovszkij úr között van. Sztruve úr megemlíti ezt a különbséget és Juzsakov urat „nacionalistának“ nevezi, míg hát Mihajlovszkij úrtól „mindig teljesen távol állott mindenféle nacionalizmus“, s az ő számára, saját szavaival élve, „a nép igazságának kérdése nemcsak az orosz népet öleli

---

* Hogy Sztruve úr nem alkalmazza teljesen a materializmust s hogy osztályharc-elmélete következetlen, azt a továbbiakban minden egyes esetben konkrét példákon fogjuk kimutatni.

fel, hanem az egész civilizált világ valamennyi dolgozó emberét". Úgy vélem, hogy ebben a különbségben a kistermelő kettős helyzete is megmutatkozik, aki haladó elem, amennyiben, Juzsakov úr, tudtán kívül sikerült kifejezése szerint, kezd „differenciálódni a társadalomtól", és reakciós elem, amennyiben küzd kistulajdonosi helyzetének fenntartásáért és arra törekszik, hogy feltartóztassa a gazdasági fejlődést. Ez az oka annak, hogy a narodnyikság is össze tudja egyeztetni a tan haladó, demokratikus vonásait a reakciós vonásokkal, amelyek együttérzést váltanak ki a „Moszkovszkije Vedomosztyi" részéről. Ami ezeket a reakciós vonásokat illeti, úgy vélem, nehéz volna azokat élesebb megvilágításba helyezni, mint Juzsakov úr tette Sztruve úr által idézett alábbi tirádájában.

„Mindig és mindenütt csakis a parasztság volt a munka tiszta eszméjének hordozója. Az úgynevezett negyedik rend, a városi proletariátus látszólag ugyanezzel az eszmével lépett a modern történelem küzdőterére, de azok a módosulások, amelyeket ennek az eszmének a lényege elszenvedett, annyira jelentősek, hogy a paraszt aligha ismerné fel benne megszokott létalapját. A munkához való *jog*, nem pedig a munka szent *kötelessége*, nem az a kötelesség, hogy arcunk verejtékével keressük meg kenyerünket [lám, mi rejtőzött a „munka tiszta eszméje" mögött! Az a tisztán feudális eszme, hogy a paraszt „köteles" gabonát termelni ... hogy szolgáltatásait teljesítse? Erről a „szent kötelesség"-ről beszélnek az általa megfélemlített és elnyomott páriának!!*]; továbbá, a munka hozama és a munka jutalmazása, ez az egész agitáció a munka igazságos jutalmazásáért, mintha a munka jutalma nem maga az eredményes munka volna; [„Mi ez?" — kérdi Sztruve úr — „sancta simplicitas** vagy talán valami más?" Még rosszabb. Ez — a röghözkötött béres engedel-

* A szerző — kisburzsoához illően — valószínűleg nem tudja, hogy a nyugateurópai dolgozók már régen túlnőttek azon a fejlődési szakaszon, amikor „a munkához való jogot" követelték, s most azt követelik, hogy „joguk legyen a lustálkodáshoz", joguk legyen kipihenni a mértéktelen munkát, amely elnyomorítja és agyonnyomja őket.

** — szent együgyűség. — *Szerk.*

mességének dicsőítése, aki megszokta, hogy majdnem ingyen másoknak dolgozzék]; a munka differenciálódása az élettől holmi elvont (?! P. Sz.) kategóriává, amikor is ezt a kategóriát azzal fejezik ki, hogy ki-ki hány órát töltött a gyárban, amelynek, semmiféle más (?! P. Sz.) kapcsolata nincs, amely semminemű összefüggésben nem áll a munkás mindennapi érdekeivel [ez — a kistermelő tisztán kispolgári gyávasága, aki néha igen-igen rosszul jár a mai kapitalista szervezet miatt, de aki az égvilágon semmitől sem fél annyira, mint attól a komoly mozgalomtól, amelyet azok az elemek indítanak ez ellen a szervezet ellen, akik véglegesen „differenciálódtak az ezzel a szervezettel való mindennemű kapcsolattól"]; végül, a megtelepedettség, a munkával megteremtett házi tűzhely hiánya, a munkaterület változékonysága — mindez teljesen idegen a paraszti munka eszméjétől. A dolgozó ember apáktól és nagyapáktól örökölt tűzhelye, a munka, amely érdekeivel áthatja az egész életet és kialakítja annak erkölcsét — a sok nemzedék verejtékével öntözött mezők szeretetét —, mindez, ami a paraszti lét elválaszthatatlan megkülönböztető vonása, teljesen ismeretlen a munkásproletariátus számára, s ezért, míg az utóbbi élete, bár munkásélet, burzsoá (individualista és a szerzett jog elvére támaszkodó) erkölcsön, vagy a legjobb esetben is elvontan-filozófiai erkölcsön alapul, addig a paraszti erkölcs alapja éppen a munka, a munka logikája és követelményei" (18). Itt már tiszta formában lépnek fel a kistermelő reakciós vonásai, megfélemlítettsége, amely arra a hitre készteti, hogy az ő osztályrésze mindörökre az a „szent kötelesség", hogy pária legyen; „apáitól és nagyapáitól örökölt" szervilizmusa; a ragaszkodás parányi magángazdaságához, amelynek elvesztésétől való félelme arra kényszeríti, hogy lemondjon az „igazságos jutalomnak" még a gondolatáról is és mindenféle „agitáció" ellenségeként lépjen fel, — s amely a munka alacsony termelékenysége és a dolgozó helyhezkötöttsége következtében vademberré teszi és már a gazdasági viszonyok erejénél fogva is szükségszerűen előidézi megfélemlítettségét és szervilizmusát. Ezeknek a reakciós vonásoknak szétzúzását feltétlenül burzsoáziánk érdeméül kell betud-

nunk; működése éppen azért haladó jellegű, mert széttépte a dolgozó minden kapcsolatát a hűbériséggel, a feudális hagyományokkal. A kizsákmányolás középkori formái, amelyeket elleplezett az úrnak alattvalójához, a helyi kuláknak és felvásárlónak a helyi parasztokhoz és kusztárokhoz, a patriarchális „szerény és szakállas milliomosnak“ „fiaihoz“ való *személyes* viszonya, s amelyek ennélfogva ultrareakciós eszméket szültek — ezeket a középkori formákat a burzsoázia felváltotta és továbbra is felváltja „az európaiasan fesztelen magánvállalkozó“ részéről történő kizsákmányolással, a személytelen, leplezetlen, semmivel sem burkolt kizsákmányolással, amely már ezáltal is szétrombolja az ostoba illúziókat és ábrándokat. A burzsoázia megszüntette a paraszt korábbi elszigeteltségét („megtelepedettségét“), aki a maga földdarabján kívül semmi másról nem akart tudni, de *nem is tudhatott* semmi másról, és — a munka társadalmasításával, termelékenységének rendkívüli fokozásával erőszakkal kitaszította a termelőt a társadalmi élet porondjára.

Sztruve úr Juzsakov úr e fejtegetésével kapcsolatban a következőket mondja: „Így hát Juzsakov úr félreérthetetlen tanuságot tesz amellett, hogy a narodnyikság szlavofil irányzatból ered“ (18), s alább, összegezve a narodnyikság szociológiai eszméivel kapcsolatos fejtegetéseit, hozzáteszi, hogy az „Oroszország sajátos fejlődésébe“ vetett hit „történelmi kapcsolat a szlavofil irányzat és a narodnyikság között“, és hogy ezért a marxisták és a narodnyikok közötti vita „a szlavofil irányzat és a nyugatosság közötti nézeteltérés természetes folytatása“ (29). Ez utóbbi megállapitás, nézetem szerint, túlságosan sokat mond. Nem vitás, hogy bizonyos narodnyikok igen-igen belelovalták magukat a legútszélibb hurráhazafiságba (például Juzsakov úr). Nem vitás az sem, hogy Marx szociológiai módszerének és a közvetlen termelőkkel kapcsolatos kérdés feltevésének semmibevevése azoknál az orosz embereknél, akik a közvetlen termelők érdekeit akarják képviselni, egyenértékű a nyugati „civilizációtól“ való teljes elidegenüléssel. A narodnyikság lényege azonban mélyebben rejlik: nem a sajátos útról szóló tanban és nem a szlavofilságban, hanem abban, hogy az orosz kistermelők,

érdekeit és eszméit képviselik. Ez a magyarázata annak, hogy a narodnyikok között voltak olyan írók (s ezek voltak a narodnyikok legjobbjai), akiknek, amint azt Sztruve úr is elismerte, semmi közük sem volt a szlavofil irányzathoz, sőt akik még azt is elismerték, hogy Oroszország ugyanarra az útra lépett, mint Nyugat-Európa. Az olyan kategóriákkal, mint a szlavofil irányzat és a nyugatosság, az orosz narodnyikság kérdéseiben semmire sem megyünk. A narodnyikság az orosz életnek olyan tényét tükrözte vissza, amely még csaknem teljesen hiányzott abban a korban, amikor a szlavofil irányzat és a nyugatosság kialakult, nevezetesen: a munka és a *tőke* érdekeinek ellentétességét. Ezt a *tényt* a kistermelő életkörülményeinek és érdekeinek prizmáján keresztül, s ezért eltorzítva, gyáván tükrözte vissza, amikoris olyan elméletet teremtett, amely nem a társadalmi érdekek ellentmondásait tolja előtérbe, hanem a fejlődés más útjában való meddő bizakodást, s nekünk az a feladatunk, hogy a narodnyikságnak ezt a hibáját kijavítsuk, hogy megmutassuk, melyik társadalmi csoport lehet a közvetlen termelők érdekeinek igazi képviselője.

Most pedig térjünk át Sztruve úr könyvének második fejezetére.

A szerző fejtegetésének felépítése a következő: először rámutat azokra az általános megfontolásokra, amelyek arra késztetik, hogy a materializmust tartsa az egyedüli helyes társadalomtudományi módszernek; azután Marx és Engels nézeteit fejtegeti, és végül, a levont következtetéseket alkalmazza az orosz élet egyes jelenségeire. Mivel ennek a fejezetnek tárgya különösen fontos, megkíséreljük részletesebben elemezni tartalmát és kiemelni mindazokat a pontokat, amelyek ellenvetést váltanak ki.

A szerző azzal az igen helyes megállapítással kezdi, hogy az az elmélet, amely a társadalmi folyamatot „a maguk elé célokat kitűző" és „az eseményeket hajtó" „élő egyének" tetteire vezeti vissza — félreértés követ-

kezménye. Természetesen soha senki nem is gondolt arra, hogy „valamely társadalmi csoportnak önálló, az azt alkotó egyénektől független létet" (31) tulajdonítson, de a helyzet az, hogy „az egyén, mint konkrét individuum, minden előtte élt és vele egyidőben élő egyén, azaz a társadalmi csoport terméke" (31). Megmagyarázzuk a szerző gondolatát. A történelmet — fejtegeti Mihajlovszkij úr — „az élő egyén csinálja gondolataival és érzéseivel". Tökéletesen igaz. De mi határozza meg ezeket a „gondolatokat és érzéseket"? Vajjon lehet-e komolyan képviselni azt a véleményt, hogy ezek véletlenül jelentkeznek, nem pedig szükségszerűen következnek az adott társadalmi környezetből, amely anyagul, objektumul szolgál az egyén szellemi élete számára és amely „gondolataiban és érzéseiben" olymódon tükröződik, hogy az egyik vagy a másik társadalmi osztály érdekeit képviseli? Továbbá: milyen ismérvek alapján ítéljük meg a *valóságos* egyének *valóságos* „gondolatait és érzéseit"? Világos, hogy csak egy ilyen ismérv lehet: ezeknek az egyéneknek *tettei* — mivel pedig csupán a társadalmi „gondolatokról és érzésekről" van szó, hozzá kell még tenni: az egyének *társadalmi tettei*, azaz a *társadalmi tények*. „Amikor a társadalmi csoportot az egyéntől elkülönítjük — mondja Sztruve úr —, az előbbin az egyéneknek mindazt a sokféle kölcsönhatását értjük, amelyek a társadalmi élet talaján keletkeznek és a szokásokban, a jogban, az erkölcsökben és a vallási elképzelésekben objektivizálódnak" (32). Más szavakkal: a materialista szociológus, aki az emberek bizonyos meghatározott társadalmi viszonyait teszi tanulmányozás tárgyává, ezzel már egyben a valóságos *egyéneket* is tanulmányozza, akiknek tetteiből ezek a viszonyok összetevődnek. A szubjektivista szociológus, aki fejtegetéseit állítólag az „élő egyénekkel" kezdi, valójában azzal kezdi, hogy ezeknek az egyéneknek olyan „gondolatokat és érzéseket" tulajdonít, amelyeket észszerűeknek tart (mert azáltal, hogy „egyéneit" a konkrét társadalmi állapotoktól elszigeteli, megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy *valóságos* gondolataikat és érzéseiket tanulmányozza), vagyis „utópiával kezdi", ahogy ezt Mihajlovszkij úr is kénytelen volt

beismerni*. Továbbá, mivel ennek a szociológusnak az észszerűről alkotott saját elképzelései (saját tudtán kívül) az adott társadalmi környezetet tükrözik vissza, végső következtetései, amelyek „a modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék“ „legtisztább“ termékének tűnnek fel előtte, valójában csak ... a kispolgárság álláspontját és érdekeit fejezik ki.

Ez az utolsó pont — vagyis az, hogy az egyén szerepéről, vagy a szubjektív módszerről szóló külön szociológiai elmélet a kritikai materialista vizsgálat helyébe az utópiát állítja — különösen fontos és mivel ez Sztruve úr figyelmét elkerülte, érdemes ennél kissé megállapodni.

Szemléltetés céljából vegyük a kusztárral kapcsolatos közkeletű narodnyik elgondolást. A narodnyik leírja ennek a kusztárnak nyomorúságos helyzetét, termelésének nyomorúságos voltát, leírja, hogy a felvásárló felháborítóan kizsákmányolja, mert a termék oroszlánrészét zsebrevágja s a 16—18 órás munkanapért csak garasokat hagy a termelőnek — és levonja a következtetést: a termelés nyomorúságos színvonala és a kusztár munkájának kizsákmányolása — ez az adott viszonyok rossz oldala. De a kusztár nem bérmunkás — ez a jó oldala. Meg kell tartani a jó oldalát és meg kell szüntetni a rossz oldalát, s e célból kusztár-arteleket kell létesíteni. Ez a narodnyik következetesen végigvitt elgondolása.

A marxista másként vélekedik. A kusztár helyzetének megismerése, azon a kérdésen kívül, hogy jó-e vagy rossz ez a helyzet, azt a kérdést is felveti benne, hogy milyen a szóbanforgó mesterség szervezete, azaz hogyan *és miért éppen így és nem másképpen* alakulnak a kusztárok közötti viszonyok az adott termék előállítása során. És azt látja, hogy ez a szervezet árutermelés, azaz olyan *különálló* termelők termelése, akiket a *piac* köt össze egymással. Az egyes termelő terméke, amely idegen fogyasztásra van szánva, csak úgy juthat el a fogyasztóhoz és csak úgy adhat jogot a termelőnek más társadalmi termék megszerzésére, ha *pénzformát* öltött, vagyis ha a társadalom előzetesen

---

* Művei, III. köt. 155. old.: „A szociológiának némi utópiával kell kezdenie“.

mind minőségi, mind pedig mennyiségi tekintetben felbecsülte. Ez a felbecsülés azonban a termelő háta mögött, a piaci ingadozásokon keresztül történik. Ezek a piaci ingadozások, amelyeket a termelő nem ismer, amelyek függetlenek tőle, szükségképpen egyenlőtlenségeket szülnek a termelők között és szükségképpen fokozzák ezeket az egyenlőtlenségeket, egyeseket tönkretesznek, mások kezébe pénzt — társadalmi munkaterméket adnak. Ebből a pénztulajdonos, a felvásárló hatalmának forrása is világosan látható: ennek lényege az, hogy a kusztárok között, akik egyik napról a másikra, a legjobb esetben egyik hétről a másikra élnek, egyedül ő rendelkezik pénzzel, azaz korábbi *társadalmi* munka termékével, amely az ő kezében *tőkévé*, más kusztárok többlettermékének elsajátítását szolgáló eszközzé válik. Ezért, vonja le a marxista a következtetést, a társadalomgazdaság ilyen berendezése mellett a termelők kizsákmányolása és kisajátítása teljességgel elkerülhetetlen, teljességgel elkerülhetetlen az, hogy a vagyonosok maguk alá rendelik a vagyontalanokat, és teljesen elkerülhetetlen érdekeiknek az az ellentéte, amely megadja az *osztályharc tudományos* fogalmának tartalmát. Következésképpen, a termelő érdeke egyáltalán nem ezeknek az ellentétes elemeknek kibékítése, hanem éppen ellenkezőleg, az ellentét kifejlesztése és ezen ellentét tudatának kifejlesztése. Látjuk, hogy az árugazdaság fejlődése nálunk Oroszországban is az ellentét növekedésére vezet: a piac növekedésének és a termelés kibővülésének arányában a kereskedelmi tőke ipari tőkévé válik. A gépi ipar, amely véglegesen szétrombolja a kis, elkülönült termelést (amelyet a felvásárló már gyökerében aláásott), társadalmasítja a munkát. A Plusmachereí rendszere, amelyet a kusztár-termelésben elleplez a kusztár látszólagos önállósága és a felvásárló hatalmának látszólagos véletlenszerűsége — most világossá és teljesen leplezetlenné válik. A „munka“, amely a kusztáriparban is csak azáltal vett részt az „életben“, hogy többletterméket ajándékozott a felvásárlónak, most már végleg „differenciálódik“ a burzsoá társadalom „életétől“. Ez a társadalom teljes nyiltsággal félrelöki azt, és tökéletesen érvényesíti az alapját képező azon elvet, hogy

a termelő csak akkor juthat hozzá a létfenntartásához szükséges eszközökhöz, ha pénztulajdonosra talál, aki kegyeskedik elsajátítani munkájának többlettermékét, és az, amit a kusztár [és ideológusa — a narodnyik], nem volt képes megérteni — nevezetesen: a fenti ellentét mélyen gyökerező osztályjellege — magától értetődővé válik a termelő számára. Ez az oka annak, hogy a kusztár érdekeit csakis ez az előrehaladott termelő képviselheti.

Hasonlítsuk most össze ezeket a fejtegetéseket szociológiai módszerük szempontjából.

A narodnyik azt bizonygatja, hogy — realista. „A történelmet élő egyének csinálják", és én, úgymond, a jelenlegi rendszerrel szemben ellenséges beállítottságú kusztár „érzéseivel" és a jobb rend megteremtésére irányuló gondolataival kezdem, a marxista viszont holmi szükségszerűséget és elkerülhetetlenséget emleget; a marxista misztikus és metafizikus.

Valóban, válaszolja ez a misztikus, a történelmet „élő egyének" csinálják, — s én, amikor azt a kérdést elemzem, hogy miért így és nem másképpen alakultak a kusztáriparban a társadalmi viszonyok (önök ezt a kérdést fel sem vetették!), éppen azt elemeztem, *hogyan csinálták* és csinálják *továbbra is történelmüket* az „élő egyének". Méghozzá megbizható kritériuma volt a kezemben annak, hogy „élő", valóságos egyénekkel, valóságos gondolatokkal és érzésekkel van dolgom: ennek a kritériuma az volt, hogy „gondolataik és érzéseik" már tettekben jutottak kifejezésre, bizonyos meghatározott társadalmi viszonyokat hoztak létre. Én ugyan sohasem beszélek arról, hogy „a történelmet élő egyének csinálják" (mivel úgy vélem, hogy ez üres frázis), de amikor a *valóságos* társadalmi viszonyokat és azok *valóságos* fejlődését vizsgálom, éppen az élő egyének tevékenységének eredményét vizsgálom. Önök viszont beszélni ugyan beszélnek „élő egyénekről", de valójában nem „élő egyéneket" vesznek kiindulópontul, azokkal a „gondolatokkal és érzésekkel", amelyeket létfeltételeik, az adott társadalmi viszonyok hoznak létre, hanem bábut, és teletömik e bábu fejét saját „gondolataikkal és érzéseikkel". Érthető, hogy ha ilyesmivel foglalkoznak, az csak ártatlan ábrándokat eredmé-

nyezhet; az élet távol van önöktől és önök — távol vannak az élettől*. De ez még mind kevés: nézzék csak meg, *mivel* tömik tele ennek a bábunak a fejét és milyen rendszabályokat hirdetnek. Amikor az artelt mint „a modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék által mutatott utat" ajánlják a dolgozóknak, nem vettek figyelembe egy csekélységet: közgazdaságunk egész szervezetét. Mivel önök nem értik meg, hogy ez — kapitalista gazdaság, nem vették észre, hogy *ezen a talajon* minden lehetséges artel csupán cseppnyi enyhítőszer, amely a legkevésbbé sem küszöböli ki sem a termelési eszközök s ezen belül a pénz koncentrációját a kisebbség kezében (ez a koncentráció — vitathatatlan tény), sem pedig a népesség óriási tömegének teljes elnyomorodását — enyhítőszer, amely a legjobb esetben maroknyi kusztárt a kisburzsoázia soraiba emel. Önök a dolgozó ideológusából a kisburzsoázia ideológusává válnak.

De térjünk vissza Sztruve úrhoz. Miután rámutatott arra, hogy a narodnyikok bölcselkedései az „egyéniségről" tartalmatlanok, így folytatja: „A történelmi fejlődés egyik-másik nagy mozzanatának megmagyarázására irányuló bármely kísérlet arról győz meg, hogy a szociológia valójában mindig arra törekszik, hogy az individuális mozzanatokat társadalmi forrásokra vezesse vissza. Amikor «a történelmi személyiség», a «nagy ember» kerül szóba, mindig arra törekszenek, hogy úgy állítsák be, mint egy bizonyos kor szellemének «hordozóját», korának képviselőjét, — tetteit, sikereit és balsikereit pedig mint a dolgok egész előző menetének szükségszerű következményeit mutassák be" (32). A különféle kísérleteknek ez a közös irányzata, hogy ugyanis *megmagyarázzák* a társadalmi jelenségeket, azaz társadalomtudományt hozzanak létre, „világosan kifejezésre jutott az osztályharcról, mint a társadalmi fejlődés alapvető folyamatáról szóló tanban. Ha már egyszer az egyént kihagyták a számításból, más elemet kellett

* A gyakorlat könyörtelenül csökkenti azt („az új történelmi út lehetőségét"); „mondhatnám, napról-napra sorvad" (Mihajlovszkij úr szavai, idézve P. Sztruve könyvében 16. old.). Persze, nem a „lehetőség" sorvad, amely sohasem volt meg, hanem az illúziók, és ezek jól teszik, ha sorvadnak.

találni. Ilyen elemnek bizonyult a társadalmi csoport" (33). Sztruve úrnak tökéletesen igaza van, amikor rámutat arra, hogy az osztályharc elmélete mintegy betetőzi a szociológiának azt az általános törekvését, hogy az „individuális mozzanatokat társadalmi forrásokra" vezesse vissza. Sőt mi több: az osztályharc elmélete első ízben fejti ki ezt a törekvést olyan teljességgel és következetességgel, ami a szociológiát tudomány rangjára emeli. Ezt a „csoport" fogalmának materialista meghatározása révén érték el. Önmagában véve ez a fogalom még túlságosan határozatlan és önkényes: a „csoport" megkülönböztetésének kritériumául vallási, néprajzi, jogi stb. jelenségek is szolgálhatnak. Nincsen olyan biztos ismérv, amelynek alapján minden egyes területen meg lehetne különböztetni bizonyos „csoportokat". Az osztályharc elmélete azonban éppen azért óriási vívmánya a társadalomtudománynak, mert a legteljesebb pontossággal és határozottsággal állapítja meg azokat a módszereket, amelyekkel az egyénit visszavezethetjük a társadalmira. Először is, ez az elmélet kidolgozta a *társadalmi-gazdasági alakulat* fogalmát. A minden emberi együttélés alapjául szolgáló tényből: a létfenntartási eszközök megszerzésének módjából indult ki, kapcsolatba hozta vele azokat az emberek közötti viszonyokat, amelyek a létfenntartási eszközök mindenkori megszerzési módjának hatása alatt alakulnak ki, s ezeknek a viszonyoknak rendszerében (Marx kifejezése szerint — „termelési viszonyok") jelölte meg a társadalomnak azt az *alapját*, amelyen a politikai és jogi formák és bizonyos társadalmi eszmeáramlatok felépülnek. Marx elmélete szerint a termelési viszonyoknak minden ilyen rendszere külön társadalmi organizmus, amely organizmus keletkezésének, működésének és magasabb formába való átmenetének, egy más társadalmi organizmussá való átalakulásának megvannak a maga külön törvényei. Ez az elmélet alkalmazta a társadalomtudományra az ismétlődésnek azt az objektív, általános tudományos ismérvét, amelyről a szubjektivisták azt mondták, hogy a szociológiára semmiképpen sem alkalmazható. A szubjektivisták úgy okoskodtak, hogy a társadalmi jelenségek nagy bonyolultsága és különfélesége következtében ezeknek a

jelenségeknek tanulmányozása csak az esetben lehetséges, ha előbb elkülönítik a fontosakat azoktól, amelyek nem fontosak, és hogy az ilyen különválasztáshoz a „kritikailag gondolkodó“ és „erkölcsileg fejlett“ egyén szempontja szükséges, — s eképpen szerencsésen odajutottak, hogy a társadalomtudományt kispolgári erkölcsprédikációk foglalatává változtatták, amelyek példáit Mihajlovszkij úrnál láttuk, aki a történelem célszerűtlenségéről és „a tudomány fénye“ által megvilágított útról bölcselkedett. Marx elmélete éppen az ilyen okoskodásoknak vágta el a gyökerét. A fontos és nem fontos megkülönböztetésének helyét a társadalom gazdasági szervezete, mint *tartalom*, és a politikai meg eszmei *forma* megkülönböztetése foglalta el; pontosan tisztázódott magának a gazdasági szerkezetnek fogalma is azáltal, hogy megcáfolták a korábbi közgazdászok felfogását, akik természeti törvényeket láttak ott, ahol csupán a termelési viszonyok sajátos, történelmileg meghatározott módszerének törvényeiről lehet szó. A szubjektivistáknak általában a „társadalomról“ való okoskodását, a tartalmatlan és kispolgári utópiákon túl nem jutó okoskodásokat (hiszen még az is tisztázatlan volt, hogy össze lehet-e foglalni a legkülönbözőbb társadalmi viszonyokat a társadalmi organizmusok külön formáiban) — a társadalmi szerkezet bizonyos meghatározott formáinak *vizsgálata* váltotta fel. Másodszor, az „élő egyének“ tetteit, amelyek végtelenül sokfélék és látszólag nem rendszerezhetők, minden ilyen társadalmi-gazdasági alakulat keretein belül általánosították és az egyének ama csoportjainak tetteire vezették vissza, amelyek a termelési viszonyok rendszerében játszott szerepük, a termelési feltételek, következésképpen életkörülményeik és az ezek által meghatározott érdekek szerint különböznek egymástól — egyszóval, azoknak az *osztályoknak* tetteire, amelyek harca a társadalom fejlődését meghatározta. Ez megcáfolta a szubjektivisták gyermekesen naiv, tisztán mechanikus történetfelfogását, akik beérték azzal a semmitmondó megállapítással, hogy a történelmet élő egyének csinálják és nem akarták elemezni, hogy milyen társadalmi helyzet és hogyan határozza meg tetteiket. A szubjektivizmus helyét az a felfogás

foglalta el, amely szerint a társadalmi folyamat olyan mint valami természettörténeti folyamat, s amely nélkül természetesen nem is lehetett volna társadalomtudomány. Sztruve úr igen helyesen mutat rá arra, hogy „az egyén figyelmenkívülhagyása a szociológiában, helyesebben, kiküszöbölése a szociológiából, lényegében a tudományos megismerésre való törekvés egyik esete“ (33), hogy individuumok nemcsak a szellemi, hanem a fizikai világban is léteznek. Csakhogy a fizikai világban már régesrégen végbement az „individuumok“ alárendelése bizonyos általános törvényeknek, a társadalom területén viszont ezt csak Marx elmélete hajtotta végre szilárdan.

Sztruve úr további ellenvetése az oroszországi szubjektivisták szociológiai elméletével szemben az, hogy valamennyi fenti érven felül „a szociológia *semmi esetre sem* ismerheti el elsődleges ténynek azt, amit individuumnak nevezünk, mivel maga az individuum fogalma (amely nem szorul további magyarázatra) és az ennek megfelelő tény hosszú társadalmi folyamat eredménye“ (36). Ez igen helyes gondolat, amelynél annál is inkább meg kell állnunk, mivel a szerző érvelésében vannak bizonyos helytelenségek. Idézi Simmel nézeteit, aki „A társadalmi differenciálódásról“ című művében bebizonyította, hogy az individuum fejlettsége és annak a csoportnak differenciáltsága, amelybe ez az individuum tartozik, közvetlenül összefügg egymással. Sztruve úr ezt a tételt szembeállítja Mihajlovszkij úr elméletével, amely fordított arányt állapít meg az individuum fejlettsége és a társadalom differenciáltsága („különneműsége“) között. Nem differenciálódott környezetben — hozza fel Sztruve úr ellenvetésképpen — az individuum „harmonikusan teljes“ lesz . . . „egyformaságában és személytelenségében“. „A valóságos egyén nem lehet «az emberi szervezetre általában jellemző vonások összességének foglalata», mégpedig egyszerűen azért, mert a tartalom ilyen teljessége meghaladja a valóságos egyén erejét“ (38—39). „Ahhoz, hogy az egyén differenciált lehessen, differenciált környezetben kell lennie“ (39).

Ebből a fejtegetésből nem derül ki világosan, hogyan teszi fel a kérdést Simmel és hogyan érvel. De Sztruve úr

tolmácsolásában a kérdés feltevése ugyanabban a hibában szenved, mint Mihajlovszkij úrnál. Az olyan elvont okoskodás, hogy hogyan függ az egyén fejlődése (és jóléte) a társadalom differenciálódásától — teljesen tudománytalan, mivel semmiféle olyan kölcsönös viszonyt nem lehet megállapitani, amely minden társadalmi forma tekintetében megfelelne. Maga a „differenciálódás", a „különneműség" stb. fogalma teljesen különböző jelentőségre tesz szert, aszerint, hogy milyen társadalmi állapotokra alkalmazzuk. Mihajlovszkij úrnak éppen az a legfőbb hibája, hogy elvontan dogmatikusak azok az elgondolásai, amelyekben megkísérli felölelni „a haladást" általában, ahelyett, hogy valamely konkrét társadalmi alakulat konkrét „haladását" tanulmányozná. Amikor Sztruve úr Mihajlovszkij úrral a maga (fentebb leírt) általános tételeit állítja szembe, maga is beleesik Mihajlovszkij úr hibájába, s a konkrét haladás ábrázolásának és megmagyarázásának területéről a ködös és kinyilatkoztatott dogmák területére siklik át. Lássunk egy példát: „Az individuum harmonikus teljességének tartalmát a csoport fejlettségi foka, azaz differenciáltsága határozza meg" — mondja Sztruve úr és ezt a mondatot dőlt betűkkel szedeti. De mit kell értenünk itt a csoport „differenciáltságán"? A jobbágyság megszüntetése fokozta-e, vagy gyengítette a csoportnak ezt a „differenciáltságát"? Mihajlovszkij úr az utóbbi értelemben dönti el a kérdést („Mi a haladás?"); Sztruve úr valószínűleg az előbbi értelemben döntené el — a társadalmi munkamegosztás fokozódására hivatkozva. Az egyik a rendi különbségek megszűnésére gondolt, a másik — a gazdasági különbségek létrejövetelére. A kifejezés, amint látják, annyira határozatlan, hogy ellentétes dolgokra is rá lehet húzni. Nézzünk még egy példát. A kapitalista manufaktúráról a gépi nagyiparra való áttérést a „differenciáltság" csökkenésének lehetne tekinteni, mivel megszűnt a munka aprólékos megoszlása a specializált munkások között. Ugyanakkor nem lehet kétséges, hogy az individuum fejlődésének feltételei (a munkás számára) éppen az utóbbi esetben sokkal kedvezőbbek. Ebből az következik, hogy maga a kérdésfeltevés is helytelen. A szerző maga is beismeri, hogy az egyén és a csoport között ugyancsak van

ellentmondás (amiről Mihajlovszkij beszél is). „De az élet — teszi hozzá — sohasem *abszolút* ellentmondásokból tevődik össze: az életben minden *folyamatos* és *viszonylagos*, s ugyanakkor az élet minden oldala szakadatlan kölcsönhatásban áll egymással" (39). Ha ez így van — akkor mire való volt egyáltalán a csoport és az egyén között abszolút kölcsönös viszonyt megállapítani — olyan kölcsönös viszonyt, amely nem valamely meghatározott társadalmi alakulat fejlődésének egy szigorúan meghatározott időpontjára vonatkozik? Miért nem vonatkoztatták már az egész érvelést az oroszországi fejlődés konkrét folyamatának kérdésére? A szerző kísérletet tett arra, hogy így vesse fel a kérdést és ha következetesen kitartott volna mellette, ez sokat használt volna érvelésének. „Csakis a munkamegosztás — Mihajlovszkij úr tanítása szerint az emberiségnek ez a bűnbeesése — teremtette meg a feltételeket annak az «egyénnek» a fejlődéséhez, akinek nevében Mihajlovszkij úr jogosan tiltakozik a munkamegosztás mai formái ellen" (38). Ezt kitűnően mondta, csakhogy „munkamegosztás" helyett „kapitalizmus"-t, sőt méginkább *orosz kapitalizmust* kellett volna mondania. A kapitalizmus éppen azért haladó, mert lerombolta az ember életviszonyainak korábbi szűkreszabott kereteit, amelyek eltompították az észt és nem adtak módot a termelőknek arra, hogy maguk vegyék kezükbe sorsuk alakítását. A kereskedelmi kapcsolatok és a világforgalom óriási fejlődése, a lakosság hatalmas tömegeinek állandó vándorlása széttépte a nemzetség, a család és a területi közösség ősi kötelékeit és megteremtette a fejlődésnek azt a sokféleségét, „a tehetségek sokféleségét, a társadalmi viszonyok bőségét"*, amely olyan nagy szerepet játszik Nyugat legújabbkori történetében. Oroszországban ez a folyamat a reformutáni korszakban mutatkozott meg teljes erővel, amikor a munka régi formái óriási gyorsasággal omlottak össze és amikor a legelső helyre került a munkaerő adásvétele, amely a parasztot elszakította a patriarchális féljobbágyi családtól, a butító falusi környezettől és amely

---

* *K. Marx.* „Der achtzehnte Brumaire" („Brumaire tizennyolcadika") 98. és a köv. old.[87]

az értéktöbblet elsajátításának félfeudális fo máit tisztán kapitalista formákkal cserélte fel. Ez a gazdasági folyamat társadalmi téren abban tükröződött vissza, hogy „általában megnövekedett az önérzet“, hogy a vegyesrendűek kiszorították a földbirtokos osztályt a „társadalomból“, hogy az irodalom heves háborút viselt az egyén értelmetlen középkori korlátozásai ellen stb. Azt, hogy éppen a reformutáni Oroszország hozta meg az önérzetnek, a méltóságérzetnek ezt a megnövekedését — a narodnyikok valószínűleg nem fogják vitatni. De nem teszik fel azt a kérdést, hogy milyen anyagi feltételek vezettek erre. A hűbériségben magától értetődően szó sem lehetett semmi ilyesmiről, így hát a narodnyik üdvözli a „felszabadító“ reformot, és nem veszi észre, hogy ugyanolyan rövidlátó optimizmusba esik, mint a burzsoá történészek, akikről Marx azt mondta, hogy az „emancipáció“ clair-obscur-jén* keresztül nézik a parasztreformot és nem veszik észre, hogy ez az „emancipáció“ csupán annyit jelentett, hogy az egyik formát egy másik forma, a feudális többletterméket a burzsoá értéktöbblet váltotta fel. Teljesen ugyanez történt nálunk is. Éppen a „régi nemesi“ gazdasági rendszer, amely a lakosságot helyhezkötötte és az egyes földesurak alattvalóinak csoportjaira forgácsolta szét — éppen ez fojtotta el az egyént. Továbbá — éppen a kapitalizmus, amely az egyén minden jobbágyi kötelékét szétszaggatta — éppen ez teremtette meg önálló kapcsolatait a piaccal, azzal, hogy árutulajdonossá (s mint ilyet, minden más árutulajdonossal egyenlővé) tette és előidézte az önérzet megnövekedését. Ha a narodnyik urak képmutatóan szörnyülködnek, amikor az orosz kapitalizmus haladó jellegéről hallanak beszélni, ez csak azért van, mert nem veszik fontolóra, hogy mik az anyagi feltételei a „haladás“ azon „áldásainak“, amelyekről a reformutáni Oroszország nevezetes. Ha Mihajlovszkij úr olyan „egyénnel“ kezdi „szociológiáját“, aki tiltakozik az orosz kapitalizmus ellen, mert szerinte véletlenszerűen és ideiglenesen letéríti Oroszországot a helyes útról, saját magát cáfolja meg, mivel nem érti, hogy csakis a kapitalizmus teremtette meg azokat a feltételeket,

* — fény-homályán, fátyolán. — *Szerk.*

amelyek az egyén e tiltakozását lehetővé tették. — Ebből a példából ismét látjuk, milyen változtatásra szorul Sztruve úr érvelése. A kérdést teljesen az orosz valóság alapján kell felvetni, meg kell magyarázni, hogy mi van és miért van éppen így, nem pedig másként: a narodnyikok nem hiába építették egész szociológiájukat a valóság elemzése helyett az arról való bölcselkedésre, hogy mi „lehetne"; feltétlenül látniok kellett, hogy a valóság kíméletlenül szétzúzza illúzióikat.

A szerző a következő formulával zárja le az „egyén" elméletének elemzését: „az egyén a szociológia számára a környezet függvénye", „az egyén itt formális fogalom, amelynek tartalmát a társadalmi csoport tanulmányozása adja meg" (40). Az utóbbi szembeállítás különösen jól hangsúlyozza ki a szubjektivizmus és a materializmus ellentétét: a szubjektivisták, amikor az „egyénről" elmélkednek, *a priori* határozták meg ennek a fogalomnak *tartalmát* (azaz ennek az egyénnek „gondolatait és érzéseit", társadalmi tetteit), vagyis utópiájukat csempészték be a „társadalmi csoport tanulmányozása" helyébe.

A materializmus másik „fontos oldala" — folytatja Sztruve úr — „az, hogy az ökonómiai materializmus alárendeli az eszmét a ténynek, a tudatot és a szükségeset a létnek" (40). „Alárendeli" — ez persze ebben az esetben azt jelenti: alárendelt helyet tulajdonít neki a társadalmi jelenségek magyarázata során. A szubjektivista narodnyikok éppen fordítva járnak el: fejtegetéseikben „eszményekből" indulnak ki és egyáltalán nem veszik fontolóra, hogy ezek az eszmények csak a valóság bizonyos visszatükröződései lehettek, hogy tehát azokat feltétlenül ellenőrizni kell a tényekkel, a tényekre kell visszavezetni. — A narodnyik egyébként ezt az utóbbi tételt magyarázat nélkül nem fogja megérteni. Hogy lehet ez? — gondolja — hiszen az eszmények azok, amelyeknek ítéletet kell mondaniok a tényekről, az eszményeknek kell megmutatniok, hogyan kell ezeket a tényeket megváltoztatni, az eszményeknek kell ellenőrizniök a tényeket, nem pedig a tények azok, amelyekkel az eszményeket ellenőrizni kell. Ez az utóbbi a narodnyik számára, aki megszokta, hogy a felhők feletti szférákban lebegjen,

a tényekkel való megbékülésnek tűnik. Tisztázzuk, miről van szó.

A „másnak gazdálkodás“ rendszere, a kizsákmányolás rendszere mindíg olyan eszményeket fog szülni, mind magukban a kizsákmányoltakban, mind pedig az „értelmiség“ egyes képviselőiben, amelyek ellentétesek ezzel a rendszerrel.

Ezek az eszmények rendkívül becsesek a marxista számára; csakis ezek alapján vitázik a narodnyiksággal, kizárólag ez eszmények kidolgozásának és megvalósításának kérdésében vitázik.

A narodnyiknak elég, ha megállapítja azt a tényt, amely az ilyen eszményeket létrehozza, majd rámutat arra, hogy az eszmény „a modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék“ szempontjából jogosult [amikoris nem érti, hogy ezek a „modern eszmék“ csak engedmények, amelyeket a nyugateurópai „közvélemény“ a születő új erőnek tesz], azután pedig felszólítja a „társadalmat“ és az „államot“: biztosítsátok, oltalmazzátok, szervezzétek!

A marxista ugyanabból az eszményből indul ki, de nem „a modern tudománnyal és a modern erkölcsi eszmékkel“* veti össze, hanem a *fennálló osztályellentétekkel*, és ezért nem úgy fogalmazza meg, mint a „tudomány“ követelményét, hanem mint egy ilyen meg ilyen osztály követelését, amelyet ilyen meg ilyen társadalmi viszonyok hoznak létre (ezeket a viszonyokat objektív tanulmányozás tárgyává kell tenni) és amelyet csakis ezeknek a viszonyoknak ilyen meg ilyen sajátosságai következtében lehet elérni. Ha nem vezetik vissza az eszményeket *ilyen módon* a tényekre, akkor ezek az eszmények jámbor óhajok maradnak csupán, és semmi esélyük nem lesz arra, hogy a tömegek elfogadják, következésképpen, hogy megvalósítják azokat.

Sztruve úr, miután ilymódon rámutatott azokra az

* Engels „Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft“ [„Hogyan «forradalmasítja» Eugen Dühring úr a tudományt“ („Anti-Dühring“). — *Szerk.*] c. művében nagyon jól jegyezte meg, hogy régi pszichológiai módszer — nem azzal a ténnyel vetni össze a fogalmat, amelyet visszatükröz, hanem egy másik fogalommal, egy másik tény visszatükröződésével[88].

általános elméleti tételekre, amelyek arra késztetnek, hogy a materializmust az egyedüli helyes társadalomtudományi módszernek tekintsük, áttér Marx és Engels nézeteinek kifejtésére, amikoris túlnyomórészt az utóbbi műveiből idéz. Ez rendkívül érdekes és tanulságos része a könyvnek.

Rendkívül helyes a szerzőnek az a megállapítása, hogy „seholsem tapasztalható Marxnak olyan megnemértése, mint az orosz publicistáknál“ (44). Példának mindenekelőtt Mihajlovszkij urat hozza fel, aki Marx „történetfilozófiai elméletében“ nem lát egyebet, mint a „tőkés rend keletkezéstörténetének“ magyarázatát. Sztruve úr teljes joggal tiltakozik ez ellen. Ez valóban a legnagyobb mértékben jellemző tény. Mihajlovszkij úr sok ízben írt Marxról, de soha egy mukkot sem szólt arról, hogyan viszonylik *Marx módszere* a „szubjektív szociológiai módszerhez“. Mihajlovszkij úr írt a „Tőké“-ről és „szolidaritást“ (?) vállalt Marx gazdasági tanával, de mély hallgatással kerülte meg azt a kérdést, hogy — példának okáért — nem követik-e az orosz szubjektivisták Proudhon módszerét, aki a maga igazságeszménye szerint kívánta átalakítani az árugazdaságot?* Miben különbözik ez a kritérium (az igazság — justice éternelle) Mihajlovszkij úr kritériumától: „a modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék“? És Mihajlovszkij úr, aki mindig olyan erélyesen tiltakozott a társadalomtudomány és a természettudomány módszerének azonosítása ellen, miért nem szállt vitába Marxnak azzal a kijelentésével, hogy Proudhonnak ez a módszere ugyanolyan ostoba, mintha a vegyész az „anyagcsere valóságos törvényeinek tanulmányozása“ helyett a „vegyrokonság“ törvényei alapján kívánná átalakítani ezt a cserét? Miért nem szállt vitába Marxnak azzal a nézetével, hogy a társadalmi folyamat olyan mint valami „természettörténeti folyamat“? Ez nem magyarázható azzal, hogy nem ismeri az irodalmat: a dolog lényege nyilvánvalóan a teljes megnemértés vagy érteninemakarás. Ha jól tudom, Sztruve úr az első, aki ezt irodalmunkban kijelentette — és ez nagy érdeme.

---

* *K. Marx.* „Das Kapital“ („A tőke“). 1. köt. 2. kiad. 62. old. 38. jegyzet[89].

Most térjünk át a szerzőnek azokra a marxizmussal kapcsolatban tett kijelentéseire, amelyek bírálatra szorulnak. „El kell ismernünk — mondja Sztruve úr —, hogy ezt a tant *tisztán filozófiailag* még *nem indokolták meg*, s hogy még nem birkózott meg azzal az óriási konkrét anyaggal, amelyet a világtörténelem nyujt. Nyilvánvalóan szükség van arra, hogy a tényeket az új elmélet szempontjából felülvizsgálják, s hogy az elméletet a tények alapján bírálják. Lehetséges, hogy sok egyoldalúságot és túlságosan elsietett általánosítást elvetnek majd“ (46). Nem egészen világos, mit nevez a szerző „tisztán filozófiai megindokolásnak“. Marx és Engels nézete szerint a filozófiának semmi joga sincs a külön, önálló létre, s anyaga feloszlik az exakt tudomány különböző ágai között. Így hát filozófiai indokoláson *vagy* a filozófia tételeinek és más tudományok szilárdan megállapított törvényeinek összehasonlítását érthetjük [maga Sztruve úr is elismerte, hogy már a pszichológia is olyan megállapításokra jut, amelyek a szubjektivizmus elvetésére és a materializmus elfogadására késztetnek], *vagy* pedig az ennek az elméletnek alkalmazása során szerzett tapasztalatot. Ebben a tekintetben pedig magának Sztruve úrnak kijelentésére hivatkozhatunk, amely szerint „a materializmusnak örök érdeme marad, hogy számos (ezt NB) óriási fontosságú történelmi tény mélyen tudományos, valóban *filozófiai* (a szerző kiemelése) magyarázatát adta“ (50). A szerző ezzel az utóbbi kijelentésével elismeri, hogy a materializmus az egyetlen tudományos szociológiai módszer, s ezért ebből a szempontból természetesen „felül kell vizsgálni a tényeket“, különösen az orosz történelem és az orosz valóság tényeit, amelyeket olyan buzgón forgattak ki az oroszországi szubjektivisták. Ami az esetleges „egyoldalúságokkal“ és „túlságosan elsietett általánosításokkal“ kapcsolatos utolsó megjegyzést illeti, ezzel az általános és ezért homályos megjegyzéssel nem foglalkozunk, hanem egyenesen azoknak a helyesbítéseknek egyikére térünk rá, amelyeket a szerző, akit „nem fertőzött meg az orthodoxia“, Marx „túlságosan elsietett általánosításaiba“ belevisz.

Az államról van szó. „Marx és követői“, amikor az

államot tagadták, „elragadtatták magukat“, „túlságosan messzire mentek a *modern állam* bírálatában“ és „egyoldalúságba“ estek. „Az állam — helyesbíti ezt a túlságba vitt buzgalmat Sztruve úr — mindenekelőtt a *rend szervezése;* ugyanakkor azonban az (osztály) uralom szervezete az olyan társadalomban, amelyben egyes csoportok a társadalom gazdasági szerkezete folytán alá vannak rendelve más csoportoknak“ (53). A szerző véleménye szerint a nemzetségi életmód ismerte az államot s ez az osztályok megszűnése után is fenn fog maradni, hiszen az állam ismertetőjele az, hogy — kényszerítő hatalom.

Csak csodálkozni lehet azon, hogy a szerző, aki enynyire meglepően híjával van minden néven nevezendő érvnek, bírálja Marxot a maga professzori szemszögéből. Mindenekelőtt teljesen helytelenül tartja az állam megkülönböztető ismertetőjelének azt, hogy kényszerítő hatalom: a kényszerítő hatalom minden emberi együttélésben, a nemzetségi szervezetben is, a családban is megtalálható, de állam ott nem volt. „Az állam egyik lényeges ismertetőjele“ — mondja Engels abban a munkájában, amelyből Sztruve úr az államról szóló idézetet vette — „a nép zömétől különvált közhatalom“ („Ursprung der Familie u. s. w.“* 2. kiad. 84. old.; orosz ford. 109. old.) és valamivel fentebb a naukráriák[90] bevezetéséről azt mondja, hogy az „két fronton támadta meg a nemzetségi alkotmányt. Először azzal, hogy közhatalmat teremtett (öffentliche Gewalt — az orosz fordítás helytelenül adja vissza: társadalmi erőnek fordítja), amely már nem esett egybe magától értetődő módon a felfegyverzett nép egészével“ (u. o. 79. old., orosz ford. 105. old.)[91]. Tehát az állam ismertetőjele — az olyan személyek külön osztályának fennállása, akiknek kezében a *hatalom* összpontosul. Az olyan közösséget, amelyben a „rend szervezését“ sorban egymás után annak *minden* tagja intézi, természetesen senki sem nevezheti államnak. Továbbá, a modern állammal kapcsolatban Sztruve úr elgondolása még kevésbbé helytálló. Ha valaki a modern államról azt mondja, hogy az „mindenekelőtt (sic!?!)

* „A család stb. eredete“, 2. kiad. 84. old. — *Szerk.*

a rendfenntartás szervezete", az azt jelenti, hogy nem érti meg Marx elméletének egyik igen fontos pontját. Az a külön réteg, amelynek kezében a mai társadalomban a hatalom van — a hivatalnoksereg. Ennek a szervnek közvetlen és igen szoros kapcsolata a mai társadalomban uralkodó burzsoá osztállyal kitűnik a történelemből is (a hivatalnoksereg volt a burzsoázia első politikai eszköze a feudális nagybirtokosok ellen és általában a „régi nemesi" alakulat képviselői ellen; ez volt az első eset, hogy a politikai élet porondján nem telivér földesurak, hanem vegyesrendűek, „polgárok" léptek fel), az ennek az osztálynak kialakulását és kiegészítődését meghatározó feltételekből is, hiszen ebbe az osztályba csakis a burzsoá „népből kiemelkedettek" előtt áll nyitva az út, és ezt az osztályt ezernyi erős szál fűzi ehhez a burzsoáziához*. A szerző hibája annál is bosszantóbb, mert éppen az oroszországi narodnyikoknak, akik ellen ilyen jó gondolattal szállt harcba, fogalmuk sincs arról, hogy mindenfajta hivatalnoki apparátus, mind történelmi eredeténél, mind jelenlegi forrásánál, mind pedig rendeltetésénél fogva tisztán és kizárólag burzsoá intézmény, amelyhez csakis a kispolgárság ideológusai fordulhatnak a termelők érdekeinek szempontjából.

Továbbá, érdemes kitérni a marxizmus és az etika viszonyára. A szerző a 64—65. oldalon idézi Engelsnek a szabadság és szükségszerűség viszonyára vonatkozó gyönyörű magyarázatát: „a szabadság — felismert szükségszerűség"[93]. A determinizmus nemcsak hogy nem feltételezi a fatalizmust, hanem ellenkezőleg, teret enged az észszerű cselekvésnek. Ehhez feltétlenül hozzá kell fűzni, hogy az oroszországi szubjektivisták még olyan elemi kérdésben sem voltak képesek eligazodni, mint az

---

* Lásd *K. Marx.* „Bürgerkrieg in Frankreich". 23. old. (Leipzig 1876.) („Polgárháború Franciaországban". — *Szerk.)* és „Der achtzehnte Brumaire". 45—46. old. (Hamburg 1885.)[92] („Brumaire tizennyolcadika". — *Szerk.):* „A francia burzsoázia anyagi érdeke éppen ennek a széles és messzire elágazó államgépezetnek a fenntartásával van a legbensőbben összeforrva (a hivatalnoki apparátusról van szó). Itt helyezi el fölös népességét és itt egészíti ki állami fizetések formájában azt, amit profitok, kamatok, járadékok és tiszteletdíjak formájában nem vághat zsebre."

akaratszabadság kérdése. Mihajlovszkij úr tehetetlenül belezavarodott a determinizmus és a fatalizmus összekeverésébe és hogy kiutat találjon... két szék közé ült: mivel a törvényszerűséget nem kívánta tagadni, azt állította, hogy az akarat szabadsága — tudatunk ténye (tulajdonképpen Mirtov eszméje, amelyet Mihajlovszkij úr átvett) és ezért alapul szolgálhat az etika számára. Érthető, hogy amikor ezeket az eszméket a szociológiára alkalmazták, nem eredményezhettek mást, mint utópiát vagy sivár erkölcsszabályokat, amelyek figyelmen kívül hagyják a társadalomban végbemenő osztályharcot. Ennélfogva el kell ismernünk, hogy igaz Sombartnak az az állítása, amely szerint „a marxizmusban elejétől végig szemernyi etika sincs“: elméleti téren „az etikai szempontot“ alárendeli az „okság elvének“; gyakorlati téren — az osztályharcra vezeti vissza.

Sztruve úr a materializmus ismertetését azzal egészíti ki, hogy materialista szempontból értékel „két olyan tényezőt, amelyek igen fontos szerepet játszanak minden narodnyik elgondolásban“: „az értelmiséget“ és „az államot“ (70). Ebben az értékelésben ismét megmutatkozott a szerzőnek ugyanaz a „nem-orthodox mivolta“, amelyről objektivizmusával kapcsolatban már fentebb megemlékeztünk. „Ha... általában minden társadalmi csoport csak annyiban jelent reális erőt, amennyiben... egybeesik a társadalmi osztályokkal vagy csatlakozik azokhoz, akkor nyilvánvaló, hogy «a rendeken kívül álló értelmiség» nem valóságos társadalmi erő“ (70). Elvont elméleti értelemben a szerzőnek természetesen igaza van. Úgyszólván szavukon fogja a narodnyikokat. Önök azt mondják, hogy az értelmiségnek kell „más utakra“ vezetnie Oroszországot — és nem értik meg, hogyha nem csatlakozik valamely osztályhoz — egyenlő a nullával. Önök azzal kérkednek, hogy a rendeken kívül álló orosz értelmiség mindig kitűnt eszméinek „tisztaságával“ — és nem értik meg, hogy ezért is volt mindig erőtlen. A szerző bírálata arra szorítkozik, hogy az értelmiség mindenhatóságáról szóló ostoba narodnyik eszmét összeveti a maga teljesen helyes eszméjével, amely szerint „az értelmiség a gazdasági folyamatban erőtlen“ (71). De az ilyen összevetés még kevés. Ha meg

akarjuk ítélni az orosz „rendeken kívül álló értelmiséget", mint az orosz társadalom külön csoportját, amely annyira jellemzi az egész reformutáni kort — azt a kort, amikor a vegyesrendűek véglegesen kiszorítják a nemest —, amelynek kétségkívül volt és továbbra is van bizonyos történelmi szerepe, ehhez a mi „rendeken kívül álló értelmiségünk" eszméit és még inkább programjait az *orosz társadalom adott osztályainak helyzetével és érdekeivel* kell egybevetni. Ha ki akarjuk küszöbölni annak lehetőségét, hogy elfogultsággal gyanusítsanak meg bennünket, nem magunk fogjuk elvégezni ezt az egybevetést, hanem beérjük azzal, hogy hivatkozunk arra a narodnyikra, akinek cikkét az első fejezetben taglaltuk. Valamennyi állításából az a teljesen határozott következtetés adódik, hogy az orosz haladó, liberális, „demokratikus" értelmiség burzsoá értelmiség volt. „A rendeken kívül állás" a legkevésbbé sem zárja ki az értelmiség eszméinek osztályeredetét. A burzsoázia mindig és mindenütt a rendeken kívül állás jelszavával kelt fel a feudalizmus ellen — nálunk is a rendeken kívül álló értelmiség lépett fel a régi nemesi, rendi társadalom ellen. A burzsoázia az elavult rendi keretek és más középkori intézmények ellen mindig és mindenütt az egész „nép" nevében lépett fel, amelyen belül az osztályellentétek még nem voltak kifejlődve, és a burzsoáziának Nyugaton is, Oroszországban is igaza volt, mivel a bírált intézmények valóban *mindenkit* korlátoztak. Mihelyt azonban Oroszországban a rendiségre döntő csapást mértek (1861) — azonnal mutatkozni kezdett a „népen" belüli kibékíthetetlen ellentét s ezzel együtt és ennek következtében a rendeken kívül álló értelmiség soraiban a liberálisok és a narodnyikok, a parasztság ideológusai között levő kibékíthetetlen ellentét (a közvetlen termelők első orosz ideológusai a parasztságon belül nem látták és nem is láthatták meg az ellentétes osztályok kialakulását). A további gazdasági fejlődés az orosz társadalom osztályellentéteinek még teljesebb feltárulásához vezetett és kikényszerítette annak a ténynek elismerését, hogy a parasztság falusi burzsoáziára és proletariátusra bomlik. A narodnyikság már majdnem teljesen a kisburzsoázia ideológiájává vált és különvált a marxiz-

mustól. Ezért az orosz „rendeken kívül álló értelmiség" annyiban jelent „valóságos társadalmi erőt", *amennyiben általános burzsoá érdekekért száll síkra**. Ha ez az erő mégsem *tudta* megteremteni az általa védelmezett érdekeknek megfelelő intézményeket, nem tudta átalakítani a „modern orosz kultúra légkörét" (V. V. úr), ha az „aktív demokratizmust a politikai harc korában" „társadalmi közömbösség" váltotta fel (V. V. úr a „Negyeljá"-ban, 1894, 47. sz.) — ennek oka nemcsak a hazai „rendeken kívül álló értelmiség" ábrándozó jellegében rejlik, hanem főképpen azoknak az osztályoknak helyzetében, amelyekből származik és amelyekből erejét merítette, ezeknek az osztályoknak kétkulacsosságában. Nem vitás, hogy az oroszországi „légkör" sok hátrányt jelentett, de bizonyos előnyöket is biztosított számukra.

Oroszországban különösen nagy annak az osztálynak történelmi szerepe, amely a narodnyikok véleménye szerint nem hordozója „a munka tiszta eszméjének"; „aktivitását" nem lehet elaltatni „halpástétommal". Ezért a marxisták, amikor felhívják rá a figyelmet, nemcsak hogy nem „szakítják el" a demokratikus fonalat, amint azt V. V. úr erősítgeti, aki arra specializálta magát, hogy a leghihetetlenebb ostobaságokat agyalja ki a marxistákról, hanem ellenkezőleg, megragadják ezt a „fonalat", amelyet a közömbös „társadalom" kienged kezéből, s fejlesztését, erősítését, az élethez való közelvitelét követelik.

Sztruve úrnál az értelmiség megítélésének hiányos voltával függ össze a következő tétel nem egészen sikerült megfogalmazása. „Be kell bizonyítani — mondja —, hogy a régi gazdasági rend felbomlása elkerülhetetlen" (71). Először is, mit ért a szerző „régi gazdasági renden"?

* Az I. fejezetben már említettük, hogy a narodnyik óhajok túlnyomórésze kisburzsoá jellegű. Azok az óhajok, amelyek ennek a jellemzésnek nem felelnek meg (mint pl. a „munka társadalmasítása"), már egészen miniatűr helyet foglalnak el a mai narodnyikságban. Mind a „Russzkoje Bogatsztvo" (1893, 11—12. szám, *Juzsakov.* „Oroszország gazdasági fejlődésének kérdései" c. cikke), mind pedig V. V. úr („Tanulmányok az elméleti közgazdaságtan köréből", Sztpétervár 1895) tiltakozik Ny. —on úr ellen, aki „ridegen" nyilatkozik (Juzsakov úr kifejezése) az olyan elkoptatott csodaszerekről mint a hitelek, a földbirtoklás kibővítése, az áttelepítések stb.

A hűbériséget? — De hiszen annak felbomlását nem is kell bizonyítani. — A „népi termelést"? — De hiszen alább maga mondja és teljes joggal mondja, hogy ez a szóösszetétel „nem felel meg semmiféle valóságos történelmi rendszernek" (177. old.), másszóval, hogy ez — mítosz, mivel a „jobbágyság" megszüntetése után nálunk gyorsított ütemben indult fejlődésnek az árugazdaság. A szerző valószínűleg a kapitalizmus fejlődésének arra a szakaszára gondolt, amikor a kapitalizmus még nem szabadult meg teljesen a középkori intézményektől, amikor még erős a kereskedelmi tőke, s a kistermelés a termelők nagyrészénél még tartja magát. Másodszor, miben látja a szerző ennek az elkerülhetetlenségnek a kritériumát? Bizonyos osztályok uralmában? a termelési viszonyok adott rendszerének sajátosságaiban? A kérdés lényege mindkét esetben bizonyos (kapitalista) viszonyok *fennállásának megállapítása;* a kérdés lényege a *tény megállapítása* és semmi esetre sem kellett volna átvinni azt a jövőt illető bölcselkedések területére. Az ilyen bölcselkedéseket meg kellett volna hagyni a narodnyik urak monopóltulajdonában, akik „más utakat keresnek a haza számára". Maga a szerző mondja mindjárt a következő oldalon, hogy minden állam „bizonyos társadalmi osztályok uralmának kifejezése", hogy „a társadalom osztályerőit át kell csoportosítani ahhoz, hogy az állam gyökeresen megváltoztassa politikai irányzatát" (72). Mindez mélységesen igaz és félreérthetetlenül a narodnyikok ellen irányul, s ennek megfelelően a kérdést másképpen kellett felvetni: be kell bizonyítani (nem a „felbomlás elkerülhetetlenségét" stb.), hogy Oroszországban *fennállnak* a tőkés termelési viszonyok; be kell bizonyítani, hogy az orosz adottságok is igazolják azt a törvényt, hogy az „árugazdaság kapitalista gazdaság", azaz, hogy az árugazdaság nálunk is mindenütt átnő a kapitalista gazdaságba; be kell bizonyítani, hogy mindenütt lényegüket tekintve burzsoá viszonyok uralkodnak, hogy éppen ennek az osztálynak az uralma, nem pedig a hírhedt narodnyik „véletlenszerűség" vagy „politika" stb. idézi elő azt, hogy a termelő megszabadul a termelési eszközöktől és mindenütt másnak gazdálkodik.

Ezzel be is fejezzük ezt az elemzést, amelynek kereté-

ben Sztruve úr könyvének általános jellegű első részével foglalkoztunk.

III. FEJEZET

HOGYAN VETIK FEL A GAZDASÁGI KÉRDÉSEKET A NARODNYIKOK ÉS HOGYAN VETI FEL SZTRUVE ÚR

A szerző, miután a szociológiával végzett, a „konkrétabb gazdasági kérdésekre" tér át (73). Itt — amint az előszóban mondja — „természetesnek és jogosnak" véli, hogy „általános tételekkel és történelmi adatokkal", „az általános emberi tapasztalatok által megerősített, vitathatatlan megállapításokkal" kezdje.

Meg kell jegyeznünk, hogy ennek a módszernek is felróható ugyanaz az elvontság, amelyről mindjárt az elején megállapítottuk, hogy a bírált könyv legfőbb fogyatékossága. Azokban a fejezetekben, amelyekre most rátérünk (a harmadik, negyedik és ötödik), ez a hiba kétféle nem kívánatos következményre vezetett. Egyfelől, meggyengítette azokat a határozott elméleti tételeket, amelyeket a szerző a narodnyikokkal szembeszegezett. Sztruve úr fejtegetése *általános* keretek közt mozog, ecseteli az áttérést a naturális gazdaságról az árugazdaságra, megállapítja, hogy a dolog a világon nagyobbrészt így meg így történt, s egyes futólagos utalásokban Oroszországra is kitér, Oroszországra is kiterjeszti „a gazdasági élet történelmi fejlődésének" általános folyamatát. Nem vitás, hogy ez a kiterjesztés teljesen jogos, s hogy a szerző „történelmi adatai" feltétlenül szükségesek a narodnyikság bírálatához, mert hiszen a narodnyikság nem csupán Oroszország történetét fogja fel helytelenül. De konkrétabban kellett volna leszegezni ezeket a tételeket, határozottabban kellett volna szembeállítani azokat a narodnyikok érveivel, akik tagadják, hogy helyes dolog kiterjeszteni az általános folyamatot Oroszországra; össze kellett volna vetni a narodnyikoknak az orosz valóságról alkotott ilyen meg ilyen felfogását a marxistáknak *ugyanarról* a valóságról alkotott *másfajta* felfogásával. Másfelől, a szerző fejtegetéseinek elvont jellege azt eredményezi, hogy tételeit nem viszi

végig, hogy, bár helyesen mutat rá egy bizonyos meghatározott folyamat meglétére, nem elemzi, hogy milyen osztályok alakultak ki eközben, milyen osztályok voltak a folyamat hordozói, amelyek ugyanakkor homályba borították a lakosság más, nekik alárendelt rétegeit; egyszóval a szerző objektivizmusa itt nem jut el a materializmusig — ezeknek a kifejezéseknek fentebb említett értelmében*.

Arra vonatkozóan, hogy Sztruve úr művének említett fejezeteiben valóban így ítéli meg a dolgokat, azonnal felsorakoztatjuk a bizonyítékokat, az egyes, legfontosabb tételek elemzésével párhuzamban.

Rendkívül helyes a szerzőnek az a megjegyzése, hogy „az orosz történelemben a közvetlen termelő (jogi és gazdasági) függősége az uraktól csaknem a legrégibb időktől kezdve megtalálható, mint a «népi termelés» idilljének történelmi utitársa" (81). A naturális gazdaság korszakában a földesúr leigázta a parasztot, aki így nem magának dolgozott, hanem a bojárnak, a kolostornak, a földesúrnak — és Sztruve úr teljes joggal állítja szembe ezt a *történelmi tényt* sajátos utat kereső szociológusainknak azokkal a dajkameséivel, amelyek szerint „a termelési eszközök a termelő tulajdonában voltak" (81). Ezek a dajkamesék ugyanúgy eltorzítják az orosz történelmet a kispolgári utópiák érdekében, mint sok egyéb torzítás, amelyekben a narodnyikok mindig olyan bőkezűek voltak. Mivel félnek szembenézni a valósággal, félnek nevén nevezni ezt az elnyomást, a történelemhez fordultak és

* Mellesleg, az objektivizmus és a materializmus ilyen viszonyára Marx rámutat „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte" („Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" — *Szerk.)* című művének előszavában. Marx azt mondja, hogy ugyanerről a történeti eseményről írt Proudhon is (Coup d'état), s így nyilatkozik Proudhonnak a sajátjával ellentétes álláspontjáról:

„Proudhon a maga részéről az államcsínyt [december 2] a megelőző történelmi fejlődés eredményeként igyekszik vázolni. Közben azonban az államcsíny történelmi vázlata nála az államcsíny hősének történelmi dicsőítésébe csap át. Ilyenformán Proudhon úgynevezett *objektív* történetíróink hibájába esik. Én ellenben kimutatom, hogy miként hozott létre az *osztályharc* Franciaországban olyan körülményeket és viszonyokat, amelyek lehetővé teszik, hogy egy középszerű és groteszk személyiség a hős szerepét játssza" (Vorwort)[94].

úgy tüntették fel a dolgot, mintha az a tény, hogy a termelési eszközökkel a termelő rendelkezik — a paraszti munka „ősi" alapelve, „évszázados alappillére" volna, és mintha ezért a parasztság jelenlegi kisajátítását nem az magyarázná, hogy a feudális többletterméket a burzsoá értéktöbblet váltotta fel, mintha nem közgazdaságunk tőkés szervezete magyarázná, hanem a szerencsétlen politika véletlenszerűsége, az ideiglenes „letérések arról az útról, amelyet a nemzet életének egész története előír" (Juzsakov úr, idézi P. Sztruve, 15. old.). És nem átallották ezeket a képtelen meséket széltében-hosszában mesélni egy olyan országgal kapcsolatban, ahol csak a közelmultban szűnt meg* a parasztság hűbéri kizsákmányolása, a legdurvább, ázsiai formákban történő kizsákmányolása, amikoris nemcsak a termelési eszközök nem voltak a termelő tulajdonában, hanem maguk a termelők is nagyon kevéssé különböztek holmi „termelési eszköztől". Sztruve úr igen találóan állítja szembe ezzel a „kényelmes optimizmussal" Szaltikov maró mondását a „népi termelés" és a hűbériség összefüggéséről, arról, hogy az „évszázados alappillérek" korszakának „bősége" miként jutott csupán [ezt jegyezzék meg] a lejbkampanyecek[95] és más lovagok utódainak osztályrészül (83).

Továbbá felhívjuk a figyelmet Sztruve úr következő megjegyzésére, amely minden bizonnyal érinti az orosz valóság bizonyos meghatározott tényeit és rendkívül helyes gondolatokat tartalmaz. „Amikor a termelők nem helyi, pontosan körülhatárolt, hanem távoli és bizonytalan piacokra kezdenek dolgozni és kifejlődik a konkurrencia, a piacokért folyó harc, akkor ezek a körülmények technikai haladásra vezetnek . . . Mihelyt lehetséges a munkamegosztás, minél szélesebb körben meg kell valósítani, de mielőtt a termelést technikai tekintetben újjászerveznék, a csere (elhelyezés) új feltételeinek hatása abban mutatkozik meg, hogy a termelő gazdasági függő-

* Még azt sem lehet mondani, hogy véglegesen megszűnt. Egyfelől itt vannak a megváltási díjak (és tudjuk, hogy ezek nemcsak a földek árát, hanem a földesúri jog megváltását is magukban foglalják); másfelől például az, hogy a parasztoktól ledolgozást követelnek a „lehasított földekért" — a feudális termelési mód közvetlen csökevénye.

ségbe kerül a kereskedővel (felvásárlóval) szemben, s ez a mozzanat társadalmi tekintetben döntő jelentőségű. Ezt tévesztik szem elől a mi V. V. úr féle «igazi marxistáink», akiket elvakít a tisztán technikai haladás jelentősége" (98). Ez az utalás a felvásárló megjelenésének döntő jelentőségére tökéletesen helytálló. Döntő abban a tekintetben, hogy feltétlenül bebizonyítja már a termelés tőkés szervezetének meglétét, bebizonyítja, hogy Oroszországra is alkalmazható az a tétel, amely szerint „az árugazdaság — pénzgazdaság — tőkés gazdaság", hogy létrehozza a termelő alárendeltségét a tőkének, amelyből nem lehet más kiút, mint a termelő önálló akciója. „Attól a perctől kezdve, hogy a fogyasztó és a termelő közé beékelődik a tőkés vállalkozó — ez pedig a kiterjedt és bizonytalan piacra termelésnél elkerülhetetlen —, a tőkés termelés egyik formájával van dolgunk." És a szerző helyesen hozzáteszi, hogy „ha *kusztár*termelésen azt a termelést értjük, amikor a bizonytalan és távoli piacra dolgozó termelő *teljes gazdasági önállósággal* rendelkezik, akkor talán ki fog derülni, hogy ilyen igazi kusztártermelés az orosz *valóságban* egyáltalán nincs is". Teljesen fölösleges itt a „talán" szó és a jövőidő használata: a nagyüzemi termelés háziipari rendszerének túlsúlya és a kusztárok teljes leigázása a felvásárlók által — általánosan elterjedt és uralkodó *ténye* kusztáriparunk tényleges szervezetének. Ez a szervezet tőkés szervezet, sőt, mint a szerző helyesen megjegyzi, ezenfelül „a tőkések számára rendkívül kedvező" szervezet, amely óriási profitot biztosít nekik, példátlanul alacsony színvonalon tartja a munkabéreket s a legnagyobb mértékben megnehezíti a munkások szervezkedését és fejlődését (99—101). Meg kell jegyezni, hogy a tőkés kizsákmányolás túlsúlya kusztáriparunkban régesrégen ismert tény, de a narodnyikok utolérhetetlen arcátlansággal nem hajlandók róla tudomást venni. Folyóirataik és ujságaik csaknem minden számában, ahol ez a tárgy szóba kerül, találhatnak olyan panaszokat, hogy a kormány támogatja a „mesterséges" nagykapitalizmust [amely csak annyiban „mesterséges", hogy nagykapitalizmus, nem pedig kiskapitalizmus, gyári, nem pedig kusztártermelésen, gépi, nem pedig kézi termelésen ala-

puló kapitalizmus] és semmit sem tesz „a *népi* ipar érdekében". Élesen domborodik itt ki a nagytőke ellen a kistőkéért harcoló kisburzsoá korlátoltsága, aki makacsul szemet huny afölött a vitathatatlanul megállapított tény fölött, hogy ebben a „népi" iparban is megvan ugyanaz az érdekellentét, s hogy ennek következtében a megoldást nem nyomorúságos hitelek stb. jelentik. Minthogy a kistulajdonos számára, aki ragaszkodik gazdaságához és szüntelenül annak elvesztésétől retteg, mindez valami borzalmas dolognak, holmi „agitációnak" tűnik, amelyet a „munka igazságos jutalmazása" érdekében fejtenek ki, „mintha a munka jutalma nem maga az eredményes munka volna" — érthető, hogy a dolgozó kusztártömegek egyedüli képviselője csakis az a termelő lehet, aki a gyáripar „mesterséges", melegházi viszonyai között él*.

Térjünk még ki Sztruve úrnak a földművelésről szóló fejtegetésére. A gőzhajtásos közlekedés kikényszeríti az áttérést a cseregazdaságra, a mezőgazdasági termelést árutermeléssé teszi. A termelés árutermelő jellege viszont okvetlenül megköveteli a termelés „gazdasági és technikai észszerűségét" (110). Ezt a tételt a szerző különösen fontos érvnek tartja a narodnyikok ellen, akik diadalmaskodva hangoztatják, hogy a földművelésben még nem bizonyították be a nagyüzem (állítólagos) fölényét. „Azoknak, akik Marx tanításaira támaszkodnak — feleli nekik a szerző —, nem illik tagadni a mezőgazdasági termelés ama gazdasági és technikai sajátosságainak jelentőségét, amelyek következtében a kisüzemek bizonyos esetekben gazdaságilag fölényben vannak a nagyüzemekkel szemben — jóllehet maga Marx tagadta e sajátosságok jelentőségét" (111). Fölöttébb homályos rész. Milyen sajátosságokról beszél a szerző? Miért nem határozza meg ezeket pontosan? Miért nem mondja meg, hogy hol és hogyan mondott erről Marx véleményt és milyen alapon látja szükségesnek e vélemény helyesbítését?

* „Az egész folyamat abban jut kifejezésre, hogy a kistermelés (kézművesipar) egyes elemeiben a «kapitalizmushoz», más elemeiben a termelési eszközöktől megszabadított bérmunkához közeledik" (104. old.).

„A kisüzemű mezőgazdasági termelésnek — folytatja a szerző — egyre inkább árutermelő jelleget kell öltenie, s a kis földművelő gazdaságoknak, hogy életképes *üzemek* legyenek, meg kell felelniök a gazdasági és technikai észszerűség általános követelményeinek“ (111). „A kérdés lényege egyáltalán nem az, hogy a kis földművelő üzemeket elnyelik-e a nagyüzemek — a gazdasági fejlődéstől ilyen eredményt hiába is várnánk —, hanem az az átalakulás, amely a csere következtében az egész nemzetgazdaságban végbemegy. A narodnyikok szem elől tévesztik, hogy a naturális gazdaság kiszorítása a cseregazdaság által, ami az «ipar» fentebb megállapított «szétszórtságával» függ össze, tökéletesen megváltoztatja a társadalom egész szerkezetét. A földművelő (falusi) és a nem-földművelő (városi) lakosság régi aránya megbomlik az utóbbi javára. Maga a mezőgazdasági termelők gazdasági típusa és lelkivilága is gyökeresen megváltozik a gazdasági élet új feltételeinek hatására“ (114).

Az idézett hely megmagyarázza nekünk, hogy mit akart mondani a szerző Marx nevéhez fűződő szóáradatával, s egyúttal éles megvilágításba helyezi azt a fentebbi megjegyzést, amely szerint a nem konkrét folyamat ábrázolására támaszkodó dogmatikus előadásmód elhomályosítja és befejezetlenül hagyja a szerző gondolatait. Az a tétele, hogy a narodnyik nézetek nem helytállók, tökéletesen helyes, de nem teljes, mert emellett nem mutat rá az osztályellentéteknek azokra az új formáira, amelyek az észszerűtlen gazdálkodásnak az észszerűvel való felváltásakor fejlődnek ki. A szerző például annak futó megemlítésére szorítkozik, hogy a „gazdasági észszerűség“ a „legmagasabb járadékot“ jelenti (110), de elfelejti hozzátenni, hogy a *járadék* a *földművelés burzsoá szervezetét* feltételezi, vagyis először azt, hogy a földművelés teljesen alá van rendelve a piacnak, másodszor pedig azt, hogy a földművelésben kialakul ugyanaz a burzsoá meg proletár osztály, amelyek a tőkés ipart is jellemzik.

A narodnyikok, amikor mezőgazdaságunk állítólag nem-kapitalista jellegéről bölcselkednek, példátlanul szűklátókörűen és helytelenül vetik fel a kérdést, mivel mindent arra és csakis arra vezetnek vissza, hogy a nagy-

gazdaságok kiszorítják a kicsiket. Sztruve úr egészen helyesen mondja nekik, hogy amikor így okoskodnak, szem elől tévesztik a mezőgazdasági termelés általános jellegét, amely kisüzemű termelés esetén is lehet burzsoá-jellegű (és nálunk valóban az is), mint ahogy például burzsoá-jellegű a nyugateurópai parasztok gazdasága. Ismeretesek azok a feltételek, amelyek mellett az önálló (az oroszországi értelmiség szóhasználata szerint — „népi") kisgazdaság burzsoá-jellegű gazdasággá válik; ezek a feltételek: először, az árugazdaság uralma, amely a termelők elszigeteltsége mellett* versengést szül közöttük, s ugyanakkor amikor a tömeget tönkreteszi, keveseket gazdaggá tesz; másodszor, a munkaerő áruvá válása és a termelési eszközök tőkévé válása, azaz a termelők megszabadítása a termelési eszközöktől és az ipar legfontosabb ágainak tőkés szervezete. Ilyen körülmények között az önálló kistermelő kivételes helyzetbe kerül a termelők tömegeihez képest, mint ahogy a *valóban önálló* gazdák ma nálunk is kivételt képeznek a tömegben, amely másnak dolgozik és nemcsak hogy „önálló" gazdasága, de még egy hétre való élelme sincs. Az önálló gazdát helyzete és érdekei elkülönítik a termelők tömegétől, amely *főként* munkabérből él. Míg az utóbbiak „az igazságos jutalmazás" kérdését vetik fel, amely szükségszerűen átvezet abba a létfontosságú kérdésbe, hogy a közgazdaságot másképpen kell berendezni, addig az előbbit sokkal élénkebben érdekli valami egészen más: a hitel, még hozzá különösképpen a kis „népi" hitel, a jobb és olcsóbb felszerelés, „az áruelhelyezés megszervezése", „a földbirtoklás kibővítése" stb.

Maga az a törvény, amely szerint a nagygazdaságok fölényben vannak a kisgazdaságokkal szemben, csakis az árutermelés törvénye, s ennek következtében az árutermelésbe még végkép bele nem vont, a piacnak alá nem rendelt gazdaságokra nem alkalmazható. Ezért az

* Világos, hogy *gazdasági* elszigeteltségről van szó. Az obscsina-föld*birtoklás* ezt legkevésbbé sem szünteti meg. A paraszt a „legegyenlősítőbb" újrafelosztás mellett is egyedül gazdálkodik földjén, tehát elszigetelt, elkülönült termelő.

olyan érvelés (amelyben egyébként V. V. úr is gyakorolta magát), hogy a nemesi gazdaságok reformutáni hanyatlása és az a tény, hogy a magánkézben levő földeket parasztok bérlik — megcáfolja azt a véleményt, amely szerint mezőgazdaságunk tőkés úton fejlődik — ez az érvelés csupán azt bizonyítja, hogy akik ezzel élnek, egyáltalán nem értik a dolgot. Az a körülmény, hogy megdőltek a hűbéri viszonyok, amelyek között a *művelés* a parasztok kezében volt, érthetően válságot idézett elő a földbirtokosoknál. De arról nem is beszélve, hogy ez a válság csupán arra vezetett, hogy egyre nagyobb méretekben vették igénybe a béresek és napszámosok munkáját, amely a félfeudális munka elavult formáit (ledolgozás) váltotta fel — erről nem is beszélve, maga a parasztgazdaság jellege is kezdett lényegesen megváltozni: a parasztgazdaság rákényszerült, hogy a piacra dolgozzék, ami aztán arra vezetett, hogy a parasztság haladéktalanul falusi kisburzsoáziára és falusi proletariátusra szakadt. Ez a kettészakadás véglegesen eldönti az oroszországi kapitalizmus kérdését. Sztruve úr ezt a folyamatot az V. fejezetben világítja meg, ahol megjegyzi: „A kisföldművelő differenciálódik: kifejlődik egyfelől a «gazdaságilag erős» parasztság (azt kellett volna mondani: burzsoá parasztság), másfelől pedig a proletártípusú parasztság. A népi termelés vonásai a kapitalista vonásokkal egyetlen képbe olvadnak össze, amely felett feltűnő helyen ott a felirat: vigyázat, itt lenyúzzák a bőrödet“ (177. old.).

A kérdésnek erre az oldalára, az új, „észszerű“ földművelés *burzsoá szervezetére* kellett volna felhívni a figyelmet. Ki kellett volna mutatni a narodnyikoknak, hogy az említett folyamat figyelmen kívül hagyásával a parasztság ideológusaiból a kisburzsoázia ideológusaivá válnak. „A népi termelés fellendülése“, ami után a narodnyikok sóvárognak, a parasztgazdaság ilyen szervezete mellett csakis a kisburzsoázia „fellendülését“ jelentheti. Ezzel szemben azok, akik a legfejlettebb tőkés viszonyok között élő termelőre mutatnak rá, nemcsak ennek a termelőnek érdekeit fejezik ki helyesen, hanem a „proletár“ parasztság egész óriási tömegének érdekeit is.

Sztruve úr fejtegetésének nem kielégitő, hiányos és végig nem vitt volta odavezetett, hogy, amikor az észszerű mezőgazdaságról beszélt, nem jellemezte annak közgazdasági szervezetét, — hogy, amikor kimutatta, hogyan váltja fel a gőzhajtásos közlekedés az észszerűtlen termelést észszerű termeléssel, a naturális gazdaságot árugazdasággal, nem jellemezte az osztályellentétnek azt az új formáját, amely eközben kialakul.

A kérdésfeltevésnek ugyanez a hiányossága mutatkozik meg a bírált fejezetekben található elgondolások legnagyobb részében. Szemléltetés céljából felsorolok még néhány példát. Az árugazdaság — mondja a szerző — és a kiterjedt társadalmi munkamegosztás „a magántulajdon intézményére, a gazdasági szabadság elveire és az individualizmus érzésére támaszkodva fejlődik" (91). A nemzeti termelés fejlődése azzal függ össze, hogy „milyen mértékben uralkodik a magántulajdon intézménye a társadalmon". „Lehet, hogy ez szomorú, de a valóságban így van; ez tapasztalati, történelmileg megállapított összefüggés. Jelenleg, amikor a XVIII. század eszméit és elveit olyan könnyelműen kezelik, miközben alapjában véve megismétlik ennek a századnak hibáját — túlságosan gyakran feledkeznek meg arról a művelődéstörténeti összefüggésről, amely egyrészt a gazdasági haladás, másrészt pedig a magántulajdon intézménye, a gazdasági szabadság elvei és az individualizmus érzése között fennáll. Csak ennek az összefüggésnek semmibevevésével lehet arra számítani, hogy az említett alapelvek megvalósítása nélkül lehetséges gazdasági haladás egy gazdaságilag és kulturálisan fejletlen társadalomban. Mi nem érzünk semmiféle különösebb rokonszenvet ezek iránt az alapelvek iránt és nagyon jól megértjük történelmileg *átmeneti* jellegüket, ugyanakkor azonban lehetetlen meg nem látnunk bennük a hatalmas kulturális erőt, amely nemcsak negativ, hanem pozitiv is. Ezt az erőt csak az idealizmus képtelen meglátni, amely azt képzeli, hogy elgondolásaiban független minden történelmi előzménytől" (91).

A szerzőnek teljesen igaza van, amikor „tárgyilagosan" megállapitja a „történelmi párhuzamosságokat", de annál

bosszantóbb az, hogy nem viszi végig érvelését. Az ember azt szeretné neki mondani: vigye végig! vonatkoztassa ezeket az általános megállapításokat és történelmi vizsgálódásokat orosz történelmünk egy bizonyos meghatározott szakaszára, fogalmazza meg azokat úgy, hogy megmutassa velük, miért és miben különbözik az ön felfogása a narodnyik felfogástól, vesse össze azokat azzal a valósággal, amelynek kritériumul kell szolgálnia az orosz marxista számára, mutassa meg azokat az osztályellentéteket, amelyeket ez az egész haladás és kultúra magában rejt*.

Az a „haladás" és az a „kultúra", amelyet a reformutáni Oroszország magával hozott, kétségkívül a „magántulajdon intézményével" függ össze — ezt az intézményt nemcsak hogy első ízben vitték teljesen keresztül az új „kontradiktórius" polgári perrendtartás megalkotásával, amely ugyanolyan „egyenlőséget" biztosít a bíróság előtt, amilyen a „szabad munka" és a tőkének való eladása révén az életben testet öltött; egyaránt kiterjesztették a minden állami adósságtól és kötelezettségtől mentes földesurak földbirtokára is, a *birtokos*-parasztokká vált parasztok földjére is; sőt, az „állampolgároknak" a helyi önkormányzatban való részvételt biztosító politikai jogok alapjává (cenzus) stb. is ezt az intézményt tették meg. Még kétségtelenebb „haladásunk" „összefüggése" „a gazdasági szabadság elveivel": az I. fejezetben már hallottuk narodnyikunktól, hogy ennek a „szabadságnak" a lényege az volt, hogy az orosz föld „szerény és szakállas" gyüjtőit megszabadították attól, hogy „meg kelljen hunyászkodniok a legkisebb rendőri rang előtt is". Már beszéltünk arról, hogy miképpen jött létre az árugazdaság fejlődésével az „individualizmus érzése". Ha a hazai haladásnak mindezeket a vonásait egybevetjük, elkerülhetetlenül arra a következtetésre kell jutnunk (amelyre a hetvenes évek narodnyikja jutott), hogy ez a haladás és kultúra velejéig

---

* Contra principia negantem disputari non potest (azzal, aki az alaptételeket tagadja, nem lehet vitatkozni. — *Szerk.)* — mondja a szerző a narodnyikokkal folyó vitáról. Ez attól függ, hogyan fogalmazzuk meg ezeket a principiumokat: mint általános tételeket és vizsgálatok eredményeit-e, vagy mint az orosz történelem és valóság ilyen meg ilyen *tényeinek másfajta felfogását.*

burzsoá jellegű volt. A mai Oroszország sokkal jobb, mint a reformelőtti, mivel azonban ez a javulás teljes egészében és kizárólag a burzsoáziának, valamint ügynökeinek és ideológusainak köszönhető, a termelőknek nem jutott belőle. Számukra ezek a javulások csak azt jelentették, hogy megváltozott a többlettermék formája, hogy a termelőket jobb és tökéletesebb módszerekkel szabadítják meg a termelési eszközöktől. Ezért a narodnyik urak teljesen hihetetlen „könnyelműséget" és feledékenységet tanusítanak, amikor az orosz kapitalizmus és a burzsoá beállítottság elleni tiltakozással éppen azokhoz fordulnak, akik ezeknek hordozói és megvalósítói voltak. Csak azt mondhatjuk róluk: „Nem ismernek rá envérükre".

Az, hogy a reformutáni Oroszország és „társadalom" ilyen minősítésével egyetértsen — meghaladja napjaink narodnyikjának erejét. Hogy azonban vitába szálljon vele, tagadnia kellene a reformutáni Oroszország burzsoá jellegét, tagadnia kellene azt, amiért távoli őse, a hetvenes évek narodnyikja, megmozdult és „a nép közé ment", hogy maguknál a közvetlen termelőknél keresse „a jövő zálogait". Persze, a *mai* narodnyik nemcsak hogy kész ezt tagadni, ami még a jobbik eset, hanem talán még azt is megpróbálja bizonyítani, hogy a szóbanforgó területen jobbra fordultak a dolgok; de ezzel csak azt mutatná meg mindenkinek, aki még nem látja, hogy a narodnyik határozottan semmi más, mint a legközönségesebb *kisburzsoá.*

Amint az olvasó láthatja, csak végig kell vinnem Sztruve úr tételeit, csak másképpen kell azokat megfogalmaznom, és máris — „ugyanaz a szó, de mégsem ugyanaz". Kérdezhetik, szükség van-e erre? Érdemes-e ilyen részletesen foglalkozni ezekkel a kiegészítésekkel és következtetésekkel? Nem magától értetődőek-e ezek?

Úgy vélem, érdemes, mégpedig két okból. Először, a szerző szűk látókörű objektivizmusa rendkívül veszélyes, mert odáig megy, hogy megfeledkezik a haza útjairól és sorsáról szóló régi, irodalmunkban annyira meggyökeresedett professzori bölcselkedések és a bizonyos meghatározott osztályok által előrehajtott valóságos folyamat pontos jellemzése között fennálló határról. Ez a szűk-

látókörű objektivizmus, ez a következetlen marxizmus Sztruve úr könyvének fő fogyatékossága s ezzel a fogyatékossággal különösen részletesen kell foglalkoznunk, hogy megmutassuk, hogy ez a fogyatékosság éppen nem a marxizmusból, hanem annak nem eléggé következetes alkalmazásából ered; nem abból, hogy a szerző elméletének kritériumát talán másban látná, mint a valóságban, nem abból, hogy a doktrinából talán más gyakorlati következtetéseket vonna le (az ilyen következtetések lehetetlenek, ismétlem, elképzelhetetlenek a doktrina valamennyi fő tételének megcsonkítása nélkül), hanem abból, hogy a szerző az elméletnek csupán egyik, legáltalánosabb oldalára szorítkozott és nem vezette azt végig teljes következetességgel. Másodszor, feltétlenül egyet kell érteni azzal a gondolattal, amelyet a szerző az előszóban mond ki, hogy ugyanis mielőtt a narodnyikokat a részletkérdésekben bírálta volna, „elvi vita“ útján „fel kellett tárni az ellentétek alapjait“ (VII). De éppen ahhoz, hogy a szerzőnek ez a célja ne maradjon megvalósítatlan, konkrétabb értelmet kell adni csaknem valamennyi tételének, az orosz történelem és valóság konkrét kérdéseire kell vonatkoztatni túlságosan általános utalásait. Mindezekben a kérdésekben nagy munka vár még az orosz marxistákra: „materialista szempontból felül kell vizsgálniok a tényeket“, fel kell tárniok a társadalom és az állam tevékenységében, valamint az „értelmiség“ elméletei mögött rejlő osztályellentéteket, végül, meg kell állapitaniok az összefüggést az oroszországi „népi“ termelés minden egyes, végtelenül sokféle terméktöbblet-elsajátítási formája és ennek az elsajátításnak előrehaladott, legfejlettebb tőkés formája között, amely „a jövő zálogait“ jelenti és korunkban a „termelő“ eszméjét és történelmi feladatát állítja a legelső helyre. Ezért bármennyire merésznek látszik is az a kísérlet, hogy rámutassunk arra, hogyan kell eldönteni ezeket a kérdéseket, bármennyi változtatást és helyesbítést hozna is a további, részletes tanulmányozás, mégis megéri a fáradságot, hogy felvázoljuk a konkrét kérdéseket, hogy ezzel elősegítsük minél általánosabb és szélesebbkörű megvitatásukat.

A Sztruve úr helytelen kérdésfeltevéseit okozó szűklátókörű objektivizmusnak tetőpontja az a fejtegetés, amely List-tel és a „nemzeti termelőerők konföderációjáról" szóló „jelentős elméletével", a gyáripar fejlődésének fontosságával a mezőgazdaság szempontjából, a manufaktúrás-mezőgazdasági állam fölényével a mezőgazdasági állammal szemben stb. foglalkozik. A szerző úgy találja, hogy ez a „tan" rendkívül „meggyőzően amellett szól, hogy a kapitalizmus történelmileg elkerülhetetlen és jogosult a szó legtágabb értelmében" (123), s hogy „a diadalmaskodó árutermelés nagy művelődéstörténeti erő" (124).

A szinte minden konkrét ország, minden konkrét történelmi időszak és minden konkrét osztály fölé emelkedő szerző fejtegetésének professzoros jellege itt különösen szembetűnően mutatkozik meg. Akárhogyan vizsgáljuk is ezt a fejtegetést — tisztán elméleti avagy gyakorlati oldalról — ez a megítélés egyaránt helyes. Kezdjük az elsővel. Nem különös gondolat-e, hogy a gyáripar jelentőségéről szóló elvont, dogmatikus tételekkel bárkit is „meg lehet győzni" arról, hogy a kapitalizmus egy bizonyos országban „történelmileg elkerülhetetlen és jogosult"? Nem hiba-e, ha a kérdést ezen az alapon vetjük fel, amely annyira kedves a „Russzkoje Bogatsztvo" liberális professzorainak? Nem kötelessége-e a marxistának mindent megtenni annak tisztázása érdekében, hogy mi van és miért van éppen így, nem pedig másként?

A narodnyikok azért tartják kapitalizmusunkat mesterségesnek, melegházi növénynek, mert nem értik összefüggését közgazdaságunk egész árugazdasági szervezetével, nem látják, hogy „népi termelésünkben" gyökerezik. Mutassák ki nekik ezeket az összefüggéseket és azt, hogy miben gyökereznek, mutassák ki, hogy a kapitalizmus legfejletlenebb és ezért legrosszabb formájában a népi termelésben is uralkodik — és ezzel bebizonyítják az orosz kapitalizmus „elkerülhetetlenségét". Mutassák ki, hogy ez a kapitalizmus a munka termelékenységének fokozásával és a munka társadalmasításával fejleszti és világossá teszi azt az osztályellentétet, azt a társadalmi ellentétet, amely a „népi termelésben" mindenütt létrejött — és ezzel bebizonyítják az orosz nagykapitalizmus „jogosultságát".

Ami ennek a fejtegetésnek a kereskedelmi politika kérdését érintő gyakorlati oldalát illeti, erről a következőket jegyezhetjük meg. Az orosz marxistáknak, miközben elsősorban és mindennél erősebben azt hangsúlyozzák, hogy a szabadkereskedelem és a protekcionizmus kérdése kapitalista kérdés, a burzsoá politika kérdése, — a szabadkereskedelem mellé kell állniok, mivel Oroszországban különös erővel nyilvánul meg, hogy a protekcionizmus reakciós, hátráltatja az ország gazdasági fejlődését, nem az egész burzsoá osztály érdekeit szolgálja, hanem csupán maroknyi pénzmágnás érdekeit, s mivel a szabadkereskedelem annak a folyamatnak a meggyorsítását jelenti, amely a kapitalizmustól való megszabadulás eszközeit hozza magával.

A III. fejezet utolsó (XI.) pontja a „kapitalizmus" fogalmának tisztázásával foglalkozik. A szerző igen helyesen állapítja meg, hogy ezt a szót „nagyon önkényesen" használják, példákat hoz fel „nagyon szűkkörű" és „nagyon széleskörű" értelmezésével kapcsolatban, de semmiféle pontosan meghatározott ismérveket nem állapít meg; a „kapitalizmus" fogalma a szerző magyarázata ellenére tisztázatlan maradt. Már pedig ez szerintünk nem jelenthetett volna különösebb fáradságot, mert hiszen ezt a fogalmat Marx vezette be a tudományba és ugyancsak ő támasztotta alá tényekkel. De Sztruve úr itt sem szerette volna, ha megfertőzi az „orthodoxia". „Talán — mondja Sztruve úr — maga Marx is gyorsabbnak és közvetlenebbnek képzelte el az *árutermelés tőkés árutermeléssé* való átalakulásának folyamatát, mint amilyen a valóságban" (127. old. jegyz.). Talán. Minthogy azonban ez az egyedüli tudományosan megokolt és a tőke történetével alátámasztott elképzelés, minthogy más elképzelésekről, amelyek „talán" kevésbbé „gyorsak" és kevésbbé „közvetlenek", nem tudunk — Marxhoz fordulunk. Marx tanítása szerint a kapitalizmus leglényegesebb ismérvei — (1) az árutermelés, mint a termelés *általános* formája. A termék a legkülönbözőbb társadalmi termelési szervezetekben ölt ugyan áruformát, de csakis a tőkés termelésben válik a munka termékének áruformája *általános*, nem

pedig kivételes, egyedi, esetleges formává. A kapitalizmus második ismérve (2) az, hogy nemcsak a munka terméke, hanem maga a munka, vagyis az ember munkaereje is áruformát ölt. A kapitalizmus fejlettségi fokát a munkaerő áruformájának fejlettségi foka jellemzi*. — Ennek a meghatározásnak segítségével könnyen eligazodhatunk Sztruve úrnak azokban a példáiban, amelyeket e kifejezés helytelen értelmezésével kapcsolatban felhoz. Kétségtelen, hogy tökéletesen ostoba dolog szembeállítani az orosz viszonyokat a kapitalizmussal, azon az alapon, hogy nemzetgazdaságunk technikailag elmaradott, hogy túlsúlyban van a kézi munka stb., amint ezt a narodnyikok oly gyakran teszik — hiszen a kapitalizmus fejletlen és erősen fejlett technika mellett egyaránt fennállhat, s Marx sokszor hangsúlyozza a „Tőké"-ben, hogy a kapitalizmus először úgy rendeli maga alá a termelést, ahogy találja, és csak később alakítja át technikailag. Kétségtelen, hogy a német Hausindustrie, az orosz „nagyüzemű termelés háziipari rendszere" — az ipar tőkés szervezetét testesíti meg, mivel itt nemcsak hogy uralkodó az árutermelés, hanem a pénz tulajdonosa is uralkodik a termelőkön és értéktöbbletet sajátít el. Kétségtelen, hogy a „földdel rendelkező" orosz parasztságnak és a nyugateurópai kapitalizmusnak a narodnyikok által kedvelt szembeállítása csak azt mutatja, hogy nem értik, mi voltaképpen a kapitalizmus. Amint a szerző teljes joggal megjegyzi, helyenként Nyugaton is fennmarad „a parasztok félig naturális gazdasága" (124), de ez a tény sem Nyugaton, sem Oroszországban nem változtat sem az árutermelés uralkodó szerepén, sem azon, hogy a termelők túlnyomó többsége alá van rendelve a tőkének — amikor is ez az alárendeltsége legmagasabb fejlődési fokáig, teljes kifejlődéséig sok fokon megy át, amelyekről a narodnyikok rendszerint nem vesznek tudomást, holott Marx egészen pontosan megmagyarázta a

* „Das Kapital" („A tőke" — *Szerk.)*. 2. köt. (1885) 93. old. — Előre kell bocsátani, hogy Marx a szóbanforgó helyen egyáltalán nem a kapitalizmus *definícióját* (formális meghatározását — *Szerk.)* adja. Általában, Marx nem foglalkozott definíciókkal. Itt csupán az árutermelés és a kapitalizmus viszonyára mutat rá, amelyről a szövegben szó van[96].

dolgot. Ez az alárendeltség a *kereskedelmi és uzsoratőkével* kezdődik, majd átmegy az *ipari kapitalizmusba*, amely eleinte technikailag teljesen kezdetleges és egyáltalán nem különbözik a termelés régi rendszereitől, azután megszervezi a manufaktúrát, amely még mindíg a kézi munkán alapszik, a túlsúlyban levő kusztáriparokon nyugszik és nem szakítja meg a bérmunkás kapcsolatát a földdel —és végül a gépi nagyiparral tetőzi be fejlődését. Csakis az utolsó, legfelsőbb fok jelenti a kapitalizmus fejlődésének tetőpontját, *csakis ez* teremti meg a teljesen kisajátított munkást, aki szabad, mint a madár*, *csakis ez* hozza létre (mind anyagi, mind társadalmi tekintetben) a kapitalizmusnak azt az „egyesítő szerepét“, amelyet a narodnyikok általában a kapitalizmussal szoktak összefüggésbe hozni, *csakis ez* helyezi szembe a kapitalizmussal „édes gyermekét“.

A könyv „Gazdasági haladás és társadalmi haladás“ c. negyedik fejezete a III. fejezet közvetlen folytatása; a könyvnek ahhoz a részéhez tartozik, amely az „általános emberi tapasztalat“ adatait sorakoztatja fel a narodnyikok ellen. Itt részletesen kell kitérnünk először, a szerző Marx követőivel kapcsolatos egyik helytelen nézetére [vagy ügyetlen fogalmazására?], és másodszor, a narodnyikság gazdasági bírálatával kapcsolatos feladatok megfogalmazására.

Sztruve úr azt mondja, hogy Marx az áttérést a kapitalizmusról az új társadalmi rendre — a kapitalizmus hirtelen bukásának, pusztulásának formájában képzelte el. (Sztruve úr szerint Marx műveinek „néhány helye“ enged erre következtetni, holott valójában ezt a nézetet Marx *valamennyi művében* megtaláljuk.) Marx követői *reformokért* harcolnak. A negyvenes évek Marxának álláspontjába „fontos korrektúrát vittek be“: a kapitalizmust az új rendszertől elválasztó „szakadék“ helyett „számos átmenetet“ ismertek el.

Mi ezt semmiképpen sem tarthatjuk helyesnek.

---

* A narodnyikok mindíg úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a földtől megfosztott munkás *általában* a kapitalizmusnak, nem pedig csupán a gépi iparnak volna elengedhetetlen feltétele.

„Marx követői“ semmiféle „korrektúrát“ (oroszul — *helyesbítést)*, sem fontosat, sem lényegtelent, nem vittek be Marx álláspontjába. A reformokért folytatott harc egyáltalán nem tanuskodik „korrektúráról“, egyáltalán nem helyesbiti a szakadék és a hirtelen bukás tanát, minthogy ezt a harcot azzal a nyiltan és határozottan bevallott céllal folytatják, hogy éppen ehhez a „bukáshoz“ jussanak el; s hogy ehhez „számos átmenet“ — a harc egyik fázisából, egyik fokáról más fázisokba, fokokra való átmenet — szükséges, ezt Marx is elismerte az 1840-es években, amikor a „Kiáltvány“-ban azt mondotta, hogy az új rendszer felé való haladást nem lehet *elválasztani* a munkásmozgalomtól (tehát a reformokért folytatott harctól sem), amikor a végén maga is számos gyakorlati rendszabályt jelölt meg[97].

Ha Sztruve úr Marx álláspontjának *fejlődésére* akart rámutatni, akkor természetesen igaza van. De akkor ebben nem nézeteinek „*korrektúráját*“ látjuk, hanem éppen ellenkezőleg: *végrehajtásukat*, *megvalósításukat*.

A szerzőnek a narodnyiksággal kapcsolatos álláspontjával ugyancsak nem érthetünk egyet.

„Narodnyik irodalmunk — mondja — felkapta a nemzeti vagyonnak és a nép jólétének, a társadalmi haladásnak, az elosztás terén megnyilvánuló haladásnak szembeállítását“ (131).

A narodnyikság nem „kapta fel“ ezt a szembeállítást, hanem csak *megállapította*, hogy a reformutáni Oroszországban egyrészt a haladás, a kultúra, a vagyon, másrészt pedig a termelőnek a termelési eszközöktől való megszabadítása, a termelőnek a népi munka termékéből való kisebb részesedése, a nyomor és a munkanélküliség növekedése között megvan ugyanaz az ellentét, amely Nyugaton is létrehozta ezt a szembeállítást.

„. . . Humánus, népbarát jellege folytán ez az irodalom rögtön a nép jóléte javára döntötte el a kérdést, s minthogy egyes nemzetgazdasági formák (obscsina, artel), látszólag, a gazdasági egyenlőség eszméjét testesítették meg és így biztosították a nép jólétét, a termelés fejlődése viszont a fokozódó csere hatására egyáltalán nem igérkezett kedvezőnek e formák számára, mivel

megszünteti gazdasági és pszichikai alapjaikat — a narodnyikok rámutattak azokra a szomorú tapasztalatokra, amelyeket Nyugat-Európa a termelésnek a magántulajdonra és a gazdasági szabadságra támaszkodó előrehaladásával kapcsolatban szerzett, és az árugazdasággal, a kapitalizmussal a nép jólétét biztosító úgynevezett «népi termelést» állították szembe mint olyan közgazdasági eszményt, amelynek megőrzéséért és továbbfejlesztéséért az orosz értelmiségnek és az orosz népnek harcolnia kell."

Ebben az elmefuttatásban teljesen szemléltetően mutatkoznak meg Sztruve úr fejtegetéseinek hiányosságai. A narodnyikságot „humánus" elméletnek tünteti fel, amely „felkapta" a nemzeti vagyon és a nép szegénységének szembeállítását, „eldöntötte a kérdést" az elosztás javára, mivel „Nyugat tapasztalata" „nem igérte" a nép jólétét. S a szerző vitába száll a kérdés ilyen „eldöntésével", amikor is szem elől téveszti, hogy csupán a narodnyikság idealista, méghozzá naivan álmodozó burka ellen hadakozik, nem pedig a tartalma ellen, szem elől téveszti, hogy már azzal is nagy hibát követ el, hogy beleesik a narodnyik uraknál szokásos professzoros kérdésfeltevésbe. — Mint már megjegyeztük, a narodnyikság *tartalma* az orosz kistermelő álláspontjának és érdekeinek visszatükröződése. Az elmélet „humánus és népbarát" jellege kistermelőnk szorongatott helyzetének következménye volt, aki kegyetlenül szenvedett mind a „régi nemesi" viszonyoktól és hagyományoktól, mind pedig a nagytőke nyomásától. A narodnyikság magatartását Nyugat és annak Oroszországra gyakorolt befolyása tekintetében természetesen nem az határozta meg, hogy a narodnyikság „felkapta" Nyugat egyik vagy másik eszméjét; ezt a magatartást a kistermelő létfeltételei határozták meg: a kistermelő ott látta magával szemben a nagykapitalizmust, amely átvette a nyugateurópai technikát*, és mivel a nagytőke elnyomta, naív elméleteket állított fel, amelyek nem a kapitalista politikát magyarázták a kapitalista gazdasággal, hanem a kapitalizmust magyarázták a politikával, amelyek a nagykapitalizmust az orosz élettől idegen,

* V. ö. az „Otyecsesztvennije Zapiszki" fentebb idézett cikkét.

kívülről jött valaminek nyilvánították. Az a tény, hogy a kistermelő kötve van elkülönült kisgazdaságához, megfosztotta őt attól a lehetőségtől, hogy megértse az állam igazi jellegét — és ezért az államhoz fordult azzal a kéréssel, hogy támogassa és fejlessze a („népi") kistermelést. Az osztályellentéteknek az orosz tőkés társadalomra jellemző fejletlensége az oka annak, hogy ezeknek a kispolgári ideológusoknak az elmélete általában a munka érdekeinek képviselőjeként lépett fel.

A szerző, ahelyett hogy kimutatná, mennyire ostoba a narodnyikoknak már a kérdésfeltevése is, ahelyett, hogy a kistermelő anyagi létfeltételeivel magyarázná azt, hogy így „döntötték el" a kérdést, kérdésfeltevésében maga is dogmatizmust árul el, amely emlékeztet a narodnyikok kérdésfeltevésére, akik azt mondják, hogy „*választani*" kell a gazdasági és a társadalmi haladás között.

„A narodnyikság gazdasági alapjai fölött gyakorolt bírálatnak az a feladata... hogy... bebizonyítsa a következőket:

1) A gazdasági haladás a társadalmi haladás elengedhetetlen feltétele; az utóbbi történetileg következik az előbbiből, s a fejlődés bizonyos fokán mindkét folyamat között szerves kölcsönhatásnak, egymás kölcsönös feltételezésének kell bekövetkeznie és ez valóban be is következik" (133).

Általánosságban szólva, ez a tétel természetesen tökéletesen igaz. De inkább a narodnyikság szociológiai, nem pedig gazdasági alapjai fölött gyakorolt bírálat feladatait jelöli meg: ez lényegileg — más megfogalmazása annak a tannak, amely szerint a társadalom fejlődését a termelőerők fejlődése határozza meg és amelyről az I. meg a II. fejezetben volt szó. A „narodnyikság *gazdasági alapjainak*" bírálatához ez nem elegendő. Konkrétabban kell megfogalmazni a kérdést, általában haladás helyett az orosz tőkés társadalom „haladására" kell vonatkoztatni, *ennek* a haladásnak azokra a helytelen értelmezéseire, amelyek a tabula rasá-ról, a „népi termelésről", az orosz kapitalizmus talajtalanságáról stb. szóló nevetséges narodnyik dajkameséket szülték. Ahelyett a kijelentés helyett, hogy a gazdasági és társadalmi haladás között kölcsön-

hatásnak kell bekövetkeznie, meg kell mutatni (vagy legalább is fel kell vázolni) az oroszországi társadalmi haladás bizonyos meghatározott jelenségeit, amelyeknél a narodnyikok nem látnak *ilyen* gazdasági gyökereket*.

„2) Ezért a termelés szervezetének és a munkatermelékenység fokának kérdése előbbrevaló, mint az elosztás kérdése; bizonyos történelmi viszonyok között, amikor a népi munka termelékenysége abszolúte és viszonylagosan is igen alacsony, a termelési mozzanat elsőrendű jelentősége különösen élesen mutatkozik meg."

A szerző itt Marxnak az elosztás alárendelt jelentőségéről szóló tanára támaszkodik. A IV. fejezet mottójául a gothai programra[98] vonatkozó megjegyzéseiből választott egy idézetet, ahol Marx a vulgáris szocializmust szembeállítja a tudományos szocializmussal, amely nem tulajdonít döntő jelentőséget az elosztásnak, mivel a társadalmi rendszert a *termelési viszonyok* szervezetével magyarázza és azt tartja, hogy adott szervezetük már magában foglalja az elosztás meghatározott rendszerét. Ez az eszme, a szerző teljesen helyes megjegyzése szerint, Marx egész tanát áthatja és rendkívül nagy jelentősége van a narodnyikság kispolgári tartalmának megvilágítása szempontjából. De Sztruve úr mondatának második fele erősen elködösíti ezt a gondolatot, különösen a homályos „termelési mozzanat" kifejezés miatt. Esetleg félreértés támadhat arra vonatkozólag, hogy miképpen kell értelmezni ezt a kifejezést. A narodnyik a kistermelő álláspontján van, aki bajait fölöttébb felületesen magyarázza: azzal, hogy ő „szegény", míg a szomszédos felvásárló „gazdag", azzal, hogy a „felsőbbség" csak a nagytőkének kedvez stb., egyszóval az elosztás sajátosságaival, a politika hibáival és ehhez hasonlókkal. No és milyen felfogást állít szembe vele a szerző: talán a nagytőke felfogását, a nagytőkéét,

* Azt hozhatják fel ellenem, hogy egyszerűen előrefutok: hiszen a szerző azt mondta, hogy az általános kérdésekről fokozatosan szándékozik áttérni a konkrét kérdésekre, s a VI. fejezetben tárgyalja is ezeket. Csakhogy Sztruve úr kritikájának említett elvontsága jellemző sajátossága *egész* könyvének, a VI. fejezetnek is, sőt még a befejező résznek is. Sztruve úrnál éppen a *kérdések feltevése* szorul leginkább helyesbítésre.

amely megvetéssel tekint a kusztár-paraszt nyomorúságos gazdálkodására, és termelésének magas fejlettségi fokával, a népi munka abszolúte és viszonylag alacsony termelékenységének fokozásában rejlő „érdemeivel" büszkélkedik? vagy pedig ellenlábasának álláspontját, aki már annyira fejlett viszonyok között él, hogy nem érheti be a politikára meg az elosztásra való utalásokkal, aki kezdi megérteni, hogy az ok mélyebben fekszik — magában a (társadalmi) termelés szervezetében, magában abban a tényben, hogy a közgazdaság a piac ellenőrzése és vezetése alatt álló magántulajdon elvén épül fel? Ez a kérdés egészen természetesen merülhetett fel az olvasóban, annál is inkább, mivel a szerző a „termelési mozzanat" kifejezést néha a „gazdaságosság" kifejezéssel együtt használja (lásd 171. old.: „a termelési mozzanat semmibevevése" a narodnyikoknál, „amely mindenfajta gazdaságosság tagadásáig megy el"), annál is inkább, mivel a szerző az „észszerűtlen" és „észszerű" termelés viszonyával néha elhomályosítja a kistermelőnek és annak a termelőnek viszonyát, aki már véglegesen elvesztette termelési eszközeit. Nem vitás, hogy ez *objektive* nem csökkenti a szerző fejtegetéseinek helyességét; hogy az utóbbi viszony szemszögéből könnyen meg tudja érteni a dolgot mindenki, aki a tőkés rendszer ellentmondásos voltát megérti. Mivel azonban közismert tény, hogy éppen az oroszországi narodnyik urak ezt nem értik meg, a velük folytatott vitában több határozottság és következetesség és minél kevesebb túlságosan általános, elvont tétel szükséges.

Amint az I. fejezet konkrét példáján kimutatni igyekeztünk, a narodnyikság és a marxizmus *egész* különbsége *az orosz kapitalizmus bírálatának jellegében* van. A narodnyik elegendőnek tartja, ha a kapitalizmus bírálója megállapítja a kizsákmányolás tényét, a kizsákmányolás és a politika közötti kölcsönhatást stb. A marxista úgy vélekedik, hogy feltétlenül meg kell magyarázni és össze kell kapcsolni egymással a kizsákmányolásnak ezeket a jelenségeit, mint bizonyos termelési viszonyok rendszerét, mint külön társadalmi-gazdasági alakulatot, amelynek funkcionálási és fejlődési törvényeit objektívan kell tanulmányozni. A narodnyik elegendőnek tartja a kapitalizmus

bírálatához azt, ha eszményei szemszögéből, a „modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék" szemszögéből elítéli. A marxista úgy vélekedik, hogy feltétlenül minden részletre kiterjedően kell tanulmányozni azokat az osztályokat, amelyek a tőkés társadalomban kialakulnak, úgy vélekedik, hogy csak egy bizonyos meghatározott osztály szemszögéből jövő bírálat lehet alapos — az a bírálat, amely nem „egyének" erkölcsi ítéletein, hanem a valóban végbemenő társadalmi folyamat pontos megfogalmazásán alapszik.

Ha ebből kiindulva kísérletet tennénk arra, hogy megfogalmazzuk a narodnyikság gazdasági alapja fölött gyakorolt bírálat feladatait, akkor ezeket hozzávetőlegesen a következőképpen fejezhetnők ki:

Be kell bizonyítani, hogy a nagykapitalizmus Oroszországban úgy viszonylik a „népi termeléshez", mint valamely teljesen kifejlett jelenség a fejletlenhez, mint a tőkés társadalmi alakulat fejlődésének legfelső foka annak legalacsonyabb fokához*; — hogy a termelő megszabadítását a termelési eszközöktől és munkája termékének elsajátítását a pénz tulajdonosa által akár a gyárban, vagy akár a legépebb obscsinával rendelkező faluban — nem a politikával, nem az elosztással kell magyarázni, hanem azokkal a termelési viszonyokkal, amelyek az árugazdaságban feltétlenül kialakulnak, az érdekeik szerint ellentétes osztályoknak a tőkés társadalomra jellemző kialakulásával**; — hogy az a valóság (a kistermelés),

* A gazdasági oldal elemzését természetesen ki kell egészíteni a társadalmi, jogi-politikai és eszmei felépítmények elemzésével. A kapitalizmus és a „népi termelés" összefüggésének megnemértése szülte a narodnyikoknál azt az eszmét, hogy a parasztreform, az államhatalom, az értelmiség stb. *nem osztály*-jellegű. A materialista elemzésnek, amely mindezeket a jelenségeket az osztályharcra vezeti vissza, konkrétan ki kell mutatnia, hogy reformutáni orosz „társadalmi haladásunk" csupán a kapitalista „gazdasági haladás" következménye volt.

** Az orosz gazdasági valósággal, különösen azzal a valósággal, ahonnan a narodnyikok iskoláslányhoz méltó ábrándozásaik anyagát merítik, vagyis a paraszt- és kusztárgazdasággal kapcsolatos „tények felülvizsgálásának" ki kell mutatnia, hogy a termelő elnyomott helyzetének oka nem az elosztásban rejlik („a muzsik szegény, a felvásárló

amelyet a narodnyikok a kapitalizmus megkerülésével akarnak magasabb fokra emelni, már magábanfoglalja a kapitalizmust és az osztályoknak a kapitalizmus lényegéhez tartozó ellentétét és összeütközéseit — csakhogy annak legrosszabb formájában, amely megnehezíti a termelők önálló tevékenységét, és hogy ezért a narodnyikok, akik nem vesznek tudomást a már kialakult társadalmi ellentétről és arról álmodoznak, hogy „a haza más utakon“ járhat, reakciós utópisták, minthogy a nagykapitalizmus csak kifejleszti, megtisztítja és napvilágra hozza ezeknek az Oroszországban mindenfelé meglevő ellentéteknek tartalmát.

A narodnyikság gazdasági bírálatával kapcsolatos feladatok túlságosan elvont megfogalmazásával közvetlenül összefügg a szerző további fejtegetése is, amely nem az orosz, hanem a nyugateurópai kapitalizmus „szükségszerűségét“ és „haladó voltát“ bizonyítja be. Ez a fejtegetés, bár nem érinti közvetlenül a narodnyik tan gazdasági tartalmát, mégis nagyon érdekes és tanulságos. Narodnyik irodalmunkban nem egyszer hallottunk olyan hangokat, amelyek arra utalnak, hogy a narodnyikok bizalmatlanok a nyugateurópai munkásmozgalommal szemben. Különösen szembetűnően nyilvánult ez meg Mihajlovszkij úrnak és kompániájának a marxistákkal folytatott legutóbbi vitája idején („Russzkoje Bogatsztvo“ 1893—94). Még semmi jót nem láttunk a kapitalizmustól — írta akkoriban Mihajlovszkij úr*. Ezeket az ostoba kispolgári

---

gazdag“), hanem magukban a termelési viszonyokban, magában a jelenlegi paraszt- és kusztárgazdaság társadalmi szervezetében. Ebből kiviláglik, hogy a „termelés szervezetének kérdése“ a „népi“ termelésben is „előbbrevaló az elosztás kérdésénél“.

* Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy Mihajlovszkij úr Sztruve úrnak adott válaszában azt állítja, hogy Engels „szerelmes önmagába“, mert azt mondta, hogy korunk domináló, gigantikus ténye, amely ezt a kort minden más korszaknál jobbá teszi, amely keletkezésének történetét igazolja — a nyugati munkásmozgalom.

Ez az Engelsnek tett, egyszerűen felháborító szemrehányás végtelenül jellemző a jelenlegi orosz narodnyikság megítélése szempontjából.

Ezek az urak tudnak „népi igazságról“ fecsegni, tudnak „társadalmunkkal“ beszélgetni, tudják lehordani, mert nem választott

nézeteket pompásan megcáfolják Sztruve úr adatai, annál is inkább, mert ezeket az adatokat a legújabb polgári irodalomból vette át, amelyet semmikép sem lehet túlzással gyanusítani. A szerző által közölt idézetek azt mutatják, hogy Nyugaton mindenki, még a burzsoá is látja, hogy a kapitalizmus átmenetele egy új társadalmi-gazdasági alakulatba — elkerülhetetlen.

A munka társadalmasítása a kapitalizmus által — annyira előrehaladt, hogy még a burzsoá irodalomban is hangosan beszélnek a „nemzetgazdaság tervszerű megszervezésének" szükségességéről. A szerzőnek tökéletesen igaza van, amikor azt mondja, hogy ez — „az idők jele" a kapitalista rendszer teljes bomlásának jele. Rendkívül érdekesek az általa idézett, nemcsak burzsoá professzorok, hanem konzervatívok szájából is elhangzott kijelentések, akik kénytelenek voltak beismerni azt, amit az orosz radikálisok még ma is tagadni akarnak — nevezetesen, hogy a munkásmozgalmat a kapitalizmus által teremtett anyagi feltételek hozták létre, nem pedig „egyszerűen" a kultúra, vagy más politikai feltételek.

A fent elmondottak után aligha szükséges a szerzőnek azzal a fejtegetésével foglalkoznunk, hogy az elosztás csak akkor haladhat előre, ha észszerű termelésre támaszkodik. Ennek a tételnek értelme nyilvánvalóan az, hogy csakis az észszerű termelésen alapuló nagykapitalizmus helyezi a termelőt olyan viszonyok közé, amelyek lehetővé teszik számára, hogy felemelkedjék, hogy gondoskodjék magáról és azokról, akik az elmaradott termelés következtében nincsenek ilyen viszonyok között.

Csak pár szót még Sztruve úr következő mondatához: „A rendkívül egyenlőtlen elosztást, amely hátráltatja a gazdasági haladást, nem a kapitalizmus hozta létre: a kapitalizmus ezt örökbe kapta" attól a korszaktól, amelyben a romantikusok tejjel-mézzel folyó Kánaánt látnak (159. old.). Ez igaz, ha a szerző csak azt akarta

---

helyes utat a haza számára, tudnak édesen dalolni arról, hogy „most vagy soha", s tudják ezt dalolni „10, 20, 30 és még több esztendőn keresztül", — de teljességgel képtelenek megérteni, milyen messzemenő jelentőségű azoknak az embereknek önálló fellépése, akiknek nevében ezeket az édes dalokat dalolták.

ezzel mondani, hogy a kapitalizmus előtt is megvolt az egyenlőtlen elosztás, amelyről a narodnyik urak hajlandók megfeledkezni. De nem igaz, ha ezzel tagadni akarja, hogy a kapitalizmus fokozta az egyenlőtlenséget. A feudalizmusban nem volt és nem is lehetett olyan éles egyenlőtlenség a teljesen elnyomorodott parasztok vagy mezitlábasok és a bank-, vasúti és ipari hatalmasságok között, mint amilyent a reformutáni kapitalista Oroszország létrehozott.

Térjünk át az V. fejezetre. A szerző itt általánosságban jellemzi „a narodnyikságot, mint gazdasági világnézetet". „A narodnyikok", Sztruve úr véleménye szerint, „a naturális gazdaság és a kezdetleges egyenlőség ideológusai" (167).

Ezzel a jellemzéssel nem érthetünk egyet. Nem fogjuk itt megismételni azokat az érveket, amelyeket az I. fejezetben sorakoztattunk fel amellett, hogy a narodnyikok a kistermelők ideológusai. Ott már kimutattuk, hogy éppen a kistermelő anyagi létfeltételei a „gazda" és a „munkás" között elfoglalt átmeneti, közbeeső helyzete az oka annak is, hogy a narodnyikok nem értik meg az osztályellentéteket, meg annak is, hogy programjuk a haladó és reakciós pontok különös keveréke.

Itt csak azt fűzzük hozzá, hogy az orosz narodnyikság az előbbi, azaz a haladó pontokban a nyugateurópai demokráciához közeledik, és ezért teljes mértékben ráillik a demokráciának több mint 40 évvel ezelőtt, a francia történelem eseményeivel kapcsolatban adott zseniális jellemzése:

„A demokrata, mivelhogy a kispolgárságot képviseli, tehát azt az *átmeneti osztályt*, amelyben két osztály érdekei egyaránt letompulnak, azt képzeli magáról, hogy általában az osztályellentétek fölé emelkedik. A demokraták elismerik, hogy egy kiváltságos osztály áll velük szemben, de ők, a nemzet valamennyi többi részével együtt alkotják a *népet*. Amit ők képviselnek, az a *népjog:* ami őket érdekli, az a *népérdek*. Nincs tehát arra szükségük, hogy a küszöbön álló harc előtt a különböző osztályok érdekeit és állásait megvizsgálják. Nincs szükségük arra, hogy saját eszközei-

ket túlságosan gondosan mérlegeljék* ... Ha azután a kivitelnél érdekeik érdekteleneknek és hatalmuk tehetetlenségnek bizonyul, úgy ennek vagy a kártevő szofisták az okai, akik az *oszthatatlan népet* különböző ellenséges osztályokra szaggatják, vagy a hadsereg volt állatiasabb és elvakultabb** ... vagy az egész megfeneklett a kivitel egy részletén, vagy pedig egy előre nem látott véletlen ezúttal elrontotta a játszmát. A demokrata mindenesetre éppoly szeplőtlenül kerül ki a legszégyenletesebb vereségből, mint amilyen ártatlanul belekerült, azzal az újonnan nyert meggyőződéssel, hogy győznie kell, hogy nem neki magának és pártjának kell régi álláspontjukat feladniok, hanem megfordítva, a viszonyoknak kell erre megérniök" (ihm entgegenzureifen haben. „Der achtzehnte Brumaire u. s. w." 39. old.***).

Magának a szerzőnek a példái is arról tanuskodnak, hogy helytelen a narodnyikoknak az a jellemzése, amely a naturális gazdaság és a kezdetleges egyenlőség ideológusait látja bennük. „Mint *furcsaságot* meg kell említenünk — mondja Sztruve úr —, hogy —on úr Vaszilcsikovot mind a mai napig liberális közgazdásznak nevezi" (169). Ha ennek az elnevezésnek *lényegét* nézzük, akkor azt látjuk, hogy az egyáltalán nem furcsaság. Vaszilcsikov beveszi programjába az olcsó és széleskörű hitelt. Nyikolaj —on úrnak látnia kell, hogy az olyan tőkés társadalom talaján, mint amilyen az orosz, a hitel csak erősíti a burzsoáziát, csak „a tőkés viszonyok fejlődésére és megszilár-

* Pontosan ugyanilyenek az orosz narodnyikok. Nem tagadják, hogy vannak Oroszországban a termelővel ellentétes osztályok, de álomba ringatják magukat azzal az okoskodással, hogy ezek a „rablók" elenyészően kevesen vannak a „néphez" képest; nem akarnak minden egyes osztály helyzetének és érdekeinek pontos vizsgálatával foglalkozni, nem akarják tisztázni, hogy nem fonódnak-e egybe a termelők egyes kategóriáinak érdekei a „rablók" érdekeivel és nem gyengíti-e ez az előbbiek ellenállását az utóbbiakkal szemben.

** Az oroszországi narodnyikok szerint a veszedelmes marxisták a hibásak, akik mesterségesen meghonosítják a kapitalizmust és annak osztályellentétéit, azon a talajon, amelyen oly buján tenyészik „a kölcsönös társadalmi alkalmazkodás" és az „egyetértésben folytatott tevékenység" (V. V. úr, Sztruve úr könyvében idézve, 161. old.).

*** *K. Marx.* „Brumaire tizennyolcadika stb." — *Szerk.*[99]

dulására" vezet („Vázlatok", 77. old.). Vaszilcsikov, akárcsak a többi narodnyik, gyakorlati rendszabályaival egyes-egyedül a kisburzsoázia érdekeit képviseli. A furcsaság itt talán csak az, hogy –on úr, aki a „Russzkoje Bogatsztvo" közírói mellett trónol, „mind a mai napig" nem látja, hogy ezek ugyanolyan jelentéktelen „liberális közgazdászok", mint Vaszilcsikov herceg. Az utópizmus elmélete a gyakorlatban könnyen megbékél a kispolgári haladással. Még jobban beigazolja a narodnyikságnak ezt a megítélését Golovacsev, aki belátja az általános földjuttatás értelmetlenségét és „olcsó hitelt" javasol a „munkásnép számára". Sztruve úr, amikor ezt a „csodálatos elméletet" bírálja, csakis elméleti ostobaságára fordít figyelmet, de mintha nem venné észre kispolgári tartalmát.

Az V. fejezettel kapcsolatban foglalkoznunk kell még Scserbina úrnak az „átlagos szükségletekről szóló törvényével". Ez fontos Sztruve úr malthusianizmusának megítélése szempontjából, amely a VI. fejezetben erősen kifejezésre jut. A „törvény" lényege az, hogy a parasztoknak a *juttatott föld szerinti* csoportosítása esetén a parasztcsalád szükségleteinek (vagyis a különböző szükségletekre fordított kiadásoknak) (csoportonként) igen kevéssé ingadozó átlagos nagyságát kapjuk, amikor is Scserbina úr a kiadásokat egy főre számítja át.

Sztruve úr elégedetten hangsúlyozza, hogy ennek a „törvény"-nek „óriási jelentősége van", mert, úgymond, alátámasztja Malthus „közismert" törvényét, amely szerint „a lakosság jólétét és szaporodását a számára hozzáférhető létfenntartási eszközök határozzák meg".

Érthetetlen, miért örült meg ennek a törvénynek Sztruve úr. Érthetetlen, hogyan lehet Scserbina úr számításaiban „törvényt", méghozzá „óriási jelentőségű" törvényt felfedezni. Igen természetes, hogy amikor az egyes parasztok életformája tekintetében nem különösebben nagyok az eltérések, kevéssé ingadozó átlagszámokat kapunk, ha a parasztokat csoportok szerint vesszük; különösen, ha a csoportosítás alapjául a juttatott föld nagyságát vesszük, amely nem határozza meg közvetlenül a család jólétét (minthogy a juttatott földet bérbe is adhatják, vagy pedig még bérelhetnek hozzá), s amelyet

egyformán kap a gazdag és a szegény paraszt, ha egyenlő számú adózó lélekkel rendelkeznek. Scserbina úr számításai csak azt bizonyítják, hogy nem valami szerencsésen választotta meg a csoportosítás módszerét. Ha Scserbina úr ebben holmi törvényt lát, amelyet ő fedezett fel — ez egészen furcsa. Nem kevésbbé furcsa az, ha valaki ebben Malthus törvényének alátámasztását látja, mintha bizony a juttatott föld nagysága alapján meg lehetne ítélni a „paraszt számára hozzáférhető létfenntartási eszközöket", úgy, hogy nem veszik figyelembe sem a bérletet, sem a „keresetet", sem a paraszt gazdasági függőségét a földesúrral és a felvásárlóval szemben. — Sztruve úr Scserbina úrnak ezzel a törvényével kapcsolatban (amelynek Scserbina úr részéről történő kifejtése azt mutatja, hogy maga a „törvény" szerzője hihetetlenül nagy jelentőséget tulajdonít a maga semmit nem bizonyító átlagszámainak) a következőket mondja: „A «népi termelés» ebben az esetben egyszerűen bérmunkát nem alkalmazó gazdaságot jelent. Vitathatatlan, hogy a gazdaság ilyen szervezete esetén az «értéktöbblet» a termelő kezében marad" (176). És a szerző rámutat arra, hogy a munka alacsony termelékenysége esetén ez nem akadályozza az ilyen „népi termelés" képviselőjét abban, hogy a munkásnál is rosszabbul éljen. A malthusianizmus iránti lelkesedés a szerzőt az idézett tétel pontatlan megfogalmazására indította. A kereskedelmi és uzsora*tőke* minden egyes orosz faluban leigázza a munkát és — anélkül, hogy a termelőt bérmunkássá változtatná — nem kevesebb értéktöbbletet vesz el tőle, mint az ipari tőke a munkástól. Sztruve úr fentebb helyesen mutatott rá arra, hogy a tőkés termelés attól a pillanattól kezdve következik be, amikor a termelők közé beékelődik a *tőkés*, még ha csak olyan formában is, hogy felvásárolja az önálló (látszatra önálló) termelőtől a kész árut (99. old. és 2. számú jegyzet), és hogy az „önálló" orosz termelők között nem lenne könnyű olyanokat találni, akik nem a tőkésnek (kupecnek, felvásárlónak, kuláknak stb.) dolgoznak. A narodnyikok egyik legnagyobb hibája az, hogy nem látják a szoros és elválaszthatatlan összefüggést az orosz közgazdaság tőkés szervezete és a kereskedelmi tőkének a falvakban

gyakorolt teljhatalmú uralma között. Ezért nagyon igaza van a szerzőnek, amikor azt mondja, hogy „maga a «népi termelés» szóösszetétel, abban az értelemben, ahogy a narodnyik urak használják, semmiféle valóságos történelmi rendszernek nem felel meg. Nálunk Oroszországban 1861-ig a «népi termelés» szorosan összefüggött a hűbéri rendszerrel, majd 1861 után gyorsított ütemben fejlődött az árugazdaság, amelynek szükségképpen el kellett torzítania a népi termelés tisztaságát" (177). Amikor a narodnyik azt mondja, hogy a termelési eszközöknek a termelőhöz tartozása az orosz lét ősi alapja — akkor utópiája kedvéért egyszerűen meghamisítja a történelmet, meghamisítja, mégpedig úgy, hogy visszaél a szavakkal: a hűbériségben a földesúr a termelési eszközöket *azért* adta a termelőnek, *hogy* az ledolgozhassa neki a robotot; a juttatott föld mintegy természetbeni munkabér volt — a többlettermék kisajátításának „ősi" eszköze. A hűbériség szétzúzása egyáltalán nem jelentette a termelő „felszabadulását"; csupán a többlettermék *formájának megváltozását* jelentette. Míg valahol Angliában a jobbágyság megszűnése valóban önálló és szabad parasztokat teremtett, addig a mi reformunk nyomban végrehajtotta az áttérést a „szégyenletes" hűbéri többlettermékről a „szabad" burzsoá értéktöbbletre.

IV. FEJEZET

OROSZORSZÁG REFORMUTÁNI GAZDASÁGÁNAK EGYNÉHÁNY VONÁSA, SZTRUVE ÚR MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

Sztruve úr könyvének utolsó (hatodik) fejezete roppant fontos kérdéssel — Oroszország gazdasági fejlődésével foglalkozik. A fejezet elméleti tartalma a következő részekre oszlik: 1) túlnépesedés a földművelő Oroszországban, e túlnépesedés jellege és okai; 2) a parasztság felbomlása, ennek jelentősége és okai; 3) az ipari kapitalizmus szerepe a parasztság tönkremenésében; 4) a magánbirtokos gazdaság; fejlődésének jellege és 5) az orosz kapitalizmus piacainak kérdése. Mielőtt rátérnénk Sztruve úr érveinek elemzésére, állapodjunk meg egy percre a parasztreformmal kapcsolatban tett megjegyzéseinél.

A szerző tiltakozik a reform „idealista" értelmezése ellen és rámutat az állam szükségleteire, amelyek megkívánták a munka termelékenységének fokozását, rámutat a *megváltásra* és az „alulról jövő" nyomásra. Kár, hogy a szerző nem vitte végig jogos tiltakozását. A narodnyikok a reformot azzal magyarázzák, hogy a „társadalomban" kifejlődtek a „humánus" és „felszabadító" eszmék. Ez kétségtelen tény, de aki a reformot ezzel *magyarázza* — az tartalmatlan tautológiát szajkóz, minthogy a „felszabadítást" a „felszabadító eszmékre" vezeti vissza. A materialistának feltétlenül külön kell vizsgálnia azoknak az intézkedéseknek *tartalmát*, amelyeket az eszmék nevében végrehajtottak. Nem volt a történelemben egyetlen olyan fontos reform sem, amelynek érdekében, jóllehet osztályjellegűek voltak, nem hozakodtak volna elő fennkölt szavakkal és fennkölt eszmékkel. Ugyanígy történt a parasztreformnál is. Ha megfigyeljük az általa előidézett változások igazi tartalmát, kitűnik, hogy jellegük a következő: a parasztok egyrészét földnélkülivé tették, és — ami a legfontosabb — a többiek, akiknek földjük egyrészét meghagyták, kénytelenek voltak azt *megváltani* a földesúrtól, mint valami teljesen idegen dolgot, méghozzá mesterségesen felhajtott áron. Az ilyen reformokat nemcsak nálunk, Oroszországban, hanem Nyugaton is a „szabadság" és „egyenlőség" eszméjébe burkolták s már a „Tőke" kimutatja, hogy éppen az árugazdaság volt az a talaj, amely a szabadság és egyenlőség eszméjét kitermelte. Mindenesetre, bármilyen bonyolult volt is az a bürokratikus gépezet, amely Oroszországban a reformot végrehajtotta, bármilyen távol volt is, *látszatra**, magától a burzsoáziától — vitathatatlan, hogy *ilyen* reform talaján csakis *burzsoá viszonyok* fejlődhettek ki. Sztruve úrnak teljesen igaza van, amikor rámutat arra, hogy helytelen az orosz parasztreform és a nyugateurópai reformok közkeletű szembeállítása: „teljesen helytelen *(ennyire általános formában)* az az állítás, hogy Nyugat-Európában a

* Valójában, amint fentebb rámutattunk, ez a gépezet csakis a burzsoáziát szolgálhatta, mind összetétele, mind pedig történelmi eredete folytán.

parasztokat föld nélkül szabadították fel, vagyis más szavakkal, törvényhozás útján földnélkülivé tették“ (196). Hangsúlyozom az „ennyire általános formában“ szavakat, minthogy a parasztok földnélkülivé tétele a törvényhozás útján — kétségtelen történelmi tény mindenütt, ahol parasztreformot hajtottak végre, de ez a tény nem általános jellegű, hiszen Nyugaton a parasztok *egy része* a jobbágyi függőségtől való megszabadulás idején *megváltotta* a földet a földesúrtól és megváltja nálunk is. Csak burzsoák képesek arra, hogy takargassák a *megváltásnak* ezt a tényét és arról fecsegjenek, hogy „a parasztok földdel együtt történt felszabadítása* Oroszországból tabula rasá-t csinált“ (egy bizonyos Jakovlev úr kifejezése, akit Mihajlovszkij úr „szívből üdvözölt“ — lásd P. Sztruve könyvének 10. oldalát).

I

Térjünk át Sztruve úrnak „a földművelő Oroszország túlnépesedésének jellegéről“ szóló elméletére. Ez — egyike a legfontosabb pontoknak, amelyekben Sztruve úr visszafelé lép a marxizmus „doktrinájától“ a malthusianizmus doktrinája felé. A Ny. —on úrral folytatott vitában kifejtett nézeteinek lényege az, hogy a földművelő Oroszországban a túlnépesedés — „nem kapitalista jellegű, hanem, hogy úgy mondjuk, egyszerű, a naturális gazdaságnak megfelelő túlnépesedés“**.

Mivel Sztruve úr azt mondja, hogy —on úrnak tett ellenvetése „teljesen azonos F. A. Langenak Marx viszonylagos túlnépesedési elméletével szemben felhozott általános ellenvetéseivel“ (183), először Langenak ezt az „általános ellenvetését“ vizsgáljuk meg.

---

* Igazság szerint azt kellett volna mondani: a parasztok *egy részének* lehetővé tették, hogy földjének *egy részét megváltsa* a földesúrtól, *kétszeres áron*. Sőt, még a „lehetővé tették“ szó sem megfelelő: ha a paraszt az ilyen „földhözjuttatást“ visszautasította, a járási elöljáróságon deres várt rá.

** Így fogalmazza meg ezt Sztruve úr a „Sozialpolitisches Centralblatt“-ban (1893. okt. 2. 1. sz.) megjelent cikkében. Hozzáteszi, hogy ezt a nézetet nem tartja „malthusianus“ nézetnek.

Lange Marx népesedési törvényét „Munkáskérdés"-ében, az V. fejezetben tárgyalja (orosz ford. 142—178. old.). Marxnak azzal az alapvető tételével kezdi, hogy „minden egyes történelmi termelési módnak megvan a maga külön, történelmileg érvényes népesedési törvénye. Elvont szaporodási törvénye csak a növényeknek és az állatoknak van"[100]. Lange erre azt mondja:

„Engedtessék meg nekünk legelőször is az a megjegyzés, hogy szigorúan véve, a növényeknek és az állatoknak sincs semmiféle «elvont» szaporodási törvényük, minthogy általában az absztrakció nem más, mint a hasonnemű jelenségek egész sorában található általánosnak a kiemelése" (143), és Lange tüzetesen megmagyarázza Marxnak, hogy mi is az az absztrakció. Nyilvánvaló, hogy egyszerűen nem fogta fel Marx kijelentésének értelmét. Marx ebben a tekintetben az embert a növényekkel meg az állatokkal azon az alapon állítja szembe, hogy az előbbi *különböző*, történelmileg váltakozó *társadalmi szervezetekben él*, amelyeket a társadalmi termelés rendszere, tehát az elosztás rendszere is, határoz meg. Az ember szaporodásának feltételei közvetlenül függnek a különböző társadalmi szervezetek felépítésétől, s ezért a népesedési törvényt minden egyes ilyen szervezetnél külön kell tanulmányozni, nem pedig „elvontan", a társadalmi szervezet történelmileg különböző formáitól függetlenül. Lange magyarázata, amely szerint az absztrakció az általános kiemelése a *hasonnemű* jelenségekből, teljes egészében önmaga ellen fordul: csakis az állatok és növények létfeltételeit tekinthetjük hasonneműeknek, de semmiesetre sem az emberét, ha egyszer tudjuk, hogy szervezetének típusát tekintve, különféle társadalmi egyesülésekben élt.

Lange ezután kifejti a tőkés országok viszonylagos túlnépesedésének marxi elméletét, majd azt mondja: „első pillantásra úgy tűnhet, hogy ez az elmélet megszakítja azt a hosszú fonalat, amely a szerves természeten egész az emberig végigvonul, hogy ez az elmélet a munkáskérdés alapjait úgy magyarázza, mintha az emberi nem létére, szaporodására és tökéletesedésére vonatkozó általános vizsgálódások a mi célunk szempontjából, vagyis a

munkáskérdés megértéséhez, teljesen fölöslegesek lennének“ (154)*.

Az egész szerves természeten keresztül az emberig húzódó fonalat Marx elmélete a legkevésbbé sem szakítja meg: ez az elmélet semmi mást nem követel, csak azt, hogy a „munkáskérdést“ — mivel ilyen csak a kapitalista társadalomban létezik — ne az ember szaporodására vonatkozó „általános vizsgálódások“ alapján oldják meg, hanem a tőkés viszonyok törvényszerűségeire vonatkozó különleges vizsgálódások alapján. De Langenak erről más a véleménye: „a valóságban azonban ez nem így van — mondja. — Mindenekelőtt világos, hogy a gyári munka már legelső csíráiban is feltételezi a nyomort“ (154). És Lange másfél oldalt szentel e tétel bizonyítékainak, amely pedig önmagától is teljesen nyilvánvaló és hajszálnyira sem visz előre bennünket: először is, tudjuk, hogy a kapitalizmus maga teremti meg a nyomort, még mielőtt eléri fejlődésének azt a fokát, amikor a termelés gyári termelés formáját ölti, még mielőtt a gépek megteremtik a fölös népességet; másodszor, a kapitalizmust megelőző társadalmi forma — a feudális, hűbéri forma — is létrehozta a maga sajátos nyomorát, amelyet azután örökül hagyott a kapitalizmusnak.

„De az első vállalkozónak még ilyen hatalmas segítőtárssal (azaz a nyomorral) is csak ritkán sikerül jelentős mennyiségű munkaerőt átcsalogatni az újfajta tevékenységre. A dolog rendszerint a következőképpen megy végbe. Olyan vidékről, ahol a gyáripar már kivívta magának a polgárjogot, a vállalkozó magával hoz egy bizonyos számú munkást, ezekhez hozzávesz még néhány földönfutót**,

* És mi lehet az értelme ezeknek az „általános vizsgálódásoknak“? Ha az emberi társadalom sajátos gazdasági formációit figyelmen kívül hagyják — mihaszna közhelyekre vezetnek. Ha viszont több alakulatot akarnak felölelni, úgy nyilvánvaló, hogy előbb külön-külön minden egyes formációval kapcsolatban különleges vizsgálódásokat kell folytatni.

** Mellesleg: honnan jöttek ezek a földönfutók? Lange úr véleménye szerint ez valószínűleg nem a hűbéri viszonyok maradványa, és nem a tőke uralmának terméke, hanem annak következménye, hogy a „népi erkölcsökben nem érvényesült az önkéntes születésszabályozás tendenciája“ (157. old.)?

akiknek pillanatnyilag nincs munkájuk, ezzel szemben a gyári létszám további feltöltése már a *felnövekvő ifjúságból* történik" (156). Az utóbbi két szót Lange úr dőlt betűvel írja. Nyilvánvaló, hogy az „emberi nem létére, szaporodására és tökéletesedésére vonatkozó általános vizsgálódások" éppen abban a tételben fejeződnek ki, hogy a gyáros az új munkásokat a „felnövekvő ifjúság" soraiból veszi, nem pedig a sír felé hajló öregek közül. A derék Lange még egy teljes oldalon át (157) folytatja ezeket az „általános vizsgálódásokat", amikor is elmeséli az olvasóknak, hogy a szülők igyekeznek biztosítani gyermekeik sorsát, hogy holmi naplopó erkölcsprédikátorok hasztalan ítélik el az embereknek azt a törekvését, hogy kiverekedjék magukat abból az állapotból, amelybe beleszülettek, hogy az a törekvés, hogy gyermekeiket saját keresethez juttassák — egészen természetes. Csak miután keresztülrágtuk magunkat mindezeken a bölcselkedéseken (amelyek legfeljebb szépírási gyakorlatokban lennének helyénvalóak), csak akkor jutunk el a tárgyhoz:

„Földművelő országban, ahol a termőföld a kis- és nagybirtokosok kezén van, hacsak a népi erkölcsökben nem érvényesült az önkéntes születésszabályozás tendenciája, elkerülhetetlenül fellép azoknak a munkáskezeknek és a fogyasztóknak állandó fölöslege, akik az illető terület termékeiből akarnak megélni" (157—158). Lange ezt a merőben malthusianus tételt egyszerűen minden bizonyíték nélkül állítja fel. Unos-untalan ismételgeti és azt mondja, hogy „az ilyen ország népessége, még ha abszolúte igen gyér is, rendszerint a viszonylagos túlnépesedés jeleit mutatja", hogy „a piacon *állandóan túlsúlyban van* a munkakínálat, míg ugyanakkor a kereslet teljesen jelentéktelen marad" (158), — de mindezt egyáltalán nem alapozza meg. Miből következik az, hogy a „munkás-fölösleg" valóban „elkerülhetetlenül" lépett fel? Miből világlik ki ennek a fölöslegnek összefüggése azzal, hogy a népi erkölcsben nem érvényesül az önkéntes születésszabályozás tendenciája? A „népi erkölcsökről" való bölcselkedés előtt nem kellett volna-e előbb szemügyre venni azokat a termelési viszonyokat, amelyek között ez a nép él? Képzeljük el

például, hogy azok a kis- és nagybirtokosok, akikről Lange beszél, az anyagi javak termelése során a következőképpen csoportosultak: a kisbirtokosok parcellákat kaptak saját fenntartásukra a nagybirtokosoktól és ezért robotoltak nekik, megmunkálták földjeiket. Képzeljük el továbbá, hogy ezeket a viszonyokat felszámolták, hogy a humánus eszmék annyira megszédítették a nagybirtokosok fejét, hogy „földdel szabadították fel parasztjaikat", *azaz* juttatott földjüknek mintegy 20%-át lehasították, a fennmaradó 80%-ért pedig kétszeresen felemelt megváltási díj fizetését kényszerítették ki. Érthető, hogy ezeknek a parasztoknak, akiket ilymódon bebiztosítottak „a proletariátus kelevényével" szemben, éppúgy, mint eddig, a nagybirtokosokra kell dolgozniok, ha fenn akarják tartani magukat, de most már nem a feudális ispán parancsára dolgoznak, mint azelőtt, hanem szabad szerződés alapján — következésképpen elhalásszák egymás elől a munkát, minthogy most már nincsen egymáshoz semmi közük és mindegyikük a maga számlájára gazdálkodik. A munkának ez az elhalászási rendszere elkerülhetetlenül kiszorít egyes parasztokat: minthogy ezek a parasztok a juttatott föld kisebbedése és a fizetési kötelezettségek megnövekedése következtében a földesúrhoz képest gyengébbek lettek, versengésük emeli a többlettermék rátáját és így a földesúr kevesebb számú paraszttal is boldogul. Bármennyire érvényesült is a népi erkölcsökben az önkéntes születésszabályozás tendenciája — a „fölösleg" képződése mindenképpen elkerülhetetlen. Lange fejtegetése, amely figyelmen kívül hagyja a közgazdasági viszonyokat, csakis arra jó, hogy szemléltetően bizonyítsa módszereinek használhatatlanságát. Már pedig Langénál az ilyen bölcselkedéseken kívül semmi mást nem találunk. Azt mondja, hogy a gyárosok szívesen viszik át a termelést eldugott falvakba, mivel ott „*bármilyen dologra mindig készenlétben van a szükséges mennyiségű gyermekmunka*" (161), de nem kutatja, hogy milyen történelem, milyen társadalmi termelési mód hozta létre a szülőknek azt a „készségét", hogy gyermekeiket szolgaságba adják. Lange módszereit mindennél élesebb megvilágításba helyezi a következő okoskodás: idézi Marxot, aki azt mondja, hogy a gépi ipar, azzal, hogy a tőkének lehetővé teszi nők

és gyermekek munkájának megvásárlását, „rabszolgakereskedővé“ teszi a munkást.

„Hát erre lyukadtunk ki! — kiált fel diadalmasan Lange. — De vajjon feltételezhető-e, hogy a munkás, aki szükségből eladja saját munkaerejét, olyan könnyen áttért volna a feleségével és gyermekeivel való kereskedésre, ha egyfelől a nélkülözés, másfelől a kísértés nem vitte volna rá erre a lépésre is?“ (163).

A derék Lange odáig ment buzgóságában, hogy megvédi a munkást Marx-szal szemben, azt bizonygatja Marxnak, hogy a munkást „a nélkülözés hajtja“.

...„No és lényegében mi más az egyre tovább fejlődő nélkülözés, ha nem a létért folytatott harc metamorfózisa?“ (163).

Ilyen felfedezésekre vezetnek „az emberi nem létével, szaporodásával és tökéletesedésével kapcsolatos általános vizsgálódások“! Megtudunk-e valamit is a „nélkülözés“ okairól, politikai és gazdasági tartalmáról és fejlődésének menetéről, ha azt mondják, hogy ez — a létért folytatott harc metamorfózisa? Hiszen ezt mindenről el lehet mondani, amiről csak jól esik, a munkás és a gyáros, a földbirtokos és a gyáros, a földbirtokos és a jobbágy stb. viszonyáról egyaránt. Langenak az a kísérlete, hogy helyesbítse Marxot, kizárólag ilyen tartalmatlan közhelyeket vagy naivitásokat eredményez. Most nézzük meg, mivel támasztja alá ezt a helyesbítést Lange követője, Sztruve úr — egy konkrét kérdésre, nevezetesen a földművelő Oroszország túlnépesedésére vonatkozó fejtegetéseiben.

Az árutermelés — kezdi Sztruve úr — növeli az ország befogadóképességét. „Az árucsere nemcsak a termelés teljes, technikai és gazdasági újjáalakítása útján gyakorol ilyen hatást, hanem azokban az esetekben is, amikor a termelés technikája a korábbi fokon marad és a naturális gazdaság a lakosság gazdaságában általában megőrzi korábbi uralkodó szerepét. De ebben az esetben egy rövid megélénkülés után teljesen elkerülhetetlenül bekövetkezik a «túlnépesedés»; ám ebben az árugazdaság, ha vétkes is, csakis 1) mint *ösztönző*, 2) mint súlyosbító mozzanat“ (182) vétkes. A túlnépesedés árugazdaság nélkül is be-

következett volna: ez ugyanis nem kapitalista jellegű túlnépesedés.

Ezeket a tételeket állítja fel a szerző. Ami ezekben a tételekben mindjárt a legelején meglep, az megalapozatlanságuk, ugyanaz, amit Lange tételeinél láttunk: megállapítják, hogy a naturális gazdaság esetén a túlnépesedés elkerülhetetlen, de nem magyarázzák meg, hogy milyen folyamat hozza azt létre. Vegyük szemügyre azokat a tényeket, amelyekben a szerző nézeteinek igazolását látja.

Az 1762—1846-os adatok azt mutatják, hogy a népesség általában nem szaporodott gyorsan: az évi szaporulat 1,07—1,5%. Ugyanakkor a népesség, Arszenyev szavai szerint, a „gabonatermesztő" kormányzóságokban gyorsabban szaporodott. Ez a „tény", vonja le Sztruve úr a következtetést, „rendkívül jellemző a nemzetgazdaság kezdetleges formáira, ahol a szaporodás közvetlenül a természetes termékenységtől függ, ahol ez a függés, hogy úgy mondjuk, kézzelfogható". Ez — „a népesség szaporodása és a létfenntartási eszközök közti összhang törvényének" hatása (185). „Minél nagyobb a földterület és minél nagyobb a föld természetes termékenysége, annál nagyobb a lakosság természetes szaporodása" (186). Ez a következtetés tökéletesen híjával van minden bizonyítéknak: csupán arra a tényre, hogy 1790 és 1846 között Európai Oroszország központi területének kormányzóságai közül a népesség Vlagyimir és Kaluga kormányzóságban szaporodott a legkevésbbé, egész törvény épül fel — a népesség szaporodása és a létfenntartási eszközök közti összhang törvénye. Dehát meg lehet-e ítélni a létfenntartási eszközöket a „földterület" alapján? (Még ha elismerjük is, hogy ennyire kevésszámú adatból le lehet vonni általános következtetéseket.) Hiszen ez a „népesség" nem használta fel minden további nélkül a „természetes termékenység" folytán elért termékeket: megosztozott rajta a földesurakkal és az állammal. Nem világos-e, hogy a földesúri gazdaság egyik vagy másik rendszere — a jobbágyszolgáltatás vagy a robot, a szolgáltatások nagysága és beszedésük módja stb. — hasonlíthatatlanul nagyobb befolyással volt a népességnek jutó „létfenntartási eszközök mennyiségére, mint a földterület, amely nem volt a termelők

kizárólagos és szabad birtokában? De nemcsak erről van szó. Függetlenül azoktól a társadalmi viszonyoktól, amelyek a hűbériségben jutottak kifejezésre, a népességet akkor is a csere fűzte egybe: „A feldolgozó ipar elkülönülése a földműveléstől — mondja helyesen a szerző —, vagyis a társadalmi, nemzeti munkamegosztás a reformelőtti korban is megvolt“ (189). Felmerül a kérdés: miért higgyük hát el ez esetben, hogy a mocsaras vidéken élő vlagyimiri kusztáriparosnak vagy marhakereskedőnek kevésbbé bőségesen állnak rendelkezésére a „létfenntartási eszközök“, mint a szürke tambovi földművesnek „a föld természetes termékenysége“ mellett?

Sztruve úr ezután adatokat idéz a jobbágylakosságnak a felszabadítás előtti csökkenéséről. A közgazdászok, akiknek véleményét közli, ezt a jelenséget „a jólét hanyatlásának“ tulajdonítják (189). A szerző levonja a következtetést:

„Azért tértünk ki arra a tényre, hogy a jobbágylakosság száma a felszabadítás előtti időben csökkent, mert ez — véleményünk szerint — éles fényt vet Oroszország akkori gazdasági helyzetére. Az ország jelentős része... túlnépesedett volt az adott technikai-gazdasági és társadalmi-jogi viszonyok mellett: ez utóbbiak egyenesen kedvezőtlenek voltak a népesség csaknem 40%-ának valamelyest is gyors szaporodására nézve“ (189). Mire való itt Malthusnak a szaporodás és a létfenntartási eszközök közti összhangról szóló „törvénye“, amikor a hűbéri társadalmi rendszer ezeket a létfenntartási eszközöket maroknyi nagybirtokos kezébe juttatta és nem volt tekintettel a lakosságnak azokra a tömegeire, amelyeknek szaporodása tanulmányozás tárgyát képezi? Lehet-e valami értéket tulajdonitani például a szerző azon elgondolásának, hogy a szaporulat egyrészt a fejletlen iparú, terméketlen kormányzóságokban, másrészt a sűrűnlakott, tisztán földművelő kormányzóságokban volt a legkisebb? Sztruve úr ebben a „nem-kapitalista túlnépesedés“ megnyilvánulását akarja látni, amelynek árugazdaság nélkül is be kellett volna következnie s amely „megfelel a naturális gazdaságnak“. De ugyanolyan, ha ugyan nem több joggal azt is el lehetne mondani, hogy ez a túlnépesedés a hűbéri gazdaságnak felel meg, hogy a népesség lassú növekedését

leginkább a paraszti munka kizsákmányolásának az a fokozása idézte elő, mely azért következett be, mert a földesúri gazdaságokban fokozódott az árutermelés, annak következtében, hogy a robotot most már az *eladásra* kerülő gabona, nem pedig a saját szükségletüket fedező gabona termelésére használták fel. A szerző példái önmaga ellen szólnak: arról tanuskodnak, hogy nem lehet elvont népesedési törvényt felállítani a népesedés és a létfenntartási eszközök összhangjának formulája alapján, figyelmen kívül hagyva a társadalmi viszonyok egyes, történelmileg kialakult rendszereit és ezek fejlődési fokait.

A reformutáni korszakra áttérve, Sztruve úr azt mondja: „A jobbágyság bukása után a népesedés történetében ugyanazt az alapvető vonást láthatjuk, mint a felszabadítás előtt. A szaporodás erőteljessége általában közvetlenül a földterülettől és a parcella nagyságától függ" (198). Ezt egy kis táblázattal bizonyítja, amely a parasztokat a juttatott föld nagysága szerint csoportosítja és azt mutatja, hogy a népességszaporulat annál nagyobb, minél nagyobb a juttatott föld. „*És ez nem is lehet másként a naturális*, «önellátó»... gazdaság viszonyai között, amely elsősorban a termelő szükségleteinek közvetlen kielégítésére szolgál" (199).

Valóban, *ha ez így volna*, ha a juttatott földek elsősorban a termelő szükségleteinek közvetlen kielégítésére szolgálnának, ha e szükségletek kielégítésének egyedüli forrását képeznék — akkor és csakis akkor lehetne az ilyen adatokból általános szaporodási törvényt levonni. De tudjuk, hogy ez nem így van. A juttatott földek „elsősorban" a földesurak és az állam szükségleteinek kielégítésére szolgálnak: ha ezeket a „szükségleteket" nem elégítik ki időre, a juttatott földeket elveszik tulajdonosaiktól; jövedelmezőségüket felülmúló fizetési kötelezettségekkel terhelik meg azokat. Továbbá, a parasztnak nem ez az egyetlen kereseti forrása. A gazdaságban mutatkozó deficitnek — mondja a szerző — preventíve és represszíve vissza kell tükröződnie a népességen. A vándoriparok, azzal, hogy elvonják a felnőtt férfilakosságot, ezen túlmenően is lassítják a szaporodást (199). Ha azonban a parcellagazdaság deficitjét bérlettel vagy ipari keresettel fedezik,

akkor a paraszt létfenntartási eszközei teljesen elegendőnek bizonyulhatnak az „erőteljes szaporodáshoz“. Vitathatatlan, hogy a körülmények csakis a parasztság kisebbsége számára alakulhatnak ilyen kedvezően, de — a parasztságon belüli termelési viszonyok külön elemzése hiányában — semmiből sem tűnik ki, hogy ez a szaporodás egyenletesen haladt, hogy túlnyomórészt nem a kisebbség jóléte idézte elő. Végül, maga a szerző mondja meg, hogy tétele csak az esetben bizonyitható, ha feltételezzük a naturális gazdaságot, már pedig a reform után, saját beismerése szerint, széles hullámokban hatolt be a korábbi életbe az árugazdaság. Nyilvánvaló, hogy *általános népesedési törvény megállapításához* a szerző adatai teljesen elégtelenek. Sőt — ennek a törvénynek elvont „egyszerűsége,“ amely azt feltételezi, hogy a vizsgált társadalomban a termelési eszközök „elsősorban a termelő szükségleteinek közvetlen kielégitésére szolgálnak“, a legnagyobb mértékben bonyolult tények merőben helytelen, semmivel sem bizonyitott magyarázatát adja. Például: a felszabadítás után — mondja Sztruve úr — a földesuraknak előnyös volt, ha bérbeadták a földet a parasztoknak. „Ilymódon a paraszt számára hozzáférhető élelmezési terület megnövekedett, vagyis megszaporodtak létfenntartási eszközei“ (200). Az egész bérelt földnek ilyen egyszerűen az „élelmezési területhez“ számítása teljesen indokolatlan és helytelen. Maga a szerző mondja, hogy a földesurak a földjükön termelt termék oroszlánrészét elvették (200), úgyhogy még az is kérdéses, nem rontott-e az ilyen (például ledolgozás fejében biztositott) bérlet a bérlők helyzetén, nem rakott-e rájuk olyan kötelezettségeket, amelyek végeredményben az élelmezési terület csökkenésére vezetnek. Továbbá, maga a szerző mondja, hogy a bérletet csakis a jómódú (216) parasztok tudják igénybe venni, akiknek kezében a bérlet inkább az árugazdaság kiszélesitésére, mint az „önellátó“ gazdaság megszilárditására szolgál. Még ha bebizonyitanák is, hogy a bérlet általában véve javitott a „parasztság“ helyzetén — milyen jelentősége lehetne ennek a körülménynek, amikor, magának a szerzőnek szavai szerint, a szegényparasztokat a bérlet tönkretette (216) — vagyis egyesek helyzetének ez a javulása

másoknak rosszabbodást jelentett? A paraszti bérletben nyilvánvalóan egybefonódnak a régi, hűbéri és az új, kapitalista viszonyok; a szerző elvont fejtegetése, amely sem ezeket, sem amazokat nem veszi figyelembe, nemcsak hogy nem segíti elő a tájékozódást ezekben a viszonyokban, hanem ellenkezőleg, összezavarja a dolgot.

Hátra van még a szerzőnek egy utalása azokra az adatokra, amelyek állítólag alátámasztják nézeteit. Nevezetesen, utalás arra, hogy „a *föld*-ínség, ez a régi szó nem egyéb, mint annak a jelenségnek köznapi kifejezése, amelyet a tudomány túlnépesedésnek nevez“ (186). A szerző ilymódon mintegy egész narodnyik irodalmunkra támaszkodik, amely vitathatatlanul megállapította azt a tényt, hogy a paraszti juttatott földek „elégtelenek“, amely a „paraszti földbirtoklás kibővítésére“ irányuló óhajait számtalan esetben „támasztotta alá“ azzal az „egyszerű“ meggondolással, hogy a lakosság megnövekedett, a telkek felaprózódtak — természetes, hogy a parasztság tönkremegy. De ennek a „földínség“ köré szövődő elcsépelt narodnyik bölcselkedésnek aligha van bármilyen tudományos* jelentősége, aligha jó másra, mint „jószándékú szónoklatokra“ abban a bizottságban, amely a haza helyes úton való fájdalommentes haladását tárgyalja meg. Ebben a bölcselkedésben a sok fától nem látszik az erdő, a jelenségek külső körvonalai mögött nem látszik a kép alapvető közgazdasági háttere. Az, hogy egyfelől az óriási földalap a régi nemesi alakulat képviselőinek kezében van, másfelől a vásárlás útján történő földszerzés — ez az az alapvető háttér, amelyben a „földbirtoklás“ mindennemű „kibővítése“ szánalmas enyhítőszer marad. Mind a földínség köré szövődő narodnyik bölcselkedésnek, mind a szaporodás és a létfenntartási eszközök közti összhangról szóló Malthus-féle „törvényeknek“ hibája éppen elvont „egyszerűségük“, az, hogy nem vesznek tudomást az adottságokról, a konkrét közgazdasági viszonyokról.

* Vagyis ez a bölcselkedés egyáltalán nem alkalmas a parasztság tönkremenetelének és a túlnépesedésnek *megmagyarázására*, bár maga az „elégtelenség“ ténye vitán felül áll, ugyanúgy, mint annak fokozódása a népesség növekedése következtében. Nem megállapitani kell a tényt, hanem meg kell magyarázni, honnan eredt.

Sztruve úr érveinek ebből az áttekintéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyáltalán semmivel sem bizonyítja azt a tételét, amely szerint a földművelő Oroszországban a túlnépesedést a szaporodás és a létfenntartási eszközök közti összhang hiánya magyarázza. Érveit a következőképpen összegezi: „feltárul előttünk a naturális gazdaságnak megfelelő túlnépesedés képe, amikoris ezt a túlnépesedést árugazdasági mozzanatok és más fontos vonások teszik bonyolultabbá, amelyeket a hűbéri kor társadalmi rendje hagyott örökül" (200). Természetesen olyan országban, amely a „naturális" gazdaságról az „áru"-gazdaságra való átmenet állapotában van, minden gazdasági tényről el lehet mondani, hogy a „naturális gazdaságnak megfelelő jelenség, amelyet árugazdasági mozzanatok tesznek bonyolultabbá". Fordítva is mondhatjuk: „árugazdasági jelenség, amelyet a naturális gazdaságnak megfelelő mozzanatok tesznek bonyolultabbá" — de mindez nemcsak hogy „képet", de még halvány fogalmat sem tud nyujtani arról, *hogyan* jön létre a túlnépesedés az adott közgazdasági viszonyok talaján. A szerző végleges következtetése Ny. —on úrral és Oroszország kapitalista túlnépesedéséről szóló elméletével szemben így hangzik: „parasztjaink nem termelnek elegendő élelmiszert" (237).

A parasztok földművelő gazdasága olyan termékeket szolgáltat, amelyek mind a mai napig a földesúrhoz kerülnek, aki az állam útján megkapja a megváltási összegeket, ez a gazdaság állandó tárgya a kereskedelmi és uzsora *őke* műveleteinek, amely elveszi a parasztok túlnyomó többségétől a termék hatalmas részét, végül, magának a „parasztságnak" soraiban olyan bonyolultan oszlik meg ez a termelés, hogy ami általában véve előny (a bérlet) — az a tömeg számára hátránynak bizonyul, Sztruve úr pedig a társadalmi viszonyoknak ezt az egész hálózatát gordiuszi csomóként átvágja azzal az elvont és megalapozatlan döntéssel: „nem termelnek eleget". Nem, ez az elmélet nem áll ki semmiféle kritikát: csak megnehezíti a parasztok földművelő gazdaságában uralkodó termelési viszonyok vizsgálatát. A malthusianus formula úgy tünteti fel a dolgot, mintha tabula rasá-val

állnánk szemközt, nem pedig hűbéri és kapitalista viszonyokkal, amelyek egybefonódnak az orosz parasztgazdaság jelenlegi szervezetében.

Magától értetődik, hogy semmiképpen sem elégedhetünk meg Sztruve úr nézeteinek pusztán a bírálatával. Fel kell még tennünk magunknak azt a kérdést is, hogy mi az alapja hibáinak és hogy az ellenfelek (Ny. —on úr meg Sztruve úr) közül melyiknek van igaza a túlnépesedés magyarázata tekintetében.

Ny. —on úr a túlnépesedésről adott magyarázatát arra a tényre alapítja, hogy a mesterségek tőkés átalakulása következtében a munkások nagy tömegei „szabadulnak fel". Emellett csakis a gyári nagyipar fejlődésével kapcsolatban közöl adatokat, s figyelmen kivül hagyja azt a tényt, hogy a kusztáripar különféle ágai, amelyek a társadalmi munkamegosztás elmélyülését juttatják kifejezésre, ezzel párhuzamosan ugyancsak fejlődnek*. Magyarázatát a földművelésre is átviszi, de még csak meg sem kísérli pontosan felvázolni annak közgazdasági szervezetét és ennek a szervezetnek *fejlettségi fokát*.

Sztruve úr erre azt válaszolja, hogy „a Marx értelmében vett tőkés túlnépesedés szorosan összefügg a technikai haladással" (183) és minthogy ő, —on úrral együtt, úgy látja, hogy a paraszti „gazdaság technikája jóformán semmit sem haladt előre" (200) — nem hajlandó a földművelő Oroszország túlnépesedését tőkés túlnépesedésnek elismerni és más magyarázatokat keres.

Sztruve úr Ny. —on úrnak adott válasza — helyes. A tőkés túlnépesedés azáltal jön létre, hogy a *tőke* hatalmába keríti a termelést és a szükséges (egy bizonyos meghatározott mennyiségű termék előállításához szükséges) munkások számának csökkentésével fölös népességet hoz létre. Marx a földművelésben fellépő tőkés túlnépesedésről a következőket mondja:

---

* A kusztáripar különféle ágainak fejlődése és újabb mesterségek tömeges feltűnése a reform után — ismert tény. Azt is tudjuk, hogy milyen magyarázatot adott Marx erre a tényre, más foglalkozási ágak tőkés átalakulásával együtt, „az ipari tőke belső piacának kialakulásá"-ra vonatkozó magyarázatában („Das Kapital" — „A tőke" — 2. kiad. 776. és a köv. old.)[101].

„Amint, vagy amilyen mértékben a tőkés termelés a mezőgazdaságot hatalmába keriti, az itt működő tőke felhalmozásával abszolút módon csökken a falusi munkásnépesség iránti kereslet anélkül, hogy e munkások eltaszítását, mint a nem-mezőgazdasági iparokban, nagyobb vonzás egészitené ki. A falusi lakosság egy része ezért állandóan ugrásra készen áll, hogy városi, vagyis manufaktúra-proletariátussá legyen és lesi azokat a körülményeket, amelyek ennek az átváltozásnak kedveznek*. (Manufaktúrán itt minden nem-mezőgazdasági ipar értendő.) A viszonylagos túlnépesedésnek ez a forrása *tehát állandóan buzog*. De az állandó áramlás a városok felé *magán a vidéken* állandóan *rejtett* túlnépesedést tételez fel, amelynek terjedelme csak akkor válik láthatóvá, ha a levezető csatornák kivételesen szélesre tárulnak. A mezőgazdasági munkást tehát a bérminimumra szorítják s egyik lábával mindig a pauperizmus mocsarában áll" („Das Kapital" 2. kiad. 695—96. old.)[102].

Ny. —on úr azért *nem bizonyította be* a földművelő Oroszország túlnépesedésének tőkés jellegét, mert nem hozta kapcsolatba a mezőgazdasági kapitalizmussal: Ny. —on úr beérte egy futólagos és hiányos utalással a magánbirtokos gazdaság tőkés fejlődésére és teljesen szem elől tévesztette a parasztgazdaság szervezetének tőkés jellegét. Sztruve úrnak ki kellett volna javitania Ny. —on úr fejtegetésének ezt a fogyatékosságát, amelynek igen nagy a jelentősége, mert hiszen a mezőgazdasági kapitalizmusnak, uralmának és ugyanakkor még gyenge fejlettségének figyelmen kivül hagyása természetszerűleg vezetett el a belső piac hiányának vagy összeszűkülésének elméletéhez. Sztruve úr, ahelyett hogy Ny. —on úr elméletét mezőgazdasági kapitalizmusunk konkrét adataival vetette

* Mellesleg. Valószínűleg ennek a ténynek megfigyelése adott okot Langénak arra, hogy helyesbítse Marx elméletét, amelyet nem értett meg eléggé. Ahelyett, hogy ennek a ténynek elemzése során az adott (tőkés) társadalmi termelési módból indult volna ki és ennek a mezőgazdaságban észlelhető megnyilvánulásait kisérte volna figyelemmel, gondolt egyet és összemesterkedte „a népi erkölcsök" különféle sajátosságait.

volna egybe, egy másik hibába esett, és teljesen tagadta a túlnépesedés tőkés jellegét.

Az egész reformutáni történelmet a *tőkének* a mezőgazdaságba való behatolása jellemzi. A földesurak (hogy lassan-e vagy pedig gyorsan — az más lapra tartozik) áttértek a szabad bérmunkára, amely igen széles körben elterjedt, sőt a paraszti kereső foglalkozások túlnyomó részének jellegét is meghatározta; a földesurak fejlesztették a technikát és áttértek a géphasználatra. Még a kihalóban levő hűbéri gazdálkodás rendszere is — a föld átadása a parasztoknak ledolgozás fejében — burzsoá átalakuláson ment keresztül a parasztok konkurrenciája következtében, ami a bérlők helyzetének rosszabbodására, súlyosabb feltételekre*, következésképpen a munkások számának csökkenésére vezetett. A parasztgazdaságban teljesen világosan megmutatkozott a parasztság felbomlása falusi burzsoáziára és proletariátusra. A „gazdagok" kibővítették szántójukat, tökéletesítették a gazdaságot [v. ö. *V. V.* „Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве"**] és kénytelenek voltak bérmunkához folyamodni. Mindezek — régesrégen megállapított, általánosan elismert tények, amelyekre (amint rögtön látni fogjuk) maga Sztruve úr is rámutat. Vegyük még ennek szemléltetésére az orosz faluban legköznapibb esetet: a „kulák" az „obscsinától", helyesebben proletártípusú obscsina-társai elől elvette a juttatott föld legjobb darabját és ezen azoknak a „juttatott földdel ellátott" parasztoknak munkájával és felszerelésével gazdálkodik, akiket gúzsbakötöznek az adósságok és kötelezettségek, akiket jótevőjükhöz — a kölcsönös társadalmi alkalmazkodás és egyetértésben folytatott tevékenység érdekében — a narodnyikok által annyira kedvelt obscsina-elvek ereje köt hozzá. Gazdaságát persze jobban vezeti, mint a tönkrement parasztok a maguk gazdaságát és sokkal kevesebb munkásra van szüksége,

* Lásd például Karisevet „Итоги земской статистики" („A zemsztvostatisztika eredményei", II. köt. 266. old.) — a donrosztovi kerület gyüjteménye rámutat arra, hogy a parasztok részaránya a szkopscsinában[103] fokozatosan csökken. Ugyanott, V. fej. 9. § a parasztok munkafizetéséről részesbérlet esetén.

** — „Haladó áramlatok a parasztgazdaságban". — *Ford.*

mint abban az időben, amikor ez a földdarab több kisgazda kezében volt. Egyetlen narodnyik sem tagadhatja, hogy ezek nem egyes, hanem általános tények. Elméletük csak annyiban eredeti, hogy nem akarják nevükön nevezni ezeket a tényeket, nem akarják látni, hogy ezek a tények *a mezőgazdasági tőke uralmát jelentik*. Megfeledkeznek arról, hogy a *tőke* kezdetleges formája mindig és mindenütt a kereskedelmi tőke meg a pénztőke volt, hogy a tőke a termelés technikai folyamatát mindig úgy veszi át, ahogyan találja és csak később lát hozzá technikai átalakításához. Ezért nem látják azt, hogy amikor a jelenlegi mezőgazdasági viszonyokat „védelmezik" (természetesen csak szavakban, nem máskép) az „eljövendő" (?!) kapitalizmussal szemben, csupán a tőke középkori formáit védelmezik újabb, tisztán burzsoá formáinak előretörésével szemben.

Ilyenformán nem lehet tagadni az oroszországi túlnépesedés tőkés jellegét, amint hogy nem lehet tagadni a tőke uralmát sem a mezőgazdaságban. De magától értetődően teljesen értelmetlen dolog figyelmen kívül hagyni *a tőke fejlettségi fokát*, mint Ny. —on úr teszi, aki elragadtatásában a tőke fejlődését csaknem befejezettnek tünteti fel és ezért tákolja össze a belső piac összeszűküléséről vagy hiányáról szóló elméletét, holott valójában a tőke, jóllehet már uralkodik, de még viszonylag igen fejletlen formában; teljes kifejlődéséig, a termelő és a termelési eszközök teljes elválasztásáig még sok a közbeeső lépcsőfok, és a mezőgazdasági kapitalizmus minden előre tett lépése azt jelenti, hogy *növekszik* a belső piac, amelyet Marx elmélete szerint éppen a mezőgazdasági kapitalizmus teremt meg, s amely Oroszországban nem szűkül, hanem ellenkezőleg, egyre képződik és fejlődik.

Továbbá, mezőgazdasági kapitalizmusunknak már ebből a — mindenesetre igen általános — jellemzéséből* is látjuk, hogy nem fogja át a falu *valamennyi* társadalmi és gazdasági viszonyát. A mezőgazdasági kapitalizmus mellett még hűbéri viszonyokat is találunk — gazdasági téren is

* Részletesebben lentebb fogunk róla beszélni, külön-külön a parasztok és a földesurak viszonylatában.

(például a lehasított földek bérbeadása ledolgozás és természetbeni szolgáltatások ellenében — ennél megtalálható a hűbéri gazdaság valamennyi ismertetőjele: mind a naturális „kölcsönös szolgálat“ a termelő és a termelési eszközök tulajdonosa közt, mind pedig a termelő kizsákmányolásának az a formája, amikor úgy zsákmányolják ki, hogy *odakötik* a földhöz, nem pedig úgy, hogy elválasztják a termelési eszközöktől), és méginkább társadalmi, valamint jogi-politikai téren (a kötelező „földjuttatás“, a röghözkötöttség, vagyis a költözködési szabadság hiánya, a megváltási összegek fizetése, vagyis a földesúrnak járó szolgáltatások, a kiváltságos földbirtokosok uralma a bíráskodás és a közigazgatás terén stb.); ezek a viszonyok kétségkívül ugyancsak a parasztság tönkremenetelére és a földhözkötött zsellérek munkanélküliségére, „túlnépesedésére“ vezetnek. A jelenlegi viszonyok kapitalista alapjának nem szabad ellepleznie a „régi nemesi“ alakulatnak ezeket a még mindig erős maradványait, amelyeket a kapitalizmus, éppen fejletlensége következtében *nem zúzott még szét*. A kapitalizmus fejletlensége, „Oroszország elmaradottsága“, amit a narodnyikok „szerencsének“ tartanak*, csak a nemesi kizsákmányolók számára „szerencse“. Tehát a jelenlegi „túlnépesedésben“ az alapvető tőkés vonásokon kívül még hűbéri vonások is találhatók.

Ha ezt az utolsó tételt összehasonlítjuk Sztruve úrnak azzal a tételével, amely szerint a „túlnépesedésben“ a naturális gazdaságnak megfelelő és árugazdasági vonások találhatók, látni fogjuk, hogy az első nem zárja ki, hanem ellenkezőleg, magában foglalja a másodikat: a hűbériség a „naturális gazdaságnak“ megfelelő jelenségekhez tartozik, a kapitalizmus — az „árugazdasági“ jelenségekhez. Sztruve úr tétele egyrészt nem mutat rá pontosan arra, hogy melyek a naturális gazdaságnak megfelelő *viszonyok* és melyek az árugazdaságiak, másrészt pedig visszafelé visz bennünket Malthus megalapozatlan és tartalmatlan „törvényéhez“.

Ezekből a fogyatékosságokból természetszerűleg következett, hogy az ezt követő fejtegetés nem kielégítő.

---

* Juzsakov úr a „Russzkoje Bogatsztvo“-ban.

„Milyen módon — kérdi a szerző —, milyen alapokon *lehet* újjászervezni nemzetgazdaságunkat?“ (202). Furcsa kérdés, ismét teljesen professzoros megfogalmazásban, tökéletesen úgy, ahogy a narodnyik urak szokták feltenni a kérdéseket, amikor megállapítják, hogy a fennálló rend nem kielégítő és jobb utakat választanak a haza számára. „Nemzetgazdaságunk“ — tőkés gazdaság, amelynek szervezetét és „újjászervezését“ az ezt a gazdaságot „vezető“ burzsoázia határozza meg. A lehetséges újjászervezés kérdése helyett e burzsoá gazdaság következő fejlődési fokainak kérdését kellett volna felvetni — és ezt éppen annak az elméletnek alapján kellett volna tenni, amelynek nevében a szerző olyan szépen feleli V. V. úrnak — aki Ny. —on urat „kétségtelen marxistának“ minősíti —, hogy ennek a „kétségtelen marxistának“ fogalma sincs az osztályharcról és az állam osztályeredetéről. A kérdésfeltevés ilyen értelemben való megváltoztatása megóvta volna a szerzőt a „parasztsággal“ kapcsolatos olyan kusza fejtegetésektől, amilyenekkel a 202—204. oldalon találkozunk.

A szerző azzal kezdi, hogy a parasztság juttatott földje nem elegendő, hogy még ha pótolja is ezt a hiányt bérlettel, „jelentős részénél“ *mindig* deficit mutatkozik; a parasztságról nem beszélhetünk mint egészről, mert ez azt jelenti, hogy fikcióról beszélünk* (203. old.), és ebből közvetlenül mindjárt le is vonja a következtetést:

„Mindenesetre, a nem elegendő termelés nemzetgazdaságunk *alapvető*, *uralkodó* ténye“ (204. old.). Ez teljesen megalapozatlan és semilyen összefüggésben nincs az előbbiekkel: miért nem az az „alapvető, uralkodó tény“, hogy a parasztság mint egész: fikció, mivel a parasztságon belül ellenséges osztályok alakulnak ki? A szerző következtetését minden adat nélkül, a „nem elegendő termelésre“ [ami azonban nem akadályozza a kisebbséget abban, hogy a többség rovására vagyonra tegyen szert], vagy a parasztság tagozódására vonatkozó tények minden

* „Golubjov úr fejtegetéseinek legfőbb hiányossága kitűnő cikkeiben éppen az, hogy semmiképpen sem tud megválni ettől a fikciótól“ (203).

elemzése nélkül vonja le, — egyszerűen valamiféle, a malthusianizmus iránti elfogultság folyományaként. — „Ezért — folytatja — a mezőgazdasági munka termelékenységének fokozódása közvetlenül előnyös és jótékony az orosz parasztság számára" (204). Ezt nem értjük: a szerző éppen az imént emelt komoly (és a legnagyobb mértékben jogos) vádat a narodnyikok ellen a „fikció" miatt — a „parasztságról" általában szóló fejtegetések miatt —, most pedig maga viszi be elemzésébe ezt a fikciót! Ha ezen a „parasztságon" belül a viszonyok olyanok, hogy a kisebbség „gazdaságilag erőssé" válik, a többség pedig proletarizálódik, ha a kisebbség kibővíti a földbirtoklást és gazdagodik, a többségnek pedig állandóan deficitje van és tönkremegy, hogyan lehet a folyamat „előnyös és jótékony voltáról" általában beszélni? A szerző valószínűleg azt akarta mondani, hogy ez a folyamat a parasztságnak az egyik meg a másik része számára egyaránt előnyös. De ha így van, akkor először, minden egyes csoport helyzetét tisztáznia kellett volna és különkülön kellett volna tanulmányoznia, másodszor, mivel a csoportok között kibékíthetetlen ellentét van, pontosan le kellett volna szegeznie, hogy *melyik* csoport szempontjából beszél „előnyös és jótékony" hatásról. Sztruve úr objektivizmusának fogyatékosságát és következetlenségét ez a példa ismételten tanusítja.

Mivel Ny.—on úr a szóbanforgó kérdésben ellenkező véleményen van s azt állítja, hogy „a mezőgazdasági munka termelékenységének fokozódása*, ha a termékeket áruformában termelik, nem szolgálhat a nép jólétének emelésére" („Очерки"**. 266. old.) — Sztruve úr most ennek a véleménynek megcáfolására tér át.

Először is, mondja, az a paraszt, akire a jelenlegi válság teljes súlyával rázúdult, a gabonát saját szükségletére termeli; nem ad el gabonát, hanem még hozzá is vásárol. Az ilyen paraszt szempontjából — és ezek száma eléri az 50%-ot (egylovas és lónélküli parasztok), de semmi-

* „Bármennyire kívánatos és szükséges volna is" — teszi hozzá Ny. —on úr.

** — „Vázlatok". — *Ford.*

esetre sem kevesebb 25%-nál (lónélküliek) — a munka termelékenységének fokozódása mindenképpen előnyös, még ha a gabonaár csökken is.

Igen, a termelékenység fokozódása természetesen előnyös volna az ilyen paraszt szempontjából, ha meg tudná tartani és magasabb fokra tudná emelni gazdaságát. De hiszen éppen ezek a feltételek hiányoznak az egylovas és lónélküli parasztoknál. Ezek mostani gazdaságukat sem képesek fenntartani, amelyre a kezdetleges felszerelés, a talaj hanyag megművelése stb. jellemző, nemhogy a technikát volnának képesek fejleszteni. A technika fejlődése az árugazdaság fejlődésének következménye. És ha a gabonaeladás már az árugazdaság jelenlegi fejlődési fokán is szükségszerű még azoknál a parasztoknál is, akiknek hozzá kell vásárolniok gabonát, a következő fok az eladást még kötelezőbbé teszi (a szerző maga is beismeri a naturális gazdaságról az árugazdaságra való áttérés szükségességét), s a művelést fejlesztő gazdák konkurrenciája elkerülhetetlenül és haladéktalanul teljesen kisajátítja, röghözkötött proletárból olyan proletárrá teszi, aki szabad, mint a madár. Egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy ez a változás *számára* előnytelen. Ellenkezőleg, ha egyszer a termelő már a tőke karmai közé került — ez pedig a parasztság szóbanforgó csoportját tekintve már vitathatatlanul befejezett tény —, akkor számára fölöttébb „előnyös és jótékony" a teljes szabadság, amely lehetővé teszi a munkáltató változtatását, szabad kezet ad neki. Sztruve és Ny.—on urak vitája azonban egyáltalában nem *ilyen* meggondolások alapján folyik.

Másodszor is, folytatja Sztruve úr, Ny.—on úr „elfelejti, hogy a mezőgazdasági munka termelékenységének fokozódása csakis a gazdaság vagy a földművelés *technikájában* és *rendszerében* történő változások útján lehetséges" (206). Ny.—on úr valóban megfeledkezik erről, de ez a megfontolás csak megerősíti azt a tételt, hogy a szegényparasztok, a „proletártípusú" parasztok végleges kisajátítása — elkerülhetetlen. A technika megjavításához szabad pénzeszközökre van szükség, ezeknek a parasztoknak viszont még élelmük sincs.

Harmadszor — fejezi be a szerző —, nincs igaza

Ny. —on úrnak, amikor azt állítja, hogy a mezőgazdasági munka termelékenységének fokozódása a konkurrenseket arra kényszeríti, hogy leszállítsák az árakat. Az árleszállításhoz — mondja helyesen Sztruve úr — az kell, hogy mezőgazdasági munkánk termelékenysége ne csak utólérje a nyugateurópait (ez esetben a termékeket a társadalmilag szükséges munka színvonalának megfelelően fogjuk eladni), hanem túl is szárnyalja azt. — Ez az ellenvetés teljesen indokolt, de nem mond semmit arról, hogy a „parasztság" melyik részének és minek következtében lesz előnyös a technika fejlődése.

„Általában, Ny. —on úr ok nélkül fél annyira a mezőgazdasági munka termelékenységének fokozódásától" (207). Sztruve úr véleménye szerint ez a félelem onnan ered, hogy a mezőgazdaság haladását nem tudja elképzelni másként, mint a külterjes földművelés fejlődésének formájában, amelyet a munkásoknak a gépek által történő egyre nagyobbmérvű kiszorítása kísér.

A szerző Ny. —on úr viszonyát a mezőgazdasági technika fejlődéséhez igen találóan jellemzi a „félelem" szóval; teljesen igaza van abban, hogy ez a félelem — ostobaság. De érvelése, véleményünk szerint, Ny. —on úrnak nem a legfőbb hibáját érinti.

Ny. —on úr állítólag szigorúan a marxizmus tanításához tartja magát, mindamellett a mezőgazdaság kapitalista fejlődését a tőkés társadalomban élesen megkülönbözteti a feldolgozó ipar fejlődésétől — megkülönbözteti abban a tekintetben, hogy az utóbbinál elismeri a kapitalizmus művének, a munka társadalmasításának haladó voltát, míg az előbbinél nem ismeri el. Ezért a feldolgozó ipar esetében „nem fél" a munka termelékenységének fokozódásától, a mezőgazdaság esetében viszont „fél", holott *a dolog közgazdasági oldala és ennek a folyamatnak visszatükröződése a társadalom különböző osztályaiban mindkét esetben teljesen egyforma* . . . Marx ezt a tételt különösen élesen domborította ki következő megjegyzésében: „Az emberbarát angol közgazdászok, mint Mill, Rogers, Goldwin Smith, Fawcett stb., és a liberális gyárosok, mint John Bright és társai, megkérdezik az angol arisztokrata földesuraktól, mint ahogy isten kérdezte Káint, testvére,

Ábel felől, hova lett a mi sokezernyi freeholderünk (szabadbirtokosunk)? De ti vajjon honnan lettetek? E freeholderek elpusztításából. Miért nem kérdezitek tovább, hogy hova lettek a független szövők, fonók, kézművesek?" („Das Kapital"*. I. 780. old. 237. jegyz.) A legutolsó mondat szemléltetően azonosítja a kistermelők sorsát a mezőgazdaságban és a feldolgozó iparban, mindkét esetben hangsúlyozza, hogy a burzsoá társadalom osztályainak kialakulásáról van szó**. Ny.—on úr legfőbb hibája éppen az, hogy nem vesz tudomást ezeknek az osztályoknak kialakulásáról parasztságunkon belül, nem tűzi ki maga elé célul azt, hogy pontról-pontra fogja követni az osztályok ellentétének valamennyi egymást követő fejlődési fokát.

De Sztruve úr egyáltalán nem így veti fel e kérdést. Nemcsak hogy nem javítja ki Ny.—on úr fentemlített hibáját, hanem ellenkezőleg, *maga is megismétli azt*, amikor holmi osztályok *fölött* álló professzor szemszögéből arról bölcselkedik, hogy a haladás „előnyös" a „parasztság" szempontjából. Az osztályok fölé emelkedés kísérlete a szerző tételeinek rendkívüli ködösségére vezet, amely odáig megy, hogy e tételekből burzsoá következtetéseket lehet levonni: azzal a vitathatatlanul helyes tétellel szemben, amely szerint a kapitalizmus a mezőgazdaságban (éppúgy, mint az iparban) lerontja a termelő helyzetét — felállítja azt a tételt, hogy ezek a változások *általában* „előnyösek". Ez pontosan olyan, mintha valaki, aki a gépeknek a burzsoá társadalomban játszott szerepéről elmélkedik, annak bizonygatásával cáfolná meg a romantikus közgazdászok elméletét, amely szerint a gépek lerontják a dolgozók helyzetét, hogy — a haladás általában „előnyös és jótékony".

Sztruve úr elgondolására a narodnyik bizonyára így felel majd: Ny.—on úr nem a munka termelékenységének fokozódásától fél, hanem a burzsoá beállítottság fokozódásától.

Az kétségtelen, hogy kapitalista viszonyaink között a technika fejlődése a mezőgazdaságban a burzsoá beállitottsággal függ össze, de a narodnyikok „félelme"

* — „A tőke"[104]. — *Szerk.*

** Lásd különösen a 24. fejezet 4 §-át: „A tőkés bérlők keletkezése". 773—776. old.[105]

természetesen merő ostobaság. A burzsoá beállítottság már a valóságos élet ténye, a munka már a mezőgazdaságban is alá van rendelve a tőkének — és nem a burzsoá beállítottságtól kell „félni“, hanem attól, hogy a termelő még nincs tudatában annak, hogy ez — burzsoá beállítottság, hogy még nem képes megvédeni vele szemben az érdekeit. Ezért nem a kapitalizmus fejlődésének feltartóztatását kell kívánni, hanem ellenkezőleg, annak teljes, végsőkig való kifejlődését.

Ahhoz, hogy részletesebben és pontosan mutassunk rá annak a hibának alapjaira, amelyet Sztruve úr a tőkés társadalom mezőgazdaságának tárgyalása során elkövetett, megpróbáljuk felvázolni (egész nagy vonásokban) az osztályok kialakulásának folyamatát, azokkal a technikai változásokkal együtt, amelyek erre a fejtegetésre okot szolgáltattak. Sztruve úr itt szigorúan megkülönbözteti a külterjes és a belterjes földművelést és Ny. —on úr tévedésének gyökerét abban látja, hogy az nem akar másról tudni, mint külterjes földművelésről. Mi igyekszünk bebizonyítani, hogy Ny. —on úr *legfőbb* hibája nem ez, hogy a burzsoá társadalom osztályainak kialakulása lényegében egyformán történik, akár a belterjes földművelésre való áttérés, akár a külterjes földművelés fejlődése mellett megy végbe.

A külterjes földművelésről nem kell sokat beszélnünk, mert Sztruve úr is elismeri, hogy itt a burzsoázia kiszorítja a „parasztságot“. Csupán két pontot emelünk ki. Először. A technika fejlődését az árugazdaság idézi elő; megvalósításához elengedhetetlen, hogy a gazdának szabad, fölösleges [fogyasztásán és termelési eszközeinek újratermelésén felül fennmaradó] *pénze* legyen. Honnan eredhet ez a pénz? Nyilvánvalóan egyesegyedül onnan, hogy az áru — pénz — áru körforgás pénz—áru—megnövekedett pénz körforgássá alakul át. Másszóval, ez a pénz kizárólag a tőkéből eredhet, a *kereskedelmi és uzsoratőkéből*, pontosan azoktól az „uzsorásoktól, kulákoktól, kupecektől“ stb., akiket a naiv oroszországi narodnyikok *nem* a kapitalizmus, hanem a „rablás“ kategóriájába sorolnak (mintha a kapitalizmus nem rablás lenne! mintha az orosz valóság nem mutatná nekünk e „rablás“ legkülönfélébb formáinak kölcsönös összefüggését — a legkezdetlegesebb és a legősibb kulákos-

kodástól a legmodernebb, legészszerűbb vállalkozásig!*). Másodszor, kiemeljük Ny. —on úr furcsa álláspontját ebben a kérdésben. A 233. oldal 2-ik jegyzetében megcáfolja V. J. Posztnyikovot, a „Южно-русское крестьянское хозяйство"** szerzőjét, aki rámutat arra, hogy a gépek pontosan kétszeresére, munkásonként 10 gyesz.-ról 20 gyesz.-ra emelték azt a területet, amelyet egy paraszti porta megművelhet, és ezért „Oroszország szegénységének" oka — „a parasztgazdaság kis mérete". Másszóval: a technika fejlődése a burzsoá társadalomban a kis és elmaradott gazdaságok kisajátítására vezet. Ny. —on úr ellenvetése: a technika holnap még háromszorosára is növelheti azt a területet, amelyet egy parasztcsalád meg tud művelni. Akkor a 60 gyeszjatyinás gazdaságokat 200 vagy 300 gyeszjatyinás gazdaságokká kell majd átalakítani. — Az ilyen érv azzal a tétellel szemben, hogy mezőgazdaságunk burzsoá jellegű, éppen olyan nevetséges, mintha valaki azon az alapon, hogy a mai gőzgépet „holnap" majd villamosgéppel kell felcserélni, a gyári kapitalizmus gyengeségét és erőtlenségét kezdené bizonygatni. „Nem derül ki az sem, hová lesznek a felszabaduló munkaerők milliói" — teszi hozzá Ny. —on úr, aki ezzel szinte ítélőszéke elé idézi a burzsoáziát és megfeledkezik arról, hogy a burzsoázia fölött senki más nem ítélkezhet, mint maga a termelő. A munkás tartaléksereg kialakulása akár a burzsoá földművelésben, akár a burzsoá iparban — a géphasználat szükségszerű következménye.

---

* Van a narodnyik uraknak még egy másik, fölöttébb elmés módszerük is arra, hogy elpalástolják ipari kapitalizmusunk gyökereit a „népi termelésben", vagyis a „népi" uzsoráskodásban és kulákoskodásban. A kulák az állambankba viszi „megtakarításait"; betéte lehetővé teszi a bank számára, hogy a nemzeti vagyon, a népi megtakarítások és a népi vállalkozó szellem gyarapodására, a hitelképesség növekedésére támaszkodva, pénzt kölcsönözzön az angoloktól. A kölcsönvett pénzt az „állam" ... — ó, mily rövidlátó politika! a „modern tudomány" és a „modern erkölcsi eszmék" mily szomorú semmibevevése! — ... a *kapitalisták* támogatására fordítja. Nos, nem világos-e, hogy ha az állam ezt a pénzt (a kapitalisták pénzét) nem a kapitalizmusra fordítaná, hanem a „népi termelés"-re — akkor nálunk Oroszországban nem kapitalizmus volna, hanem „népi termelés"?

** — „A délorosz parasztgazdaság". — *Ford.*

Így tehát a külterjes földművelés fejlődése tekintetében nem kétséges, hogy a technika fejlődése árugazdaság esetén a „parasztnak“ egyfelől farmerré (farmeren mezőgazdasági vállalkozót, tőkést értve), másfelől béressé és napszámossá válására vezet. Nézzük most meg azt az esetet, amikor a külterjes földművelés belterjessé alakul át. Sztruve úr éppen ettől a folyamattól vár „előnyt“ a „paraszt“ számára. El akarjuk kerülni a vitát annak az anyagnak alkalmassága tekintetében, amelynek alapján ezt az átalakulást leírjuk, s ezért A. I. Szkvorcov* úrnak — akit Sztruve úr oly mértéktelenül dicsér — „Влияние парового транспорта на сельское хозяйство“** c. művét fogjuk felhasználni.

A. Szkvorcov úr könyve IV. részének 3. fejezetében azt vizsgálja, hogy milyen „változások mentek végbe a mezőgazdaság technikájában a gőzhajtásos közlekedés hatására“ a külterjes, illetőleg belterjes országokban. Vegyük ezeknek a változásoknak leírását a *sűrűnlakott külterjes országokkal* kapcsolatban. Feltehető, hogy Európai Oroszország központi vidékére ráillik ez a jellemzés. Szkvorcov úr az ilyen ország számára ugyanazokat a változásokat jósolja, mint amelyeknek Sztruve úr véleménye szerint feltétlenül be kell következniök Oroszországban is, nevezetesen azt, hogy fejlett gyáriparral rendelkező, belterjes mezőgazdaságú országgá válnak.

Kövessük A. Szkvorcov urat (4—7 §, 440—450. old.).

Külterjes ország***. A lakosság igen jelentős része

---

* Irodalmunkban szokássá vált, hogy Szkvorcov urat a marxistákhoz számítják. Erre éppen olyan kevés ok van, mint arra, hogy Ny. —on urat a marxisták közé sorolják. A. Szkvorcov úr sem ismeri az osztályharcról és az állam osztályjellegéről szóló tanítást. „Экономические этюды“ („Közgazdaságtani tanulmányok“) c. munkájában előadott gyakorlati javaslatai semmiben sem különböznek a megszokott burzsoá javaslatoktól. Sokkal józanabbul nézi ugyan az orosz valóságot, mint a narodnyikok, de ha ez az *egy* ok elég lenne, a marxisták közé lehetne számítani B. Csicserin urat és még sokakat.

** — „A gőzhajtásos közlekedés hatása a mezőgazdaságra“. — *Ford.*

*** A. Szkvorcov úr rámutat arra, hogy külterjes országon rendszerint gyér népességű országot értenek (439. old., jegyzet.). Ezt a meghatározást helytelennek tartja és a külterjesség következő ismérveit sorolja fel: 1) a terméshozam erős ingadozása; 2) a termesztett növények egyformasága és 3) a belső piac, azaz a feldolgozó ipart összpontosító nagy városok hiánya.

földműveléssel foglalkozik. A foglalkozások egyformasága piachiányt idéz elő. A lakosság szegény, először, a gazdaságok kis méretei, másodszor, a csere hiánya következtében: „a többi szükséglet kielégítése, az élelmiszeren kívül, amit maga a földműves termel, mondhatnók, kizárólag a kezdetleges kézművesség, nálunk az úgynevezett kusztáripar termékeivel történik".

A vasút bevezetése emeli a mezőgazdasági termékek árát, következésképpen növeli a lakosság vásárlóerejét. „A vasutakkal együtt az országot elárasztják a manufaktúrák és gyárak olcsó termelvényei", s ezek a manufaktúrák és gyárak tönkreteszik a helyi kusztárokat. Ez az első oka „sok gazdaság pusztulásának".

Ugyanennek a jelenségnek második oka — a rossz termés. „A földművelést eleddig ugyancsak kezdetleges módszerrel, vagyis mindig észszerűtlenül folytatták, s ennek folytán a rossz termés nem ritka jelenség, ezzel szemben a vasút bevezetésével a termék drágulása, ami azelőtt a rossz termés következménye volt, vagy egyáltalán nem következik be, vagy mindenesetre lényegesen kisebb mértékben. Ezért itt rendszerint már a legelső rossz termés természetes következménye sok gazdaság pusztulása. Ez a következmény annál hamarább lép fel, minél kisebb volt általában a normális termésekből fennmaradó fölösleg, s minél inkább kellett a lakosságnak a kusztáriparból eredő keresetre támaszkodnia."

Ahhoz, hogy a kusztáripart nélkülözni tudják és a belterjes (észszerű) földművelésre való áttéréssel biztosítsák magukat a rossz terméssel szemben — mindenekelőtt (a mezőgazdasági termékek magasabb áron történő eladásából származó) nagy pénzfölöslegekre van szükség, másodszor, a lakosság értelmi erejére, amely nélkül nem lehetséges az észszerűség és belterjesség fokozása. A lakosság zöménél természetesen nincsenek meg ezek a feltételek: csak a kisebbség rendelkezik velük*.

---

* „Az ilyen ország tekintetében (amely ugyanis a gazdasági kulturáltság adott foka mellett teljesen benépesedett) fel kell tennünk, hogy egyrészt a kis fölösleg, másrészt a lakosság alacsony műveltségi foka megváltozott körülmények között sok gazdaságot kényszerít felszámolásra" (442).

„Az ilymódon (vagyis a kusztáripar hanyatlása és a földművelés magasabb követelményei folytán tönkrement sok gazdaság „felszámolása“ következtében) kialakult fölös népességet részben fel fogják szívni azok a gazdaságok, amelyek szerencsésebben kerülnek ki ebből a helyzetből, s amelyek számára lehetővé válik a termelés belterjességének fokozása“ (azaz, magától értetődően bérmunkásokként, béresekként és napszámosokként fogják „felszívni“ őket. A. Szkvorcov úr ezt nem mondja meg, talán azért, mert úgy véli, hogy ez túlontúl világos). Nagymennyiségű eleven erő felhasználására van szükség, mivel a piac közelsége, amit a megjavított közlekedési utakkal értek el, lehetővé teszi a nehezen szállítható termékek termelését, „amelyek termelése nagyobbrészt jelentős eleven munkaerő befektetését követeli“. „Rendszerint azonban — folytatja Szkvorcov úr — a pusztulási folyamat sokkal gyorsabban halad előre, mint a megmaradó gazdaságok javulási folyamata és a tönkrement gazdák egy részének ki kell vándorolnia, ha nem is az országból, de legalább is a városba. Ez az a rész, amely a vasút bevezetése óta az európai városok lakosságát elsősorban feltöltötte.“

Továbbá. „A fölös népesség olcsó munkáskezeket jelent.“ „Termékeny talaj (és kedvező éghajlat...) esetén itt minden feltétele megvan az olyan növények termesztésének és általában mezőgazdasági termékek termelésének, amelyek egy területegységre nagymennyiségű munkaerőbefektetést igényelnek“ (443), annál is inkább, mert a gazdaságok kis méretei („habár a korábbiakhoz képest talán növekednek is“), megnehezítik a gépek bevezetését. „Emellett az állótőke sem marad változatlan, s mindenekelőtt a holt gazdasági felszerelés jellegének kell megváltoznia.“ S a gépek mellett „a talaj jobb megmunkálásának szükségessége oda vezet, hogy a korábbi kezdetleges eszközöket tökéletesebbekkel, a fát vassal és acéllal cserélik fel. Ez az átalakulás elkerülhetetlenül magával hozza azt, hogy az ilyen helyen gyárak keletkeznek, amelyek ilyen munkaeszközöket gyártanak, hiszen ezeket kusztármódon csak valamennyire is jól elkészíteni lehetetlen“. Ennek az iparágnak fejlődésére kedvezően hatnak a következő körülmények: 1) az a szükségesség, hogy a gépet, vagy annak valamely részét rövid

idő alatt kell megkapni; 2) „a munkáskezek itt fölös számban vannak és olcsók"; 3) a fűtőanyag, az építkezés és a föld olcsó; 4) „a gazdasági egységek kicsinyek s ennek következtében a munkaeszközök terén növekszik a fogyasztás, hiszen köztudomású, hogy a kisgazdaságok viszonylag nagyobb gazdasági felszerelést igényelnek". Más termelési ágak is fejlődnek. „Általában fejlődik a városi élet." Szükségszerűen fejlődik a *bánya- és kohóipar is*, „minthogy egyrészt tömegesen van szabad munkáskéz, másrészt — a vasutaknak, a gépi feldolgozó ipar és egyéb iparágak fejlődésének következtében — nő a kereslet a bánya- és kohóipar termékei iránt.

Eszerint az olyan vidék, amely a vasútvonal megépítése előtt sűrűnlakott külterjes mezőgazdasági vidék volt, többé vagy kevésbbé gyorsan, többé vagy kevésbbé fejlett gyáriparral rendelkező igen belterjes mezőgazdasági vidékké alakul át". A belterjesség fokozódása a földművelés rendszerének megváltozásában nyilvánul meg. A terméshozam ingadozása következtében háromnyomásos gazdálkodás nem lehetséges. Át kell térni a „földművelés vetésforgós rendszerére", amely kiküszöböli a terméshozam ingadozását. Persze, *a teljes vetésforgós rendszert**, amely igen nagyfokú belterjességet igényel, nem vezethetik be egyszerre. Ezért eleinte a *gabona-vetésforgós rendszert* [a növények helyes váltogatását] vezetik be, majd kifejlődik az állattenyésztés, a *takarmánynövények termesztése*.

„Végeredményben tehát sűrűnlakott külterjes vidékünk többé vagy kevésbbé gyorsan, a közlekedési utak fejlődésének arányában, erősen belterjes vidékké válik, amikoris belterjessége, mint már mondottuk, elsősorban a változó tőke növekedésének számlájára fog fokozódni."

A belterjes gazdaság fejlődésének ez a részletes leírása szemléltetően mutatja, hogy árugazdaság esetén a technika fejlődése ebben az esetben is burzsoá gazdaságot eredményez, szakadást idéz elő a közvetlen termelők

---

* Ismérvei: 1) az egész föld szántóföld lesz; 2) az ugart lehetőség szerint kiküszöbölik; 3) a vetésforgóban helyesen váltakoznak a növények; 4) a lehető leggondosabb megmunkálás; 5) istállóztató állattartás.

soraiban, létrehozza a *farmert*, aki a belterjességnek, a munkaeszközök javításának stb. minden előnyét élvezi — és a *munkást*, aki „szabadságával“ és „olcsóságával“ fölöttébb „kedvező feltételeket“ biztosít „az egész nemzetgazdaság progresszív fejlődése“ számára.

Ny.—on úr legfőbb hibája nem az, hogy nem vesz tudomást a belterjes földművelésről, és a külterjes földművelésre szorítkozik, hanem az, hogy az orosz mezőgazdasági termelés területén megnyilvánuló osztályellentétek elemzése helyett azzal a tartalmatlan lamentációval traktálja az olvasót, hogy „mi“ rossz úton járunk. Sztruve úr megismétli ezt a hibát azzal, hogy „objektív“ elmélkedésekkel elkendőzi az osztályellentéteket és Ny.—on úrnak csakis másodrangú hibáit javítja ki. Ez annál is furcsább, mivel ő maga veti szemére teljes joggal ennek a „kétségtelen marxistának“, hogy nem érti az osztályharc elméletét. Ez annál is bosszantóbb, mivel Sztruve úr ezzel a hibájával nagymértékben gyengíti annak a tökéletesen helyes gondolatának bizonyító erejét, hogy a „félelem“ a mezőgazdaság technikai fejlődésétől — ostobaság.

Hogy a mezőgazdasági kapitalizmus kérdésével végezzünk, foglaljuk össze a fent elmondottakat. Hogyan teszi fel a kérdést Sztruve úr? A túlnépesedésnek abból az apriorisztikus, megalapozatlan magyarázatából indul ki, hogy a szaporodás nincs összhangban a létfenntartási eszközökkel, majd rámutat arra, hogy parasztjaink élelmiszertermelése „nem elegendő“ és olyan értelemben dönti el a kérdést, hogy a technika fejlődése előnyös a „parasztság“ szempontjából, hogy „a mezőgazdasági termelékenységet fokozni kell“ (211). Hogyan kellett volna feltennie a kérdést, ha „kötné“ a marxista „doktrina“? Az orosz mezőgazdaság adott termelési viszonyainak elemzésével kellett volna *kezdenie* és — miután kimutatta, hogy a termelő elnyomásának oka nem a véletlenszerűség és nem a politika, hanem a *tőke* uralma, amely szükségszerűen jön létre az árugazdaság talaján — azt kellett volna figyelemmel kísérnie, hogyan rombolja szét ez a tőke a kisgazdaságot és milyen formákat öltenek eközben az osztályellentétek. Ezután azt kellett volna kimutatnia, hogyan vezet a további fejlődés odáig, hogy

a tőke kereskedelmi tőkéből ipari tőkébe nő át (amikoris a külterjes gazdaságban ilyen meg ilyen, a belterjes gazdaságban ilyen meg ilyen formákat ölt) és ezzel továbbfejleszti és kiélezi azt az osztályellentétet, amelynek alapja már régi formájában is teljesen meg volt vetve, s véglegesen szembeállítja a „szabad" munkát az „észszerű" termeléssel. Ezek után már elég lett volna a burzsoá termelés és burzsoá kizsákmányolás e két egymást követő formájának egyszerű összehasonlítása, hogy a változás „haladó" jellege, „előnyössége" a termelő szempontjából teljesen nyilvánvalóvá váljék: az első esetben azt a tényt, hogy a munka alá van rendelve a tőkének, a középkori viszonyok ezernyi maradványa takarja el, amelyek akadályozzák a termelőt abban, hogy felismerje a dolog lényegét, ideológusainál pedig olyan ostoba és reakciós eszméket szülnek, hogy segítséget a „társadalomtól" lehet várni *és ehhez hasonlókat*; a második esetben ez az alárendeltség teljesen mentes a középkori béklyóktól, s a termelő számára lehetővé válik az önálló, tudatos tevékenység „ellenlábasa" ellen, és megérti ennek szükségességét. A kapitalizmusra való „nehéz, fájdalmas áttérésről" szóló elmélkedések helyett olyan elmélet látott volna napvilágot, amely nemcsak beszél az osztályellentétekről, hanem valóban fel is fedi azokat, az „észszerűtlen" és „észszerű" termelés, a „külterjes" és „belterjes" gazdaság minden egyes formájában.

Azokat az eredményeket, amelyekre Sztruve úr könyvének, „a földművelő Oroszország túlnépesedésének jellegével" foglalkozó VI. fejezete első részének bírálata vezetett bennünket, a következőképpen fogalmazhatjuk meg: 1) Sztruve úr malthusianizmusát semmiféle tényleges adattal nem támasztotta alá és módszertanilag helytelen, dogmatikus feltevésekre alapította. — 2) A földművelő Oroszország túlnépesedésének magyarázata — a tőke uralma, nem pedig a szaporodás és a népesség létfenntartási eszközei közti összhang hiánya. — 3) Sztruve úr tétele, amely szerint a túlnépesedés a naturális gazdaságnak megfelelő jellegű, csak abban az értelemben igaz, hogy a hűbéri viszonyok maradványai feltartóztatják a mezőgazdasági tőke fejletlen és ezért a termelőre különösen súlyos formáinak továbbfejlődését. — 4) Ny. —on úr

azért nem tudta bebizonyítani az oroszországi túlnépesedés tőkés jellegét, mert nem vizsgálta a tőke uralmát a mezőgazdaságban. Ny. —on úr alapvető — és Sztruve úr által megismételt — hibája az, hogy nem elemzi a burzsoá mezőgazdaság fejlődése során kialakuló osztályokat. — 6) Az a tény, hogy Sztruve úr figyelmen kívül hagyta az osztályellentéteket, természetszerűleg vezetett arra, hogy a technikai javítások haladó és kívánatos voltának tökéletesen helyes tétele rendkívül szerencsétlen és homályos formában jutott kifejezésre.

II

Térjünk most át a VI. fejezet második részére, amely a parasztság felbomlásával foglalkozik. Ez a rész egyenesen és közvetlenül összefügg a megelőző résszel: kiegészítő adalék a mezőgazdasági kapitalizmus kérdéséhez.

Sztruve úr, miután rámutatott a mezőgazdasági termékek áremelkedésére a reformutáni első húsz év folyamán, az árugazdaság terjeszkedésére a mezőgazdaságban, tökéletesen helyesen állapitja meg, hogy ebből „túlnyomórészt a földbirtokosoknak és a jómódú parasztoknak volt hasznuk" (214). „A parasztlakosság körében fokozódnia kellett a differenciálódásnak és ennek a folyamatnak első sikerei éppen erre a korszakra esnek." A szerző helyi kutatók megállapításait idézi, akik szerint a vasút megépítése csakis a parasztság jómódú részének jólétét emelte, a bérlet a parasztok között „valóságos harcot" idéz elő, amely mindig a gazdaságilag erős elemek győzelmével végződik (216—217). Idézi V. Posztnyikov tanulmányát, amely szerint a jómódú parasztok gazdasága már annyira igazodik a piachoz, hogy a vetésterület 40%-a eladásra kerülő terméket szolgáltat, s miután hozzáteszi, hogy az ellenkező póluson a parasztok „elvesztik" gazdasági önállóságukat, áruba bocsátják munkaerejüket és azon a ponton vannak, hogy mezőgazdasági bérmunkássá válnak — helyesen szegezi le: „csakis a cseregazdaság behatolása magyarázza meg azt a tényt, hogy a gazdaságilag erős parasztgazdaságok hasznot húzhatnak a gyenge gazdaságok tönkrejutásából" (223). „A pénzgazdálkodás fejlődése

és a népesség szaporodása — mondja a szerző — arra vezet, hogy a parasztság két részre bomlik: egy gazdaságilag erős részre, amely az új erő, a legkülönbözőbb fokon és formában jelentkező tőke képviselőiből, és egy másik részre, amely félig önálló földművesekből és igazi béresekből tevődik össze" (239).

Bármilyen szűkszavúak is a szerző megjegyzései erről a „differenciálódásról", mégis lehetővé teszik, hogy kiemeljük a megvizsgált folyamat következő fontos vonásait: 1) a dolog nem szorítkozik a vagyoni egyenlőtlenség kialakulására: egy „új erő" jön létre — *a tőke.* 2) Ennek az erőnek létrejövetelével a parasztgazdaságok új típusai jönnek létre: először, a jómódú, gazdaságilag erős, fejlett árugazdaságot folytató paraszt gazdasága, aki elhalássza a bérletet a szegényparasztság elől és idegen munka kizsákmányolásához folyamodik*; — másodszor, a „proletár" parasztságé, amely eladja munkaerejét a tőkének. 3) Mindezek a jelenségek egyenesen és közvetlenül az árugazdaság talaján nőttek ki. Sztruve úr maga utalt arra, hogy ezek a jelenségek árugazdaság nélkül lehetetlenek lettek volna, ezzel szemben az árugazdaság behatolásával szükségszerűvé váltak. 4) Ezek a jelenségek (az „új erő", a parasztság új típusai) a *termelés* területéhez tartoznak és nem szorítkoznak a csere, az áruforgalom területére: a tőke a mezőgazdasági *termelésben* nyilvánul meg; ugyanígy a munkaerő eladása is.

A folyamatnak ezek a vonásai hihetőleg félreérthetetlenül bizonyítják azt, hogy tisztán kapitalista jelenséggel van dolgunk, hogy a parasztságon belül kialakulnak a tőkés társadalomra jellemző osztályok — a burzsoázia és a proletariátus. Sőt mi több: ezek a tények nemcsak arról tanuskodnak, hogy a tőke uralkodik a mezőgazdaságban, hanem arról is, hogy a tőke már megtette, ha szabad így mondani, a második lépést. Kereskedelmi tőkéből ipari tőkévé, a

* Sztruve úr nem emlékezik meg erről a vonásról. Ez a vonás kifejezésre jut mind a bérmunka alkalmazásában, amely nem kis szerepet játszik a jómódú parasztok gazdaságában, mind a kezükben levő uzsora- és kereskedelmi tőke műveleteiben; mindkét esetben értéktöbbletet vesznek el a termelőtől. E nélkül az ismérv nélkül beszélni sem lehet „tőkéről".

piacon uralkodó tőkéből — a termelésben uralkodó tőkévé válik; a gazdag felvásárló és a szegényparaszt osztályellentéte az észszerű burzsoá gazda és a szabad munkáskezek szabad eladója közti ellentétté alakul át.

Ám Sztruve úr itt sem tudott meglenni malthusianizmusa nélkül; a szóbanforgó folyamatban, véleménye szerint, a dolognak csak *egyik oldala* („csak progresszív oldala“) jut kifejezésre, amely mellett van egy másik is: „az egész paraszti gazdálkodás technikai észszerűtlensége“; „ebben jut kifejezésre, mondhatnók, az egész folyamat regresszív oldala“ ez, karöltve „a népesség szaporodásával“, „nivellálja“ a parasztságot, eltörli az egyenlőtlenséget (223—224).

Ebből a meglehetősen ködös elmélkedésből csak az tűnik ki, hogy a szerző nagyobb barátja a végletekig elvont tételeknek, mint a konkrét megállapításoknak, hogy mindenbe belekeveri a szaporodás és a létfenntartási eszközök közti összhang „törvényét“. Azt mondom: belekeveri, mivel, még ha szigorúan azokra a tényekre szorítkozunk is, amelyeket maga a szerző közöl, lehetetlen a folyamatnak olyan konkrét vonásaira rámutatni, amelyek nem egyeznének meg a marxista „doktrinával“ és a malthusianizmus elismerését kívánnák meg. Vázoljuk fel mégegyszer ezt a folyamatot. Először önellátó termelőkkel, nagyjából egyenlő parasztokkal van dolgunk*. Az árugazdaság behatolása az egyes gazdaság vagyonosságát a piactól teszi függővé, ilymódon a piaci ingadozások révén egyenlőtlenséget szül és kiélezi azt, egyesek kezében szabad pénzeszközöket összpontosít, másokat tönkretesz. Ez a pénz természetesen a nincstelenek kizsákmányolására szolgál, tőkévé válik. Amíg a tönkremenőben levő parasztok még megtartják gazdaságukat, a tőke kizsákmányolhatja őket úgy is, hogy a régi módon hagyja őket gazdálkodni, régi, technikailag észszerűtlen alapon, a kizsákmányolást munkájuk termékének megvásárlására alapoz-

* *Akik a földesuraknak dolgoznak.* Ezt az oldalt mellőzzük, hogy világosabban érzékeltethessük az áttérést a naturális gazdaságról az árugazdaságra. — Hogy a „régi nemesi“ viszonyok maradványai rosszabbítják a termelő helyzetét és a tönkremenésnek különösen súlyos formáit hívják életre — arról már beszéltünk.

hatja. De a pusztulás végülis olyan fokot ér el, hogy a paraszt kénytelen teljesen felhagyni a gazdálkodással: munkájának termékét már nem tudja eladni, nem marad számára egyéb, mint hogy munkaerejét adja el. A tőke ekkor saját kezébe veszi a gazdaságot és most már — a konkurrencia miatt — kénytelen azt észszerűen megszervezni; ez lehetővé válik számára a korábban „megtakarított" szabad pénzeszközök következtében: most már nem a gazdát, hanem a bérest, a napszámost zsákmányolja ki. Az a kérdés, hol az a két oldal, amelyet a szerző ebben a folyamatban megkülönböztet? Hogyan tartja lehetségesnek egy ilyen elképesztő malthusianus következtetés levonását: „A gazdaság technikai észszerűtlensége, nem pedig a kapitalizmus (jegyezzék meg ezt a „nem pedig"-et) az az ellenség, amely parasztságunktól a mindennapi kenyeret elveszi" (224). Mintha ez a mindennapi kenyér valaha is teljes egészében a termelőnek jutott volna és nem oszlott volna szükséges termékre és többlettermékre, amelyet a földesúr, a kulák, az „erős" paraszt, a tőkés szerzett meg!

Hozzá kell azonban tenni, hogy a „nivellálódás" kérdésében a szerzőnek van még valamelyes további magyarázata is. Azt mondja, hogy „a fentemlített nivellálódás következménye" — „a *paraszti lakosság középső rétegének* sok helyütt észlelt *csökkenése, sőt eltűnése*" (225). Idézetet közöl egy zemsztvo-kiadványból, amely megállapítja, hogy „még jobban megnőtt az a távolság, amely a falusi gazdagokat és a földnélküli, lónélküli proletariátust egymástól elválasztja", és levonja a következtetést: „A *nivellálódás* ebben az esetben természetesen egyidejűleg *differenciálódást* is jelent, de az *ilyen* differenciálódás talaján csupán a *személyi függőségi viszony* fejlődhet ki, ami csak kerékkötője lehet a gazdasági haladásnak" (226). — Eszerint most már kiderül, hogy az árugazdaság által létrehozott differenciálódást nem a „nivellálódással" kell szembeállítani, hanem ugyancsak differenciálódással, csakhogy *másfajta* differenciálódással, nevezetesen a személyi függéssel. Minthogy pedig a „személyi függés" „kerékkötője" a „gazdasági haladásnak", a szerző ezt az „oldalt" „regresszívnek" nevezi.

Ebben a magyarázatban Sztruve úr fölöttébb különös, semmiképpen sem marxista módszereket alkalmazott. A „személyi függést“ és a „differenciálódást“ mint két önálló, külön „rendszert“ hasonlítja össze; az egyiket dicsőíti, mert elősegíti a haladást, a másikat elítéli, mert gátolja a haladást. Hova lett az osztályellentétek elemzésének az a követelménye, amelynek elhanyagolásáért Sztruve úr oly jogosan támadta meg Ny. —on urat, hová lett az „ösztönös folyamatról“ szóló tanítás, amelyről olyan szépen beszélt? Hiszen ez a személyi függés, amelyet regresszív volta miatt az imént véglegesen elintézett, nem egyéb, mint a mezőgazdasági kapitalizmus kezdetleges megnyilvánulása, ugyanannak a kapitalizmusnak a megnyilvánulása, amely a továbbiakban a technika progresszív fellendülésére vezet. Valójában mi is az a személyi függés? A saját termelési eszközökkel rendelkező, piacra dolgozni kényszerülő gazda függése a pénz tulajdonosától olyan függés, amely bármennyire különböző formákban jut is kifejezésre (uzsoratőke, vagy a fogyasztópiacot monopolizáló felvásárló tőkéje formájában), mindig oda vezet, hogy a munka termékének igen nagy része nem a termelőnek, hanem a pénz tulajdonosának jut. Következésképpen a személyi függés lényege tisztán kapitalista viszony*, és sajátossága csak az, hogy a tőkés viszonyoknak ezt az elsődleges, csíraformáját teljesen behálózzák a korábbi hűbéri viszonyok: nem szabad szerződés van itt, hanem kényszeregyesség (amelyet hol a „hatóság“ parancsa, hol a gazdaság fenntartásának óhaja, hol a régi adósságok stb. kényszerítenek ki); a termelő itt egy bizonyos meghatáro-

* Itt együtt megvan valamennyi ismérv: az árugazdaság, mint talaj, — a társadalmi munka termékének pénz formájában való monopolizálása, mint következmény — és ennek a pénznek tőkévé válása. — A legkevésbbé sem feledkezem meg arról, hogy a *tőkének* ezek az elsődleges formái egyes esetekben a kapitalista viszonyok előtt is előfordultak. De a dolog veleje éppen az, hogy ezek a mai orosz parasztgazdaságban nem egyes esetekben fordulnak elő, hanem szabályként, mint a viszonyok uralkodó rendszere. Már kapcsolatba kerültek (a kereskedelmi forgalmon, a bankokon keresztül) a gyáripari, gépi nagykapitalizmussal és ezzel elárulták tendenciájukat; — megmutatták, hogy ennek a „személyi függésnek“ a képviselői csupán frontkatonák a burzsoázia egységes, osztatlan hadseregében.

zott helyhez és egy bizonyos meghatározott kizsákmányolóhoz van kötve: az áruügylet személytelen jellegével ellentétben, amely a tisztán kapitalista viszonyokat jellemzi, a megegyezés itt feltétlenül a „segítség", „jótett" személyes jellegét ölti, — s az ügyletnek ez a jellege kikerülhetetlenül személyes, féljobbágyi függőségbe juttatja a termelőt. A szerzőnek olyan kifejezései, mint a „nivellálódás", „a haladás kerékkötője", „regresszivitás", csak azt jelentik, hogy a tőke a termelést eleinte a régi alapon keríti hatalmába, eleinte technikailag elmaradott termelőt igáz le. A szerzőnek az a megállapítása, amely szerint a kapitalizmus fennállása még nem jogosít fel arra, hogy minden bajt a kapitalizmus számlájára írjunk, helyes abban az értelemben, hogy a mi másokra dolgozó parasztunk nemcsak a kapitalizmustól szenved, hanem a kapitalizmus elégtelen fejlettségétől is. Másszóval: a parasztság óriási többsége már csaknem egyáltalán nem termel önállóan, saját magának; az „észszerű" burzsoá gazdák számára végzett munka mellett csak a pénztőke tulajdonosai számára végzett munkát látjuk, vagyis amit látunk, az ugyancsak tőkés kizsákmányolás, ez azonban még fejletlen, kezdetleges és ennek következtében, először is, tízszeresen rontja a dolgozó helyzetét, azzal, hogy különleges, további megszorítások hálójával fonja be őt, másodszor pedig megfosztja a dolgozót (és ideológusát, a narodnyikot) attól a lehetőségtől, hogy az őt érő „kellemetlenségek" osztályjellegét megértse és tevékenységét ennek a jellegnek megfelelően átalakítsa. Tehát a „differenciálódás" „progresszív oldala" (hogy Sztruve úr nyelvén beszéljünk) abban nyilvánul meg, hogy napfényre hozza azt az ellentétet, amely a személyi függés formájában rejtve marad, és megfosztja ezt az ellentétet „régi nemesi" vonásaitól. A „regresszivitás" a narodnyikságnál, amely azt hangoztatja, hogy a parasztot egyenlővé kell tenni (a . . . kulák szemében) — abban nyilvánul meg, hogy a tőkét meg akarja rögzíteni középkori formáiban, amelyek a kizsákmányolást a szétforgácsolt, technikailag elmaradott termeléssel és a termelőre gyakorolt személyes nyomással kapcsolják egybe. Az elnyomás oka mindkét esetben (mind a „személyi függés", mind a „differenciálódás"

esetében) a *kapitalizmus*. A szerző ezzel ellentétes kijelentései, amelyek szerint a dolog lényege nem a kapitalizmusban, hanem a „technikai észszerűtlenségben" rejlik, amelyek szerint „nem a kapitalizmus az oka a paraszt szegénységének" stb. — csupán azt mutatják, hogy Sztruve úr túlságosan elragadtatta magát, amikor azt a helyes gondolatot hangoztatta, hogy a fejlett kapitalizmust fölébe kell helyezni a fejletlennek, s tételeinek elvontsága következtében az előbbit nem úgy állította szembe az utóbbival, mint a szóbanforgó jelenség két egymást követő fejlődési szakaszát, hanem mint különálló eseteket*.

III

Az, hogy a szerző túlságosan elragadtatta magát, megmutatkozik ott is, ahol azt fejtegeti, hogy . . . a parasztság tönkremenetelének okait tulajdonképpen nem szabad a nagyipari kapitalizmusban látni. A szerző ebben a kérdésben vitába száll Ny. —on úrral.

A gyári termékek olcsó előállítása — mondja Ny. —on úr a gyári ruházati cikkekről — háziipari termelésük csökkenésére vezetett (Sztruve úrnál, 227. old.).

„A dolgot itt éppen visszájára fordítva írják le — kiált fel Sztruve úr —, és ezt nem nehéz bebizonyítani. A textilanyagok paraszti termelésének csökkenése vezetett a kapitalista pamutipari termékek gyártásának és fogyasztásának emelkedésére, nem pedig fordítva" (227).

A szerző kérdésfeltevése aligha mondható sikerültnek, mert másodrendű részletekkel elhomályosítja a dolog lényegét. Ha a gyáripari fejlődés tényének megfigyelésé-

* Milyen alapon — kérdezheti az olvasó — tudható be ez csupán annak, hogy Sztruve úr elragadtatta magát? — Azon az alapon, hogy a szerző egész határozottan elismeri, hogy a kapitalizmus az az alap, amelyen valamennyi leírt jelenség végbemegy. Teljesen világosan mutatott rá egyfelől az árugazdaság gyors növekedésére, a parasztság felbomlására, a „tökéletesített munkaeszközök elterjedésére" (245) stb., másfelől „a parasztok megszabadítására a földtől, a falusi proletariátus kialakulására" (238). Végül, maga jellemezte ezt úgy, mint egy új erő, a *tőke* létrejöttét és kiemelte, hogy milyen döntő jelentőségű a tőkés közbeékelődése a termelő és a fogyasztó közé.

ből indulunk ki (márpedig Ny. —on úr éppen ennek a ténynek a megfigyeléséből indul ki), akkor lehetetlen tagadni, hogy a gyáripari termékek olcsósága is meggyorsítja az árugazdaság fejlődését, meggyorsítja a háziipari termékek kiszorítását. Amikor Sztruve úr Ny. —on úr fenti kijelentését cáfolja, ezzel csak gyengíti saját érvelését Ny. —on úrral szemben, akinek legfőbb hibája az, hogy a „gyárat" a „parasztságtól" elszakadt, véletlenül, kívülről rászakadt valaminek igyekszik feltüntetni, holott valójában a „gyár" (aszerint az elmélet szerint is, amelyhez Ny. —on úr hű akar maradni, s ugyanígy az orosz történelem tényei szerint) csupán betetőzi az egész közgazdaság áruszervezetének fejlődését, tehát a parasztgazdaságét is. A nagyburzsoá „gyári" termelés — egyenes és közvetlen folytatása a kisburzsoá termelésnek a falun, a híres „obscsinában" vagy a kusztáriparban. „Ahhoz, hogy a «gyári forma» «olcsóbbá» váljék — mondja egészen helyesen Sztruve úr —, a parasztnak a pénzgazdaság viszonyai között a gazdasági észszerűség álláspontjára kell helyezkednie." „Ha a parasztság ... megmaradt volna a naturális gazdaságnál, nem engedett volna semmiféle kartonkelme ... csábításának."

Más szavakkal: a „gyári forma" — nem egyéb, mint *fejlett* árutermelés, még hozzá abból a *fejletlen* árutermelésből kifejlődött árutermelés, amellyel a paraszti és kusztárgazdaságban találkozunk. A szerző be akarja bizonyítani Ny. —on úrnak, hogy a „gyár" és a „parasztság" kölcsönösen összefügg egymással, hogy viszonyaik gazdasági „alapelvei" nem ellentétesek*, hanem azonosak. Ennek bebizonyítása érdekében a kérdést vissza kellett volna vezetnie a parasztgazdaság gazdasági szervezetére, Ny. —on úrral azt a tételt kellett volna szembeállítania, hogy kistermelőnk (a földművelő paraszt és a kusztár) — kisburzsoá. A kérdés ilyen feltevése a „szükségesről" és a „lehetségesről" stb. szóló elmélkedések területéről arra a

* A narodnyikok ezt nyiltan és egyenesen hangoztatták. Viszont Ny. —on úr, a „kétségtelen marxista", a „népi rendszerről", a „népi termelésről" szóló ködös frázisokban, amelyeket Marx-idézetekkel tűzdel teli, ugyanezt az értelmetlenséget tálalja fel.

területre vitte volna őt át, ahol tisztázza *azt*, *hogy mi van* és megmagyarázza, *hogy miért van éppen így, nem pedig másként.* A narodnyikoknak e tétel megcáfolásához vagy az árugazdaság növekedését és a parasztság felbomlását mutató közismert és vitathatatlan tényeket kellene tagadniok [már pedig *ezek a tények* a parasztság kispolgári voltát *bizonyítják]*, vagy pedig a politikai gazdaságtan elemi igazságait kellene tagadniok. E tétel elfogadása viszont annak elismerése, hogy ostobaság a „kapitalizmust“ szembeállítani a „népi rendszerrel“, elismerése annak, hogy mennyire reakciósak azok a tervezetek, amelyek „más utakat keresnek a hazának“ és a „társadalmasítást“ illető kívánságaikkal a burzsoá „társadalomhoz“ vagy a félig még „régi nemesi“ államhoz fordulnak.

Sztruve úr azonban, ahelyett hogy az elején kezdené*, a végén kezdi: „mi elvetjük — mondja — a narodnyikok Oroszország gazdasági fejlődésére vonatkozó elméletének egyik legsarkalatosabb tételét, azt a tételt, hogy a feldolgozó nagyipar fejlődése tönkreteszi a földművelő parasztot“ (246). Ez már azt jelenti, hogy — mint a németek mondják — a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntik a kádból! „A feldolgozó nagyipar fejlődése“ a kapitalizmus fejlődését jelenti és fejezi ki. Az pedig, hogy a parasztot éppen a kapitalizmus teszi tönkre — egyáltalán nem a narodnyikság, hanem a *marxizmus* egyik legsarkalatosabb tétele. A narodnyikok annak okát, hogy a termelőt megszabadítják a termelési eszközöktől, nem az orosz közgazdaság ama sajátos szervezetében látták és látják, amelyet kapitalizmusnak neveznek, hanem a kormány politikájában, amely elhibázott volt („mi“ helytelen úton haladtunk stb.), a társadalom tespedésében, abban, hogy nem egyesült eléggé a rablók és az agyafúrt fickók ellen stb. Ezért „rendszabályaik“ is a „társadalom“ és az „állam“ tevékenységére szorítkoztak. Ezzel szemben, ha a kisajátítás okaként a közgazdaság kapitalista szervezetére mutatunk rá, ez múlhatatlanul elvezet az *osztályharc* taná-

* Vagyis azzal, hogy a nagykapitalizmus „elkerülhetetlenségének és jogosultságának“ bebizonyítása érdekében kimutatja a „földművelő paraszt“ kisburzsoá mivoltát.

hoz (v. ö. Sztruvénél 101,. 288. old. és sok más helyen). A szerző fogalmazása pontatlan, mivel általában „föld*művelőről*“ beszél, nem pedig a burzsoá földművelés ellentétes osztályairól. A narodnyikok azt mondják, hogy a kapitalizmus pusztulásba dönti a föld*művelést*, s ezért nem képes az ország egész termelését átfogni és helytelen úton vezeti ezt a termelést. A marxisták azt mondják, hogy a kapitalizmus a feldolgozó iparban és a földművelésben egyaránt elnyomja a *termelőt*, de azzal, hogy a termelést magasabb fokra emeli, megteremti a „társadalmasításhoz“ szükséges feltételeket és erőket*.

Sztruve úr végkövetkeztetése ebben a kérdésben a következő: „Ny. —on úr egyik legfőbb hibája az, hogy a jelenlegi, mindmáig inkább naturális, mint pénzgazdálkodást folytató parasztgazdaságra teljes egészében átvitte a *kialakult* kapitalista rend fogalmait és kategóriáit“ (237).

Fentebb láttuk, hogy csakis az orosz mezőgazdasági kapitalizmus konkrét adatainak teljes semmibevevésével magyarázható Ny. —on úrnak az a nevetségesen téves állítása, hogy a belső piac „összeszűkül“. Ezt a tévedést azonban nem az okozta, hogy a kapitalizmus valamennyi kategóriáját átvitte a parasztságra, hanem az, hogy a *kapitalizmusnak* egyetlen *kategóriáját* sem alkalmazta a mezőgazdaság adottságaira. A kapitalizmus legfontosabb „kategóriái“ természetesen a burzsoá és proletárosztály. Ny. —on úr nem „vitte át“ ezeket a „parasztságra“ (vagyis nem elemezte, hogy a parasztság mely csoportjaira és rétegeire alkalmazhatók és mennyire fejlettek ezek a kategóriák), sőt ellenkezőleg, tisztán narodnyik módra okoskodott, mivel nem vett tudomást az „obscsinán“ belüli ellentétes elemekről, hanem általában „parasztságról“ beszélt. Ez vezetett azután arra, hogy a túlnépesedés tőkés jellegéről és a kapitalizmusról mint a földművelő

---

* „A tőkés termelési mód nagy érdeme egyrészt az, hogy észszerűsíti a földművelést és megteremti a kollektív földművelés lehetőségét, — másrészt pedig az, hogy a földtulajdont az abszurdumig viszi. Mint valamennyi többi történelmi haladó lépését, a kapitalizmus ezt is a közvetlen termelő teljes elnyomorodása árán vásárolta meg“ („Das Kapital“. 3. köt. 2. rész, 157. old.)[106].

kisajátításának okáról szóló tétele bebizonyítatlan maradt s csak arra volt jó, hogy tápot adjon egy reakciós utópiának.

IV

A hatodik fejezet VIII. §-ában Sztruve úr a magánbirtokos gazdaságra vonatkozó gondolatait fejti ki. Minden tekintetben helyesen mutat rá arra, hogy azok a formák, amelyeket ez a gazdaság ölt, szorosan és közvetlenül függnek a paraszt tönkremenetelétől. A tönkrement paraszt már nem „csábítja" „mesébeillő bérleti díjakkal" a földbirtokost, a földbirtokos tehát áttér a bérmunka alkalmazására. Sztruve úr bizonyítékul kivonatokat közöl Raszpopin cikkéből, aki feldolgozta a földbirtokos gazdaság zemsztvostatisztikai adatait, továbbá a folyamatos zemsztvostatisztikai kiadványból, amely kiemeli, hogy a nagybirtokok szántójának növelése „kényszer"-jellegű. Válaszképpen a narodnyik uraknak, akik a mezőgazdasági kapitalizmus már fennálló uralmának tényét oly szívesen homályosítják el a „jövőjéről" és „lehetőségeiről" szóló elmélkedésekkel, a szerző pontosan rámutat a *valóságra*.

Itt csupán azzal kell foglalkoznunk, hogyan ítéli meg ezt a jelenséget a zerző, aki azt mondja, hogy ezek — „haladó áramlatok a magánbirtokos gazdaságban" (244), s hogy ezeket az áramlatokat „a gazdasági fejlődés kérlelhetetlen logikája" hozza létre (240). Attól tartunk, hogy ezek a teljesen igaz tételek elvontságuk miatt érthetetlenek maradnak a marxizmusban nem járatos olvasó előtt; hogy az olvasó — ha nem mutatnak rá határozottan arra, hogy ilyen meg ilyen gazdasági rendszerek, az osztályellentétek ilyen meg ilyen formái váltják fel egymást — nem fogja megérteni, hogy ez a szóbanforgó irányzat miért „haladó" (természetesen abból az egyetlen szempontból, amelyből a marxista a kérdést felvetheti, tehát egy bizonyos meghatározott osztály szempontjából) és miben rejlik voltaképpen a végbemenő fejlődés „kérlelhetetlensége". Ezért tehát próbáljuk meg vázolni (ha csak a legáltalánosabb vonásokban is) ezt a felváltást, párhuzamban a folyamat narodnyik beállításával.

A narodnyik a bérmunkát alkalmazó gazdaság fejlődési folyamatát úgy állítja be, hogy az áttérést jelent az „önálló“ parasztgazdaságról az alárendelt parasztgazdaságra, és ezt — természetesen — regressziónak, hanyatlásnak stb. tekinti. A folyamat ilyen beállítása egyenesen *ellentmond a tényeknek*, egyáltalán nem felel meg a valóságnak, ezért a belőle levont következtetések is badarságok. A narodnyik, amikor a dolgot (a multat és a jelent illetőleg) ilyen derűlátóan állítja be, egyszerűen *hátat fordít a tényeknek*, amelyeket maga a narodnyik irodalom állapított meg, s az utópiák és lehetőségek felé fordul.

Vegyük kiindulópontul a reformelőtti jobbágygazdaságot.

A termelési viszonyok alapvető tartalma itt a következő volt: a földesúr adott a parasztnak földet, adott fát az építkezéshez, általában termelési eszközöket adott (néha közvetlenül létfenntartási eszközöket is) minden egyes gazdaságnak. Ráhagyta a parasztra, hogy az maga termelje meg élelmét, és arra kényszerítette, hogy az *egész többletmunkaidőben* neki dolgozzék, úrdolgát végezzen. Azért hangsúlyozom, hogy „az egész többletmunkaidőben“, mert ki akarom emelni, hogy a paraszt „önállóságáról“ ebben a rendszerben szó sem lehet*. A „juttatott föld“, amellyel a földesúr a parasztot „ellátta“, nem más, mint *természetbeni munkabér*, s teljességgel és kizárólag arra szolgált, hogy a földesúr a parasztot kizsákmányolja, hogy a földesúr „el legyen látva“ munkáskezekkel, és sohasem szolgált magának a parasztnak valóságos ellátására**.

De egyszercsak betör az árugazdaság. A földesúr kezdi eladásra, nem pedig sajátmagának termelni a gabonát. Ennek következményeképpen a paraszti munka kizsákmányolása fokozódik, — majd pedig a juttatott földek rendszere válságba jut, mivel a földesúrnak már nem előnyös újabb földet juttatni a parasztok felnövekvő nemzedékeinek és felmerül az a lehetőség, hogy pénzben

* *Kizárólag* a dolog gazdasági oldalára szorítkozom.

** Ezért merő koholmánynak kell minősítenünk, ha a feudális „földdel való ellátásra“, mint annak bizonyítékára hivatkoznak, hogy a termelési eszközök „ősidőktől“ a termelőhöz tartoztak.

történjék az elszámolás. Most már előnyösebb egyszer-smindenkorra elhatárolni a paraszti földet a földesúritól (különösen, ha ezzel kapcsolatban még le is hasítják a juttatott földek egyrészét és „méltányos" megváltási összeget kapnak) és előnyösebb *ugyanezeknek* a parasztoknak a munkáját venni igénybe, akik most anyagilag rosszabb körülmények közé kerültek és kénytelenek versenyezni az egykori uradalmi cselédekkel, az „ajándékföldesekkel"[107], a jobb sorban levő egykori kincstári meg koronaparasztokkal stb.

A jobbágyság megdől.

A gazdaság rendszere — miután a gazdaság (ez különösen fontos) a piacot tartja szem előtt — megváltozik, de nem egyszerre változik meg. A régi vonásokhoz és „alapelvekhez" újak járulnak. Ezeknek az új vonásoknak lényege az, hogy a „Plusmacherei" alapja már nem a parasztnak termelési eszközökkel való ellátása, hanem ellenkezőleg, a paraszt „szabadsága" a termelési eszközöktől, a pénzszükséglet; az alap már nem a naturális gazdaság, nem a naturális kölcsönös „szolgálat" (a földesúr földet ad a parasztnak s a paraszt ezt a többletmunka termékeivel, gabonával, vászonnal stb. „viszonozza"), hanem a „szabad" áru- és pénzszerződés. Éppen ez a forma, amely összeegyezteti a régi és az új vonásokat, éppen ez vált uralkodóvá Oroszországban a reform után. A munka ellenében történő földkölcsönzés régi módszereihez (pl. a lehasított földekért végzett munka) hozzájött a „téli szegődtetés" — pénzkölcsönzés munka ellenében olyan pillanatban, amikor a parasztnak különösen nagy szüksége van pénzre és ezért értékének egyharmadáért adja el munkáját, gabonakölcsönzés, ledolgozás ellenében stb. Amint látják, az egykori feudális uradalmakban a közgazdasági viszonyok a legközönségesebb *uzsora*jellegű egyességekké váltak: ezek a műveletek teljesen hasonlók azokhoz, amelyeket a felvásárlók a kusztárokkal kapcsolatban végeznek.

Nem vitás, hogy éppen az ilyen gazdaság vált tipikussá a reform után. Narodnyik irodalmunk kitűnően *leírta* a „Plusmacherei"-nak ezt a különösen visszataszító formáját, amely feudális hagyományokkal és viszonyokkal,

a „juttatott földjével“ megkötött paraszt teljes tehetetlenségével jár együtt.

A narodnyikok azonban nem akarták és nem is akarják látni, mi voltaképpen ezeknek a viszonyoknak gazdasági alapja.

Az uralom alapja itt már nem csupán a föld, mint régente, hanem ezenkívül a pénz, amire a parasztnak szüksége van (a pénz pedig az árugazdaságban megszervezett társadalmi munka terméke), — továbbá a paraszt „szabadsága“ a létfenntartási eszközöktől. Nyilvánvaló, hogy ez kapitalista, burzsoá viszony. Az „új“ vonások — nem jelentenek egyebet, mint a *tőke* uralmának kezdetleges formáját a mezőgazdaságban, olyan formát, amely még nem szabadult meg a „régi nemesi“ béklyóktól, olyan formát, amely létrehozza a tőkés társadalom lényegéhez tartozó osztályellentétet, de még nem rögzíti azt.

Ámde az árugazdaság fejlődésével egyszerre csak kicsúszik a talaj a tőke uralmának e kezdetleges formája alól: a parasztság gazdasági leromlása, amely most már teljes összeomlássá vált, arra vezet, hogy a parasztok elveszítik mezőgazdasági felszerelésüket — amely pedig egyaránt alapja volt annak, hogy a munka feudális és uzsora-formája fennmaradt — és ezzel a földesurat arra kényszeríti, hogy áttérjen saját felszerelésének használatára, a parasztot pedig arra, hogy mezőgazdasági munkássá váljék.

Hogy ez az áttérés már megkezdődött a reformutáni Oroszországban, szintén vitathatatlan tény. Ez a tény megmutatja annak a leigázó formának a tendenciáját, amelyet a narodnyikok merőben metafizikusan vizsgálnak — kiszakítva a multtal való összefüggéséből, tekintet nélkül fejlődési irányára; ez a tény megmutatja a kapitalizmus *tovább*fejlődését, annak az osztályellentétnek továbbfejlődését, amely tőkés társadalmunk lényegéhez tartozik s amely a megelőző korszakban a „kuláknak“ a paraszthoz való viszonyában fejeződött ki, most pedig az észszerű gazdának a béreshez és napszámoshoz való viszonyában kezd kifejezésre jutni.

És éppen ez az utóbbi változás váltja ki a narodnyik kétségbeesését és szörnyűlködését, aki nagy hangon a „föld-

től való megfosztásról", az „önállóság elvesztéséről", „a kapitalizmus mesterséges meghonosításáról", azokról a bajokról és veszélyekről kezd beszélni, amelyekkel a kapitalizmus „fenyeget" stb. stb.

Vegyék szemügyre elfogulatlanul ezt az érvelést — és először, meglátják benne a *hazugságot*, habár jószándékú hazugságot, hiszen a bérmunkást alkalmazó gazdaságot nem a paraszt „önállósága" előzi meg, hanem csak az, hogy a többlettermék más formákban jutott azoknak, akik nem vettek részt létrehozásában. Másodszor, meglátják a narodnyikság tiltakozásának felületességét, kicsinyességét, amely ezt a tiltakozást, Sztruve úr találó kifejezése szerint, vulgáris szocializmussá avatja. Miért vizsgálják ezt a „meterséges meghonosítást" csak a második formájában és miért nem mindkettőben? miért nem tiltakoznak az ellen az alapvető történelmi tény ellen, amely a termelési eszközöket a „magánbirtokosok" kezében összpontosította, miért tiltakoznak e monopólium hasznosításának csupán egyik módszere ellen? miért nem azokban a termelési viszonyokban látják a baj gyökerét, amelyek a munkát mindenütt alávetik a pénz birtokosainak, miért csupán abban az egyenlőtlen elosztásban látják, amely olyan kirívóan jelentkezik e viszonyok *utóbbi* formájában? Éppen ez az alapvető körülmény — a tiltakozás a kapitalizmus ellen, de ugyanezeknek a kapitalista viszonyoknak talaján maradó tiltakozás — teszi a narodnyikokat a kisburzsoázia ideológusaivá, amely kisburzsoázia nem a burzsoá rendtől, hanem csupán annak kiéleződésétől fél, holott csakis ez a kiéleződés vezet gyökeres változásra.

V

Térjünk át Sztruve úr elméleti fejtegetéseinek utolsó pontjára, „az orosz kapitalizmus piacainak" kérdésére (245).

Azt a narodnyik elméletet, amely szerint nálunk nincs piac, a szerző azzal a kérdéssel kezdi taglalni, hogy „mit ért V. V. úr kapitalizmuson?" Ez a kérdés nagyon is helyénvaló, minthogy V. V. úr (mint általában minden narodnyik) az orosz viszonyokat mindig a kapitalizmusnak

valamiféle „angol formájával“ (247) vetette egybe, nem pedig a kapitalizmus fő jellegzetességeivel, amelyek arculata országonként változik. Csak az kár, hogy Sztruve úr hiányosan határozza meg a kapitalizmust, általában „a cseregazdaság uralmára“ mutat rá [ez csak az egyik ismérv; a második — az értéktöbblet elsajátítása a pénz birtokosa által, ez utóbbi uralma a munka fölött], „arra a rendszerre, amelyet Nyugat-Európában látunk“ (247), „valamennyi következményével“, „az ipari termelés koncentrációjával, a szűkebb értelemben vett kapitalizmussal“ (224) együtt.

„V. V. úr — mondja a szerző — nem bocsátkozott a «kapitalizmus» fogalmának elemzésébe, hanem átvette azt Marxtól, aki pedig főként a szűkebb értelemben vett kapitalizmust, vagyis azoknak a viszonyoknak már teljesen kialakult termékét tartotta szem előtt, amelyek annak alapján fejlődnek ki, hogy a termelést teljesen alávetik a cserének“ (247). Ezzel nem érthetünk egyet. Először, ha V. V. úr valóban Marxtól vette volna át a kapitalizmussal kapcsolatos elképzelését, akkor helyes elképzelése lett volna róla és nem téveszthette volna össze az „angol formát“ a kapitalizmussal. Másodszor, egyáltalán nem igaz, hogy Marx főként „az ipari termelés centralizációját vagy koncentrációját“ tartotta szem előtt (ezt érti Sztruve úr szűkebb értelemben vett kapitalizmuson). Ellenkezőleg, Marx nyomon követte az árugazdaság fejlődését legelső lépéseitől kezdve, elemezte a kapitalizmust azokban a kezdetleges formáiban — az egyszerű kooperáció és a manufaktúra formájában —, amelyek évszázadokkal maradtak el a gépi termelés koncentrációja mögött, — kimutatta az ipari kapitalizmus kapcsolatát a mezőgazdaságival. Maga Sztruve úr szűkíti le a kapitalizmus fogalmát, amikor azt mondja: „... V. V. úr a nemzetgazdaságnak a naturális szervezettől az áruszervezet felé vezető úton tett *első* lépéseit tette vizsgálat tárgyává“. Azt kellett volna mondani: *utolsó* lépéseit. V. V. úr, tudomásunk szerint, csupán a reformutáni orosz gazdaságot tanulmányozta. Az *árutermelés kezdete* a reformelőtti korszakba nyúlik vissza, mint ezt maga Sztruve úr is megállapítja (189—190), sőt még a textilipar *kapitalista* szervezete is a parasztok

felszabadítása előtt alakult ki. A reform szerepe ebből a szempontból az volt, hogy a *végleges* fejlődésnek adott lökést; a munkatermék áruformája helyett a munkaerő áruformáját állította a legelső helyre; nem az árutermelés, hanem már a tőkés termelés uralmát szentesítette. A tág értelemben és a szűkebb értelemben vett kapitalizmus homályos megkülönböztetése* Sztruve urat arra vezette, hogy az orosz kapitalizmust nyilván valami jövendőbelinek, nem pedig a jelenben meglevőnek, nem olyannak tekinti, ami már teljesen és véglegesen kialakult. Például ezt mondja:

„V. V. úrnak, mielőtt feltette azt a kérdést, hogy elkerülhetetlen-e Oroszországban az angol formájú kapitalizmus, először egy másik, általánosabb és ezért fontosabb kérdést kellett volna feltennie és megoldania, nevezetesen azt, hogy elkerülhetetlen-e Oroszországban az áttérés a naturális gazdaságról a pénzgazdaságra és milyen viszonyban van a tőkés termelés sensu stricto** az árutermeléssel általában?" (247). Ez a kérdésfeltevés aligha helyes. Ha a termelési viszonyok adott, Oroszországban jelenleg fennálló rendszerét tisztázzuk, akkor az ilyen vagy olyan fejlődés „elkerülhetetlenségének" kérdése már eo ipso*** meg van oldva. Ha pedig nem tisztázzuk, akkor nem is oldjuk meg a kérdést. A jövőt illető elmélkedések helyett (amit annyira kedvelnek a narodnyik urak) a jelent kell *megmagyarázni*. A reformutáni Oroszországban óriási jelentőségű tényként kiütközött — ha szabad így kifejeznem magam — a kapitalizmus külső megnyilvánulása, vagyis „csúcsainak" (a gyári termelésnek, a vasutaknak, bankoknak stb.) megnyilvánulása, s az elméleti gondolkodás előtt nyomban felmerült az oroszországi kapitalizmus kérdése. A narodnyikok azt igyekeztek bebizonyítani, hogy ezek a csúcsok — véletlenszerűek, nincsenek összefüggésben az egész gazdasági rendszerrel,

* Nem tudni, milyen ismérv alapján különbözteti meg a szerző ezeket a fogalmakat? Ha a szűk értelemben vett kapitalizmuson csak a gépi ipart érti, akkor érthetetlen, miért nem választja külön a manufaktúrát is? Ha tág értelemben vett kapitalizmuson csak árugazdaságot ért, akkor ez még nem kapitalizmus.

** — szűk értelemben. — *Szerk.*

*** — ezzel egyúttal. — *Szerk.*

talajtalanok és ezért erőtlenek; ebbeli igyekezetükben a „kapitalizmus“ fogalmát túlságosan szűkre vették és megfeledkeztek arról, hogy a munka leigázása a tőke által igen hosszú és különböző szakaszokon megy át a kereskedelmi tőkétől az „angol formáig“. A marxistáknak éppen azt kell bebizonyítaniok, hogy ezek a csúcsok az utolsó lépést jelentik az árugazdaság fejlődésében, amely már régen kialakult Oroszországban és *mindenütt*, valamennyi termelési ágban, aláveti a munkát a tőkének.

Sztruve úrnak az a nézete, hogy az orosz kapitalizmus valami jövendőbeli, nem pedig jelenlegi dolog, különösen szembetűnően mutatkozik meg következő fejtegetésében: „amíg a mai, törvényben lerögzített és szentesített obscsina fennáll, addig ennek talaján olyan viszonyok fognak kifejlődni, amelyeknek semmi közük sincs a «népjóléthez»“. [Még csak most „fognak“ kifejlődni, s nem fejlődtek-e ki már olyan régen, hogy az egész narodnyik irodalom, keletkezése óta, több mint negyedszázad óta, ezeket a jelenségeket írta le és ezek ellen tiltakozott?] „Nyugaton van néhány példa arra, hogy a parcella-gazdaság fennáll a kapitalista nagygazdaság mellett. Lengyelországunkban és délnyugati határvidékeinken hasonló a helyzet. Elmondhatjuk, hogy Oroszországban mind az egyéni, mind az obscsina-parasztgazdaság ehhez a típushoz közeledik, amennyiben a tönkrement parasztság ott marad a földön és a kiegyenlítő behatások erősebbnek bizonyulnak, mint a differenciáló behatások“ (280). Még csak most közeledik ehhez a típushoz és nem képviseli-e máris éppen ezt a *típust?* A „típus“ meghatározásához persze a viszonyok alapvető gazdasági vonásait kell alapul venni, nem pedig a jogi formákat. Ha szemügyre vesszük az orosz falu gazdasági életének ezeket az alapvető vonásait, akkor elszigetelt parasztgazdaságokat látunk apró földdarabokon, fejlődő árugazdaságot látunk, amely már most is uralkodó szerepet játszik. Éppen ezeket a vonásokat tartalmazza a „parcella-gazdaság“ fogalma. Látjuk továbbá a parasztoknak ugyanazt az eladósodottságát az uzsorásoknál, ugyanazt a kisajátítást, amelyről a nyugati adatok tanuskodnak. A különbség csak jogi rendszerünk sajátosságaiban van (a parasztok polgári egyenjogúságá-

nak hiánya; a földbirtoklás formái), amelyek kapitalizmusunk fejletlenebb voltának következtében épebben őrzik meg a „régi rendszer" nyomait. De ezek a sajátosságok egyáltalán nem változtatnak paraszti viszonyaink és a nyugati viszonyok *típusának* egyneműségén.

Sztruve úr ezután áttér magára a piacelméletre s megjegyzi, hogy V. V. úr és Ny. —on úr hibás körben tévelyegnek: a kapitalizmus fejlődésének bővülő piacra van szüksége, a kapitalizmus ellenben tönkreteszi a lakosságot. A szerző a maga malthusianizmusával sikertelenül igazítja ki ezt a hibás kört, amikor a parasztság tönkremenését nem a kapitalizmusnak, hanem a „lakosság szaporodásának" számlájára írja!! A fentemlített szerzők hibája egészen más jellegű: a kapitalizmus nemcsak tönkreteszi, hanem *fel is bomlasztja* a parasztságot — burzsoáziára és proletariátusra. Ez a folyamat nem szűkíti, hanem ellenkezőleg, *megteremti* a belső piacot; az árugazdaság a felbomlott parasztság mindkét pólusán növekszik, mind a „proletár" parasztságnál amely „a szabad munkát" eladni kényszerül, mind a burzsoá parasztságnál, amely fejleszti gazdaságának technikáját (gépek, felszerelés, műtrágya stb.) (lásd V. V. úr könyvét: „Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве"*) és fokozza szükségleteit. Noha a folyamat ilyen értelmezése közvetlenül Marxnak az ipari és mezőgazdasági kapitalizmus összefüggéséről szóló elméletén alapszik, Sztruve úr nem vesz róla tudomást — talán azért, mert V. V. úr „piacelmélete" tévútra vitte. Ez utóbbi, állítólag Marxra támaszkodva, azt az „elméletet" tálalta fel az orosz közönségnek, hogy a fejlett kapitalista társadalomban elkerülhetetlen az „árufölösleg"; a belső piac nem lehet elég, elengedhetetlen a külső piac is. „Ez az elmélet igaz (?!) — jelenti ki Sztruve úr —, mert csak konstatálja azt a tényt, hogy az értéktöbblet nem realizálható sem a tőkések, sem a munkások fogyasztásában, hanem feltételezi harmadik személyek fogyasztását" (251). Ezzel a kijelentéssel semmiképpen sem érthetünk egyet. V. V. úr „elméleté"-nek (ha egyáltalán elméletnek nevezhető) lényege egyszerűen az, hogy

* — „Haladó áramlatok a parasztgazdaságban". — *Ford.*

nem vesz tudomást a személyes és a termelő fogyasztás, a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek közti különbségről, holott e különbség nélkül lehetetlen megmagyarázni a társadalmi össztőke újratermelését a tőkés társadalomban. Marx ezt nagyon részletesen kimutatta a „Tőke" 2. kötetében (3. szakasz: „A társadalmi össztőke újratermelése és forgása"), és élesen kiemelte az első kötetben is, amikor a klasszikus politikai gazdaságtannak azt a tételét bírálta, amely szerint a tőkefelhalmozás nem egyéb, mint az értéktöbbletnek munkabérré, nem pedig állandó tőkévé (termelési eszközök) plusz munkabérré való átalakulása. V. V. úr elméletének ezt a jellemzését mindössze két idézettel támasztjuk alá azokból a cikkekből, amelyeket Sztruve úr tárgyal.

„Minden egyes munkás — írja V. V. úr „A piac fölös áruellátása" című cikkében — többet termel, mint amennyit maga elfogyaszt, s ezek a fölöslegek kevesek kezében halmozódnak fel; ezeket a fölösleges tulajdonosaik maguk fogyasztják el, s e célból azokat az országon belül és külföldön a legkülönbözőbb szükségleti és kényelmi cikkekre cserélik el; de akármennyit esznek, isznak és táncolnak (sic!!) — az egész értéktöbbletet nem képesek felélni" („Otyecsesztvennije Zapiszki". 1883. 5. sz., 14. old.), és a szerző „nagyobb szemléletesség kedvéért" „megvizsgálja a tőkés legfontosabb kiadásait" ebédekre, utazásokra stb. Még élesebben fejezi ki V. V. úr ezt a gondolatot „Militarizmus és kapitalizmus" című cikkében: „az ipar tőkés szervezetének Achillesz-sarka az, hogy a vállalkozók nem bírják elfogyasztani egész jövedelmüket" („Russzkaja Miszl". 1889. 9. sz., 80. old.). „Rothschild nem bírja elfogyasztani egész jövedelemgyarapodását . . . egyszerűen azért, mert ez . . . a gyarapodás olyan jelentős tömegű fogyasztási cikket képvisel, hogy Rothschild, akinek enélkül is teljesítik minden szeszélyét, határozottan zavarban lenne" stb.

Mindezek a fejtegetések, mint látják, azon a naiv véleményen alapulnak, hogy a tőkés célja a személyes fogyasztás, nem pedig az értéktöbblet-felhalmozás, — azon a tévedésen, hogy a társadalmi termék $v + m$-re (változó tőke plusz értéktöbblet) oszlik, ahogyan azt A.

Smith és az egész Marx-előtti politikai gazdaságtan tanította, nem pedig $c + v + m$-re (állandó tőke — termelési eszközök, továbbá munkabér, és értéktöbblet), ahogyan azt Marx kimutatta. Mihelyt ezeket a tévedéseket kiküszöböltük és figyelembevettük azt a körülményt, hogy a tőkés társadalomban óriási és egyre növekvő szerepet játszanak a termelési eszközök (a társadalmi termékeknek az a része, amely nem személyes, hanem produktív fogyasztásra kerül, nem emberek, hanem a tőke fogyasztására), teljesen összeomlik az egész híres „elmélet". Marx a 2. kötetben bebizonyította, hogy tőkés termelés teljesen elképzelhető külső piacok nélkül, a gazdagság növekvő felhalmozódásával és mindenféle „harmadik személyek" nélkül, akiket Sztruve úr nagyon szerencsétlenül vont be ebbe a dologba. Sztruve úr e tárgyról szóló fejtegetései annál különösebbek, mert ő maga mutat rá a belső piac túlnyomó jelentőségére Oroszországban és rajtakapja V. V. urat, hogy az „orosz kapitalizmus fejlesztésének" olyan „programját" körvonalazza, amely az erős parasztságra támaszkodik. Ennek az „erős" (értsd: burzsoá) parasztságnak falvainkban most végbemenő kialakulási folyamata közvetlenül megmutatja nekünk a tőke keletkezését, a termelők proletarizálódását és a *belső piac bővülését:* „a tökéletesített szerszámok elterjedése" például éppen a termelési eszközök formájában történő tőkefelhalmozást jelenti. Ebben a kérdésben különösen szükséges lett volna az, hogy a „lehetőségek" fejtegetése helyett azt a valóságos folyamatot írják le és magyarázzák meg, amely az orosz kapitalizmus belső piacának megteremtésében fejeződik ki*.

Ezzel befejeztük Sztruve úr könyve elméleti részének elemzését, és most megkísérelhetjük, hogy általános, összefoglaló jellemzést adjunk fejtegetéseinek alapvető módszereiről és ilymódon eljussunk azoknak a kérdéseknek megoldásához, amelyeket cikkünk elején felvetettünk: „mi az, amit ebben a könyvben a marxizmusnak lehet

* Mivel ez igen fontos és bonyolult kérdés, külön cikkben szándékozunk vele foglalkozni[108].

tulajdonítani?", „a doktrínának (a marxizmusnak) milyen tételeit veti el, egészíti ki, vagy igazítja ki a szerző és mi az eredmény ezekben az esetekben?"

A szerző fejtegetéseinek alapvonása — amelyre már elöljáróban rámutattunk — az a szűk objektivizmus, amely a folyamat elkerülhetetlenségének és szükségszerűségének bizonyítására szorítkozik s nem igyekszik e folyamat minden egyes konkrét szakaszával kapcsolatban feltárni az osztályellentétnek a folyamatra jellemző formáját — az az objektivizmus, amely erre a folyamatra általánosságban jellemző, ezzel szemben nem jellemző külön-külön azokra az ellentétes osztályokra, amelyeknek harcából a folyamat kibontakozik.

Megértjük és elismerjük, hogy a szerző nem alaptalanul korlátozta ilymódon „megjegyzéseit" csakis az „objektív" s méghozzá legáltalánosabb részre: először, mivel a narodnyikokkal az ellentétes nézetek alapjait akarta szembeállítani, csakis a principiumokat* fejtette ki s további kifejtésüket és konkrétabb megmagyarázásukat a vita további fejleményeinek engedte át, és másodszor, az első fejezetben igyekeztünk megmutatni, hogy a narodnyikság és a marxizmus *egész* különbsége az orosz kapitalizmus *bírálatának jellegében*, eltérő *magyarázatában* van — amiből természetszerűleg következik az, hogy a marxisták néha csakis az általános „objektív" tételekre szorítkoznak, kizárólag arra fordítják figyelmüket, ami *(a közismert tényekre vonatkozó)* felfogásunkat a narodnyik felfogástól megkülönbözteti.

Csakhogy Sztruve úr, úgy véljük, a kelleténél jóval tovább ment ebben a tekintetben. Az előadás elvontsága gyakran olyan tételeket eredményezett, amelyeknek feltétlenül félreértést kell okozniok: a kérdés beállítása nem különbözött attól a közkeletű, irodalmunkban uralkodó módszertől, amikoris professzorosan, felülről, a haza útjairól és sorsáról elmélkednek és nem vizsgálják az egyes osztályokat, amelyek ilyen meg ilyen úton haladnak; minél konkrétabbá vált a szerző fejtegetése, annál lehetetlenebbé vált a marxizmus principiumait az elvont tételek magas-

* — alapelveket. — *Szerk.*

latain maradva megmagyarázni, annál szükségesebbé vált, hogy határozottan rámutasson az orosz társadalom ilyen meg ilyen osztályainak ilyen meg ilyen helyzetére, a Plusmacherei különböző formáinak és a termelők érdekeinek viszonyára.

Ezért úgy véltük, hogy helyénvaló lesz, ha megpróbáljuk kiegészíteni és megvilágitani a szerző tételét, s lépésről-lépésre nyomon követjük fejtegetését, hogy hangsúlyozzuk a kérdések *másfajta* feltevésének szükségességét, az osztályellentétekről szóló elmélet *következetesebb* alkalmazásának szükségességét.

Ami Sztruve úr nyilt eltéréseit illeti a marxizmustól — az állam, a túlnépesedés és a belső piac kérdésében — ezekről már eleget beszéltünk.

VI

Sztruve úr könyvében a narodnyikság elméleti tartalmának birálatán kívül egyebek között a narodnyik gazdaságpolitikára vonatkozólag is van néhány megjegyzés. Bár a szerző futólag vetette oda és nem fejtette ki teljesen ezeket a megjegyzéseket, mégis érintenünk kell őket, nehogy bármilyen félreértésnek teret engedjünk.

Ezekben a megjegyzésekben utalások vannak arra, hogy a liberális, azaz burzsoá politika, a narodnyik politikához képest, „észszerű", haladó, „értelmes" stb.*

A szerző nyilvánvalóan egybe akart vetni két olyan politikát, amelyek megmaradnak a fennálló viszonyok talaján — és *ebben az értelemben* egészen helyesen mutatott

* Bemutatunk néhány példát ezekből a megjegyzésekből: „ha az állam ... nem a nagy, hanem a kis földbirtoklást kívánja megerősíteni, akkor az adott gazdasági feltételek mellett ezt a célt nem azzal érheti el, hogy a parasztság megvalósíthatatlan gazdasági egyenlőségének eszméjét tartja szem előtt, hanem csakis — az életképes elemek támogatásával, a gazdaságilag erős parasztság megteremtésével" (240). „El kell ismernem, hogy az a politika, amely *ilyen* parasztság (nevezetesen: „gazdaságilag erős, az árutermeléshez alkalmazkodó parasztság") megteremtésére irányul, lesz az egyetlen értelmes és haladó politika" (281). „Oroszországnak szegény kapitalista országból gazdag kapitalista országgá kell válnia" (250) stb., egészen a befejező mondatig; „menjünk tanulni a kapitalizmushoz".

rá arra, hogy az a politika „értelmes“, amely fejleszti, nem pedig feltartóztatja a kapitalizmust — persze, nem azért „értelmes“, mert azzal, hogy a burzsoáziát szolgálja, egyre erősebben aláveti annak a termelőt [ahogyan a különféle „egyszerűsítők“ vagy „akrobaták“ próbálják értelmezni], hanem azért, mert a kapitalista viszonyok kiélezésével és megtisztításával megvilágítja az *értelmét* s feloldja kezét annak, akitől egyedül függ a változás.

Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy Sztruve úr ezt a teljesen helytálló tételt igen szerencsétlenül fejezte ki, vagyis a rá jellemző elvontság következtében úgy fogalmazta meg, hogy az embernek néha kedve támadna így szólni hozzá: bízza ezt azokra, akiknek ez a mestersége. Sohasem volt hiány Oroszországban olyan emberekben, akik a lelküket is beleadták olyan elméletek és programok kidolgozásába, amelyek burzsoáziánk érdekeit fejezik ki, kifejezik az erős nagytőkének mindazokat a „hivatásait“, hogy a kistőkét eltapossa és kezdetleges, patriarchális kizsákmányolási módszereit megszüntesse.

Ha a szerző itt is szigorúan szem előtt tartotta volna a marxizmus „doktrinájának“ követelményeit, amelyek arra köteleznek, hogy a fejtegetés a valóságos folyamat megfogalmazásában csúcsosodjék ki, arra köteleznek, hogy az „értelmes“, „észszerű“ és haladó politika minden egyes formája mögött feltárjuk az osztályellentéteket — akkor ugyanazt a gondolatot máskép fejezte volna ki, máskép állította volna be a kérdést. A liberalizmusnak, azaz a burzsoáziának azokat az elméleteit és programjait, amelyek mint eső után a gomba, úgy nőttek ki a nagy reform után, párhuzamba állította volna az oroszországi kapitalizmus fejlődésének tényleges adataival. Ilymódon orosz példán mutatta volna ki a társadalmi eszméknek és a gazdasági fejlődésnek azt az összefüggését, amelyet az első fejezetben bebizonyított és amelyet véglegesen csakis az orosz adatok materialista elemzésével lehet megállapítani. Másodszor, ilymódon kimutatta volna, mennyire naivak a narodnyikok, akik írásaikban úgy hadakoznak a burzsoá elméletek ellen, mintha ezek az elméletek csupán tévesek volnának, s nem képviselnék egy hatalmas osztály érdekeit, amelynek lelkére beszélni — ostobaság s amelyet csakis

egy másik osztály tiszteletet parancsoló erejével lehet „meggyőzni". Harmadszor, ilymódon kimutatta volna, hogy valójában melyik osztály határozza meg nálunk a „hivatást" és a „haladást" és milyen nevetségesek a narodnyikok, amikor arról tanakodnak, hogy milyen „utat" kell „választani".

A narodnyik uraknak nagy élvezetet okozott, hogy kipécézhették Sztruve úrnak ezeket a kifejezéseit és kárörvendeztek azon, hogy szerencsétlen megfogalmazásuk lehetővé tette különféle burzsoá közgazdászoknak (mint például Janzsul úrnak) és feudálisoknak (mint például Golovin úrnak), hogy belekapaszkodjanak egyes, összefüggésükből kiragadott mondatokba. Láttuk, miben rejlik Sztruve úr fogyatékossága, amely ilyen fegyvert adott az ellenség kezébe.

A szerző a narodnyikságot egyszerűen mint olyan elméletet próbálta bírálni, amely helytelen utat mutat a hazának*, s ennek az lett a következménye, hogy a narodnyikság „gazdaságpolitikájával" szemben elfoglalt álláspontját homályosan fogalmazta meg. Szavait esetleg úgy érthetik, hogy teljes egészében elítéli ezt a politikát, nem pedig csupán felerészben. Ezért erre a pontra ki kell térnünk.

„A haza más útjainak" lehetőségét illető filozofálgatás a narodnyikságnak csupán külső burka. A narodnyikság tartalma — az orosz kistermelő, kisburzsoá érdekeinek és álláspontjának képviselete. Ezért a narodnyik az elméletben éppen olyan Janus, aki egyik arcával a multba, a másikkal a jövőbe néz, amilyen Janus az életben a kistermelő, aki egyik arcával a multba néz, amikor meg akarja szilárdítani gazdaságát, s nem tud és nem is akar semmit sem tudni az egész gazdasági rendről és arról a szükségességről, hogy számoljon az őt vezető osztállyal, — a másik arcával pedig a jövőbe néz, amikor ellenséges érzülettel viseltetik az őt tönkretevő kapitalizmussal szemben.

Ebből érthető, hogy teljesen helytelen lenne az egész narodnyik programot teljes egészében, válogatás nélkül

---

* A „Kritikai megjegyzések" szerzője utal a narodnyikság gazdasági alapjára (166—167. old.), de ez az utalás szerintünk hiányos.

elvetni. Szigorúan meg kell különböztetni mi benne a reakciós és mi a progresszív. A narodnyikság reakciós, amennyiben olyan rendszabályokat javasol, amelyek, mint például a juttatott földek elidegeníthetetlensége stb.* a parasztot a földhöz és a régi termelési módszerekhez kötik, amennyiben fel akarja tartóztatni a pénzgazdaság fejlődését, amennyiben nem részleges javításokat várnak, hanem az út megváltoztatását várják a „társadalomtól" és a bürokrácia képviselőinek tevékenységétől (példa: Juzsakov úr fejtegetései a „Russzkoje Bogatsztvo" 1894. évi 7. számában az együttes szántásról, amit egy körzeti elöljáró tervelt ki, és javítgatásai ezen a terven). A narodnyik program ilyen pontjai ellen persze okvetlenül harcolni kell. De vannak más pontjai is, amelyek az önkormányzatra, a „nép" szabad és széleskörű művelődésére vonatkoznak, vagy amelyek a „népi" gazdaság (azaz kisgazdaság) „felemelését" szorgalmazzák olcsó hitelek, tökéletesebb technika, az értékesítés rendezése stb. stb. stb. segítségével. Hogy az ilyen általános demokratikus rendszabályok haladóak, ezt persze Sztruve úr is teljességgel elismeri. Ezek a rendszabályok nem akadályozzák, hanem meggyorsítják Oroszország fejlődését a kapitalista úton, meggyorsítják a belső piac képződését, meggyorsítják a technika és a gépi ipar fejlődését a dolgozók helyzetének javításával és szükségleteik színvonalának emelésével, meggyorsítják és megkönnyítik önálló gondolkodásukat és akcióikat.

Itt csak az a kérdés merülhet fel: kik mutatnak rá helyesebben és jobban ezekre az okvetlenül kívánatos rendszabályokra — a narodnyikok-e, vagy az olyanféle publicisták, mint A. Szkvorcov úr, aki szintén buzgón fáradozik a technikai haladás érdekében, és aki iránt oly különösen vonzódik Sztruve úr? Úgy vélem, hogy marxista szempontból nem lehet kétséges az, hogy *ebben a tekintetben* a narodnyikságot feltétlenül előnyben kell részesíteni. Szkvorcov urék rendszabályai ugyanúgy viszonylanak

* Igen helyesen mondja Sztruve úr, hogy ezek a rendszabályok csakis „egyes nyugateurópai és oroszországi földbirtokosoknak a röghözkötött béresekről szőtt hő álmait valósítanák meg" (279).

a kistermelők, a kisburzsoázia egész osztályának érdekeihez, mint a „Moszkovszkije Vedomosztyi“ programja a nagyburzsoázia érdekeihez. Ugyanis nem vonatkoznak mindenkire*, hanem csakis egyes kiválasztottakra, akiket a hatóság érdemesnek tart figyelmére. Végül, képtelenül durvák, mert rendőri beavatkozást javasolnak a parasztok gazdaságába. Ezek a rendszabályok, összességükben véve, semmiféle komoly biztosítékot és kilátást nem nyujtanak arra, hogy „a parasztgazdaság termelési fejlődését“ előmozdítják.

A narodnyikok *ebben a tekintetben* hasonlíthatatlanul helyesebben értik meg és képviselik a kistermelők érdekeit. S a marxistáknak ugyanakkor, amikor a narodnyik program minden reakciós vonását elvetik, nemcsak hogy el kell fogadniok az általános demokratikus pontokat, hanem pontosabban, mélyrehatóbban és messzebbmenően kell azokat kidolgozniok. Minél határozottabbak lesznek az ilyen reformok Oroszországban, minél magasabbra emelik a dolgozó tömegek életszínvonalát, annál élesebben és tisztábban ütközik majd ki az orosz életnek (már most is) legfontosabb és döntő társadalmi ellentéte. A marxisták nemcsak hogy nem „szakítják meg a demokratikus fonalat“ vagy irányzatot, mint V. V. úr rágalmazza őket, hanem ellenkezőleg, ennek az irányzatnak fejlesztéséért és megerősítéséért szállnak síkra, közelebb akarják azt hozni az élethez, fel akarják venni azt a „fonalat“, melyet a „társadalom“ és az „értelmiség“ kiejtett a kezéből**.

Ez a követelmény — nem eldobni a „fonalat“, hanem ellenkezőleg, erősíteni — egyáltalán nem véletlen kö-

---

* Azaz, természetesen mindenkire, akinek *van rá módja*, hogy a technikai haladást felhasználja.

** „Nyegyelja“, 1894, 47. sz., V. V. úr: „Történelmünk reform-utáni szakaszában a társadalmi viszonyok, bizonyos vonásokat tekintve, közeledtek a nyugateurópaiakhoz, amelyekre jellemző az aktív demokratizmus a politikai harcok korában és a társadalmi közönyösség — a rákövetkező időben“. Az első fejezetben igyekeztünk kimutatni, hogy ez a „közönyösség“ nem véletlenszerű, hanem elkerülhetetlen következménye azon osztály helyzetének és érdekeinek, amelyből a „társadalom“ képviselői kikerülnek és amelynek a fennálló viszonyok nemcsak hátrányokat, hanem korántsem jelentéktelen előnyöket is biztosít.

vetkezménye egyik vagy másik „marxista“ egyéni hajlamainak, ezt a követelményt szükségszerűen megszabják annak az osztálynak érdekei és helyzete, amelyet szolgálni akarnak, szükségszerűen és feltétlenül előírják „doktrinájuk“ lényegbevágó követelményei. Könnyen érthető okokból nem tudok most foglalkozni e tétel első részének elemzésével, a „helyzet“ és az „érdekek“ jellemzésével; azt hiszem, itt a dolog úgyis önmagáért beszél. Csak a második részt érintem, nevezetesen a marxista tanítás viszonyát azokhoz a kérdésekhez, amelyek a „megszakadt fonalat“ kifejezik.

A marxistáknak *másként* kell *felvetniök* ezeket a kérdéseket mint a narodnyik urak tették és teszik. Az utóbbiak a kérdést a „modern tudomány és a modern erkölcsi eszmék“ szempontjából vetik fel; úgy tüntetik fel a dolgot, mintha annak a ténynek, hogy az ilyen reformok nem valósulnak meg, nem volnának mélyebb, magukban a *termelési viszonyokban* rejlő okai, mintha csak az érzelmek durvasága, az „értelem“ gyenge „fénye“ stb. állna a reformok útjában, mintha Oroszország tabula rasa lenne, amelyre most már csak helyesen kell felrajzolni a helyes utakat. *A kérdés ilyen feltevése* persze biztosítja annak „tisztaságát“. Ez a „tisztaság“, amellyel V. V. úr oly nagyon kérkedik, valójában csakis az iskoláslányos ábrándozás „tisztaságát“ jelenti, amely annyira alkalmassá teszi a narodnyik elgondolásokat arra, hogy négy fal között társalogjanak róluk.

Ugyanezeket a kérdéseket a marxistáknak merőben másképp kell felvetniök*. A marxistáknak, akik kötelesek felkutatni a társadalmi jelenségek gyökereit a termelési viszonyokban, akik kötelesek a társadalmi jelenségeket visszavezetni bizonyos meghatározott osztályok *érdekeire*, ugyanezeket a desideratum-okat úgy kell megfogalmazniok, mint ilyen meg ilyen társadalmi elemek „kívánságait“, amelyek ellenállásba ütköznek ilyen meg ilyen más elemek és osztályok részéről. Az ilyen kérdésfeltevés teljesen ki

* Ha következetesen alkalmazzák elméletüket. Sokat beszéltünk már arról, hogy Sztruve úr fejtegetéseinek fogyatékosságát éppen az okozta, hogy nem alkalmazta végig szigorú következetességgel ezt az elméletet.

fogja küszöbölni azt a lehetőséget, hogy „elméleteiket" professzoros, az osztályok *fölé* emelkedő fejtegetések céljára, mindenféle „ragyogó sikert"* igérő tervezetek és előadások céljára használják fel. Ez persze még csak közvetett érdeme az álláspont jelzett változásának, de már ez is igen nagy, ha figyelembe vesszük, milyen meredek lejtőn rohan a *jelenlegi* narodnyikság az opportunizmus mocsarába. A dolog azonban nem szorítkozik erre a közvetett érdemre. Ha ugyanezeket a kérdéseket az osztályellentét elméletének megfelelően vetjük fel [amihez persze az orosz történelem és valóság „tényeinek felülvizsgálására" van szükség], akkor a rájuk adott válaszok ilyen meg ilyen osztályok életbevágó érdekeinek megfogalmazását fogják nyujtani, — ezek a válaszok arra lesznek szánva, hogy gyakorlatilag hasznosítsák** őket, mégpedig éppen ezek az érdekelt osztályok és kizárólag csak ezek, — akkor ezek a válaszok ki fognak törni, egy marxista szép kifejezésével élve, „az értelmiség szűk dolgozószobájából" magukhoz a legfejlettebb és legtisztább formájú termelési viszonyok részvevőihez, azokhoz, akiknél a legerősebben mutatkozik meg a „fonál megszakadása", akiknek „szükségük van" „eszményekre", mert nélkülük nehéz elviselni az életet. Az ilyen kérdésfeltevés új, eleven életet önt mindezekbe a régi kérdésekbe — az adók, a távozási engedélyek, az áttelepülések, a járási közigazgatás stb. kérdéseibe —, azokba a kérdésekbe, amelyeket társadalmunk ezerszer megvitatott és megtárgyalt, megrágott és újra megrágott, eldöntött és újra eldöntött és amelyek iránt most már kezdi elveszteni minden érzékét.

Tehát bármelyik oldalról közelítettük is meg a kérdést — akár úgy, hogy az Oroszországban uralkodó gaz-

---

* Juzsakov úr kifejezése.

** Persze, *ez* a „hasznosítás" hatalmas előkészítő munkát igényel, méghozzá olyan munkát, amelynek lényegéből fakad, hogy láthatatlan. Amig erre a hasznosításra sor kerül, *addig* még többé-kevésbbé jelentős időszak telhet el, amelynek folyamán nyiltan meg fogjuk mondani, hogy még nincs olyan erő, amely jobb utakat tudna adni a társadalomnak, — ezt fogjuk mondani, szemben a narodnyik urak „kényelmes optimizmusával", akik azt bizonygatják, hogy vannak ilyen erők és most már csak azt kell nekik tanácsolni, hogy „térjenek le a helytelen útról".

dasági viszonyok rendszerének tartalmát és e rendszer különféle formáit elemeztük, történelmi összefüggéseikben és a dolgozók érdekeihez való kapcsolatukban, akár úgy, hogy a „fonal megszakadásának" és e „megszakadás" okainak kérdését elemeztük — mindkét esetben ugyanarra a következtetésre jutunk, arra a következtetésre, hogy milyen nagy jelentőségű az „élettől differenciálódott munkának" az a történelmi feladata, amely korunkban előtérbe nyomul, arra a következtetésre, hogy ennek az osztálynak eszméje mindent átfogó jelentőségű.

JEGYZETEK

[1] Az „*Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben*" c. cikk Lenin legkorábbi ránkmaradt munkája. Lenin ezt a művét 1893-ban Szamárában írta a legális sajtó számára. A cikket a „Russzkaja Miszl" c. folyóiratban akarta közzétenni, de a szerkesztőség visszautasította azzal, hogy „nem felel meg a folyóirat irányának".

A SzK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Marx—Engels—Lenin Intézetben ennek a cikknek két példánya van meg Lenin kézírásában. Az első (piszkozatban levő) kézirat Lenin személyes archivumából származik; a másodikat a Moszkvai Törvényszék irattárában találták meg, ez utóbbi a cikknek a szerző által szerkesztett végleges szövege s ebben a kiadásban a cikket ennek a kéziratnak alapján közöljük.

A Marx—Engels—Lenin Intézetben őrzik továbbá V. J. Posztnyikov „Южно-русское крестьянское хозяйство" („A délorosz parasztgazdaság") c. könyvének azt a példányát, amelyet Lenin használt s amelybe jegyzeteket írt. Ezek a jegyzetek (valamint Lenin két levele, amelyekben az „Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben" c. munkája lényegét magyarázza) a „Leninszkij Szbornyik" XXXIII. kötetének első részében jelentek meg.

E művének fontosabb adatait Lenin felhasználta „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. könyve második fejezetében. — *1*

[2] *Zemsztvostatisztika.* Az (1861. évi reform után létesített) kormányzósági és kerületi zemsztvo-bizottmányok mellett működő zemsztvostatisztikai szervek statisztikai vizsgálatokat folytattak (parasztgazdaságok és iparűző gazdaságok portánkénti összeírása, paraszti költségvetések tanulmányozása stb.) és kerületenként, valamint kormányzóságonként számos

áttekintést és statisztikai gyűjteményt adtak ki, amelyek gazdag ténybeli anyagot tartalmaztak. A zemsztvostatisztikusok azonban, akiknek a többsége narodnyik volt, gyakran tendenciózusan dolgozták fel és helytelenül csoportosították a statisztikai adatokat, ami jelentős mértékben csökkentette ezeknek a statisztikáknak az értékét. A számoszlopok mögött eltűntek a kapitalizmus fejlődése során kialakult egyes parasztcsoportok között fennálló lényeges különbségek, eltűntek az egyes csoportok ismertetőjelei. Lenin tüzetesen tanulmányozza, gondosan ellenőrzi és önállóan dolgozza fel a zemsztvostatisztika adatait. Az adatokat különbözőképpen összegezi, összesítéseket és táblázatokat állít össze, marxista szempontból elemzi és tudományosan csoportosítja a parasztgazdaságokra és az iparűző gazdaságokra vonatkozó adatokat. Lenin a zemsztvostatisztika gazdag anyagának felhasználásával megmutatja Oroszország gazdasági fejlődésének igazi képét. A zemsztvostatisztika feldolgozott adatait Lenin a narodnyikok elleni harcban is nagy mértékben felhasználja. — *3*

[3] Az említett művek az „Oroszország gazdasági vizsgálatának eredményei a zemsztvostatisztika adatai alapján" c. gyüjteménybe kerültek be: 1. köt. — *V. V.* Крестьянская община (A paraszti obscsina). Moszkva 1892.; 2. köt. *N. Karisev.* Крестьянские вненадельные аренды (A juttatott földön kívüli paraszti földbérlet). Derpt 1892. Mindkettő liberális narodnyik irányzatú munka.

V. V. — V. P. Voroncov álneve; Voroncov a XIX. század 80-as, 90-es éveiben a liberális narodnyikság egyik ideológusa volt. — *4*

[4] *Reviziós lelkek* — a jobbágyság idején Oroszország fejadónak alávetett férfilakossága (főleg parasztok és polgárok), amelyet megadóztatás céljából külön összeírások (úgynevezett „reviziók") útján tartottak nyilván. Ilyen „reviziókat" Oroszországban 1718-tól kezdve hajtottak végre; az utolsó — tizedik — „revizió" 1858-ban volt. Számos kerületben a reviziós lelkek szerint ejtették meg a föld újrafelosztását az obscsinákon belül. — *10*

[5] *Mennoniták* — Nyugat-Európából származó szektások, akik a XVIII. század végén főképpen Jekatyerinoszlav és Tauria kormányzóságban telepedtek le. A mennonita telepesek többnyire jómódú, kulák gazdák voltak. — *24*

[6] *Falusi bíróság* (raszprava) — a kincstári parasztok ügyeiben ítélkező külön bíróság, amelyet a cári Oroszországban egy 1838. évi rendelet alapján létesítettek; a bíróság élén a falu bírája (sztarsina) állott. A falusi és járási bíróságok különféle polgári ügyeket és bűnügyeket vizsgáltak meg, bírságokat vetettek ki, kényszermunkára és botozásra ítéltek. — *40*

[7] „*Russzkaja Miszl*" („Orosz Gondolat") — havonta megjelenő liberális narodnyik folyóirat, amely 1880-tól jelent meg. Az 1905-ös forradalom után a folyóirat a kadet párt lapja lett; P. Sztruve szerkesztette. — *46*

[8] *A kerületi parasztihivatalokat* 1874-ben alakították meg a „paraszti közigazgatás" falusi és járási szerveinek ellenőrzésére. Ezek a hivatalok, amelyeknek élén a nemesség kerületi marsalljai állottak, a rendőrfőnökökből, a békebírákból és a kerületi zemsztvohivatalok képviselőiből tevődtek össze. A paraszti ügyekkel foglalkozó kerületi hivatalok a megfelelő kormányzósági hivataloknak voltak alárendelve, amelyek élén a cár által kinevezett kormányzók állottak. — *59*

[9] Lenin „*Az úgynevezett piackérdésről*" c. munkáját Pétervárott 1893 őszén írta.

E mű főbb tételeit Lenin előzőleg egy pétervári marxista kör (az „öregek" köre) ülésén G. B. Kraszin „A piackérdés" c. előadásának megvitatása során fejtette ki.

Lenin a kör ülésén mondott beszédében, majd pedig „Az úgynevezett piackérdésről" c. referátumában rámutatott G. B. Kraszin hibáira s egyúttal éles bírálat alá vette a liberális narodnyikoknak az oroszországi kapitalizmus sorsára vonatkozó nézeteit, valamint a kialakuló „legális marxizmus" burzsoávédelmező felfogását.

Lenin munkája erős fegyver volt a narodnyikság és a „legális marxizmus" ellen folyó harcban; a munkát Pétervár és más városok szociáldemokrata köreiben terjesztették.

Ennek a munkának a kézirata, amelyet örökre elveszettnek tekintettek, csak 1937-ben került a Marx—Engels—Lenin Intézethez. A munka először a „Bolsevik" c. folyóirat 1937. évi 21. számában jelent meg; 1938-ban a Marx—Engels—Lenin Intézet külön brosúrában is kiadta. — *69*

[10] *Értéktöbblet* — Marxnál: Mehrwert — Leninnek ebben a munkájában oroszul: „szverhsztoimoszty" — (felérték). Lenin a kilencvenes évekből származó munkáiban felváltva

használja a „felérték" és „értéktöbblet" („pribavocsnaja sztoimoszty") terminusokat. Később csak az utóbbi terminust használja. — *74*

[11] Lenin saját fordításában közli a Marx „Tőké"-jének második kötetéből vett idézeteket (az 1885-ös német kiadás szerint). Lásd Marx. Das Kapital. 2. köt. Dietz Verlag Berlin 1948. (20. fej., 10. pont.) 442—443. old. — *84*

[12] Lenin Marx „Tőké"-jének első kötetét idézi (az 1872-es német kiadás szerint). Lásd Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (3. fej., 2. pont.) 117. old. — *96*

[13] *Nyik. —on* vagy *Ny. —on* — Ny. F. Danyielszon álneve. Danyielszon a XIX. század 80-as, 90-es éveiben a liberális narodnyikság egyik ideológusa volt. Nyikolaj —on itt idézett művének címe: „Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства" („Vázlatok reformutáni gazdaságunkról"). Szentpétervár 1893. — *97*

[14] Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1948. (16. fej., 3. pont.) 316. old. — *102*

[15] Lenin „*Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?*" c. könyvét 1894-ben írta (az első részt áprilisban, a másodikat és a harmadikat nyáron fejezte be). Lenin már 1892—1893-ban Szamárában kezdett a könyvön dolgozni. A szamárai marxista körben előadásokat tartott, amelyekben éles bírálat alá vette a marxizmus ellenségeit, a liberális narodnyikokat: V. V.-t (Voroncovot), Mihajlovszkijt, Juzsakovot és Krivenkót. Ezek az előadások a „Kik azok a «népbarátok»" előkészítő anyagául szolgáltak.

Lenin könyve három külön részben jelent meg. Az első részt 1894 tavaszán Pétervárott hektográfon sokszorosították és illegálisan terjesztették Pétervárott és más városokban. 1894 júliusában megjelent az első rész második kiadása, amelyet ugyanúgy sokszorosítottak. Az első és második rész körülbelül 100 példányát A. A. Gansin sokszorosította augusztusban Gorkiban (Vlagyimir kormányzóság). Végül, ugyanazon év szeptemberében A. A. Vanyejev hektográfon sokszorosított az első részből újabb 50 példányt (ez volt a negyedik kiadás) és körülbelül ugyanennyi példányt a harmadik részből. A könyv e kiadásának borítólapján ez a megjegyzés állt: „A szociáldemokraták vidéki csoportjának kiadása". Ez a megjegyzés konspirációs célokat szolgált.

A helyi szervezetek a legkülönbözőbb módokon sokszorosították Lenin munkáját: kézzel és írógépen írott másolatokat készítettek az egyes részekből. Csernyigov kormányzóság borznai kerületében a szociáldemokrata csoport hektográfon sokszorosította a „Kik azok a «népbarátok»"-at.

A könyvet Pétervárott, Moszkvában, Vilnában, Kievben, Csernyigovban, Poltavában, Vlagyimirban, Penzában, a Don melletti Rosztovban, Tifliszben, Tomszkban és más városokban terjesztették.

Sztálin elvtárs és a tifliszi papneveldében működő körének tagjai 1897—1898-ban ismerkedtek meg Lenin „Kik azok a «népbarátok»" c. munkájával.

Lenin könyvét jól ismerte a „Munka Felszabadítása" csoport, úgyszintén a többi külföldi orosz szociáldemokrata szervezet is.

Az első és harmadik rész hektográfon sokszorosított kiadásait 1923-ban találták meg a berlini szociáldemokrata levéltárban és majdnem ezzel egyidejűleg a leningrádi nyilvános könyvtárban.

Lenin Műveinek első, második és harmadik kiadásában ez a munka az 1923-ban megtalált hektográfon sokszorosított kiadások szövege alapján jelent meg.

Ebben a kiadásban a „Kik azok a «népbarátok»"-at a hektografált kiadásnak egy új példánya alapján közöljük, amely 1936-ban jutott el a Marx—Engels—Lenin Intézethez. Ez a példány számos szerkesztői javítást tartalmaz, amelyeket nyilvánvalóan Lenin tett, amikor a könyv tervbevett külföldi nyomtatott kiadását előkészítette. Mindezeket a javításokat a mostani kiadás átvette. A „Kik azok a «népbarátok»" első részének hektografált kiadásaiban dőlt betűt, ritkítást vagy aláhúzást nem alkalmaztak. A megfelelő szöveget idézőjelekkel különböztették meg. A mostani kiadásban a szerző által átnézett példány alapján az idézőjeles helyeken dőlt betűket alkalmaztunk, számos betoldást pedig, amelyek az alapul vett szövegben zárójelben vannak, lapalji jegyzetbe vittünk át. Közzétesszük Leninnek a táblázathoz (a könyv I. mellékletéhez) fűzött magyarázatát is, amely Lenin Műveinek előző kiadásaiból kimaradt. A mostani kiadás tehát Lenin e rendkívül fontos munkájának pontos szövegét közli.

A könyv második részét; amelyben Lenin Sz. N. Juzsakov liberális narodnyik politikai gazdasági nézeteit bírálta, mindeddig nem sikerült megtalálni. — *125*

[16] „*Russzkoje Bogatsztvo*" („Orosz Gazdagság") — havi folyóirat, 1876-tól 1918 közepéig jelent meg. A kilencvenes évek elejétől a liberális narodnyikok folyóirata lett, Krivenko és Mihajlovszkij szerkesztette. A folyóirat azt hirdette, hogy ki kell békülni a cári kormánnyal és abba kell hagyni minden forradalmi harcot ellene, ádáz harcot folytatott a marxizmus ellen és uszított az orosz marxisták ellen. — *129*

[17] N. K. Mihajlovszkij „K. Marx J. Zsukovszkij úr ítélőszéke előtt" c. cikkéről van szó, amely az „Otyecsesztvennije Zapiszki" c. folyóirat 1877 októberi, 10. számában jelent meg. — *131*

[18] Marx. A tőke. 1. köt. 1949. Előszó az első német kiadáshoz. 12. old., vagy Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 431. old. — *132*

[19] Lenin „A politikai gazdaságtan bírálatához" előszavát idézi. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 339—340. old. — *135*

[20] „*Contrat social*" („Társadalmi szerződés") — Jean-Jacques Rousseau egyik főműve (1762-ben jelent meg); ebben a műben Rousseau azt az eszmét fejti ki, hogy minden társadalmi rendnek az emberek közötti szabad megegyezés, szerződés eredményének kell lennie. A „társadalmi szerződés", amelyet a XVIII. század francia polgári forradalmának előestéjén vetettek fel, bár alapjában idealista elmélet volt, mégis forradalmi szerepet töltött be. A polgári egyenlőség követelését fejezte ki, felhívás volt a feudális rendi kiváltságok megszüntetésére és a polgári köztársaság megteremtésére. — *136*

[21] Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (13. fej., 1. pont.) 401. old. — *143*

[22] Marx az „*Otyecsesztvennije Zapiszki*" *szerkesztőségéhez intézett levelét* 1877 végén írta N. K. Mihajlovszkijnak „K. Marx J. Zsukovszkij úr ítélőszéke előtt" c. cikkével kapcsolatban. Ezt a levelet Engels Marx halála után lemásolta és elküldte Oroszországba. Engels tanusága szerint a levél „sokáig járt kézről-kézre Oroszországban a francia eredeti kéziratos másolatai formájában, majd pedig, oroszra fordítva, megjelent a «Vesztnyik Narodnoj Voli»-ban (5. sz. — *Szerk.*), Genfben 1886-ban, később pedig magában Oroszországban. Ez a levél, mint minden, ami Marx tollából került ki, nagy érdeklődésre

talált az orosz körökben" (K. Marx és F. Engels Művei. 16. köt. 2. rész, 1936. 396. old., oroszul). Oroszországban Marx levele elsőízben a „Jurigyicseszkij Vesztnyik" c. folyóirat 1888. évi 10. számában jelent meg. Lásd Marx—Engels. Válogatott levelek. 1950. 369—378. old. — *144*

[23] Engels. Anti-Dühring. 1950. (2. rész, 1. fej.) 153. old. — *144*

[24] Az említett mű: „A német ideológia". Marx és Engels 1845—1846-ban írta ezt a munkát. A német szociáldemokrácia levéltáraiban évtizedeken át véka alatt tartották. Teljes szövege először 1932-ben jelent meg németül a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet kiadásában (Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész, 5. köt.). A mű orosz fordítása 1933-ban jelent meg: K. Marx és F. Engels Művei. 4. köt.

E műnek a szövegben idézett jellemzése (ugyanazon az oldalon) Engels „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" c. munkájának előszavából való. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 354. old. — *144*

[25] Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. műve első német kiadásának előszava (1884). Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 167—168. old. — *146*

[26] *A társadalom nemzetségi, törzsi szervezete* — ősközösségi rend. Az ősközösségi rend klasszikus jellemzését Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról" c. munkájában találjuk meg.

„Az ősközösségi rendben a termelési viszonyok alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona. Ez alapjában véve összhangban van e korszak termelőerőinek jellegével. Kőszerszámokkal, majd később íjjal és nyíllal lehetetlen volt egyedül harcot folytatni a természeti erők és a vadállatok ellen. Ahhoz, hogy gyümölcsöt szedjenek az erdőben, halat fogjanak a folyóban, vagy valamilyen lakóhelyet építsenek — az emberek kénytelenek közösen dolgozni, hacsak nem akarnak az éhhalál, a vadállatok vagy a szomszédos emberközösségek áldozatául esni. A közös munka a termelési eszközöknek, a munka termékeinek közös tulajdonára vezet. Az embereknek még fogalmuk sincs a termelési eszközök magántulajdonáról, hacsak nem számítjuk az olyan szerszámok személyes tulajdonát, amelyek egyúttal védőeszközül szolgálnak a vadállatokkal szemben. Itt nincs kizsákmányolás, nincsenek osztályok." Lásd Sztálin. A leninizmus kérdései. 1950. 655.

old., vagy A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam. 5. kiad. 1950. (IV. fej., 2. pont.) 153. old.

Morgannak a szövegben (145 old.) említett könyve: „Ancient society" — „Az őstársadalom". — *148*

27 *Szolgálati birtokrendszer* — a feudális földbirtoklás sajátos rendszere, Oroszországban a XV. század derekán honosodott meg. A bojár teljes és örökölhető tulajdonát képező családi örökbirtoktól (votcsina) eltérően a szolgálati birtok (pomesztye) a szolgáló nemes feltételes és ideiglenes birtoka volt. A szolgálati földet a feudális állam tulajdonának tekintették és eredetileg a szolgáló népeknek (hűbéreseknek) adták katonai vagy udvari szolgálatért. A szolgálati birtok fokozatosan örökölhetővé vált. A XVII. század derekától a feudális földbirtok két formája — a családi örökbirtok és a szolgálati birtok — közötti különbség fokozatosan elmosódik; a földesúri örökbirtok és a szolgálati birtok tulajdonosainak feudális jogai egyenlőek lesznek. I. Péter idején a szolgálati birtok véglegesen átmegy a nemesi földesurak magántulajdonába. — *151*

28 *Nemzetközi Munkásszövetség* — az I. Internacionále, amelyet Marx 1864 őszén Londonban alapított. Az Internacionále, amelynek Marx és Engels állt az élén, vezette a különböző országok munkásainak gazdasági és politikai harcát, erősítette nemzetközi szolidaritásukat, harcolt a proudhonista anarchisták, a bakunisták és más marxizmus-ellenes áramlatok ellen. Az I. Internacionále formailag 1876-ban, ténylegesen 1872-ben megszűnt. Az I. Internacionále történelmi érdeme, hogy „lerakta a munkások nemzetközi szervezetének alapját a tőke elleni forradalmi támadásuk előkészítése érdekében" (Lenin). — *154*

29 *V. Burenyin* — a reakciós „Novoje Vremja" c. lap munkatársa, rágalmazó, uszító hajszát folytatott valamennyi haladó társadalmi irányzat képviselői ellen. Lenin ezt a nevet gúnyos értelemben használja a vita becstelen módszereinek jellemzésére. — *154*

30 „*Novoje Vremja*" („Új Kor") — napilap, Pétervárott jelent meg 1868-tól 1917 októberéig. A lap több kiadó kezében volt és több ízben változtatta politikai irányát. Eleinte mérsékelt liberális, később, 1876-tól, a reakciós nemesi és hivatalnoki körök sajtószerve. A lapot a cári kormány pénzelte s az nem-

csak a forradalmi, hanem a liberális burzsoá mozgalom ellen is harcolt.

Burenyin egy 1894 február 4-én megjelent tárcában N. K. Mihajlovszkijt megdícsérte a marxisták ellen folytatott harcáért. — *157*

31 Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete“ c. műve német kiadásának előszava (1884). Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 166. old. — *160*

32 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. Utószó a második kiadáshoz. 15. old. — *160*

33 Lenin Marx Rugéhoz intézett levelét (1843 szeptember) „A munka felszabadítása“ csoport irodalmi és politikai szemléjében, a „Szocial-Demokrat“-ban (4. köt. Genf 1892) megjelent orosz szöveg nyomán idézi. Németül lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész, 1. köt. 1. fele. 573—574. old. — *161*

34 Lenin és Sztálin munkáikban rendszeresen kifejtették és továbbfejlesztették a marxista dialektikus módszert. Lásd főképpen Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus“ c. munkáját és Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról“ c. munkáját (A leninizmus kérdései vagy A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam. IV. fejezet, 2. pont). — *165*

35 „*Vesztnyik Jevropi*“ („Európai Hiradó“) — havonta megjelenő folyóirat. Pétervárott adták ki 1866-tól egészen 1918 nyaráig. A folyóirat az orosz liberális burzsoázia nézeteit képviselte. A kilencvenes évek elejétől rendszeres harcot folytatott a marxizmus ellen. — *165*

36 Az ismertetés szerzője *(I. K—n)* — I. I. Kaufman, a pétervári egyetem tanára. Az ismertetést Marx a dialektikus módszer egyik legjobb leírásának tekintette. Lásd Marx. A tőke. 1. köt. Utószó a 2. kiadáshoz. — *165*

37 Lenin a szövegben alább (e kötet 168—173. old.) saját fordításában idéz egy részt Engels Anti-Dühring c. munkájából (1. rész, 13. fej.). Lásd a magyar kiadásban, 1950. 133—139. old. — *168*

38 „*Otyecsesztvennije Zapiszki*“ („Honi feljegyzések“) — folyóirat, amelynek szerkesztésében 1839-től V. Belinszkij is

résztvett. 1868-tól a folyóiratot Nyekraszov, Szaltikov-Scsedrin, Jeliszejev és más írók irányították; ebben az időben a folyóirat maga köré csoportosította a forradalmi demokratikus értelmiséget. A folyóiratot a cenzúra állandóan üldözte; 1884-ben a cári kormány betiltotta. — *175*

39 *Posztoronnyij* — N. K. Mihajlovszkij álneve. — *175*

40 A következő tételről van szó, amelyet Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban fogalmazott meg.

„A kommunisták elméleti tételei korántsem nyugszanak olyan eszméken vagy elveken, amelyeket ez vagy az a világboldogító talált ki vagy fedezett fel.

E tételek csupán a meglevő osztályharcnak, a szemünk láttára lejátszódó történelmi mozgalom tényleges viszonyainak általános kifejezései" (Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 23. old.). — *178*

41 Engels. Anti-Dühring. 1950. (1. rész, 9. fej.) 96—97. old. — *180*

42 N. K. Mihajlovszkij „Marx könyvének orosznyelvű kiadása alkalmából" („Otyecsesztvennije Zapiszki", 4. sz., 1872. április) és „K. Marx J. Zsukovszkij úr ítélőszéke előtt" („Otyecsesztvennije Zapiszki", 10. sz., 1877 október) c. cikkeiről van szó. — *182*

43 Lenin Marx Rugéhoz intézett levelét idézi (1843 szeptember). Németül lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. (1. rész, 1. köt. 1. fele. 574—575. old. — *185*

44 Lenin Sz. N. Juzsakovra gondol. Juzsakov a narodnyikság egyik ideológusa és a „Russzkoje Bogatsztvo" c. folyóirat egyik vezetője volt. Politikai gazdaságtani nézeteit (az orosz gazdasági valóság értékeléséről, az oroszországi kapitalizmus sorsáról, a parasztság felbomlásáról stb.) Lenin a „Kik azok a «népbarátok»" második részében bírálta. Ennek a második résznek (1894) mindmáig sem a kézirata, sem hektografált példánya nem került még elő. — *186*

45 *„A Munka Felszabadítása"* csoportról van szó. Ez az első orosz marxista csoport, amelyet G. V. Plehanov Genfben, 1883-ban szervezett, s amely Oroszországban hatalmas munkát végzett a marxizmus terjesztése terén. E csoport tevékenységének és történelmi szerepének értékelését lásd

A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam. 5. kiad. 1950. (I. fej., 2. pont.) 13—22. old. — *195*

46 „*A kiadó megjegyzése*" — utószó Lenin „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. munkája első részének első kiadásához. Az utószóban említett „készülő 2. és 3. kiadás" ennek a munkának második és harmadik részére vonatkozik. — *203*

47 „*A jelenlegi kiadáshoz*" — utószó a „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. munka első részének második kiadásához. Ezt az utószót Lenin 1894-ben írta. — *204*

48 „*Jurigyicseszkij Vesztnyik*" („Jogi Közlöny") — havonta megjelenő burzsoá liberális folyóirat. Moszkvában adták ki 1867-től 1892-ig. — *210*

49 Lásd N. F. Annyenszkij. Jelentés a pavlovói kerület kusztárjainak helyzetéről („Nyizsegorodszkij vesztnyik parohodsztva i promislennosztyi", 1891. évf. 1., 2. és 3. sz.). — *212*

50 J. M. Gyementyev „Фабрика, что она дает населению и что она у него берет" („A gyár. Mit ad a népességnek és mit vesz el tőle") (Moszkva 1893) c. munkájáról van szó. — *214*

51 „Néhány kerületnek" a parasztság felbomlására vonatkozó „adatait" Lenin a „Kik azok a «népbarátok»" (egyelőre még meg nem talált) második részében idézte.

A parasztság felbomlásának kérdését Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. könyvében (magyar kiadása 1949) dolgozta ki részletesen; lásd elsősorban a második fejezetet: „A parasztság felbomlása". — *230*

52 *Negyedes (csetverty) parasztoknak* a cári Oroszországban a volt kincstári parasztok egy bizonyos csoportját nevezték. Ezek a parasztok azoknak a kisebb szolgáló népeknek leszármazottjai voltak, akiket a XV—XVII. században a moszkvai állam határterületein telepítettek le. A telepesek (kozákok, lövészek, katonák) határvédelmi szolgálatukért ideiglenes vagy örökös használatra kisebb földdarabokat kaptak, amelyeket *csetvertyekkel* (fél gyeszjatyina) mértek. A kincstári telepeseket 1719-től egykapusoknak *(odnodvorci)* nevezték. Az egykapusok régebben különböző kiváltságokat élveztek, joguk volt jobbágyokat tartani. A XIX. század folyamán jogviszonyaik fokozatosan egyenlővé váltak a

parasztok jogviszonyaival. 1866-ban egy rendelet az egykapusok földjét (a *csetverty földet)* magántulajdonnak ismerte el és ezt a földet a volt egykapusok (csetverty parasztok) családtagjai örökölték. — *233*

53 Ezen a helyen és a kötet más helyein Lenin saját fordításában részleteket idéz I. A. Hourvich „Az orosz falu gazdasági helyzete" c. könyvéből, amely angol nyelven New Yorkban, 1892-ben jelent meg; orosz nyelven 1896-ban adták ki ezt a könyvet. A könyv gazdag ténybeli anyagot tartalmaz s Lenin igen értékesnek tartotta. — *233*

54 Lenin Marx „A hegeli jogbölcselet bírálatához" c. munkáját idézi. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. (1. rész, 1. köt. 1. fele) 608. old. — *243*

55 **Сборник статистических сведений по Московской губернии** (Moszkva kormányzóság statisztikai adatainak gyüjteménye) 5. köt. 1. füz. 1879., és 2. köt. 1878. — *251*

56 B. N. Grigorjev „Кустарное замочно-ножевое производство Павловского района" („A kusztárszerű lakat- és késipar a pavlovói kerületben") c. könyvéről (1881) és N. F. Annyenszkijnak a 49. sz. jegyzetben említett munkájáról van szó. — *258*

57 *Gladstone landbilljei* — földtörvények, amelyeket Gladstone liberális kormánya hozott a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben. Gladstone kormánya, abból a célból, hogy a bérlők és a földbirtokosok (landlordok) között folyó harc élét elvegye és hogy a bérlők szavazatait biztosítsa a maga számára, bizonyos jelentéktelen korlátozásokkal fékezte a földbirtokosok önkényét, akik tömegesen kitelepítették a bérlőket. A kormány azt is megígérte, hogy rendezi a bérlők fizetési hátralékait, hogy különleges földbíróságokat létesít, amelyek (15 évre) megállapítják majd a „méltányos" haszonbéreket stb. Gladstone landbilljei — a liberális burzsoázia társadalmi demagógiájának példái. — *268*

58 *Bismarck munkásbiztosítása* — a munkások társadalombiztosítása baleset, betegség, rokkantság és öregség esetére. Ezt a társadalombiztosítást a XIX. század nyolcvanas éveiben Németországban Bismarck kormánya vezette be. A Bismarck-féle társadalombiztosítás csak a munkások egyrészére terjedt ki. A betegbiztosítási járulék $^{2}/_{3}$ részét

maguk a munkások rótták le, a munkáltatók csak $^1/_8$ részét fizették. Bismarcknak a szocialisták ellen hozott kivételes törvényekkel nem sikerült elfojtania a munkásmozgalmat és ezért a munkásoknak nyujtott nyomorúságos adományokkal próbálta megbontani a munkásmozgalom sorait. Ez a politika, mint tudjuk, szintén kudarccal járt. — *268*

[59] Lásd Szaltikov-Scsedrin „A liberális" c. elbeszélését (Válogatott művek. 1937. 195—198. old., oroszul). — *270*

[60] „*Nyegyelja*" („A Hét") —liberális narodnyik napilap. Pétervárott jelent meg 1866-tól 1901-ig. A lap az önkényuralommal folytatott harc ellen szállt síkra és az úgynevezett „kis ügyek" elméletét hirdette, vagyis arra szólította fel az értelmiséget, hogy mondjon le a forradalmi harcról és „kultúrmunkával" foglalkozzék. — *273*

[61] A. I. Gercenről van szó. Lásd Marx levelét az „Otyecsesztvennije Zapiszki" szerkesztőségéhez, 1877 november (Marx—Engels. Válogatott levelek. 1950. 369—370. old.). — *276*

[62] „*Sozialpolitisches Centralblatt*" („Központi Szociálpolitikai Lap") — a németországi szociáldemokrácia jobbszárnyának folyóirata. 1891-től jelent meg. — *283*

[63] *K. P. Pobedonoszcev* — a szinódus főügyésze, III. Sándor szélsőreakciós politikájának sugalmazója. — *284*

[64] *Reptiliáknak* (csúszómászók) nevezték a megvesztegethető sajtószerveket: azokat a folyóiratokat és ujságokat, amelyek a cári kormány szolgálatába szegődtek és csúsztak-másztak ez előtt a kormány előtt. — *286*

[65] *A. Sz. Jermolov* — földművelés- és kincstáribirtokügyi miniszter 1893-tól 1903-ig. Politikájával a jobbágyság maradványait védte és a legreakciósabb földesurak érdekeit képviselte.

Sz. J. Vitte — a cári Oroszország egyik legtekintélyesebb minisztere. Hosszú ideig (1892—1903) pénzügyminiszter volt. A pénzügyek, a vámpolitika, a vasútépítés stb. terén foganatosított rendszabályaival, amelyek a nagyburzsoázia érdekeit szolgálták, elősegítette az oroszországi kapitalizmus fejlődését. — *286*

[66] Orosz forradalmi emigránsokból álló narodnyik-szocialisták csoportjáról van szó, amelynek élén N. I. Utyin állott,

Ennek a csoportnak Genfben saját folyóirata volt: a „Narodnoje Gyelo". 1870 elején ez a csoport megalakította a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionále) orosz szekcióját. Az Internacionále Főtanácsa 1870 március 22-én az orosz szekciót felvette az Internacionáléba. A szekció kérelmére a szekciót a Főtanácsban Marx képviselte. „Örömmel elfogadom azt a megtisztelő megbízásukat, hogy a Főtanácsban képviselőjük legyek" — írta Marx március 24-én az orosz szekció tagjainak. Az I. Internacionále orosz szekciójának tagjai támogatták Marxot a bakunista anarchisták ellen folytatott harcában, forradalmi propaganda útján terjesztették az Internacionále eszméit és igyekeztek szorosabbra fűzni az orosz és a nyugateurópai forradalmi mozgalom kapcsolatát. — *290*

67 *A. N. Engelgardt* — narodnyik publicista, aki közismertté vált társadalmi és agronómiai tevékenysége révén és azáltal, hogy batiscsevói birtokán, Szmolenszk kormányzóságban, egy észszerű gazdaság megszervezésével kísérletezett. Lásd Engelgardt. „Из деревни" („Levelek a faluból"). 1882. Új kiadása: Szocekgiz. 1937., oroszul. Ezzel a gazdasággal kapcsolatban Lenin jellemzését lásd Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 1949. (3. fej., 6. pont). — *292*

68 *„Szocial-Demokrat"* („A Szociáldemokrata") — irodalmi és politikai szemle. „A munka felszabadítása" csoport adta ki külföldön 1890—1892-ben. Mindössze négy száma jelent meg. Lenin Plehanov „N. G. Csernisevszkij" c. cikkét idézi, amely a „Szocial-Demokrat" 1890. évf. 1. kötetében jelent meg (138—139. old.). — *293*

69 A *„Narodnoje Pravo"* („Népjog") pártról van szó, amelyet demokratikus értelmiségiek, volt narodovolecok részvételével 1893-ban alapítottak; 1894 tavaszán a cári kormány ezt az illegális szervezetet szétzúzta. A szervezet két programokmányt adott ki: „Égető kérdés" és „Kiáltvány". A narodopravecokkal, mint politikai párttal kapcsolatban Lenin jellemzését lásd e kötet 345—348. oldalán és „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. brosúrában (Lenin. Válogatott művek. 1. köt. 1950. 153—172. old.). A narodopravecok többsége később belépett az eszerek pártjába. — *304*

70 Lenin Marx „Tőké"-jének első kötetét az 1872-es orosz kiadás alapján idézi. Lásd Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (25. fej., 7. pont.) 825. old. — *324*

[71] Ny. —on (Ny. F. Danyielszon) „Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства" („Vázlatok reformutáni gazdaságunkról") c. könyvéről van szó. Szentpétervár 1893. — *327*

[72] Lenin saját fordításában idéz Engels „A lakáskérdéshez" c. munkájából (Előszó a második kiadáshoz). Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 534, 538. old. — *332*

[73] Lenin Marx „Tőké"-jének első kötetét az 1872-es orosz kiadás alapján idézi. Lásd Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (13. fej., 6. pont) 482—483. old. — *333*

[74] Lenin arra a tételre gondol, amelyet Marx „A filozófia nyomora" második fejezetében fogalmazott meg. Lásd Marx. A filozófia nyomora. 1847. (II. fej., 1. pont.) Éditions Sociales. Párizs 1947. 100. old. (franciául). — *334*

[75] Lenin Marx „A gothai program kritikája" c. munkáját idézi. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 23. old. — *334*

[76] Marx. A tőke. 1949. 1. köt. Utószó a második kiadáshoz. 22. old. — *343*

[77] Lenin Marx Rugéhoz intézett levelét idézi (1843 szeptember). Lásd 43. jegyzet. — *344*

[78] „*A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében*" c. tanulmányt Lenin Pétervárott 1894 végén és 1895 elején írta. Ez a mű a „legális marxizmus" ellen irányult.

Annak a harcnak, amelyet Lenin a „legális marxizmus" ellen folytatott, óriási jelentősége volt.

„A történelemben mindig előfordul — olvassuk a „SzK(b)P történeté"-ben — hogy a nagy társadalmi mozgalmakhoz ideiglenes «útitársak» is hozzátörleszkednek. Az úgynevezett «*legális marxisták*» szintén «útitársak» voltak. A marxizmus már erősen terjedni kezdett Oroszországban. Erre a burzsoá intellektuelek kezdtek marxista köntöst ölteni. Cikkeik legális, vagyis a cári kormány által engedélyezett ujságokban és folyóiratokban jelentek meg. Ezért nevezték őket «legális marxistáknak».

A «legális marxisták» a maguk módján harcoltak a narodnyikság ellen. De ezt a harcot és a marxizmus zászlaját arra próbálták felhasználni, hogy a munkásmozgalmat a polgári társadalom, a burzsoázia érdekeinek rendeljék alá,

azokhoz idomítsák. Marx tanaiból elvetették a legfontosabbat: a proletárforradalomról, a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítást. A legtekintélyesebb legális marxista, Pjotr Sztruve, a burzsoáziát dicsőítette és a kapitalizmus elleni forradalmi harc helyett azt hirdette, hogy «ismerjük be műveletlenségünket és menjünk tanulni a kapitalizmushoz».

A narodnyikok elleni harcban Lenin megengedhetőnek tartotta az ideiglenes megegyezést a «legális marxistákkal», hogy felhasználja őket a narodnyikok ellen, például egy narodnyikellenes cikkgyüjtemény közös kiadására. De ugyanakkor a legélesebben bírálta a «legális marxistákat» és leleplezte liberális-burzsoá mivoltukat.

Később ezek közül az «útitársak» közül sokan kadetok (az orosz burzsoázia vezető pártja), a polgárháború idején pedig a legféktelenebb fehérgárdisták lettek" (A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam. 5. kiad. 1950. [I. fej., 4. pont] 27—28. old.).

Lenin nyomban felismerte a „legális marxisták" liberális-burzsoá jellegét és már 1894 őszén előadást tartott egy pétervári marxista körben „A marxizmus tükröződése a polgári irodalomban" címmel, amelyben élesen bírálta Sztruve és más „legális marxisták" nézeteit.

Ez az előadás volt az alapja „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" c. cikknek is, amely *(K. Tulin* álnéven) a „Материалы к характеристике нашего хозяйственного развития" („Adalékok gazdasági fejlődésünk jellemzéséhez") c. gyüjteményben jelent meg. A gyüjteményt 1895 áprilisában 2 000 példányban nyomtatták ki egy legális nyomdában. A cári kormány megtiltotta a gyüjtemény terjesztését, majd egy évi tilalom után elkoboztatta és elégette. Csak körülbelül 100 példányt sikerült megmenteni, amelyeket titokban terjesztettek a szociáldemokraták körében Pétervárott és más városokban, többek közt Tifliszben is.

Amikor Sztálin elvtárs 1898-ban, még mint a tifliszi papnevelde növendéke, bírálni kezdte a „Meszame-daszi" többségének vezetőit — a többség a „legális marxizmus" álláspontján volt és a burzsoá nacionalizmus felé hajlott —, már ismerte Lenin munkáit, nevezetesen „A narodnyikság gazdasági tartalma" c. művet is. Ez a munka mély benyomást tett Sztálin elvtársra. „Minden áron találkoznom kell vele", mondta, amikor elolvasta K. Tulin (Lenin) munkáját — írja visszaemlékezésében egy elvtárs Sztálin elvtárs akkori személyes ismerősei közül.

1907 végén Lenin beiktatta ezt a művet a „За 12 лет" („12 év") c. gyűjteménybe „A marxizmus tükröződése a burzsoá irodalomban" címmel. Lenin a gyűjtemény előszavában külön hangsúlyozta, hogy a mű az 1894 őszén elmondott előadásából keletkezett. Lenin arra is rámutat, hogy ez a műve későbbi közgazdasági műveinek (különösen „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. könyvnek) sok tekintetben vázlata. — *349*

79 *Truck-system* — bérfizetési rendszer, lényege az, hogy a munkások bérét árukban fizetik ki, amelyeket a munkások a gyáros tulajdonában levő gyári boltokban kapnak meg. A gyártulajdonosok kényszerítik a munkásokat, hogy munkabérükért, amit nem fizetnek ki nekik pénzben, ezekben a boltokban rosszminőségű és drága fogyasztási cikkeket vásároljanak. Ez a rendszer, amely a munkások kizsákmányolásának kiegészítő eszköze volt, Oroszországban különösen a kusztáripari vidékeken volt elterjedve. — *362*

80 *„Moszkovszkije Vedomosztyi"* („Moszkvai Közlöny") — egyik legrégibb orosz ujság, kezdetben (1756-tól) a moszkvai egyetem adta ki kis röplap formájában, a XIX. század hatvanas éveitől monarchista-nacionalista irányzatú lap, amely a földbirtokosok és a papság legreakciósabb rétegeinek nézeteit hirdette; 1905-től — a feketeszázasok egyik legfőbb lapja. Az 1917-es Októberi Forradalomig jelent meg.

„Veszty" („A Hír") — reakciós feudális lap, a XIX. sz. hatvanas-hetvenes éveiben jelent meg. — *364*

81 Gúnyosan a *„szív diktatúrájának"* nevezték a liberálisokkal való kacérkodásnak azt a kérészéletű politikáját, amelyet Lorisz-Melikov cári hivatalnok folytatott, akit 1880-ban a „lázongás" elleni „Legfőbb Rendelkező Bizottság" vezetőjévé, majd pedig belügyminiszterré neveztek ki. Ennek a politikának az volt a célja, hogy a liberális burzsoáziát megnyerje a cárizmusnak és felszámolja a burzsoázia körében az országban kifejlődő forradalmi mozgalom hatására keletkezett ellenzéki hangulatot. — *370*

82 Lásd G. Uszpenszkij műveit, különösen a következő elbeszéléseit és vázlatait: „Falusi napló", „Csekkönyv", „Úti levelek", „Elszakítatlan kötelékek", „Élő számok". — *398*

83 *„Kupon úr"* (Kupon — értékpapírok, részvények szelvénye) — ezt a kifejezést a nyolcvanas és kilencvenes években az iro-

dalomban a *tőke* és a *tőkés* megjelölésére használták. A „Kupon úr" kifejezés Gleb Uszpenszkij írótól származik, ő alkalmazta először „Súlyos vétkek" c. karcolataiban (először a „Russzkaja Miszl" c. folyóiratban jelentek meg, 1888, 12. szám). — *404*

84 *Porosz államtanácsos* — A. Haxthausen báró német közgazdászról van szó, aki a XIX. század negyvenes éveiben meglátogatta Oroszországot és „Tanulmányok Oroszország belső viszonyairól, népéletéről és különösen falusi intézményeiről" (1847—1852) c. könyvében részletesen leírta az orosz paraszti obscsinát. Haxthausen Engels kifejezése szerint „felfedezte az oroszországi obscsina-földtulajdont"; ugyanakkor magasztalta Miklós Oroszországát, s abban látta előnyét Nyugat-Európához viszonyítva, hogy ott nincs meg a „proletariátus kelevénye". — *413*

85 Lenin a szigorú cenzúra miatt nem hivatkozhatott közvetlenül „A Munka Felszabadítása" csoport kiadásában megjelent marxista munkákra. Lenin V. V. (Voroncov) „Очерки теоретической экономии" („Tanulmányok az elméleti közgazdaságtan köréből") (Pétervár 1895) c. munkájára hivatkozik; ebben V. V. a 257—258. oldalon hosszabb részletet idéz Plehanov „Belföldi szemle" c. cikkéből, amely a „Szocial-Demokrat"-ban jelent meg, 2. füzet, 1890 augusztus (lásd G. V. Plehanov Művei. 3. köt. 258—259. old., oroszul). — *416*

86 *Mirtov* — P. L. Lavrov álneve (1823—1900); a narodnyikság egyik ideológusa a XIX. sz. hetvenes éveiben; a „Zemlja i Volja" narodnyik titkos társaság, később pedig a „Narodnaja Volja" párt tagja; a hetvenes években a „nép közé menést" hirdette; a szociológiában az idealista „szubjektív iskola" megalapítója. — *420*

87 Lenin itt Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. brosúrájának német kiadására hivatkozik (Hamburg 1885). Lásd Marx-Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 310. old. — *438*

88 Engels. Anti-Dühring. 1950. (1. rész, 10. fej.) 99. old. — *441*

89 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (2. fej.) 95—96. old. (38. jegyzet). — *442*

90 *Naukrária* — kis területi egység az ókori athéni köztársaságban. Minden naukrária köteles volt felszerelni, felfegyverezni

és legénységgel ellátni egy hadihajót és kiállítani két lovast az állam katonai szükségleteire. — *444*

91 Lenin Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. munkáját idézi; Lenin az 1894-es orosz kiadás oldalszámaira utal. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 264—268. old. — *444*

92 Marx. A polgárháború Franciaországban (Válogatott művek. 1949. 1. köt. 498—499. old.), és Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája (ugyanott, 262. old.). — *445*

93 Engels. Anti-Dühring. 1950. (1. rész, 11. fej.) 117. old. —*445*

94 Lenin a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" második kiadásának Marx által írt előszavát idézi. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 222. old.

Proudhon Lenin által említett művének címe: „A társadalmi forradalom a december 2-i államcsíny tükrében" (1852). — *451*

95 *Lejbkampanyecek* — a „lejb-kompanyija" („testőrszázad") szóból — a Preobrazsenszkij gárdaezred gránátos századának címe, amelyet Erzsébet cárnő adományozott a századnak 1741-ben, trónraemeléséért. A „testőrök" kitüntetésképpen birtokokat, mindenféle kedvezményeket és kiváltságokat kaptak. A lejbkampanyec gúnynevet Szaltikov-Scsedrin, az ismert orosz szatírikus író honosította meg „Posehonyei elbeszélések" c. munkájában. — *452*

96 Marx. Das Kapital. 2. köt. Berlin 1948. (4. fej.) 111. old. — *464*

97 Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 30. old. — *466*

98 Lenin Marx „A gothai program kritikája" c. munkájára utal. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 11—30. old.

Gothai program — a Német Szociáldemokrata Párt programja, amelyet 1875-ben a gothai kongresszuson fogadtak el, amikor az addig külön működő két német szocialista párt — az eisenachiak (akiket Bebel és Liebknecht vezetett s akik Marx és Engels eszmei befolyása alatt voltak) és a lassallisták — egyesültek. A program keresztül-kasul opportunista program volt, mivel az eisenachiak minden fontosabb pontban engedményeket tettek a lassallistáknak és elfogadták

a lassallista megfogalmazásokat. Marx és Engels megsemmisítő bírálat alá vette a gothai programot. — *469*

99 Lenin saját fordításában idéz Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művéből. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 255—256. old. — *475*

100 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (23. fej., 3. pont) 683—684. old. — *481*

101 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (24. fej., 5. pont) 805—809. old. — *492*

102 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (23. fej., 1. pont) 695—696. old. — *493*

103 *Szkopscsina* — a cári Oroszország több vidékén így nevezték azt a naturális, leigázó jellegű haszonbérletet, amikor a bérlő a föld tulajdonosának a „keresztek" felével vagy ennél is nagyobb részével fizetett s ezen kívül munkája egy részét is kénytelen volt átengedni különböző „ledolgozások" formájában. — *494*

104 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (24. fej., 5. pont) 810. old. — *501*

105 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. (24. fej., 4. pont) 802—804. old. — *501*

106 Lenin saját fordításában idéz Marx „Tőké"-jének harmadik kötetéből (az 1894-es német kiadás alapján). Lásd Marx. Das Kapital. 3. köt. Berlin 1949. (37. fej.) 665—666. old. — *519*

107 *„Ajándékföldesek"* („darsztvennyiki") vagy ajándékföldes parasztok — az egykori jobbágyparasztoknak az a része, amely az 1861-es reform idején a földbirtokosoktól ingyen (megváltás nélkül) kapott egy hitvány kis parcellát, amely mindössze egynegyede volt az úgynevezett „legfelső" vagy „utasításbeli" paraszti parcellának, vagyis annak, amelyet a törvény az adott helység számára előírt. A korábbi paraszti telkek többi részét a földbirtokos kaparintotta meg, aki erőszakosan földnélkülivé változtatott „ajándékföldes" parasztjait a jobbágyság eltörlése után is szolgaságban tartotta. — *522*

108 Lenin ezt a kérdést részletesen kidolgozta „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájában. — *530*

V. I. LENIN

ÉLETÉNEK ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK DÁTUMAI

(1870–1894)

1870

Április 10 (22). Ezen a napon született Szimbirszkben (ma Uljanovszk) a bolsevizmus megalapítója, V. I. Uljanov (Lenin).

1879

Augusztus. Lenin beiratkozik a szimbirszki klasszikus gimnáziumba.

1886

Január 12 (24). Lenin apjának, I. N. Uljanovnak halála.

1887

Március 1 (13). Lenin bátyjának, a III. Sándor ellen elkövetett merényletben résztvevő A. I. Uljanovnak letartóztatása.

Május 8 (20). A III. Sándor ellen elkövetett merénylet ügyében elítélt A. I. Uljanov és mások kivégzése.

Június 10 (22). Lenin ezen a napon végezte el a szimbirszki gimnáziumot — aranyéremmel.

Június vége. Az Uljanov család Kazánba költözik.

Augusztus 13 (25). Lenin beiratkozik a kazáni egyetemre.

Szeptember—november. Lenin Kazánban résztvesz egy forradalmi diákkörben.

December 4 (16). Lenin a kazáni egyetemen résztvesz egy diákösszejövetelen.

December 5 (17). Lenint a forradalmi diákmozgalomban való részvétel miatt letartóztatják.

Lenint kizárják az egyetemről.

December 7 (19). Lenint Kazánból Kokuskino faluba száműzik, ahol titkos rendőri felügyelet alatt áll.

1888

Szeptember 23 (október 5). Lenin megkapja a rendőrfőnökség válaszát, amely elutasítja azt a kérését, hogy „tanulmányainak folytatása céljából" külföldre utazzék.

Október eleje. Lenin engedélyt kap arra, hogy Kokuskinóból visszatérjen Kazánba, ahová az egész Uljanov-család átköltözik.

Ősz. Lenin Marx „Tőké"-jét tanulmányozza, belép a N. J. Fedoszejev által szervezett marxista körbe.

1889

Május 3—4 (15—16). Lenin Kazánból Szamára kormányzóságba, egy Alakajevka közelében levő tanyára költözik.

Június 14 (26). Lenin értesítést kap, amely szerint elutasítják azt a kérését, hogy „gyógykezelés" céljából külföldre utazhasson.

Július 13 (25). Letartóztatják N. J. Fedoszejevet és az általa Kazánban szervezett marxista körök tagjait, közöttük annak a körnek tagjait is, amelyben Lenin résztvett.

Október 11 (23). Lenin az Alakajevka környékén levő tanyáról Szamárába költözik.

1890

1889 vége—1890. Lenin Szamárában tovább tanulmányozza Marx és Engels műveit, lefordítja „A Kommunista Párt kiáltványát", amelyet azután olvasnak a szamárai illegális körökben (ez a fordítás nem maradt fenn). Lenin megismerkedik A. P. Szkljarenkóval és marxista propagandát fejt ki a szamárai ifjúság körében.

Május 17 (29). Lenin engedélyt kap arra, hogy a pétervári egyetem jogi karán rendkívüli hallgatóként letegye az államvizsgát.

Augusztus vége (szeptember eleje). Lenin első ízben utazik Pétervárra, azokkal az államvizsgákkal kapcsolatban, amelyeket a pétervári egyetemen kellett letennie.

Augusztus 26—szeptember 1 (szeptember 7—13). Lenin pétervári útja közben Kazánban időzik.

Október 24 (november 5). Lenin Pétervárról visszautazik Szamárába.

1891

Április 4—24 (április 16—május 6). Lenin több államvizsgát tesz le a pétervári egyetem jogi karán (tavaszi vizsgáztató ülésszak).

Május 17 (29). Lenin Pétervárról Szamárába utazik.

Nyár—szeptember eleje. Lenin Szamárában és az Alakajevka környékén levő tanyán él.

Szeptember 16 (28)—november 9 (21). Lenin leteszi az utolsó államvizsgákat a pétervári egyetemen (őszi vizsgáztató ülésszak).

November 12 (24).	Lenin Pétervárról visszatér Szamárába.

1892

Január 14 (26).	Lenin a pétervári tankerületi főigazgatóságtól megkapja az első fokozatú egyetemi diplomát.
Január 30 (február 11).	Lenint a szamárai járásbíróság döntése alapján felveszik az ügyvédjelöltek listájára.
Július 23 (augusztus 4).	Lenin megkapja a jogosítást peres ügyek vitelére.
1892 nyara—1892/1893 tele.	Lenin referátumokat ír, amelyekben a narodnyikok nézeteit bírálja és ezeket a referátumokat felolvassa illegális körökben. Ezek a referátumok a „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?“ c. munka anyagának előkészítését jelentették.

1893

Tavasz—nyár.	Lenin körül megalakult az első szamárai marxista kör (A. P. Szkljarenko, I. H. Lalajanc). Lenin megírja és a körben felolvassa „Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben (V. J. Posztnyikov könyvéről)“ c. tanulmányát.
Augusztus vége (szeptember eleje).	Lenin Szamárából Pétervárra utaztában néhány napot tölt Nyizsnyij-Novgorodban és megismerkedik az ottani marxistákkal.
Augusztus 31 (szeptember 12).	Lenin megérkezik Pétervárra.
Szeptember 3 (15).	Lenint felveszik ügyvédjelöltnek M. F. Volkenstejn mellé.
Szeptember 25 (október 7).	Lenin megérkezik Vlagyimirba, hogy N. J. Fedoszejevvel találkozzék. A találkozás nem sikerült, mivel Fedoszejev ekkor még nem szabadult ki a börtönből.

Ősz.	Lenin Pétervárott belép a műegyetemi hallgatók marxista körébe (Sz. I. Radcsenko, V. V. Sztarkov, P. K. Zaporozsec, G. M. Krzsizsanovszkij és mások), a kör gyűlésén bírálja G. B. Kraszin „A piackérdés" című előadását.
	Lenin megírja „Az úgynevezett piackérdésről" c. előadását és felolvassa a marxista körben.
Ősz és 1893/1894 tele.	Lenin felveszi a kapcsolatot a pétervári gyárak és üzemek haladó munkásaival (V. A. Selgunovval, I. V. Babuskinnal és másokkal).
	Lenin felszólalásai erős benyomást tettek a pétervári marxista körök tagjaira. Lenint a marxi tan rendkívül alapos ismerete, a marxizmus alkotó alkalmazása Oroszország gazdasági és politikai helyzetére, a munkásság ügyének győzelmébe vetett lelkes, megingathatatlan hite és kiváló szervezőtehetsége — a pétervári marxisták elismert vezetőjévé tette.

1894

Január eleje.	Lenin a téli szünidő idejére Moszkvába érkezik.
Január 9 (21).	Lenin egy moszkvai illegális gyűlésen felszólal a narodnyik V. V. (V. P. Voroncov) ellen és megsemmisítő kritikát gyakorol nézetei fölött.
Január.	Lenin Nyizsnyij-Novgorodba utazik és a helyi marxista körben előadást tart V. V. „A kapitalizmus sorsa Oroszországban" c. könyvéről.
	Lenin visszatér Pétervárra, ahol a szociáldemokraták pétervári csoportját és a központi munkáskört vezeti, szemináriumokat tart a névai sorompón túli munkáskörökben és más kerületekben.

Március—június. Lenin a „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. munkát írja, amelynek első része tavasszal jelenik meg Pétervárott.

Az év első fele. Lenin egy pétervári marxista körben előadást tart, amelyben kritikai elemzés alá veszi a narodnyik N. Karisev „A juttatott földön kívüli paraszti földbérlet" c. könyvét.

Június 14 (26). Lenin nyárra rokonaihoz Moszkvába és kis időre Szamárába utazik.

Július. Pétervárott megjelenik Lenin „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. könyve első részének második kiadása.

Augusztus 27 (szeptember 8). Lenin Moszkvából visszatér Pétervárra.

Augusztus vége (szeptember első fele). Megjelenik Lenin „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. könyve második részének első kiadása és első részének harmadik kiadása (Gorkiban, Vlagyimir kormányzóság).

Szeptember. Pétervárott megjelenik Lenin „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. könyve harmadik részének első kiadása és első részének negyedik kiadása.

Október. Lenin egy pétervári marxista körben felolvassa „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" c. munkáját.

Ősz. Lenin egy pétervári marxista kör gyűlésén megtartja „A marxizmus visszatükröződése a polgári irodalomban" c. előadását, amelyben éles bírálat alá veszi a marxizmusnak Sztruve „Kritikai megjegyzések Oroszország gazdasági fejlődésének kérdéséhez" c. könyvében található burzsoá jellegű meghamisítását.

December 24-nél (január 5-nél) később. Lenin I. V. Babuskin munkás aktív részvételével röplapot ír a Szemjannyikov-gyár munkásaihoz az ottani zavargásokkal kapcsolatban — ez volt az orosz marxisták első agitációs röplapja.

1894 vége — 1895 eleje. Lenin „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" c. munkát írja.

TARTALOM

1894

KÉPMELLÉKLETEK

3112. Franklin-nyomda. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.

Felelős: Janka Gyula.

JAVITANDÓ

51. old. alulról 2. sor полать *helyesen* подать
315. old. alulról 11. sor (40 rovat) *helyesen* (4 rovat)